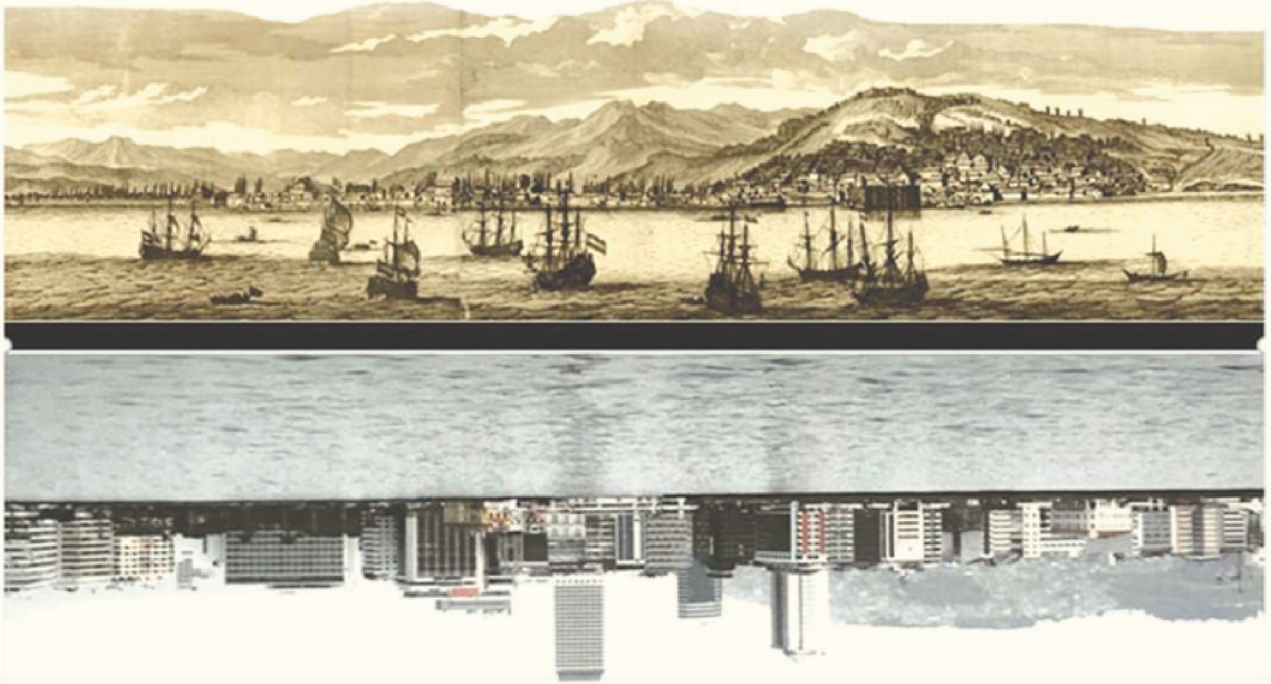

100.yıl

ŞEHİR KÜLTÜR MEDENİYET

ÇAKA BEY'DEN GÜNÜMÜZE İZMİR

CİLT III

Editörler

Turan GÖKÇE

Mahmut Halef CEVRİOĞLU

İZMİR 2022

ŒEHİR KÜLTÜR MEDENİYET'
ÇAKA BEY'DEN GÜNÜMÜZE İZMİR

CİLT III

Editörler
Turan GÖKÇE
Mahmut Halef CEVRİOĞLU

İZMİR 2022

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayın No: 29

Bu eserin, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 13.12.2022 tarih ve 2022-43 sayılı toplantısında alınan 5. kararı uyarınca, elektronik kitap olarak yayımlanmasına karar verilmiştir.

Her hakkı saklıdır.

© İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları

2022

Sertifika No: 46629

Editörler: Turan GÖKÇE

Mahmut Halef CEVRİOĞLU

Kapak Resmi: Prof. Dr. Deniz ÖZKUT

Kapak Tasarımı: Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

ISBN: 978-605-70737-8-5 (Tk.)

978-605-72762-1-6 (C.3)

Şehir Kültür Medeniyet Çaka Bey'den Günümüze İzmir / Editörler: Turan Gökçe, Mahmut Halef Cevrioğlu.-- İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2022.

Çevrimiçi (1045-1578 Sayfa: resim, harita; 26 cm.). -- (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi; Yayın No: 29)

ISBN: 978-605-70737-8-5 (Tk.)

978-605-72762-1-6 (C.3)

1. İzmir (Türkiye) - Medeniyet 2. Şehirler ve kasabalar - Türkiye.

I. Gökçe, Turan - II. Cevrioğlu, Mahmut Halef

Adres : İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörlüğü, Balatçık Yerleşkesi, 35620 Çiğli
İzmir, Türkiye

Telefon : +90 232 329 3535 / 1255

E-posta : ykb@ikc.edu.tr

Belge-geçer : +90 232 386 0888

Web : ykb.ikc.edu.tr

Eserin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

İzmir, Aralık 2022

İÇİNDEKİLER

TOPLUMSAL DÜZEN VE ASAYİŞ

Erkan Işıktaş

118, 119 ve 120 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre İzmir'den Dîvân-ı Hümâyûn'a Arz Edilen Sorunlar..... 1053

Ali Fuat Örenç

1821 Mora İsyanı Sürecinde İzmir..... 1073

Nazlı İnceburun

İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-î Ahvâl Defterlerine Göre İzmir'de Asayiş (1918-1922)..... 1105

Yücel Yiğit

İzmir'in Afro-Türk Polisleri..... 1125

Ferhat Berber

19. Yüzyıl İzmir'i'nde İtibar ve İktidar: Yahya Hayati Paşa, Saray, Mülki İdare ve Eşraf 1145

Mustafa Mesut Özekmekçi

İzmir'in de Neferi Fakirdendir; 1851'de İzmir'de Bir Kura Usulsüzlüğünün Serencamı..... 1159

DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLAR

Bekir Gökpınar

Büyük İzmir Depremi Sonrası Sancakburnu Kalesinin Tamir Faaliyetleri (1688-1695)..... 1175

Selim Parlaz

Ceneviz Diplomatlarına Göre İzmir'de Görülen Hastalıklar ve Etkileri (1665-1680)..... 1193

Mehmet Karayaman

İzmir Hollanda (Felemenk) Hastanesinin Kuruluşu ve Gelişimi..... 1205

Neşe Esirkış

Osmanlı İzmirinde Büyük Yangınlar ve Yangınları Söndürmek İçin Alınan Önlemler 1231

Fevzi Çakmak

Cumhuriyet'in İlan Edildiği Yıl İzmir'in Sağlık Durumu ve Sağlık Teşkilatı . 1243

Muharrem Turp

Cumhuriyet Dönemi İzmir'de Sel Felaketleri ve Etkileri (1929-1941) 1259

Erdal İnce

İzmir'de Sıtma Salgını ve Kazım Dirik Paşa (1930–1931) 1279

BASIN VE İZMİR

Ali Bilgenoğlu

İzmir'in İşgalinin Osmanlı Basınındaki İlk Yankılarına Dair Bir Değerlendirme: Sebilürreşad Örneği..... 1297

Hikmet Öksüz

Trabzon'da Yayımlanan İstikbal Gazetesi'ne Göre İzmir'in Kurtuluşu 1311

Kemalettin Kuzucu

İzmir'de Politika Dışı Gazeteciliğin Öncülerinden: Osmanlı Terakki-i Ziraatı (1894-1895)..... 1323

Ayşe Güher Gülaçar

Sultan II. Abdülhamid Dönemi İzmir Basınında Estetik Algının Maddi Kültür Öğeleri..... 1367

Reyhan Özsarı

Mehmet Sırrı Sanlı ve Halkın Sesi Gazetesi 1381

EĞİTİM VE KÜLTÜR

Biray Çakmak

İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi 1393

Ebubekir Keklik

Eski ile Yeni Arasında: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'de Osmanlı Maarifi 1439

Erkan Dağlı - M. Önder Duran

İzmir Alman Erkek Okulunun Faaliyetleri 1893-1918..... 1455

Ahmet Vurgun

1922-1923 Ders Yılında İzmir’de Eğitime Bakış..... 1469

Arzu Güldöşüren

Kısa Ömürlü Bir Teşebbüs: İzmir İmam ve Hatip Mektebi 1492

Günver Güneş

Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’in Siyasal, Sosyal ve Kültürel Hayatında İzmir Türk Ocağının Etkileri (1912-1931) 1501

Mehmet Şeker

İzmir Millî Kütüphâne’nin Kurucusu M. Celâleddin/Celâl (Saygın) Bey-Hayatı ve Eserleri-..... 1531

Özgür Polat - Ahmet Kılıç

Necippaşa Kütüphanesi’nde Koleksiyon Geliştirme Süreçleri..... 1547

Ezgi Ergin

Tarihin Tanığı: İzmir Millî Kütüphane Şeref Defterleri 1567

TOPLUMSAL DÜZEN VE ASAYİŞ

118, 119 VE 120 NUMARALI ANADOLU AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE İZMİR'DEN DÎVÂN-I HÜMÂYUN'A ARZ EDİLEN SORUNLAR

Erkan Işıktaş*

Giriş

Güçlü bir bürokratik yapılanmanın temellerini kuruluş sürecinde atan Osmanlı Devleti, dönemin siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal şartlarına bağlı olarak idari yapılanmasını organize etmiş, etkin ve işlevsel mekanizmaların oluşmasına azami ölçüde hassasiyet göstermiştir. Bunlardan biri olan ve devletin idari hiyerarşisinde en üst merci olarak nitelendirilen müesseselerin başında Dîvân-ı Hümâyun gelmiştir.¹ Söz konusu birim, teşekkül ettirildiği dönemden itibaren devletin iç ve dış siyasetine konu olan meselelerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir mercî olması hasebiyle ehemmiyet arz etmiştir. İç siyaset bağlamında kamu düzeni, asayiş ve adaletin sağlanması için uygulamaya konulan politikalarla merkez-taşra ilişkileri güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Mesela yerelde hal edilemeyen sorunların merkezde çözüme kavuşturulması maksadıyla da Dîvân-ı Hümâyun çatısı altında şikâyet mekanizması vücuda getirilmiştir.²

Toplumsal tabakada adaletin tesisi amacıyla oluşturulan bu hukuki mekanizmaya; dil, din, ırk ve mevki gibi hiçbir ayırım gözetilmeksizin bütün tebaa başvuru yapma salahiyetine haiz olmuştur. Bu hakla tebaa, şikâyetlerini padişaha iletme fırsatı yakalamış ve mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir. Böylece şikâyet sahipleri, işleyişe uygun bir şekilde sorunlarını Dîvân'a arz edebilmiştir. Akabinde şikâyete konu olan meseleler, belli merhalelerden geçtikten sonra Dîvân'da

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, erkanisiktas@siirt.edu.tr, ORCID: ORCID:0000-0002-0316-8074.

¹ Dîvân-ı Hümâyun ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017; Recep Ahışal, "Divan-ı Hümâyun Teşkilatı", Osmanlı 6 Teşkilat, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 24-33; Ahmet Mumcu, Divan-ı Hümâyun, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2020.

² Şikâyet Mekanizması ile ilgili bk. Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.

görülmüş ve bunlara ilişkin alınan kararlar mühimme³, ahkâm⁴, tahvil⁵, şikâyet⁶, ruûs⁷ ve name gibi muhtelif defterlere kaydedilmiştir. Bu itibardır ki Osmanlı'da merkez-taşra ilişkilerine konu olan meselelerin anlaşılması açısından bu defterlerin ciddi bir önem arz ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Bilhassa Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında inceleme yapacak araştırmacıların temel başvuru kaynakları arasında bu defterlerinin yer alması gerektiğini söylemek abartı olmayacaktır.

İhtiva ettikleri engin bilgilerle dönemlere ışık tutan ahkâmlar, Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülen ve kararlaştırılan muhtelif meselelerin yazışmalarını içeren bu tarihi kayıtlardan birisini teşkil etmektedir.⁸ Muhteva ve kaleme alınma usulü bakımından şikâyet defterlerinin devamı niteliğinde olan ahkâm kayıtları, Adana, Anadolu, Bosna, Cezâyir, Rakka, Diyarbakır, Erzurum, Haleb, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özi, Silistre, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif ve Trabzon eyaletlerine göre tertip edilmiştir. Her bir eyalete münhasır ve çeşitli sayılarda ahkâm defterleri bulunmaktadır.⁹ Bunlardan biri olan Anadolu Ahkâm kayıtları da 185 defterden oluşmaktadır. 1742 ilâ 1889 yıllarını ihtiva eden bu defterler, ekseriyetle divanî tarzda kaleme alınmıştır. Merkez sancağı Kütahya olan Anadolu Eyaletine ait söz konusu defterlerde; Bursa, Bolu, Aydın, Kastamonu, Ankara ve İzmir gibi çeşitli sancak ve kazalara ait hükümler bulunmaktadır.¹⁰ Bu hükümlerin analizi aracılığıyla Anadolu'nun farklı yerleşim birimlerine ait şikâyetlerin konuları ve bu şikâyetlere

³ Mühimme ile ilgili bk. Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, TDVİA Yayınları, Ankara 2020, s.519-522.

⁴ Ahkâmlarla ilgili bk. M. Feridun Emecen, Osmanlı Divan'ının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.107-139.

⁵ Timar ve zeâmet tevcihi işlemleriyle uğraşan ve Divan-ı Hümâyun'a bağlı bir birimdir. Buradan çıkan yazışmalara tahvil kayıtları denmektedir. Bk. Receb Ahışhalı, "Tahvil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, TDVİA Yayınları, Ankara 2010, s.440-442.

⁶ Şikâyet Defterleri için bk. Muhammet Nuri Tunç, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Atık Şikâyet Defterleri'nin Yeri", *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar*, Ed. Mehmet Çelik ve Alev Duran, Hiper Yayın, İstanbul 2020, s.267-311.

⁷ Bk. Receb Ahışhalı, "Ruûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, TDVİA Yayınları, İstanbul 2010, s.272-273.

⁸ Ahkâm kayıtlarıyla ilgili bk. Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2013/1, Sayı:17, s.9-29; Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX, İzmir 1994, s.357-390. ; Nahide Şimşir, "103 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. X, İzmir 1995, s. 329-341.

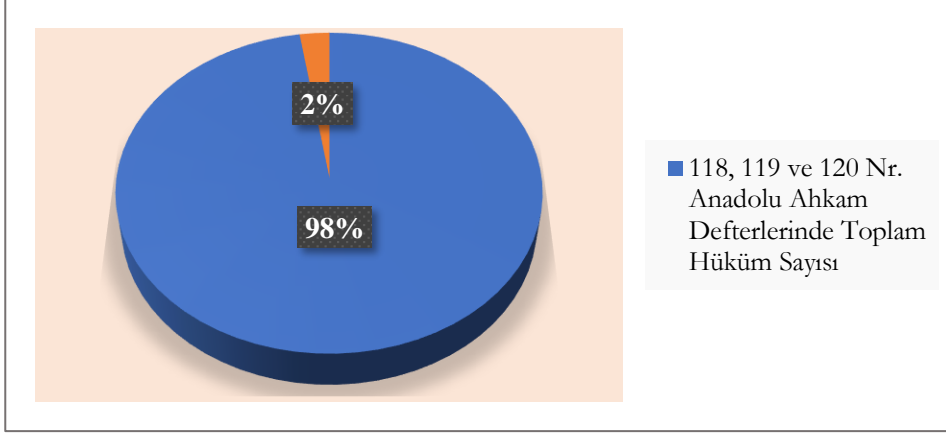
⁹ Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", s.360.

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Haz. İskender Türe ve Salim Kaynar) Seçil Ofset, İstanbul 2017, s.31.

ilişkin merkezin çözüm politikası anlaşılabilir. Bilhassa dönemin sosyo-iktisadi hayatına ilişkin verileri içermeleri bu kaynakların önemini daha da arttırmaktadır.

Öte yandan çalışmada bütün Anadolu Ahkâm defterlerinin incelenmesi mümkün değildir. Ancak araştırmada ele alınan konu özelinde ve araştırmanın amacına hizmet edebilecek mahiyette 118, 119 ve 120 numaralı kayıtlar incelenebilmiştir. Random ve sıralı seçilen bu defterler içerisinde yer alan İzmir kazası ile ilgili kayda değer miktarda hükümler tespit edilmiştir (Grafik: 1).

Grafik 1: Anadolu Ahkâm Defterlerinde İzmir Kazasının Payı

Kaynak: BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118-120.

İlgili grafikte gösterildiği üzere incelenen ahkâm defterlerinde yer alan toplam hüküm sayıları (2.383 hüküm) içerisinde İzmir’le ilgili payın (60 hüküm) % 2’lik bir dilime tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu veriyi, Dîvân’a konu olan şikâyetlerin % 2’sinin İzmir’le ilgili olduğu şeklinde de yorumlamak mümkündür. Gerçi bu oran, nicel bağlamda düşük görülebilir; ama bu verinin azımsanmaması gerekmektedir. Çünkü geniş sahada hâkimiyeti kuran Osmanlı Devleti’nin çok sayıda eyaleti, sancağı, kazası ve karyesi bulunmaktadır. Bu yerlerden de Dîvân’a şikâyetlerin iletildiği dikkate alınması gerekmektedir. İzmir’le ilgili bu yüzdelik dilimin anlam kazanabilmesi ancak diğer bölgelerden Dîvân’a giden şikâyet oranlarının ortaya konmasıyla mümkündür. Böylece Osmanlı’da merkez-taşra ilişkilerine konu olan sorunların en çok hangi bölgede yoğunlaştığı çıkartılabilir. Yine de % 2 dilimin incelenen defterler mahiyetinde kayda alınması gereken bir oran olduğu kanaati hâkimdir. Bu orana bakarak İzmir’de yerel mahkemede çözülemeyen pek çok meselenin Divan’a taşındığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca söz konusu kayıtlarda İzmir’le ilgili şikâyetlerin nicelik bağlamında farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: İncelenen Anadolu Ahkâm Defterlerinde İzmir’le İlgili Hükümler

Künyesi	İzmir’le İlgili Hükümler		Konu
	Sayfa Nr.	Hüküm Nr.	
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri ¹¹	41	110	Mülke Müdahale
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	44	120	Miras
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	49	136	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	63	185	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	64	186	Mülke Müdahale
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	95	272	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	110	320	Mülke Müdahale
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	118	342	Vakıf Anlaşmazlığı
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	124	362	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	169	492	Vakıf Anlaşmazlığı
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	178	514	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	178	515	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	183	528	Alacak-Verecek
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	185	534	Esnaflar Arasında Anlaşmazlık
118 Numaralı Anadolu Ahkâm Defteri	189	543	Alacak-Verecek

¹¹ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 118, Hicri 1212-1217, s.1.

118, 119 ve 120 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre İzmir'den
Dîvân-ı Hümayun'a Arz Edilen Sorunlar

118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	202	580	Vakıf
118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	215	628	Vakıf
118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	217	631	Vakıf
118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	255	705	Mülke Müdahale
118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	258	711	Miras
118 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	265	723	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri ¹²	Anadolu	3	6	Esnaflar Arasında Anlaşmazlık
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	8	27	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	15	53	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	18	66	Vakıf
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	25	89	Vakıf
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	41	127	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	43	134	Mülke Müdahale
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	83	239	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	101	292	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	110	316	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	145	386	Aile Sorunları

¹² BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 119, Hicri 1212-1217, s.1-288.

119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	157	424	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	161	436	Vakıf
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	177	484	Asayiş Sorunları
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	192	519	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	193	521	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	199	539	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	204	558	Alacak-Verecek
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	208-209	569	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	222	590	Miras
119 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	262-263	676	Esnaflar arasında anlaşmazlık
120 Numaralı Ahkâm Defteri ¹³	Anadolu	2	4	Asayiş sorunları
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	11	28	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	64	206	Vakıf
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	68	217	Miras
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	68	218	Mülke Müdahale
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	82	273	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	92	303	Alacak-Verecek

¹³ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 120, Hicri 1213-1214, s.1-.275

118, 119 ve 120 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre İzmir'den
Dîvân-ı Hümayun'a Arz Edilen Sorunlar

120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	102	330	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	105	342	Mülke Müdahale
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	111-112	357	Mülke Müdahale
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	115	371	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	130	424	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	138	450	Mülke Müdahale
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	149	489	Yahudi Taifesi
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	201	637	Gümrük
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	209	669	Alacak-Verecek
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	211	675	Mülke Müdahale
120 Numaralı Ahkâm Defteri	Anadolu	265	834	Alacak-Verecek

Kaynak: BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118-120.

Tablo 1'de 118, 119 ve 120 numaralı Anadolu Ahkâm Defterleri'nde yer alan İzmir'le ilgili hükümlerin künyelerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 118 numaralı Anadolu Ahkâm Defterinin kapak kısmında "*fî-evâbir-i zîlhicce sene 1212 ve fî-evâsıt-ı şabân sene 1217*" tarihlendirmesi bulunmaktadır. Bu tarihlendirmeden anlaşılacağı üzere söz konusu defter, 1798 ilâ 1802 yılları arasını ihtiva etmektedir. Defter, kapak dâhil 297 sayfadan oluşmakta olup içerisinde 795 adet hüküm¹⁴ vardır. Bu hükümlerin yalnızca 21 âdetinin İzmir'le ilgili olduğu görülmüştür.¹⁵

119 numaralı Anadolu Ahkâm Defteri de "*fî-evâbir-i zîlhicce sene 1212 ve fî-evâsıt-ı şabân sene 1217*" zaman dilimini kapsamaktadır. İlgili arşiv kaydı, 288 sayfadan

¹⁴ Hüküm, herhangi bir iş veya vazife için padişah tarafından verilen yazılı emre Hüküm-i Hümayun adı verilmektedir. Bk. Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", s.358.

¹⁵ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 118, Hicri 1212-1217, s.1-297.

müteşekkildir. Tarihi kayıta 732 adet hüküm bulunmakta olup bunlardan yalnızca 21'i İzmir ile ilgili olduğu anlaşılmıştır.¹⁶

120 numaralı Anadolu Ahkâm Defteri ise “*fi-evâbir-i zîlhicce sene 1213 ve fi-evâsıt-ı ramazan sene 1214*” tarihine aittir. Tarihi kayıt, 275 sayfadan oluşmakta olup içerisinde 856 adet hüküm vardır. Bu hükümlerin 18'i İzmir'le ilgilidir.¹⁷ Araştırmaya dâhil edilen mezkûr üç defterden toplamda 60 adet hüküm tespit edilmiştir. Bu nicel verilerden hareketle incelenen Anadolu Ahkâm Defterleri içerisinde İzmir'le ilgili hükümlerin kayda değer bir miktarda olduğu söylenebilir. Hatta çalışmaya konu edilmeyen diğer ahkâm kayıtlarının incelenmesi durumunda İzmir'le ilgili hükümlerin artış göstereceği tahmin edilmektedir. Buradan elde edilecek veriler doğrultusunda Anadolu Ahkâm Defterleri'nin İzmir şehir tarihi açısından ehemmiyeti izah edilebilir.

Diğer yandan çalışmada, genelde yerel tarih araştırmalarında ahkâm kayıtlarının önemine kanaatimizce bir kez daha dikkat çekilmek istenmiştir. Ayrıca İzmir şehir tarihi konusunda çalışma yapacak araştırmacılara katkı sağlaması maksadıyla araştırma ortaya konulmuştur. Özelde ise ahkâm defterleri ışığında İzmir'de yaşanan, gasp ve eşkıyalık olayları, alacak-verecek meselesi, idarecilerin görevi kötüye kullanma fiiliyatları, toprak, vakıf ve miras anlaşmazlıkları ne gibi sorunların yaşandığını tespit etmektir. Bu bağlamda sorunların tespitinin yanı sıra sorunlar karşından merkezin yaklaşımı ve çözüm politikası irdelenmiştir.

Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyun'a Arzı

Osmanlı Devleti, kurulduğu andan itibaren güçlü bir merkezîyetçi yapılanmanın oluşmasına ehemmiyet vermiştir. Yalnızca siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî bağlamda değil aynı zamanda adalet ve hoşgörü anlayışı çerçevesinde merkezîyetçi devlet sistemini güçlendirmiştir. Böylece statü, yaş, cinsiyet, dil, din ve millet ayrımı gözetmeksizin bütün tebaayı Osmanlı çatısı altında toplamayı başarmıştır. Devletin yönetim organizasyonu içerisinde bunların izlerini görmek mümkündür. Bunlardan belki de en dikkat çeken ve merak uyandıran Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yer alan “şikâyet mekanizması” olsa gerektir. İsminden de anlaşılacağı üzere toplumsal tabakada yaşanan muhtelif sorunların halledilmesi maksadıyla Dîvân'a taşınmasına olanak sağlayan şikâyet mekanizması, Osmanlı tebaasına tanınmış ayrıcalıklı bir hak olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁸ Bu

¹⁶ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 119, Hicri 1212-1217, s.1-288.

¹⁷ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter No: 120, Hicri 1213-1214, s.1-275.

¹⁸ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar”, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, İstanbul 1988, s.35; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 1, 2012, s.179.

hakkın nizam-ı âleme dirlik, düzen ve adaleti tesis etme anlayışı çerçevesinde verildiği söylenebilir.¹⁹

Şikâyetlerin Dîvân'a arzı hususunda bazı kaidelerin gözetildiği aşikârdır. Mesela şikâyet sahibi, karşılaştığı sorunun doğruluğu ve şer'i hukuka uygunluğunu tescil ettirmek için imamdan almış olduğu hüccetle kadı huzuruna çıkabilirdi.²⁰ Kadı nezdinde 'îlam²¹ hazırlandıktan sonra şikâyet metni yazılırdı.²² Şikâyetlerin Dîvân'a iletilmesi noktasında üç farklı yönteme başvurulurdu. Bunlar; bizzat, arz-ı hal veya kadı mektubu idi. Şikâyet sahibinin tercihi doğrultusunda şikâyetler; divanlar, mahkemeler, cuma selamlığı veya av partileri aracılığıyla Dîvân'a *-yani padişaha-* arz edilirdi.²³

Dîvân'a gelen şikâyetler toplanır, sıralanır ve tematik açıdan tezkireciler tarafından sınıflandırılırdı. Tezkireciler tarafından hazırlanan özetler Çavuşbaşları tarafından incelendikten sonra sırasıyla Dîvân'a sunulurdu. Şikâyet arzlarına konu olan meseleler Dîvân'da görüşüldükten sonra alınan kararlar, mühimme, ahkâm, tahvil, şikâyet, ruûs ve nâme gibi muhtelif defterlere kaydedilirdi.²⁴

Araştırmanın veri kaynağını teşkil eden ve Dîvân yazışmalarının tutulduğu ahkâm defterlerinde şikâyet mekanizmasının izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bilhassa şikâyetin yaşandığı mahali, şikâyet sahibinin kimliği, şikâyetin konusu ve Divan'a iletim şekli bu kayıtlardan çıkartılabilmektedir. Bu bağlamda İzmir'den Dîvân'a iletilen şikâyetlerde *bizzat, arz-ı hal veya kadı mektubu* yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür (Bk. Grafik 1).

¹⁹ Murat Tuğluca, 'Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)', *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2012 s.108.

²⁰ Hüccet için bk. Mustafa Oğuz- Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt 18, TDV Yayınları, 1998, s.446-450.

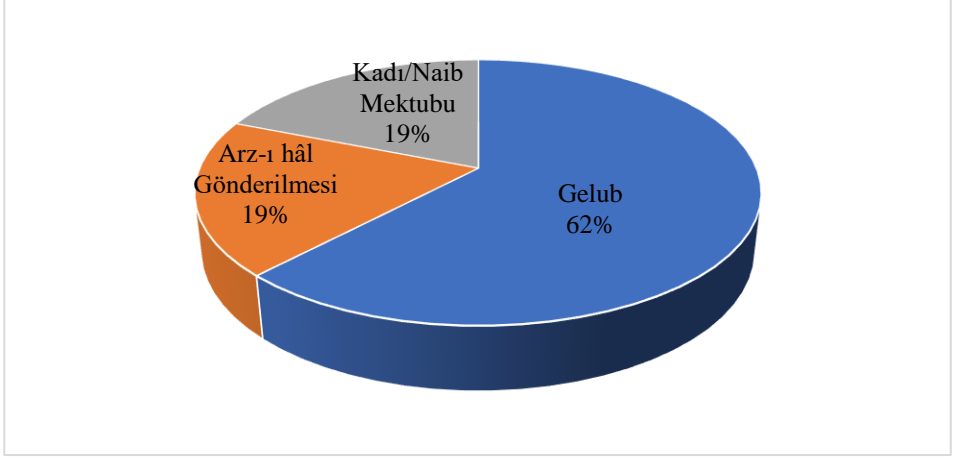
²¹ 'îlam için bk. Ahmet Akgündüz, 'îlâm', *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.72.

²² Gümrükçüoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Divan'a Gönderilen Şikâyetler", s.180.

²³ Kaan Ekin, *9 Numaralı Şikâyet Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019, s.19.

²⁴ Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010, s.32.

Grafik 2: İzmir'den Dîvân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Şikâyetlerin Başvuru Usulleri

Kaynak: BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118-120.

Grafik 2'de İzmir'den Dîvân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin dağılımları (% olarak) verilmiştir. İncelen ahkâm kayıtları içerisinde tespit edilen 60 adet şikâyet başvurusunun 38'ini bizzat (gelub) oluşturmaktadır. Bu da toplam başvurunun %62'sine tekabül etmektedir. Bu tespitten hareketle şikâyet sahiplerinin şikâyetlerini Dîvân'a iletirken bizzat başvurma yöntemini en çok tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ve benzer çalışmalarda ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden Dîvân'a yapılan başvurularda bizzat başvuruların ekseriyette olduğu görülmüştür. Mesela Balkan şehir tarihi araştırmalarında şikâyet kayıtlarının önemine ilişkin araştırma yapan Tunç, bölgede bulunan fertlerin %52'sinin Divan'a bizzat giderek şikâyetlerini dile getirdiklerine dikkat çekmiştir.

Yine şikâyet defterlerine göre kadın sorunlarını inceleyen Tunç, Dîvân'a yapılan başvuruların % 77'sinin bizzat yapıldığını ifade etmiştir.²⁵ Osmanlı'da şikâyet mekanizmasının işleyişi meselesini araştıran Tuğluca da bizzat başvuruların % 73 dilimde olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁶ Hakeza konuyla ilgili yapmış olduğumuz farklı çalışmalarda da benzer sonuçların çıktığı tarafımızca anlaşılmıştır. Örneğin Ayıntâb sancağından Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan başvuruların %69'unun Dîvân'a

²⁵ Muhammet Nuri Tunç, "Divân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Kadınların Şikâyetleri ve Şikâyete Konu Olan Kadınlar, *Başlangıçtan Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, Ed. Hakan Doğan, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s.59-90.

²⁶ Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, s.50.

bizzat gidilerek yapıldığı görülmüştür. Yine Keşan'dan Dîvân'a yapılan başvuruların %77'sinin bizzat olarak yapıldığı tespit edilmiştir.²⁷

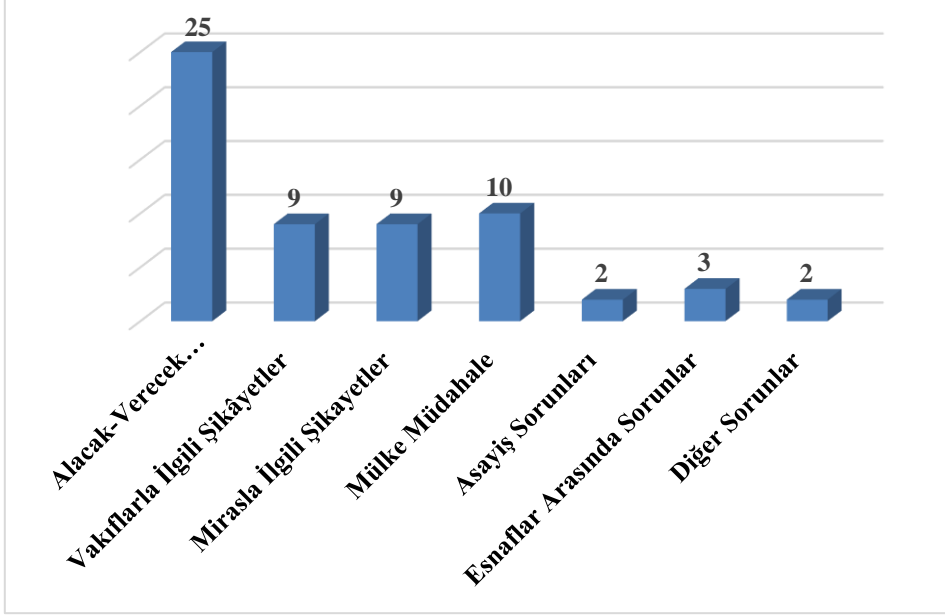
Öte yandan bizzat başvuruların dışında İzmir ahalisinden Dîvân'a başvuru yapan bireylerin %19'u arz-ı hâl sunularak ve % 19'u kadı mektubu göndererek şikâyetlerini merkeze ilemişlerdir. Şikâyet sahiplerinin -bizzat başvuruya kıyasla- bu yöntemleri daha az tercih etmelerinin nedenlerinin altında arz-ı halin kaybolma ihtimali ile vekil tayin ettikleri kişinin vekâleti layıkıyla yerine getirmeyeceği yönündeki endişelerin yattığı düşünülebilir.

Şikâyetlere Konu Olan Meseleler

Osmanlı toplumunun gündelik yaşantısı etrafında kümelenen kronik problemlerin öteden beri Dîvân'a konu edildiği ve farklı bölgelerde görülen sorunların köken itibarıyla ekseriyetle benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Bu nedendir ki İzmir'de husule gelen sorunların Osmanlı'nın diğer bölgelerinde meydana gelen sorunlardan pek de büyük bir farklılık göstermediğini söylemek gerekmektedir. Ancak tarih tekrür etse de neticelerinin farklı olduğu söyleminden hareketle İzmir'de şikâyetlere konu olan meselelerin local dinamiklere bağlı olarak değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği kanaati hâkim olmuştur. Yani İzmir'in her devirde küresel ölçekte bir ticaret kapasitesine sahip olması, Müslim ve gayrimüslim nüfusun zenginliği, siyasi, askeri ve idari bağlamdaki ehemmiyeti bölgenin sosyo-iktisadi yaşamını şekillendirmiştir. Bu doğrultuda İzmir'de yaşanan sorunların bu çerçevede kümelendiğini ifade etmek gerekir. Mesela ticari ve iktisadi meseleler içerisinde alacak-verecek sorunları ile esnaflar arasındaki anlaşmazlıklar bir hayli fazladır. Asayiş sorunları kapsamında mülke müdahale olaylarının dikkat çekici seviyelere ulaştığı görülmüştür. Aynı zamanda vakıfların idaresi, gelirlerinin paylaşılması ve vakıf arazilerine yapılan müdahalelerden ötürü vakıflarla ilgili sorunların da arz ettiği söylenebilir. Son olarak Osmanlı toplum içerisinde yaygın olan miras meselesinin de İzmir'den Dîvân'a iletilen şikâyet konuları içerisinde önemli bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Sütun 1).

²⁷ Erkan Işıktaş, "Merkez-Taşra İlişkileri Bağlamında Divân-ı Hümayun'a Yansıyan Keşan'la İlgili Sorunlar", *Keşan Araştırmaları Keşan'ın Kurtuluşunun 100. Yılı Anısına*, (Ed. Fatma Çalık Orhun- Burak İşçimen), T.Ü. Yayın No.: 266, (Uluslararası), s.102.

Sütun 1: İzmir'den Dîvân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Şikâyetlerin Tematik Açıdan Dağılımı

Kaynak: BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118-120.

Sütun 1'de gösterildiği üzere İzmir'den Dîvân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyet konuları içerisinde en yüksek miktarı (25 adet şikâyetle) alacak-verecek meseleleri oluşturmaktadır. İncelenen kayıtlarından alacak-verecek mevzusunun kimler arasında geçtiğine, borcun nedeni ve miktarına dair malumatlara ulaşmak mümkündür. Ancak bazı şikâyetlerde borcun neden verildiğine ilişkin bir izahata gidilememiştir. Muhtemeldir ki bu meseleler de kişiler arasında borç alıp-verme veya ticari faaliyetler sonucunda meydana gelen anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Örneğin; İzmir kadısı Dîvân'a gönderdiği arzda; Şerif Ali isimli kişinin mahkemeye geldiğini ve Ereke köyünden Hüseyin isimli kişiden -760 kuruştan baki kalan- 480 kuruş alacağı olduğu ve bu konuda daha önceden davaları görüldüğünde Hüseyin'in borcunu inkâr ettiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Şerif Ali, meselede olan haklılığını ispat edecek şahitlerinin olduğuna ve bundan dolayı mağduriyetinin giderilmesi için Dîvân'a başvurduğuna ilişkin malumat da bulunmaktadır.²⁸ İlgili örnekten anlaşılacağı üzere borcun hangi hukuktan ötürü ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bir başka örneğe bakıldığında Köroğlu İsmail isiminde bir kişi Divan'a başvurarak İzmir sakinlerinden El-hac Hüseyin isimli kişiden 1600 kuruş alacağı olduğunu ve birkaç defa alacağını talep etmesine rağmen El-hac Hüseyin'in

²⁸ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 119, Hüküm Nr: 521, Evâhir-i Zilkade 1213/ 20 Nisan 1799, s.193.

borcunu ödemeye yanaşmadığını belirterek ondan şikâyetçi olduğu tespit edilmiştir.²⁹ Bu örnekte de İsmail ve El-hac Hüseyin arasındaki alacak davasının neden kaynaklandığı belli değildir.

Öte yandan alacak-verecek meselesine neden olan birtakım durumları da tespit etmek mümkündür. Mesela bunlardan bir tanesi de faizdir. İzmir sakinlerinden Yani (?) isimli zımmi Dîvân'a başvurarak faiz meselesinden ötürü şikâyetçi olmuştur. Buna göre; İzmir'de ikamet eden ve murabahacı³⁰ taifesinden olan Hacı Süleyman isimli kişi hicri 1208 (1793-1794) senesinde Yani (?) isimli kadına 300 kuruş borç vermiştir. Ancak Yani (?), bu borcu faiz olarak almamasına rağmen Hacı Süleyman'ın kendisinden 500 kuruş aldığını ve murabaha olarak alınan kısmın kendisine iadesini istemiştir.³¹

Alacak-verecek meselelerinin sık yaşanmasına neden olan bir diğer durum ise borçlunun borcunu ödemeye rıza göstermemesidir. Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi İzmir'de de benzer nedenlerden ötürü alacak-verecek sorunları yaşanmıştır. Örneğin Birgi kazasına tabi Ödemiş kasabası sakinlerinden Seferoğlu Hasan Divan'a başvurarak, kasaba sakinlerinden Şerif Mehmet isimli kişiden 731 kuruş alacağı olduğunu ve Şerif Mehmed'in bu parayı Hacı Hüseyin isimli kişiye havale ettiğini ancak Hacı Hüseyin'in bu parayı kendisinden talep etmesine rağmen vermediğini belirterek şikâyetçi olmuştur.³²

Sütun 1'de İzmir'den Dîvân'a iletilen sorunlar içerisinde mülke müdahale sorunlarının da oldukça dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Mülke müdahale sorunlarının ekseriyeti arazi, bağ, bahçeler ve evlere yapılan müdahalelerden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. İzmir'deki mülke müdahale sorunları içerisinde bazı müdahalelerde alakasız kişiler rol oynarken bazılarında da aile içerisinde bulunan fertler arasında yaşanan anlaşmazlıkların etkili olduğu görülmüştür. Örneğin Dimitri, Veraşko, Andrie isimindeki zımmiler Divan'a başvurarak Kasab mahallesinde tasarruflarında bulunan bahçelerine Hacı Ahmed ve Hacı İbrahim ve sair kişilerin kanuna aykırı bir şekilde müdahale etmelerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu nedenle konu Dîvân'da görüşüldükten sonra 1798 senesinde İzmir naibine hitaben

²⁹ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm Nr: 265, Evâhir-i Cemaziyel ahir 1217/27 Ekim 1802, s.723.

³⁰ Murabaha, Kanun ile tayin olunandan fazla faiz şartını ihtiva eden para verme mukavelesi hakkında kullanılır bir tabirdir. Murabahacı ise; faizle para veren kişi için kullanılır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Deyimler Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.581.

³¹ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 119, Hüküm Nr: 27, Evâhir-i Cemaziye'l- ahir 1217/27 Ekim 1802, s.8.

³² BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 121, Hüküm Nr: 28, Evâil-i Rebiü'l-evvel 1221/ 19 Mayıs 1806, s.11.

gönderilen hükümlerle meselenin hak ile çözülmesi emredilmiştir.³³ Yine bir başka örnekte Seyyid Ahmed isminde bir kişi 1798 senesinde Divan'a başvurarak İzmir'e bağlı Burunabad nahiyesinde olan toprağına bazı kişilerin müdahale ettiklerini ve bunun engellenmesini istemiştir.³⁴ Mahmut ve Rukiye isimli kişiler Dîvân'a başvurarak sahip oldukları ev ve bahçelerine İzmir sakinlerinden Hacı Ali isimli kişinin müdahale ettiğini ve kendilerine zarar verdiklerini ifade ederek şikâyetçi olmuşlardır.³⁵ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere mülke müdahale eden kişilerin araziyle ilgili bağları olmadıkları anlaşılmaktadır. Haddizatında başka örnekler de bu duruma rastlamak mümkündür.

Diğer yandan aile fertleri arasında yaşanan anlaşmazlıklara da örnek verilebilir. Bu minvalde İzmir sakinlerinden Elçe (?) isimli gayrimüslim kadın; Dîvân'a başvurarak babası Nikola veled-i Apostol hayatta iken İzmir'e bağlı Seydi köyünde bulunan arsası ile 28 dönüm bağ ve bu bağda bulunan meyve ağaçlarını kendisine sattığını ancak babası vefat ettikten sonra kardeşi Dorci'nin babam burayı bana sattı diyerek müdahale ettiğini belirterek kardeşinden şikâyetçi olmuştur.³⁶ Yine İzmir sakinlerinden Ömer isimli kişi Dîvân'a başvurarak, babası vefat ettiğinde babasının tasarrufunda olan arazilerin kendisine intikal etmişken kardeşi Fatma Hatun bu araziden bana da hisse düşmüştür diyerek haksız bir şekilde müdahale ettiğini belirtip şikâyetçi olmuştur.³⁷

İlgili sütunda da anlaşılacağı vakıf ve mirasla ilgili şikâyetlerinin de -incelenen kayıtlar içerisinde- bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Vakıflarla ilgili şikâyetlerin ekseriyetle vakfın gelirinin pay edilememesi, vakıf arazisi veya gelirine müdahale, vakıf mütevellisinin kim olacağı ve vakfın tamiriyle ilgili sorunlardan oluştuğu bilinmektedir. İzmir'de vakıf sorunlarının da bu çerçevede şekillendiği anlaşılmaktadır. Örneğin İzmir kadısı, bir hayratla ilgili bir mektup Dîvân'a göndermiştir. Buna göre; Câmî-i atik mahallesinde müteveffa katibzade Ahmed Reşid Efendi³⁸ bir hayrat yaptırmıştır. Ahmed Reşid Efendi, bu hayratın mütevelliliğini önce kendisine vefatından sonra da çocuklarına vakfetmiştir. Ayrıca

³³ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 119, Hüküm Nr: 134, Evâhir-i Zilhicce 1221/ 10 Mart 1807, s.43.

³⁴ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm Nr: 320, Evâsıt-ı Cemaziye'l- evvel 1213/ 25 Ekim 1798, s.110.

³⁵ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm Nr: 342, Evâsıt-ı Rebiü'l- evvel 1214/ 17 Ağustos 1799, s.105.

³⁶ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm No 705, Evâsıt-ı Cemaziye'l- evvel 1217/13 Eylül 1802, s.255.

³⁷ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm No 450, Evâil-i Receb sene 1214/29 Kasım 1799, s.138.

³⁸ İzmir'de katibzadeler ve Ahmed Reşid Efendi'yle ilgili detaylı bilgi için bk. Yasin Taş, Osmanlı Dönemi İzmir Medrese ve Kütüphaneleri, Hiper Yayın, İstanbul 2020; Yasin Özdemir, "An Asset During the Formation of İzmir: The Katıbzade Family", İzmir: Search of the Past, Ed. Cihan Özgün, Printed by Ege University Press, 2020, s.99-111.

vakfın gelirlerini -harcamalar yapıldıktan sonra- evlatları arasında pay etmiştir. Ancak Ahmed Reşid Efendi'nin vefatından sonra vakfın başına geçen evlatlarından biri evlad-ı vakfın hisselerine düşeni vermemiştir. Bu sebeptendir ki varisler İzmir Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Mesele burada halledilemeyince İzmir kadısı meseleyi Dîvân'a arz etmiştir.³⁹ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere vakfın geliri noktasında bir anlaşmazlığın yaşandığı görülmektedir.

İzmir'e bağlı Yamanlar köyü sakinlerinden Hacı Ali isimli kişi Dîvân'a başvurarak İzmir'de Gökdelen yakınında Kesmedere ahalisi ve hayır sahiplerinden Mehmed ve Ali isimli kişilerin tasarruflarında olan zeytin ağaçlarının köyün avarızı için vakfettiklerini ve kendisi vakfın mütevellisi olduğunu vakfın gelirini köyün avarızı için sarf etmek istediğinde vakıfla alakası olmayan bazı kişilerin müdahale ettiğini belirterek şikâyetçi olmuştur.⁴⁰ Bu örnekte de vakfın gelirine dışardan yapılan müdahaleden kaynaklanan soruna işaret edilmiştir.

İzmir sakinlerinden Abdullah isimli kişi Dîvân'a başvurarak Deste Ahmet Efendi isimli kişinin İzmir'de İkiçeşme Mahallesi'nde yaptırdığı cami vakfının nazırı olduğunu ve vakfın mütevellisi olan Ahmed bin Mehmed'in vakfın gelirlerini yediğini ve kendisi için sarf ettiğini söyleyerek şikâyetçi olmuştur.⁴¹

Vakıf sorunları kadar mirasın pay edilmesi veya mirasa dışardan müdahalelerden ötürü kaynaklanan miras sorunlarının da Dîvân'a taşındığı görülmüştür. Örneğin Şire sakinlerinden Avşar İbrahim isimindeki bir kişi veraset iddiasında bulunarak Dîvân'a başvurmuştur. Avşar İbrahim, İzmir sakinlerinden Hatice ve Ayşe isimindeki hatunların verasetine ortak olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda Dîvân'da görülen davada veraset iddiasının doğru olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Avşar İbrahim, Dîvân'da verilen emr-i şerife aykırı davranarak Hatice ve Ayşe hanımlara teati ve zulmetmiştir. Bunun üzerine söz konusu hatunlar, 1798 senesinde Dîvân'a başvuru yaparak Avşar İbrahim'den davacı olmuşlardır⁴². Mirasla ilgili bir başka örneğe baktığımızda İzmir sakinlerinden Ahmed ve Ümmügülsüm Divan'a başvurarak babaları Hacı Osman vefat ettiğinde mirası Ahmed, Ümmügülsüm ve müteveffanın diğer oğlu Mehmed'e kaldığını ancak Mehmed'in hissesine kanaat etmediğini babalarından kalan mahzen ve dükkân için bunlar benimdir diyerek kendilerine haksızlık yaptıklarını belirterek şikâyetçi olmuşlardır.⁴³

³⁹ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm No 118, Evâsıt-ı Cemâziyel-ahir 1213/24 Kasım 1798, s.342.

⁴⁰ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm No 492, Evâsıt-ı Şevval 1213/5 Nisan 1799, s.169.

⁴¹ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm Nr: 206, Evâsıt-ı Safer 1214/19 Temmuz 1799, s.64.

⁴² BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, Hüküm Nr: 44, Evâsıt-ı Safer 1213/ 29 Temmuz 1798, s.120.

⁴³ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 119, Hüküm Nr: 6, Evâhir-i Zilhicce 1212/14 Haziran 1798, s.3.

Asayiş sorunları ve esnaflar arasındaki anlaşmazlıklar ise -diğer sorunlara kıyasla- daha az Dîvân'a yansımıştır. Örneğin İzmir sakinlerinden Yorgi veled-i Mihail isimdeki kişi Dîvân'a başvurarak İzmir iskelesinden İstanbul'a sabun, fiçı, varil ve sair eşyayı on beş yirmi seneden beri taşıdığını belirtmiştir. Ancak İzmir sakinlerinden ve fiçıci taifesinden bazı kişilerin ona müdahale etmesi üzerine Yorgi onlardan şikâyetçi olmuştur.⁴⁴ Asayişle ilgili örnek ise; İzmir'de Faik Paşa Mahallesi'nde sakin Kürd Seyyid Hacı Ahmed'e yine İzmir sakinlerinden katıbzade Molla Hacı Ahmed'in adamları -mahalle ortasında- silahlarla saldırmış ve yaralamışlardır. Bu yaralama neticesinde Hacı Ahmed vefat etmiş ve olayın araştırılması için memurlar görevlendirilmiştir. Memurlar tarafından yapılan tahkikat sonrasında vakanın mahkemesi yapılmıştır.⁴⁵

Yukarıda sütun grafiğinde "diğer sorunlar" başlığı altında gösterilen davaların biri gümrük⁴⁶ ötekisi gayrimüslim tebaadan olan Yahudilerle ilgilidir. Örneğin İzmir Yahudileri, Dîvân'a başvurarak mahallelerinde bulunan havralarının büyük yangında yandığı ve havra arsasının şu an boş olduğu ve yeniden havra yapmak istediklerini ancak bazı kişilerin binanın yapılmasına engel olmalarından ötürü şikâyetçi olmuşlardır. Bunun üzerine konu, 1799 senesinde Dîvân'da görüşülmüş ve buradan çıkan kararda havranın eski şekliyle yapılması şeklinde olmuştur.⁴⁷

Sonuç

Anadolu'nun kadim şehirlerinden biri olan İzmir, sosyo-iktisadî önemini her devirde korumuş ve bu yöndeki gelişimi sürdürmüştür. Bunda şehrin lokasyonu, iklimi ve beşeri faaliyetlerinin birincil derecede etkili olduğu söylenebilir. Tabii bu elverişlilik ve zenginlik tarihsel süreçte pek çok devletin ilgi odağının İzmir şehrine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunlardan en dikkat çeken ve merak uyandıran Osmanlı Devleti'nin olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir. Çünkü Osmanlı hâkimiyetinde İzmir; siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî yönleriyle büyük bir gelişim göstermiş ve muazzam bir medeniyetin oluşmasına kapı aralamıştır. Hakeza Osmanlı İzmir'yle ilgili yapılan çalışmalarda bunun izlerine rastlamak açıkça mümkündür. Haddizatında yapılacak yeni çalışmalarla da İzmir'in yerel tarihine ciddi katkılarının sunulacağı aşikârdır. Ancak bu safhada Osmanlı arşiv kayıtlarına daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği kanaati hâkim olmuştur. Bilhassa İzmir toplumunun sosyo-iktisadi ilişkilerinin anlaşılabilmesi açısından dönemin mühimme, şikâyet ve ahkâm kayıtlarının ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Bu minvalde araştırmada,

⁴⁴ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 119, Hüküm Nr: 217, Evâsıt-ı Safer 1214/19 Temmuz 1799, s.68.

⁴⁵ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm Nr: 484, Evâhir-i Şevval 1213/5 Nisan 1799, s.177.

⁴⁶ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm Nr: 201, Evâhir-i Şaban 1214/26 Ocak 1800, s.637.

⁴⁷ BOA, A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 120, Hüküm Nr: 149, Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1214/31 Ağustos 1799 s.489.

Anadolu Ahkâm Defterlerinin İzmir'in yerel tarihinde kayda değer bir bilgi malzemesini barındırdığı anlaşılmıştır. Hatta çalışmada ele alınan örneklerin yanı sıra diğer ahkâm kayıtlarının incelenmesi durumunda dönemlere ilişkin toplumsal sorunların mukayesesi ortaya konulabileceği düşüncesine varılmıştır.

Araştırmada vurgulanan bir diğer sonuç şikâyetlerin Dîvân'a iletilmesi noktasında İzmir ahalisinin tercih ettikleri yöntemler olmuştur. Bu noktada bizzat, arzuhâl ve kadı aracılığıyla mektup gönderme yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür. Ne var ki bizzat başvuruların -diğerlerine kıyasla- İzmir ahali tarafından daha sık tercih edildiği tespit edilmiştir. Aslında Osmanlı'nın diğer şehirlerinden Dîvân'a iletilen şikâyetlerde bizzat başvurunun ekseriyette olduğu dikkate alındığında İzmir ahalisinin de bu yöneme eğilim göstermesini tabi karşılanması gerektiği düşüncesine ulaşılmıştır. Çünkü dönemin şartları ahaliyi bu yöntemi kullanmaya ittiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada tespit edilen diğer bir sonuç ise İzmir'de toplumsal ve sosyal yaşantı içerisinde tebaanın karşılaştığı sorunların tematik bağlamda dağılımı olmuştur. Bu minvalde İzmir'den Dîvân'a yansıyan sorunların ekseriyetle alacak-verecek, mülke müdahale, miras, vakıf, asayiş, esnaf ve muhtelif konulardan oluştuğu sonucuna varılmıştır. Bu sorunlar içerisinde alacak-verecek, miras, vakıf ve mülke müdahale sorunların bir hayli fazla olduğu anlaşılmıştır. Buradan hareketle sorunların İzmir ahalisine has olmadığını Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde de benzer problemlerin yaşandığını söylemekte fayda vardır. Öte yandan sorunların çözümü noktasında Dîvân'da gerekli hassasiyetlerin gösterildiği, meselelerin görüşüldüğü ve çözümü noktasında yerel idarecilere hitaben kararnamelerin gönderildiği görülmüştür. Fakat yerel mahkemede meselenin halledilip edilmediği noktasında malumata sahip olunamadığından bu noktada bir eksiklik hissedilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A. {DVNSAHK.A...d, Defter Nr: 118, 119 ve 120.

Tetkik Eserler

Ahışhalı, Receb, “Ruûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, TDVİA Yayınları, İstanbul 2010, s.272-273.

_____, “Tahvil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, TDVİA Yayınları, Ankara 2010, s.440-442.

_____, “Divan-ı Hümâyün Teşkilatı”, *Osmanlı 6 Teşkilat*, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 24-33.

Akgündüz, Ahmet, ‘İlâm’, *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 72-73.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (Haz. İskender Türe ve Salim Kaynar) Seçil Ofset, İstanbul 2017.

Ekin, Kaan, *9 Numaralı Şikâyet Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019.

Ekinci, E. Buğra, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.

Emecen, M. Feridun, Osmanlı Divan’ının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.107-139.

Gümrükçüoğlu, S. Okur, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 1, 2012, s.175-206.

Günay, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2013/1, Sayı:17, s.9-29.

Işıktaş, Erkan "Merkez-Taşra İlişkileri Bağlamında Divân-ı Hümâyün’a Yansıyan Keşan’la İlgili Sorunlar", *Keşan Araştırmaları Keşan’ın Kurtuluşunun 100. Yılı Anısına*, Ed. Fatma Çalık Orhun- Burak İşçimen, T.Ü. Yayın No.: 266, (Uluslar arası), s. 95-112.

İnalçık, Halil, “Şikâyet Hakkı”, *Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar’lar*”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, (Ed. İsmail E. Erünsal, Christopher Ferrard Christine Woodhead) İstanbul 1988, s.33-54.

Kütükoğlu, S. Mübahat, “Mühimme Defterleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, TDVİA Yayınları, Ankara 2020, s.519-522.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümâyün*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2020.

Oğuz, Mustafa ve Akgündüz, Ahmet, “Hüccet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, TDV Yayınları, 1998, s.446-450.

- Özdemir, Yasin, “An Asset During the Formation of İzmir: The Katıpzade Family”, *İzmir: Search of the Past*, (Ed. Cihan Özgün), Printed by Ege University Press, 2020, s.99-111.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Deyimler Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Şimşir, Nahide, “103 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir İle İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. X, İzmir 1995, s. 329-341.
- _____, “Ahkâm Defterleri’nin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX, İzmir 1994, s.357-390.
- Taş, Yasin, *Osmanlı Dönemi İzmir Medrese ve Kütüphaneleri*, Hiper Yayın, İstanbul 2020.
- Tuğluca Murat, *Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.
- Tuğluca, Murat ‘Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)’, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2012, s.107-128.
- Tuğluca, Murat, *Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.
- Tunç, M. Nuri, “Divân-ı Hümayun’a Yansıyan Kadınların Şikâyetleri ve Şikâyete Konu Olan Kadınlar, *Başlangıçtan Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, Ed. Hakan Doğan, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s.59-90.
- _____, “Balkan Tarihi Araştırmalarında Atık Şikâyet Defterleri’nin Yeri”, *Türkiye’nin Bölgesel Sorunları Osmanlı’dan Günümüze Balkanlar*, Ed. Mehmet Çelik ve Alev Duran, Hiper Yayın, İstanbul 2020, s. 267-311.

1821 MORA İSYANI SÜRECİNDE İZMİR

Ali Fuat Öreñç*

Giriş

Mora İsyanı (Rum İsyanı/Yunan Ayaklanması), 1821 yılında başlamış ve bağımsız Yunanistan Devleti'nin sınırlarının kesin olarak belirlendiği 1832 yılına kadar etkisini sürdürmüştür. İsyan nedeniyle Osmanlı'da iç barış zedelenmiş, *Rumeli*'de toprak kayıpları yaşanmış, *Ege*'de yeni bir statü oluşmuş, ekonomi sarsılmış ve özellikle Avrupalı güçlerin müdahaleleriyle devlet fazlasıyla yıpranmıştır. Kuşkusuz Osmanlı'nın Rum isyanı boyunca yaşadığı en sarsıcı kayıplar, Mora ve adalarda on binlerce vatandaşının katledilmesi olmuştur.

İzmir, jeopolitik konumu ve nüfus yapısı nedeniyle 1821 isyanı sürecinden olumsuz etkilenen *Batı Anadolu* şehirlerinden biridir. Bir hayli Rum ve Avrupalı nüfusun barındığı şehirde isyanının ilk yıllarında karmaşa yaşanmıştır. İzmir'deki şiddet olaylarında Rum ve Türk vatandaşlardan hayatlarını kaybedenler olmuştur. Ancak bu karmaşa ortamı, devletin aldığı etkili tedbirler yanı sıra İzmirli Türklerin sağduyusu sayesinde kontrolden çıkmadan önlenebilmiştir.

İzmir'deki idareciler, isyan boyunca şehirde asayişi sağlama gayreti yanı sıra Osmanlı ordusunun lojistik ihtiyaçlarını karşılamada ve bölgeden istihbarat edinmede önemli görevler üstlenmişlerdir. İzmir yöneticilerinin ve halkın uzun süre meşgul oldukları diğer bir konu Mora'daki katliamlardan kaçan Türk muhacirlerinin yerleşimleri ve ihtiyaçlarının giderilmesi çalışmaları olmuştur¹.

Bu makalede, 1821 isyanı boyunca İzmir şehrinde yaşanan ve bazı Avrupalı konsolosluk yetkililerine dayanılarak yanlış ve abartılı bilgilerin aktarıldığı olayların iç yüzüne, şehirde alınan güvenlik tedbirlerine, İzmir'den Osmanlı ordusu ve donanması için gerçekleşen lojistik faaliyetlere ve Türk muhacirlerin iskânına değinmeye çalışacağız.

1. 1821 Mora İsyanı Sürecinde İzmir Şehrinde Yaşanan Olaylar ve Alınan Tedbirler

1.1. Rum İsyanının Başlaması ve Devletin Aldığı İlk Tedbir

Osmanlı Rumlarının bağımsızlık sloganıyla ilk isyanları *Eflak-Boğdan*'da (Romanya) başladı (22 Şubat 1821). *Aleksandros İpsilantis* liderliğindeki bu ilk isyan hareketi Osmanlı ordusu tarafından kolaylıkla bastırıldı. İsyanın ikinci aşaması *Mora*

* Prof. Dr. / İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı. oreñç@istanbul.edu.tr / ORCID: 000-0002-0431-2621.

¹ Ali Fuat Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009, s. 27-287.

Yarmadası'nda başlatıldı (2 Nisan 1821)². Mora'da Rum nüfusun fazlalığı, isyancılarının örgütlenme başarısı, Osmanlı'nın o tarihte *Tepedelenli Ali Paşa* isyanı ile meşgul olması ve Avrupa'dan isyancılara gelen destek, şartları değiştirmiştir³.

Rum isyanı önce Rumeli tarafına yayılmış, ardından da *Adalar Deniz*'ne sıçramıştır. *Sisam, Sakız, Girit, Kıbrıs, Çamlıca* ve *Suluca* gibi stratejik adalarda isyanın etkisinin görülmesi, İzmir'in önemini daha da artırmıştır. Bu arada Rumları örgütleyen *Filiki Eteria Cemiyeti*'nin güçlü olduğu Osmanlı şehirler arasında İzmir de bulunmaktaydı⁴.

İsyan başlayınca Rumlara ait tekneler, güvenlik tedbirleri yeterli olmayan *İzmir* ile *Kuşadası* arasındaki yerleşim birimlerine saldırarak insan ve hayvan kaçırıp, yağma yapmaya başlamışlardı. Bu saldırılarda birçok Türk öldürülmüştür. Özellikle İzmir'in sahil kesimlerde yerleşik *Türkmenler* bu saldırılar nedeniyle ciddi kayıplar yaşamıştır. Bu süreçte *Çeşme, Seferihisar, Zeytinli, Menemen, Urla, İpsili* ve *Kuşadası*'nda büyük hasarlar meydana gelmiştir. Rum gemileri Sisam ve Sakız darboğazlarını kesip, Müslüman ticaret gemilerini gasp etmeye başlamışlardı. Zaman zaman donanmaya yönelik ciddi saldırılar da yaşanmaktaydı. Oluşan bu kaos ortamı nedeniyle Akdeniz'de uluslararası ticaret aksamıştı⁵.

² Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, c. XI, İstanbul 1309, s. 51, 109-146, 248-250; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancıları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 114-130; *Vak'anüvis Ahmed Lütüfî Efendi Tarihi*, (Haz: A. Hezarfen), c. I, İstanbul 1999, s. 10-22; Öreñ, *age.*, s. 29-48; Gürkan Peker, *Yunan Tarih Yazıcılığında Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018, s. 191.

³ Rum isyancılara destek amacıyla Avrupa'da ve Amerika'da yapılan organizasyonlar için bkz. Douglas Dakin, *British and American Philhellenes During The War Of Greek Independence, 1821-1833*, Thessaloniki 1955, s. 5-290; C. M. Woodhouse, *The Greek War of Independence, Its Historical Setting*, Londra 1958, s. 42-155; David Howarth, *Greek Adventure, Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, New York 1976, s. 64-169; *Vak'anüvis Ahmed Lütüfî Efendi Tarihi*, (Haz: Y. Demirel-T. Erdoğan), c. II-III, İstanbul 1999, s. 543-544; Öreñ, *age.*, s. 27-97.

⁴ Ahmed Cevdet, *age.*, c. XI, 218-229; Ahmed Cevdet, *age.*, c. XII, s. 146-218; Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şâni-zâde Tarihi (1223-1237/ 1808-1821)*, (Haz: Z. Yılmaz), İstanbul 2008, c. II, s. 1130. İzmir'de Avrupa ve Amerika bağlantılı misyoner örgütleri öncülüğünde Filiki Eteryaya için faaliyetler yapılmaktaydı. Özellikle Fransa konsolosluğu bu faaliyetlerde öne çıkmaktaydı (bkz. William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free The Philhellenes in the War of Independence*, Londra 1972, s. s. 44, 107, 112, 113, 153, 175, 182, 201, 260-261, 281). Filiki Eteryaya örgütü, üyeleri yazışmalarda şifre kullanmaktaydı. Bu kapsamda gizli yazışmalarda İzmir'in rakam olarak karşılığı 68 idi. Bkz. Peker, *agt.*, s. 67.

⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ayniyat Defterleri (AD), nr. 580, s. 10; BOA, AD, nr. 583, s. 323; BOA, Cevdet Askeri (C. AS), nr. 339/14082, Lef 1-3; Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlunun Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 135-

Osmanlı Devleti, isyanın büyümesi üzerine karada ve denizde askeri tedbirleri artırmıştır. Mesela *Akdeniz* ve *Karadeniz* boğazlarından geçecek bütün gemilerin yoklanması emredilmiştir. Bilhassa Akdeniz'de *Rus bayrağı* taşıyan gemilere dikkat edilmesi ve muhakkak denetlenmesi uyarısı yapılmıştır. Ayrıca İzmir, Midilli ve Boğaz muhafızlarına emirler gönderilerek, bölgeden sağlanacak istihbaratın hızlıca merkeze ulaştırılması istenmiştir⁶.

Devlet, isyanın bastırılması için bazı caydırıcı önlemlere yönelmiştir. Mesela Rumların seyahatlerine kısıtlama getirilmiş, *Rum Patrikhanesi* devreye sokularak isyana destek verenlerin *aforoç* edileceği duyurulmuştur. Patrikhanenin bu yöndeki yazısı 6 Nisan 1821'de İzmir'e ulaşmış ve Rum cemaatine okunmuştur⁷. Devletin kararlılığının gösterilmesi için isyanla irtibatlı Rumların bir kısmı resmi görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Ayrıca *Rum Patriği* başta olmak üzere isyancılarla irtibatı belirlenen bazı din adamları yargılanıp idam edilmiştir. *Şeyhülislam Abdülvabbap Efendi*'nin konağında toplanan bir *Meşveret Meclisi*'nde isyana katılanlara dair bir fetva kaleme alınmıştır. Fetvaya göre Mora'da ve diğer mahallerde isyana karıştıkları belirlenen Rumların şiddetle cezalandırılacağı, ibret olması için kendilerinin ve ailelerinin esir edileceği, mallarına da ganimet olarak el konulacağı ilan edilmiştir (26 Nisan 1821). Bu fetva İzmir'e ulaştırılarak, gereğinin yapılması emredilmiştir⁸.

1.2. Mora İsyamının Başlaması Sonrası İzmir'de Durum

Mora İsyamı başladığında İzmir şehrinin nüfusu yaklaşık 130 bindi ve bunun 30 bin kadarı Rum'du⁹. İzmir, Akdeniz ticaretinin önemli limanlarından olduğu için şehirde Avrupalı nüfus da fazlaydı. İsyam süresince *Frenk Mahallesi*'nde ikamet eden *İngiliz*, *Fransız*, *Rus*, *Avusturya (Nemçe)* ve *Hollanda (Felemenk)* konsoloslukları faaliyetlerini sürdürmüştü¹⁰.

140; Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 29; Örenç, *age.*, s. 32-75.

⁶ Kontrol için durdurulan bu Rus gemileri eğer denetime izin vermezlerse isyancı muamelesi yapılması da emredilmiştir. BOA, AD, nr. 573, s. 30; Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1207.

⁷ Theophilus Prousis, "1821'de Bir Rus'un Gözünden İzmir", (Çev. İbrahim Hamaloğlu), *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Serap YILMAZ Özel Sayısı, sa. 7, İzmir 2017, s. 281.

⁸ Ahmed Cevdet, *age.*, c. XI, s. 192-218; Örenç, *age.*, s. 50-51.

⁹ Philip Mansel, "After 1821: Three Ottoman Cities and Greece", *ARGO, a Hellenic Review*, 2021, c. 14, s. 19. Osmanlı'da yapılan 1831 nüfus sayımına göre İzmir'de 21837 Müslüman erkek nüfus kaydedilmiştir. Merkeze bağlı köylerde ise 9300 kişi yaşamaktaydı. Bkz. Taner Kerimoğlu, "19. Yüzyılda Reformlar ve İzmir", *İzmir Ansiklopedisi, Tarih Cildi*, İzmir 2013, s. 81.

¹⁰ BOA, AD, nr. 578, s. 24; BOA, Hattı Hümayun (HAT), nr. 1174/46430-T; Prousis, *agm.*, s. 280-294.

İşyan başladığında İzmir şehrinin idaresi ve asayişinden *kadı (nâîp)*, *voyvoda*, *âyan*, *gümrükçü* ve *yeniçeri serdari* sorumluydu. Güvenlik için yeniçeri askerleri yanı sıra muhafızlar da istihdam edilmekteydi. İşyanın adalara yayıldığı haber alınınca İzmir’de bazı huzursuzluklar yaşanmıştı. Bu şartlarda şehirde olayların daha da büyümesinden endişe edildiği için birkaç ay sonra *muhafız* statüsünde üst düzey bir idarecinin atanması gündeme gelmiştir.

Sisam Adası’nda isyan başladığı haberi İstanbul’a ulaşınca, bunun İzmir ve civarına etkileri dikkate alınarak yöneticiler uyarılmıştır. Nitekim *İzmir Voyvodası Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşularından Mehmed Bey’e*, İzmir nâibine ve gümrükçüsüne hitaben yazılan bir emirde, Sisamlı Rumların isyan edip adadaki bütün Müslümanları katlettikleri haberi verilmiş ve tedbir alınması istenmiştir. İzmir ile birlikte *Bornova* ve *Foça* arasındaki sahil kesiminde askeri önlemlerin artırılması da emredilmiştir¹¹. İzmir nâibine ve âyanına hitaben yazılan başka bir emirde ise limana gelip giden Avrupalı gemilerin sıkı bir şekilde yoklanması, Rumlara ait ticaret gemilerinin liman içine sokulmayarak *Sancağburnu Kalesi* önünde toplanması istenmiştir¹².

Osmanlı Hükümeti, İzmir’deki idarecilere ve önde gelen şahıslara hitaben yazılarında, şehrin nüfus yapısının dikkate alınarak, Müslüman halkın basiretli ve uyanık olması hususunda uyarılarda bulunulmuştur¹³. Bu uyarılar üzerine voyvoda Mehmed Bey İstanbul’a gönderdiği cevabi yazıda, şehirde gerekli tedbirlerin alındığı, dikkatli olunduğu ve şayet İzmir’e bir saldırı gerçekleşirse *Saruban ve Aydın Sancakları Muhafızı Behram Paşa*’nın yardımı koşacağı bilgisini vermiştir¹⁴.

¹¹ BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH), nr. 139/6910, Lef 1-2.

¹² Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1152.

¹³ BOA, C. DH, nr. 304/15163; BOA, HAT, nr. 1298/50474. Mora İşyanı sürecinde İzmir’de yaşananlara dair Cumhuriyet döneminde İzmir’de çıkan *Anadolu* gazetesinde bir tefrika yayınlanmıştır. 1927 yılı Eylül ayında başlanan bu serinin yazarı belli değildir. Yazı dizisinde İzmir’de yaşanan olayların genel manada roman tarzında ele alındığı ve hayali kahramanların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu tefrikada, İzmirli Rumlarda *Rumluk bilincinin olmadığı*, buna rağmen kilise öncülüğünde ayaklanmaya hazırlık yapıldığı, İzmir metropoliteninin bu planlamaya yardım ettiği, Mora’dan silah getirilip dağıtıldığı, isyanın başlarında Rumların ev ev dolaşp kadın, çocuk yaşlı demeden Türkleri katlettikleri, bu katliamlar sırasında 93 Harbi gazisi *Pehlivan Ahmed* adlı bir kahramanın ortaya çıkarak isyancıları direndiği gibi hadiselerle yer verilmiştir. İlgili gazete nüshaları için bkz. “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 28 Eylül 1927, sa. 3893, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 30 Eylül 1927, sa. 3895, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 2 Teşrinievvel 1927, sa. 3896, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 4 Teşrinievvel 1927, sa. 3898, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 5 Teşrinievvel 1927, sa. 3899, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 6 Teşrinievvel 1927, sa. 3900, s. 1; “Mora İhtilalinde İzmir Katliamı”, *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1927, sa. 3901, s. 1.

¹⁴ BOA, C. DH, nr. 304/15163.

İsyanın başlarında İzmir’de alınan olağanüstü güvenlik tedbirleri, şehirde masrafların artmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine İzmir nâibi İstanbul’a bir yazı göndererek, Mora İsyamı nedeniyle İzmir şehrinin toplam giderlerinde 147.000 kuruşluk bir artışın meydana geldiğini belirtmişti. Nâip, İzmir halkının bu masrafı ödeme kudretine sahip olmadığını da eklemişti. Bu yazı Babıâli’de değerlendirilerek, fazladan oluşan masraf nedeniyle İzmirli Müslümanların, Ermenilerin ve Yabudilerin sorumlu tutulamayacağı, bu fazla maliyetin isyan eden Rumların yüzünden oluştuğu, dolayısıyla artan giderlerin Rumlardan tahsil edilmesinin doğru olacağı kararına varılmıştır. Bu karar *Sultan II. Mahmud* (1808-1839) tarafından da onaylanmıştır. Sultan konuya dair yazısında, bağımsızlık amacıyla isyan eden Rumların bunun bedelini de ödemeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu esnada isyan edenlere dair şeyhülislamın fetvası İzmir’e ulaşmıştır. İdarecilere ayrıca emirler yazılarak, isyana katılmak için şehirden firar eden Rumların tespit edilmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir¹⁵.

1.3. İzmir’de Çıkan İlk Olaylar ve Vezir Hasan Kelami Paşa’nın Muhafız Olarak Tayini

Rum isyanının Adalar Denizi’ne yayılması ve Mora’da Türklere yönelik katliam haberlerinin peş peşe gelmesi İzmir’de ortamı germiştir. Özellikle işsiz güçsüz takımından bazı silahlı Türklerin Rumlara ve Avrupalılara yönelik taciz hareketleri şikâyetlere sebep olmaktadır. Bu durum şehirde gündelik hayatı da olumsuz etkilemeye başlamıştı¹⁶.

Babıâli, İzmir’de özellikle Avrupalılara yönelik şiddetin neden olacağı sorunları dikkate alarak, şehirdeki güvenlik tedbirlerinin üst seviyeye çıkarılmasını uygun bulmuştur. Bu gerekçe ile İzmir’e *vezir* rütbesine sahip bir paşanın *muhafız* olarak atanmasına karar verilmiştir. Bu önemli görev için *Kayseri Mutasarrıfı Vezir Seyyid Hasan Kelami Paşa* uygun bulunmuştur. Hasan Paşa, Rum isyan başladığında Mora’daki *Anadolu Kalesi Muhafızlığı*’na görevlendirilmişti. Paşanın maiyetinde bulunan kapıhalkı ile birlikte Kayseri’den hareket edip, *Teke*, *Hamid* ve *Aydın* sancaklarından toplanan askerler ve yine Mora için *Rodos Adası*’nda bekleyen 2000 neferi alıp Anadolu’ya geçmesi emredilmişti. Fakat Ege’de Rum tekneleri nedeniyle emniyet sağlanamadığından, deniz yolu ile sevkiyatta gecikmeler yaşanmaktaydı. İşte tam bu sırada İzmir’de gerginlik yaşandığı haberleri İstanbul’a ulaşınca Sultan II. Mahmud, *İzmir’in fesattan muhafazası* için Hasan Paşa’nın buraya görevlendirilmesini emretmiştir¹⁷. Bu gerekçenin yanı sıra ihtiyaç halinde İzmir’e yardıma koşacağı

¹⁵ BOA, HAT, nr. 624/30833; Ahmed Cevdet, *age.*, c. XI, s. 192-218.

¹⁶ Theophilus C. Prousis, “Eastern Orthodoxy Under Siege In The Ottoman Levant: A View From Constantinople In 1821”, *History Faculty Publications*, 13, University of North Florida UNF Digital Commons, 2008, s. 41.

¹⁷ Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1130, 1208; Prousis, *agm.*, s. 286. Hasan Paşa, kapıcıbaşılıktan yükselerek Mirimiranlıkla Kayseri mutasarrıfı olmuştu. Paşa, İzmir’de görevi sona erince Edirne’de çiftliğine çekilmiştir. Hasan Paşa Edirne’de iken Mart 1827’de vefat etmiştir.

düşünölen Behram Paşa'nın *Akdeniz Boğazı Muhafızı* olarak görevlendirilmesi şehirde güvenlik endişelerinin artmasına sebep olmuştu.

Hasan Kelami Paşa'nın İzmir'e gönderilmesi kararı ardından paşa ile birlikte Anabolu'ya nakledilmesi emredilen, ancak sevki yapılamayan Rodos'taki askerlerin bir kısmının İzmir'e görevlendirilmesi uygun bulunmuştur. Bu askerlerden kalanı ise *Ayvalık ve Cunda Adası*'nda çıkan isyanı bastırmakla görevli *Denizli Voyvodası Tavash Osman Ağa* maiyetine yollanmıştır¹⁸.

Hasan Paşa, İzmir'e tayini işlemleri tamamlanınca maiyeti ile birlikte 28 Nisan 1821 tarihi itibarıyla şehre gelerek görevine başlamıştır. Bu tayin sonrası hem İzmir nâibi, hem de İzmir halkı İstanbul'a yazılar göndererek memnuniyetlerini ifade etmişlerdir¹⁹.

Muhafızlığa tayini vesilesi ile Hasan Paşa'ya yollanan talimatta, İzmir'in büyük bir memleket ve reayasının çok olduğu, bu nedenle buradaki Rumlara güvenilemeyeceği, şehirdeki herkes ile ittifak yaparak güvenliği sağlamaya çalışması ifade edilmiştir. Hasan Paşa'ya gönderilen bir başka emirde, çıkan şeyhülislam fetvasına istinaden isyan ederek Müslümanlara saldıranların kılıçtan geçirilmesi, bunların çoluk çocuğunun *pençikli esir* ve mallarının ganimet olarak görülmesi, isyan etmeyen reyadan ise kuvvetli rehinlerin alınarak kefalete bağlanması hususları hatırlatılmıştır. Hasan Paşa'ya bir tatar vasıtasıyla Sadarettten gönderilen özel bir talimatta ise Rum isyanının büyümekte olduğu, İzmir'de şimdilik güvenlik sorununun yaşanmadığı, buradaki Rumların henüz isyana kudretlerinin bulunmadığı, fakat bundan kesin olarak emin olunamayacağı, reyanın tavrının sürekli izlenmesinin gerektiği, tedbir olarak İzmir *Rum metropolitinin* rehin alınmasının yararlı olacağı, İzmir'de işsiz güçsüz takımının çıkardığı bazı olaylar karşısında ihtiyatlı davranılması gerektiği, İzmir'in önde gelenleri ile istişare ederek *bir sızalıtıya meydan vermeden* görevini hakkıyla yapmasının beklendiği ifade edilmiştir. Hasan Paşa aldığı bu emir ve talimatlar çerçevesinde İzmir'in asayışı için çalışmalarına hemen başlamıştır²⁰.

1.4. İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın Aldığı Askeri Tedbirler

Hasan Paşa İzmir'e geldiğinde, kendi maiyetindeki kapıhalkı muhafızı olarak 200 askeri beraberinde getirmişti. Şehirde bir miktar yeniçeri mevcuttu. Bunun dışında Mora'ya geçmek üzere Rodos'ta bekletilen askerlerden bir kısmı İzmir muhafızı emrine verilmişti. Bu askerlerden birazı Ayvalık'a tayin edilmiş, bazıları ise

Ölümünden sonra geriye külliyetli miktarda borç bırakmıştır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, c. 2, s. 167.

¹⁸ Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1185.

¹⁹ BOA, AD, nr. 573, s. 14.

²⁰ BOA, Mühimme Defterleri (MD), nr. 239, 17-18/73; BOA, MD, nr. 239, 89/300; BOA, MD, nr. 239, 105/396; BOA, Cevdet Askeri (C. AS), nr. 555/23284, Lef 1; Ahmed Cevdet, *age.*, c. XI, s. 218; Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1087, 1100, 1177-1178, 1185, 1206; Öreñ, *agt.*, s. 38-39.

fırar etmişti. Hasan Paşa, İzmir'in nüfus yapısını ve muhtemel riskleri dikkate alarak daha etkili tedbirler almayı düşünmüştür. Bunun için teçhizatı tam olamayan ve eşkiya takibinde bile fırar eden Batı Anadolu şehirlerinden yazılmış neferler yerine *ulufeli yeniçeri* askeri sayısının artırılmasını uygun bulmuştu²¹.

Hasan Paşa'nın İzmir'de maiyetindeki piyade ve süvari askerlere dair yaptığı masrafları gösteren, aşağıdaki tabloda ayrıntısı yer alacak olan defterlere göre Haziran 1821 ve Kasım 1822 tarihleri arasında şehirde toplam 1120 ila 2204 arasında yeniçeri askeri istihdam edilmiştir. *İzmir Yeniçeri Taburu*, *Binbaşı Üsküdarlı İsmail Ağa* komutasındaydı ve toplam 8 bölükten oluşuyordu. Bu bölüklerden biri *mümtaz*, diğeri ise *avcı* olarak ayrılmıştı. Tabur Ağası İsmail Ağa ile birlikte *yüzbaşı*, *mülâzımevvel*, *mülâzımsâni*, *başçavuş*, *çavuşlar*, *bölük emini*, *onbaşılar*, *cerrah*, *imam*, *kolcu* ve *kâtipler* maaş alıyordu²². Hasan Paşa, emrindeki bu askerlere günlük olarak verdiği ekme, et ve arpanın kaydını tutmuştur. Bu askerler için *Saruhan*, *Aydın*, *Sığla* ve *Menteşe* sancakları kazalarından erzak temin edilmekteydi²³.

Muhafız Vezir Hasan Paşa Maiyetindeki İzmir Yeniçeri Taburunun Mevcudu (Haziran 1821-Kasım 1822)			
Tarih	Piyade	Süvari	Toplam
Haziran 1821	1510	245	1755
Temmuz 1821	1959	245	2204
Ağustos 1821	-	-	1972
Eylül 1821	1412	620	2052
Ekim 1821	858	710	1568
Kasım 1821	500	620	1120
Aralık 1821	610	485	1095
Ocak 1822	610	485	1095
Şubat 1822	610	485	1095

²¹ BOA, AD, nr. 573, s. 14; BOA, HAT, nr. 873/38775; BOA, HAT, nr. 873/38775-A; BOA, HAT, nr. 873/38775-B.

²² BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D..BŞM.d.), nr. 9097, s. 1-3.

²³ Hasan Paşa, maiyetindeki askerler için Saruhan, Aydın, Sığla ve Mentese kazalarından 10 bin kile buğday, 20 bin kile arpa, 5 bin adet koyun almıştı. Asker için ekme yapılıması masrafı da deftere kaydedilmiştir. Bunun için arpa ve buğdayın konulduğu depoların kiraları, fırının kirası, hamal ve kantarcı ücretleri, tezgahtar, pişirici, hamurkar, karakullukçu haftalıkları, odun, tuz ve yağ giderleri kaydedilmiştir. BOA, D..BŞM.d., nr. 8785, s. 1-5.

Mart 1822	610	485	1095
Nisan 1822	610	485	1095
Mayıs 1822	610	485	1095
Haziran 1822	-	-	1265
Temmuz 1822	845	370	1215
Ağustos 1822	635	540	1215
Eylül 1822	635	540	1215
Ekim 1822	525	580	1215
Kasım 1822	730	1330	2060

Hasan Paşa, asker sayısını artırmakla yetinmeyerek İzmir'e denizden gelebilecek tehditlere karşı tedbirler almıştır. Paşa, *İzmir'in savunucusu* olarak tanımladığı Sancakburnu Kalesi'ndeki eksiklikleri gidermek için çalışmalara başlamıştı. Durumu İstanbul'a yazan paşa, kalenin harap olan kısımlarının tamiri ve kullanılamayan topların tespiti amacıyla bir memur gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine mimar hülefâsından *Mehmed Emin Efendi* İzmir'e görevlendirilmiş ve kalenin tamirat işleri kısa sürede tamamlanmıştır²⁴.

Hasan Paşa, tamirat sonrası Sancakburnu Kalesi'nin mühimmat eksliğini gidermek için tespitlere başlamıştır. Paşa, merkeze ilettiği yazısında kalede mevcut 59 toptan bir kısmının işe yaramadığını ve bazı mazgalların boş kaldığını ifade ederek, cephane yollanmasını istemiştir. Kalede 5 ve 7 çaplarında 13 topa, mühimmat olarak 100 kantar baruta, 50 kantar palastorpeye ve yeteri miktar kurşuna ihtiyaç vardı.

İzmir'den gelen evrak ilk olarak *Tophâne-i Âmir'e* değerlendirilmiştir. Önce tophane kayıtlarında inceleme yapılarak Sancakburnu Kalesi'nin top ve mühimmat durumu ortaya konulmuştur. Kayıtlara göre kaledeki 59 toptan 10 adedi kullanılamayacak haldeydi. Son durum *Tophâne Nâzırı* ve *Topçubaşı* tarafından müzakere edilerek, İzmir'de mevcut sağlam haldeki 49 topun kalenin güvenliği için yeterli olduğu görüşüne varılmıştır. İzmir'e yeni top gönderilememesinin sebebi olarak ise Mora İsyanı nedeniyle *Karadeniz Boğazı* çıkışında ve *Maarız Körfezi*nde inşa edilmekte olan yeni tabyalara öncelik verilmesi zorunluluğu dile getirilmiştir. Bu şartlarda İzmir'e ancak bir miktar top mühimmatının yollanmasının mümkün olacağı belirtilmiştir. Böylece İzmir için 5 çapında 250, 1,5 çapında 500 ve 22 çapında 50 adet yuvarlak ile 50 kantar barutun tahsisi uygun bulunmuştur. İzmir'e gönderilecek mühimmatın naklinde deniz yolu riskli olduğundan, malzemenin önce *Mihaliç İskeleye*'ne oradan kara yolu ile kaleye sevki kararlaştırılmıştır²⁵.

²⁴ BOA, C. AS, nr. 859/36756, Lef 1.

²⁵ Sancakburnu Kalesi'ne mühimmat takviyesi için yapılan müzakereler hakkında bkz. BOA, C. AS, nr. 153/746, Lef 1-2; BOA, C. AS. nr. 193/8388, Lef 1-3; BOA, C. AS, nr. 280/

Hasan Paşa, İstanbul'dan gelen cevap sonrası Sancakburnu Kalesi'ne top yollanması ısrarından bir süre vazgeçmiştir. Fakat paşanın talebi ertesi yıl tekrar gündeme alınmıştır. Sonuçta 1822 yılı ortalarında İzmir'e top nakli mümkün olmuştur. Böylece Sancakburnu Kalesi için Tophane-i Âmile *Top Arabacıları Ocağı*'ndan 2 sürat topu yanı sıra *Cebelhâne-i Âmile*'den 2 araba ve yeterli miktar mühimmatın yollanması uygun bulunmuştur. Bu cephane ile birlikte toplam 20 topçu ve 12 arabacı neferi de İzmir'e sevk edilecekti (25 Ağustos)²⁶.

Muhafız Hasan Paşa, İzmir'de bu güvenlik tedbirlerini alırken, bir taraftan da şehirdeki gergin ortam nedeniyle zaman zaman yaşanan karmaşa ile uğraşmaktaydı. İzmir'de olayların büyümesinde, bir kısmı başıboş takımından olan ve han odalarında kalan bekâr *Giritli* Türklerin etkisi bulunmaktaydı. Bunların kontrol edilmesinde zorluk yaşanıyordu. Bu sabıkalı Giritlilere bazı yeniçeri askerleri de destek oluyordu. Bu gruplar çeşitli bahaneler öne sürüp halkı tahrik etmekte, karışıklık çıktığında Rumlara ve Avrupalılara saldırmaktaydılar²⁷.

Şehirde Gayrimüslimlere yönelik saldırılar yoğunlaşınca, devriye sayısı artırılmıştır. Bu arada isyanın ilk günlerinde İzmir'de yaşanan bu gerginlikler Avrupalı konsololar tarafından ülkelerine rapor edilmekteydi. Şehirdeki olumsuz gelişmelerden bizzat etkilenen konsolosların, yaşananları tarafsız gözle değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır. İzmir'deki olaylara dair bilgi kirliliğinde özellikle *İngiliz Konsolosu Francis Werry*'in katkısı olmuştur²⁸.

1.4. İzmir'de Avrupalı Konsololara Yönelik Tepkilerin Artması ve Alınan Tedbirler

İzmir'de Rumlara ve yabancılara yönelik tepkiler Hasan Paşa'nın muhafız olarak tayininden önce başlamıştı. İzmir'de görevli Rum asıllı *Rus Konsolosu Spyridon Yurievich Destunis*'un kaleme aldığı günlüğünde kaydettiğine göre, 6 Nisan 1821 günü sarhoş haldeki bazı yeniçeri askerleri yolda karşılaştıkları İspanya konsolosunu yatağan kılıçları ile tehdit etmişlerdi. Aynı gün Fransız konsolosluğunda görevli üst

11635, Lef 1; BOA, C. AS, nr. 330/13659, Lef 1-3, BOA, C. AS, nr. 512/21379, Lef 1; BOA, C. AS, nr. 525/21909, Lef 1.

²⁶ İzmir'e gidecek mühimmatın ve personelin Mihaliç İskeleyi'ne nakli amacıyla *Ali* ve *Süleyman* kaptanlara ait 2 adet *tombaz* kayığı 250 kuruşa kiralanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. BOA, C. AS, nr. 153/746, Lef 1-2; C. AS, nr. 193/8388, Lef 1-3; C. AS, nr. 330/13659, Lef 1-3.

²⁷ BOA, HAT, nr. 754/35583; BOA, HAT, nr. 754/35583-A.

²⁸ Prousis, *agm.*, s. 281; C. Prousis, *agm.*, s. 41-42. İngiliz Konsolosu Werry'in İzmir'de 2000 Rum katledildiği yönündeki iddiaları Yunanlı tarihçiler tarafından doğru kabul edilmiş ve sıklıkla dillendirilmiştir. Mesela tarihçi *Trikupis*, İzmir'de yaşananları katliam olarak nitelendirmiştir. Yazar, olaylar esnasında İzmir çevresindeki köylerde çok sayıda Rum'un öldürüldüğünü ve kadınlara da tecavüz edildiğini ifade etmekteydi. Tarihçi *Vakalopoulos* ise İzmir'de öldürülen Rum sayısının 2000'den fazla olduğunu ileri sürmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Peker, *agt.*, s. 176.

düzyer bir asker ile maiyetindeki memurlar şehirde yürüyüş yaptıkları sırada saldırıya uğramışlardı. Fransız konsolosu hemen İzmir Voyvodası Mustafa Ağa ile görüşmüş ve gereğinin yapılacağı sözünü almıştı. Fakat şehirde gerginlik devam edince bütün konsoloslar voyvoda ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda konsoloslar, İzmir'deki yabancılara güvenlik garantisi verilmesini, Avrupalıların yaşadığı yerlere devriye olarak yeniçerilerin değil özel muhafızlarının gönderilmesini ve meyhanelerin kapatılmasını talep etmişlerdi (10 Nisan).

Konsoloslar, ertesi gün İzmir'deki idarecilerle bir görüşme daha yapmıştı. Bu toplantıya İzmir nâibi, voyvodası, ayânbaşı, gümrükçüler, yeniçeri serdarı ve bazı memurlar katılmıştı. Görüşme olumlu geçtiği halde ertesi gün şehirde duyulan bir silah sesi gerginliği yeniden artırmıştı. Silah sesini duyan Türkler, Avrupalıların yaşadığı Frenk Mahallesi'ne koşup tehditler savurmuştu. Voyvoda Mehmed Ağa, olaylar büyümeden müdahale edince silahlı ahali dağılmıştı. Konsolos Destunis'un belirttiğine göre bu son olay ardından İzmir'den göç eden Rumların sayısında artış olmuştu. Bazı Rumlar limanda demirli Avrupalı gemilere sığınmıştı. Bir kısım Avrupalılar ile bazı Rumlar ise muhtemel bir karışıklık anında şehri kolayca terk edebilmek için kentin iç kısımlarından limana yakın bölgelere taşınmışlardı²⁹.

Bir süre sonra Mora'da Türklerin katledildiği haberleri İzmir'e ulaştıkça gerginlik artmaya başlamıştır. Gelişmelerin etkisiyle şehirdeki bazı Rumların Sakız, Sisam ve Tinos gibi adalara göçü hızlanmıştı. Bu gergin ortamda İzmir'deki birçok dükkân ve mağaza kapanmış, ticaret adeta durma noktasına gelmişti. Hatta günlük taze ekmek bulmakta bile zorluk yaşanıyordu. Bu durumda İzmir voyvodası tedbirleri artırmış ve ortam tekrar yatışmıştır. Hatta 20 Nisan'da İzmirli Rumlar kiliselerinde geleneksel *Ortodoks ayinini* sorunsuz yapabilmişlerdi³⁰.

İzmir'de yaşanan son olaylar nedeniyle bazı Rumların korkuya kapılarak çevre köylere ve adalara göç etmeleri, şehirde günlük hayatı ve ticareti olumsuz etkilemekteydi. Bu huzursuz ortam, işinde gücünde olan Müslüman esnafı ve ahaliyi de rahatsız ediyordu. Artan tepkiler üzerine İzmir nâibi yaşananları İstanbul'a aktarmıştır. Nâip, reyanın korku içinde olduğunu, işlerini güçlerini yapamadığını, isyanda bizzat yer almayan ve destek vermeyen esnaf ile masum halkın işleriyle meşgul olmalarının sağlanabilmesi hususunda bir kararın alınmasının yararlı olacağını ifade etmişti. Bu yöndeki taleplerin ve şikâyetlerin artması üzerine Sadrazam konuyu Sultan II. Mahmud'a arz etmiş ve devlet erkânının bir karar alabilmesi için izin istemiştir. Sultan, İzmir'den gelen evrak ile diğer taleplerin geniş katılımlı bir mecliste görüşülmesini emretmiştir.

Bu kritik konu *fetvahanede* toplanan *Encümen-i Şûrâ*'da müzakere edilmiştir. Şûrâda alınan karara göre, suçsuz olup işinden gücünden olan Rum reaya ile esnafın korunması ve işlerinden geri kalmamaları için tedbir alınması, içlerinden isyana ve

²⁹ Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1252.

³⁰ İzmir Rus Konsolosu Destunis günlüğünde, voyvodanın bu ayın için güvenlik tedbirleri karşılığı Rumlardan 2000 kuruş aldığı iddia etmektedir. Prousis, *agm.*, s. 280-285.

suça karışanların ise şiddetle cezalandırılmaya devam edilmesi uygun bulunmuştur. Sultan II. Mahmud kararları onayladığı yazısında, işinde gücünde olan reayanın korkmasına gerek olmadığını, bunların güvenliği için tedbir alınması gerektiğini, ancak her millette önde gelenler isyan etmedikçe ayak takımının bir şey yapamayacağını, dolayısıyla Rum elebaşlarına dikkat edilmesi gerektiğini ve bazı Rumların Ruslara meyletmesinin zararlarını dile getirmiştir. Alınan bu meclis kararının patrikhaneye bildirilmesi, yeniçeri ağası, kaptanpaşa ve eyalet kadılarına hitaben emirler yazılarak durumun açıklanması uygun bulunmuştur. Bu karar 22 Mayıs 1821'de İzmir'e ulaşmış ve ilgili taraflara duyurulmuştur³¹. Bu son yazışmalar olurken İzmir'de göreve başlayan Muhafız Hasan Paşa, İstanbul'dan gelen yeni emirleri izah etmek ve uyarılarda üzere yeniçeri taburu ağalarını, memurları ve şehrin önde gelenlerini makamına çağırmıştır.

Hasan Paşa'nın şehirde asayişin yerinde olduğu yönünde verdiği bilgilere rağmen, İstanbul'daki Avrupalı elçiler Babıâli'ye şikâyetlerini sürdürmekteydiler. Bunun üzerine yaşananları tahkik etmek ve ilgililere nasihatte bulunmak amacıyla merkezden bir yeniçeri zabitanın gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu görev için seçilen *Serturnacı Ahmed Ağa*'nın yanına bir *kul çavuşu* ile bir de *yazıcı* verilmiştir. Görevlendirme sonrası hem Hasan Paşa'ya hem de görevli Ahmed Ağa'ya hitaben yazılan talimatta, devlete sadık, isyana katılmamış, işinde gücünde olan reayaya zarar gelmemesi, bunlara asker tarafından herhangi bir saldırı olmaması ve saldırı olması halinde ise suçluların şiddetle cezalandırılması istenmekteydi³².

1.5. İzmir'de Sabıkalı Giritliler ile Yeniçeri Askerinden Kaynaklı Olaylarda Nâip ve Âyanın Öldürülmesi

Yeniçeri askerlerine nasihat için İzmir'e gönderilen Ahmed Ağa için talimat hazırlandığı esnada, şehirde ölümlerin de yaşandığı ilk büyük olaylar patlak vermiştir. 29 Mayıs'ta başlayan olayların fitilini bir Türk'ün yabancılar tarafından yaralanması haberi ateşlemiştir. Haberi alan Giritli Türkler galeyana gelerek sağa sola saldırmışlardı. Rus ve İngiliz konsoloslarının verdiği bilgilere göre bu olaylarda İzmir'in içinde 15, çevre mahallelerde 20 Rum öldürülmüştü. Gelişmelerden korkan bazı Rumlar limana gelerek Avrupalı gemilere sığınmaya başlamıştı. İngiliz Konsolosu Werry, olayların büyümesini Hasan Paşa'nın aldığı etkili tedbirlerin önlediğini rapor etmiştir. Nitekim şehirde birkaç gün içinde güven ortamı sağlanmış ve kapanan dükkânlar açılmıştı. Tam bu esnada Babıâli'den Hasan Paşa'ya gönderilen bir emirde, İzmir Limanı'ndaki Avrupalı ticaret gemilerini korumak amacıyla gönderilen Fransız ve İngiliz savaş gemilerine müdahale edilmemesi istenmiştir³³.

İzmir'de ortam yatışınca Hasan Paşa, isyanın ilk günlerinde gündemde olan Rum cemaatinin önde gelen kişilerinden birinin rehin alınması kararını uygulamıştır.

³¹ BOA, HAT, nr. 1292/50182; Prousis, *agm.*, s. 286-287.

³² Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1193-1194; Kütükoğlu, *agm.*, s. 152.

³³ Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1252; Prousis, *agm.*, s. 288; C. Prousis, *agm.*, s. 41-42, 57-59.

Paşa, huzuruna davet ettiği *Rum metropolitini* tedbir amaçlı tutuklamıştır (7 Haziran 1821). Ayrıca saldırılarda hedef olabilecek Rum hastanesi ve okulu da geçici süreyle kapatılmıştır³⁴.

İzmir'deki sakin ortam ancak bir hafta sürmüştür. Adalar Denizi'nde bir Türk gemisinin batırıldığı haberi şehre ulaşınca tansiyon yeniden yükselmiş ve büyük olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Haberin alınmasının ertesi günü olan 15 Haziran'da silahlı bazı Türkler intikam amacıyla limanda toplanmışlardı. Kalabalığa yeniçeri askerlerinin de destek verdiği görülmüştü. Silahlı kalabalık limanda karşılaştıkları Rumlara ateş etmeye başlamıştı. Olaylar büyüyünce İngiliz Konsolosu Werry devreye girerek Hasan Paşa ile görüşmüştür.

Hasan Paşa askeri tedbirleri artırınca ortam bir süre yatışmış ise de akşam üzeri olaylar yeniden alevlenmiştir. Tartışmaların büyümesinin sebebi limandan ayrılmak üzere olan bir Rus gemisinde firari Rumlara aranması hususuydu. Haberi duyan ve tekrar limanda toplanan ahali, Rus gemisinde para karşılığı firar eden şüpheli Rumlara olduğunu iddia ederek, tekrar arama yapılmasını istemişlerdi. Bu talep üzerine askerler geminin kargo ve depolarını kontrol etmişti.

Silahlı kişiler bu aramadan tatmin olmayarak hep birlikte İzmir nâibi ile âyanının konaklarını kuşatmışlar ve müdahale etmelerini istemişlerdi. Bu talep uygun bulunmayınca olaylar büyümüş ve silahlı grup içindeki bazı kişiler âyan ve nâibi öldürmüşlerdi. Bu karmaşada *Gümrük Memuru Ali Bey* ve Voyvoda Mustafa Ağa canlarını son anda kurtarabilmişti. İki gün boyunca devam eden olaylarda şehir içinde ve çevre köylerde 160 kadar Rum öldürülmüştü. Bu kaos ortamında 50 İzmir Türk'ü hayatını kaybetmişti.

Yaşananlardan tedirginlik duyan konsoloslar şehri terk ederek, limandaki askeri gemilere çekilmişlerdi. İngiliz Konsolosu Werry durumu İstanbul Elçisi *Stratford Canning*'e rapor etmiş ve devreye girmesini istemiştir. Bu son olaylar Muhafız Hasan Paşa'nın aldığı sert tedbirler sayesinde yatışmıştır. Şehirde hayat normale dönünce iş yerleri açılmış ve ticaret canlanmıştır. Ortam normalleşince limandaki İngiliz ve Fransız savaş gemileri de ayrılmışlardır³⁵.

İzmir nâibi ve âyanının katledilmesi olayının araştırılması esnasında Voyvoda Mustafa Ağa tutuklanmıştır. Mustafa Ağa yaşananlara dair ifadesinde, olaylar başlayınca *Cezayir Hanı*'na gizlendiğini ve bu sayede kurtulduğunu belirtmesine rağmen, karışıklık çıkaran gruplarla işbirliği yaptığı gerekçesi ile görevden alınmıştır. Karar sonrası Mustafa Ağa'nın voyvodalık görevleri ve gelirleri Muhafız Hasan Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bu gelişme üzerine Hasan Paşa, yeni nâip *Abmed Latif Efendi* ve şehrin önde gelen kişileri İstanbul'a müracaat ederek, Mustafa Ağa'nın suçsuz olduğunu belirtip, kendisine kefil olmuşlar ve serbest bırakılmasını talep etmişlerdi.

³⁴ BOA, HAT, nr. 1317/51354-A; Prousis, *agm.*, s. 288-289.

³⁵ Prousis, *agm.*, s. 289-292; C. Prousis, *agm.*, s. 57-62.

Ancak Sultan II. Mahmud bu talebi kabul etmemiş, ağa hakkındaki şüphelerin giderilmesine kadar biraz daha hapiste kalmasını emretmiştir (31 Temmuz 1821)³⁶.

1.6. İzmir'e Araştırma İçin Özel Memur Yollanması ve Giritlilerin Şehirden Sürülmesi

İzmir'de çok sayıda Rum ve Türk'ün öldüğü son olayları araştırmak ve gerekli nasihatleri yapmak üzere *Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan Mustafa Bey* görevlendirilmiştir. Bu esnada Muhafız Hasan Paşa, başta âyan ve nâibin failleri olmak üzere içlerinde yeniçerilerin de bulunduğu, bir kısmı firari olan suçluların listesini hazırlamıştır. Bu liste Nâip Ahmed Latif Efendi tarafından *İzmir Kadı Sicil*'ne kaydedilmiştir. Bu suçlu listesine göre âyan ve nâibin katilleri olarak kaydedilen *Kalaycı Latif* ile yardımcısı *Zenci Arap* firariler arasındaydı. Bu iki suçlunun olaydan kısa bir süre sonra İzmir'e geldikleri haber alınınca Hasan Paşa tarafından yakalanmışlardır (24 Ağustos 1821)³⁷.

İzmir'e özel memur yollanması işe yaramış ve şehirde ortam tekrar sakinleşmiştir. Fakat bu sefer Girit Adası'ndaki isyana dair gelen haberler olayların alevlenmesine sebep olmuştur. İntikam için harekete geçen Giritliler, karşılaştıkları birkaç Rum'u öldürünce olaylar büyümüştür. Bu seferki karmaşaya İzmir Yeniçeri Taburundaki iki alaya mensup askerler de dâhil olmuştur. Hasan Paşa, kapıhalkı muhafız alayını göndererek olayları yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak silahlı gruplar Hasan Paşa'nın konağını da kuşatmış ve buradaki çatışmalar birkaç saat sürmüştü. Bu son olaylar esnasında toplamda 60 kadar Rum ölmüş veya yaralanmıştı (17 Ekim 1821).

Hasan Paşa olayları yatıştırınca İzmir'de asayiş kalıcı hale getirmek için bazı etkili tedbirlerin alınmasını gündeme taşımıştır. Paşa, şehirde mütemadiyen gerginliğe sebep olan ve artık kontrol edilemez hale gelen sabıkalı Giritlilerin uzaklaştırılması için ilk adımı atmıştır. Bardağı taşıran son damla ise olaylar esnasında mühürlenmiş Giritlilere ait meyhanenin kapısının gece kırılarak açılması ve devriye gezen kolcularla çatışmaya girilmesi olmuştur. Bu çatışmada kolcular, suçluları meyhaneden çıkarabilmek için 30-40 kadar silah atmışlar ise de sadece bir Giritli yaralanmıştır.

Yaşananları İstanbul'a yazan paşa, olaylara karışan ve huzursuzluk çıkaran sabıkalı Giritlilerin, Mora İsyamı öncesinde İzmir'e yerleşmiş olduklarını, bunlardan 120 kadarının zaten daha önce şehirden sürgün edildiğini, fakat bunların bir yolunu bulup geri döndüklerini yazmıştır. Hasan Paşa, Giritlileri şehirden sürmek için hükümetten izin talep etmekteydi. Giritlilerin İzmir'den sürülmesi müracaatı, başta Nâip Ahmed Latif Efendi olmak üzere, olaylara katılmayan diğer yeniçeri ağaları, memurlar, esnaf ve İzmir halkı tarafından da desteklenmiştir. Sürgün edilecek kişiler, memleketleri olan Girit Adası'na gönderilecekti. Sultan II. Mahmud, bu sürgün kararını onayladığı yazısında, Giritlilerin vatanlarına gidip *cihat* etmelerinin daha

³⁶ BOA, HAT, nr. 731/34746, Lef 1.

³⁷ BOA, HAT, nr. 754/35583; BOA, HAT, nr. 754/35583-A.

doğru olduğunu ifade etmiştir. Hasan Paşa, onay sonrası sürgüne gönderilecek 150 Giritliyi belirlemiş ve bunları sevk için 2 Fransız gemisini kiralamıştır. Bu arada bekâr Giritlilerin kaldığı han odaları ile meyhaneleri tekrar mühürlenmiştir. Başiboş ve sabıkalı Giritliler sürgün edilince şehirde bir süre huzur ortamı sağlanmıştır (Kasım 1821)³⁸.

İzmir'de yaşanan son olaylar Avrupalı konsoloslar tarafından İstanbul'a rapor edilmiştir. Elçiler de bu bilgilere istinaden Babıâli üzerindeki baskılarını artırmışlardır. Nitekim Hollanda Elçisi Babıali'ye müracaat ederek, İzmir'de yeni güvenlik tedbirlerinin alınmasını talep etmiştir. Elçinin İzmir'den edindiği bilgiye göre olaylar bir Giritlinin masum bir Rum'u öldürmesi üzerine Hasan Paşa'nın katilin yakalanması emrini vermesiyle başlamıştı. Suçlu, askerlere direnmiş ve yaşanan çatışmada o Giritli ölmüştü. Bu haber üzerine şehirdeki bütün Giritliler toplanarak Hasan Paşa'nın konağına saldırmıştı. Bu saldırının ertesi günü sabah tekrar bir araya gelen Giritliler, suçsuz 15 kişiyi öldürmüşlerdi. Bu gelişme üzerine Hasan Paşa, askeri yetkililerle istişare ederek İzmir'deki karışıklıkların kaynağı olan Giritli serserileri 2 gemi ile Girit Adası'na göndermişti. Olay başladığında İzmir'deki Avrupalı konsoloslar tercümanları aracılığı ile Hasan Paşa'ya ortak bir yazı vererek, asayişin sağlanması talebinde bulunmuşlardı (25 Ekim). Karmaşa esnasında Avusturya gemisine iltica eden iki Giritli muhafızlara teslim edilmişti. Fakat bu şahışlar 2 gün sonra serbest kalıp İzmir'de dolaşmaya başlamıştı. Konsolosun bildirdiğine göre, Giritlilerin şehirden sürülmesi sonrasında bile İzmir'deki diğer Giritliler tarafından masum 30 Rum öldürülmüştü. Hollanda elçisi yazısının son kısmında, Hasan Paşa'nın tam manasıyla güvenliği sağlayamadığını ima edilerek, şehirde huzuru bozan bütün şahışların sürülmesinin gerektiğini ve Avrupalı tüccarın tedirginlik içinde yaşadığını ifade etmişti³⁹.

1.7. Rumların İzmir'den Fırası Sorunu Nedeniyle Patlak Veren Olaylar ve Avrupalı Diplomatların Talepleri

İzmir'de huzuru bozan Giritlilerin uzaklaştırılması sonrası oluşan kısa süreli sakinlik, fırası Rumlara dair tartışmalar nedeniyle yeniden alevlenmiştir. Devletin kesin olarak yasaklamasına ve uyarılara rağmen İzmir ve havalisindeki Rumların Avrupalılara ait *pereme* türü ticaret gemileriyle veya *balıkçı* tekneleriyle adalara firar ettiği söylentileri gündemden düşmemekteydi. Muhafız Hasan Paşa'nın verdiği bilgiye göre, daha önce yapılan kontrollerde Rumların bu gemi sahiplerine 20-30 kuruş ödeyerek önce *İstendil* gibi adalara, oradan da Mora'da *Manya*'ya kaçmaya

³⁸ BOA, HAT, nr. 754/35583; BOA, HAT, nr. 754/35583-A; BOA, HAT, nr. 935/40481; HAT, nr. 935/40481-A; C. Prousis, *age.*, s. 62, 64. İzmir'den sürülen 150 Giritli adada Resmo'ya yerleştirilmiştir. Fakat Girit'te isyan nedeniyle zaten sorunlu bir ortam varken, bu sabıkalı sürgün şahışların gelişiyle şartlar daha da kötüleşmiştir. Nitekim bir süre sonra *Kandiye Muhafızı şerif Paşa* ile *Hanya Muhafızı Lütfullah Paşa* bu sürgünlerden aciz kalmışlardır. BOA, HAT, nr. 904/39704.

³⁹ BOA, HAT, nr. 1174/46430-S.

çalıştıkları tespit edilmişti. Hatta devletin kararlılığının gösterilmesi için firar ederken yakalanan bazı Rumlar idam edilmiş, mallarına el konulmuştu. Bu firarlardan sorumlu tutulan bazı Avrupalılar, oluşan tepkiden endişelenerek şehirde silahlı dolaşmaya başlamışlardı. Bu durum gerginliğin daha da artmasına neden olmuştu.

İzmir'de olayların kontrolden çıkmasına sebep olan gelişme 13 Kasım 1821'de yaşandı. O gün Avusturya vatandaşı beş-on kişilik bir grup, *Sakız Hamı* civarında karşılaştıkları bir Arap ile bir Giritliyi yaralamıştı. Bu haber duyulunca Türkler intikam için toplanmışlardı. Muhafız Hasan Paşa hemen müdahale etmiş, kalabalığa nasihatte bulunmuş ve şiddet yaşanmasını önlemişti. Paşa, İzmir'deki Avrupalı konsolos tercümanlarını huzuruna çağırarak, özellikle reayanın firarına yardımcı olunmaması hususunda bir kere daha uyarıda bulunmuştu⁴⁰.

İki Müslümanın yaralanması olayı Hasan Paşa'nın tedbirleri ile ilk anda yatıştırılmış gibi görünse de birkaç gün sonra bazı kişilerin tahriki ile halk intikam için tekrar toplanmıştı. Bir anda büyüyen kalabalık, karşılaştığı 70-80 kadar Rum'u öldürmüştü. Olaylar İzmir dışındaki köylerde duyulunca yağma için şehre akın başlamıştı. Hasan Paşa, hemen asker yollamış ve zorlukla da olsa olayları bastırmıştı.

Yaşanan gerginlik Avrupalı konsoloslar tarafından İstanbul'daki elçiliklere rapor edilince durum hemen Babıâli'ye yansımıştır. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Francis Werry, olay hakkında İstanbul Elçisi Canning'e yazdığı raporunda abartılı bilgilere yer vermiştir. Werry, ölenlerin sayısının 400-500 kadar olduğunu iddia etmişti. Konsolosun bu yanlış istihbaratı doğrultusunda Reisülküttap ile görüşen Canning, bir protesto notası vermiştir. Notada İzmir'de güvenlik tedbirlerinin alınması ve Hasan Paşa'nın muhafız olarak istihdam ettiği *Arnavutların*⁴¹ görevine son verilmesi isteniyordu⁴².

İzmir'de yaşananlara Fransız Elçiliği de tepki göstermiştir. İstanbul'daki Fransa Maslahatgüzarı tarafından Babıâli'ye takdim edilen yazıda, olaylar tamamen farklı bir şekilde aktarılmıştır. Bu yazıya göre İzmir'deki İslam ahali ile *Raguzahlılar* (Dubrovnik) arasında çıkan tartışma büyüyerek Avrupalılar ile Rumlara saldırıya dönüşmüştü. Bu saldırılardan tedirgin olan İzmir'deki Avusturya, Fransa ve İngiltere konsolosları ve vatandaşları hem kendilerini hem de Frenk Mahallesi'ni korumak için bazı tedbirleri almaya mecbur kalmışlardı. Bu tedbirler işe yaramış ve şehirde sürekli olay çıkaran başıboş taifesi caydırılmıştı. Bu gruplar silahlı Avrupalılara bir şey yapamayınca gözlerini ve gazaplarını Rumlar üzerine çevirmişti. İzmir'den gelen bilgiye göre son olaylarda tahminen 300 kadar masum insan öldürülmüştü. Muhafız Hasan Paşa olayları yatıştırmak için bazı tedbirler almış, asayişin sağlanacağını

⁴⁰ BOA, HAT, nr. 919/39998, Lef 1.

⁴¹ Osmanlı'da ücretli Arnavut askerlerin istihdamı hakkında bkz. Muhammed Emin Çalar, *Osmanlı Ordusu'nda Arnavutların Muvazzaaf Birliklere Alınmaları: Yaşanan Sorunların Sosyo-kültürel, İktisadi ve Dini Altyapıları (1826-1839)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 71-104.

⁴² C. Prousis, *a.g.m.*, s. 63.

taahhüt etmiş ve konsoloslarla istişare ederek fesat çıkaranların şehirden gönderilmesi için çalışma başlatmıştı. Alınan tedbirlere rağmen şehirde Rumlara yönelik cinayetler önlenememişti. Fransa Maslahatgüzarı yazısının son kısmında, İzmir'de yaşananlara Padişahın ve devlet idarecilerinin dikkatinin çekilmesi gerektiğini, Hasan Paşa'nın aldığı tedbirlerin Avrupalıları korumaya yetmediğini, Babiâli'nin devreye girmesinin yararlı olacağını, daha önce İzmir'e gönderilen Yeniçeri Ocağı zabiti ile kul kethüdasının etkili olduğunu, yeniden bir mübaşir yollarırsa hem nizamın sağlanacağını hem de Hasan Paşa'ya cesaret verilmiş olacağını ifade etmişti (28 Kasım 1821)⁴³.

Elçilerin şikâyetleri artınca üzerine Hasan Paşa'ya hitaben bir emir kaleme alınmıştır. Bu emirde, İzmir Rumlarının devlete isyan etmediği, suçsuz reyanın korunmasının gerektiği, şehirdeki bazı rezillerin yaralanan iki kişi hadisesini cinayet ve yağma için bahane ettikleri, dışarıdan gelenlerle birlikte oluşan kalabalığın büyük olaylara sebebiyet verme ihtimalinin olduğu belirtilerek, tedbir alınması istenmiştir. Bu yazı ile yetinilmeyerek İzmir olaylarını araştırmak ve taraflara nasihat etmek için bu sefer *Hacegân-ı Divân-ı Hümayun*'dan eski *Teşrifatî Reşid Bey*'in İzmir'e yollanması uygun bulunmuştur. Reşid Bey ile birlikte Muhafız Hasan Paşa'ya ve diğer memurlara yönelik talimat içeren yeni yazılar gönderilmiştir. Ayrıca İzmir Yeniçeri Taburu askerlerine hitaben Yeniçeri Ocağı'ndan ve kaptanpaşadan nasihatnameler kaleme alınmıştır (6 Aralık 1821)⁴⁴.

Babiâli, İzmir'deki olaylar nedeniyle Avrupalı diplomatların iddialarına cevap olmak üzere kapsamlı bir cevabî nota da hazırlamıştır. Bu nota için Muhafız Hasan Paşa ve *İzmir Âyanı Ahmed Reşid Ağa*'dan bilgi istenmiştir. Hasan Paşa merkeze gönderdiği cevapta, şehirdeki son olaylarda çok sayıda masum reyanın öldüğü yönündeki abartılı bilgilerin İngiliz Konsolosu Werry tarafından ortaya atıldığını ve bunun kesinlikle doğru olmadığını ifade etmiştir.

İzmir'den gelen cevaplar üzerine Avrupalı elçilere hitaben kaleme alınan notada, öncelikle limana gelip giden Avrupalı tüccar gemilerine İzmir ve havalisindeki bazı Rumların alınıp ikamet ettirildiği, bazı Rumların adalara veya diğer mahallere firarına aracılık edildiğinin bilindiği, bu konuda Hasan Paşa'nın başta Avusturya olmak üzere konsolos tercümanlarını çağırıp birçok defa dostane uyarılarda bulunduğu, üstelik bu gibi tavırların uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu, bu yanlışların önleneyeği taahhüt edilmesine rağmen 20-30 kuruş para karşılığı kayıklarla firarların devam ettiğinin bilindiği, bu gelişmenin İzmirli Türkler arasında tepkiye sebep olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca İzmir şehrinde kendini bilmez bazı Avrupalıların silahlı dolaştıkları, hatta Avusturya vatandaşı beş-on kişinin Sakız Hanı civarında iki Müslümanı yaraladığı, ertesi günü Müslümanların intikam için toplandığı, Hasan Paşa'nın kalabalığa hitaben, *gelişmeleri İstanbul'a yazalım* diyerek halkı sakinleştirdiği, böyle gergin bir zamanda Rumları firar ettirmenin ve şehirde silahlı

⁴³ BOA, HAT, nr. 1174/46430-T.

⁴⁴ BOA, AD, nr. 574, s. 247.

dolaşmanın provokasyonlara zemin hazırlayacağı, zaten silahlı olan Müslümanların rahatlıkla tahrik olabilecekleri belirtilerek, bu gibi kritik konular hakkında İzmir'deki konsolların uyarılması istenmiştir. Notada, iki Osmanlı vatandaşının yaralanması nedeniyle Avusturya elçiliğinden resmi özür beklendiği hususuna da yer verilmiştir (6 Aralık 1821)⁴⁵.

1.8. Şiddet Olaylarına Karışan Yeniçerilerin İzmir'den Sürgün Edilmeleri

İzmir'deki son olayların arkasında bazı yeniçeri ağalarının da bulunduğu biliniyordu. Aslında İzmir'deki yeniçerilerin suçlularla ilişkileri, 1821 isyanı öncesine dayanmaktaydı. Bu çıkar ilişkisi İzmir'de sorunları büyütmekteydi. Hatta son karmaşa sırasında şehirden sürülmüş olan bazı suçluların Yeniçeri Ocağı referansı ile geri dönmeye çalıştıkları öğrenilmişti. İzmir Âyanı Ahmed Reşid Ağa durumu İstanbul'a yazarak, vaktiyle şehirde huzuru bozan ve *Kaptanıderya Hüseyin Mehmed Paşa* tarafından sürülmüş olan eşkiya reislerinden *Kürd Ali* ve *Çalık Yusuf*'un geri döndüklerini ve eskisi gibi hareket etmeye başladıklarını haber vermişti. Kürd Ali, İzmir'de kalabilmek için İstanbul'da Yeniçeri Ocağı ağalarına yazı yazarak iltimas talep etmişti. Ağalar da onun için kaptanpaşayı devreye sokmuşlardı. Fakat İzmir ahali bu şahısların şehirde asayişini yeniden bozmasından endişe etmekteydi. İzmirli idarecilere müracaat ederek, bu kişilerin acilen şehirden sürülmelerini istemişlerdi. Durum kendisine aktarılan Sultan II. Mahmud, bu şahısların İzmir'den çıkarılmalarına dair yeni bir ferman göndermişti⁴⁶.

Muhafız Hasan Paşa, zaman zaman şehirdeki yeniçeri taburu ağalarını huzuruna çağırıp nasihat etmekte, olaylara karışmamaları hususunda uyardıyordu. Fakat bu nasihatlerden sonuç alınamıyordu. Paşa, isyan nedeniyle devletin taleplerini karşılama, şehirde güvenlik önlemleri alma, firar eden Rumların mallarının devlet hazinesi adına zaptı gibi çalışmaların yoğunluğu nedeniyle yeniçeri ağalarından kaynaklanan sorunlara eğilme fırsatı bulamamıştı.

Hasan Paşa, son olayları İstanbul'a aktardığı yazısında, uzun süredir İzmir'de huzuru bozan, ne oldukları, nereden geldikleri ve kim oldukları tam olarak bilinmeyen meçhul kimselerin kendilerini yeniçerilerle irtibatlı gösterip, onlardan da güç alarak suç işlediklerini, bazı yeniçeri ağalarının bu fesat ehli ile birlikte hareket ettiklerini, bu kimseler nedeniyle İzmir'de emniyetin kalmadığını, bu durumun Padişahın rızasına aykırı olduğunu ve Yeniçeri Ocağı'nın imajına da zarar verdiğini ifade etmişti. Üstelik İzmir'deki olaylara katılanlara nasihat için Yeniçeri Ocağı'ndan

⁴⁵ BOA, HAT, nr. 847/38042; BOA, HAT, nr. 1220/47756-B.

⁴⁶ Kaptanıderya Hüseyin Mehmed Paşa'nın 1816 yılında donanma ile İzmir'de bulunduğu esnada halkın şikâyetleri üzerine yapılan tahkikat sonucu *İzmir Mütesellimi Katibzâde Mehmed Ağa*'nın idamı ve onunla irtibatlı olarak eşkiyalık yapan *Kürd Ali* başta olmak üzere 16 kişinin sürgününe karar verilmişti. Ayrıntı için bkz. BOA, HAT, 286/17152; BOA, HAT, nr. 847/38042; BOA, HAT, nr. 1555/39; BOA, Cevdet Maliye (C. ML), nr. 199/8231.

birçok defa tenbihname yazılmıştı. Hasan Paşa, yeniçerilere yapılan bu gibi nasihatlerin işe yaraması bir yana çıkan olaylarda kendi konağına saldıranların arasında bile yeniçerilerin olduğunu, bunların korumakla görevli oldukları idarecilerine saldırarak kadar ileriye gittiklerini dile getirmişti.

Hasan Paşa, İzmir ahalisinin emniyeti ve huzuru için fesat çıkaran bazı kimseler ile bunlara destek veren altı yeniçeri ağasının şehirden uzaklaştırılması gerektiğini belirtmişti. Hasan Paşa, İzmir halkının ve namuslu diğer yeniçeri mensuplarının da bu talebi desteklediklerini sözlerine eklemişti. Hatta bazı yeniçeri askerleri ile esnaftan şikâyetçi olan kimseler İzmir nâibine giderek, mahkeme huzurunda, suç işleyen yeniçeri ağaları hakkında şahitlik yapmışlardı. Hasan Paşa'nın bu son talebi Babıâli'de müzakere edilmiş ve uygun bulunmuştur. Bu onay üzerine fesat çıkaran kimseler ile altı yeniçeri ağasının şehirden sürülmesine dair ferman çıkmıştır⁴⁷.

Bu sürgünler sonrası İzmir'de huzur ortamı sağlanmış iken bu sefer İstanbul'dan görevlendirilen yeni yeniçeri serdarı *Serturnacı Giritli Mehmed Ağa*'nın tavırları gerginliğe sebep olmuştur. Hasan Paşa ve İzmir nâibinin ifadelerine göre bazı kimselerin etkisi altında kalmış olan Mehmed Ağa, İzmir'e gelişinin ertesi günü şehirden sürülen altı yeniçeri tabur ağası başta olmak üzere olaylara karışarak ortadan kaybolmuş veya saklanmış kimseleri buldurarak konağına çağırılmıştı. Hatta bu suçlulardan bazılarını tekrar ocağına kaydettirmişti. Mehmed Ağa, suçlulara ait olmak üzere uncu, sebzeçi, bakkal, kasap, dükkân ve benzeri mahallerde el konulup *Serdar Konağı*'nda muhafaza edilen malları ise iade ettirmişti.

Suçlu şahıslar tekrar İzmir'e gelince huzursuzluk başlamıştı. Hasan Paşa, nâip ve şehrin önde gelenleri ayrı ayrı yazılarla durumu İstanbul'a aktararak, endişelerini dile getirmişlerdi. İstanbul'a gönderilen yazılarda, eşkıyalığı meslek edinip fesat çıkaran, gece gündüz sokaklarda gezip sağa sola ateş ederek can ve mal emniyetini ortadan kaldıran, alenen irtikap suçu işleyen, Avrupalı tüccar dâhil her kesimi endişeye sevk eden, ticaretin aksamasına sebep olan ve bazı yeniçeri ağalarından da destek gören halleri meçhul kimselerin şehirden sürülmeleri kararının serdar tarafından ihlal edilmesinin oluşturduğu rahatsızlık açıkça dile getirilmiştir (16 Aralık 1822). İzmir'den gelen bu talep haklı bulunmuş ve gereğinin yapılması için ferman hazırlanmıştır⁴⁸.

İzmir'de bu gerginlikler yaşanırken Muhafız Hasan Paşa'nın gündemini başka bir sorun daha meşgul etmekteydi. Paşa, maiyetindeki askerlerin maaşını ödemekte zorluk çekmeye başlamıştı. Nitekim *Kapıkethüdası Esad Efendi* vasıtasıyla Babıâli'ye bir yazı takdim eden Hasan Paşa, İzmir gibi önemli ve büyük bir şehrin muhafazası için iç dairesindeki kapıhalkı muhafızları dışında 1500 kadar ulufeli asker istihdamına mecbur kaldığını, bunların aylık giderlerinin 50 bin kuruş tuttuğunu ifade etmişti.

⁴⁷ BOA, HAT, nr. 684/33230, Lef 1.

⁴⁸ BOA, HAT, nr. 684/33230, Lef 1, BOA, HAT, nr. 684/33256; BOA, HAT, nr. 684/33259.

Paşa, çok gayret ederek İzmir gibi nüfusu karışık, Avrupalıların ticaret yaptığı, konsolosların çok olduğu bir şehirde asayiş sağladığını, bu askerlerin masraflarını bu ana kadar ödeyebildiğini, ancak artık kudretinin kalmadığını, sarrafa ve esnafa çok borçlandığını ve hatta borç içinde yüzdüğünü belirtmişti. Paşanın sadece sarrafa borcu 1500 keseği aşmıştı. Bu durumda sarraf artık taahhütte bulunmak istemiyordu. Hasan Paşa, içine düştüğü durumdan kurtulabilmek ve şehirde güvenliğin aksamaması için çözüm olarak, İzmir civarındaki *Teke, Hamid, Aydın ve Saruhan* sancaklarından 2000 asker yazılmasını, bu askerlerin bedelinin tahsil edilmesini, bu para ile de ulufeli askerlerin masraflarının karşılanmasını talep etmişti.

Hasan Paşa'nın bu talebi Babıâli'de toplanan *nükela divanında* görüşülmüştür. Buradaki değerlendirmede paşanın isteği uygun bulunmadığı gibi hakkındaki bazı olumsuz konular gündeme getirilmiştir. Sadrazamın Padişaha takdim ettiği yazısında, Hasan Paşa'nın İzmir'e tayini gerekçesinin Rum isyanının başlarında bazı rezillerin şehirdeki Avrupalı tüccara ve işinde gücünde reayaya yönelik saldırılarının önlenmesi olduğu, paşanın kapısında 200 nefer bulunduğu, İzmir'de bu ana kadar bir iki defa büyük olay yaşandığı, bu şartlarda mevcut muhafızların yeterli olacağı belirtilmekteydi. Ayrıca İzmir şehri bir körfez içinde olduğu için denizden saldırı riski de yoktu. Sadaretin yazısında Hasan Paşa usulsüzlükle de suçlanarak, İzmir'den firar eden Rumların mallarına el konulması uygulamasından ve diğer bazı hususlardan paşanın para aldığı tahkik edildiği⁴⁹, bu asker bedeli toplama isteğinin aslında aldığı bu paraları gizlemeye yönelik kötü niyetli mugalatadan başka bir şey olmadığı belirtiliyordu. Sonuç olarak, İzmir'de mevcut asker ile güvenliğin sağlanması, asker toplama talebi ile devletin boşuna meşgul edilmemesi hususunun Hasan Paşa'ya iletilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar Padişah tarafından da onaylanmış ve Hasan Paşa'ya ayrıca bir de tenbihname yollanması emredilmiştir (11 Ocak 1823)⁵⁰.

Hasan Paşa hakkında Sadaretin bu son yazısındaki olumsuz yaklaşıma rağmen bir süre sonra kendisine *Foça-i Atik Kalesi Muhafızlığı* görevinin de verildiği anlaşılmaktadır. Paşa, Foça'yı askerle takviye etmiş, burada yaşanan ve bazı yağma olaylarının olduğu hadiselerle katılanları cezalandırmıştı. Paşa ayrıca Foça'ya yönelik Rum eşkiya teknelerinin saldırı ihtimallerine karşı tedbir almış ve asayiş sağlamıştı (15 Nisan 1825).⁵¹

⁴⁹ Rus Konsolosu Destunis'un günlüğünde, Hasan Paşa ile bütün konsolosların 24 Mayıs'ta toplantı yaptığı, burada limana gelen gemilerin yoklanması kararının konuşulduğu, toplantı sonrası Hasan Paşa'ya verilecek hediye için İngilizlerden 2.500 kuruş, Fransızlardan 1.500 kuruş, Avusturyalılardan 1.000 kuruş ve Ruslardan 250 kuruş toplandığı aktarılmaktadır. Prousis, *age.*, s. 287.

⁵⁰ BOA, AD, nr. 578, s. 50; BOA, HAT, nr. 873/38775; BOA, HAT, nr. 873/38775-A; BOA, HAT, nr. 873/38775-B.

⁵¹ BOA, HAT, nr. 706/33894, Lef 1.

1.9. İzmir'den Firar Eden Rumların Mallarına El Konulması Meselesi

Mora İsyanı'nın başından itibaren İzmirli idarecilerin gündemindeki önemli konulardan biri firari Rumlara ait malların yazılması emrinin uygulanmasıydı. İsyan duyulunca İzmir'den ilk olarak Mora'ya⁵² ardından da Sisam, Sakız ve Midilli gibi adalarına firarlar başlamıştı. Canlarından endişe eden bazı Rumlar çevre kasaba ve köylere, bazıları da limandaki Avrupa gemilerine sığınmışlardı. Şeyhülislamın isyana katılanların mallarına el konulmasına dair fetvası İzmir'e ulaşınca malların yazımına başlanmıştı. Firari Rumların limandaki gemi ve teknelerine de el konulmuştu.

Şehirden ayrılan veya idam edilen Rumların malları önce nâip tarafından mühürlenmiş, sonra tayin edilen bir memur (mübaşir) marifetiyle kayıtları tutulmuştur. Böylece mallara devlet adına el konulması süreci başlatılmıştır⁵³. İzmir'den başka *Çeşme, Güzelhisar, Aydın, Bergama, Karaburun* ve *Nazilli*'de de malların yazımı yapılmış veya firarilerin buralardaki şahıslardan alacaklarının tespitine başlanmıştır⁵⁴.

İzmir ve çevresindeki Rum mallarının yazımı için ilk olarak İzmir'in köklü ailelerinden birine mensup *Katibzâde Ahmed Ağa* görevlendirilmiştir. Ahmed Ağa yaklaşık dört yıl bu görevi yapmıştır. Ondan sonra yazım için *Selim Ağa* görevlendirilmiştir (12 Mart 1825). Rum mallarının yazımı ve diğer bütün hukuki prosedür İzmir ve Güzelhisar *şer'i mahkemeleri* tarafından yürütülmekteydi. İtirazlar da bu mahkemeler tarafından değerlendiriliyordu. Firari mallarının zaptı muamelatı ile muhasebe işlemleri İstanbul'da *Şıkk-ı Evvel Defterdarlığı*'na kaydediliyordu. Yazımı yapılan mallar *müzayede* ile satılmaktaydı. Elde edilen gelirin hazineye kaydı için *Darbhâne-i Âmir'e* havalesi yapılıyordu⁵⁵.

İzmir'de Rum mallarının yazımı işlemlerinde birtakım sorunlarla karşılaşıldığı da olmaktadır. En önemli zorluk, şehirden firar edenlerin isyana destek için mi yoksa can korkusu ile mi şehirden ayrıldıklarının tespit edilmesi hususuydu. Devlet, masum olanlara zarar verilmemesini ve eğer böyle bir yanlışlık olursa malların iade edilmesini emretmişti. Diğer önemli sorun İzmir'deki Avrupalı tüccarın ve hatta konsolosların Rumlarla olan ticari ilişkilerinden kaynaklanan hukuki tartışmalardı⁵⁶.

⁵² Clair, *a.g.e.*, s. 25.

⁵³ BOA, AD, nr. 573, s. 323; BOA, HAT, nr. 942/40660-B; BOA, C. ML, nr. 184/7723, Lef 1-3; Öreç, *agt.*, s. 38.

⁵⁴ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği Kalemi Defterleri (D..BŞM.MHF. d.), nr. 13371, s. 1; BOA, AD, nr. 573, s. 135; Kütükoğlu, *agm.*, s. 143-144, 155.

⁵⁵ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Zimmet Halifeliği Kalemi Defterleri (D..BŞM.ZMT. d.), nr. 14002, s. 1-12; BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), nr. 1232/5; BOA, TS.MA.e, nr. 1050/40, Lef 1-2; Kütükoğlu, *agm.*, s. 143-144, 155.

⁵⁶ BOA, AD, nr. 573, s. 323; BOA, AD, nr. 576, s. 30; BOA, HAT, nr. 948/40792; BOA, Cevdet Hariciye (C. HR), nr. 31/1533; BOA, C. ML, nr. 184/7723, Lef 1-3.

Rum mallarının yazımına başlandıktan sonra durumu öğrenen ve çevre köyler ile kiliselere, yabancı tüccar gemilerine sığınan veya Sisam ve Sakız adalarına geçen Rumlardan bazıları geri dönmeye başlamıştı. Dönenler hemen mahkemeye müracaat ederek mallarının iadesini talep etmekteydi. Bu gibi müracaatlar artınca durum İstanbul'a yansımıştır. Bu hususta Muhafız Hasan Paşa'ya emir yazılarak, özellikle Sisam Adası'na geçen Rumların iyice araştırılıp, işlemlerin ona göre yapılması ve masum olanların mallarının iade edilmesi emredilmiştir (14 Temmuz 1821)⁵⁷.

İzmirli Rum tüccarın çoğu, ticaret yaptıkları Avrupalı konsoloslardan *patenta* ve *pasaport kağıdı* olarak himaye edinmişlerdi. Böylece sahip oldukları ev, dükkân, mağaza ve diğer malları hukuki engelle karşılaşmadan Avrupalılara satabilmekteydiler. Muhafız Hasan Paşa, bu himaye statüsü bahanesi ile konsolosların mal satışlarına müdahaleleri artınca ve işlemler aksayınca durumu İstanbul'a yazmıştır. Bu hususta Babıâli'den gelen cevapta, isyan etmiş olanların her ne şekilde olursa olsun himaye edilemeyeceği ve bunun devlet tarafından kesin olarak yasaklandığı bildirilmiştir. İstanbul ve İzmir'de Rumlara verilmiş olan bütün *patenta* ve *pasaportların* iptal edileceği de ifade edilmiştir. Son olarak Hasan Paşa'nın konsoloslarla temas kurması ve onlara isyan ortamında uygulanan devlet hukukunu açıklaması, eğer konsoloslar el konulan mallara dair bir talepte bulunacaklarsa bunu İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla doğrudan Babıâli'ye yapmalarının gerektiği hususlarının izah edilmesi istenmiştir⁵⁸.

Firari Rum mallarının yazımında Avrupalılarla yaşanan sorunlara örnek olarak *Yorgancı Mavridi* olayı gösterilebilir. İzmir'de ikamet ettiği halde şehri terk eden Mavridi'nin, *Karaburun* halkından alacağı olan 6.600 kuruşun devlet adına tahsilinde sorun yaşanmıştır. Bunun sebebi Mavridi'nin isyandan 7-8 yıl önce Rusya himayesine geçmiş olmasıydı. Bu durumda konu mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemede Mavridi'nin doğma büyüme Osmanlı vatandaşı olduğunun ispat edilmesi halinde himaye statüsünün iptali ve tahsilat işlemin yapılması uygun bulunmuştur⁵⁹.

Benzer bir sorun İzmir'deki bir hanın hileli satışıyla ilgili olarak Hollanda konsolosluğu ile yaşanmıştır. Osmanlı vatandaşı *Yanaki*, isyan başlayınca şehirden firar etmişti. Yanaki, Frenk Mahallesi'nde bulunan *Cuba Hanı*'nın yarı hissesine sahipti. Bu hissesini firar etmeden önce kanuna aykırı olarak Hollanda konsolosunun eşine satmıştı. 50 bin kuruş bedelle gerçekleşen bu satış işlemi mahkeme tarafından iptal edilerek, malın devlet hazinesine kaydı işlemleri başlatılmıştı. Bunu duyan Yanaki ortaya çıkmış ve firar etmediğini iddia etmişti. Bu durumda daha ayrıntılı araştırma yapılmak üzere el konulma işlemi bir süre ertelenmiştir (27 Aralık 1822)⁶⁰.

⁵⁷ BOA, HAT, nr. 942/40660-B; BOA, C. ML, nr. 184/7723, Lef 1-3; Örenç, *agt.*, s. 38.

⁵⁸ BOA, AD, nr. 573, s. 135; BOA, AD, nr. 576, s. 30; BOA, HAT, nr. 948/40792; BOA, C. HR, nr. 31/1533.

⁵⁹ BOA, AD, nr. 576, s. 109.

⁶⁰ BOA, AD, nr. 578, s. 24.

Firari mallarının yazımı esnasında Avrupalılara benzer bir talep *Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa*'dan gelmiştir. İzmir'de sakin iken firar eden *Sotriyani* adlı bir Rum'un mallarına el konulması üzerine devreye Mısır Valisi girmişti. İşlemler sürerken Mehmed Ali Paşa'nın *Kapıkethüdası Necib Efendi* Babiâli'ye müracaat edip, bu malların valiye ait olduğunu iddia etmişti. Kayıtlarda yapılan inceleme sonucu Mehmed Ali Paşa'nın haklı olduğu anlaşılmıştır. Muhafız Hasan Paşa'ya emir yazılarak, Sotriyani'nin zaptedilen mallarının Mısır Valisi adına olmak üzere İzmir'de oturan *Kapancızâde Hüseyin Ağâ*'ya teslim edilmesi istenmiştir⁶¹.

İzmir'de faaliyet gösteren Avrupalı tüccarın firari Rumlardan alacaklarının tahsili sorunu da uzun süre gündemde kalmıştır. Avrupalıların en fazla Sakızlılardan alacağı bulunuyordu. Aslında Sakız Adası'ndaki isyan tamamen bastırılınca İzmir'deki bazı Sakızlıların, mühürlenmiş olan mağaza ve dükkânlarındaki mallarını satmaya çalıştıkları öğrenilmişti. Hasan Paşa durumu İstanbul'dan sormuş, gelen cevapta yeni bir karar alınana kadar beklenmesi istenmişti. Bu gecikme İzmir'de ticareti olumsuz etkilemiştir. Nitekim İzmir'deki Hollanda, İngiliz, Avusturya, Fransa ve diğer devletler tüccarı, Sakızlılardan alacaklarını tahsil edemedikleri için perişan halde olduklarını belirtip şikâyetçi olmuşlardı⁶².

Bu konuda ilk müracaatı Hollanda yapmıştır. Hollanda Maslahatgüzarı Babiâli'ye giderek, İzmir'deki Avrupalı tüccarın çok zor durumda olduğunu belirtip sorunun çözümünü istemiştir. Maslahatgüzarın verdiği bilgiye göre Sakızlı Rum dükkâncılar, Avrupalı tüccardan satın aldıkları malların bedeli olan yaklaşık 2.429 kese akçeyi ödemededen firar etmişlerdi. Firari Sakızlıların dükkânları mühürlüydü. Bu nedenle tahsilat yapılamamaktaydı. Ayrıca Sakızlıların sahile yakın bir mevkide bulunan mühürlü dükkânlarındaki kumaşlar (çuka), uzun süre kapalı ortamda oldukları için güveden zarar görme durumu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle İzmir Hollanda konsolosu Muhafız Hasan Paşa ile görüşme yapmıştı. Paşa, yardımcı olacağını ifade etmiş ise de şehirde yaşanan karmaşa ortamında bunun mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Hollanda Maslahatgüzarı, yapılan ticaret antlaşmalarını ve verilen sözleri hatırlatarak, sorunun acil çözümü için İzmir'e bir mübaşir yollanmasını talep etmiştir (30 Temmuz 1822)⁶³.

Yaşanan bunun gibi sorunlara rağmen Rum mallarının tespiti, mühürlenmesi ve kaydı işlemlerine peyderpey devam edilmiştir. Malların yazımı tamamlanınca müzayede işlemi gerçekleşiyordu. Yazım memuru işlemleri tamamlayınca Muhafız Hasan Paşa'dan onay alarak, mahkeme memurları ve ilgili diğer resmi görevliler nezaretinde müzayedeyi gerçekleştirmekteydi. Rum mallarının satışı veya borçların tahsili esnasında ortaya çıkan sorunlar ve itirazlar mahkeme huzurunda

⁶¹ BOA, C. ML, nr. 184/7723, Lef 1-3.

⁶² BOA, AD, nr. 575, s. 294.

⁶³ BOA, C. HR, nr. 53/2639, Lef 1-3.

çözölmekteydi. Bazı kimseler Rumca senetler getirerek borçlarına itiraz ediyor veya alacaklarını istiyordu⁶⁴.

Malların yazım işlemlerin başlamasından sonra 1823 yılı itibariyle Sakız'a firar edenlerin malları ile diğer kişilerden alacaklarının toplam tutarı 281.609 kuruş olarak belirlenmişti. Aynı tarihte Bergama'daki firarilerin tereke ve zimmetlerini gösterir deftere göre toplam 143.685 küsur kuruş alacak miktarı kayıtlara geçmişti⁶⁵. Yine İzmir havalisinden firar eden veya idam olunan Sakızlı ve diğer Rumların Nazilli'deki alacaklarının defterine göre toplam meblağ 47.105 kuruştı. Firarilerin Midilli Adası'ndan olan alacaklarının tutarı 25.862 kuruş olarak belirlenmişti⁶⁶. İzmir firari malları hülasa defterine göre Güzelhisar ve Aydın kazalarında olan alacak miktarı 10 bin kuruştı. Katibzade Ahmed Ağa, 1824 yılında yaptığı müzayede sonucu elde ettiği geliri 101 bin kuruşluk iki poliçe halinde darphaneye teslim etmişti⁶⁷. Selim Ağa döneminde 1828 yılı itibariyle İzmir'de 20 parça emlakın 55.156 kuruş muaccele ile satıldığı anlaşılmaktadır. Köylerde ise 63 parça emlak 86.586 kuruş bedelle satılmıştı⁶⁸.

2. İsyan Süresince İzmir'den Mora ve Adalara Yönelik Lojistik Faaliyetler

İzmir, coğrafi konumu ve korunaklı limanı nedeniyle isyanın başından itibaren Mora ve adalara yönelik lojistik hazırlıkların ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. İhtiyaç durumuna göre hem kara ordusu hem de donanmaya destek için Batı Anadolu şehirlerinden asker, mühimmat ve zahirenin sevki organizasyonu çoğunlukla İzmir üzerinden yapılmaktaydı. Bu süreçte doğuda İran ile savaş başlayınca, şark ordusu için de İzmir'den sevkiyat yapılmıştır⁶⁹.

İzmir'deki idareciler, Mora ve adalar ile yapılan haberleşmede ve bölgeden istihbarat toplanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. İsyanın hemen başlarında Sultan II. Mahmud kaptanpaşaya hitaben bir yazısında, yaşanan istihbarat zaafından rahatsızlığını dile getirmiş ve denizden *menzül kayıkları*, karadan *tatarlar* çıkarılarak İzmir ile diğer stratejik mevkilerden haber toplanmasını istemiştir⁷⁰.

İzmir idarecileri, isyana dair genel olarak topladıkları istihbarattan ayrı olarak şehirdeki konsoloslarla yaptıkları görüşmelerinden edindikleri kritik bilgileri ve limana gelip giden Avrupa bandralı gemilerden aldıkları haberleri de merkeze

⁶⁴ BOA, TS.MA.e, nr. 1194/6; BOA, D..BŞM.ZMT. d., nr. 14002, s. 1-12.

⁶⁵ BOA, D..BŞM.MHF. d., nr. 13366, s. 1-4; BOA, D..BŞM.MHF. d., nr. 13371, s. 1.

⁶⁶ BOA, D..BŞM.ZMT. d., nr. 14002, s. 1-12.

⁶⁷ BOA, TS.MA.e, nr. 1232/5, BOA, TS.MA.e, nr. 1232/6.

⁶⁸ Kütükoğlu, *agm.*, s. 143-144, 155.

⁶⁹ BOA, C. AS, nr. 379/15671, Lef 1-2.

⁷⁰ BOA, AD, nr. 573, s. 30.

iletmekteydiler⁷¹. Ayrıca İzmir'de Fransızca yayınlanan gazete takip edilerek, önemli görülen haberler tercüme edilip İstanbul'a iletilmekteydi⁷².

Muhafız Vezir Hasan Kelami Paşa'nın önemli uğraşlarından biri Mora ordusu için asker ve zahire temin etmektir. Mora'dan gelen yardım talepleri hemen karşılanmaya çalışılıyordu. Mesela isyanın hemen başlarında *Anadolu Kalesi*'ne Rum saldırıları artınca, *Muhafız Ali Namık Paşa* acil asker takviyesi yapılmasını istemişti. Bu talep üzerine Anabolu'ya destek için Aydın ve Saruhan sancaklarından toplanıp İzmir'e gelmiş olan 2500 neferin sevki kararlaştırılmıştır. O sırada Sancakburnu Kalesi'nde bulunan askerler *Menemen İskeleyi*'nde hazırlanan 11 tüccar gemisine bindirilmiştir. Fakat gemiler hareket etmeden önce etrafta Rum isyancı teknelerinin dolaştığı ve Girit'te isyan başladığı istihbaratı gelince bir süre bekleme kararı alınmıştır (14 Mayıs 1821)⁷³. Tam bu sırada Ayvalık ve Cunda Adası'nda isyan çıkınca İzmir'den asker desteği sağlanmıştır⁷⁴.

Hasan Paşa, Anabolu Muhafızı Ali Namık Paşa'nın acil zahire taleplerini de yerine getirmiştir. Paşa, Menemen voyvodasından satın aldığı zahireyi nakletmek için bir Fransız ticaret gemisini kiralamış, bu gemiyi korumak için refakatine bir de Fransız savaş gemisini ilave etmiştir (Eylül 1822). Hasan Paşa, kısa süre sonra Anabolu ile birlikte *Gördes*'e zahire nakli için 2 İngiliz gemisini kiralamıştır. Gemi kaptanları ile mukavele yapılmış ve yükleme sonrası gemiler yola çıkmıştır. Fakat bu nakliye gemileri de Rum isyancı tekneleri ile karşılaşınca limana geri dönmüşlerdir. Bir süre beklendikten sonra gemiler tekrar yola çıkarılmıştır (25 Kasım 1822)⁷⁵.

İzmir'den Sisam, İpsara, Sakız ve Girit adalarına yönelik operasyonlara destek sağlanmıştır. İsyanın başlarında *Seyyid Ali Bey* kumandasındaki donanma Sisam önlerine gelince İzmir'e haber verilmiştir. Donanmaya destek için İzmir Limanı'nda demirli 5 tüccar gemisi ile *Cezayir* ve *Tunus* tarafından gelecek limanda bekleyen *Garip Ocaklarına* ait 3 gemi donatılmıştır. İzmir halkının teçhizat için destek sağladığı bu gemilere başbuğ olarak *Yahya Kaptan* tayin edilmiştir. Gemilere personel olarak 50 denizci *mellab* ve 150 de nefer bindirilmişti (26 Haziran 1821). Yahya Kaptan'ın hareketinden kısa süre sonra İzmir'e gelen bir İngiliz ticaret gemisinden alınan istihbaratta, Sakız civarında 84 Rum isyancı gemisinin bulunduğu ve bunların Sisam'a yardım niyetinde oldukları öğrenilmişti. Bu haber üzerine gemiler Çeşme Limanı'na

⁷¹ İzmir'den gelen bazı istihbarat örnekleri için bkz. BOA, HAT, nr. 876/38587-C; BOA, HAT, nr. 1317/51350; Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1214.

⁷² İzmir Gazetesi'nin (Le Spectateur Oriental), 7 Ağustos 1822 tarihli tercümesinde Rum isyanı ile ilgili çıkan haberler yanı sıra Rusya ve İran'ın *Azerbaycan* bölgesindeki hareketlerine dair bilgilere de yer verilmişti. BOA, TS.MA.e, nr. 1030/14, Lef 1-2.

⁷³ BOA, HAT, nr. 868/38603, Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1184-1185.

⁷⁴ BOA, MD, nr. 239, 143/517.

⁷⁵ BOA, AD, nr. 576, s. 148; BOA, AD, nr. 577, s. 117, 150.

demir atmıştır. Tam bu esnada donanma acilen Mora tarafına çağrılınca, İzmir’de teçhiz edilen bu 8 gemi de bölgeye intikal etmiştir (20 Temmuz 1821)⁷⁶.

İzmir idarecileri özellikle Sakız Adası’nda başlayan ve kaledeki Türklerin uzun süre kuşatma altında kaldığı isyanın bastırılmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Hatta Sakız’a saldırı yapılacağı ilk olarak İngiltere’nin İzmir Konsolosu tarafından Muhafız Hasan Paşa’ya haber verilmişti. Sakız’daki isyancılara destek için Sisam Adası’ndan birçok Rum gemisi gelmişti. *Sakız Mubafız Vahid Paşa*, kuşatma altında kalınca ilk olarak İzmir’den acil asker ve zahire talebinde bulunmuştu. Hasan Paşa bu talep üzerine satın aldığı zahireyi develerle Çeşme’ye nakletmiş, oradan da Sakız’a ulaştırmıştı. Paşa, Sakız için ayrıca 7.500 kantar peksimet yaptırmıştı (10 Mayıs 1822).

Sakız’daki kuşatmayı kaldırmak amacıyla bölgeye donanma intikal edince İzmir’de hazırlık yapılması istenmiştir (3 Eylül 1822)⁷⁷. Gelen emir üzerine İzmir, Saruhan ve Aydın’dan asker yazılmaya başlanmıştır. Nitekim Katibzâde Ahmed Ağa başbuğluğunda toplanan askerler Çeşme üzerinden Sakız’a nakledilmiştir. Sakız’a sevk edilen askerler ve İzmir üzerinden gönderilen yardımlar, isyanın bastırılmasında önemli paya sahip olmuştur⁷⁸. Sakız’da olduğu gibi donanmanın *İpsara Adası* harekâtı için İzmir ve Aydın’dan gönüllü asker toplanmıştı⁷⁹. Aynı esnada *Eğriboz Adası*’na ise zahire desteği sağlanmıştı⁸⁰.

İzmir’den destek gören diğer ada Girit olmuştur. İsyanın başlarında *Kandiye Mubafız Lütfullah Paşa*’nın talebi üzerine adaya zahire yollanmıştı⁸¹. Yine talep üzerine *Resmo Kalesi*’nin takviyesi için İzmir’den 3 adet yeni teknolojiye sahip top gönderilmişti⁸². Girit’te isyan büyüyünce, donanmanın adaya yapacağı harekât için İzmir’den asker talep edilmiştir. Bu amaçla İzmir, Aydın ve Kuşadası çevresinde yaşayan başiboş Giritlilerin *gazâ* ve *cihat* amacıyla *gönüllü* statüsünde adaya sevkleri uygun bulunmuştu. Bu haber duyulunca Kuşadası’nda 5-6 bin kadar gönüllü toplanmıştır. Bu askerler Çeşme’ye uğrayacak olan donanma gemilerine bineceklerdi.

⁷⁶ BOA, AD, nr. 583, s. 323; BOA, HAT, nr. 731/34746-C; BOA, HAT, nr. 731/34746-D; BOA, HAT, nr. 731/34746-J; BOA, HAT, nr. 869/38641; BOA, HAT, nr. 1298/50474; Ören, *agf.*, s. 34-35.

⁷⁷ BOA, AD, nr. 575, s. 127, 294; BOA, AD, nr. 577, s. 43.

⁷⁸ Sakız harekâtına katılan İzmirli askerlerin, adada bazı olaylara karışmaları nedeniyle bunların donanma maiyetine verilmesi uygun bulunmuştur (bkz. BOA, HAT, nr. 866/38570; BOA, HAT, nr. 866/38570-A). Sakız kuşatması ve yapılan harekât için bkz. BOA, AD, nr. 575, s. 147, 192; BOA, HAT, nr. 865/38554; BOA, HAT, nr. 865/38554-A; Yaşar, *age.*, s. 54-80; Fahri Maden, “Mora İsyanı Sırasında Sakız ve Mehmet Emin Vahit Paşa’nın Sakız Vak’ası Adlı Eseri”, *Avrasya Etüdleri*, 2020, sa. 57, s. 201-207, 214.

⁷⁹ Örenç, *age.*, s. 62-73.

⁸⁰ Eğriboz Mütesellimi Ahmed Bey, İzmir’den asker ve peksimet talebinde bulunmuştu. Şâni-zâde, *age.*, c. II, s. 1151.

⁸¹ BOA, HAT, nr. 1298/50492; BOA, HAT, nr. 1351/52763.

⁸² BOA, HAT, nr 866/38576-S.

Fakat toplanan bu gönüllülerin Kuşadası'ndan Çeşmeye sevkleri esnasında kriz yaşanmıştır. Bu sevk esnasında bazı yeniçeri askerlerinin direnci zorlukla aşılmıştır (13 Mayıs 1822)⁸³.

Mora İsyanı devam ederken, doğuda İran'ın saldırıları nedeniyle savaş başlamıştı. Doğu cephesi için Anadolu'da hazırlık yapılmıştır. Bu kapsamda İzmir'den de asker toplanması emri gelmişti. Buna göre İzmir ve Sığla kazalarından 1000 süvari askeri talep edilmekteydi. İzmir'in payına düşen asker sayısı 400'dü. Eğer asker yerine bedeli verilecekse her bir nefer için 260 kuruş belirlenmişti. Bu karar üzerine Muhafız Hasan Paşa, İzmir askerinin bedelini tahsile başlamıştır. İzmir ve Sığla için toplam 231.000 kuruş olan bedel toplanmış ve mübaşire teslim edilmiştir. Kuşadası'na düşen 80 neferin bedeli ise tahsil edilememiştir (5 Haziran 1823)⁸⁴.

İzmir'de İran seferi için tahsilat yapılırken, bir taraftan da Eğriboz Adası ve Kızılhisar için hazırlıklar devam etmekteydi. Eğriboz için toplanan gönüllü askerler İzmir üzerinden nakledilmiştir⁸⁵. Bir süre sonra Eğriboz ve Kızılhisar'da gıda sıkıntısı başlayınca İzmir'den un ve hayvan gönderilmiştir⁸⁶.

Osmanlı Devleti, Rum isyanını bastırmak için Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım isteyince, oluşturulan müşterek donanma Mora'ya geçmeden önce Adalar Denizi'nde bir süre harekât yapmıştır. Osmanlı-Mısır donanmasının hedefi sürekli isyan halinin yaşandığı Sisam Adası olarak belirlenmişti. Bu harekât için Karaburun, Urla, Foça ve İzmir'den toplanan askerler *Sığacık İskeleyi*'ne getirilmiştir. Fakat harekâttan son anda vazgeçilmiş, durumun kritik olduğu Mora'ya intikal edilmiştir (1824)⁸⁷.

İzmir'den askeri operasyon amaçlı son talep *Navarin* deniz savaşı öncesi olmuştur. Navarin hareketini yapacak donanma gemileri için İzmir'den 900 kalyoncu neferi talep edilmişti. İzmir ahalişi bu duruma itiraz ederek toplam sayıdan 300 neferin affını talep etmiştir⁸⁸.

⁸³ Kuşadası'ndaki bu gönüllü askerinin içerisinde yer alan ve kendilerini yeniçeri olarak tanıtan 1000 kişilik bir grup, Girit'e değil ganimet amacıyla Sisam'a geçmek niyetinde olduklarını ifade etmişlerdi. Bunlar Çeşme'ye sevk edilmeyi reddetmişlerdi. Bu konuda görüşme yaptıkları Kuşadası Muhafızı Mustafa Reşid Paşa'ya hitaben *donanma gelsin biz buradan alsın* demişlerdi. Hatta Çeşme'ye gitmiş olan bazı gönüllü askerleri de Kuşadası'na geri çağırışlardı. Bu grubun taşkınlık yapması, sağa sola ateş etmesi üzerine Kuşadası halkı evlerine kapanmış, dükkânlar açılmamıştı. Bu durumda idarecilerin askeri müdahale hazırlığı yaptığı duyulunca, silahlı gönüllüler Çeşme'ye gitmeyi kabul etmişlerdir. BOA, AD, nr. 579, s. 96, 110; BOA, HAT, nr. 871/38733.

⁸⁴ BOA, C. AS, nr. 379/15671, Lef 1-2; BOA, C. As, nr. 1224/54937.

⁸⁵ BOA, HAT, nr. 838/37788; BOA, HAT, nr. 927/40285.

⁸⁶ BOA, C. DH, nr. 84/4176, Lef 1-2.

⁸⁷ BOA, HAT, nr. 902/39663; Örenç, *agt.*, s. 46.

⁸⁸ BOA, Cevdet Bahriye (C. BH), nr. 238/11065.

3. Mora İsyanı Sürecinde İzmir'e Muhacir İskânı

İsyan süresince Mora'da ve bazı adalarda katliamlara uğrayıp göç etmek zorunda kalan Türk muhacirlerin İstanbul'dan sonraki ilk tercihi İzmir şehri olmuştur⁸⁹. Özellikle Hasan Paşa ile *Kuşadası Muhafızı Mustafa Reşid Paşa*'nın muhacirlerin sorunları ile yakından ilgilendikleri anlaşılmaktadır. İzmir'e gelen muhacirler ilk aşamada halî vakti yerinde Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilmekteydi. Eğer isyan sırasında İzmir'i terk eden Rumların evleri boşsa oralara da muhacir iskânı yapılmaktaydı. Mesela, 1821 Mayıs ayında *Atina*'dan gelen muhacirler zengin ailelerin yanına verilirken, 1823 yılında Anabolu'dan gelenler firari Rumların evlerine yerleştirilmişti⁹⁰.

Mora'da *Benefse* (Monemvasia) şehrinde kuşatılan 500 Türk, içlerinde hasta ve her yaşta erkek kadın ve çocuk aklıktan ölmek üzere iken bir gemiye binerek İzmir'e doğru yola çıkarılmıştı. İzmir'e ulaşan bu muhacir grubunda 67'si yolculukta aklıktan ve hastalıktan ölmüştü⁹¹. Yine Mora'da kuşatma altındaki Anabolu Kalesi'ne İzmir'den yardım gönderilmiş olmasına rağmen şehir düşmüştür. Anabolu'da 7500 kadar Müslüman bulunuyordu. Kuşatma sonrası kale teslim olmuştur (22 Ocak 1823). Teslim sonrası yaklaşık 3000 Türk İzmir ve Kuşadası taraflarına nakledilmiştir. Anabolu'dan gelen muhacirlerin bir kısmı firari Rumların evlerine ve kalanı varlıklı Türk ailelerin yanlarına yerleştirilmişti⁹².

Mora'dan 1824'te yaşanan yoğun göçten fazla İstanbul ve İzmir etkilenmiştir. *Bursa*, *Edirne* ve *Kuşadası* göç alan diğer yerlerdi. Muhacirlerin yerleştikleri kazaların idarecilerine emirler yazılarak, vatanlarını kaybeden bu Müslüman din kardeşlerin refah ve asayişleri için çalışılması istenmiştir. Muhafız Hasan Paşa'ya gönderilen bir yazılarda, muhacirlerin rahat ettirilmesi için ne gerekiyorsa yapılması ve yevmiyelerinin düzenli verilmesi emredilmekteydi⁹³.

İzmir'e Mora muhaciri sevki sürerken şehre etraftaki kasabalardan da göç yaşanmıştır. Bu göçün sebebi, halkın güvenlik endişeleri yanı sıra devletin asker ve zahire talepleri karşısında ekonomik zorluk yaşanmış olmasıydı. Mesela 1824 yılında çevre kasabalardan İzmir'e böyle bir göç olmuştur. Bir türlü bastırılmayan Sisam Adası üzerine yapılacak askeri operasyon için *Sığla Sancağı Mütesellimi İhyas-zâde İhyas Ağa* hazırlık yapmaktaydı. Bu hazırlıkların masrafları İzmir civarındaki *Cumaâbâd* nahiyesi ve *Kızılhisar* köylerinden karşılanılmıştı. Halk, asker için zahire ve hayvan

⁸⁹ Ali Fuat Öreç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Savaşlar ve Tarih Dergisi*, sa. 11/1, 2011, s. 5-32; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, sa. XLV, Nisan 2020, s. 793-832.

⁹⁰ BOA, AD, 577, s. 113; BOA, HAT, nr. 877/38855, Öreç, *age.*, s. 183-287.

⁹¹ Clair, *a.g.e.*, s. 107.

⁹² BOA, AD, nr. 578, s. 63; BOA, AD, nr. 579, s. 118.

⁹³ BOA, C. DH, nr. 321/16030.

talepleri nedeniyle zorlanınca İzmir ve Aydın'a göçe başlamışlardı. Bütün ısrara rağmen köylülerin evlerine dönmeleri sağlanamamıştır⁹⁴.

1827 Navarin deniz savaşı sonrası Mora Yarımadası Fransızlar tarafından işgal edilince bölgeden tahliye edilen Türklerden 234'ü Urla'ya gelmiştir. Hasan Paşa bu muhacirlerin İzmir'e getirilip yerleştirileceğini İstanbul'a bildirmiştir. Mora Yarımadası tamamen tahliye edilince *Moton* ve *Balyabadra* Türkleri de yerleşim için İzmir'i tercih etmiştir. Nitekim 1828 yılı itibariyle 600 kadar *Balyabadralı* İzmir'e ulaşmıştır. Muhafız Hasan Paşa durumu hemen İstanbul'a yazarak, bölgede Mora ve Atina muhacirlerinden çok sayıda insan bulunduğunu, bu son gelen Balyabadrallarla ilgilenecek imkânın olmadığını, bunların sefaletе düşmesinden endişe ettiğini bildirmişti. Paşa, bu muhacirlerin şartların daha uygun olduğu *Bursa*, *Menteşe* ve *Kütahya* sancaklarına iskânını tavsiye etmiştir⁹⁵.

Yunanistan Devleti'nin bağımsızlığı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın garantörlüğünde 1830 tarihi itibariyle onaylanınca, Eğriboz Adası'ndan ve Kızılhisar'dan İzmir'e göç başlamıştır. Yunanistan'ın sınır düzenlemelerine dair 1832'de yeni bir antlaşma yapılınca göç daha da hızlanmıştır. Bu süreçte Kızılhisar Müslümanları devlete müracaat ederek, denize alışıık olduklarını, gemicilikle meşgul olabilmek için İzmir tarafında Çeşme, Sivrihisar ve Sığacık kasabalarına yerleşebilme talebinde bulunmuşlardı. *Eğriboz Muhafızı Ömer Paşa* da bu talebi desteklemiştir. Ömer Paşa, Kızılhisarlıların uyumlu insanlar olduğunu, gittikleri yerlerde sorun çıkarmayacaklarını ifade etmiştir. Bu muhacirlerin de önemli kısmı İzmir ve civarına yerleşmiştir⁹⁶.

Sonuç

1821 Mora İsyanı sürecinde yaşananlar hem Osmanlı Devleti'ni hem de Batı Anadolu sahil şehirlerini olumsuz etkilenmiştir. Bu şehirler arasında coğrafi konumu nedeniyle İzmir'in ayrı bir yeri olmuştur. İsyân başladığında İzmir'de azımsanmayacak nispette Rum ve Avrupalı yaşıyordu. Bu demografik yapı nedeniyle isyanın ilk döneminde şehirde zaman zaman tansiyon yükselmiş ve bazı şiddet olayları yaşanmıştır.

İzmir şehrindeki bu olaylarda hayatını kaybedenlere dair bazı kaynaklarda abartılı rakamlar zikredilmektedir. Hatta İzmir'de bir Rum katliamının yaşandığı bile iddia edilmektedir. Bu iddialara İngiltere'nin İzmir Konsolosu Francis Werry'in raporları ile diğer konsolosların yazıları referans gösterilmektedir. Özellikle Yunanlı

⁹⁴ Nurten Demircioğlu, *Sığıla Sancağı Mütesellimi İhyas Oğulları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İstanbul 1965, no. 3826, s. 1-34. Kayıtlarda yapılan incelemelerde İzmir'e bağlı Cumaâbâd nahiyesinde 168,5, Kızılhisar kazasında 64 avarız ve nüzul hanesinin kayıtlı olduğu belirlenmişti. BOA, C. AS, 339/14082, Lef 1-3.

⁹⁵ Öreç, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁹⁶ Öreç, *a.g.e.*, s. 183-287; Menekşe, *a.g.m.*, 793-832.

tarihçiler bu bilgilere dayanarak İzmir'de 2000 Rum'un katledildiğini öne sürmektedirler.

İzmir'de yaşanan olaylara dair rakamların abartıldığı açıktır. Üstelik bu olaylarda Türklerden de ölenler olmuştur. Öldürülenler arasında şehrin önde gelen devlet görevlilerinden nâip ve âyan bile bulunmaktadır. Arşiv belgeleri açıklıkla göstermektedir ki İzmir idarecileri olayları kontrol altında tutabilmek için azami gayret sarf etmişlerdir. İzmir halkı ve özellikle esnaf yaşananlara tepki göstermiştir. Şehirde huzuru bozan bazı sabıkalı Giritlilerin ve yeniçeri askerlerinin sürülmesine halk destek vermiştir.

Yaşanan olaylar nedeniyle bazı masum Rumların zarar gördüğü ve bazılarının da öldüğü Osmanlı belgelerine yansımıştır. Fakat devlet, işinde gücünde olan, isyana karışmayan Rumların korunmasını emretmiş ve bu konuda hassas davranmıştır. Asayiş için askeri tedbirler artırılmıştır. İzmir'e birçok defa özel memur yollanmış, gelişmeler yakından takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti, otoritesine karşı kendi vatandaşları tarafından bir isyan hareketi ile karşı karşıya olduğu halde belli hassasiyetleri gösterirken, asırlar boyunca Mora'da ve adalarda yaşayan Türklere yönelik nasıl bir tavır takınıldığının dikkate alınması gerekir. Nitekim Avrupa büyük devletleri tarafından desteklenen Rum isyancılar, Mora'da hiçbir Türk kalmayacak derecede etnik temizlik yapmışlardır. Sadece *Tripoliçe* şehrinde katledilen Türklerin sayısı 40 bindir.

İsyan boyunca İzmir'de yaşanan münferit olayları doğru değerlendirebilmek için şu sorunun cevabını aramak da önem taşımaktadır: İzmir'de veya Rumların yaşadığı diğer Osmanlı şehirlerinde, Tripoliçe'de Türklerin yaşadığına benzer tarzda Rumlara yönelik bir toplu katliam örneği oluşmuş mudur?

İzmir için bu soruya verilecek cevap açıktır. İzmir'de böyle bir katliamdan ve etnik temizlikten bahsetmek mümkün değildir. Nitekim Mora İsyamı sonrasında İzmir'de yaralar sarılmıştır ve şehirdeki yoğun Rum nüfusu varlığını ve ticari etkinliğini *Milli Mücadele* yılları sonrasına kadar sürdürmüşlerdir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ayniyat Defterleri (AD), nr. 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 583.

BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasabe Kalemî Defterleri (D..BŞM.d.), nr. 8785, 9097.

BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasabe Muhallefat Halifelîği Kalemî Defterleri (D..BŞM.MHF. d.), nr. 13366, 13371, 14002.

BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasabe Zimmet Halifelîği Kalemî Defterleri (D..BŞM.ZMT. d.), nr. 14002.

BOA, Cevdet Askerî (C. AS), nr. 153/746 Lef 1-2, 193/8388 Lef 1-3, 280/ 11635 Lef 1, 330/13659 Lef 1-3, 339/14082 Lef 1-3, 379/15671 Lef 1-2, 512/21379 Lef 1, 525/21909 Lef 1, 555/23284, Lef 1, 859/36756 Lef 1, 1224/54937.

BOA, Cevdet Bahriye (C. BH), nr. 238/11065.

BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH), nr. 84/4176 Lef 1-2, 139/6910 Lef 1-2, 304/15163, 321/16030,

BOA, Cevdet Hariciye (C. HR), nr. 31/1533, 53/2639 Lef 1-3.

BOA, Cevdet Maliye (C. ML), nr. 184/7723 Lef 1-3, 199/8231.

BOA, Hattı Hümayun (HAT), nr. 286/17152, 624/30833, 684/33230 Lef 1, 684/33256, 684/33259, 706/33894 Lef 1, 731/34746 Lef 1, 731/34746-C, 731/34746-D, 731/34746-J, 754/35583, 754/35583-A, 838/37788, 847/38042, 865/38554, 865/38554-A, 866/38570, 866/38570-A, 866/38576-S, 868/38603, 869/38641, 871/38733, 873/38775, 873/38775-A, 873/38775-B, 876/38587-C, 877/38855, 902/39663, 904/39704, 919/39998 Lef 1, 927/40285, 935/40481, 942/40660-B, 948/40792, 1174/46430, 1174/46430-S, 1174/46430-T, 1220/47756-B, 1292/50182, 1298/50474, 1298/50474, 1298/50492, 1317/51350, 1317/51354, 1351/52763, 1555/39;

BOA, Mühimme Defterleri (MD), nr. 239.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (İS.MA.e), nr. 1050/40 Lef 1-2, 1232/5, 1030/14 Lef 1-2, 1194/6, 1232/5, 1232/6.

Yayımlanmış Kaynaklar ve Araştırmalar

Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, c. XI, İstanbul 1309.

Öreñ, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, sa. 11/1, 2011, s. 5-32;

Öreñ, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009.

Öreñ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Woodhouse, C. M., *The Greek War of Independence, Its Historical Setting*, Londra 1958.

- David Howarth, *Greek Adventure, Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, New York 1976.
- Douglas Dakin, *British and American Philhellenes During The War Of Greek Independence, 1821-1833*, Thessaloniki 1955.
- Fahri Maden, “Mora İsyamı Sırasında Sakız ve Mehmet Emin Vahit Paşa’nın Sakız Vak’ası Adlı Eseri”, *Avrasya Etüdleri*, 2020, sa. 57, s. 201-207, 214.
- Gürkan Peker, *Yunan Tarih Yazıcılığında Mora İsyamı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, c. 2.
- Metin Menekşe, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyam, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, sa. XLV, Nisan 2020, s. 793-832.
- Muhammed Emin Çalar, *Osmanlı Ordusu’nda Arnavutların Muvazaf Birliklere Alınmaları: Yaşanan Sorunların Sosyo-kültürel, İktisadi ve Dini Altyapıları (1826-1839)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Mübahat S. Kütükoğlu, “Yunan İsyamı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 135-140.
- Nurten Demircioğlu, *Sığıla Sancağı Mütesellimi İhyas Oğulları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İstanbul 1965.
- Philip Mansel, “After 1821: Three Ottoman Cities and Greece”, *ARGO, a Hellenic Review*, 2021, c. 14, s. 19.
- Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/ 1808-1821)*, (Haz: Z. Yılmaz), İstanbul 2008, c. II.
- Taner Kerimoğlu, “19. Yüzyılda Reformlar ve İzmir”, *İzmir Ansiklopedisi, Tarih Cildi*, İzmir 2013, s. 81.
- Theophilus C. Prousis, “Eastern Orthodoxy Under Siege In The Ottoman Levant: A View From Constantinople In 1821”, *History Faculty Publications*, 13, University of North Florida UNF Digital Commons, 2008, s. 41.
- Theophilus Prousis, “1821’de Bir Rus’un Gözünden İzmir”, (Çev. İbrahim Hamaloğlu), *İzmir Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Serap YILMAZ Özel Sayısı*, sa. 7, İzmir 2017, s. 281.
- Vak’anüvis Ahmed Lâtîfî Efendi Tarihi*, (Haz: A. Hezarfen), c. I, İstanbul 1999.
- Vak’anüvis Ahmed Lâtîfî Efendi Tarihi*, (Haz: Y. Demirel-T. Erdoğan), c. II-III, İstanbul 1999.
- William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free The Philhellens in the War of Independence*, Londra 1972.

Yücel Özkaya, “1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancıları ve Avrupalıların İsyancı Karşıısındaki Tutumları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 114-130.

Sürelı Yayınlar

Anadolu, 28 Eylül 1927, sa. 3893, 30 Eylül 1927, sa. 3895, 2 Teşrinievvel 1927, sa. 3896, 4 Teşrinievvel 1927, sa. 3898, 5 Teşrinievvel 1927, sa. 3899, 6 Teşrinievvel 1927, sa. 3900, 7 Teşrinievvel 1927, sa. 3901.

**İZMİR VİLÂYETİ POLİS MÜRETTEBATINA
MAHSÛS SİCİL-Î AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE
İZMİR'DE ASAYİŞ (1918-1922)**

Nazlı İnceburun*

Giriş

Büyük umutlarla girilen Birinci Dünya Savaşı ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir hayal kırıklığı ile son buldu. Türk ordusu çeşitli cephelerde kahramanca savaşmasına rağmen İmparatorluk, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaş alanından yenik olarak ayrıldı. Bunu fırsat bilen İtilaf güçleri Birinci Dünya Savaşı boyunca aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalara paralel olarak Anadolu'yu yer yer işgal hazırlıklarına başladı.¹ Bu yönüyle bir ateşkes niteliğinde olan Mondros Mütarekesi, içerdiği maddeler bakımından Anadolu topraklarını işgale açık bir hale getirmeyi hedefleyen bir niteliğe büründürüldü. İstanbul Hükümeti ise ateşkes antlaşmasını takiben imzalanacak olan barış şartlarının daha hafif koşullara sahip olmasını kendine en öncelikli görev edinmişti. Ancak İstanbul Hükümeti'nin bu görevi gerçekleştirebilmesinin yegâne ve ön koşulu memlekette asayiş ve güvenliğin temin edilmesi olarak belirlemişti. Nitekim mütareke maddeleri incelendiğinde ateşkes antlaşmasının nihai hedefinin Osmanlı topraklarını sömürgeleştirmek ve Türk milletini köleleştirmek olduğu su götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkıyordu. Mütarekenin imzalanması ile yüzyıllardır Türk milleti üzerinde besledikleri siyasi emellerini gerçekleştirme imkânı bulan gayrimüslim unsurlar emperyalist güçlere destek olmak suretiyle başkent İstanbul başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde asayiş problemleri çıkarmaya başlamışlardı.² Nitekim mütarekenin getirdiği koşulları sağlamak oldukça zordu ve mütarekede yer alan 5. ve 7. maddelerden cesaret alınan gayrimüslim unsurlar bu maddeleri manipüle ederek asayiş bozucu faaliyetlerini giderek arttırmışlardı. Bu faaliyetler İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerde düzeni bozmak suretiyle farklı şekillerde cereyan etmişti.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, e-mail: nazliinceburun098@gmail.com

¹ Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986 ss. 17-21.; Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğunun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, 1. Baskı, (Edit.: Marian Kent), Alfa Yay., 2013, ss. 20-35.; Âli Fuad Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi, İstanbul, 1948, s. 63.

² İhsan Güneş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler 1908-1923, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 288.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte dönemin en popüler kavramı “asayiş” mefhumunda saklıydı. Mütarekenin 7. maddesi gereğince “*Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması*”³ asayiş kelimesinin önemini daha da ortaya koymuştu. Nitekim Rauf Bey'in “*asayiş berkemal ise ülkenin ve milletin hiçbir şeyi kaybetme ihtimali yok; ama emniyet ve güvenlik ber-kemal ise ülke ve millet her şeyini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya*”⁴ sözleri ile vatanın geleceği ve sigortasının tamamen bu kelimeye bağlandığını ortaya koyuyordu.

İşgal kuvvetlerinin mütareke metin'in 7. maddesini uygulamaya koyar koymaz İzmir kentinde yerli Rumların silahlandığı ve çetecilik faaliyetlerine giriştiği açıkça görülmüştü. “*Kimler Silahlanıyor?*”⁵ başlıklı makalede Köylü gazetesi İzmir'de yaşayan yerli Rumların kentteki düzeni bozduğu ve asayişsizliğe sebep olacak taşkınlıklarda bulunduğu yazılıyordu.⁶ Böylece İzmir'de asayiş ve güvenliğin bulunmadığını, Türklerin yabancı kuruluşlara bile saldırdığını kanıtlamak ve dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışarak gerçekleşecek olan işgallere zemin hazırlanmaya çalışılıyordu.⁷

Mütarekenin asayiş kavramı ile doğrudan bağlantılı diğer bir madde ise 5. maddeydi. Söz konusu madde; “*sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri birlikler dışında, Türk Ordusunun gecikmeksizin terhis edilmesi (birliklerin insan gücü ve konuşu, daha sonra, Müttefiklerce, Türk Hükümetine damızılarak saptanacaktır.)*”⁸ içermektedir. 5. maddeye göre; asayışı sağlayacak unsurların terhis edilmesi ile birlikte ülkede başıboş bir düzen yaratılacak ve sayı bakımından oldukça az olan Türk

³ İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 12.

⁴ İhsan Sabri Balkaya, “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, (Mayıs 2008), ss. 18-19.

⁵ “Kimler Silahlanıyor”, *Köylü*, 28 Teşrinisani 1334/1918.; Esasında İzmir'deki yerli Rumların yaptıkları tedhiş hareketleri neticesinde kaynaklanan asayişsiz ortam, Yunanlar ve batı kamuoyu tarafından farklı bir şekilde dünya kamuoyuna sunuluyordu. Bu noktada, asayişsizlik ve güvenlik zafiyeti “Türkler tarafından tertip ediliyor” şeklinde lanse edilerek ve işgali haklı kılma amaçlı olarak kendilerinin mağdur oldukları izlenimi yaratılıyor ve bu yönde propaganda yapıyorlardı.

⁶ Nazlı İnceburun ve Ahmet Mehmetefendioğlu, “İşgal Dönemi'nde İzmir ve Çevresinde Gerçekleşen Asayiş Olayları (1919-1922)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 43, (Güz 2021), ss. 681-682.

⁷ “Kimler Silahlanıyor”, *Köylü*, 28 Teşrinisani 1334/1918.; Osmanlı kolluk kuvveti kılığında girmiş yerli Rumların Halkapınar baskınına gerçekleştirmesi, İzmir kentinde asayiş ve güvenliğin bulunmadığı savını dillendirmeleri ve Türklerin yabancı kuruluşlara saldırılar düzenlediği yönündeki iddiaları dünya kamuoyunu yanıltmaya yönelik çabalardan bazılarıydı.

⁸ Soysal, *a.g.e.*, s. 12.

jandarma kolluk kuvvet ve polis güvenlik birimleri kentteki asayişini sağlamakta oldukça güçlük çekecekti.⁹

Asayiş ile bağlantılı diğer bir madde ise 4. maddeydi. 4. madde, “*Müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul’da toplanarak, hiçbir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesine*”¹⁰ yönelik maddeyi içermekteydi. Söz konusu madde ile serbest bırakılan ya da savaştan kaçan gayrimüslim esirlerin, mütarekenin 7. maddesine uygun şekilde İzmir üzerindeki siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışan yerli Rum ve Ermeni çetelere katıldığı ve siyasi emellerine hizmet ettikleri biliniyordu.¹¹ Mütareke Komisyonu’na verilen bir notada Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan hapisanelerin sağlık koşullarının oldukça kötü olduğu ve İtilaf kuvvetleri maiyetindeki zabitanlar tarafından teftiş edilmesi sonucunda hapisanelerde yer alan Ermeni ve gayrimüslim mahkûmların sağlık muayeneleri bittikten sonra da İtilaf kuvvetlerince serbest bırakıldıkları görülmüştü.¹² Serbest bırakılan mahkûmların büyük bir çoğunluğunun dağlardaki çetelerin yanında yer aldığı; bu çetelerin sayı bakımından beslenmelerinin yanı sıra her türlü tedhiş hareketlerinin arttırarak faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmekteydi. İtilaf kuvvetleri ise asayişini bozan bu kişilerin yakalanmaması ve suçluların da serbest bırakılması hususunda iyimser bir tavır sergilediği gözlemlenmişti.¹³ Nitekim Milli Müdafaa Vekâleti 23 Mart 1919/1335 tarihinde çekilen bir telgrafta; “*Cinayetleri yapanlar hakkında tatbikat yapılmasına İtilaf temsilcileri mani oldukça asayişin korunmasının imkânsız olduğu*”¹⁴ bildirilmişti. Bu zaman zarfında İtilaf kuvvetlerince serbest bırakılan her türlü suçlu dağlardaki çetelere katılmakta ve düzen bozucu her türlü olayın (gasp, yakma, baskın, tecavüz, taciz, cinayet, sîrkat vb.) gerçekleştirilmesinde de en başta rol oynamıştı.¹⁵ Bunların yanı sıra gayrimüslimlerin gerçekleştirdikleri faaliyetler İtilaf kuvvetleri tarafınca görmezden gelinerek korunmuş ve göstermelik hafif cezalar uygulanmıştı.¹⁶ Daha da ötesi mütareke maddelerine işlev kazandırmak isteyen İtilaf kuvvetleri, Batı Anadolu’daki “Megali İdeası”nı gerçekleştirmek için özellikle de gözünü diktiği İzmir’i Yunanistan’a bağışlamak amacıyla kentin düzenini ve

⁹ İnceburun ve Mehmetefendioğlu, *a.g.m.*, s. 683.

¹⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹ İnceburun ve Mehmetefendioğlu, *a.g.m.*, s. 683.; Bkz.: Bahtiyar Dedeoğlu, “Mütareke Dönemi’nde İtilaf Devleti Ordularının Faaliyetleri (1918-1923)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, ss. 50-64.

¹² Dedeoğlu, *a.g.t.*, ss. 50-64.

¹³ Nazlı İnceburun, “Mütareke Dönemi’nde İzmir’de Asayiş (1918-1922)”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021, s. 34.

¹⁴ Zafer Çakmak, İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 84.

¹⁵ İnceburun ve Mehmetefendioğlu, *a.g.m.*, s. 684.

¹⁶ İnceburun, *a.g.t.*, s. 34.

asayişinin bozulmasına destek olmuşlardı. Nitekim Yunanistan işgal öncesinde gerek siyasi arenada gerek dünya kamuoyunda İzmir ve çevresinde güvenlik zafiyeti olduğunu ve mütarekenin 7. maddesi gereği İzmir ve çevresinde bu zafiyetin giderilmesine yönelik işgal hakkı istemişti.

Yunanistan'ın uygulamış olduğu bu siyaset beş basamaktan oluşmaktaydı. Bu politika telkin, silahlanma, karışıklık, büyük devletlerin müdahalesi ve kopuş şeklinde tezahür etmişti. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali öncesinde uygulamaya konulan bu politika ile birlikte İtilaf kuvvetleri ve Ermenilerle birlikte hareket eden yerli Rum çeteler İzmir ve çevresinde yağma, gasp, darp, katliam, hırsızlık ve tecavüz gibi düzeni bozucu faaliyetlerde bulunacaklardı. Yunanistan'ın bu faaliyetlerinin yanı sıra dünya savaşının getirmiş olduğu maddi-manevi yıkım ve akabinde mütareke koşullarının getirdiği yönetim boşluğu, başıboş düzen, kargaşa ortamı ve yoksulluk gibi sorunlar İzmir kentinin gündelik hayatına sarsıcı etkiye bulunmuştu. Kentin gündelik hayatında yaşanan bu değişimler suç sayılarını tetikleyen unsurların başında gelmiş ve ciddi bir artış olduğu gözlemlenmişti. Nitekim inceleme döneminde İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-î Ahval Defterleri incelendiğinde gasp, darp, yağma, hırsızlık, fuhuş vb. olayların kentte çok sık yaşandığı ve kentlinin polisini uğraştırdığı görülmüştür.

Kentteki asayiş problemleri ile uğraşan polislerin mevcudiyeti Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5. ve 7. maddesi ile Türk ordusu ve güvenlik güçlerinin sayılarının azaltılmasına yönelik karar sonucunda İzmir'deki kolluk kuvveti sayıları da azaltılmıştı. Sayısal olarak veriler incelendiğinde 1917 yılına ait bir raporda alınan karara göre polis örgütünün geliştirilmesi ve İzmir'de 544 civarında olan polis mevcudununun 800'e çıkarılması öngörülmüş lakin Müsavat gazetesinin 26 Nisan 1335/1919 tarihinde yayınlanan bir habere göre İzmir'deki polis mevcudiyetinin 544 kişi olduğu belirtilmişti.¹⁷ Ayrıca söz konusu dönemde Selvili, Mescit, Pasaport, Fasulye, Namazgâh, Çalgıcıbaşı, Göztepe, Peştemalcilerbaşı, İkiçeşmelik, Keçeciler, Aziziye, Dolaplıkuyu, Hamidiye, Kemeraltı ve Kemer Müları¹⁸ yanında 1334/1918'de kullanıma açılan Çorakkapı¹⁹ 1335/1919 senesinden itibaren de Karantina, Karataş ve Eşrefpaşa Karakollarının faaliyet gösterdiği anlaşılmaktaydı.²⁰

1. İzmir'de Yaşanan Asayiş Olayları

İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defterleri'nde yer alan kayıtlar incelendiğinde mütareke döneminde İzmir merkez ve kazalarında yaşanan asayiş

¹⁷ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Dönemi'nde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara, 1997, s. 73.; Sabri Sürgevil, "1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1984, s. 59.

¹⁸ İnceburun, *a.g.t.*, s. 33.; Berber, *a.g.e.*, s. 73.; Sürgevil, *a.g.t.*, s. 60.

¹⁹ İnceburun, *a.g.t.*, s. 33.; *Anadolu*, 1 Kânunuevvel 1334.

²⁰ İnceburun, *a.g.t.*, s. 33.; *Islahat*, 14 Kanunusâni 1335.

olayları ve kentte olup-bitenler âdeta işgal günlerinin bir laboratuvarı mahiyetindedir. Bahsi geçen dönemde bölgede ciddi eylemler gerçekleştirebilecek düzeyde bir Ermeni nüfus bulunmamakla birlikte Yunan propagandasının kolaylıkla ulaşabildiği yerli Rum nüfus mevcuttu.²¹ Bu nüfusun büyük bir bölümü mütarekenin imzalanmasının hemen ardından Osmanlı vatandaşı olarak bu topraklarda yaşama fikrini rafa kaldırmışlardı. İtilaf kuvvetlerinin hükümranlığı altında İzmir'i içine alacak şekilde genişletileceğini varsaydıkları veya büyük umutlarla yeşerttikleri büyük Yunanistan vatandaşı olma fikrini çok önceden kabullenmişlerdi. Nitekim işgal kararını müteakip bu fikri benimseyenler ve destekleyenler kentte çeşitli gösterilerde bulunmuş ve kimi zaman yerel çeteler kurarak kimi zamanda Türk-Müslüman yahut İtalyan ahaliye zarar vererek huzuru ve düzeni bozucu unsurlar arasında yer almıştı. 15 Mayıs 1919 günü her ne kadar İzmir Valisi (Kambur) İzzet Bey tarafından asayişin berkemal olduğu bildirilmiş olsa da İzmir'in bu kara gününden sonra kentte huzursuzluk iyice artmış ve asayişsizlik kol gezmeye başlamıştı. İşgal öncesinden başlayarak 1922 Eylül'üne kadar sürecek olan gasp, yağma, darp, çetecilik ve Yunan vahşeti karşısında kentin ve halkın üzerine kapkara sis bulutu gibi çöken asayiş olayları katlanılmaz boyutlara ulaşmıştı.

1.1. Hırsızlık (Sirkat), Gasp ve Yankesicilik Olayları

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kentlere plânsız bir şekilde iskân edinilmesi, göçlerin artması sonucunda ortaya çıkan kültür değişmesi ve çatışması, mütareke koşullarının getirmiş ortamda kolluk kuvvetlerinin yetersiz kalması, işsizlik ve ekonomik eşitsizlik, geleneksel sosyal denetim mekanizmasının zayıflaması ve ortadan kalkması, uzun yıllar süren savaşların aile bütünlüğünü zedelemesi veya yıkması neticesinde malvarlığına karşı suçlarda yoğun artış olması kaçınılmaz bir son olarak kendisini göstermişti. Yalnızca bir hırsızlık ve gasp olayı olmaktan çıkarak kentte ikamet eden vatandaşların hayatlarına mal olan hırsızlık, yankesicilik ve gasp gibi suçlar kendi içerisinde farklı şekillerde tezahür etmişti. Para çalma, eşya çalma, yiyecek çalma, hayvan çalma ya da izinsiz hayvan kesme vb. olaylar sicil-i ahval defterleri incelendiğinde sıkça karşılaşılan olaylar arasında yer almaktaydı.

Uzun süren savaş koşullarının getirmiş olduğu yoksulluk ve beslenme sıkıntısı, halkın karınlarını doyurmak için hırsızlık yaptığı bir asayiş olayına dönüşmüştü. Örneğin İkinci Sınıf Merkez Memuru Sait Efendi'nin, 26 Kanunuevvel 1334/1918 Bahriye gayri mamul ambarında zahire ve eşya hırsızlığı gerçekleşirken bu hırsızlığı gerçekleştiren zanlının yakalanması sonucu ödüllendirildiği gözlemlenmişti.²²Zahire

²¹ İnceburun, *a.g.t.*, s. 47.

²² *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 26 Kanunuevvel 1334/1918, s. 5. Yoksulluğun getirdiği zaruretlerden dolayı olan bir başka hırsızlığın ise Bakkal Hazday (?)'ın dükkanında bir kişi tarafından 22 Ağustos 1335/1919 tarihinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Söz konusu olayın gerçekleştiği esnada dükkanda bulunan polis memuru İrfan Efendi tarafından hırsızın derdest edilmesi ile sonuçlanan bu olayın başka bir örneği teşkil ettiği söylenebilir. Söz konusu hadise neticesinde 224 apolet numaralı İrfan

hırsızlığının yanında 1337 yılında gerçekleştirilen ve Osmanlı Seyri- Sefair İdaresine ait hem on bin lira müteceviz eşyanın da çaldığı belgelerde açıkça yer almıştı.²³

Devlet dairelerinin yanı sıra hane hırsızlıklarının görüldüğü işgal günlerinde kimi zaman bireysel kimi zaman da çetelerin hırsızlığı kendilerine iş edinmiş bir hal almaya başlamıştı. Öyle ki apolet numarası dört olan Serkomiser (Başkomiser) Mustafa Sıdkı Efendinin, altın varakçı Nazmi Efendi'nin hanesinden 9 kişiden oluşan bir çete tarafından üç sandık eşyasının ve yine beslenme ihtiyacının bir gereksinimi olarak sandık dolusu zahirenin çaldıkları kayda geçerken söz konusu olan Sıdkı Efendi'nin yürütmüş olduğu soruşturma neticesinde failerin yakalanmıştı. Sıdkı Efendi'nin ise müdüriyet tarafından ödüllendirildiği kayıtlara geçerek tarihe küçük bir iz bırakmıştı.²⁴

Sadece zahire ya da beslenme ihtiyacından kaynaklı hırsızlıklar söz konusu değildi. Dini mabetler, cami, türbe, mescid-i şerifeler de hırsızların sıklıkla dadandığı mekânlar arasında yer almıştı. Örneğin İzmir merkez yahut dışındaki birçok türbe ve mescitten kıymetli halı ve kilimlerin eşyaların ve depolarındaki zahirenin bir hırsız çetesi tarafından çaldığı görülmüştü. Apolet numarası 5 olan Serkomiser (Başkomiser) Ali Rıza Tevfik ve ekibi tarafından yürütülen soruşturma neticesinde 11 Kânunusani 1338/1922 tarihinde yakalanmış ve suçu işleyen hırsızların cezalandırılması neticesinde Ali Rıza Tevfik Bey ve ekibi maaşlarına ikramiye verilerek ödüllendirildiği şeklinde kayıtlarda yer almıştı.²⁵ Yine adı geçen ekibin Belediye reisinin hanesine giren hırsız yakalanması sırasında da görev aldığı görülmektedir. Söz konusu hırsızlık sırasında yüklü miktarda nakit para, zahire ve değerli eşyaların çalınmış, ancak yürütülen soruşturma neticesinde hırsızın ve eşyaların kısa bir sürede yakalandığı gözlemlenmişti.²⁶

Başka bir soygun durumu da iş yeri yahut dükkânlara karşı gerçekleştirilmiştir. Basmane'de bulunan bir dükkâna giren hırsızların dükkânı yağma ettikleri sırada olayı haber alan apolet numarası 2 olan Ali Rıza Efendi isimli polis memurunun ekiplere geç haber vermesi sonucu ekiplerin olay yerine geç ulaşmış olması doğal olarak Ali Rıza Efendi'nin görevi sırasında takındığı sorumsuz tutumdan kaynaklı olmuştur.

Efendi'nin takdirname alarak kentin huzuruna katkı sağlaması ödüllendirilmiştir. Bkz.: *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -2*, 22 Ağustos 1335/1919, s. 746.

²³ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 7 Şubat 1337/1921, s. 5.

²⁴ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 4 Şubat 1336/1920, s. 46.

²⁵ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 11 Kanunusani 1338, s. 53.; Hırsız çeteleri kentte oldukça hâkimdi. Örneğin zahire ihtiyacından kaynaklı olarak bir çetenin kentte bulunan odun, un vb. ürünler satan mağazaların eşyalarını çaldığı ve apolet numarası 38 olan Mustafa Nuri Efendi'nin bu çeteyi yakalayarak ceza verilmesi için Emniyet-i Umumiye'ye sevk etmiştir. Bundan dolayı polis memurunun takdirname ile ödüllendirildiği bilinmektedir. Bkz.: *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 14 Şubat 1335/1919, s. 305.

²⁶ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 23 Şubat 1338/1922, s. 53.

Öyle ki 21 Nisan 1334 tarihli bir belgeye göre de Ali Rıza Efendi bu sorumsuz tutumundan dolayı uyarı verilerek cezalandırılmıştır.²⁷ Sadece dükkânlar değil aynı zamanda konaklama yerleri de o döneminin hırsızlarının gözde mekânlarındandı. Örneğin Kazan Ahalisinden yağ tüccarı Şerafettin oğlu Abdullah Selahaddin Efendi'nin İkiçeşmelik Caddesinde Köse Hacı Mustafa Efendi'nin otelinde 400 liralık evrak-ı nakdiesini çalan hırsızın meçhul olduğu ancak zahire ihracı sırasında işlemeye kalkıştığı hırsızlık sırasında Apolet Numarası 3 olan ikinci komiser Mehmet Ali Efendi tarafından yakalanmış olmasından dolayı takdirname ile ödüllendirilmişti.²⁸

Hane hırsızlıkları ise hem merkez bölgelerde hem de kaza ve nahiyelerde oldukça hem işgal öncesi hem de işgal sonrasında oldukça fazla yer almaktaydı. Örneğin Apolet Numarası 5 olan İkinci Komiser İbrahim Kazım Efendi'nin 9 Eylül 1338/1922 tarihinde ikramiye ile mükâfatlandırıldığı olay ise iki üç aydan beri şehrin belli yerlerinde merdiven ile duvar aşmak ve kilit kırmak sureti ile hırsızlık işine karıştığı ve birçok mahallenin güvenliğini, huzurunu ve sükutunu bozan Üsküplü Mustafa, Selanikli Murat, Üsküplü Abdullah, Foçalı Mehmet, Kavalalı Nedim ve Denizlili Abdullah isimli kişilerin 17 Nisan 1338/1922 tarihinde hırsızlık suçunu işlerken yakalamasıdır.²⁹ Yiyecek, giysi ve odun gibi eşyaların hırsızlıkları yanında külliyat hırsızlığı da sıklıkla yaşanan olaylar arasında yer almıştır. Örneğin Mardinli Hasan Efendi'nin hanesinden hırsızların iki yüz lira kıymetindeki külliyatını çalarak uzaklaştığı ancak Başkomiser Ali Rıza Tefvik ve ekibi tarafından kısa sürede yakalanmıştır.³⁰

İlgili kayıtlar incelendiğinde polislerin hırsızlık yapan failerin yakalanması sebebiyle ödüllendirilmesinin yanı sıra hırsızların kaçması sırasında görevli olan polis memurlarının cezalandırıldığı da görülmüştür. Örneğin apolet numarası 62 olan Mehmet Akif Efendi'nin Peştemalcilerbaşı Polis Karakoluna getirilen hırsızlık yapan failin Fasulye Merkezine götürülmesi sırasında firarına sebebiyet vermesinden dolayı vazifesinin suiistimal ettiği düşünülmüş ve polis divanı kararı ile görevden alınmasına karar verilmiştir.³¹

Söz konusu dönemin herhangi bir olay (yangın, nümayiş, kavga vb.) sırasında da hırsızlık olaylarının sıkça yaşandığı görülmüştür. Örneğin İzmir'de Mescit Karakolu civarı tarafında çıkan yangın sırasında yangın mahallinde bulunan tedbir amaçlı boşaltılan evlerdeki zahire, kasalar ve değerli eşyaları çalan hırsızların

²⁷ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri -1*, 21 Nisan 1334/1918, s. 65.

²⁸ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri -1*, 24 Şubat 1335/1919, s. 67.

²⁹ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri -1*, 9 Eylül 1338/1922, s. 75.

³⁰ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri -1*, 18 Kanunuevvel 1338/1922, s. 63.

³¹ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri -1*, 17 Nisan 1335/1919, s. 365.; Benzer şekilde 201 apolet numaralı polis memuru Selanikli Ramiz Efendi'nin başka bir karakola sevkine görevli olduğu fail İbrahim'in firarına sebebiyet vermesinden dolayı divan kararı ile iki maaşının kesilmesi örnek verilebilir.

insanların korku dolu anlarını kullanarak ve canlarını hiçe sayarak işlerini yaptıkları tespit edilmiştir. Ancak bu hırsızların kısa bir sürede apolet numarası 183 olan İbrahim Şevket Efendi'ni tarafından yakalanması ve bu konuda başarı gösteren polis memuruna ödül verilmesi, polislerin asayişini sağlamaya yönelik çabalarına olumlu yönde etki yapmıştır³². Örneğin Bergama'da yaşanan hırsızlık olayında Hacı Mehmet Ağa'nın 900 lirasını çalan hırsızların onu darp etmesi ve olayın polise intikal etmesi neticesinde polis memuru Sadettin Bey tarafından suçlu kısa sürede yakalanmıştır. Bu başarısından dolayı Sadettin Bey vilâyet merkezine nakli gerçekleştirilerek başarı ile ödüllendirilmiştir.³³

Siviller, dükkanlar, hanelerin yanında ordu ve kolluk kuvvetlerinin de hırsızlıklardan muzdarip olduğu görülmüştür. Örneğin Beyler Hamamına gitmiş olan 17. Kolordu'da görevli olan Kulalı Ahmet Efendi ve oğlu İbrahim Efendi'nin 80 lira kıymetinde pırlanta taşlı tabakası, 12 lira kıymetinde yakut taşlı iki adet altın yüzüğü çalınmıştı. Bunun üzerine görevlendirilen 156 apolet numaraları Ahmet Nurettin Efendi'nin yapmış olduğu soruşturma neticesinde olayın faillerinin kısa sürede yakalanmış olduğu kayıtlara geçmiştir. Görevini titizlikle başarıya ulaştıran Ahmet Nurettin Efendi'de bu olaydaki gayretinden dolayı terfi ettirilerek ödüllendirmiştir.³⁴

1.2. Yankesicilik ve Gasp Olayları

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kentlere plânsız bir şekilde iskân edilmesi, göçlerin artması sonucunda ortaya çıkan kültür değişmesi ve çatışması, mütareke koşullarının getirmiş olduğu ortamda kolluk kuvvetlerinin yetersiz kalması, işsizlik ve ekonomik eşitsizlik, geleneksel sosyal denetim mekanizmasının zayıflaması ve ortadan kalkması, uzun yıllar süren savaşların aile bütünlüğünü zedelemesi veya yıkması neticesinde malvarlığına karşı suçlarda yoğun artış olduğu gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak 1918-1922 yılları arasında hırsızlığın bir başka kolu olan gasp ve yankesicilik olaylarının giderek artış gösterdiği tespit edilmiştir.

İzmir merkezinde yer alan Kemer mıntıkasında bulunan bir umumhaneye bir olayı araştırma yapmak için giren ve hanede bulunduğu sırada bir şahsın beraberinde birkaç kişi ile birlikte önce darp ve daha sonra paralarının ahzı ve gaspında sorumlu olan apolet numarası 3 olan komiser muavini Halit Zahit Efendi'nin divan kararı ile görevinden uzaklaştırılmıştır.³⁵ Benzer şekilde 31 Mart günü Mülazım Mehmet Efendi'nin zahireleri gasp edilmişse de olayın failleri kısa sürede yakalanmıştır.

³² *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -2*, 19 Teşrinisani 1338/1922, s. 654.

³³ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 28 Kanunusani 1335/1919, s. 11.

³⁴ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -2*, 12 Kanunusani 1334/1918, s. 589.

³⁵ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 6 Ağustos 1336/1921, s. 124.; Ayrıca şehir merkezinde bir müddetten beri devam eden yan kesicilik suçunun faillerinden birini sevk eden apolet numarası 270 olan polis memuru Ali Rıza Efendi hizmet ve gayreti hususunda takdirname ile ödüllendirilmişti. Bkz.: *İzmir Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defteri -1*, 4 Kanunusani 1337/1921, s. 911.

Apolet numarası 60 olan polis memuru İbrahim Hakkı Efendi'nin bu olay esnasındaki başarısı sebebiyle kendisi takdirname ile ödüllendirilmiştir.³⁶

Yankesicilik olayları da asayişsizliğin kol gezdiği bu günlerde halkın üzerine bir kabus gibi çökmüştü. Gerek siviller gerekse kolluk kuvvetleri yankesiciler yüzünden sokakta rahat yürüyemez hale gelmiş ve birçok kişinin yankesicilik sureti ile eşya ve paraları çalınmıştı. Örneğin savaş sonrası zar zor iskan ve göç hareketlerinin gerçekleştiği sırada Türkmen Ali isimli bir gencin ve eşinin muhacirlerin eşyalarını ve bir miktar paralarını yankesicilik sureti ile çaldıkları; bu olay neticesinde de yakalanarak Tire'de cezalandırılmıştı.³⁷ Benzer şekilde yine Tire muntikasında işgalden kaçan muhacirlerin Aksulu Ahmet tarafından Rum ve Türk fark etmeksizin yankesicilik sureti ile korkutuldukları ve paralarının alındığı görülmüştü.³⁸

Kayıtlarda örneğine sıkça rastlanan yankesicilik olaylarında birisi de 1920 yılı Kasım ayında yaşanmıştı. Yenice Mahallesi'nde cereyan eden olayda bakkal Ali oğlu İbrahim cebinde bozdurduğu 100 lira evrak-ı nakdiesini çarşıda hüviyeti ve eşkalini bilemediği yankesiciler tarafından çaldırılmıştı. Bunun üzerine polis müdüriyetine müracaat eden Ali oğlu İbrahim'in şikayeti üzerine suçlular hakkında takibat başlatılmıştı. Yapılan soruşturma neticesinde yankesicilerin Manisalı Mehmet Çavuş'un hanesinde saklandıkları ve isimleri Ahmet ve Hakkı olduğu bilinen iki suçlunun ayrıca pazardan da gıda maddeleri çaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum üzerine yapılan baskın sonrasında polis memuru İbrahim Efendi ve ekibi tarafından söz konusu hanede yankesicilerin yakalandıkları ve cezalandırıldıkları görülmüştü.³⁹ Böylece bir nebze de olsa Türk kolluk kuvvetleri tarafından asayiş temin edilip, halkın güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

1.3. Fuhuş

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm kurumları gibi toplumsal ahlak da âdeta büyük bir krize girmişti. Savaşın yaratmış olduğu gelir dağılımındaki dengesizlik, toplumun bütün kesimlerini hızla sefalet sürüklerken; bu sefalet değerler yozlaşmasını da beraberinde getirmişti.⁴⁰ Ülkede âdeta bir kıtlık düzeni hâkim olmaya başlamış ve buna bağlı olarak hırsızlık, eşkıyalık, genel ahlak kaidelerinde bozulmalar meydana gelmişti. Savaş yıllarında ve sonrasında fuhşun yaygınlaşmasıyla birlikte buna bağlı olarak birçok hastalık ortaya çıkmış ve yaygınlık

³⁶ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 31 Mart 1336/1921, s. 358.

³⁷ *İzmir Polis Müdüriyeti Sabıka Defteri*, 21.12.1338/1922, Dosya No: 19.02.1338, İzmir, s. 219.

³⁸ *İzmir Polis Müdüriyeti Sabıka Defteri*, 15.10.1335/1919, Dosya No: 1.12.1338, İzmir, s. 110.

³⁹ *İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri-1*, 6 Teşrinisani 1336/1921, s. 339.

⁴⁰ İnceburun, *a.g.t.*, s. 62.

göstermeye başlanmıştı.⁴¹ Bununla beraber köklü siyasal gelişmelerin yaşandığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresinde fuhuş, içki, kokain ve kumar ülkede toplumsal çöküntünün temel göstergeleri olarak belirmişti.⁴² Ayrıca savaş sonrasında göçün yaratmış olduğu kargaşa da toplumsal hayat üzerinde sarsıcı etki yaratarak gündelik yaşamı âdeta felç etmişti. Ülkede emniyet ve güvenlik ortadan kalkmış ve cephelerden kaçan askerlerle jandarma kuvvetleri arasında yaşanan çatışmada halk daha fazla zarar görmüştü. Cephe gerisinin en önemli unsurunu oluşturan kadınlar ise savaş koşullarıyla birlikte yoksul konuma düşmüş ve birçok kadın yaşam mücadelesi içinde seks işçiliğine yönelmişti.⁴³

Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarına kadar Osmanlı topraklarında doğal mecrasında sürüp giden fuhuş gayrimüslimlerin tekelinde sayılabilir. Savaşın sarsıcı etkisi ve tesirleri orta ve alt tabakadaki insanları fakirliğe mahkûm etmiş; bu durum ilerleyen süreçte Müslüman ailelere de sirayet ederek fuhşun yaygınlaşmasında en önemli etkenler arasında yer almıştı. Bu tarz yaşamın doğurduğu toplumsal ihtiyaçların var olan gelir düzeyiyle karşılanamayışı fuhşun artmasında önemli bir rol oynamıştı. Mütareke yıllarında yoksulluktan bu maceraya atılanların yanı sıra vesikasız fuhuş icra eden, özellikle yüksek tabakaya mensup birçok kadın vardı. Bu gelişmeler, büyük ölçüde işgal görmüş kentlerde oldukça yaygınlık kazanmış bir durumdu.⁴⁴

Fuhuş olaylarının yaygın olduğu yerlerden birisi de Yunanlar tarafından işgale uğramış olan İzmir kentiydi. Harp boyunca kentte savaşın getirdiği zorlukları tüm şiddeti ile hisseden İzmir halkının mütarekeden sonra yaşanan işgalin acıları, beraberinde birçok sosyal, ekonomik ve ahlakî çöküntünün yaşanmasına sebep olacaktı. Bu doğrultuda Mütareke dönemi İzmir'inde göze çarpan en önemli hususlardan birisi fuhşun giderek yaygınlaşmaya başlamasıydı.

Fuhuş, mütareke yıllarında İzmir'de oldukça artmıştı. Özellikle işgal süreciyle birlikte İzmir'i mesken tutan fuhuş, kentin belli başlı bölgelerinde kendini göstermişti. Bunlar Kemer, Göztepe ve Asansör mıntıkları, Karşıyaka mıntıkası ve Punta (Alsancak) bölgeleriydi. Bu mıntıklardaki kayıtlı evler ve pansiyonlar genellikle Hristiyan ve yerli Rumlara aitti. Buralarda Müslüman kadınların çalıştırılması yasaktı. Fakat buna rağmen, İzmir'deki umûmhanelerde istisnai de olsa Müslüman kadınların çalıştığı/çalıştırıldığı da görülmekteydi. Bu konuda Kemer'deki bağımsız bir umûmhanede çalışan Dudu isimli Müslüman bir kadın tespit edilmiş ve olay mahallinde bulunan Polis memuru ve Dudu hakkında gerekli işlemler yapılarak

⁴¹ *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, (Der.: Metin Özata), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 122.

⁴² Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 305.; Seyyah, "Anadolu'da Bir Kumar Sahnesi", *Resimli Ay*, Sene 1, Sayı: 10, Teşrinisani 1340, ss. 27-28.

⁴³ Toprak, *a.g.e.*, s. 306.

⁴⁴ Toprak, *a.g.e.*, ss. 306-307.

İzmir polis müdüriyetine bildirilmişti. Olayın detayında 139 apolet numarasına sahip olan polis memuru Faruk İrfan Efendi, mesai saatlerinde fuhuş maksadıyla sabah devriye vazifesini terk ederek “fahişe” Dudu'nun evine gitmiş ve bu suçu işlemişti. Bunun üzerine İzmir polis müdüriyeti divan kararı sonucunda polis memurunu üç yevmiesinin kesilmesi ile cezalandırmıştı.⁴⁵ Müslüman bir kadının umumhanede çalıştığına dair diğer bir örnek ise 1920 yılı Ağustos ayında Dolaplı Kuyu mahallesinde Makbule Hanım namında bir fahişe ile biri çocuk olmak üzere üç kişinin gayri meşru bir ilişki yaşamış ve küçük çocuk ilişkiden on bir gün sonra yakalandığı hastalıktan dolayı vefat etmesi daha sonra da o umumhaneye apolet numarası 159 olan polis memuru Ali Kemal Efendi'nin giriş çıkışı saptanmış olayın üstünü örtmeye çalıştığı da anlaşıldığından 22 Temmuz 1336/1921 tarihinde Polis divanı kararı ile görevden atılması verilebilir.⁴⁶ Başka bir örnek ise apolet numarası 2 olan ikinci komiser Ali Rıza Efendi, bakkal Falaka'nın dükkânında konyak içtikten sarhoş olmuş sokakta gezen çıplak çocukları gördükten sonra Kemer mıntıkasındaki umûmhaneci Eleni'nin umûmhanesine gitmişti. Umûmhanede bir gece yattığı anlaşılan polis memuruna bir defalık olmak suretiyle İzmir polis müdüriyeti divan kararı sonucunda uyarı cezası verilmişti.⁴⁷

İşgal sonrasında diğer olaylar kadar kentin belli bölgelerinde yoğunlaşan umumhaneler kimi zaman sükûneti bozarak huzuru kaçırmaktaydı. Konak mevkiinde bulunan bir umûmhanedeki fahişelerin mahalle huzurunu kaçırmaları sonucunda karakola şikâyet edilmiş ve polis ekiplerince söz konusu umûmhaneye baskın yapılmıştı. Baskın yapılan umûmhanede çalışanlar için uzaklaştırma kararı alınmış ve olay esnasında İzmir Emniyet-i Umûmiye Müdüriyet-i personellerinden birisi olan emniyet müfettişi Ali Rıza Efendi'nin de umûmhaneye içerisinde yer aldığı görülmüştü. Olayın gerçekleştiği mahalde diğer zanlılar gibi o da tutuklanmıştı. Tutuklanan emniyet müfettişi bu baskın sonucu görevinden de azledilmiş⁴⁸, umûmhaneye kapatılmış ve mahallede sükûnet sağlanmıştı.

Bir başka örneği ise İzmir'in Şerefiye Mahallesi'nde İbrahim Efendi'nin alefte grubundan olan Kazanların Ümmühan'ın Mehmet ile nikâh kıyacağı bahanesi ile kendisi ile irtibata geçmişti. Ancak Ümmühan'ın evine gece ve gündüz fark etmeksizin gayri meşru bir şekilde adam kabul ettiğini gören Mehmet Efendi huzursuzluk çıkarmış ve bunun üzerine de gelen polis ekipleri sükûneti zor da olsa sağlayabilmişti. Bu konu ile ilgili bilgisi olduğu halde sustuğu için ve daha önce de fahişelerle irtibatı saptanan polis memuru İbrahim Hakkı Efendi'nin görevden

⁴⁵ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 8 Nisan 1334/1918, s. 552.

⁴⁶ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 17 Ağustos 1336/1921, s. 597.

⁴⁷ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 26 Mart 1335/1919, s. 63.

⁴⁸ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 10 Temmuz 1336/1921, s. 282.

alınmış olması teşkil etmektedir.⁴⁹ Benzer şekilde fuhuş olaylarından bir diğeri ise Kemer mevkiinde Sakızlarda umumhaneler arasında devriye vazifesinde görevli olan apolet numarası 165 olan polis memuru Mehmet Naşit Efendi'nin başına gelmişti. Hacı Artin isimli şahsın kerimesi ile gayri meşru bir ilişkide bulunduğu anlaşılan polis memurunun bir defalığına mahsus uyarı cezası aldığı görülmüştü.⁵⁰

1.4. Baskın, Çetecilik ve Yağma

Çetecilik, yağma ve baskın olaylarını bünyesinde barındıran eşkıyalık, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte gittikçe artan ve önlenibilme olasılığı oldukça düşük olan bir olguydu. 1919 Mayıs'ında yaşanan Yunan işgali ve iç kargaşa ortamı beraberinde daha büyük bir şiddetin malzemesini yanında getirmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'daki evlerinden göç ettirilmiş olan Yunanların, 1919 Mayıs'ından sonra kente geri dönmeleri sonucunda binlerce Türk ve Müslüman nüfusun oturmakta oldukları evlerden çıkarılmaları, eşkıyalığa ve düzensiz savaşıma eğilimi olan “*kırsal proletaryaları*” yaratmıştı. Türk çeteleri ise 1919'dan itibaren gözle görülür bir hareketlenme yaşamıştı.⁵¹ Bu dönemde bölge istihbarat raporlarına yansıyan ve oldukça dikkat çeken önemli bir durum eşkıya ve baskını gerçekleştirenlerin genellikle İngiliz mallarına ve vatandaşlarına karşı bir eylem içerisinde olmayışlarıydı. Bu durum özellikle yerli Rum çeteci ve yağmacıların İngiliz kamuoyunun tepkisini çekecek davranışlardan kaçındığını göstermekteydi.⁵²

İşgal öncesi başlayan çetecilik ve baskın olayları, İzmir'in işgalinden sonra da hızla artarak devam etmişti. Çeteler ve çete reisleri otorite boşluğundan faydalanarak şiddetlerini daha da arttırmışlardı. Örneğin; 1920 yılı Mart ayında İkiçeşmelik merkezinde Demirci Köyü'ne gitmek üzere olan altı erkek, beş kadından oluşan on bir kişilik grubun önü on kişilik bir çete tarafından kesilmişti. Çeteciler erkekleri boğazlayarak katlettikleri gibi cesetleri de yol üzerine atmış; hatta bazılarını çam ağaçlarına asmışlardı. Geriye kalan kadınların dördü serbest bırakılmış ancak grubun içinde bulunan Hayriye isimli kızı kaçırmak meçhule doğru gitmişlerdi. Grubun sahip olduğu malları da Hayriye gibi beraber yanlarına almışlardı.⁵³ Bu olaya benzer bir örnek ise işgal sonrası göç eden bir ailenin önünün Çerkez Yakup ve aracıları

⁴⁹ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 31 Ağustos 1336/1921, s. 359.

⁵⁰ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 10 Eylül 1336/1921, s. 612.

⁵¹ Michael Llewlyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göç*, 1. Baskı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1978, ss. 231.

⁵² İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015, s. 41.

⁵³ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 23 Mart 1336/1921, s. 220.

tarafından pusuya düşürülerek silah kullanmak sureti ile eşyalarını, yiyeceklerini gasp etmişlerdi.⁵⁴

Yerli Rumların düzenlediği çetecilik, baskın ve yağma faaliyetlerine yalnızca çeşitli hane ve kıraathane yahut devlet daireleri değil, aynı zamanda insanların kutsal mekânlarına da baskınlar düzenlenerek yağmalar gerçekleştirilmekteydi. Bu baskın ve yağma hareketlerinde İzmir merkez ve kazaları başta olmak üzere birçok yerde cami, türbe ve mescitler basılarak çok sayıda kıymetli eşyanın çalındığı ve halı ile kilimlerinin dahi yağmalandığı tespit edilmişti. Bu camilerinin en gözle görüleni ve tamamen yağmalananlarından birisi Hisar, diğeri de Bölükbaşı Camii idi.⁵⁵ Nitekim söz konusu yıllarda sadece Rum, Türk ya da Çerkez çetelerden bahsetmek doğru değildir. Öyle ki kentte ve çevresinde faaliyet gösteren ve Rumlara destek olan Ermeni çeteler de söz konusudur. Örneğin, kentin çevresinde çok fazla hareketlerde bulunan bir Ermeni çetesinin peşine düşen polis memuru Hüseyin Avni Bey ve ekibi bir baskın sırasında uzun uğraşlar sonucunda çökertmiş ve üyelerini yakalamışlardır. Bu başarılarından dolayı da ikramiye ve takdirname ile ödüllendirilmişlerdi.⁵⁶

İzmir'in işgali sırasında sadece çeteler değil Yunan askerlerinin de yağmalar ve baskınlarda bulunduğu görülmüştü. Hatta bu baskın ve yağmalardan devlet daireleri de nasibini almıştır. Örneğin, Yunanlar ve yerli Rumlar sadece yerel halka değil ele geçirdikleri devlet dairelerinde yağma yaparak eşyaları soymuşlar yahut kullanılmayacak hale getirmişler hatta çekmeceleri kırarak çeşitli evrakları imha etmişlerdi.⁵⁷ İkiçeşmelik mevkiinde polis karakoluna giren Yunan askerlerinin evrakları karmakarışık ettikleri ve bu durumun Yunanların karakolları işgal ettiği 12 Ağustos 1336⁵⁸ tarihine kadar zaman zaman devam ettiği de saptanmıştı.⁵⁹ Diğer bir örnek ise İzmir Yangını sırasında yangın mahallerine yakın terk edilen eve baskınlar

⁵⁴ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 11 Teşrinisani 1338/1922, s. 116.

⁵⁵ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 11 Kanunusani 1338/1922, s. 53.

⁵⁶ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 24 Mayıs 1335/1919, s. 729.

⁵⁷ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919- 1923)*, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2018, s. 82.

⁵⁸ Çalışmada temel kaynak olarak incelenmiş olan “İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsus Sicil-i Ahval Defterleri”nde 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra (12 Ağustos 1920) İzmir'deki polis memurlarının görevlerine son verildiği, ancak 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtuluşundan sonra tekrar vazifeye döndüğü saptanmıştır.

⁵⁹ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 31 Temmuz 1335, s. 67.; Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 120.; Bergama'nın işgali sırasında Hükümet dairesi içindeki bütün evrak ve defterlerin yağma edildiği ve hatlar kesildiği bilinmektedir.

düzenleyen çetelerin alet ve edevatları, değerli eşyaları çalarak bölgeden uzaklaştıkları da görülmüştür.⁶⁰

1.5. Darp, Yaralama ve Adam Öldürme

Mütareke metninin imzalanmasının ardından İzmir'in işgaline giden 7 aylık süreçte ve sonrasında bölgede hırsızlık, gasp, taciz, kavga ve taşkınlıklar esnasında darp, yaralama ve cinayet gibi çeşitli suçların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlemlenmişti. Bilhassa mütarekenin 7. ve 5. maddeleri gereğince yaşanan otorite boşluğu, kentte birbirinden farklı konumda ve zıt kutuplarda nüfus yapılarının olmasının yanı sıra araya uzun yıllardır süregelen savaşların da girdiği düşünülürse bu türden suçların yaşanması kaçınılmaz bir durumdu. Dolayısıyla bu nedenlerden ötürü İzmir'de de kimi zaman gasp ve kavga sonrası kimi zamanda savaşın getirdiği koşullar neticesinde darp, yaralama veya cinayet gibi suçların yoğun olarak işlendiği görülmüyordu. Mütareke döneminde İzmir sancağında görülen darp, yaralama ve cinayetlerin nedenleri sürekli çeşitlilik göstermekteydi.

Bilhassa başı-boş ve asayişsiz ortamdan kaynaklı olarak suç işlemekten çekinmeyen zanlılar, hırsızlık ve gasp olaylarında çoğu zaman kendilerine karşı mukavemet gösterildiğinde olay doğrudan yaralama yahut cinayet türünden bir asayiş olayı ile sonuçlanmaktaydı. Örneğin; Erzurumlu Hacı Rıdvan Bey'in hanesine giren suçlu Sivri Hüseyin, evde bulunan eşya ve kuru bakliyatları aşırırken yakalanma korkusu ile Hacı Rıdvan Bey'i darp etmiş ve yaralamıştır.⁶¹ Suç zanlısının özellikle kuru bakliyat aşırması beslenme ihtiyacının getirmiş olduğu zorunlu bir hırsızlık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla o dönemde kentte yaşanan beslenme sorununun hırsızlık ve gasp olaylarının artmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Bununla beraber olağanüstü şartların hâkim olduğu bu dönemde polislerin de çeşitli suçlara karıştığı gözlemlenmekteydi. Örneğin; 6 Ağustos 1336/1920 akşamı umûmhaneden çıkararak evine giden Rıza Bey, polis memuru olan Halit Zahit Efendi tarafından üzerindeki eşyalarının gasp edilmesi sırasında Rıza Bey'i darp ettiği görülmüş ve olay sonucunda adı geçen polis memuru görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle işinden uzaklaştırılmıştır.⁶² Sadece gasp ve hırsızlık sırasında değil, çoğu zaman anlaşmazlıklar sonucunda yaşanan tartışmalar sırasında taraflar arasında gerginleşen ortam şahıs ve sıfatlarına karşı hakaretlerin edildiği ortamlarda da darp

⁶⁰ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 19 Teşrinisani 1338/1922, s. 45.

⁶¹ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 5 Kanunuevvel 1336/1921, s. 736.; Hırsızlık sırasında gerçekleşen yaralama ve darp hadisesine başka bir örnek ise İbrahim oğlu Mehmet'in duvarı aşmak sureti ile haneye giren hırsızları dizginlemek amacı ile firar ederken Lütfullah oğlu Mehmet Ali'yi yakalamış ve Mehmet Ali yaralı bir şekilde yakalanmıştır. Bkz.: *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 11 Teşrinisani 1338/1922, s. 116.

⁶² *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 6 Ağustos 1336/1920, s. 124.

ve yaralamaların hatta şiddetin arttığı durumlar ölümle sonuçlanmıştır. 1921 yılında resmî dairede çalışan Edip Efendi'nin görevi başında iken kuruma gelen vatandaş ile anlaşma sıkıntısı yaşaması sonucunda Edip Efendi'nin şahsiyet ve haysiyetine karşı edilen hakaretler ortamı germiştir. Gerginleşen ortamda, Edip Efendi iskemle ve yumruk darbeleri alarak ağır şekilde yaralanmış ve üç gün hastanede kalmıştır.⁶³

İşgal sürecinde kentte oluşan kargaşa ortamında hanelere yapılan baskınlarda ciddi bir artış gözlemlenmişti. Artan bu baskınlar esnasında gerçekleşen darp ve yaralamalar gün geçtikçe artmıştı. Örneğin Keçeciler Karakolu'na gelen Binnaz isimli bir kadının beyanına göre çeteciler evine gelerek tehdit ile kapıyı zorla açtırmış ve bu şahıslar zavallı kadından bir kız istemiş ancak kadın kızlarını korumaya kalkmıştı. Söz konusu şahıslar kızlarını korumaya kalkan kadını darp da etmişlerdi. Karakola yapılan şikâyet üzerine olay yerine giden 209 apolet numarasına sahip Kazım Efendi'yi de bir el ateş ederek yaralamışlar ve firar etmişlerdi. Yakalanan şahıslar daha sonra adalete teslim edilmişti.⁶⁴ Bir başka olay ise Kel Kadri'yi katleden Kadri Ağa'nın hapisnedenen kaçarak Kel Kadri'nin oğulları Ali Efendi ve İhsan Efendi'yi öldürmeye teşebbüs etmiş ve bu sırada kaçan mahkûmu yakalamaya gelen apolet numarası 16 olan İsmail Hakkı Efendi ve ekibi Kadri Ağa'yı derdest ederek tekrar hapishaneye koymuştur.⁶⁵ Kestelli Caddesinde cereyan eden Arapgirli Mustafa Hilmi'nin öldürülmesi daha sonra Karaüzümlü Cevat'ın hanesinde saklanan failin kısa zaman yakalanması başta Komiser Muavini Hüseyin Kadri Efendi olmak üzere ekibinin asayiş ve güvenliği kontrol altına alma noktasında gösterdiği bir başarıdır.⁶⁶

Aile arası şiddetin de yaşandığı görülen işgal yıllarında polis defterlerinde yer alan kayıtlar incelendiğinde kimi zaman kıskançlık kimi zaman ekonomik nedenlerden kavgalar çıktığı bunlar sonucunda yaralanmaların yaşandığı da görülmüştür. 29 Temmuz 1338 tarihinde baldızı Hikmet Hanım ile eşini önce yaralayarak öldüren Yusuf Çavuş oğlu Mehmet'in bu suçu işlemesi ve yakalanması örnek verilebilir.⁶⁷

Sadece şehir merkezi değil kazalarda da darp ve yaralama suçları yaşanmıştır. Örneğin İzmir de işlediği cinayet suçundan dolayı hapisnedenen firar eden Langazalı Recep oğlu Talip'in kaçarken Tire'ye yarım saat uzaklıkta olan ormanlık bir arazide yakalanması verilebilir.⁶⁸

⁶³ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 11 Temmuz 1337/1921, s. 340.

⁶⁴ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 23 Şubat 1336/1921, s. 986.

⁶⁵ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 31 Temmuz 1338/1922, s. 116.

⁶⁶ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 10 Mayıs 1335/1919, s. 134.

⁶⁷ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 29 Temmuz 1338/1922, s. 134.

⁶⁸ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 28 Mart 1335/1919, s. 162.

1.6. Kentte Gerçekleşen Diğer Asayiş Olayları

Bu başlık altında sahtecilik, adam kaçırma, intihar ve silah atma, halkın elindeki mallara el konulması, kaçakçılık, firar ve eğitim kurumlarında yaşanan sıkıntılar gibi diğer asayiş konuları ele alınacaktır. İşgalden sonra da gerçekleşen benzeri olaylar kentin asayişini bozmuş ve huzursuzluk ortamının hâkim sürmesinde etkili olmuştur. Bu sürede asayişsiz ortamı fırsat bilen zanlılar kentte sahte para düzenlenmiş ve dolandırıcılık yapmaya da başlamıştır.

Örneğin 1921 yılı Eylül ayında elli ve yirmi beş liralık sahte nakit para çıkararak Malkoça, imal ettiği sahte paraları dolaşıma sürmüştü; ancak halkı dolandırırken durumun fark edilmesi üzerine yakalanarak tutuklanmıştır.⁶⁹Bundan başka Namazgâh mevkiinde oyun oynayan on bir yaşlarındaki Şükrü'nün ellerinden bağlamak suretiyle sırtlayarak firar eden Veysel'i gören polis memuru İbrahim Efendi takip etmiş; takibat sonucu Veysel'i yakalayarak tutuklamıştır.⁷⁰ Başka bir firar hadisesi de Kuvayı Milliye'yi imha etmeye çalışmaktan ötürü Divan-ı Harp hapisanesinde tutuklu iken bu hapisaneden firar eden Çolak Tefvik hadisesidir. Ancak bu şahıs Polis Memuru Ali Şükrü Efendi tarafından tekrar yakalanarak tutuklanmıştır.⁷¹ Polis memurlarının kimi zaman firarlara göz yumduğu bunların neticesinde de cezalandırıldığı görülmüştür. Polis memuru Ramiz Efendi'nin, hapisanede bulunan İbrahim'in Efendi'nin firarına göz yummasından kaynaklı olarak iki maaşının kesilmesine karar verilmesi de buna bir örnek niteliği taşımaktadır.⁷²

Kaçakçılık olayları da kentte çoğu zaman polislerin karşılaştığı olaylar arasında yer almaktadır. Bunlardan birisi 10 Eylül 1334 tarihinde Kemer İstasyonu'nda sade tereyağı kaçırma sureti ile yakalanan İkinci komiser Ahmet Fevzi Efendi'nin yevmiesinin kesilmesi örnek verilebilir.⁷³Ayrıca süvari polis memurluğunda görevli olan Mehmet Naşit Efendi'nin hazineден çalarak götürdüğü zahireyi Kaçakçı Yorgi'ye satması da zahire kaçakçılığına dair bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir durum ise Atpazarı civarında Halil İbrahim'in hanesinden tütünlerin bir kısmını çalınarak kaçakçılardan rüşvet almak karşılığında polis memuru Ruşen Efendi'nin bu olaya göz yummasından dolayı görevden uzaklaştırılmasına karar verilmiştir.⁷⁴Ayrıca seyahat varakası olmadan kente kaçak insan sokan polis memurları da bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Seyyar Tren memuru olan

⁶⁹ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -1*, 15 Eylül 1337/1921, s. 112.

⁷⁰ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -1*, 11 Mayıs 1336/1920, s. 484.

⁷¹ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -1*, 10 Temmuz 1336/1920, s. 369.

⁷² *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -2*, 4 Kanunuevvel 1334/1918, s. 695.

⁷³ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -1*, 10 Eylül 1334/1918, s. 71.

⁷⁴ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Abvâl Defteri -1*, 10 Kanunuevvel 1337/1921, s. 441.

Abdüllatif Efendi'nin Bandırma'dan gelen Milya isminde bir kadın ile yanındaki çocuğun seyahat varakasız olarak Tire'ye girmesine izin vererek kente kaçak insan sokmuş olması ve böylece hem görevine itaatsizlikten hem de kente kaçak insan sokmasından dolayı 5 yevmiyesinin kesildiğini göstermiştir.⁷⁵

Söz konusu dönemde sıkça karşılaşılan diğer bir olay ise tecavüz yahut ırza geçmelerdi. Dönemin başıboş ortamından yararlanan haydutlar ve çete üyeleri kimi zaman ise Yunan askerlerinin ırza tecavüz ettikleri görülmektedir. Örneğin, Ahmet Dursun namındaki bir çocuğun ırzına geçmek isteyen aşçı Ahmet'i suçüstünde Komiser Muavini İbrahim Efendi tarafından yakalanmış olması olayın kadınlardan ziyade artık çocuklara hatta erkek çocuklarına dair indiğinin bir göstergesi niteliğindedir.⁷⁶ Başka bir erkek çocuğuna tecavüz olayı ise Namazgâh mevki civarında bulunan 11 yaşındaki Şükrü isimli çocuğun ellerini bağlamak sureti ile (belgede ayrıntılı bir şekilde tecavüzcü Veysel'in arkadan çocuğa tecavüz etmeye çalıştığı anlatılmaktadır) çocuğa işkence ile karışık bir şekilde tecavüz eden Veysel'in polis memuru İbrahim Efendi tarafından kısa sürede yakalanmasıdır.⁷⁷

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri yanında yer alan Osmanlı İmparatorluğu uzunca bir dönem ve zorlu şartlar altında mücadelesini sürdürmüştü; ancak 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik olarak çıkmıştı. Bu antlaşma her ne kadar bir ateşkes antlaşması adını taşısa da içerdiği maddeler bakımından hasta adamın barış antlaşmasını imzalamasına kadar mirasını kendi aralarında paylaşmak amacıyla imzalanmıştır. Nitekim “*Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen*” büyük güçler, “*İtilaf Kuvvetlerinin güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkını*” 7. madde ile elde etmişlerdi. Aynı antlaşmanın 5. maddesi ile güvenlik güçlerinin sayısını azaltmış ve haklarını kısıtlamıştı. Böylece kendi güvenliklerini tehdit edecek olayların doğmasına olanak sağlamıştı. 4. madde ile de suçluların serbest bırakılmasını sağlayan İtilaf güçleri asayışı aslında kendi elleri ile bozmayı ve işgalleri kolaylaştırmayı hedeflemişti.

Hasta adam olarak görülen Osmanlıların mirasını paylaştıkları Paris Barış Konferansı'nda ise Akdeniz ve Ortadoğu'da egemen olan Avrupalı devletlerin çıkarlarını korumak amacı ile 1917 Saint Jean Maurienne Antlaşması ile İtalya'ya verilen İzmir'i Yunanistan'a vermişlerdi. Yunanistan ise Megali İdeasını gerçekleştirmek için kent üzerinde hak iddia etmiş ve elinden geleni yapmıştı. Bu duruma müteakip olarak 6 Mayıs 1919'da “*İzmir kentinde asayışı temin etmek*” görevi İtilaf güçleri tarafından Yunanistan'a verilmiş ve 15 Mayıs 1919 günü kentin işgaliyle birlikte İzmir'de sancılı günlerin ilk tezahürleri görülmüştü.

⁷⁵ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -2*, 19 Ağustos 1335/1919, s. 799.

⁷⁶ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 12 Mart 1336/1920, s. 203.

⁷⁷ *İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defteri -1*, 11 Mayıs 1336/1920, s. 484.

Yaşanan zorlu günlerde gerçekleşen göçler artmış bunun neticesinde kentte yaşanan plansız yerleşimler gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine mütarekenin getirmiş olduğu ekonomik eşitsizlik geleneksel sosyal denetim mekanizmasının zayıflaması, ortadan kalkması uzun süren savaşların aile bütünlüğünü zedelemesi hatta yıkması neticesinde mal varlığına karşı suçlara karşı eğilim de artmıştı. Genel olarak hırsızlıkların, kaçakçılıkların yoksulluk ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak olduğu da saptanmıştır. Jandarma, polis, kadın, çocuk ve memur fark etmeksizin hırsızlık, darp, yaralama, cinayet, gasp, yağma, tecavüz vb. düzen bozucu olayların gerçekleştiği bilinmektedir. Özellikle fuhuş olaylarına basın da çok fazla yer almamakla birlikte söz konusu defterlerde sıkça yer aldığı ve polislerini çok fazla meşgul ettiği görülmüştür.

“*İzmir Vilâyeti Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahvâl Defterleri*” incelendiğinde polislerin başarılarının ödüllendirildiği kadar hatalarının cezalandırıldığı da açıkça görülmektedir. Bir olayı başarıya ulaştıran polis memurlarının maaşlarına ikramiye, takdirname ya da kazadan merkeze görev tayini ile ödüllendirilmiştir. Cezalandırmalar ise ya görevden uzaklaştırma, maaşlarının kesilmesi ya da görevden atma gibi yaptırımlar uygulanmıştır. Ayrıca ilgili kayıtlar incelendiğinde polis memurlarının büyük bir kısmının Sevr Antlaşması'nın imzalanmasında iki gün sonra yani 12 Ağustos 1920'de görevden el çektirildiği ancak 9 Eylül 1922 İzmir'in İstirdadı sonucu tekrar göreve başladıkları tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri*, Cilt: 1, İzmir Polis Anı Evi Arşivi, İzmir, 1334-1338 (1918-1922).
- İzmir Polis Mürettebatına Mahsûs Sicil-i Ahval Defteri*, Cilt: 2, İzmir Polis Anı Evi Arşivi, İzmir, 1334-1338 (1918-1922).
- İzmir Polis Müdüriyeti Sabıka Defteri*, İzmir Polis Anı Evi Arşivi, İzmir, 1334-1338 (1918-1922).

Araştırma Eserler

- Ahmad, Feroz, “Osmanlı İmparatorluğunun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, 1. Baskı, Alfa Yay., (Edit.: Marian Kent), 2013.
- Balkaya, İhsan Sabri, “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, (Mayıs 2008).
- Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Dönemi'nde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara, 1997.
- Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, (Der.: Metin Özata), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.
- Çakmak, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezâlimi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- Dedeoğlu, Bahtiyar, “Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devleti Ordularının Faaliyetleri (1918-1923)”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015.
- Güneş, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler 1908-1923*, 1.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- İnceburun, Nazlı ve Mehmetefendioğlu, Ahmet, “İşgal Dönemi'nde İzmir ve Çevresinde Gerçekleşen Asayiş Olayları (1919-1922)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 43, (Güz 2021).
- İnceburun, Nazlı, “Mütareke Dönemi'nde İzmir'de Asayiş (1918-1922)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.
- Seyyah, “Anadolu'da Bir Kumar Sahnesi”, *Resimli Ay*, Sene: 1, Sayı: 10, Teşrinisani 1340, ss. 27-28.

- Smith, Michael Llewlyn, *Anadolu Üzerindeki Göz*, 1. Baskı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1978.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt: I, TTK Yay., Ankara, 2000.
- Sürgevil, Sabri, "1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1984.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018.
- Türkgeldi, Âli Fuad, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi*, İstanbul, 1948.

Sürelî Yayınlar

Anadolu

İslahat

Köylü

Resimli Ay

İZMİR'İN AFRO-TÜRK POLİSLERİ*

Yücel Yiğit**

Giriş

Afro-Türkler, XIX. yüzyılda Batı Anadolu'da özellikle tarım ve ticaret zenginliğinin yaşandığı dönemde pamuk ve tütün çiftliklerinde çalıştırılmak üzere Afrika kıtasından Anadolu'ya sevk edilmişlerdir. Siyahi kölelerin sulbünden gelen Afro-Türkler gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet dönemlerinde Müslüman ve Türk olarak kabul edilmişlerdir. Afro-Türklerin ikinci ve üçüncü kuşak temsilcileri, ilerleyen dönemlerde din ve etnik köken ayrımı yapılmadan birçok sektörde olduğu gibi kamuda da istihdam edilmiştir. Şüphesiz o kamu kurumlarından biri de emniyet teşkilatıdır. Hatta ulus devlet sisteminin hâkim olduğu Cumhuriyet devrinde bile bu anlayış sürmüştür.

Osmanlı polisinin insan kaynağı din, dil, ırk ayrımı yapılmadan ve mevcut şartları taşıyanlar Müslim veya Gayrimüslimler arasından objektif kurallar çerçevesinde temin edilmiştir. Dolayısıyla Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Müslim polislerle mesai yapan 360 civarında Gayrimüslim Osmanlı polisin varlığı da aşikârdır¹. Müslim grupta telakki edilen Afro-Türk ve Arap menşeli polis sayısı 60'tır. Bunlar arasında İzmir doğumlular ve İzmir'de mesai yapanlar ağırlıktadır. Hatta İzmir doğumlu ilk Afro-Türk polis, Zenci Ahmet Sabri Efendi Sultan II. Abdülhamit devrinde 13 Kasım 1880 tarihinde göreve

* Bu makale, 2022 yılının ortalarında İzmir Büyükşehir Belediyesi İZELMAN kültür yayınları arasında çıkacak olan ve içerisinde 60 Afro-Türk ve Arap polis biyografilerinin yer aldığı “*Suskun Diller Sıra Dışı Yüzler: Emniyet'in Afro-Türk Polisleri*” isimli kitaptan üretilmiştir. Bu sene içerisinde okuyucuyla buluşacak eserde, İzmir'de doğan ve görev yapan 5 Afro-Türk ve Arap polis mevcuttur. Onların özlük dosyaları yeniden titizlikle incelenerek gözden geçirilmiştir. Dolayısıyla bir takım bilgi ilaveleri, kısaltmaları ve çıkartmaları yapılarak bu inceleme hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi, yigit21@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0268-1965>

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Eyüp Şahin, *Türk Polisinden Gayrimüslim Biyografileri*, C. I, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2013, s. 39-40; Yücel Yiğit, “Osmanlı Polis Teşkilatında Kıbrıslı Gayrimüslim Bir Komiser: Dimofilo Antoniyadis Efendi”, *Kıbrıs'ın Fetihinin 450. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi-Ankara Üniversitesi- Kıbrıs Türk Kültür Derneği-Türk Ocağı Antalya Şubesi-Çam Akademi, Antalya 20-24 Kasım 2021 (Sempozyum bildirileri, 2022 yılı içerisinde kitaplaşacaktır); Yücel Yiğit, “Birlikte Çalışma Tecrübesi: Antalyalı Gayrimüslim Polisler”, *Antalya Fetih Sempozyumu (Tarih ve Kültür)*, Antalya Valiliği- Akdeniz Üniversitesi- Kepez Belediyesi, 3-4 Mart 2022 (Sempozyum bildirileri, 2022 yılı içerisinde kitaplaşacaktır).

başlamıştır. Onu Zenci Abdurrahman, Zenci Kasım, Arap Muhittin ve Zenci Hurşit Başol Efendiler takip etmiştir².

Osmanlı polis teşkilatı 20 Mart 1845 tarihinden 1879 yılında Zaptiye Nezaretinin kurulmasına değin farklı askeri ve iç güvenlik kurumlarının çatısında kamu hizmeti vermiştir. Henüz emekleme aşamasındaki Osmanlı polis yapılanması, 1879'dan itibaren Zaptiye Nezaretinin sorumluluğuna tevdi edilmiştir. Askeri sistematığe ve hiyerarşiye uygun ilk polis ve jandarma bölükleri bu dönemde kurulmuştur. Ancak bu uygulama uzun müddet sürmemiş ve beş yıl sonra 1885 yılından (başkentte 1880) itibaren imparatorluk coğrafyasının farklı yerlerinde polis müdürlükleri, serkomiserlikler ve ikinci sınıf komiserlikler kurumsal düzeyde teşkil olunmuştur. Nitekim Aydın vilayetinin merkezi İzmir'de polis müdürlüğü ilk olarak serkomiserlik statüsüyle kurulmuştur lakin ilk üç yıl makamla eşleşen bir serkomiser İzmir'e atanmamış yerine İkinci Sınıf Komiser (komiser) Ömer Efendi vekâlet etmiştir. Şehrin ilk Serkomiseri Mehmet Emin Efendi ancak 1888 yılında göreve başlamıştır. Yaklaşık sekiz yıl sonra 1896 yılında Aydın vilayetindeki serkomiserliğin statüsü müdürlüğe yükseltilmiştir. Aydın vilayetinin ilk polis müdürü de Halil Nuri Bey olmuştur³.

Aydın vilayetinde henüz serkomiserlik statüsüyle bir polis birimi oluşmadan evvel 1880 yılında Aydın vilayetine vali olan Mithat Paşa, birtakım adımlar atmıştır. Başta vilayetinin merkezi konumundaki İzmir olmak üzere vilayet sınırları içerisinde kolluk birimlerini yeniden organize etmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Polis ve jandarma bölükleri ilk defa onun valiliği döneminde oluşmuştur. Onun bu gayretlerinin neticesinde İzmir'de güvenlik ve asayiş olaylarında müşahhas gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim ilk Afro-Türk polis, Zenci Ahmet Sabri Efendi, Mithat Paşanın valiliği döneminde 13 Kasım 1880 tarihinde itibaren yeni kurulan polis bölüklerinde polis onbaşı/çavuşu rütbesiyle hizmete başlamıştır.

Çalışmamızın temel amacı: Doğum yerleri farklı olsa da isimleri ile sıfatları Zenci, Siyah ve Arap ortak paydasında toplanan, Ege şivesiyle konuşan ve en az dört kuşaktır İzmir'de yaşayan ve görev yapan Afro-Türk polislerin emniyet teşkilatına

² İzmir tarihi ve kültürü üzerine değerli çalışmalarda bulunan Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Eren Akçiçek ile 2022 yılının Mart ayında ayaküstü bir sohbetimizde çocukluğunda İzmir'de ana caddelerinde Afro-Türk polislerin trafik akışını denetlediğini ifade etmişti. Bu kısa sohbet, tespitlerimizin ötesinde daha fazla Afro-Türk'ün İzmir'de ve diğer yerlerde mesai yaptığını ortaya koymaktadır. Nitekim Eren Bey, 1943 doğumlu olduğuna göre çocukluk yılları en fazla 1955 yılına kadar uzanabilir. Dolayısıyla o yıllarda dahi İzmir'de Afro-Türk polislerin görev yaptığı aşıkârdır. Hâlbuki bizim arşiv kayıtlardan tespit edebildiğimiz beş Afro-Türk polisten en sonuncusu Zenci Hurşit Başol 13 Temmuz 1944 yılında İzmir Emniyet Müdürlüğünden emekli olmuştur. Zenci Başol'un emekli olduğunda Sayın Eren Akçiçek henüz bir yaşını bile doldurmamıştır. Lakin bu konuda yerel arşiv kayıtları ile alan araştırmasının yetersizliği çalışmanın daha yakın dönemlere doğru gelmesine mâni olmuştur.

³ EGM Arşivi, *Aydın Vilayeti Polis Sicil Kayıt Defteri*, Defter No: 65.

kabul ediliş serüvenini ortaya koymaktır. Ayrıca onların emniyet teşkilatındaki kimlikleri ve görünürlükleri hangi düzeydedir? Kısa biyografilerinde hangi bilinmeyenler mevcuttur? Afro-Türk polisler, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde ülkeye katkı sağlamışlar mıdır? gibi sorulara da cevaplar aranmıştır. Tebliğimizi kronolojik çerçevesini 1880-1942 yılları arasını oluşturmaktadır. Çalışma, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden alınan vesikalardan hazırlanmıştır. Ayrıca bazı telif eserler de kullanılmıştır.

1. Afro-Türk Polisler

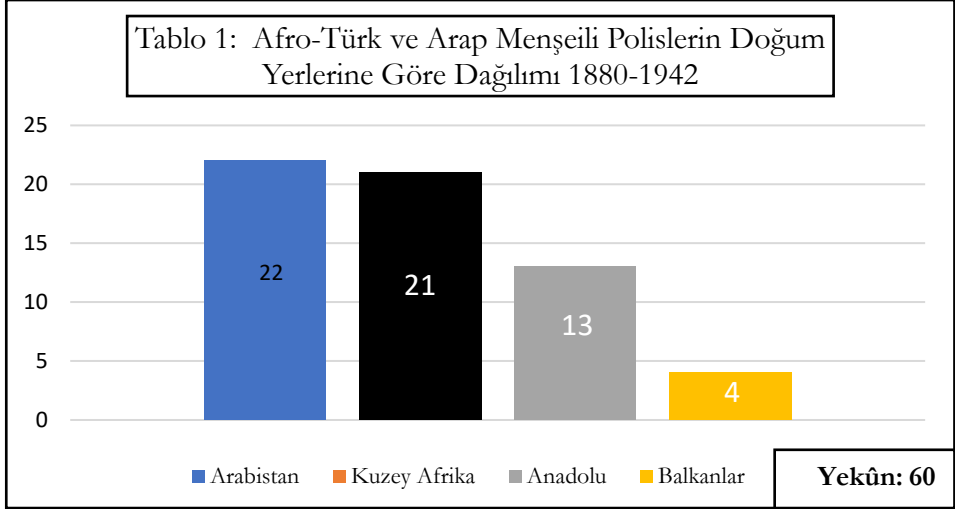
XIX. yüzyılda tüm alanlara şamil yenileşme hareketleri başlayınca bundan kolluk hizmetleri de nasibini almıştır. Zira Osmanlı Devleti'nde barış döneminde ağırlıklı olarak askerlerce yürütülen iç güvenlik anlayışı, Tanzimat devriyle değişmeye başlamıştır. Nitekim şehirlerde ve taşrada görev yapacak kolluğun iki ana ögesi polis ve jandarmanın temellenmesi Tanzimat devrine tekabül eder. Henüz emekleme aşamasındaki Osmanlı polis teşkilatı da Sultan Abdülmecit devrinde 20 Mart 1845 tarihli polis nizamıyla 46 neferle kurulmuştur⁴. 4 Ağustos 1909 tarihinde Emniyet-i Umûm Müdürlüğü (EUM) kuruluncaya değin Osmanlı polisi, neredeyse takibi mümkün olamayacak hızda farklı kurumların sorumluluğunda iç güvenlik hizmetini ifa etmeye çalışmıştır. Bu kurumsal kargaşa, polis kelimesinde de karşımıza çıkar. Nitekim Osmanlı Devleti'nde güvenlik ve asayiş hizmeti veren kamu görevlileri, 1845-1879 yılları arasında 'teftiş memuru', 1879-1907 yılları arasında 'polis neferi' ve 1907'den günümüze kadar da 'polis memuru' olarak tanımlanmışlardır. Teşkilatının kurumsallaşması XX. yüzyılın ilk çeyreğinde hız kazanmış ve kurum yapısı bu zaman diliminde şekillenmiş ve müstakil bir müesseseye dönüşmüştür⁵.

Her ne kadar Osmanlı polis teşkilatının temelleri Sultan Abdülmecit devrinde atılmışsa da Afro-Türk polislerin mesleğe kabulleri daha çok Sultan II. Abdülhamit,

⁴ BOA. *İ.MSM.*, Dosya No: 3, Belge No: 48 (Hicri 11 Rebiülevvel 1261); Emniyet Genel Müdürlüğü Belge Yönetimi Daire Başkanlığı, *Türk Polis Teşkilatının Kuruluşunun 166. Yılında 166 Belge*, Ankara 2011, s. 2-3.

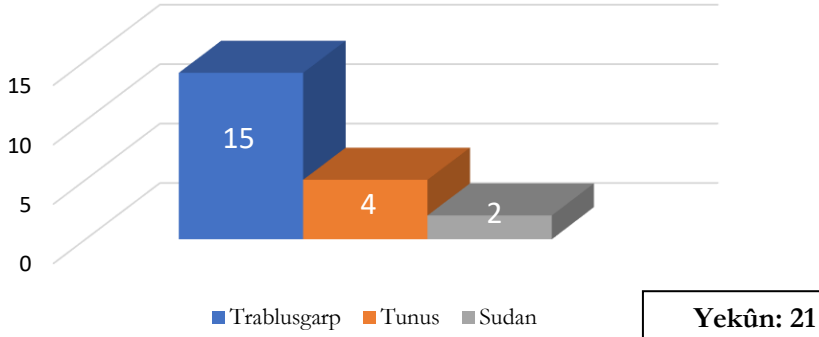
⁵ Osmanlı polis teşkilatının kurumsallaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Derviş Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihiçesi*, Ankara 2016; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara, 2008; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 2016; Eyüp Şahin, "Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi", *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, C. 10, S. 38, Ankara 2004, s. 91-198; Hüseyin Hüsnü Gören, *Polis Teşkilatının Başladığı 1839 Taribinden 1938 Tarihine Kadar Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, Yayına Hazırlayan: Ebubekir Açıkgoz, Ankara 2018; Yücel Yiğit, "Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'nün Kuruluşu (1885-1938)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Editörler: Oktay Bozan-Hakan Asan vd., Ankara 2019, s.131-144; Yücel Yiğit, "İstanbul Polis Müdürü Halil Nedim Aşuroğlu'nun Kaleminden İstanbul'u", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Editör: Yücel Yiğit, Ankara 2017, s. 515-534; Yücel Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı", *Atatürk Ansiklopedisi (Elektronik Ansiklopedi)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, Ankara 2021, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2021.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde olmuştur. Arşiv kayıtlarına göz attığımız da 1845-1880 yılları arasında herhangi bir Afro-Türk ve Arap menşeli teftiş memuru olup olmadığı muammadır. Kuşkusuz bu belirsizlikteki en büyük pay, teftiş memurlarının özlük dosyalarının olmamasıdır. Zira salnameler müstesna onlar hakkındaki kıt bilgiler hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Lakin iç güvenlik anlayışının değiştiği Tanzimat devrinde Afro-Türk menşeli teftiş memurlarının da olması kuvvetle muhtemeldir. İlk polis nizamının yayınlanmasından yaklaşık otuz beş yıl sonra ilk Afro-Türk polis neferi, Zenci Ahmet Sabri Efendi 13 Kasım 1880 tarihinde Osmanlı polis teşkilatına adını atmıştır. Onu Elmas ve Zenci Ahmet Hamdi Efendiler takip etmişlerdir. Osmanlı polisinin 1879 yılından itibaren Zaptiye Nezareti bünyesine girdiği ve Zenci Ahmet Sabri Efendinin mesleğe kabul edildiği yıl, teftiş memurluğu uygulaması sona ermiş başkentte iç güvenlik hizmetini yürütenler 'polis neferi' olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Zenci Ahmet Sabri Efendi, polis neferi olarak ilk defa bir kolluk teşkilatında istihdam edilmiştir.

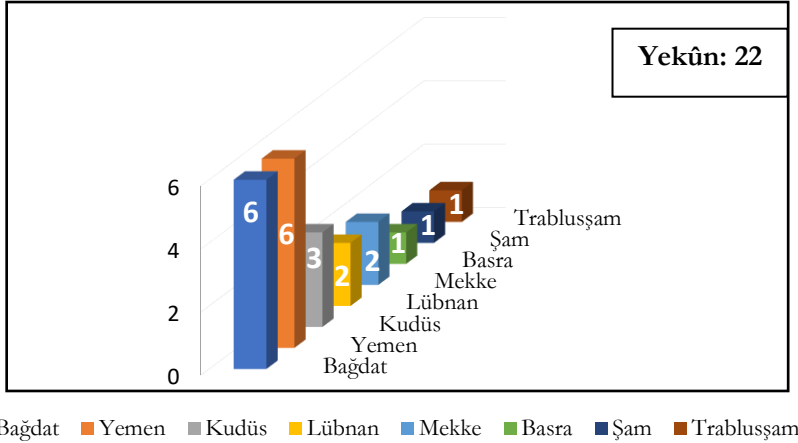
Tablo 1.'e göz attığımızda ten renklerini, fotoğraflarını, aile köklerini ve kimlik bilgilerini temel alarak Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Arşivinde yaptığımız araştırmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 60 Afro-Türk ve Arap menşeli polis tespit edebildik. Kuşkusuz özlük dosyaları bulun(a)mayan polisler hesaplandığında toplam rakamın 60'ı geçmesi muhtemeldir. Hele 1934 yılındaki soyadı kanunundan sonra Afro-Türk polisleri tespit edebilmek imkânsız hale gelmiştir. Çünkü ten renkleri daha da açılan Afro-Türk polisleri tespit edebilmek için referansa ve kuvvetli bir iletişime ihtiyaç vardır. Ayrıca üzerlerindeki sosyal baskı da kimlik beyanını zorlaştıran bir başka problemdir. Afro-Türk ve Arap menşeli polislerin: 22'si Arabistan, 21'i Kuzey Afrika, 13'ü de Anadolu ve 4'ü Balkanlar doğumludur.

Tablo 2: Afro-Türk Polislerin Kıta İçi (Afrika) Dağılımı
1880-1942

Tablo 2. 'ye göre 21 Afro-Türk polisin: 15'i Trablusgarplı, 4'ü Tunus ve 2'si de Sudanlı'dır. Garp Ocakları olarak bilinen Kuzey Afrika'daki Trablusgarp, Tunus ve Cezayir arasından hiç Cezayirli Afro-Türk polis bulunmaması gayet ilginçtir. Yine Fas ve Mısır'dan da listede kimsenin olmaması dikkat çekmektedir. 21 Afro-Türk, polis ve komiser muavinliği görevinden öteye geçememişlerdir. Göreceli yakınlığından dolayı daha çok Beyrut ve Bağdat Polis Mekteplerinde eğitim almışlardır.

Tablo 3: Arap Menşeli Polislerin Doğum Yerlerine Göre
Dağılımı (1880-1942)

Tablo 3'ü inceleyecek olursak Osmanlı polis teşkilatında 6'sı Bağdat, 3'ü Kudüs, 6'sı Yemen, 2'si Lübnan, 2'si Mekke, 1'er de Basra, Şam ve Trablusşam olmak üzere toplamda 22 Arap menşeli polis bulunmaktadır. Hüseyin Hüsnü ve Kasım Efendiler, Sultan II. Abdülhamit döneminde 1902'de mesleğe en erken

başlayanlardırlar. Öte yandan toplam 60 Afro-Türk ve Arap kökenli polisten 17'si ikinci ve üçüncü kuşaktan oldukları için Anadolu ve Balkan coğrafyasında gözlerini dünyaya açmışlardır. Bu 17 polisin Afro-Türk mü yoksa Arap menşeilili mi olduğu tartışmalıdır lakin bilgi kirliliğini ortadan kaldırabilmek amacıyla varsa fotoğrafları, kimlik ve aile bilgileri üzerinden hassas bir inceleme yapılarak hüküm verilmeye çalışılmıştır. Eldeki ipuçları değerlendirildiğinde 17 polis memuru ya Afro-Türk'tür ya da Arap menşeilili olduğu aşikârdır. Bunlardan 11'i Batı Anadolu'da, 2'si Orta Anadolu'da ve 4'ü de Balkanlar'da doğmuştur. Anadolu'nun batısında doğanların beş tanesinin İzmir bağlantısı söz konusudur. Ya orada doğmuştur ya da orada görev yapmıştır. Bunların isimleri doğum sırasına göre şöyledir: Zenci Ahmet Sabri Efendi, Zenci Abdurrahman, Zenci Kasım, Arap Muhittin ve Hurşit Başol Efendilerdir.

2. Zenci Ahmet Sabri Efendi

28 Ağustos 1860 tarihinde İzmir'de Afro-Türk kökenli Fatma ve Yusuf Ziya çiftinin bir erkek evladı dünyaya gözlerini açtı. İzmir'de Şeyh Mahallesinde (Altınordu) mukim aile oğullarına Ahmet Sabri ismini verdi⁶. Eğitim çağına gelen küçük Ahmet Sabri, ilk olarak İzmir İptidaiye Mektebine kaydoldu lakin bir süre sonra herhangi bir sebebi olmaksızın eğitimine ara verdi. Bu ara uzun sürmedi ve kaldığı yerden İzmir İptidaiye Mektebine devam etti ve eğitimini başarıyla tamamladı. Akabinde İzmir Rüştiye Mektebine kaydoldu. Rüştiyeyi normal süresinde tamamlayarak şahâdet-nâmesini (diploma) aldı.

Orta boylu, kara gözlü, esmer simalı, siyah sakallı/bıyıklı ve bedeninde herhangi bir noksanlık olmayan Zenci Ahmet Sabri Efendi, 1876 yılında 16 yaşındayken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nam-ı meşhur 93 Harbinin başlamasından kısa bir süre önce vatani hizmetini yapmak üzere silâh altına alındı. Savaşta mensubu bulunduğu askeri birlik Doğu Cephesinde gönderilince o da mecburen doğuda Batum'a gitmek zorunda kaldı. Okur-yazarlığı olduğu için cephede iki yıl boyunca bölük emniyeti görevini yürüttü. 93 Harbinde Osmanlı ordusunun mağlup olması üzerine Düvel-i Muazzamanın da araya girmesiyle 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Savaşın sona ermesiyle Zenci Ahmet Sabri Efendi doğduğu topraklara döndü.

1880 yılında Aydın vilayetine vali olan Mithat Paşa, dokuz ay süren görevi müddetince eşkiya ve suçlularla etkin bir mücadele yapabilmek amacıyla jandarma ve polis yapılanmasına önem verdi. Dolayısıyla Zenci Ahmet Sabri Efendinin, İzmir'de ilk olarak 4 Mart 1880 tarihinde 140 kuruş maaşla zaptiye jurnal emniyeti görevine ataması yapıldı. Bir süre jandarmaya hizmet ettikten sonra 13 Kasım 1880 tarihinde 'polis sınıfının' teşkil edilmesiyle 300 kuruş maaş ve polis onbaşı rütbesiyle jandarmadan polisliğe geçiş yaptı. Bu yıllarda merkezde ve taşrada Osmanlı polis teşkilatı askeri usulleri çağrıştıran bölük, nefer, onbaşı ve çavuş gibi kavramları

⁶ EGM Arşivi, *Zenci Ahmet Sabri Efendiye Ait C-734 Numaralı Özlük Dosyası*. Zenci Ahmet Sabri Efendinin özgeçmişi özlük dosyasına göre oluşturulduğundan mükerrer referans verilmemiştir.

kullanarak teşkilatlandı. Zenci Ahmet Sabri Efendi mesai arkadaşı Polis Neferi Musa Efendinin de yardımlarıyla uzun süreden beri aranmakta olan bir zanlıyı yakalayınca mükâfat olarak maaşına 100 kuruş zam yapıldı ve polis çavuşu rütbesine terfi ettirildi. 13 Ağustos 1885 tarihinde de terfian üçüncü sınıf komiser (komiser muavini) oldu. Bu rütbedeki iki yıl bekleme süresini tamamladıktan sonra yapılan yazılı sınavda da başarılı olunca 30 Aralık 1897 tarihinde ikinci sınıf komiserliğe (komiser) yükseldi. Meslek hayatı başarılarla dolu olan Zenci Ahmet Sabri Efendi, yaklaşık beş yıl sonra 4 Ağustos 1902 tarihli atama kararıyla açıktan serkomiserlik rütbesine terfi ettirildi. Lakin II. Meşrutiyet devrinde 14 Ekim 1909 tarihinde Aydın Vilayeti Tensikat Komisyonu, tabiplerin raporunu dikkate alarak tensikat kanununun 11. maddesi gereğince Zenci Ahmet Sabri Efendiyi 200 kuruş maaşla malulen emekliye sevk etti. 3 Şubat 1911 tarihinde İzmir'de hayata gözlerini yumdu.

3. Zenci Abdurrahman Efendi

1882 yılında İzmir'in Selvili Mescit Mahallesi'nde (Konak) doğan Zenci Abdurrahman Efendinin annesinin ismi Hacı Fatma, babasınınkiyse Hacı Reyhan'dır⁷. Eğitimine doğduğu şehirde başladı. İlk önce iptidaiye akabinde rüştiye mektebine kaydoldu. 1899 yılında rüştiye mektebini başarıyla tamamlayarak şahâdet-nâmesini (diploma) aldı. Ömründen çeyrek asır geçtiğinde polis olmaya karar verdi. Aydın Vilayeti İzmir Polis Müdürlüğüne ön başvuru yaptı. Hakkındaki ön incelemede polis olmasına mâni herhangi bir hal tespit edilemedi. İzmir Sancağı Polis İntihap Heyetinin yaptığı yazılı sınavda başarılı oldu. Sağlık kontrolünde de bir problem olmaması üzerine Zenci Abdurrahman Efendi, Sultan II. Abdülhamit devrinde 14 Ekim 1907 tarihinde 300 kuruş maaşla polis memuru olarak İzmir'de 127 künye numarasıyla mesleğe ilk adımını attı. Henüz meslekte bir yılını doldurmamışken 14 Ağustos 1908 tarihinde maaşı 100 kuruş arttı. İzmir'de yaklaşık yedi yıl emniyet hizmetleri sınıfında görev yapan orta boylu, kara gözlü, siyah bıyıklı, sakalsız, burnu ile ağız normal olan ve bedeninde herhangi bir eksiklik bulunmayan Zenci Abdurrahman Efendi, 1914 yılında son nefesini verdi ve İzmir Polis Müdürlüğündeki kaydı silindi. Toplam hizmetinin altı yıl on bir ay olmasından dolayı geride kalan ailesine maaş tahsis edilemedi lakin Memur'ın-i Mülkiye Tekaüt kanununun 26. maddesi mucibince Heyet-i Umûmiye kararıyla 9 Aralık 1914 tarihinde eşine bir defaya mahsus 800 kuruş verilmesi kararlaştırıldı.

⁷ EGM Arşivi, *Zenci Abdurrahman Efendiye Ait A-733 Numaralı Özlük Dosyası*. Abdurrahman Efendinin özgeçmişi özlük dosyasına göre oluşturulduğundan mükerrer referans verilmemiştir.

4. Zenci Kasım Efendi

Fatma ve Mehmet birlikteliğinden 1879 yılında Bağdat'ta Kasım Efendi, dünyaya geldi⁸. O, ilk eğitimine Bağdat İptidaiye Mektebinde başladı ve mektebi başarıyla tamamlayarak şahâdet-nâmesini (diploma) aldı. Akabinde mesleki eğitim almak üzere Bağdat Polis Mektebinin birinci eğitim ve öğretim devresine iştirak etti. Polis mektebindeki tahsil hayatını muvaffakiyetle tamamladıktan sonra bitime sınavından da başarılı olunca şahâdet-nâmesini (diploma) aldı. İsmine kura isabet edince ahz-ı asker (asker alma) şubesine müracaatta etti ve vatani hizmetini yapmak üzere silahlı altına alındı. Terhis olduktan sonra polis olmaya karar verdi ve Bağdat Polis Müdürlüğüne başvurdu. Ön inceleme, sınav ve sağlık aşamalarında herhangi bir olumsuzluk olmayınca 300 kuruş maaşla polis neferi olarak 1902 yılında Bağdat'ta göreve başladı. İhtiyaç duyulması üzerine kısa bir süre sonra Basra Polis Müdürlüğüne tayini çıktı. Meslekte iyice tecrübe kazanan Kasım Efendi, Basra Vilayeti İntihap Encümeninin yaptığı yazılı sınavda da başarılı olunca üçüncü sınıf komiser (komiser muavini) rütbesine terfi etti.

II. Meşrutiyet devrinde kamu görevlilerinden verim almak, âtlı olanları görevden uzaklaştırmak üzere tensikat kanunu yürürlüğe konuldu ve her vilayette bir tensikat komisyonu kuruldu. Basra Vilayeti Tensikat Komisyonu, Zenci Kasım Efendinin dosyasını incelemiş ve asaleten görevine devam etmesini kararlaştırdı. Ayrıca 1909 yılı Muvazene-i Umûmiye kanunu (Genel Bütçe) mucibince maaşına da 600 kuruşa yükseltildi. Vilayet Tensikat Komisyonu gereğince Kasım Efendi, 14 Ağustos 1909 tarihinde yeniden Basra Vilayeti Polis Müdürlüğüne üçüncü sınıf komiser (komiser muavini) rütbesiyle ataması yapıldı.

I. Dünya Savaşı yıllarında Basra'nın İngilizler'in eline geçmesiyle İstanbul'a gelerek görev talebinde bulundu. Dilekçesi münasip görülerek Kütahya'ya ataması yapıldı. Milli Mücadele devrinde 17 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'nın Yunan ordusunca işgal edilmesiyle yeniden başkentte döndü ve istihdamını talep etti. Bu sefer de Çorum'a ataması yapıldı. Bir süre burada çalıştıktan sonra ihtiyaç duyulması üzerine naklen Zonguldak polis kadrosunda görevlendirildi. Burada rütbe terfi bekleme süresini dolduran Kasım Efendi, yazılı sınavı da geçerek ikinci sınıf komiserliğe (komiser) yükseltildi. İzmir'e tayin talebinde bulundu. Dilekçesi mucibince İzmir Emniyet Müdürlüğü kadrosundaki ikinci sınıf komiserlik görevine ataması yapıldı. 1933 yılına kadar İzmir'de emniyet ve asayiş hizmetlerine katkıda bulundu. Aynı yıl emekli oldu. Zenci Kasım Efendi ve ailesi sonradan nüfus kütüğünü İzmir'e taşıdı.

⁸ EGM Arşivi, *Zenci Kasım Efendiye Ait R-197 Numaralı Özlük Dosyası*. Zenci Kasım Efendinin özgeçmiş özlük dosyasına göre oluşturulduğundan mükerrer referans verilmemiştir.

5. Mahmut Muhittin Özsoy (Arap Muhittin)

Atılgan ve gözü pekliliğiyle bilinen, tam ismiyle Hüsnü oğlu Seyyid Mehmetzâde Mahmut Muhittin (Özsoy), 1881 yılında Trablusgarp'ta doğdu. Annesi Hafize Hanım, babası Düyûn-ı Umûmiye memurluğu ile Trablusgarp Gümrük Müdürlüğü yapan Eğinli Hüseyin Hüsnü Efendi'di. Babası, Eğin'in (Kemaliye) ileri gelen ailelerinden Balcıoğlu sülalesine mensuptu. Orta boylu, siyah saçlı/kaşlı, esmer bıyıklı, mavi gözlü, buğday benizli, ağzı ile burnu normal olan ve bedeninde noksan bulunmayan Arap Muhittin'in (*bkz. fotoğraf 1-2*) nüfus kütüğü İçel'in Silifke ilçesinin Saray Mahallesi'nde idi⁹. Arap Muhittin, eğitimine Trablusgarp İptidaiye Mektebinde başladı akabinde Trablusgarp Rüştîye Mektebinde devam etti. Bu mektebi başarıyla tamamlayarak şahâdet-nâmesini (diploma) aldı. Eğitim süreci sonunda anadili yanında Arapçayı da okuryazar hale geldi.

Devlet memurluğuna henüz 17 yaşındayken Trablusgarp Gümrük Müdürlüğünde başladı. Akabinde polis olmaya karar verdi ve meslek eğitimi almak üzere Beyrut Polis Mektebinin üçüncü eğitim-öğretim dönemine katıldı. Polis mektebinde meslek eğitimi aldıktan sonra Sultan II. Abdülhamit devrinden 20 Ekim 1901 tarihinde polis memuru olarak 200 kuruş maaşla Trablusgarp Vilayeti Polis Müdürlüğünde mesleğe ilk adımını attı. 5 Kasım 1902 tarihinde meslekten istifa etti ve 13 Kasım 1903 tarihine kadar hayatını idame ettirmek amacıyla serbest mesleklerde çalıştı. 14 Kasım 1903-7 Mayıs 1904 tarihleri arasında tekrar memuriyete döndü ve bu dönemde Trablusgarp Rüşumat Müdürlüğünde görev aldı. 8 Mayıs 1904 tarihinde devlet memuriyetinden ikinci kez istifa etti ve eski mesleğine dönebilmek amacıyla yeniden dilekçe verdi. Ön inceleme, yazılı sınav ve sağlık aşamalarından geçtikten sonra 17 Mayıs 1904 tarihinde ikinci kez polis mesleğine 200 kuruş maaşla döndü. Bu görevini 22 Kasım 1909 tarihine kadar sürdürdü.

Trablusgarp'tayken II. Meşrutiyet devrinde yürürlüğe konulan tensikat kanunu gereğince dosyası yeniden incelenmiş ve Arap Muhittin'in üçüncü sınıf komiser (komiser muavini) rütbesine terfi etmesi ve maaşının 600 kuruşa yükseltilmesi kararlaştırıldı. Yeni rütbesi ve maaşıyla Trablusgarp Polis Müdürlüğünde 23 Kasım 1909 tarihinde göreve başladı. İtalyan'ın Trablusgarp'ı işgal etmesi üzerine Cebel-i Garbi sancağına gitti ve cephede fiilen savaştı. 6 Aralık 1911 tarihinde izin alarak İstanbul'a geldi ve Trablusgarp'a dönmedi. Yeni görev talep etti ve 14 Haziran 1912 tarihinde Halep Vilayeti Polis Müdürlüğünde aynı rütbe ve maaşla görevlendirildi. Aynı dönemde Beyrut Polis Mektebinde eğitim aldı. Meslek eğitimi devam ederken üçüncü sınıf komiserlerin eski kadrolarına iadesi kararı çıkınca polis mektebinden ayrılarak İstanbul'a geldi ve İstanbul Polis Müdürlüğünde 16 Ekim 1912 tarihinde göreve başladı.

⁹ EGM Arşivi, *Mahmut Muhittin Özsoy (Arap Muhittin) Efendiye Ait R-214 Numaralı Özlük Dosyası*. Mahmut Muhittin Özsoy Efendinin özgeçmiş özlük dosyasına göre oluşturulduğundan mükerrer referans verilmemiştir.

19 Kasım 1912 tarihinde tayini Aydın Vilayeti Polis Müdürlüğüne çıktı ve 25 Kasım 1912 tarihinde yeni görev yeri İzmir'de mesaiye başladı. İzmir'den sonra 19 Şubat 1913 tarihinde ataması Adana'ya yapıldı. 3 Mart 1919 tarihinde terfi ederek 800 kuruş maaşla ikinci sınıf komiserliğe (komiser) terfi etti. I. Dünya Savaşının sonunda bölgenin Fransızlar tarafından işgali üzerine Adana valisi tarafından Arapçayı iyi bilmesi nedeniyle Tarsus'ta görevlendirildi ve Tarsus kaza komiseri olarak görev yaptı. Fransız ordusundaki Müslüman Faslı ve Cezayirli askeri ikna ederek kendi yanına çekmiş ve bir direniş oluşturdu. Direniş devam ederken bir Ermeni kadınla dostu hayatı yaşayan maiyetindeki bir polisin ihbarıyla çıkan çatışmada yakalandı ve Divan-ı Harbe verildi. Görevden el çektirilen Arap Muhittin, dört ay kadar Adana'da gözaltında tutuldu ve hükümet emirlerini uygulamakta kayıtsız kaldığı gerekçesiyle yargılandı ve prangalı olmak üzere iki yıl hapis cezası aldı. Cezasını çekmek üzere Mısır'da bulunan Süveyş kanalı civarındaki İngiliz hapishanesine sevk edildi.

Mahkûmiyeti bittikten sonra Adana'ya dönmek şartıyla hapishaneden salıverildi. O da bunun üzerine bir askeride mahfuzen İstanbul'a gitti ve görev talep etti. Talebi yerinde görülerek Adana'ya -Silifke- atandı. Akabinde 30 Kasım 1922 tarihinde İçel'e 1.500 kuruş maaş ve ikinci sınıf komiserlik rütbesiyle görevlendirildi. Buradaki görevi 5 Mayıs 1924 tarihine kadar devam etti. 6 Mayıs 1924 tarihinde açığa alınarak 500 kuruş mazuliyet (açık) maaşı bağlandı. Yaklaşık dört ay açıkta kalan Arap Muhittin, 8 Eylül 1924 tarihinde görevine döndü. Bir gün sonra Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilayeti Polis Müdürlüğüne tayini çıktı. Osmaniye'de yaklaşık dokuz yıl görev yaptıktan sonra sancağın lağvedilip Adana'ya bağlanması üzerine 31 Mayıs 1933 tarihinde emekli oldu.

İstanbul, Aydın (İzmir) ve Adana Polis Müdürlüklerinde mesleki ve talim derslerini veren Arap Muhittin'in birçok takdîrnamesi ve maaş mükâfâtı bulunmaktadır. Emeklilik yıllarında da çalışmaya devam etti. II. Dünya Savaşı yıllarında ihtiyaca binaen askerlik şubesi başkanlığı ile 'Türkiye Polis Emeklileri ve Mensupları Sosyal Yardım Derneği' Adana şubesinin kurucu üyeleri arasında yer aldı ve aktif rol aldı. Emekli olduktan sonra 46 yıl daha yaşadı ve 17 Nisan 1979 tarihinde 98 yaşında kalp yetmezliğinden vefat etti.

6. Zenci Hurşit Başol

Nüfus kütüğü, Çanakkale'nin Eceabat ilçesinin Yalı Mahallesinde bulunan Zeynep ve Veysel çiftinin oğlu Zenci Hurşit Başol, 1891 yılında Gelibolu'daki Seddülbahir köyünde dünyaya gözlerini açtı¹⁰. Başol (*bkz. fotoğraf 3-4*), ilk ve orta eğitimini Eceabat'taki iptidaiye ve rüştiye mekteplerinde aldı. Hayatına Çanakkale'de devam ederken 29 yaşında polis olmaya karar verdi ve mesleğine kabul edilmek için dilekçe verdi. Ön inceleme, sınav ve sağlık aşamalarını başarıyla geçti ve 19 Temmuz

¹⁰ EGM Arşivi, *Zenci Hurşit Başol Ait R-2394 Numaralı Özlük Dosyası*. Zenci Hurşit Başol Efendinin özgeçmiş özlük dosyasına göre oluşturulduğundan mükerrer referans verilmemiştir.

1920 tarihinde Çanakkale Polis Müdürlüğü kadrosuna 36 numaralı polis memuru olarak görevlendirildi. 16 Eylül 1921 tarihinde çalınan otuz üç adet koyunun salhane civarındaki gümrükten kaçırılmasına iştirak ettiği gerekçesiyle görevinden azledildi. Kararı mahkemeye taşıdı. Çanakkale Bidayet Mahkemesi, itirazını haklı buldu. Aklandıktan sonra yeniden mesleğine döndü.

Osmanlı ve Erken Cumhuriyet devirlerinde polis mektepleri yetersiz olduğu için mesleğe kabul edilenler herhangi bir eğitim sürecinden geçmeden doğrudan mesleğe başlıyorlardı. Hatta polis mektebinde hiç eğitim almadan emekli olan binlerce polis memuru söz konusudur. Meslekte epeyce kıdem alan ve mektep sırası kendine gelen polisler, eğitim almak üzere uygun polis mekteplerine gönderiliyordu. Dolayısıyla mesleğe başlama tarihiyle mektebe kayıt tarihleri arasında hatırı sayılır bir zaman vardır. Nitekim onlardan biri de Zenci Hurşit Başol'dur. Meslek eğitimi almak üzere Dersaadet Polis Mektebinin otuz dokuzuncu eğitim ve öğretim dönemine katıldı. 12 Eylül 1928 ile 23 Haziran 1929 tarihinde İstanbul'da yaklaşık dokuz buçuk ay mesleki eğitim tahsil etti. Polis mektebini başarıyla tamamlayarak şahâdet-nâmesini (diploma) aldı. Akabinde vatani hizmetini yapmak üzere silahaltına alındı. Askerliğini Çanakkale sevkıyat taburunda tamamlayarak terhis oldu.

Doğduğu topraklarda kolluk hizmetini yürütürken polis memurluğundaki bekleme süresini tamamladı. Yapılan yazılı sınavda başarılı olunca 1934'te üçüncü sınıf komiserliğe (komiser muavini) terfi etti. Rütbe alınca İstanbul Polis Müdürlüğüne tayini çıktı. 4 Haziran 1937 tarihindeki 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı kanunu gereğince unvanı komiser muavini olarak değiştirildi. Bu rütbedeki bekleme süresini de tamamladıktan sonra İstanbul'dayken komiserliğe terfi etti. Üç yıldız¹¹ olduktan sonra 24 Haziran 1942 tarihli atama kararıyla naklen İzmir Emniyet Müdürlüğüne ataması yapıldı. Yeni görev yerinde İki Çeşmelik Ulamışlı Çıkmazı 840. Sokak Numara:14'te mukimdi. 26 yaka numarasıyla İzmir'de yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra tahdîd-i sinnden (yaş haddi) 13 Temmuz 1944 tarihinde emekli oldu. Zenci Hurşit Başol, alkollü ortamda bulunmak ile yanlış beyandan dolayı iki defa toplamda sekiz yevmiyesi kesildi. Yine maliyeye olan borcundan dolayı da hakkında tevkif müzekkeresi çıkarıldı. Borcunu ifasıyla Üsküdar Asliye mahkemesi müzekkereyi kaldırdı. Öte yandan Cumhuriyet'in ilanının 10. yıldönümü adına yapılan törenlerdeki gayretiyle takdirnameyle ödüllendirildi. Orta boylu, ela gözlü, siyah simalı ve bedeninde noksan bulunmayan Çanakkaleli Afro-Türk, meslekle fiili irtibatını koparınca İstanbul'da Beykoz Paşabahçe'ye taşındı. Mahire hanımla hayatını birleştiren Hurşit Başol'un bu evlilikten Kemal isimli bir oğluyla Muazzez ve Fatma Muzaffere isminde de iki kızı olmak üzere toplamda 3 çocuğu hayata geldi.

¹¹ Cumhuriyet devrinde polis memurlarının üniformalarının kollarının ucuna tek yıldız takılırdı. Dolayısıyla komiser muavini iki yıldız, komiser üç yıldız ve başkomiser dört yıldız takardı.

Sonuç

İmparatorluk ruhuna uygun olarak Müslim ve Gayrimüslim teftiş memurları (polisler), ilk polis nizamının yayınlanmasından itibaren Osmanlı polis yapılanmasında karşımıza çıkar. Her ne kadar teftiş memurları arasında bilinen bir Afro-Türk yoksa da Zaptıye Nezareti döneminde teşekkül eden polis ve jandarma bölük mensupları arasında ilk Afro-Türk polisler yerlerini almışlardır. Nitekim ilk polis neferi de 13 Kasım 1880 tarihinde İzmir’de mesai başı yapan Zenci Ahmet Sabri Efendidir. Onu farklı coğrafyalardaki diğer Afro-Türk kolluk mensupları takip etmiştir.

Arşiv kayıtlarına göre İzmir’de doğan ve görev yapan beş Afro-Türk polis vardır. Bunlardan Zenci Ahmet Sabri, Zenci Abdurrahman ve Zenci Hurşit Başol Anadolu’da, Arap Muhittin Afrika kıtasında, Zenci Kasım da Arabistan yarımadasında dünyaya gözlerini açmışlardır. Tamamı Osmanlı döneminde mesleğe ilk adımlarını atmışlardır. Zenci Hurşit Başol dışındaki diğer dört Afro-Türk, Sultan II. Abdülhamit devrinde ilk defa üniformalarını giymişlerdir. Çanakkaleli Afro-Türk Zenci Başol, Sultan Vahdettin devrinde emniyet ve asayiş hizmetlerine katkı sağlamaya başlamıştır. Zenci Ahmet Sabri ile Zenci Abdurrahman Efendilerin mesaiyeri Osmanlı ve II. Abdülhamit devriyle sınırlı kalmıştır. Öte yandan Zenci Kasım, Arap Muhittin ve Zenci Hurşit Başol Efendiler hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerine müşahede ederek iki devirde de polis olmuşlardır.

Zenci Ahmet Sabri Efendi ile Zenci Abdurrahman Efendiler İzmir’de doğmuş, görev yapmış ve vefat etmişlerdir. Zenci Kasım, Arap Muhittin ve Zenci Hurşit Başol Efendiler ise tayin nedeniyle İzmir’e gelmişlerdir. Zenci Kasım Efendi, 1933 yılında İzmir Polis Müdürlüğünden emekli olduktan sonra mesai harcadığı, çok sevdiği şehri bırakmamıştır. Emeklilik sorası yeni hayatına da İzmir’de devam etmiştir. Arap Muhittin, Aydın vilayetinde kısa bir süre çalıştıktan sonra Adana’ya tayin olmuştur. Zenci Hurşit Başol ise İzmir’de emekli olmuş lakin ömrünün geri kalan kısmını İstanbul’da Beykoz Paşabahçe’de geçirmiştir. İzmir’de yedi yıl görev yapan Zenci Abdurrahman Efendi, mesaisi devam ederken doğduğu şehirde son nefesini vermiştir. Diğerleri emekli olduktan sonra eceliyle vefat etmiştir. Şüphesiz emekliliği hak eden dört Afro-Türk polisten Zenci Ahmet Sabri Efendi, tensikat kanunu gereğince zoraki emekli edilmiş, Zenci Hurşit Başol da yaş haddinden mesleği bırakmak zorunda kalmıştır.

Aralarından Arap Muhittin Beyrut Polis Mektebinde, Zenci Hurşit Başol Dersaadet Polis Mektebinde mesleki formasyon almıştır. Diğerleri usta-çırak ilişkisi çerçevesinde alaylı diyebileceğimiz bir tarzda mesleğin gereklerini ifa etmeye gayret etmişlerdir. Hiçbirinin herhangi bir madalyası bulunmamaktadır. Hâlbuki Arap Muhittin, Fransızlar’ın Çukurova’yı işgal etmesi üzerine Kuvâ-yi Milliye hareketini organize etmek için Tarsus’a dönemin Adana valisi tarafından görevlendirilmiş ve bölgedeki yerel direnişlere ciddi katkı sağlamıştır. Dolayısıyla kırmızı şeritli bir İstiklal madalya sahibi olmaması gayet tuhaftır! O, her ne kadar madalyası olmasa da birçok defa takdirname ve maaşla taltif edilmiştir. Yine Arap Muhittin’in dışında tek

takdirname ödülü alan Çanakaleli Afro-Türk Hurşit Başol'dur. Öte yandan aralarında en fazla disiplin cezası alan da odur. Hatta bir defasında meslekten bile el çektirilmiş ve mahkeme kararıyla görevine dönebilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İzmir'de doğan ve görev yapan beş Afro-Türk polisten sadece Zenci Abdurrahman Efendi polis memurluğundan öteye geçememiştir. Diğer dört Afro-Türk polis, her ne kadar müdürlük rütbesine yükselememişlerse de rütbeli olarak hizmet vermişlerdir. Apoletlerine en çok yıldızı, İzmir'de doğan/ölen ve ilk Afro-Türk polis neferi olma gibi birçok sığata haiz Zenci Ahmet Sabri Efendi, serkomiserlik rütbesiyle takmıştır. Diğer üç Afro-Türk kolluk mensubu komiser olarak meslekten emekli olmuşlardır.

Sıra dışı yüzleriyle İzmir'in yerel tarihine renk katan Afro-Türk polisler arasında Arap Muhittin ile Zenci Ahmet Sabri Efendiler, istihbarat işlerinde de aktif rol almışlardır. Gerçi İzmirli Ahmet Sabri Efendi, polis istihbaratta değil de jandarma jurnal emniğinde mesai yaparken gizli işlerde çalışmış ve bilgi derlemiştir. İzmir'le irtibatı olan beş polis arasında en çileli ömrü süren, esir düşen, prangalı hapis cezası çeken, bir daha eski görev yeri Adana'ya dönemeyeceğine dair söz alınan Arap Muhittin'dir. Diğerlerinin dinginliği onun ömrüne yansımamıştır. Zira hem mesaide hem de emeklilik hayatında hareketli bir yaşamı olmuş ve 98 yaşındayken 1979 yılında ruhunu teslim etmiştir.

Afro-Türk çalışmalarını kolluk perspektifinden inceleyen bu makale, Osmanlı Devleti'nin farklı din ve etnik kökene sahip vatandaşlarına polis teşkilatında rol verdiğinin en önemli ispatıdır. Ayrıca araştırma, son yıllarda ivme kazanan Afro-Türk literatürüne orijinal bir katkı sağlamıştır. Bu coğrafyanın bir parçası olarak İzmir ve diğer yerlerdeki Afro-Türk polislerin mevcudiyeti, onlardan emniyet ve asayiş hizmetlerinde rahatlıkla istifade edilebildiğinin delilidir. Bu ön çalışmanın diğer kolluk birimlerine de numune olacağından kuşumuz yoktur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

İrâde Mesâil-i Mühimme (İ. MSM.)

Dosya No: 3, Gömlek No: 48.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi

Aydın Vilayeti Polis Sicil Kayıt Defteri, Defter No: 65.

Abdurrahman Efendiye (Zenci) Ait A-733 Numaralı Özlük Dosyası.

Ahmet Sabri Efendiye (Zenci) Ait C-734 Numaralı Özlük Dosyası.

Hurşit Başol (Zenci) Ait R-2394 Numaralı Özlük Dosyası.

Kasım Efendiye (Zenci) Ait R-197 Numaralı Özlük Dosyası.

Mahmut Muhittin Özsoy (Arap Muhittin) Efendiye Ait R-214 Numaralı Özlük Dosyası.

Araştırma Eserler

Alyot, Halim, *Türkiye’de Zabıta Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2008.

Emniyet Genel Müdürlüğü Belge Yönetimi Daire Başkanlığı, *Türk Polis Teşkilatının Kuruluşunun 166. Yılında 166 Belge*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

Okçabol, Derviş, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016.

Şahin, Eyüp, *Türk Polisinden Gayrimüslim Biyografileri*, C. I, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2013. “

Şahin, Eyüp, “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, C. 10, S. 38, Ocak-Şubat-Mart 2004, s. 91-198.

Tongur, Hikmet, *Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016.

Yiğit, Yücel, “İstanbul Polis Müdürü Halil Nedim Aşuroğlu’nun Kaleminden Mütareke İstanbul’u”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017, 515-534.

Yiğit, Yücel, “Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü’nün Kuruluşu (1885-1938)”, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, Editörler: Oktay Bozan-Hakan Asan vd., Manas Yayınları, Ankara 2019, s.131-144.

Yiğit, Yücel, “Osmanlı Polis Teşkilatında Kıbrıslı Gayrimüslim Bir Komiser: Dimofilo Antoniyadis Efendi”, *Kıbrıs’ın Fethinin 450. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi-Ankara Üniversitesi- Kıbrıs Türk Kültür

Derneği-Türk Ocağı Antalya Şubesi-Çam Akademi, Antalya 20-24 Kasım 2021 (Sempozyum bildirileri, 2022 yılı içerisinde kitaplaşacaktır).

Yiğit, Yücel, “Birlikte Çalışma Tecrübesi: Antalyalı Gayrimüslim Polisler”, *Antalya Fetih Sempozyumu (Tarih ve Kültür)*, Antalya Valiliği- Akdeniz Üniversitesi-Kepez Belediyesi, 3-4 Mart 2022 (Sempozyum bildirileri, 2022 yılı içerisinde kitaplaşacaktır).

Yiğit, Yücel, “Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı”, *Atatürk Ansiklopedisi (Elektronik Ansiklopedi)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr> Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2021, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2021.

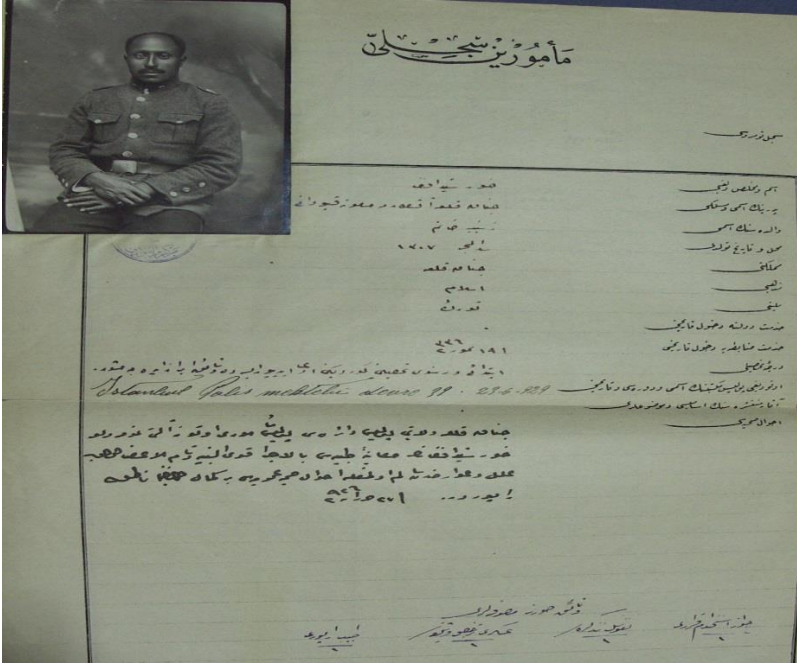
Ekler:

Fotoğraf 1: Mahmut Muhittin Özsoy (Arap Muhittin), EGM Arşivi

Fotoğraf 2: Mahmut Muhittin Özsoy'un Künye Bilgileri (Arap Muhittin), EGM Arşivi

Fotoğraf 3: Zenci Hurşit Başol'un Künye Bilgileri, EGM Arşivi

Fotoğraf 4: Zenci Hurşit Başol, EGM Arşivi

5

امیت عمود مدبر بنی مانور بنک مدبر بن عمود اسیال بره می وردن عمود در

آیهه دیقه ابر سنهانی

اسم	علاءه احمد
سرنیک آف	علاءه دیکار آغا
نسلجه	صالح
جنس	عبر
محل ولادت	ایز
برگ	ادنه
کوزف	فره
برون	عدلا
اکوزف	
بنفس	سپاه
مصالح	طراشه
عمود شاره قومی	نعم
خدمت کبریہ دهنوی	معیسایکم تیمارخانه نوله ایلیم
خدمت کبریہ سنک خناسک	
افزون بزرگی و نظام اوردی ساز	نیک اوقور با آرز خود اوردی قلم ایلیم
ماتوریت مابندی	بعضه خدمت کبریہ ایلیم سنه طراشه بره کوزف ایلیم
تعلیمی	ادله
تجزیه	بود
برلین خدمت کبریہ دهنوی	برلین خدمت کبریہ دهنوی
در خدمت کبریہ	نوب ایلیم و خدمت کبریہ دهنوی
برلین خدمت کبریہ دهنوی	
تاریخ ولادت	۱۷۹۷ سنه سنه ایلیم

۱۷۹۷
۱۷۹۷

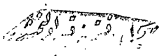
ایزور نر محتر باوقار معتمد
آن ایازرانی اولس بره می
مستحق خدمت کبریہ اولس بره می

۱۷۹۷

۷
۳۱۱

Belge 2: Zenci Abdurrahman Efendinin Künye Bilgileri, EGM Arşivi

تتمت
بمسرة

4

دولت عثمانیه تذکره سید									
ایمان	تاریخ تولد	تاریخ وفات	صفت و مقام	سکن	ایمان	تاریخ تولد	تاریخ وفات	صفت و مقام	سکن
...
سوالقاوی									
...
...

بسم الله الرحمن الرحیم
 این تذکره در شهر ... در روز ... در ماه ... در سال ...
 در شهر ... در روز ... در ماه ... در سال ...

دردان
 ایمان

ایمان ...
 ایمان ...
 ایمان ...

ایمان ...
 ایمان ...
 ایمان ...
 ایمان ...
 ایمان ...

Belge 3: Zenci Kasım Efendinin Nüfus Tezkeresi, EGM Arşivi

19. YÜZYIL İZMİRİ'NDE İTİBAR VE İKTİDAR: YAHYA HAYATİ PAŞA, SARAY, MÜLKİ İDARE VE EŞRAF

Ferhat Berber*

Giriş

19. yüzyılda, sanayi devriminin etkisi ile dünyanın ticaret hacminde gerçekleşen artış, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler küreselleşmeye ivme kazandırdı. Bilhassa batılılar, hemen her kıtada ekonomik potansiyeli yüksek bölgelerde kalabalıklaşmaya başladılar. Pek çok şehir yabancı tüccarların yerleşmesi ile yeni sakinler edildi. Siyasi ve iktisadi yönden güçlü olan bu yeni sakinlerin denkleme dahil olması, şehirlerin sosyal yapısında ve sosyoekonomik ilişkilerinde yeni boyutlar anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda ticari ve lojistik açıdan mühim konumda bulunan kentlerdeki değişim/dönüşüm, diğerlerine nazaran daha süratli ve girift biçimde gerçekleşti.

Bu süreç Osmanlı gibi, asırlardır heterojen nüfus yapısına sahip coğrafyalarda daha net görünen bir karmaşıklığa sebep olmaktaydı: Bir taraftan çözülme döneminin etkileri ile kendi tebaası arasında, kısmen de olsa, başlayan ayrışmalar; diğer taraftan hızla değişen dünyanın yeni şartlarına uyumda çekilen zorluklar ve ilave olarak Avrupalıların menfaatlerinden ödün vermez tavır ile bölge şartlarının iyileştirilmesi talepleri... Bütün bunlar bağımsızlığını kaybetmeme çabası içindeki Osmanlı idaresini zorlamaktaydı.

İzmir'in önceki asırlarda başlayan gelişmesinin bu yüzyılda ivme kazanması, ülke içinden ve dışından unsurların Anadolu'nun batıya açılan kapısı konumundaki bu kente rağbetini artırmıştı. Şehirde yabancı tüccarların sayıları çoğalırken, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaası da ülkenin pek çok yerinden İzmir'e gelmekteydi. Söz konusu demografik hareketlilik şehrin eşraf-tüccar yapısında bir yenilenme döngüsüne sebep olmaktaydı. Durağanlıktan uzak bu ortamda, kent idaresi ve sosyal ilişkiler, öncelikle iktisadi menfaat ekseninde çok taraflı bir seyir izlemekteydi.

II. Abdülhamit devrinde İzmir şehrinde, Müslüman gayrimüslim fark etmeksizin, yerli tüccar ve sanayicinin desteklendiğinin örneklerini görmek mümkündü. Saray tarafından makbul kişilerin taşradaki faaliyetlerinde edinecekleri avantajlar, yerli rakipleri ile menfaatlerinden ödün vermeme konusunda oldukça muhteris Batılıları pek çok hususta karşı karşıya bırakmaktaydı. Ayrıca bugünün yanlış ama yaygın algılarının aksine, gayrimüslim ve Müslüman Osmanlı tebaası, kimi zaman yabancılara karşı ittifaklar/ortaklıklar kurabiliyordu. Ancak Osmanlı idaresinin Avrupalıların diplomatik baskılarını tamamen aşması da çok kolay değildi.

* Doç. Dr., MCBÜ Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü -MANİSA, ferhat_berber@yahoo.com

İlaveten kurumsal yapısı tam olarak oturmamış, sürekli yenilenen taşradaki mülkî ve beledî idareler, belirleyici bir diğer faktör olarak bu ilişkilere tesir etmekteydi.¹

Bu çalışmada, Osmanlı tebaasından Müslüman-Türk bir müteşebbis olan Yahya Hayati Paşa merkeze alınacak ve yukarıda özetlenen karmaşık süreci anlamaya yardımcı olacak örnekler yer verilecektir.

Yahya Hayati Paşa'nın Kimliği

Yahya Hayati Paşa, bazı eserlerde Rizeli olarak anılsa da² Trabzonludur ve şehrin önde gelen ailelerinden Alemdarzelere mensuptur. İlk Trabzon mebusu, şair Emin Hilmi Bey ve onun torunu Nihat Sami Banarlı gibi tanınmış şahsiyetler aynı ailedendir.³ Yahya Hayati Paşa'nın kardeşi Hüseyin Rüşdü Paşa çeşitli yerlerde mutasarrıflık görevlerinde bulunmuş bir mülki amirdir.⁴ 1903 yılında vefat eden⁵ Yahya Hayati Paşa, İstanbul Fatih Haziresinde medfundur⁶.

Yahya Hayati Paşa'nın ailenin Trabzon'da kalan efradı ile iletişim halinde olduğunu gösterir kanıtlar, yok denecek kadar azdır. Ayrıca İzmir öncesi hayatı ve tahsili gibi bilgilere henüz ulaşılammıştır. Kadrolu bir devlet memuru olmadığı için sicil kaydı yoktur. İzmir'e hangi yıl ve ne sebeple geldiği hakkında bugünkü aile fertlerinin kulaktan dolma bilgileri hariç, somut bir veri bulunmamaktadır, ancak

¹ 19. yüzyılda İzmir'de yerli ve yabancı etnik unsurların şehir ekonomisine etkileri ve toplumlar arası ilişkiler hakkında kanaat sahibi olmak için şu şekilde kısa bir eserler listesinin incelenmesi tavsiye edilebilir: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012; *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden, İletişim, İstanbul 2009; Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000; Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011; Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, Yakın Kitabevi, İzmir 2016; *İzmir Ermenileri*, Der. Zakarya Mildanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2017; Henri Nahum, *İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022; Herve Georgelin, *Smyrna'nın Sonu*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008; Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000, ss. 35-59.

² Yaşar Aksoy, *İzmir'i Sevme Sanatı*, İleri Yayınevi, İzmir 1994, s. 132, Yaşar Aksoy, *Hayatım Kitap*, İzmir 2011, s. 50.

³ Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*, 1970, s. 93; Ali Birinci, "Trabzon'un Kültür Tarihinde Bir Aile: Bayrakdarzadeler", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16-18 Mayıs 2006, Cilt-1*, Yay. Haz. M.K. Arslan- H. Öksüz- V. Usta, Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayını, Trabzon 2011.

⁴ Mehmet Akif Bal- İrfan Dağdelen, *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*, Trabzon Kitaplığı, İstanbul 2012, s.260-261.

⁵ Jun Akiba, "Bir Osmanlı Bürokrati ve Özel Yaşamı", *Tarih ve Toplum*, C. 33, S. 196, Nisan 2000, ss. 23-34, s. 31.

⁶ Ömer Akbulut, aynı yer.

konağının tahmini inşaa dönemine bakılarak, en erken 1860’larda, en geç de 1870’lerde buraya gelmiş olma ihtimali söz konusudur⁷.

Aşağıda daha detaylı malumat verilecek olan Yahya Hayati Paşa’nın faaliyetleri şöyle özetlenebilir: İzmir’de bir süre belediye reisliği görevinde bulunmuş, ulaşım ve madencilik alanlarında işletmecilik yapmış, kuruyemiş ticareti ile ilgilenmiş; vilayet idare meclisi azalığını yürütmüş ve bu sebeple çeşitli görevlerde ve yardım faaliyetlerinde yer almış; şahsi girişimleri ile İzmir’in Bayraklı muhitinin imarına öncülük etmiştir.

Yahya Hayati Paşa’nın Girişimciliği

Yahya Hayati Paşa 1883’te İzmir Körfezi ve Ege Denizi’nin bazı hatlarında vapur işletme imtiyazı alıp ardından kurduğu Hamidiye Vapur Şirketi ile bu alanda müstesna bir yere sahip olmuştur. Zira Hamidiye kurulana kadar İzmir Körfezi’nde pek çok yabancı gemi bir standart olmaksızın taşımacılık yapmaktaydı. Hamidiye’nin faaliyete başlaması ile diğer şirketler bu alandan çekildiler. İngilizlerin diplomatik baskıları sebebiyle Jolly Şirketi’nin feshi ise biraz daha uzun sürdü. Ancak birkaç yıl sonra Körfez’de vapur işleten tek şirket Hamidiye oldu. Yahya Hayati Paşa 1892 yılında sağlık sorunları sebebiyle şirketin yönetim kurulu başkanlığını bıraktı. Paşa vefat ettikten beş yıl sonra 1908’de Hamidiye Şirketi Belçikalıların eline geçti.⁸

Yahya Hayati Paşa ayrıca, İzmir içinde ve çevresinde tren yolu taşımacılığında çeşitli imtiyaz girişimlerinde bulunmuştur. Bornova-Nif ve Nif-Parsa hatlarını oluşturmak için talep edilen imtiyazlar önce işin prosedür kısmındaki eksiklikler, sonra da ana hattı işleten şirketin rüçhan hakkı gerekçe gösterilerek kabul edilmemiştir. Yine buna yakın bir dönemde yaptığı şehir içi tramvay işletme hakkı başvurusu da reddedilmiştir. 1880’lerdeki bu iki girişimin ardından 1891’de İzmir’den Bornova’ya işleyen bir elektrikli tramvay hattı için müracaatta bulunmuş, fakat bunda da muvaffak olamamıştır.⁹

Yahya Hayati Paşa’nın ulaşım dışında faaliyet gösterdiği diğer bir önemli alan madenciliktir. Aydın çevresinde zımpara¹⁰, Burdur ve Denizli çevresinde de krom¹¹

⁷ Ferhat Berber, “Bayraklı’nın Gelişiminde Yahya Hayati Paşa’nın Etkisi”, *SOBİDER*, Yıl 8, S. 55, Aralık 2021, ss. 76-90, s. 79-80.

⁸ Detayları için bkz. Sadık Kurt, “İzmir Hamidiye Vapur Şirketi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1991, ss. 71-107; Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *İzmir Taribinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000, ss.249-283.

⁹ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, s. 290-296.

¹⁰ BOA. HRT.h. 2181/1; Şerife Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1994., s. 141-142; Mehmet Başaran, *19. Yüzyılda Karacasu*, İzmir 1999, s. 133.

¹¹ Yusuf Ziya Bildirici, “Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, 2009, ss. 99-109.

madenleri işletmiştir. Bu işletmelerde çeşitli yerli ve yabancı ortakları olmuş, vefatından sonra varisleri bu madenlerdeki haklarını uzun süre korumuşlardır. Cumhuriyet döneminde dahi bu sektör içinde kendisinden öncü olarak bahsedilmektedir.¹²

Bu konuda bilgi veren herhangi bir belge olmasa da Paşa'nın kuruyemiş tüccarlığı, aile üyeleri arasında hâlâ bahsedilen diğer ticari faaliyetidir.¹³ 1882'de Vilayet İdare Meclisi seçimine dahil edilmediğinde bunu protesto eden bir takım eşraf ve tüccar arasında ciddi sayıda kuruyemiş tüccarının bulunduğu görülmüştür¹⁴, ailede bahsedilen bu bilgiyi kuvvetlendirmektedir.

Yahya Hayati Paşa Bayraklı'da bulunan oldukça geniş arazisini kullanarak hem imar ve iskana katkı sağlamış hem de buradan gelir elde etmiştir. Son derece varlıklı bir kişi olan Yahya Hayati Paşa Bayraklı'daki konağı civarında, bazı şahısların da arazilerinin yer aldığı alanda, haritasını çizdirerek Hamidiye adında bir mahallenin kuruluşuna öncülük etmiştir. Bölgeye su getirilmesi, vapur iskelesi inşası ve karayolu açılması ile birlikte Karşıyaka-Bornova arasında ulaşım kolaylaşmış ve yerleşim yoğunlaşmıştır.¹⁵ İmara açılan bu bölgede Paşa'nın satmak üzere haneler inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Ayrıca Aydın Vilayet Salnamesinde de Yahya Hayati Paşa'nın bölgede mülk edinmek isteyenlere kolaylık sağlayacağı belirtilmektedir.¹⁷

Yahya Hayati Paşa'nın Sarayla İlişkisi

Yahya Hayati Paşa'nın Padişah II. Abdülhamid ile ilişkilerinin son derece iyi olduğu anlaşılmaktadır. Faaliyetlerinden dolayı Yahya Hayati, Paşalık unvanı tevcihi¹⁸, sıkça rütbe terfii¹⁹ ve nişan taltiflerine²⁰ mazhar olmuştur. Ayrıca eşi, kızları, damatları ve kayınbiraderi gibi aile fertleri de benzer şekilde onurlandırılmıştır.²¹

Aşağıda detayları görülecek olan Belediye reisliği dönemindeki yangın hadisesinde görevden alınması yönünde İngiliz konsolosluğunun ve büyükelçiliğinin baskılarına bir süre direnilmesinde; yine Körfez'de vapur işletme imtiyazını almasına

¹² Sıtkı Koçman, *Türkiye Kromculuğu Hakkında*,

<http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/419.pdf> (22.05.2020).

¹³ Yahya Hayati Paşa'nın torunu Hayati Görkey'in oğlu Mahmut Görkey ile 31.01.2022'de İstanbul Cihangir'deki evinde yapılan görüşmeden.

¹⁴ BOA. ŞD. 1380-22; ŞD. 1380-26.

¹⁵ Berber, *SOBİDER*.

¹⁶ BOA. DH. MKT. 2501/8; ŞD. 3021/6-1.

¹⁷ Berber, *SOBİDER*. s. 87.

¹⁸ BOA. İ. DH. 954/75434.

¹⁹ BOA. İ. DH. 815/ 65832; İ. DH. 833/67038; MB. İ. 80-71; MB. İ. 80-18; İ. DH. 847/68018.

²⁰ BOA. İ. DH. 1058/83068; İ. DH. 898/71419.

²¹ BOA. İ. DH. 1015/80077; İ. DH. 1078/84566; İ. TAL. 106/17; İ. DH. 1077/84521; İ. TAL. 321/70.

karşılık yabancı uyruklu şirketlerin tasfiye sürecinde de bu ilişkilerin rolü muhtemeldir. Zira Körfez’de vapur işletme hakkı için pek çok yabancı şirket devreye girmişti. Yahya Hayati Paşa, başvurusunda bu işin yerli girişimciler tarafından yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı. Mübahat Kütükoğlu ve Sadık Kurt, bazı taleplerin daha iyi şartlar içermesine rağmen hakkın Yahya Hayati’ye verilmesinin sebebini şirketin yerli, kurucusunun da Müslüman olmasına bağlamakta ve II. Abdülhamid’in bu yönde kanaat kullandığını ifade etmektedirler.²² Zaten şirket faaliyete geçtikten kısa süre sonra kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiş ve Yahya Hayati artık Paşa olarak anılmaya başlamıştır.

Yahya Hayati Paşa’nın padişah nezdindeki itibarının bir diğer göstergesi de sarayla kolayca irtibat kurabilmesidir. Dönemin İzmir gazetelerindeki bilgilere göre Paşa kimi zaman imtiyaz talepleri için İstanbul’a giderek Saray’da görüşmelerde bulunuyordu.²³ Yine ticari faaliyetleri esnasında çeşitli nezaretler veya valilik ile sorunlar yaşadığında, meselenin çözümü için durumu padişaha yazılı olarak da iletebilmekteydi.²⁴

Bütün bunlar, kimi meselelerde muvaffak olamasa da Paşa’nın sarayla irtibatının ve padişah nezdindeki itibarının derecesini göstermektedir.

Yahya Hayati Paşa’nın İzmir’deki İtibarı

İzmir gazetelerinde ve Aydın Vilayet Salnamelerinde Yahya Hayati Paşa hakkında yüksek saygı ifadelerine rastlamak mümkündür. İlgili kaynaklarda Yahya Hayati Paşa için en çok kullanılan sıfat “*Saadetli*” şeklindedir. Dönemin yazışma ve hitap üslubu dikkate alındığında burada bir abartı söz konusu değildir. Üstelik bu ifadelerin kullanımı bir zorunluluk olarak görülmelidir. Zira mülki ve askeri görevleri olan rütbe sahipleri için kullanılacak olan unvan ve elkap resmen belirlenmiştir.²⁵ Bu unvan ve elkabın yanında Paşa’dan genellikle övgü dolu cümlelerle bahsedildiği dikkat çekmektedir. Padişah tarafından ailecek taltif edilen, yani sarayda muteber, üstelik oldukça varlıklı bir kişi olan Paşa, İzmir’de belediye başkanlığı yapmış, uzun süre Vilayet İdare Meclisi azalığında bulunmuştu. Bu sebeple hakkında bu ifadelerin kullanılması son derece normal gibi görülebilir. Fakat Paşa’nın İzmir’deki itibarının tek göstergesi bunlar değildir.

İkinci Belediye Dairesinin başkanı olan, o günkü ismiyle Yahya Hayati Efendi, 1880 yılında İzmir’de çıkan bir yangın esnasında İngiliz Konsolosluğunun tulumbacıbaşısı ile bir tartışma yaşar. Hadisenin ardından İngiliz konsolosluğu belediye reisinin görevden uzaklaştırılması yönünde baskı yapar. Bu baskı İzmir’de tepki ile karşılaşır. Çoğu gayrimüslim olan belediye idare meclisi üyelerinin istifa

²² Kurt, *a.g.m.*, s. 90-93; Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.273.

²³ Hizmet, No: 19, s. 1; No: 145, s.1.

²⁴ BOA. Y. PRK. ASK. 49/118; Y. PRK. ASK. 42/105; Y. PRK. AZJ. 37/20.

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Cilt, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1983, s. 57, 73.

edeceklerini bildirmesi; Müslüman-gayrimüslim ahaliden pek çok kişinin imza toplayarak görevden alınma taleplerine itiraz etmeleri gibi hadiseler İngiliz diplomatik yazışmalarına da yansımıştır.²⁶

Yine 1882'de Paşa'nın vilayet idare meclisindeki üyeliğinin sona ermesinin ardından tekrar seçime dahil edilmesini talep eden ve başkente gönderilen bir telgrafta, esnaftan pek çok kimsenin imzası bulunmaktadır.²⁷

Dönemin yerel basınında, Padişah'ın doğum günü, cülus yıldönümü veya bazı açılışlar gibi kent düzeyindeki merasimlere katılan ekâbir arasında ismen anılan birkaç kişiden birisi olan Yahya Hayati Paşa, sağlığına, ailesine, seyahatlerine ve ticari faaliyetlerine dair haberlerle saygın bir biçimde sürekli olarak gündemde kalmaktaydı. Gerek kamu imarı gerekse çeşitli yardım faaliyetlerinde sıkça yer alan Yahya Hayati Paşa'nın adı, askere gideceklerin kışlık donanımı için yapılan ianelerde, şehirdeki bazı camilerin tamiri için bağışlarda geçmekteydi. Ayrıca çevredeki bazı afetler sonrasında bölgenin teftişi ve yardım organizasyonları ile görevlendirilmişti. Denizli çevresindeki yangın sonrasında bölgeye giderek incelemelerde bulunmuş ve yardım için komisyon kurmuş, Aydın ve Manisa'daki sel felaketi sonrasında kurulan komisyona da başkanlık etmişti.²⁸

Yukarıda bahsedilen aza seçimi meselesinde, Paşa'nın lehine hareket eden esnaf ve eşraf nezdinde Yahya Hayati Paşa'nın muteber bir kimse olduğu muhakkaktır. Ancak bu hususa dair belgelerde geçen bir detay gözden kaçırılmamalıdır. Bir şikâyete dönüşen, Paşa'nın aza seçimine dahil edilmemesi hadisesi merkezdeki çeşitli kurumların meclislerinde ele alınmıştır. Şura-yı Devlet'in Dahiliye Nezareti'ne yaptığı bir açıklamada Yahya Hayati Paşa'nın lehine imza veren esnafın, İzmir esnafının tamamını temsil edemeyeceği vurgulanmıştır. Belgedeki ifadelerle göre İzmir esnafı iki kısma ayrılmış ve rekabet halindedir; bunlardan hangisi bir işe kalkışsa diğeri mutlaka onun aleyhinde harekete geçer.²⁹ Görüldüğü gibi başkentteki kurumlarda dahi konu edinilen bu rekabet bize, belgelerde gördüğümüz “iubar/muteber” ifadelerinin “kimin için muteber?” sorusunun cevabı da dikkate alınarak kullanılması gerektiğini hatırlatmaktadır.

²⁶ Funda Adıtar, “Ondokuzuncu Yüzyılda İzmir'de İngilizler: İngiliz Nüfuzu ve Yahya Efendi'nin Azlı Meselesi”, *Geçmişinin Peşinde Bir Kent: İzmir*, Ed. O. P. Yapucu, vd., Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020, ss. 115-126.

²⁷ BOA. ŞD. 1380-22; ŞD. 1380-26.

²⁸ Hizmet No: 53, s. 1; No: 55, s. 1; No: 82, s. 2; No: 106, s. 1; No: 160, s. 1; No: 170, s. 1; No: 186, s. 1; No: 187, s. 1; No: 188, s.1; No: 189, s. 1; No: 191, s. 1; No: 194, s. 1; No: 195, s. 1; No: 196, s. 1; No: 467, s. 1.; Mehmet Karayaman, *İzmir'de Sağlık (1920-1938)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, İzmir 2005, s. 73; Kamer Yıldırım, *Halil Rifat Paşa'nın Aydın Valiliği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

²⁹ BOA. ŞD. 138/26.

Yahya Hayati Paşa’nın Gayrimüslim Osmanlı Tebaası ile İlişkisi

Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nin bazı gayrimüslim unsurlarının savaş veya çatışmalarla kendi devletlerini kurarak imparatorluktan ayrılmaları, özellikle Balkanların elden çıkış sürecinde gerçekleşen Müslümanlara dönük soykırım derecesindeki katliamlar, Ermeni terör örgütleri ve faaliyetleri, ardından işgal ve millî mücadele yıllarında Rum tebaanın bir kısmının Yunan ordusu ile işbirliği gibi daha pek çok faktör sebebiyle, bugünkü popüler tarih algısında Osmanlı toplumundaki Müslüman-gayrimüslim ayrışmasının çok keskin çizgilerle ve sürekli olarak yaşandığı şeklinde bir anakronizme sıkça rastlamak mümkündür. Her ne kadar milliyetçilik fikrinin bu coğrafyadaki hemen her toplumu etkilediği bir gerçekse de bunun bütün ahali üzerinde tesiri olduğunu ve her alana yansıdığını söylemek mümkün değildir. Bilakis hayatın akışı içerisinde tam tersi yönde örneklerle sıkça rastlanmaktadır. Yahya Hayati Paşa’nın faaliyetlerinde de bu karmaşık ilişkileri görmek mümkündür.

Yahya Hayati Paşa Hamidiye şirketindeki kontrolünü kaybetmeye başladığı dönemde, 1893’te saraya yazdığı bir şikâyet mektubunda, şirketin bazı Ermenilerin elinde kötü idare edildiğinden, üstelik “*bu aralık*” (Ermeni terörünün başladığı döneme vurgu yapılmış) şirketin Ermenilerin elinde bulunmasının doğru olmadığından bahsetmekteydi.³⁰

Bu belge esas alındığında Paşa’nın Ermenilerden rahatsız olduğu kanaatine varılabilir. Ancak Paşa’nın diğer faaliyetleri incelendiğinde, işlerinde kişilerin etnik kimliklerinden ziyade başka kriterlere önem verdiği görülmektedir. Örneğin Yahya Hayati Paşa’nın sağlığı bozulduğunda, 1891’den 1892’ye kadar bir yıl kadar Hamidiye Şirketi icra heyeti reisliğine vekalet eden Balyozzade Matyos da bir Ermeni’dir.³¹ Hatta Paşa’nın vefatından birkaç yıl sonra Balyozzade Matyos, İzmir Kemeraltı’nda Ermeni bir komitacı tarafından öldürülmüştür.³²

Yahya Hayati Paşa’nın Hamidiye şirketinin kurucu kadrosunda da yer alan³³ Ermeni Balyozzade ailesi ile ilişkileri sadece bununla sınırlı değildir. Tıpkı Yahya Hayati Paşa gibi, Balyozzadeler de II. Abdülhamid döneminde iltifat görmüşlerdir.³⁴ Manisa’ya bağlı Koldere Çiftliği’nde, 1880’lerin sonunda meydana gelen bir hadise, bu ilişki açısından enteresan ve önemli bir detaydır. Çiftliği satın alan Balyozzade ailesi, çiftliğin yerlisi Rum ahali ile karşı karşıya gelmiştir. Anlaşmazlık çatışma boyutlarına ulaşmıştır. Bu esnada Yahya Hayati Paşa’nın Manisa’ya giderek mülki idare nezdinde ortakları lehine müdahalede bulunduğu görülür. Hatta Koldereli bir

³⁰ BOA. Y. PRK. AZJ. 37/20; BEO. 378/28286.

³¹ Berber, *TİD*, s. 432.

³² Berber, *TİD*, s. 437-438.

³³ Kurt, a.g.m., s. 80.

³⁴ Ferhat Berber, “Osmanlı Ermenisi Bir Ailenin Serencamı: Balyozzadeler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, XXX/2, 2015, ss. 429-442, s. 435.

Rum İstanbul'a giderek bir gazeteye verdiği beyanatta, Paşa'yı kendilerine eziyet edilmesine sebep olmakla suçlamaktadır.³⁵ Görüldüğü üzere Ermenilerin şirketini kontrolünden rahatsız olduğunu beyan eden Paşa, aynı şirkette yerine vekalet eden bir başka Ermeni tüccar lehine, Manisa'daki bazı Rumlarla karşı karşıya gelmiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi Paşa'nın gerek belediye reisliği görevinden alınma sürecinde gerekse vilayet idare meclisi azalığı meselesinde, onu destekleyen pek çok gayrimüslimin olduğunu burada bir kez daha hatırlatmak gerekir.

Yukarıda verilen ve örnekleri çoğaltılabilecek hadiselerden hareketle, ideolojik ve politik gelişmelerin, yerelde ahalinin tamamını kapsayan bir kampaşmaya sebep olmadığını, heterojen nüfus yapısına sahip bir imparatorluğun taşrasındaki birlikteliklerde -belki dostluklarda- şahsi menfaatlerin daha belirleyici olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yahya Hayati Paşa da bu hususta katı bir tutum göstermemiş, etnik köken veya dinine bakmaksızın Osmanlı tebaası gayrimüslimlerle ticari faaliyetlerine fayda sağlayacak ortaklıklar kurmuştur.

Yahya Hayati Paşa'nın Yabancılarla İlişkisi

Yahya Hayati Paşa'nın İzmir'deki yabancılarla olan ilişkisi için de bir genelleme yapmak mümkün değildir. Bir yanda Paşa ile ticari menfaatleri çakışan ve rekabet halindeki yabancı tüccarlar, diğer yanda İzmir'e yerleşmiş ve Paşa ile uyumlu hareket eden diğer yabancılar, şeklinde bir ayrım yerinde olacaktır.

Yahya Hayati Paşa'nın yangın hadisesi sonrasında görevden alınma meselesinde İngiliz diplomatik misyonunun sömürge topraklarında alışık oldukları davranış biçimlerinin izleri görülmekteydi.³⁶ Bununla birlikte Paşa'nın Körfez'deki vapur işletme girişimlerinde başarılı olması, burada faaliyet gösteren İngilizler başta olmak üzere kentteki Avrupalıları rahatsız etmekteydi. Fransız L'Impartial gazetesi İzmir Körfezi'ndeki taşımacılığın tekelleşmesinin, çevrede yerleşimin gelişimine olumsuz etki edeceğinden bahsediyor, Stamboul gazetesi rekabetin kalite getireceğini ancak Yahya Hayati'nin başkente giderek imtiyazı ele geçirdiğini eleştiriyordu.³⁷ Özellikle Jolly Şirketinin faaliyetleri, imtiyaz hakkı Hamidiye'ye geçtikten sonra bir süre daha devam etti ise de İngilizlerin bütün diplomatik baskılarına rağmen en sonunda Hamidiye'nin kabotaj hakkı tanınmıştı.³⁸

İngiliz konsolosluğu özellikle bölgedeki madenleri yakından takip etmekteydi³⁹ ve madenlerinin işletilmesi konusunda doğal olarak Paşa'nın en önemli

³⁵ Ferhat Berber, "II. Abdülhamid'e Satılan Bir Çiftliğin Hikâyesi ve Düşündürdükleri", *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, S. 20, Bahar 2014, ss. 27-43, s. 33.

³⁶ Adıttar, a.g.m., s. 117.

³⁷ Beyru, a.g.e., s. 265, 266.

³⁸ Kurt, a.g.m., s.90-93; Kütükoğlu, a.g.m. s. 273.

³⁹ Elena Frangakis-Syrett, "Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden, İletişim, İstanbul 2009, ss. 27-58, s. 20.

rakipleri İngilizlerdi. Zira bölgenin zımpara madeni işletmeciliğinde İzmirli İngiliz Abbott ailesi önde gelen isimlerdendi.⁴⁰ Bu aile veya diğer İngiliz maden şirketleri ile Yahya Hayati Paşa arasında madencilik hususunda herhangi bir sorun yaşandığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat İngiliz Forbes şirketinin, bir Amerikan vatandaşının Yahya Hayati Paşa aleyhinde açtığı bir davaya taraf olmadığı halde müdahil olmaya çalıştığı görülmektedir.⁴¹

Bütün bunların aksine İzmir’de yerleşmiş Levanten veya Ecnebi olarak tabir edilen bazı yabancılarla Paşa son derece iyi ilişkiler içindeydi. Örneğin Karacasu’daki zımpara madeninin %12,5 hissesini Fransız Mösyö Trapol Panafu’ya devretmişti.⁴² Ayrıca arazisini iskana açarak mahalle kurulması esnasında bölgede Paşa’ya iştirak edenlerden birisi Rusya tebaasından Karlo Omiro isminde bir kişiydi. Bununla birlikte bölgedeki arsalarından bir kısmının Paşa tarafından Katolik cemaatine hediye edildiği ve bu arsanın yer aldığı arazide sonradan bir kilise inşa edildiği ifade edilmektedir.⁴³

Yahya Hayati Paşa’nın Yerel İdare ile İlişkisi

Yahya Hayati Paşa’nın İzmir’deki resmî kurumlar ve görevlilerle ilişkisi genellikle olumlu seyretmiştir. Zenginliği, ticari faaliyetlerinin genişliği ve Saray’daki itibarı, iktisadi ve sosyal ilişkilerini etkilediği kadar, yerel makamlarla münasebetlerine de tesir etmiştir.

Paşa’nın İzmir’deki hayatına dair resmî belgelerde tespit edebildiğimiz ilk bilgi, 1880 yılında, henüz belediyeciliğin tecrübe aşamasında olduğu bir dönemde, İzmir’de İkinci Belediye dairesinin reisi olduğudur. Hangi sürecin sonunda bu göreve geldiğini bilmiyoruz. Ancak söz konusu reisliğe getirilmesi bile yerel idarede önemli bir konumda olduğunu göstermeye yeterlidir. Yangından sonra İngiliz konsolosluğu ile başlayan ihtilafı Vali’nin Yahya Hayati Efendi’yi görevden alma konusunda direnmesi de bunun bir diğer göstergesidir.⁴⁴

İlgi çeken bir başka detay da Paşa’nın mahalli idarede yer alan eşraf ile kurduğu aile ilişkileridir. Yahya Hayati Paşa’nın damadı dönemin meşhur şairlerinden Tokadizade Şekip Bey’dir. 1890 yılında Paşa’nın kızı Gülfem Hanım ile evlenmiştir.⁴⁵

⁴⁰ Yorulmaz, *a.g.t.*, s. 100-102.

⁴¹ BOA. HR. TH. 244/41.

⁴² Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 142.

⁴³ Berber, *SOBİDER*, s. 85-87.

⁴⁴ Erkan Serçe, *150. Yılında İzmir Belediyesi Tarihi (1867-2017)*, I. Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2018, s. 60-61; Atıttatar, *a.g.m.*, s. 116-119.

⁴⁵ Sabahattin Çağın, *Tokadizade Şekip*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s.14-15. Şekip Bey’in babası Mehmet Nuri Bey, İzmir’de doğmuş, Mahkeme Başkatıplığı, Vilayet İdare Meclisi azalığı ve Osmanlı Bankası İzmir şubesinde yöneticilik yapmış olup aynı zamanda şairdir. bkz. Çağın, *a.g.e.*, s. 9-10

Şekip Bey'in babası Tokadizade Mehmed Efendi ise Aydın Vilayeti İdare Meclisi azasıdır.⁴⁶

Yahya Hayati Paşa, uzun bir süre Aydın Vilayeti İdare Meclisi azalığı görevinde bulunmuştu.⁴⁷ Yine az önce yukarıda belirtilen aza seçimine dahil edilmediğinde Müftü ve Nakip'in Yahya Hayati lehinde girişimde bulunmaları⁴⁸, daha sonraki süreçte gazete haberlerinde görüldüğü üzere vilayet erkanının katıldığı toplantı ve törenlerde sıkça yer alması, kimi zaman İstanbul seyahatinden vali ile beraber dönmesi de⁴⁹ mahalli makamlarla olumlu ilişkilerine birer örnektir.

1889'da meydana gelen Koldere hadisesi ile alakalı yazışmalarda, Koldere ahalisinin Paşa'dan şikayetçi olduğu, buna mukabil Valiliğin ise sürekli olarak olaylarda Paşa'nın kabahati olmadığını vurgulaması, bu iyi ilişkilerin yeri geldiğinde bir iltimasa dönüşebildiğini akla getirmektedir.⁵⁰ Ayrıca bu örnek Paşa'nın nüfuzunun sadece İzmir ile sınırlı olmadığına, çevredeki mülki idareler üzerinde de etkili olduğuna işaret etmektedir.

Resmî belgeler ve gazetelerde Paşa hakkındaki bilgilerin sıklaştığı dönem 1880'lerin ikinci yarısıdır. Bu yıllarda Hamidiye Şirketi faaliyete geçmiş, Yahya Hayati Efendi Paşa unvanı almış, Bayraklı'da mahalle kurma talebi onaylanmıştır. Görüldüğü gibi Yahya Hayati'nin başarılarıyla birlikte şöhret ve itibarı da artmıştır. Bu bağlamda Hayati Paşa'nın Yıldız Sarayına gönderdiği 1887 yılına ait şikâyet içerikli bir metin dikkat çekmektedir. Bu yazıda Paşa, Vali için "*her hususta muvaffakiyetsiz*", "*şuursuz*"; Alaybeyi için de "*keşifayetsiz*" ifadelerini kullanmakta ve bunların istifalarını istediği anlaşılmaktadır. Eşkıyalığın şehir merkezinde bile arttığını ve yabancıların bunu bir siyasi araca dönüştürebileceği şeklinde içeriğe sahip olan bu şikâyet metni, tam da II. Abdülhamid'in hassasiyet göstereceği türdendir. Bu ifadeler sıradan bir jurnal yazarından ziyade, Saray'da kendisine gösterilen itimadın ve İzmir'deki gücünün farkında olan bir şahsiyete işaret etmektedir.⁵¹

Ancak 1890'lardan itibaren Yahya Hayati Paşa'nın ticari faaliyetleri ile alakalı olarak resmi makamlarla önemli problemler yaşadığı görülmektedir. 1891'de Yahya Hayati Karacasu'daki zımpara madeni imtiyazını almak için prosedür gereği Aydın Vilayeti İdare Meclisi azalığından istifa eder.⁵² İmtiyazı aldıktan sonra aynı yıl, çıkarılan madenin imtiyaz verilen sahadan daha geniş bir alandan ihraç edildiği gerekçesi ile hem faaliyet durdurulur hem de büyük bir ceza kesilir. Paşa'nın itirazları

⁴⁶ *Aydın Vilayet Salnamesi (AVS)*, H. 1296, s. 43; *AVS*, H. 1297, s.46.

⁴⁷ *AVS*, H. 1298, s. 61; *AVS*, H. 1299, s. 66; *AVS*, H. 1303, s. 32; *AVS*, H. 1304, s. 44; *AVS*, H. 1306, s. 33.

⁴⁸ BOA. ŞD. 1380/22.

⁴⁹ Hizmet, No: 151, s. 1.

⁵⁰ Berber, HÜTAD, s.33.

⁵¹ BOA. Y. PRK. ASK. 42/105.

⁵² BOA. ŞD. 327/41-3.

ve resmi makamların cevapları şeklindeki karşılıklı yazışmalarla, mesele Yahya Hayati Paşa’nın vefat ettiği 1903 yılına kadar devam eder.⁵³

Disiplini ile tanınan Aydın Valisi Abdurrahman Paşa, vilayetteki bazı vukuat hakkında başkente bilgi verdiği bir yazısında Yahya Hayati Paşa’ya da değinmektedir. Yahya Hayati’nin yukarıda belirtilen şikayetlerinin, tahakkuk ettirilen vergilerden kurtulmak için birer bahane olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Ayrıca Abdurrahman Paşa, Yahya Hayati Paşa’nın bu şikayetlerinde belirttiği hastalığına inanmadığını gösteren bir üslup kullanmaktadır. Ancak bu dönemde Yahya Hayati’nin sağlığı gerçekten bozulmuştur ve kaynaklara göre bu rahatsızlık oldukça ciddidir. Hatta Yahya Hayati bu gerekçe ile Hamidiye Şirketi’nin yönetim kurulu başkanlığından ayrılmış,⁵⁵ tedavi için İstanbul’a gitmiştir.⁵⁶ Kardeşi Hüseyin Rüşdü Paşa bu sebeple görev yerinden İstanbul’a gitmek için seyahat izni istemiştir.⁵⁷ Yerel basına göre, İzmir’e döndükten sonra Paşa’nın rahatsızlığı devam etmiş ve Bayraklı’daki konağından İzmir’e nakledilmiştir.⁵⁸

Zımpara madeni ile ilgili bu hadise devam ederken 1901 yılında bu defa başka bir sorun yaşanmıştır. Yahya Hayati Paşa arazisinin bir kısmını Hamidiye Şirketi’ne satmış, ancak devir işlemlerini tamamlamamıştır. Bu sebeple Yahya Hayati Paşa adına vergi tahakkuk ettirilmiş, buna mahsuben Kordon’daki bazı emlağı haczedilmiş ve Bayraklı’da yeni oluşan mahallede yaptırdığı ev inşaatları durdurulmuştur. Yahya Hayati Paşa bu işleme itiraz etmiş, ancak yine bu mesele de Paşa’nın ölüm yılı olan 1903’e kadar çözülememiştir.⁵⁹ Saray ve Vilayet nezdinde itibarı bu kadar yüksek bir kişinin, malları haczedilmeden önce gerekli uyarının yapıl(a)maması gibi bir durum pek olağan görülmemelidir. Bu sorunun yaşandığı dönemin Aydın Valisi, Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa’dır. Kâmil Paşa’nın II. Abdülhamid ile ilişkisi düşünüldüğünde, sultan ile ihtilafı bir valinin, sarayın taşra gözdelerinden birisinin işlerini kasten zorlaştırmaya çalışıp çalışmadığı akla gelmektedir. Fakat eldeki malzeme bu tahmini somutlaştırmaya yetmemektedir.

Sonuç

Yahya Hayati Paşa, çok mühim ticari faaliyetlerde bulunmuş, kamu hizmeti alanında önemli imtiyazlar almış; yerli, Müslüman-Türk bir tüccardır. Aslen Trabzonlu olup şehre geldikten sonra İzmir’in önde gelen eşrafı arasına girmiştir. Kendisinin saray nezdinde son derece muteber olduğu gayet açıktır.

⁵³ BOA. BEO. 832/62368; ŞD. 2976/56.

⁵⁴ Y.PRK.UM 26/43.

⁵⁵ Berber, *TİD*, s. 432.

⁵⁶ Hizmet, No: 596, s.1.

⁵⁷ BOA. DH. MKT. 1911/109; Y. A. HUS. 255/42.

⁵⁸ Hizmet, No: 597, s.1; No: 624, s.1; No: 632, s.1.

⁵⁹ BOA. DH. MKT. 2501/8; ŞD. 3021/6-1.

19. yüzyılın sonunda, İstanbul'dan sonra Anadolu'nun batıya açılan en önemli kapısı olan İzmir, birçok yabancı, yerli tüccar ve şirketin, gelişen ticaretten pay kapmak için yarıştığı bir kent haline gelmişti. Bu yarışta belirleyici faktörler her kesim için farklılıklar gösterebilmekteydi. Avrupalı tüccarlar, kimi zaman devletlerinin gücünü kullanarak Osmanlı hukukunu da aşmaktaydılar. Devlet idaresi ise yabancılar karşısında yerli tüccarın daha iyi durumda olması için imkanları ölçüsünde destek vermekteydi. Buna mukabil yaşanan etnik-dini çözülmenin etkisi ile yerli tüccarın kimliği de zaman zaman öne çıkabilmekteydi.

Yahya Hayati Paşa'nın İzmir'deki faaliyetleri, çeşitli kesimler arasındaki ilişkilerin çok boyutlu özelliğine mühim bir örnek teşkil etmektedir. Saray nezdindeki itibarı, serveti ve ticari başarıları Yahya Hayati Paşa'yı sadece bir İzmir eşrafı değil, bölgenin önemli aktörlerinden biri haline getirmişti. Bu manada kurmuş olduğu ilişkilerde etnik-dini kimliğin belirleyici olarak neredeyse hiç etkisi olmadığı; asıl belirleyicinin ticari faaliyetlerde avantaj sağlama refleksi olduğu ifade edilebilir.

Yahya Hayati Paşa örneği göstermektedir ki devlet katında itibarı olanlar birtakım avantajlara sahiptirler. Ancak İzmir gibi bir kentte yalnızca bu avantajla başarı sağlamanın yeterli olmadığı aşikardır. Hem yerel idare hem diğer Osmanlı unsurları hem de yabancılarla girilen ilişkiler, akıllı ticari politikalar çerçevesinde kurulduğunda başarı da gelmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

BEO. 378/28286; BEO. 832/62368; DH. MKT. 1911/109; DH. MKT. 2501/8; HRT.h. 2181/1; HR. TH. 244/41; İ. DH. 1015/80077; İ. DH. 1058/83068; İ. DH. 1077/84521; İ. DH. 1078/84566; İ. DH. 815/ 65832; İ. DH. 833/67038; İ. DH. 847/68018; İ. DH. 898/71419; İ. DH. 954/75434; İ. TAL. 106/17; İ. TAL. 321/70; MB. İ. 80-18; MB. İ. 80-71; ŞD. 138/26; ŞD. 1380-22; ŞD. 1380-26; ŞD. 2976/56; ŞD. 3021/6-1; ŞD. 327/41-3; Y. PRK. ASK. 42/105; Y. PRK. ASK. 49/118; Y. PRK. AZJ. 37/20; Y.A. HUS. 255/42; Y.PRK.UM 26/43

Aydın Vilayet Salnameleri -Hicri- (AVS)

H. 1296; H. 1297; H. 1298; H. 1299; H. 1303; H. 1304; H. 1306

Hizmet Gazetesi

Araştırma Eserler

Adıtatır, Funda, “Ondokuzuncu Yüzyılda İzmir’de İngilizler: İngiliz Nüfuzu ve Yahya Efendi’nin Azli Meselesi”, *Geçmişinin Peşinde Bir Kent: İzmir*, Ed. O. P. Yapucu, vd., Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020.

Akbulut, Ömer, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*, 1970.

Akiba, Jun, “Bir Osmanlı Bürokrati ve Özal Yaşamı”, *Tarih ve Toplum*, C. 33, S. 196, Nisan 2000, ss. 23-34.

Aksoy, Yaşar, *İzmir’i Sevmeye Sanatı*, İleri Yayınevi, İzmir 1994.

Aksoy, Yaşar, *Hayatım Kitapı*, İzmir 2011.

Bal, Mehmet Akif - İrfan Dağdelen, *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*, Trabzon Kitaplığı, İstanbul 2012.

Başaran, Mehmet, *19. Yüzyılda Karacasu*, İzmir 1999.

Berber, Ferhat, “Bayraklı’nın Gelişiminde Yahya Hayati Paşa’nın Etkisi”, *SOBİDER*, Yıl 8, S. 55, Aralık 2021, ss. 76-9.

Berber, Ferhat, “II. Abdülhamid’e Satılan Bir Çiftliğin Hikâyesi ve Düşündürdükleri”, *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, S. 20, Bahar 2014.

Berber, Ferhat, “Osmanlı Ermenisi Bir Ailenin Serencamı: Balyozzadeler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, XXX/2, 2015, ss. 429-442.

Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.

Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.

Bildirici, Yusuf Ziya, “Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, 2009, ss. 99-109.

- Birinci, Ali, “Trabzon’un Kültür Tarihinde Bir Aile: Bayrakdarzadeler”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16-18 Mayıs 2006, Cilt-1*, Yay. Haz. M.K. Arslan- H. Öksüz- V. Usta, Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayını, Trabzon 2011.
- Çağın, Sabahattin, *Tokadizade Şekip*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.
- Frangakis-Syrett, Elena, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden, İletişim, İstanbul 2009, ss. 27-58.
- Georgelin, Herve, *Smyrna’nın Sonu*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.
- İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden, İletişim, İstanbul 2009.
- İzmir Ermenileri*, Derleyen Zakarya Mildanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2017.
- Karayaman, Mehmet, *İzmir’de Sağlık (1920-1938)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2005.
- Koçman, Sıtkı, *Türkiye Kromculuğu Hakkında*, <http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/419.pdf> (22.05.2020).
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012.
- Kurt, Sadık, “İzmir Hamidiye Vapur Şirketi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1991, ss. 71-107.
- Kütükoğlu, Mübahat, “İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000, ss. 35-59.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000, ss.249-283.
- Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Cilt, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1983.
- Serçe, Erkan, *150. Yılında İzmir Belediyesi Tarihi (1867-2017)*, I. Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2018.
- Şenocak, Bülent, *Levant’ın Yıldızlı İzmir*, Yakın Kitabevi, İzmir 2016.
- Yıldırım, Kamer, *Halil Rifat Paşa’nın Aydın Valiliği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- Yorulmaz, Şerife, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1994.

İZMİR'İN DE NEFERİ FAKİRDENDİR; 1851'DE İZMİR'DE BİR KURA USULSÜZLÜĞÜNÜN SERENCAMI

Mustafa Mesut Özekmekçi*

Giriş

Klasik dönemde büyük oranda profesyonel askerler olan Kapıkulu, Tımarlı Sipahi vb. birliklerden müteşekkil Osmanlı ordusunun Avrupa ordularına benzetilmesi amacıyla köklü şekilde değişimine dair tasarı ve girişimler 3. Selim (1789-1807) döneminde başlamış ancak bu uğraşlar sultanın tahttan indirilmesiyle yarım kalmıştır.¹ 3. Selim'in başlattığı pek çok yeniliği nihayete erdirerek Osmanlı Devleti'nde yeni bir ordu kuran padişah ise bilindiği üzere 2. Mahmut'tur (1808-1839). Bu çerçevede 1826 yılında Yeniçeri Ocağının ilgası uzun süre profesyonel askerlerden mürekkep Osmanlı askeri sisteminin mutlak şekilde değişimini simgeler.

Bu değişimin kısa ve uzun hedefleri olduğu söylenebilir. Kısa vadedeki hedeflerden ilki; maiyetlerini ordudaki görevlerinden kazanmalarına karşın asli vazifeleri dışında her işle uğraşan ve iki asırdan beri söz dinlemeyen Yeniçeriler yerine sultanın otoritesine mutlak şekilde boyun eğmiş bir ordu tesisidir.² İkinci husus ise bu ordu vesilesiyle özellikle 18. yüzyılın ortasından itibaren taşrayı hakimiyet altına alan yerel elitlerin sindirilmesiyle ülkedeki siyasi merkezîleşmenin teminidir. Uzun vadede nihai amaç ise şüphesiz din ve devlet uğrunda emir-komutadan ayrılmayan, düzenli talim yapan ve herhangi bir özel ücret beklemeden görevini ifa edecek - Avrupa'dakilere benzer- bir *vatanadaş ordusunun* kurulmasıdır.³

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla tesis edilen bu yeni ordunun Osmanlı'da 1846'ya kadar sürecek zorunlu-sınırlık askerlik hizmetinin ilk aşaması olduğu düşünülebilir. Zira Mansûre ordusunun her ne kadar *hüsn-i rızaları* olanlardan teşkil edilmesi arzulanmış olsa da merkezi otoritenin 1826-1845 yılları arasında

* Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada MYO, mesutozekmekci@comu.edu.tr.

¹ Aysel Yıldız, “Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratıp Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLII, 2013, s.234; 3. Selim'in Nizam-ı Cedid ordusu için bkz. Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.238.

² T.C Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, C.3, 5. Kısım, Ankara, 1978, s.69.

³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009

gerçekleştirdiği askere alımlar büyük ölçüde zorlamayla yapılmıştır.⁴ Askere alımların şiddet vb. metotları barındırmasına ek yeni ordudaki uzun askerlik süresinin de ahaliyi oldukça rahatsız ettiği bilinmektedir. Teoride 12 yıl sürmesi planlanan ancak pratikte neredeyse bir ömür boyunca devam eden askerlik hizmeti sebebiyle yeni Osmanlı ordusunda firarlar hiçbir vakit eksik olmamıştır. Ki sıcak çatışmanın olmadığı dönemlerdeki firari sayısının muharebe zamanlarından fazla olması da bu dönemde ordunun çekirdeğini oluşturan/oluşturacak Rumeli ve Anadolu'nun Türk/Müslüman nüfusu için askerlik hizmetinin pek çekici olmadığını gösterir.⁵

2. Mahmut ve ricalinin ordunun asker celbi, hizmet süresi vb. konularıyla ilgili problemlerin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1830'ların başından itibaren devlet ricalinin askerlik süresiyle alakalı düşünceleri mevcuttur. 1837'de ise hizmet süresiyle alakalı yasal bir zaman belirlenmesi yolunda önemli bir adım atılmış ve Dar-ı Şura'da askerlik süresi beş yıl olarak tespit edilmiştir.⁶ Buna karşın II. Mahmut'un 1839'daki ölümüyle orduda yapılması düşünülen yenilikler sultan Abdülmecit (1839-1861) zamanında hayata geçirilecektir.

Kısaca Kura Usulü ve Kura Kanunnamesi

Sultan Abdülmecit tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği bilinmektedir. Osmanlı devlet nizamının siyasi, idari, hukuki vb. yönlerden değişimini simgeleyen bu büyük reform paketinde üzerinde durulan en önemli konulardan birisi askerliktir. Bu çerçevede fermanla bir vatan hizmeti olduğu ifade edilen askerlik için yapılan celplerin uzun zamandır adaletsiz şekilde gerçekleştirildiği, hakkaniyetli bir celp düzenlemesi ve süreye dayalı bir sistemin tesisine bu durumun değişeceği belirtilir.⁷ 1839'da Gülhane'de kamuoyuyla paylaşılan bu tasarılar sonra konuyla alakalı yapılan çalışmalar 18 Eylül 1843 tarihli Tensikat-ı Celile-i Askeriye kanunuyla nihayete erdirilmiştir. Aynı yıl bu yeni askerlik kanunu Takvim-i Vekayi aracılığıyla halka ilan edilmiş, muvazzaf askerlik süresinin beş, yedek askerlik (redif) süresinin ise yedi yıl olarak tespiti ve askere alımların Kura Usulüyle yapılacağı kamuoyuyla paylaşılmıştır.⁸

⁴ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s.143, 209.

⁵ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s.211. Tobias Heinzelmann, *Cibaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Gene Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856* (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 74.

⁶ Mehmet Vurmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970)*, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2007, s.18

⁷ Halil İncelik, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*, s.14

⁸ Heinzelmann, *Vatan Savunmasından*, s.136-137.

Ahaliye zikredilen ve Kura Usulü olarak tabir edilen celp sistemi temelde Prusya ve Fransa örnek alınarak hazırlanmış bir askere alma düzenlemesidir.⁹ Kura Usulünün bir mevzuat haline getirilip meri olarak uygulanmasına 1846'da başlanabilmektedir.¹⁰ Aynı yıl hazırlanan ve askerliği bir din ve devlet hizmeti olarak tarif eden Kura Kanunnamesi ise beş fasıl, altmış üç bend ve bir hatimeden oluşmaktadır.¹¹ Bu yasayla Osmanlı'da askere alma sistemi ilk kez bir kanuna konu olmuştur.¹²

Kura Usulünün uygulanması için Kura Kanunnamesinde detayları tespit edilmiş bir merasim mevcuttur. Özetle; her yıl baharda asker celbi için İstanbul'dan taşraya gönderilen memurlar ve taşra görevlilerinden mürekkep bir Kura Meclisi oluşturulacaktır.¹³ Nüfus defterlerinden hareketle kazadaki en küçüğü 20 en büyüğü 25 yaşında yani askerlik çağında (esnan-ı askeriye) olanlar tespit edilecektir. Bu kişiler sırayla Kura Meclisine davet edilecekler ve görevlilerin huzurunda kuralarını çekeceklerdir. Çekilen kurada *asker oldum* yazısı denk gelenler 5 yıllık muvazzaf askerlik hizmetine alınacaktır.¹⁴ Boş kura çekenler ise 26 yaşına kadar her yıl kura çekilişlerine katılmaya devam edeceklerdir. Bu süreç içinde de eğer isimlerine kura isabet etmezse redif sınıfına ayrılacaklardır.¹⁵

Özellikle birazdan değineceğim olaylarla ilgili olarak kanunnamenin bazı kişi/görevlilere ayrıcalık temin eden belirli maddelerinin zikredilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede kanunnamenin on dördüncü bendinde; ilmiye, kalemiye, mülkiye hizmetinde olanlarla çeşitli unvan (kapıcıbaşı, müderris vb.) ve görevleri haiz (müftü, hâkim, şeyh vb.) ekâbirlerin askerlikten istisna tutulacakları belirtilir. On altıncı bendinde ulema çocuklarının medrese talebeliğini bahane ederek askerden kaçmalarının önüne geçmek için bunların imtihan edilmesi şartı getirilmiştir. On yedinci bend, on altıncı bende atıfla, 18-20 yaş arasındaki tüm medrese öğrencilerinin sınava tabii tutulacağı ifade edilir. Kanunnamenin kırk ikinci bendinde ise medrese öğrencileri için yapılacak sınavın kapsadığı konular ve ne şekilde olacağı izah açıklanmaktadır. On sekiz ve yirminci bendler -özetle- kendilerinden başka ailelerine

⁹ Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.13

¹⁰ 11 Ocak 1846 tarihli kanunname metni için bkz. BOA, A. {DVNS.KNA.d, 7.

¹¹ Kura Kanunnamesinin maddeleri için bkz; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, (Der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s.65-87. Ayrıca bkz. Faruk Ayın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.11-19

¹² Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.326.

¹³ Bkz. Görsel.1: Bu görselleri hazırlayan Ressam Berna Karaman'a teşekkür ederim.

¹⁴ Bkz. Görsel.2

¹⁵ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde*, s.70-87

bakacak kimsesi olmayanlara ayrıcalık yapmaktadır. Ayrıca tüccar, zanaatkar vb. önemli işlerde bulunup askere gitmek istemeyenler bedel-i şahsî adı altında kendi yerlerine askere gidecek olanları tespit edebilirken, yerine askere gidecek birini bulamayanların bedel-i nakdî adı altında belirli bir miktar para vermeleri kabul edilmiştir. Bu kanunname ufak tefek tadillerle 1869'a kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁶

İzmir'deki 1851 Yılı Kurası Üzerine

1843 yılında Osmanlı mülki taksimatı beş askeri bölge (Hassa, Dersaâdet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan) şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu çerçevede İzmir ve çevresi Hassa Ordusu bölgesine dahil edilmiştir.¹⁷

İzmir'deki ilk kuranın sorunsuzca gerçekleştirildiği dönemin İzmir muhassılı tarafından 25 Aralık 1846 tarihinde başkente bildirilmiştir. Şehirde gerçekleşen ilk kurada askere gidemeyecek olanlar (alil, marazlı, bikes vb.) ayrılmış ayrıca ismine askerlik isabet eden iki *Hayriye Tüccarı*¹⁸ kanunun kendilerine verdiği haktan faydalanarak bedel karşılığı askerlikten istisna tutulmuşlardır.¹⁹ Mayıs 1848'de İzmir ile civarındaki (Manisa, Mentеше vb.) yerleri teftiş için gönderilen Azmi Paşa, bölgedeki kura çekilişlerinde bir sorun olmadığını ifade etmektedir.²⁰

1851 yılına gelindiğinde ise şehirdeki kurada bazı uygunsuzlukların olduğu bu sebeple kura çekimi esnasında kura meclisi üyeleriyle, kura memurları arasında tartışmaların çıktığı şehirde görevli olan Miralay Reşid Bey tarafından İzmir'in bağlı olduğu Hassa ordu dairesi müşirine iletilmiştir.²¹ Reşid Beyden gelen şukkadandan sonra konu Dar-ı Şurayı Askeriye'ye intikal etmiştir. İzmir'den gelen haberler üzerine yapılan ilk incelemede meclis azalarından bazılarının akrabalarını çeşitli sebeplerle koruyup, kolladıkları ve kuraya sokmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kura esnasında bazı kişiler kanunnamenin on altı ve on yedinci maddelerinin kendileriyle ilgili olduğunu iddia ederek kuraya girmemişlerdir. Yazışmada askerlik hizmetinden kaçmaya çalışan bazı kişilerin isimler belirtilmiş olsa da genel olarak kuraya dahil edilmeyen kişi sayısı belirsizdir. Ayrıca askere gitmek istemeyenleri kayıran meclis üyelerinin kim ve kaç kişi oldukları da net olarak bilinmemektedir. Ek olarak kura işlemi bittikten sonra kura meclisi üyeleri tarafından mühürlenmesi gereken defterlerin mühürlenmediği üzerinde durulan bir diğer problemidir. Konuyla ilgili çeşitli kanaatlerin varlığına karşın yukarıda belirtilen bu belirsizliklerin netliğe kavuşturulmasının mühim olduğu ve bu uygunsuzlukların sebepleri ve sorumlularının açığa çıkarılmasının çok önemli olduğu vurgulanır. Zira daha beş yıllık

¹⁶ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde*, s.69-74.

¹⁷ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde*, s.131.

¹⁸ Avrupa tüccarı statüsünde dış ticaret yapan Osmanlı Müslüman tüccarı. Detaylar için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", *TDVİA*, C.17, İstanbul, 1998, s.64-65.

¹⁹ BOA, C.AS. 949-41213.

²⁰ BOA, A.}MKT.MHM. 3-36.

²¹ 18 Eylül 1851, BOA, İ.DH. 241-14640-Lef.1

bir geçmişe sahip ve yeni sayılabilecek bir kanunun gereğince uygulanmamasıyla alakalı problemlerin derhal çözülmemesinin gelecekte daha büyük sorunlara sebebiyet vereceği düşünülmektedir. Olayın iç yüzünün aydınlatılması adına Dar-ı Şurayı Askeri üyesi ve askeri okullar nazırı Ferik Ahmet Paşa görevlendirilmiştir. Bu çerçevede Ahmet Paşa, İzmir'e gidecek ve kendisine verilen görev ve alınan karar gereğince kuradaki usulsüzlük iddialarını -gerekirse gizlice- araştıracaktır.²²

Ahmet Paşa'nın küçük bir tehirlle İzmir'e geldiği 30 Kasım 1851 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.²³ 3 Aralık 1851'de ise vali konağında başlayan ve halka açık olarak gerçekleşen muhakeme süreci 20 Aralık 1851'de tamamlanmıştır. Neticede on dört kişi 1851 yılı kurasına fesat karıştırmak sebebiyle suçlu bulunmuşlardır.²⁴

Mahkeme ve Yüzleşme

İzmir'deki 1851 yılı kura usulsüzlükleri “hane halkının mecburi askerliğe karşı stratejilerine örnek olarak gösterilebilir.”²⁵ Bu çerçevede kura ile alakalı çıkartılan problemlerin merkezinde şehrin muteber ve nüfuzlu aileleri vardır. Ayrıca kanunlara aykırı bu tarz işleri önlemekle yükümlü olan defterdar, müftü, nüfus nazırı gibi İstanbul'un yereldeki temsilcilerinin de İzmir'in önemli aileleriyle iş birliği içinde oldukları yahut da bunların yaptıklarını görmezden geldikleri ifade edilmelidir.²⁶ Ek olarak bu usulsüzlüklerin sadece 1851 yılıyla sınırlı kalmadığı ve geçmişte de pek çok kişinin kuradan bir şekilde kayırıldığı bu tahkikatla ortaya çıkarılmıştır. Bu durumun -yukarıda değindiğim- 1848'de Azmi Paşa'nın yaptığı teftişi de şüpheli hale getirdiği düşünülebilir. Çünkü 1851'de yapılan mahkemede meclis azalarından bir tanesinin esnan defterinde tahrifat yaparak yeğenini H. 1263'ten (M.1847-1848) beri kuraya dahil ettirmediği anlaşılmıştır.²⁷

1851 kurasında sorun çıkarttığı tespit edilen ve bunun üzerine tevkif edilip derhal askere alınmış toplam yedi kişi mevcuttur.²⁸ Yapılan mahkeme sonucu suçlu bulunan kişi sayısı ise -daha önce belirttiği üzere- on dördür. Usulsüzlük sonucu

²² 18 Eylül 1851, BOA, İ.DH. 241-14640-Lef.1

²³ BOA, A.}MKT.UM, 87-2.

²⁴ BOA, İ.DH. 246-15022, s.14-16.

²⁵ Jan Lucassen, Erik Jan Zürcher, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik* (Der. Erik Jan Zürcher) (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.21.

²⁶ Başka yerlerde olan benzer olaylar ve bunların sebeplerinin detaylı tahlili için bkz; Mustafa Mesut Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Manisa, 2020, s.137-143. Bu nüfuzlu aileler içerisinde yer alan iki ailenin halen İzmir'de yaşayan akrabaları olduğu ve bunların geçmişte lakap olarak kullandıkları isimlerin günümüzde soyadları haline geldiği bilinmektedir. Bu sebeple polemik olmaması adına özellikle bu iki ailenin ismi/soy ismi zikredilmeyecektir.

²⁷ BOA, İ.DH. 246-15022, s.15.

²⁸ BOA, İ.DH. 246-15022, s.11.

müstesna tutularak kuraya dahil edilmeyen ve sonrasında yakalanarak askere alınmış olan yedi kişiyle ilgili hususlara değinilecektir. Ancak bundan daha önemli olan aslında pek çok kişinin kuradan, dolayısıyla da askerlikten kaçmaya çalışmasıdır. Ki mahkemedeki en uzun tartışmalar kuradan müstesna tutulanlardan ziyade kuraya dahil olmamak için çeşitli tavırlar içine girenlerle ilgilidir. Bu konudaki bir örnek Kapıcıbaşı unvanını haiz ve İzmir Ziraat müdürü olan Kançıbanzade Süleyman Bey'in oğlu Emin Bey'dir. Bu örnek özellikle taşra elitlerinin askerlikle ilgili kanuna ve ordudaki zorunlu hizmete karşı gösterilen mukavemeti ortaya koyması bakımından önemlidir.²⁹

Bu çerçevede Süleyman Bey, ilk olarak oğlu Emin Bey'i medrese talebesi olduğunu iddia ederek evladını medrese öğrencileri için yapılan sınava sokmak istemiştir. Bu istek kura memuru Hasan Efendi tarafından reddedilmiştir. Çünkü Emin Bey her ne kadar okuyup-yazar olsa da resmen bir medrese talebesi değildir. Ayrıca vali konağının kitabetinde görevli olduğu da Hasan Efendi tarafından ortaya konulmuştur. Kura memurunu ikna edemeyen Süleyman Bey bu sefer taktik değiştirerek oğlunun 18 yaşında olduğunu dolayısıyla da askerlik çağında (esnan-ı askeriye) olmadığını (20-25 yaş) söylemeye başlamıştır. Ek olarak oğlunun yaşının küçüklüğü için şahitleri de mevcuttur. Halbuki kura memurunun elindeki kura defterine göre Emin Bey 20 yaşındadır. Ayrıca Hasan Efendi bu konuda merkezi otorite tarafından kendisine verilen yetki üzerinden Emin Bey'in 20 yaşında olduğuna da kanaat getirmiştir.³⁰

Oğlunu kuraya sokmamak için iddialarını şiddetle sürdüren ve yeni gerekçeler bulmak konusunda oldukça becerikli olduğunu düşündüğüm Süleyman Bey, kura memuru Hasan Efendi'yi bir türlü ikna edememesi üzerine diğer meclis üyelerini de etkileyerek -bu sefer- kura çekimini geciktirmeye başlamıştır. Dahası başlayıp bir türlü bitirilemeyen kura merasiminin dördüncü gününde Süleyman Bey -kendisinin H. 1248'den (M. 1831-1832) beri müderris olduğunu gösteren bir ruus getirerek oğlunun da *müderris-zade* olduğunu, bu sebeple de kuraya dahil edilmeyerek imtihana sokulması gerektiğini -tekrar- söylemektedir. Süleyman Bey'in dört farklı iddiasına da mukavemet gösteren kura memuru ise sonunda Emin Bey'i -kanun gereğince- kuraya dahil ettirmeyi başarmıştır.³¹

²⁹ Konunun teferruatına girmeden önce kura memuru Hasan Efendi'nin iş bilirliği ve inadı neticesinde Emin Bey'in -uzun çekişmeler neticesinde- kuraya dahil edildiği söylenmelidir.

³⁰ Süleyman Bey oğlunun 17 yaşında olduğunu iddia etmesine karşın Hasan Efendi kura defterlerinden hareketle Emin Bey'in 20 yaşında olduğunu ispat etmiştir. BOA, İ.DH. 246-15022, s.11. Kura memuru Hasan Efendi'nin Emin Bey'in yaşıyla ilgili kanaati 1844 yılında hazırlanan ve nüfus sayımında görevli olanlara verilen talimattaki bir hükümlerle alakalıdır. Detaylar için bkz; Özekmekçi, *İlk Nüfus Sayımları*, s.168-169.

³¹ Hasan Efendi'nin bu konuda kura mümeyyizine söylediği sözler kura memurunun hem görevini yerine getirmekteki inadını, hem de taşranın nüfuzlu ailelerinden çekinmesini yansıtan ruh halini göstermesi bakımından ilgi çekicidir; *dört beş gündün beri ben bununla uğraşılıp (Emin Bey) ben bunu imtihan edemem idecek olsam bile önümde bir besmele okusa meclis*

Emin Bey'e kura çektilmesi olayların bittiği anlamına gelmemektedir. Zira talihin cilvesi olarak Süleyman Bey'in mahdumuna dolu kura denk gelmiştir. Bu durum zaten kura memuru ile yaşadığı sürtüşmeden dolayı gerilen Süleyman Bey'i daha da kızdırmış ve *gücenmekli cibetle* mühürlemesi gereken kura defterini mühürlememiştir. Bu noktada olaya İzmir defterdarı Muhlis Efendi dahil olur. Makamını İzmir'in nüfuzlu aileleri için kullanmaktan çekinmeyeceğini söyleyebileceğim defterdar, Kura Kanunnamesine aykırı olarak kurayla ilgili defteri mühürlemesi için Süleyman Bey'in evine kendi adamı olan Süleyman Ağa ile göndererek kanuna mugayir ilk hareketini yapmıştır. Zira kura defteri kanunnameye göre kura meclisi tarafından herkesin önünde kura çekilişi bitirildikten sonra mühürlenmesi gereken evraktandır. Resmî belgenin defterdarın adamı vesilesiyle Süleyman Bey'in konağına gönderilmesi de muhtemelen asker olacak olan Emin Bey'in hizmetten kaçırılması için sergilenen yeni bir mizansendir. Çünkü bu ziyaret esnasında defterdarın adamı olan Süleyman Ağa, Kaçıbanzade Süleyman Bey'in kulağına eğilerek *müjdemi isterim sizin mahdum kurtuldu* demektedir. Bunun da muhtemel sebebi defterdarın kanuna aykırı olarak kura defterine düştüğü sürhlerdir. Süleyman Bey'in oğlunun kuraya dahil edilmesi/edilmemesi noktasındaki mücadeleyi Hasan Efendi'nin kazandığı dahası Emin Bey'in çektiği kura neticesince askere alınacağı yukarıda da ifade edilmiştir. Ancak her şeyin sonunda olan yine ahalinin garibanlarına olmuştur ki kura memuru bu durumu mahkemede -başka şahitlerle beraber- dile getirerek ahalinin; "*Evvelki gün fakîr fukara güneş altında beş gündün beri biz buraya gelip gideriz Süleyman Bey'in oğlu için biz burada akşama kadar güneşte yanacağız! Kurayı çekecek.seniz çekin*" şeklindeki şikayetlerini tutanaklara yansıtmıştır.³²

Bu izahlardan sonra Hasan Efendi'nin tüm çabasına karşın 1851 yılı çekilişine dahil edilmeyen yedi kişi ile ilgili detaylara değinilebilir. Bunlardan üç kişi kadılık müraselelerine sahip olduklarından kuraya girmemişlerdir.³³ Bu belgelerin gerçekliği ve geçerliliği üzerine çıkan tartışmayı ilk etapta İzmir'in itibarlı ailelerinin kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak olaylarla ilgili yüzleşme sırasında rüzgârın tersine döneceği görülmektedir. Bu bağlamda mahkemede mevzu bahis kadılık iddiasıyla alakalı sorgulanan ilk kişi konuyla alakalı doğrudan sorumluluk sahibi olan İzmir Müftüsüdür. Mahkeme esnasında ikircikli bir tavır aldığı anlaşılan Müftü Efendi şahsını, kadıları askerden istisna tutan kanunnamenin on dördüncü bendiyle

tarafından bu imtihan oldu diyerek (beni) dava edecekleri dergar bu işten korktum ve bu iş ise kanuna hülafl olacaktır dedim eğer imtihan olur ise der alıyyede olsun..." BOA, İ.DH. 246-15022, s.11.

³² Emin Bey'le ilgili tartışmalar yüzünden 5 gün müddetle duran kura merasimi şehirde kura çekmekle yükümlü pek çok nefer adayını kızdırmıştır. Üzerine sığağın altında günlerce beklemeleri de durumla ilgili şikayetlerin daha da artmasına sebep olmuştur. BOA, İ.DH. 246-15022, s.11,12,13.

³³ "*Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve naiplere ve onlar canibinden nahiye naiplerine tayinleriyle salâhiyetlerini mübeyyin olarak yazılan resmî emirler hakkında kullanılan tabirdir.*" Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C.2, İstanbul, 1983, s.621.

müdafaaya çalışmıştır. Mahkemede ilgili madde okunup bu müraselelerin kişileri askerden istisna tutmadığı açıklandığında ise İzmir Müftüsü bu hususu kura esnasında yeterince anlayamadığını şimdi ise manasını tam olarak idrak ettiğini söyler. Konuyla ilgili diğer önemli anekdot kura memurunun müraselelerin geçerli olmadığını kura çekilişi esnasında sık sık dile getirmesidir.³⁴ Hatta müraselelerin kuraya girmemek için yeterli olmadığını, eğer bu konuda bir yanlışlık varsa da durumun başkentte düzeltileceğini ifade eden Hasan Efendi'ye belgelerinin Şeyhülislam tarafından onaylı olduğunu söyleyen bazı meclis üyeleri, bu kağıtların *Helvacı kâğıdı* olmadığını söyleyerek *gazubane tavırla* meclisi de terk etmişlerdir.³⁵

Üç kişinin kuradan müstesna tutulması noktasında meclis üyelerinin aralarında ihtilaf dikkat çekicidir. Konuyla ilgili görüşünü dile getiren Mehmet Ali Ağa isimli üye mürasele sahiplerinin akrabalarını kura sırasında uyardıklarını muhakeme esnasında söylemektedir. Başka üyelerin de Mehmet Ali Ağa ile aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Zira bunlar kadılık iddiasındaki kişilerin akrabalarını *gerekirse bedel vererek askerlik hizmetinden kurtarabileceklerini* kura esnasında da söylediklerini (!) ifade ederler. Buna karşın son noktada meclis üyelerinden bazıları bu kişilerin İzmir'de etraflıca olduklarını ve arzuladıkları her şeyi yapabildiklerini de bilmektedirler. Dolayısıyla tartışmaların sonunda Mehmet Ali Ağa ile onu destekleyenler mürasele sahiplerinin akrabalarından şehirdeki ağırlıklarından ötürü susmaya mecbur kaldıklarını itiraf ederler.³⁶

³⁴ “O vakit kura memurları tarafından bu istisna maddesi mansup olan memleket hâkimleriyle kazalarda bilfiil kadılık etmekte bulunan efendiler bakkındadır. Yoksa böyle yedlerine sadaka olarak verilmiş olan kadılık müraseleleri ashabını kurtaramaz ve bu müraselelerinde ad olunarak merkumlar müstesna tutulmaz ve illa kuraya idhal olunur. Kuraya dahil olsun ve keyfiyetleri künyeleri balasında gösterilsin. Eğerve Dersaadette şu müraseleleri kabul ederlerse iade olunurlar olmadıği suretle askerde ifa kalmırlar deyu memurin mumaileyh taraflarından o vakit meclise sizlere ifade olunmuş iken yine bervech-i kani olmayıp ısrar etmişiniz deyu haber veriyorlar.” BOA, İ.DH. 246-15022, s.4.

³⁵ BOA, İ.DH. 246-15022, s.4.

³⁶ Mehmet Ali Ağa'nın kura meclisinin en hafif tabirle en şımarık üyelerinden birisi olduğu ne kurayı ne kura memurunu ne de mahkemeyi gerektiği ölçüde ciddiye almadığı görülmektedir. Geçmişte de kurada usulsüzlük yaptığı için bir kere sürgün cezasına çarptırılmış olan Mehmet Ali Ağa'nın bu cezadan ders almadığı da anlaşılmaktadır. Bu çerçevede ağanın kura sırasındaki vukuatları da saymakla bitmez. Medrese talebelerinden, Kura Kanunnamesine, İzmir'deki nüfuzlu kimselerden, dönemin yöneticilerine kadar hemen hemen her konuda kendine has fikirleri de mahkeme tutanaklarına yansımıştır. Buradan hareketle Mehmet Ali Ağa'nın oldukça ilginç bir kişilik olduğunu ve bu sebeple başlı başına müstakil bir yazının konusu olması gerektiğini düşünmekteyim. Bu düşünceme birkaç örnek olması adına ilk etapta Mehmet Ali Ağa'nın kura esnasındaki tavırlardan birkaç anekdot paylaşmak yararlı olabilir. Bu bağlamda Mehmet Ali Ağa'nın küstah tavırlarının ilk örneği olarak kura memuru olan Hasan Efendi'yle dalga geçmesi zikredilebilir. Mehmet Ali Ağa kuraya giren yeğeninin babasını soran Hasan Efendi'ye yeğeninin babasının (Hasan Rüştü Efendi) dört seneden beri Kemer'deki kabristanın müdürü olduğu söylemiştir. Halbuki Mehmet Ali Ağa'nın kardeşi dört yıl önce vefat

Müraseleler konusunda Süleyman Bey'in oğlunu kuraya dahil etmemek için çabalayan İzmir Defterdarının müraselelerle ilgili olayların da içinde yer aldığı söylenmelidir. Sözü edilen belgelerin sahte olduğunu fark eden -belki de en başından beri bilen ve korkudan itiraf edemeyen- Müftü Efendi ve kura memurları da defterdarı uyarmıştır. Ancak defterdar bu uyarıları dikkate almayarak olayı bir şekilde idare etmeyi denemiştir. Dahası Muhlis Efendi, mürasele sahiplerini kuraya dahil etmemek için çabalarırken bir yandan da kendi kitabesinde çalışan bazı kişileri de kura memurlarından saklamaya çalışmaktadır. Bu sebeple mürasele tartışmalarının uzaması ve kura görevlilerinin şehre dağılıp askerlik çağında olan başka kişileri - özellikle kendi hizmetinde çalışanları- tespit edebileceğinden korkan defterdar topu sık sık müftüye atmakta ve mürasele iddiasıyla kuraya dahil olmayanları bir şekilde yola getirmesi için Müftü Efendi'yi zorlamaktadır.³⁷ Orta yol bulmak için çabalayan İzmir Müftüsü mürasele sahiplerini ikna etmek için son bir çaba sergiler. Bu çerçevede kadılık iddiasında olanların kuraya girmesi ve durumun sonradan yapılacak müdahalelerle düzeltilebileceğini iddia sahiplerine söyler. Ancak şehirdeki nüfuzlarına güvenerek akrabalarını kuradan istisna tutmaya kararlı olanlar geçen seneki kurada hem İzmir'de hem de başka yerlerde aynı belgelere sahip olanların kuraya girmediklerini emsal göstererek kesin bir kararlılıkla yakınlarının kura çekilişine dahil olmayacağını ifade ederler.³⁸

Sorguda konuyla alakalı tartışmaların sonuna gelindiğinde Muhlis Efendi kura çekilişi esnasında kanunu gereği gibi uygulamadığını, daha büyük tatsızlıkların çıkmaması için olayı geçiştirdiğini itiraf ederek hatalı davrandığını kabul etmektedir. Bunun üzerine kendisine son bir soru yöneltilir. Soru, sahte mürasele sahiplerini neden koruyup kolladığı ve kura esnasında hakikat ortadayken kanunname gereğince

etmiştir ve Kemer kabristanında metfundur. Kura memuruyla yaptığı istihzanın ortaya çıkarılması Mehmet Ali Ağa'nın şımarıklığına engel olmamış bu sefer de kura memuruna yeğenin babasını neden merak ettiğini ve kabristandakileri de kuraya dahil edip etmeyeceğini sormaktan geri kalmamıştır. Medrese talebeleri konusunda ise Mehmet Ali Ağa'nın *1 kişi okusun da nerde okursa okusun saye-i şabanede iki hâce tutar evladımı konağında okuturum buna kim ne diyebilir? Genç evladımı ben medreseye nasıl gönderebilirim* demesi dikkat çekicidir. Ek olarak sorgu esnasında damadı ve katibinin H.1263-1266 arasında kuraya dahil edilmediğinin ortaya çıkartılmasının Mehmet Ali Ağa'yı daha da asabileştirdiği iddia edilebilir. Çünkü kendisine bu usulsüzlüğün sebebi sorulduğunda *"siz bir vezir-i ali şansınız, asarsınız, ümeradır katl edersiniz"* diyerek cevap vermemeyi tercih etmektedir. Bunun üzerine sorguyu yapan kişi Mehmet Ali Ağa'ya içinde buldukları zamanı geçmişle karıştırmaması (*"asr-ı şabanelerinde ferden feride ve edna bir kişiye dabi fıske vurmak haddimiz değildir"*) gerektiğini söyler. BOA, İ.DH. 246-15022, s.1-4 ve 10. Mehmet Ali Ağa'nın 1851'den önce İzmir'de sürgünü için bkz. A.}DVN. 23-92.

³⁷ Müftü Efendi'nin kura esnasında ikircikli tavrına örnek olarak defterdara söyledikleri belirtilebilir. Ayrıca Müftü'nün bu ifadesi hem defterdar hem de olayın görgü şahitleri tarafından doğrulanmaktadır; *"Şu kadılık ruusu kalıklı yedlerinde bulunan kağıtlar kendilerini kurtarmaz kanunnamenin buna müsaadesi yoktur.."* BOA, İ.DH. 246-15022, s.5.

³⁸ BOA, İ.DH. 246-15022, s.5.

neden bu kişileri hapsedemediğidir. Muhlis Efendi'nin buna verdiği cevap İstanbul'un taşradaki vaziyetiyle birlikte türkölere konu edilmiş hakikatı ortaya koyar; *kuralarda böyle muteberler hapis ve tekdir olmadıgından egerce bunlar hapsedilselerdi jenalığa mümtiş olacağı vehmiyle hapislerine ciiret olunamadı*".³⁹

Müraseleler dışında bir kişi bakes/muinsiz olduğu savıyla kuradan müstesna tutulmuşlardır. Bakes bilindiği üzere kimsesiz, muinsiz ise askere alındığı zaman ailesine bakacak akrabası olmayan kişi demektir. Bu çerçevede bir kişinin H. 1263'den (1846-1847) H. 1267 (1850-1851) senesine kadar babasını çok yaşlı dolayısıyla da kendisini muinsiz olarak esnan defterlerine işlettiği anlaşılmıştır. Halbuki muinsiz olduğunu iddia eden şahsın babasının sağlığı yerindedir ve bu durum Hasan Efendi'nin tahkikatıyla ortaya çıkarılmıştır. Dahası resmi evrakta sahtecilikle kuraya dahil edilmeyen bu kişi dört yıl boyunca kura zamanlarında kura meclisinin karşısına çıkmış ve her sene tekrarlanan bu bakes/muinsizlik iddiasına mahallesinin ikinci muhtarını da şahit göstermiştir. Ortaya çıkarılan bu uygunsuzlukla ilgili savunmaları istenen meclis üyeleri ise bu kişiyi hatır için koruyarak kanuna aykırı davrandıklarını itiraf etmek durumunda kalmışlardır.⁴⁰

Mürasele ve bakeslik dışında kuradan kaçmanın bir diğer yolu medrese talebeliği iddiasıdır. Üç kişi medrese talebesi oldukları savıyla kuraya dahil edilmemişlerdir. Medrese talebeleriyle ilgili de kura memuru Hasan Efendi'nin kura meclisinin üyeleri ile çekişme içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede konuyla alakalı örnekler olarak Kantaroğlu Mustafa Ağa'nın oğlu Mehmet ve Hacı Numanoğlu Ahmet isimli kişilerle Hasan Efendi arasındaki ihtilaf üzerinde durulacaktır.⁴¹ Mehmet'le girdiği diyalogu mahkemede aktaran Hasan Efendi çocuğun meclise gelerek imtihan olmak istediğini söyler. Buna karşın Mehmet'in medrese öğrencisi olmadığını kıyafetinden tahlil eden Hasan Efendi çocuğa kuraya dahil olması gerektiğini beyan eder. Bunun üzerine medrese talebesi olmadığını kabul eden ancak evinde 4 yıldan beri tahsil ettiğini, okuyup-yazdığını ve imtihan edilmek istediğini söyleyen Mehmet'le Hasan Efendi arasındaki tartışmalar bir türlü bitmemiştir. Kura meclisi üyelerinin de Kantaroğlu'na destek vermeleri olayı daha da çetrefilli hale getirir. Hatta müderrislerden Şakir Efendi'de Mehmet'in kendi öğrencisi olduğunu söylemektedir. Tüm bunlar sürerken kura memurunun itirazlarına karşın meclisin bir yandan çocuğu imtihan ederek kuraya dahil ettirmemesi dikkat çekicidir. Hacı Numanoğlu Ahmet meselesinde ise mahkemede Ahmet'in dedesi ve babasının Atina'da ilmiye sınıfında oldukları şehrin Nüfus Nazırı olan Necip Efendi tarafından söylenmektedir.⁴² Ancak Ahmet'in babasının İzmir'e

³⁹ BOA, İ.DH. 246-15022, s.4,5.

⁴⁰ BOA, İ.DH. 246-15022, s.9-10.

⁴¹ Medrese öğrencisi olmayan diğer kişiler için de aynı hususlar geçerlidir.

⁴² Şahitliğine başvuru olan İzmir'in nüfus nazırının talebe olmayan damadını medrese öğrencisi gibi göstererek askerden kaçırması konunun giriftliği için güzel bir örnektir. BOA, İ.DH. 246-15022, s.16.

göç ettikten sonra ilmiye sınıfından ayrılarak kitabete geçtiği de şehirdeki herkes tarafından bilinmektedir. Bu gerçeğe karşın kura esnasında Ahmet'in ikamet ettiği mahallenin muhtarı ile imamının ilgili kişi için müderriszade ve medrese talebesi olduğu yolundaki yalan beyanla bu kişiyi kuraya dahil edilmekten kurtarmışlardır.⁴³

Mahkeme ve Sonrası

Detaylarına yukarıda değindiğim olaylar neticesinde yedi kişi kura usulsüzlüğünden dolayı direk olarak askere alınmışlardır.⁴⁴ Olayların sorumlusu olduğu tespit edilen toplam on dört kişi ise kuraya fesat karıştırmaktan suçlu bulunmuştur. Bu çerçevede başta İzmir Müftüsü⁴⁵, Defterdar Muhlis Efendi, Nüfus Nazırı Necip Efendi ve bir mahalle muhtarı ile şehrin itibarlı ailelerinin -ki pek çoğunun resmi görevleri de mevcuttur- kura çekilişinde suç ortaklığı yaptığı anlaşılmaktadır. Tespiti yapılan suçlar ise özetle evrakta sahtecilik, adam kayırma, yalancı şahitlik, görevli memura hakaret gibi fiillerdir.

Bu bağlamda özellikle dikkat çekici olan hususlar kura usulsüzlüğünün sadece 1851 yılıyla sınırlı olmadığıdır. Suçlu bulunan kişilerin pek çoğu aslında kura çekilişinin ülke genelinde uygulanmaya başlamasından itibaren kanunun suç saydığı işleri çekinmeden yapmaktadırlar. Ayrıca bunlar içerisinde iki kişinin geçmişte de aynı fiillerinden dolayı sürgün cezasına çarptırılmaları dikkat çekicidir. Dahası bu kişilerden bir tanesi Aydın Valisinin emri ve mahkemeye gelmezse bunun ihanet olacağını ifade eden mektuba rağmen memleketi Buldan'a giderek mahkemeye gelmeye tenezzül etmemiş ve bu sebeple -ancak- gıyabında suçlu bulunmuştur.⁴⁶

Mahkemenin tamamlanması ve suçluların ortaya çıkartılmasının olayların bitişi manasına geldiği düşünülebilir. Nihayetinde bu suçlara verilecek cezalar Kura Kanunnamesinin on ikinci bendinde belirtilmektedir.⁴⁷ Buna karşın kanunda belirtilen cezalar pratikte uygulanamamıştır. İlk etapta bu kişilere resmi görevlerinden el çekirilmiş olsalar da kısa bir süre sonra İzmir'deki işlerin yürümemesi, suçlu olduğu açıkça ortada olan kişilerin hafif cezalarla kurtulmalarına olanak sağlamıştır. Özellikle meclise daimî üye bulunmaması sebebiyle şehirdeki pek çok hizmetin aksadığı dönemin Aydın Valisi tarafından da 5 Mart 1852'de Babalı'ye bildirilmektedir.⁴⁸

Konunun tam olarak çözüme kavuşması ancak Nisan-Mayıs 1852'de olmuştur. 5 Nisan 1852 tarihli belgede mahkemede ki olayların bir özeti

⁴³ BOA, İ.DH. 246-15022, s.6-9

⁴⁴ Bunlardan beş kişi derhal İzmir kışlasına teslim edilmiş. İki kişi ise İzmir'de olmadıklarından kefile bağlanmışlardır. BOA, İ.DH. 246-15022, s.16.

⁴⁵ Mahkmeden sonra özellikle İzmir Defterdarının pişmanlığı ve yaptıklarını kuraya sekte gelmemesiyle açıklaması dikkat çekicidir. BOA, İ.DH. 246-15022, s.14.

⁴⁶ Mahkeme sonucunun özeti için bkz; BOA, İ.DH. 246-15022, s.14-16.

⁴⁷ Para cezası, sürgün vb. Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde*, s.73.

⁴⁸ BOA, İ.DH. 246-15022, Lef-9.

yapılmaktadır. Mahkemenin Aralık 1851’de yapılmasına karşın konunun üzerinden yaklaşık dört aydan fazla geçmesi ve nihai kararın bu kadar geç alınmasının sebebi ise başkentin içinde bulunduğu çıkmazdır. Bu durum yazışmalara yansımıştır. Bu bağlamda ketm-i nüfus (nüfus saklamak) ve kura nizamını ihlale cesaret ettiği belirtilen on dört kişinin suçları tek tek izah edilmekte ve cezaya çarptırılmalarının gerekliliği açıkça belirtilmektedir. Ancak diğer yandan bunların cezalandırılmasının Babıali’nin şehirdeki gücünü azaltacağı da ifade edilmektedir. Zira merkezi otoritenin gözünde şehirde bu kişiler dışında muhatap alınacak başka kimse yoktur.

Neticede İstanbul’un gözünde dört kişi ağır suçluyken, geri kalanlar hafif kusurlu bulunmuşlardır. Bu dört kişinin ağır suçlu olarak tabir edilmelerinin sebebi ise şehirdeki nüfuzlarını saltanat için kullanmaları gerekirken bunun aksini yapmalarıdır. Suçluları cezalandırıp/cezalandırmamak arasındaki ikilimde gidip-geldiği anlaşılan merkezi otoritenin nihai kararı ise 29 Nisan 1852’de verilmiştir. Buna göre üç kişi altı ay süre ile İzmir ve civarındaki çiftliklerinde oturmaları ve kimseyle görüştürülmemeleri kararına varılmıştır. Beş kişinin üç ay müddetle evlerinden dışarı çıkmaları yasaklanmıştır. Geri kalan dört kişiden ikisi tevbih ve tekdirle cezalandırılmıştır. Diğer iki kişi ise ulemadan olmaları sebebiyle fetvahaneye bildirilmiş ve bu zatlara tevbihname yazılmasına karar verilmiştir. Verilen karar ve uygulanacak olan cezaların(!) ahali arasında dedikoduya sebep olmaması adına mahrem tutulması Aydın Valisine bildirilmiştir. 17 Mayıs 1852’de ise verilen kararlar sultan tarafından da onaylanmıştır.⁴⁹

Sonuç Yerine

Yeniçeriler 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri disiplin, taktik, eğitim ve strateji vb. alanlarda rakiplerinin gerisine düşmeye başlamıştır. Dahası iç siyasette de sultanların otoritesini tehdit eden ocağın düzeltilmesinin dönemin yöneticileri tarafından imparatorluğun bekasının kurtarmak amacıyla bir devlet politikası olarak benimsediği bilinmektedir. Bu politika ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde *eskijen* ordunun oldukça sancılı ve de kanlı bir şekilde tasfiyesiyle nihayete erdirilmiştir.

Şüphesiz 2. Mahmut’un Yeniçeri Ocağı yerine kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ve bu ordunun Türk/Müslüman nüfusa yaslanmasıyla benimsenmiş olan askere alma metotları Osmanlı Devleti gibi askerliğin uzun süre profesyonellerin tekelinde olduğu bir yapı için oldukça radikal bir uygulamadır. Bu çerçevede ahalinin bu yeni sınırlı-zorunlu ve de zorlu hizmeti gönüllü olarak benimsemesi kolay olmamıştır.

Çalışmada İzmir örneğinden hareketle bu tarz düşüncelerin daha toplumun tamamını aksettirilmediği/aksettirilemediği anlaşılmaktadır. Aslında bu durum açıklanabilir. Zira askerlik görevinin bilhassa Osmanlı/Türkiye için vatan, millet,

⁴⁹ Suçlu bulunan bir kişi öldüğü için cezaya çarptırılan toplam kişi sayısı on üçtür. BOA, İ.MVL. 236-8344 Lef-1,2,3,4.

devlet vb. kavramlar üzerinden kutsal bir amaca dönük vazife olarak tanımlanması da ancak -kitle iletişim araçlarının kısmen yaygınlaştığı- 19. yüzyılın ikinci yarısından sonradır. Bu bağlamda 1851 yılında askerlik hizmeti bazı zengin ve nüfuzlu kişiler için kaçınılması gereken bir angarya olarak görülmektedir. Halbuki kura usulü hiç şüphesiz din ve devlet için bilhassa Türk ve Müslümanların orduda adil bir şekilde hizmet etmesi niyetiyle tasarlanmıştır. Ancak eşitlik vaadiyle yürürlüğe konan bu kanunun zaman ve zemini bulunduğu türlü adaletsizliklere sebebiyet verdiği açıktır. Zira merkezi otoritenin gözünde taşranın *muteberleri* olanlar bu hizmetten istisna tutulmak için gerektiğinde sahte belgeler üretmekte, gerektiğinde ise yerel görevliler vasıtasıyla resmi evrakta sahtecilik yapabilmektedir. Tek bir olgu örneğinden konuyla alakalı bir genelleme yaptığımı farkındayım. Ancak mahkemede dile getirilen *Bedel ver kurtul* yaklaşımı dahası bu bakış açısının toplumumuzda uzun süre geçerliliğini korumasının bu genellemem için yeter sebep olduğunu iddia edebilirim. Neticede *zenginimiz bedel ver askerimiz fakirdendir* deyişi türkülerimize de yansımıştır.

Metinde üzerinde durulan mahkeme tutanakları askerlik görevine dair toplumun bir kesiminin bakışına dair örneklerle beraber ayrıca dönemle alakalı zaten bilinen bir gerçeği de yeni bir misalle kuvvetlendirmek amacıyla kullanılabilir. Bu, modern bir devlete evrilmek için uzun süredir mücadele içinde olan Osmanlı merkezi otoritesinin ülkenin büyük çoğunluğunda hele de İzmir gibi başkente oldukça yakın, büyük ve önemli bir şehirde dahi tam olarak istenen güce erişememesidir. Şüphesiz 2. Mahmut'la başlayıp, Tanzimat'la devam eden değişim ve dönüşüm bunlar için hazırlanan tüm kanun, nizam, yönetmelik vb. mevzuatın pratiğe dökülmesinde sıkıntılar olduğunu ortaya koyan önemli çalışmalar mevcuttur. Bu çerçevede mahkemede İstanbul'un temsilcileriyle taşranın nüfuzlu kimseleri arasında geçen tartışmaların paylaşılmasının konuyla alakalı mevcut literatüre yeni bir katkı olacağını ummaktayım.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.}DVN. 23-92.

A.}DVNS.KNA.d, 7.

A.}MKT.MHM. 3-36.

A.}MKT.UM, 87-2.

İ.DH. 241-14640, 246-15022

İ.MVL. 236-8344

Araştırma Eserler

Aydın, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*. Ankara 1994.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*. Ankara 2008.

Kütükoğlu, Mübahat. «Hayriye Tüccarı.» *TDVİA*, 1998, s. 64-65.

Lucassen, Jan., Zürcher, Erik Jan. «Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve.» *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik* içinde, 1-23. İstanbul, 2003.

Moreau, Odile. *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev. Işık Ergüden). İstanbul 2010.

Özekmekçi, Mustafa, Mesut, İlk *Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere ile ABD Sayımları ile Mukayesesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Manisa 2020.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), C.3. Ankara 1978.

Uyar, Mesut, Erickson, Edward., J. *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul 2017.

Yeşil, Fatih. *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*. İstanbul 2016.

Yıldız, Aysel, «Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratip Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu.» *Osmanlı Araştırmaları (XLII)*, 2013, s. 233-274.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul 2009.

DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLAR

BÜYÜK İZMİR DEPREMİ SONRASI SANCAKBURNU KALESİNİN TAMİR FAALİYETLERİ (1688-1695)

Bekir Gökpınar*

Giriş

XVI.yüzyıl sonlarına doğru Doğu Akdeniz limanlarının ticari faaliyetlerinin azalmasına karşın İzmir mütevası bir liman iken avantajlı hinterlandı sebebiyle yavaş yavaş yükselişe geçmiştir. İran'la yapılan savaşlar sebebiyle bölgenin istikrarsızlaşması tüccarları başka ticari merkezler aramaya sevk etmiştir. Bunda İngilizlerin Hindistan'da Hollanda ile olan rekabette geri düşmesi ve ham madde temini için yeni pazar arayışı da etken olduğu söylenebilir. Bunun yanında Osmanlı yönetiminin gümrük vergilerini düşürmesi, ihracat üzerindeki denetimi gevşetmesini de ilave edilebiliriz. İngiliz dokuma endüstrisi tamamen ithalata bağımlı olup, yeni yeni keşfettikleri İzmir pamuk, yün, tütün ve diğer ürünler açısından zengindi. Bunun için Atlantik kıyısındaki tüccarlar İzmir'e yerleşmeye başlayınca ticari hayat canlandığı gibi limanın önemi hızla artmaya başladı.¹ İşte XVI.yüzyıl sonunda küçük bir kasaba görünümünde olan İzmir'in XVII.yüzyıl başından itibaren ticaretin de etkisi ile hızla artan nüfusu yüzyıl sonunda 100 bine yaklaştığı tahmin edilmektedir.²

Şehrin gelişmesinde ticaret gemilerinin rahatlıkla girebildiği coğrafi olarak son derece uygun körfez ve burada yer alan iç ve dış limanların varlığı da zengin hinterlandı kadar önemlidir. Körfezin Menemen tarafı sığ olup daha güneyde kalan kısmı limana gemilerin rahatlıkla girip çıkabilmesi için کافی derecede derinliğe sahiptir. İç limanın emniyetini eski adıyla Saint Pierre, Türklerin eline geçtikten sonra yeniden yapılan ve adı değiştirilen Aşağı Kale veya Ok Kalesi sağlıyordu. Zamanla iç limanın toprakla dolması, sığ hale gelerek gemilerin giremeyecek hale gelmesi ve XVII. yüzyıl ortalarında Sancakburnu kalesinin yapılması ile Ok Kalesi eski önemini kaybetmiştir.³ Ok Kalesinden başka İzmir'de güvenliğinin sağlanmasında iç kale olarak Kadifekale ve körfez gemi giriş çıkışlarını kontrol eden Sancakburnu kaleleri mevcuttur. Özellikle Sancakburnu Kalesi ya da Yenikale İzmir'in düşman donanmalarına ve korsan saldırılarına karşı mükemmel bir koruma görevi

* Doç. Dr., Bandırma Onyedı Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, bgokpinar@gmail.com

¹ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya(1550-1650)*, (Çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu), 2.Baskı, İstanbul 2000, s. 80; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), 2.Baskı, İstanbul 2020, s. 379.

² Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 29.

³ Mübahat Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı*, İzmir 2000, s. 20-21.

üstlenmiştir. Ayrıca kale İzmir limanına girip çıkan gemilerden gümrük vergilerinin de tam ve eksiksiz olarak alınmasını da sağlamıştır.⁴ Sancakburnu Kalesinden sonra körfezin emniyetini sağlayan en dış halkada Yeni Foça Kalesi mevcuttur. Bu kale Foça “Beşkapılar Kalesi” olarak da bilinmektedir. Foça, İzmir limanına 71 km uzaklıkta olup, kalesi sahil kenarında yer almaktadır.⁵ Bu kaleler zinciri içinde Sancakburnu Kalesi, İzmir limanı ve şehri için stratejik öneme haizdir. Zira Sancakburnu Kalesi, körfezin güney kıyısında, bir burun ucunda inşa edilmiş olup, tam karşısına gelen kuzey sahildeki Gediz nehrinin eski ağzı arasındaki uzaklık körfezin en dar yeridir. Bu kale sayesinde Osmanlılar, İzmir limanına giriş ve çıkışları kolaylıkla kontrol edebilme imkanına sahipti.⁶

İşte XVII.yüzyıl ortalarında İzmir limanının güvenliğini sağlama ve ticareti kontrol altına alma gayesiyle yaptırılan Sancakburnu Kalesi, Necmi Ülker tarafından muhtelif çalışmalara konu edilmiştir. Yine aynı müellif tarafından 1688 yılında yaşanan İzmir depremi ve akabinde yıkılan Sancakburnu Kalesinin tamirâtı etraflıca ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalar son derece kıymetli bilgiler ihtiva etmekle birlikte ağırlıklı olarak batı kaynakları esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak Sancakburnu Kalesi’nin kısmen yapılması ve akabinden 1688 depreminde yıkılmasını müteakip yapılan tamirat çalışmaları Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler ve döneme ait kronikler esas alınarak izah edilmeye çalışılacaktır.

1.Sancakburnu Kalesi

Sancakburnu Kalesi, İzmir’in ticari olarak ön plana çıkmaya başladığı XVII.yüzyılın ikinci yarısında şehri denizden gelebilecek tehlikeler karşı korumak için körfezi en dar noktasında deniz kıyısında bir burunda yapılmıştır. Kalenin yapım amaçları ile ilgili birkaç değişik sebep olduğu görülmektedir. Bunları İzmir’e gelen yabancı gezginlerin yazılarından ve Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinden öğrenebiliyoruz. Batılı gezginlere göre Osmanlı donanmasının 26 Temmuz 1656’da Venedik donanmasına yenilmesi sonucu İstanbul’a doğru ilerlemelerine mani olmak için Çanakkale boğazının kapatılması ile Köprülü Mehmed Paşa, yeni bir donanma oluşturmak için İzmir limanındaki yabancı tüccar gemilerini kiralamak istemiştir. Ancak gemi kaptanları bu öneriyi kabul etmeyerek körfezi hızlıca terk etmişlerdir. Bu olay üzerine Köprülü Mehmed Paşa, İzmir körfezinin en dar yerinde bir kalenin mevcudiyeti halinde bu gemilerin rahatça limanı terk edemeyeceklerini hesap ederek yeni bir kale yapımına karar vermiştir.⁷ Evliya Çelebi ise yabancı tüccar gemilerinin İzmir limanından yüklerini aldıktan sonra gümrüklerini ya kendi istedikleri gibi ya da

⁴ Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, s. 36-39.

⁵ Hazal Ceylan Öztürkler, *İzmir İlinde Kaleler(Bizans ve Türk Devri)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2011, s. 79.

⁶ Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII.Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir 1994, s. 3.

⁷ Necmi Ülker, “İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği”, *Birinci Askeri Tarih Semineri*, Bildiriler II, Ankara 1983, s. 263-265.

hiç vermeden rahatlıkla çıkmaları nedeniyle oluşan ekonomik kaybın önlenmesi amacıyla yapıldığını ifade etmektedir.⁸ Buradan hareketle Sancakburnu Kalesi'nin Köprülü Mehmed Paşa döneminde yukarıda izah edilen saiklerle yapıldığı açıktır.

Sancakburnu Kalesi'nin ilk defa yapımına tayin edilen kapıcıbaşının ismi konusunda Evliya Çelebi ile Osmanlı Arşiv belgelerinde farklılık mevcuttur. Şöyle ki Evliya Çelebi, kalenin Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı Gevezâde Ağa tarafından yapıldığını “...*bu kal'a-i zîbâyı müceddeden metânet üzere Dergâh-ı âlî kapucubâşısı GevezâdeAğa me'rifetiyle bir kal'a-i metîn ü hasîn inşâ edüp..*” şeklinde açıkça ağanın lakabını vermekte ancak ismi yazmamaktadır. Bu bilgi hakkında herhangi bir kaynak da zikretmemektedir. Ancak Osmanlı Arşivinde söz konusu kalenin Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı Hısım Mehmed Ağa tarafından yapıldığı “*mahall-i mezbûrda bir kal'a binâ ve ihyâ eylemek için dergâh-ı ali kapucubâşularından Hısım Mehmed Ağa tayin..*” şeklinde hükümlerde açıkça yer almaktadır.⁹

Bir başka bir husus kalenin yapım tarihi ile alakalıdır. Gerek batılı seyyahlar gerekse Evliya Çelebi, kalenin Köprülü Mehmed Paşa döneminde yapıldığını yazmakla birlikte bu kaynaklarda net bir tarih yoktur. Bu hususta yine Osmanlı Arşivinde mevcut belgelerden yola çıkarak bir tahminde bulunmak gerekmektedir. Nitekim İzmir muhafazasında olan Mehmed Paşa'ya “*İzmir limânı ucunda Sancakburnu demekle ma'rûf olan mahalde kal'a binâ olunması ebemm-i mühimmât-ı ümûr-ı dîn-i devlet olmağla devletlî usta ve neccâr ve bennâlar cem' eyleyüp ale't-ta' cül mahall-i mezbûrda bir kal'a binâ ve ihyâ eylemek...*” şeklinde 1 Eylül 1657(22 Zilkâde 1067) tarihinde bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümden de anlaşıldığına göre kale inşaatı 1657 sonlarına doğru başladığı açıktır. Yine belgelerdeki “*Sancakburnu kurbunda cedîden binâsı fermân olunan...*” ve “*Halâ İzmîr kurbunda Sancakburnu demekle ma'rûf mahalde müceddeden binâsı fermân olunan...*” ifadeleri dikkate alındığında kalenin buraya ilk defa yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani Sancakburnu Kalesi'nin yerinde eski bir kale mevcut değildir.¹⁰

Sancakburnu Kalesi'nin yapımı için işçi ve malzeme yakın kazalardan tedarik edilirken bunların temini işi ise bölgedeki kaza kadılarının uhdesindedir. Nitekim merkezden gönderilen emirlerde kale inşaatı için İzmir, Aydın, Saruhan, Sığla ve Hüdavendigâr sancaklarında bulunan kadılar görevlendirilmiştir. İnşaat için gerekli usta, kalfa, ve neccarların temini işi Hısım Mehmed Ağa'ya ait olduğu ancak kazmacı, kürekçi, taşçı vb. ustaların tedarik edilmesi görevi ise İzmir ve Sığla sancağında bulunan kadılara verilmiştir. Yine kale inşaatında kullanılacak kireç, taş, vürdinar, temel için kazıklar ve yine istihdam edilecek işçilerin temini işi de söz konusu kadılara havale edilmiştir. Ayrıca kale inşaatı için Osmanlı yönetimi ahaliden haksız para

⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zallı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9.Kitap, (Haz.Yücel Dağlı vd.), İstanbul 2005, s. 54.

⁹ MAD. nr.4688, s. 84(22 Zâ.1067/1 Eylül 1657); Evliya Çelebi, *Seyahatnâme..*, s. 54; Ülker, İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği, s. 266.

¹⁰ MAD. nr. 4688, s. 84(22 Zâ.1067/1 Eylül 1657).

alınmaması konusunda kadıları ikaz etmeyi de ihmal etmemiştir.¹¹ Buna rağmen Sancakburnu Kalesi inşaatı masrafları için Çine kazasında Ahmed ve Pir Ali ahaliden tekaliflerini toplamakla görevlendirilmişlerdir. Ahali üzerlerine düşen mükellefiyetlerini eda etmelerine karşın söz konusu kişiler ahaliden haksız olarak cürüm ücreti adıyla 90-100'er akçe tahsil etmeye kalkışmışlardır. Bununla ilgili Çine kadısına emir gönderilerek ahaliden haksız alınan bu meblağların derhal geri verilmesi istenmiştir.¹²

Sancakburnu Kalesi inşaatında görevli Mübaşir Hısım Mehmed Ağa ve yanında çalışanların işeleri ise İzmir iskelesi gümrük eminin gümrük malından günlük 1.500 akçe olarak ödenmesi istenmiştir.¹³ Buna karşın kale inşaatının masraflarının yarısının ise İstanbul Gümrük Emini Siyavuş Paşa tarafından karşılaması için emir gönderilmiştir.¹⁴

Kale inşaatının ne kadar devam ettiği şimdilik bilinmemekle beraber Evliya Çelebi'nin 1671 yılında kaleyi ziyaret ettiği bilinmektedir. Onun aktardığına göre kale kapısı üzerinde beyaz mermerde celi hat ile yazılan beyit aşağıdaki gibidir:

“Görünce Hâtîf-i Gaybî dedi bu kal'aya târîh,

Kilâd-i babr ü berr oldu ve hakekâ kal'a-i Sancak, Sene 1077”

Bu beytin sonundaki tarihi dikkate alırsak 1077 yani 1666-1667 yıllarını işaret etmektedir. Yani kalenin inşaatının 1657 yılında başladığı ve 10 yıl kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Ancak bu durum aslında kalenin müstemilatının ikmal tarihini ifade etmektedir. Zira 1657 yılında inşaatın başlamasını müteakip kısa süre sonra kaleye top ve top mühimmatı yerleştirildiği yine belgelerde yer almaktadır. Bunu MAD'da 4688'de Sancakburnu kalesine verilen top ve top mühimmatı listesi ve listenin sonunda yer alan “Mühimmât-ı mezbûr müceddeden binâ olan kal'aya verilmiştir” ifadesi teyit etmektedir.¹⁶

Evliya Çelebi kalenin İzmir körfezinin dar bir yerinde ve kumsalda kare şeklinde olduğunu, son derece sağlam yapıldığını, çevresinin ise 1.100 adım olduğunu belirtmektedir. Yine alçak bir yerde deniz seviyesine yakın olduğu için de hendeğinin olmadığını ve içinde körfeze bakar şekilde topların olduğunu yazmaktadır. Kale yapımı tamamlandıktan sonra da artık yabancı gemilerin gümrüklerini ödememe gibi

¹¹ MAD. nr.4688, s. 84(22 Zâ.1067/1 Eylül 1657).

¹² “mezbûrların cerîme nâmına doksanar ve yüzer kuruşların alup ziyâde zulm ve te'addî etmeleriyle...”, Murat Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-58 tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizgin), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 139-140.

¹³ MAD. Nr.4688, s. 84(6 Z.1067/15 Eylül 1657).

¹⁴ “kal'anın mesârîfi için lâzım gelen akçenin nısfın sen edâ eylemek bâbında..”, MAD.nr. 4688, s. 84(24 Z. 1067/3 Ekim 1657).

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 9.Kitap, s. 54.

¹⁶ MAD. nr. 4688, s. 86.

bir imkanları olmadığı, bundan dolayı da gümrük gelirlerinin 200 kese fazla kadar arttığı ve her geçen sene miktarın çoğaldığını ifade etmektedir. Aslında bu durum ekonomik olarak kalenin yapım hedefine ulaştığını göstermektedir.¹⁷ Yine kale yapıldıktan sonra şehri ziyaret eden yabancı gezginler de kalenin yapıldığı yer itibariyle körfeze giriş ve çıkışları kilitlediği, gemilerin denizin nisbeten daha derin olan kale önünden geçmek zorunda olduklarını ifade etmektedirler.¹⁸ Kaleye “*Sancakburnu*” denmesinin sebebi olarak yabancı gemilerin İzmir’e girerken kale hizasına geldiklerinde bir saygı ifadesi olarak direklerine beyaz sancak çekmeleri olarak izah edilmektedir.¹⁹

2.Büyük İzmir Depremi ve Sancakburnu Kalesi’nde Yapılan Tamirat (1688-1695)

İzmir, tarih boyunca sık sık büyük depremlerin yaşandığı Ege bölgesinin en aktif deprem faylarının yer aldığı bir bölge olarak karşımıza çıkar. Şehrin özellikle XVII.yüzyıldan itibaren ticarî olarak gelişmesi bir çok batılı tüccar ve gezgini buraya çekmiştir. Ayrıca İstanbul’dan sonra İzmir’de ticarî faaliyetleri için elçilik açmışlardır. Bu yüzyıldan itibaren olan depremleri onların günlüklerinde ya da anılarında sık sık rastlamak mümkün olabilmektedir. Örneğin 1664 depremi için bir Hollandalı’nın notlarında “...*korkunç bir deprem:Dağlar, bütün dünya ve deniz sallanıyor ve titriyordu. Limanda bulunan gemiler suda çalkalanıyor, sallanıyordu; içinde bulunduğumuz evin duvarları birbirinden ayrılıyordu, öyle ki evimize güven duyamaz olmuştuk...*” diye yazmaktadır.²⁰ İzmir depremleri hakkında bunun gibi örnekler çoktur. Bunu takip eden yıllarda da büyük depremler olduğu kayıtlarda mevcuttur. Şüphesiz XVII.yüzyıl içinde büyük İzmir depremlerinden biri 10 Temmuz 1688 (12 Ramazan 1099) Cumartesi günü öğleden önce olmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa bunu “*Mâb-ı Ramazânü’l-Mübârekin onikinci günü bi-emrillâhi te’âlâ medîne-i İzmir’de vakt-i zuhrdan bir saat mukaddem zelzele-i azîme vukû’ bulup...*” şeklinde anlatmaktadır. Yine İzmir depremi hakkında kısa da olsa bilgi veren Anonim Osmanlı Vekayinâmesinde “*mâb-ı mezburun nuf-ı abirinde İzmir’de azîm zelzele zuhûr eyleyip çok mahallât harâb olup hatta Frenklerin barutları var imiş ateş alup attıkda bakîyye kalan mahallelerinden çok evler ateşe yanmış*” ifadeleri yer almaktadır. Depremde bazı evler ve dükkanların yer ile bir olduğu ve hatta Fransız elçisinin evinin yıkıldığı, kendisinin de öldüğü ve içeride bulunan barutun yangına sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu deprem sebebiyle limana iki mil mesafede olan

¹⁷ Evliya Çelebi kale yapımından başka müştemilatı hakkında da ayrıntılı bilgi vermiştir. Kale içindeki evler, cami, hamam, toplar vb. bilgiler için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 9.Kitap, s. 54.

¹⁸ Eylem Güzel, “Seyahatname ve Gravürlerde Ege Bölgesi Kale Mimarisi”, *Türkîsh Studies Social Sciences*, C.14/2, 2019, s. 79.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 9.Kitap, s. 54; Ülker, *İzmir Şehri Tarihi*, s. 7.

²⁰ Jean Vogt, “Osmanlı Topraklarında tarih Boyunca Depremsellik: Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou, (Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk), İstanbul 2001, s. 20.

Sancakburnu Kalesi'nin de kulesi ve duvarları harap olmuş, zeminde oluşan çukura su dolmuştur.²¹ Ayrıca depremin şiddetinden kale duvarlarında bulunan topraklara gömülmüştür.²²

İzmir depreminde şehrin büyük oranda yıkılmasından sonra Osmanlı yönetimi yeniden imar çalışmalarına başlamıştır. Bu tarihlerde devlet “*Kutsal İttifak*” savaşları sebebiyle birçok cephede savaşmak zorunda olduğu için imar işlerinin zor şartlar altında sürdürüldüğünü tahmin edebiliriz. Her şeye rağmen Venediklilerin de Ege Denizinde Osmanlı için tehdit oluşturması, adaları işgal etmesi ve Çanakkale'ye kadar çıkmaları büyük bir ticarî liman olan İzmir'in güvenliğini sağlayan Sancakburnu Kalesi'nin de bir an önce tamir edilmesini elzem hale getirmekteydi. Nitekim Osmanlı Arşiv belgeleri ve döneme ait kronikler incelendiğinde kalenin depremden kısa süre sonra keşif yapılarak tamir faaliyetlerine başlandığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir inşaat ve tamir için mimarbaşı veya hassa mimarlarının biri tarafından öncelikle resim(model) veya plan hazırlanır, sonra padişahın da onayı alınıp divan-ı hümayunda müzakere edilerek uygun görülürse yapım aşamasına geçilirdi. İnşaat ve tamirata esas olmak üzere keşif bedelleri de kalem kalem hazırlanırdı. Keşif bedelleri “*keşif defteri*” ne kaydedilerek defterdarlığa takdim edilir, masrafların tedarik edileceği gelirler de tespit edilerek sadrazamın onayı alınırdı. Böylelikle tüm tefarruatı ile kabul ve tasdik edilmiş keşif defterinin bir sureti mimarbaşına verilir, ödemeler yapım aşamalarına göre peyderpey ödenirdi.²³ Bu minvalde Sancakburnu Kalesi'nin yeniden yapım ve tamiri amacıyla mimar ve dergah-i ali kapıcıbaşı Ahmed Ağa görevlendirilmiştir. Ahmed Ağa'nın yaptığı keşifte eski kale arazisinin iki yanı uçurum olduğundan üst kısmında yer alan kara tarafından yeniden bina inşaatına başlanmasının uygun olacağı ve kale tamir maliyetinin de tahmini olarak 3.617.040 akçeye(20.000 kuruş) tekabül edeceğini hesaplanmıştır. Söz konusu meblağ Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancaklarına yakın kazalardan kale yapımı için taş, kireç, kereste alımı yanında işçi, marangoz ve taşçılık gibi inşaatla istihdam edilenlere yevmiye olarak kullanılacaktır. Gördüğümüz kadarıyla bu yıllarda “*Kutsal İttifak*” savaşları devam etmekte ve devletin mali durumunda bazı güçlükler olduğundan kalenin yapımı için sarf edilecek meblağın yakın sancak ve kazaların ayanından “*imdâd*” olarak tedarik edilmesi

²¹ “*Hattâ belde-i mezburenin cânib-i babrisinde olan iki mil mesâfede vâki Sancakburnu kal'asının dahî kule ü burucu efsende-i rîy-i tîrâb ve derân u birûnunda ebniyesi harâb olup, zemin hasf tarîkiyle gavta-hâr-i derûn-ı âb oldu.*”, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin(1066-1116/1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 300; Ramazan Aktemur, Anonim Osmanlı Vekayinâmesi(H.1058-1106/M.1648-1694), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 160.

²² Depremde şehirde büyük yıkım olmuş, 16.000-19.000 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Ülker, *İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği*, s. 271; aynı müellif, *İzmir Şehri Tarihi*, s. 19.

²³ Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I/1, Ankara 1963, s. 163-166.

kararlaştırılmıştır. Zira XVII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet savaş masraflarını karşılayabilmek için yeni bir vergi türü veya cebri bir borç olarak imdadiye toplamaya başlamıştır. İmdadiye hanedan mensuplarından, askerîlerden, ulemeden, esnaf, tüccar vb. mali durumu elverişli kimselerden alınmaktadır. Nitekim kale yapım masrafları olarak Menteşe ve Seferihisar'dan 3.000'er kuruş, Menemen ve Manisa'dan 2000'er kuruş, Turgutlu ve Güzelhisar'dan 1000'er kuruş söz konusu kazaların ayanından "*ber-vech-i imdâd*" tahsil edilmesi emredilmiştir. Kalan 7.000 kuruşun Aydın ve Saruhan muhassıllığı malından ve 1.000 kuruşun da halihazırda baruthane nazırı olan Maden Ağa'nın kendi malından "*alâ tarîku'l-imdâd*" tamamlanması öngörülmüştür. Kale yapımı için bina eminliğine dergah-ı ali kapıcıbaşı payesi verilerek İzmir Baruthane nazırı Maden Ağa tayin edilmiştir. Daha sonra Urla kazası ahalisinden 2.000 kuruş daha imdad alınması konusunda emir gönderilmiş ve kale yapımı için tedarik edilen meblağ 22.000 kuruşa(3.960.000 akçe) ulaşmıştır.²⁴

Sancakburnu Kalesi'nin yeniden yapımı için Mimar Ahmed Ağa'nın 8 Eylül 1688 tarihli hazırlanmış olduğu keşif defterinde mühimmat ve kerestelerin çeşitleri, miktarı ve fiyatları yer almaktadır.

Sancakburnu Kalesi yapımı için gerekli mühimmat türü, miktarı ve fiyatları:²⁵

Malzeme Adı	Miktar	Birim Fiyat	Toplam(Akçe)
Mismar-ı mertek ²⁶	1.000 adet	19	19.000

²⁴ MAD. nr. 3992, s. 34(12 Zâ. 1099/8 Eylül 1688); MAD. nr. 9871, s. 124(23 R.1100/14 Şubat 1689); Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Sancakburnu Kalesi'nin tamiri için hazırlanan keşif bedelinin 36 yük akçe yani 3.600.000 akçe olduğunu ifade etmekte ve bu bilgi arşiv belgeleri ile örtüşmektedir. Yine MAD 3992'de 3.000 kuruşun Menteşe ayanından tahsil edilmesi gerektiğini yer almakla birlikte Zübde-i Vekâyat'ta ise Tire olarak verilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyat*, s. 300-301; Yavuz Cezar, "Osmanlı Maliyesinde XVII.Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiye" Uygulamaları", *İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II/2(1984), s. 101-102.(69-102).

²⁵ MAD. nr. 3992, s. 35.

²⁶ Mertek, dört köşeli uzun ve kalınca kereste. Çam ağacından yapılan toprak evlerin duvarlarının üzerinde bulunan ağaç. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarîh Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 466.

Mismar-ı baskı	500 kıyye	22	11.000
Mismar-ı Lofça Samakovi	200 kıyye	23	4.600
Mismar-ı Lofça yerli	200 kıyye	26	5.200
Mismar-ı Zağra	150 adet	28	4.200
Mismar-ı elvâh	50 kıyye	34	1.700
Ahen	120 kantar	--	--
Çeküç	100 adet	--	--
Külünk-i ferhadî ²⁷	50 adet	60	3.000
Kazma	200 adet	35	7.000
Kürek-i cedîd	1.500 adet	7	10.500
Kazma-i lağımî	30 adet	60	1.800
Küskü	5 adet	5x18	450
Varye ²⁸	5 adet 25 kıyye	18x18	450
Toplam			68.900 akçe

Yukarıdaki tablodaki malzemeler İstanbul'dan satın alınmış olup, mismar ve mühimmatın imal edildiği yer, türü, ve kullanım amacı, ayrıca miktarlarının da adet ve kıyye olarak verildiği görülmektedir. Mismarın(çivi) Osmanlı döneminde Lofça, Samakov ve Zağra'da imal edilenlerin makbul olduğu bilinmektedir ki söz konusu tabloda da bu durum açıkça görülmektedir. Mismarın dışında demir, çekiç, kazma, lağım kazması, taş kazması, kürek, küskü ve varye satın alınan malzemeler arasındadır.

Sancakburnu Kalesi tamirâtı için gereken kereste türü, miktarı ve fiyatı:²⁹

Kereste Türü	Miktar	Birim Fiyat	Toplam(Akçe)
Vürdinar-ı kara kebir ³⁰	200 adet	180	36.000

²⁷ Külünk, ucu sivri taşçı kazmasıdır. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s.726.

²⁸ Varye/Varyoz/Varya, Kamaların üzerine vurarak taşları yarmakta kullanılan ağır demir tokmak, büyük kesitli kerestelerin birbirine mihlanmasında vurmaya yarayan ve iki elle tutulan çekiç, balyoz. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1997, s. 110.

²⁹ MAD. nr. 3992, s. 35.

³⁰ Vürdinar/Verdinar, çamgiller familyasından ve yapraklarını dökmeyen ağaç türü. Köknar olarak bilinir. Odunu selüloz, kağıt endüstrisinde, inşaatlarda ve mobilyacılıkta kullanılır.

Büyük İzmir Depremi Sonrası Sancakburnu Kalesinin Tamir Faaliyetleri (1688-1695)

İnebolu kebir	300 adet	120	36.000
Çifte İnebolu	50 adet	60	30.000
İnebolu tahta?	700 adet	26	18.200
Battal Rumeli	1.000 adet	8	8.000
Samsun direği lâzime-i kazık	600 adet	60	36.000
Peymane-i kebir	500 adet	13	6.500
Topaç-ı sağır Karadeniz	400 adet	40	16.000
Elvah-ı Ağa	2.000 adet	18	36.000
Elvah-ı Levhian	2.000 adet	6	12.000
Taban-ı enker	500 adet	35	17.500
Toplam			252.200 akçe

Tablodaki keresteler dikkate alındığında yetiştiği bölgeler, imal edildiği ağaç türü ve kullanım amacına göre adlandırılmış olup, miktarı ise doğal olarak tamamen adet esas alınmıştır. Vürdinar denilen köknar türü ağaç ile İnebolu kebirin diğerlerine nazaran kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Mühimmata göre kerestelerin miktarı ve fiyatı daha fazladır.

Mimar Ahmed Ağa'nın hazırladığı keşif defterlerinde her iki tabloda yer alan malzemeler İstanbul'dan satın alınmıştır. Nitekim defterde açıkça yer aldığı üzere Gümrük Emni Ali Ağa tarafından İstanbul'dan satın alınan mısır ve mühimmat ücreti 68.900 akçe, kereste ücreti ise 252.000 akçe olmak üzere 320.100 akçedir.³¹ Kale tamirinde kullanılacak bu malzemeler İstanbul Gümrük Emni Ali tarafından "narh-ı cari" üzerinden İstanbul'dan satın alınarak İzmir'e gönderilmiştir. İstanbul'dan gönderilen kereste ve mısır ücreti olan 50.000 akçe sabık Mimar Ahmed Ağa'ya teslim edilmiştir.³² Ancak belgelerden anlaşıldığı kadar kale tamiri için ilk önce mimar tayin edilen Ahmed Ağa'nın vefat ettiği, İstanbul'dan gönderilen 50.000 akçenin ise yeni bina emni Maden Ağa'ya henüz teslim edilemediği anlaşılmaktadır.³³ Kale mimarbaşı Ahmed'in keşiften kısa süre sonra vefat etmesi üzerine "İvaz" adında bir zimmi tayin olunduğu, onun da ölmesi ile bu defa yine bir gayr-i müslim olan mimar

Eskiden kargir yapıların iskelelerinde ya da ahşap yapılarda dikme ve kiriş olarak kullanılmıştır. Sönmez, *Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, s. 110.

³¹ MAD. nr. 3992, s. 35, (24 N. 1100/12 Temmuz 1689).

³² MAD. nr.3992, s. 34(15 Zâ. 1099/11 Eylül 1688).

³³ MAD. nr. 3992, s. 35(16 Câ. 1100/8 Mart 1689).

Ahmed'in kalfalarından, kale binası yapımına vukufu olan "Vabom" zimmi tayin olunmuştur. Tabi mimarların peşpeşe vefat etmesi kale yapımını geciktirdiği belgelere de yansımıştır.³⁴

Osmanlı İmparatorluğunda diğer eşya ve hizmet fiyatları gibi meslek teşekküllerinin yardımı ile resmî makamlar tarafından tayin ve tespit edilmiştir. Ancak bu ücretlerin piyasada zaman içerisinde istikrar kazanmış adil ve makul olduğu da unutulmamalıdır.³⁵ Nitekim Mimar Ahmed Ağa'nın kale tamiri için hazırlanmış olduğu keşfe göre taş, kireç, mühimmat ve kerestenin mümkün olduğunca ucuz, işçi, neccar ve taşçıların da uygun ücretlerle yakın kazalardan tedariki emredilerek devlet maliyesine olan yük azaltılmaya çalışılmıştır. Yine bunların yakın bölgelerden tedarikinin öncelik verilmesi de işin maliyeti açısından önemlidir. Mesela İzmir Küstüm karyesinden taş ve kireç, Midilli adasından 80 dülger, Sakız adasından 80 dülger gönderilmesi istenmiştir. Yine İzmir kazasının Kırıklı karyesinden 50 araba istenmiş ve ahalinin muaflik iddiasında bulunmayarak işin geciktirilmemesi konusunda kadı ve mübaşir ikaz edilmiştir. Yine devlet malzeme ve işçi tedariki esnasında ödemelerin tam yapılması hususunda titizlik istemektedir. Nitekim Bina Emni Maden Ağa'ya Manisa kazasından istenen kireç, taş ve kereste mühimmatının ücretlerini tamamıyla vermesi ve ahaliyi rencide etmemesini emretmiştir.³⁶

Devlet öteden beri ahalinin ekonomik durumunu dikkate alarak yeni tekalifler talep etmektedir. Aksi durumda ekonomik problemlerin başkaca olayları tetiklemesi dikkate alınarak yeni tekaliften vaz geçilmekte veya merkezi bütçeden karşılama yolu tercih edilmektedir.³⁷ Sancakburnu Kalesi'nin tamiri için İzmir'e yakın muhtelif sancak ve kazalardan da kereste, işçi, taş vs. ihtiyaçlar talep edilirken ahalinin durumu dikkate alınmıştır. Ancak kimi zaman daha önce yapılan taleplerin dışında yeni ilaveler de olduğu görülmektedir. Osmanlı yönetimi genellikle ahalden yeni bir talebin yapılmasını kolay kolay izin vermediği bilinmektedir. Nitekim Güzelhisar kazasında bu şekilde ilave talebin merkeze intikal eden şikayet üzerine kale bina emni Maden Ağa'ya bir ferman gönderilerek bu durumun uygun görülmediği bildirilmiştir.³⁸ Sancakurnu Kalesi tamirâtı için talep edilen tekalifler kazaların ekonomik durumu ile yakından alaklı olmakla birlikte genel olarak bir denge

³⁴ "Sancakburnu kal'ası üzerine mimarbaşı olan İvaz zımmî mürd olup binâ mu'attal kalmıgla...", MAD. nr. 9871, s. 127(24 R. 1100/15 Şubat 1689).

³⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı(1550-1557)*, C.1, Ankara 1974, s. 100.

³⁶ MAD. nr. 3992, s. 34(26 S.1100/20 Aralık 1688); MAD. nr. 9871, s. 124(23 R.1100/14 Şubat 1689).

³⁷ Eyüp Kul, "Temeşvar Eyaletine Nizam Verme Çabaları ve Temeşvar'ın Kaybı Öncesinde Yapılan Faaliyetler(1700-1715)", *History Studies*, Cilt 11, Sayı:13, Haziran 2019, s.1016.

³⁸ Hasan Basri Türk, *13 Numaralı Atik Şikayet Defteri(Vr.1-142)*, *Değerlendirme-Çeviri Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 332.

gözetilmiştir. Mesela Güzelhisar kazası ile Akhisar kazası arasında kale tamiri için yapılan talepler ve fiyatlar arasında büyük oranda fark bulunmamaktadır.

Güzelhisar kazasından talep edilen mühimmat ve işçi:³⁹

Kereste Türü	Miktar	Birim Fiyat(akçe)	Toplam(Akçe)
Kireç	3.050 kantar	10	30.500
Neccar	16 nefer	20	320
Irgad	32 nefer	10	320
Seng-i kebir	26 adet	30	780
Kazıklık direk	1.405 adet	20	28.100
Taş	3.160 çeki	3	9.480
Ağa tahtası	287 adet	50	14.350
Vürdinar-ı direk	18 adet	125	2.250
Toplam			86.100

Akhisar kazasından talep edilen mühimmat ve işçi:⁴⁰

Kereste Türü	Miktar	Birim Fiyat(akçe)	Toplam(Akçe)
Kireç	1.954 kantar	10	19.540
Neccar	8 nefer	20 x154 gün	24.640
Irgad	10 nefer	10x154 gün	15.400
Kebir taş	16 adet	30	480
Kazıklık direk	912 adet	20	18.240
Taş	462 çeki	3	1.386
Ağa tahtası	125 adet	60	7.500
Vürdinar	16 adet	120	1.920
Toplam			89.106

Akhisar kazasından talep edilen malzeme ve işçilerin uzaklık ve etrafında dağlık mahaller olması hasebiyle nakli mümkün olmadığı ancak bina emini Maden'in bu defa "kereste ve taş ve kireç akçesi" adıyla 1.500 kuruştan fazla ücret istediği ortaya çıkmıştır. Konunun İzmir kadısı vasıtasıyla İstanbul'a intikal etmesi üzerine söz konusu malzeme ve işçilerin ücretlerinin bina emini Maden tarafından ödenmesi

³⁹ Türk, *a.g.t.*, s. 13; Numaralı Atık Şikayet Defteri, s. 332.

⁴⁰ MAD.3871, s. 47.

gerektiği halde ahaliden ücret istemesi nedeniyle teftiş edilmesi, haksız yere aldığı ücret olup olmadığının araştırılması, halihazırda kale binası yapımına sarf ettiği masrafların miktarının da merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁴¹ Kale bina emini Maden Ağa'nın söz konusu şikayetler üzerine 1690 yılının Mart ayında (Evâhir Câ.1102) görevden alındığı ve bir mübaşire teslim edilerek İstanbul'a ihzarının istendiğini görülmektedir.⁴² Maden Ağa'nın görevden alınması üzerine yerine bu defa dergah-ı ali kapıcıbaşılığı payesi ile bina emini olarak Ramazan'ın tayin edildiği görülmektedir.⁴³

Bu arada Maden Ağa'nın Sancakburnu Kalesi tamiri için bina emini görevi uhdesinde iken reayadan belirlenen miktarın üzerinde meblağ alması soruşturma açılmasına ve başbaki kulu hanesinde hapis cezasına uğramasına sebep olmuştur. Bunun dışında İzmir baruthanesinde güherçile iştirasında da devlet tarafından tayin edilen fiyatın dışında reayadan bedel alması şikayete konu olmuştur. Defterdar İsmail Efendi, Maden Ağa'nın 40 kese akça(20.000 kuruş) hazineye teslim etmek şartıyla suçunun affını rica etmiş ve 28 Mayıs 1690(19 Şevval 1101) tarihinde afv olunmuştur. Maden Ağa, söz konusu meblağı da hazineye ödemiştir.⁴⁴

Sancakburnu Kalesi'nin yeniden yapımı konusunda mühimmat ve insan gücü tedarikinin fevkalade zor olduğu, sürecin tahmin edilenden daha uzun sürdüğünü belgelerden anlayabiliyoruz. Nitekim yukarıdaki probleme ilaveten bu defa söz konusu kazalardan mühimmat masrafları tahsili için görevlendirilen kimselerin aldıkları malları gizledikleri ortaya çıkmıştır. Devlet bunları önlemek için kadılarına yeni emirler göndererek olayın araştırılması ve bunu yapanlara gerekli cezaların verilmesini istemiştir.⁴⁵ Ancak bunların da işin hızlandırılması konusunda kafi gelmediği bina emini Ramazan'ın merkeze yeniden başvurusundan anlaşılmaktadır. Bunun üzerine kale yapımı için mimar Ahmed Ağa'nın hazırladığı keşif defterindeki kayıtlar dikkate alınarak kadıların kazalardan tedarik edilen mühimmat, işçi ve neccarları "*ber-vech-i ta'cîl*" olarak teslim etmeleri ve ücretlerinin de derhal ödenmesi hususu yeniden hatırlatılmıştır.⁴⁶ Bu defa Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe sancaklarından tedarik edilmesi gereken mühimmatla ilgili problemle karşı karşıya kalınmıştır. Söz konusu sancaklar ahalisi merkezden aldıkları "*hulâf-ı inhâ ile mühimmat-*

⁴¹ MAD. nr. 3871, s. 47 (20 Râ.1101/1 Ocak 1690).

⁴² Reşat Çelik, *99 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi(1-90)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015, s 210.

⁴³ MAD. nr. 9871, s. 111(12 R. 1100/3 Şubat 1689).

⁴⁴ "...meblağ-ı mezbûrî bazîne-i âmireye teslim eylemek üzere fermân-ı âlî sâdur olup bî-câre Ma'den Ağa'nın cürmi afv buyruldu.", Üsküdarî Abdullah Efendi, Vakıat-ı Ruzmerre, (Haz. Muzaffer Doğan), C.I, Ankara 2017, s. 295.

⁴⁵ "...mezbûr kasabalar sâkinlerinden bazı kimesneler mal-ı mezbûrû abz edüp ketm etmek murâd ederler." MAD. nr. 9871, s. 124(23 R.1100/14 Şubat 1689).

⁴⁶ MAD. nr. 9871, s. 124(23 R.1100/14 Şubat 1689).

ı mezbûr alunmayup itmâm oluna” fermanını bahane ederek taş ve ağaç tedarikinden muaf olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak konunun bina emini Ramazan tarafından İstanbul’a bildirilmesi üzerine Menteşe sancağı ahali elinde bulunan ve diğer üç sancak ahalisine de intikal eden bu fermana itibar edilmemesi, taş, kereste, kireç vb. mükellefiyetlerini ifa etmeleri emredilmiştir.⁴⁷

Sancakburnu Kalesi’nin tamiri için Manisa, Turgutlu, Tire, Menemen, Güzelhisar, Aydın ve Seferihisar ayanlarından tahsili istenen meblağların yarısının geldiği, kalenin bir an önce yapılabilmesi için kalan miktarların da bir an önce gönderilmesi emredilmiştir. Buna rağmen kazalardan ihtiyaç duyulan mühimmatın ancak bir kısmı gönderilebilmiştir. Bu nedenle kale mübaşiri inşaatın planlandığı gibi devam edilebilmesi için kalan malzemelerin bir an önce teslim edilmesi gerektiği hususunda merkeze yeni bir arzual göndermek zorunda kalmıştır.⁴⁸

Sancakburnu Kalesi’nin depremden sonra yeniden yapım çalışmalarının 1691 yılında tamamlanarak yeniden hizmet vermeye başladığı batılı kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁹ Bilindiği gibi kale üç bölümden müteşekkildir: İç kale, dış kale ve varoş. İç kalede komutan konağı, ibadet yeri, muhafız garnizonu, anbarlar, koğuşlar, cephane, sarnıç, yerleşim yerleri vb. gibi hayati öneme sahip yapılar bulunurdu.⁵⁰ Buradan hareketle İzmir limanının batılı tüccarlar tarafından yoğun kullanıldığı dikkate alınarak en azından iç kalenin tamamlanarak hizmete açılmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Zira Evliya Çelebi, söz konusu kaleden bahsederken seksen kadar ev, cami, han, hamam, cephanesi, topları ve muhafızları olduğunu zikretmektedir.⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yer alan sair kalelerde benzer tamir faaliyetleri her zaman olabilmektedir. Ancak kale tamiratlarının kısa sürede tamamlananlar olduğu gibi türlü sebeplerle uzun yıllara yayıldığı da görmektediriz. Mesela 1696 yılında Azak Kalesi Rusya’nın eline geçmesi ile Kuban taraflarının emniyeti için yapılan Açu Kalesi 40 günde yapılmıştır. Ancak sonraki yıllarda ihtiyaca göre ilaveler yapılmıştır.⁵² Buna karşın Ağrıboz Kalesi’nde 1688 yılında başlayan tamirinin 1697 yılında devam etmekte olduğunu görmektediriz.⁵³ Yine Karadeniz’de Soğucak Kalesi’nde 1723 yılında başlayan tamirat ancak 1728 yılında

⁴⁷ “*mühimmât-ı mezkûrdan bir taş ve bir ağaç tedârikinde olmayup cümle men’ olunmuştur*”, MAD. nr.9871, s. 125, (25 R.1100/16 Şubat 1689).

⁴⁸ MAD. nr. 9871, s. 111(12 R. 1100/3 Şubat 1689).

⁴⁹ Ülker, *İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği*, s. 271.

⁵⁰ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin Askerî ve İdarî Fonksiyonları(1550-1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 34-40.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 9.Kitap, s. 54.

⁵² Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (Haz. Mehmet Topal), Ankara 2018, s. 367.

⁵³ Muhittin Kul, “Muhasara ve Deprem: Kal’-a-i Ağrıboz Tamiratları(1688-1715)”, *History Studies*, C.13/1(Şubat 2021), s.75-77.

tamamlanmıştı.⁵⁴ Kale tamirlerinin uzun sürmesinde coğrafi şartlar, hava şartları, istihdam edilecek insan gücünün zamanında tedarik edilememesi, işin ehli olmayanların istihdamı, savaş, isyan, görevlilerin ihmal ve istismarı, mali durumlar gibi bir çok faktörler yer almaktadır.⁵⁵

Sonuç olarak yukarıda sayılan durumları dikkate aldığımızda Sancakburnu Kalesi ile ilgili olarak iç kaledeki bazı yapıların tamamlandığı ancak ihtiyaca binaen kale müştemilatına ait bazı yapıların ise tamiratının bir müddet daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira kalenin tamiri ile ilgili 26 Ağustos 1695 yılında İzmir kadısına bir hüküm gönderilmiştir. Söz konusu hükümde kalenin içinde bulunan suyun akıtılması ve bugüne kadar gereği gibi tamir edilmesi gerekirken *“husûs-ı mezbûrdan ba'zıları muhâlefet edüp fermân olunduğu üzere kal'a-i mezbûrenin ta'miri ta'tiline bâ'is oldukları...”* ifadesinden anlaşıldığı üzere işin geciktirildiği belirtilmektedir. Özellikle kalenin tamirine mani olanların isimlerinin bildirilmesi hususunda hatırlatma yapılmıştır. Kalenin bir serhat kalesi olduğu *“Sancakburnu Kal'ası serhâd olup metânet ve istihkâm üzere bir gün mukaddem ta'miri ehemmi-ü ümûrdan olmağla”* şeklinde belirtilerek ve bu nedenle sağlam bir şekilde tahkim edilmesi istenmiştir.⁵⁶

Sonuç

XVII.yüzyılda İzmir, Osmanlı'nın önde gelen bir ticaret şehri olarak batılı tüccarların uğrak yeri haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da İzmir limanı ve dolayısıyla körfezi de önem kazanmıştır. Osmanlı yönetimi İzmir körfezinin emniyetini sağlamak ve oluşan ticari faaliyeti kontrol altına alabilmek için stratejik bir noktada Sancakburnu Kalesi'ni inşa etmiştir. Kale 1657 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın teşebbüsü ile yapılmıştır. Kale yapımı ile birlikte yabancı tüccar gemilerinden alınan gümrük gelirlerinde önemli miktarda artış gerçekleşmiştir.

İzmir, tarih boyunca büyük depremlerin yaşandığı aktif bir fay üzerinde yer almaktadır. 1688 yılında olan büyük İzmir depremi ile şehirle birlikte Sancakburnu Kalesi de yıkılmıştır. Savaş yılları olmasına rağmen Osmanlı, yeni keşif çıkararak kalenin yeniden yapımı için derhal faaliyete başlamıştır. Kale inşaatı için yakın kazaların kadılarına fermanlar gönderilmiş, finansmanı da kazaların ayanından *“imdad”* suretiyle tedarik yoluna gidilmiştir. Malzemenin bir kısmı da İstanbul'dan satın alınmıştır.

⁵⁴ Cengiz Fedakar, “Soğucak Kalesinin İnşası(1728)”, *XVIII.Türk Tarih Kongresi(Ankara:1-5 Eylül 2018), Kongreye Sunulan Bildiriler*, VI.Cilt, Haz. Semiha Nurdan-Muhammet Özler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, s. 98-99.

⁵⁵ Eyüp Kul, “Bosna Eyaletinde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler(1700-1715), *Türkiyat Mecmuası*, Sayı:28/2, 2018, s. 126-128.

⁵⁶ Mustafa Kılıç, *107 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyon, Tablil ve Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 82.

Kale yapımı sırasında mimarların peşpeşe vefat etmesi, bina emini Maden Ağa'nın ahali üzerindeki süistimleri, kazalardan tedariki gereken malzemelerin zamanında teslim edilmemesi gibi sebeplerle inşaatın geciktiği görülmektedir. Elimizdeki bilgi ve belgelere göre -şimdilik- kale 1691 yılında yeniden hizmet vermeye başladıysa da yapımın daha uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- MAD. nr. 3992, s. 34, 35,
MAD. nr. 4688, s. 84, 86.
MAD. nr. 9871, s. 111, 124, 125, 127.
MAD. nr. 3871, s. 47.

Yayımlanmış Kaynaklar ve Araştırmalar

- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010.
Aktemur, Ramazan, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106/M.1648-1694)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019
Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C.1, Ankara 1974.
Batmaz, Eftal Şükrü, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin Askerî ve İdarî Fonksiyonları (1550-1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.
Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974.
Cezar, Yavuz, “Osmanlı Maliyesinde XVII.Yüzyılın İkinci Yarısındaki “İmdadiyye” Uygulamaları”, *İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II/2(1984), s. 69-102.
Çelik, Reşat, *99 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-90)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tablil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995.
Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 9.Kitap*, (Haz.Yücel Dağlı vd.), İstanbul 2005, s. 54.
Fedakar, Cengiz, “Soğucak Kalesinin İnşaatı (1728)”, *XVIII.Türk Tarih Kongresi (Ankara:1-5 Eylül 2018), Kongreye Sunulan Bildiriler, VI. Cilt*, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, s. 47-113.
Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, (Çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu), 2. Baskı, İstanbul 2000.
Güzel, Eylem, “Seyahatname ve Gravürlerde Ege Bölgesi Kale Mimarisi”, *Turkish Studies Social Sciences*, C.14/2, 2019, s. 71-91.
Kılıç, Mustafa, *107 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyon, Tablil ve Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

- Kul, Eyüp, “Bosna Eyaletinde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler(1700-1715)”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı:28/2, 2018, s. 111-136.
- Kul, Eyüp, “Temeşvar Eyaletine Nizam Verme Çabaları ve Temeşvar’ın Kaybı Öncesinde Yapılan Faaliyetler(1700-1715)”, *History Studies*, Cilt 11, Sayı:13, Haziran 2019, s.1009-1029.
- Kul, Muhittin, “Muhasara ve Deprem: Kal’a-i Ağrıboz Tamiratları(1688-1715)”, *History Studies*, C.13/1(Şubat 2021), s.760-97.
- Kütükoğlu, Mübahat, *XV. Ve XVI.Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İzmir 2000.
- Necmi Ülker, “İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği”, *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Ankara 1983, s. 263-284.
- Öztürkler, Hazal Ceylan, *İzmir İlinde Kaleler(Bizans ve Türk Devri)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2011.
- Silahlâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, (Haz. Mehmet Topal), Ankara 2018.
- Sönmez, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1997.
- Turan, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I/1, Ankara 1963, s. 157-202.
- Türk, Hasan Basri, *13 Numaralı Atik Şikayet Defteri(Vr.1-142)*, *Değerlendirme-Çeviri Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Ülker, Necmi, *XVII. ve XVIII.Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir 1994.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.
- Vogt, Jean, “Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik: Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, (Ed. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk), İstanbul 2001, s. 13-58.
- White, Sam, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâlî İsyânları*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2020.
- Yıldız, Murat, *92 Numaralı ve 1657-58 tarihli Mübimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Ek 1: Sancakburnu Kalesi (Cornelis de Bruyn, İzmir, Bruyn, 1698: Lev. 3)

CENEVİZ DİPLOMATLARINA GÖRE İZMİR'DE GÖRÜLEN HASTALIKLAR VE ETKİLERİ (1665-1680)

Selim Parlaz*

Giriş

Osmanlı tarihi araştırmaları açısından Avrupa arşivlerinin verdikleri bilgilerin önemi oldukça fazladır. Bunlardan biri de Cenova Devlet Arşivi'ndeki bilgi ve belgelerdir. Mezkûr kayıtlar, Latinlerin erken dönemden itibaren Osmanlılar ile ilişkilerini gözönünde bulundurduğumuzda dikkate değer dökümanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Osmanlılar ile ilgili ekonomik, siyasi, diplomatik ve kültürel malumatın yanısıra şehir ve limanlarda görülen hastalıklar hakkında da bilgileri ihtiva etmektedirler. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir konsolosluğunda görev yapan Ceneviz diplomatlarının bahsettiği hususlardan bir kısmı da şehirde salgın haline gelen hastalıklar ve kent yaşamına etkileri üzerinedir.

İzmir'de gündelik yaşamı etkileyen en önemli olaylardan biri de şehirde görülen hastalıklardır. İzmir limanında XVII. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen ticari faaliyetler, Fransız, İngiliz ve Hollanda'dan ve şehrin ekonomik anlamda parlak dönemler yaşaması neticede bazı hastalıkları da beraberinde getirmektedir. Bu duruma tanıklık eden uluslardan biri de XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de görev yapan Cenevizlerdir. Mezkûr devletin konsolosları şehirle ilgili başta ticaret olmak üzere birçok konuya temas etmişlerdir. Yazmış oldukları mektup ve raporlarla merkezlerini devamlı olarak bilgilendirmişlerdir. İzmir'de görev yapan Giovanni Luigi Gentile, Ottavio Doria, Garibaldi ve Luigi Cartabono'nun malumat verdiği hususlardan biri de şehirde görülen hastalıklar ve bunların etkileri üzerinedir. Hastalıklarla ilgili verdikleri bilgiler sayesinde İzmir'e gelecek olan vatandaşlarını uyarmaları mümkün olmaktadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de ticari faaliyetlerini devam ettiren Avrupalı tüccarlardan biri olan Cenevizler için bunu sürdürebilmek son derece önemliydi. Ancak şehirde görülen bazı hastalıklar ticari faaliyetleri de inkıtaya uğratabilecek kadar etkiliydi. Bu bağlamda konsolosların temas ettiği veba ve sıtma hastalıkları dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi.

Ceneviz temsilcilerinin gözlemlerine göre salgın hastalıklar liman kentleri ve çevresinde yoğunlaşmış görünmektedir. İstanbul haricinde Osmanlıların en önemli uluslararası ticaret merkezlerinden biri olan Anadolu'nun batısındaki İzmir liman şehrinde de tarih boyunca çok sık veba salgınına şahit olunmuştur. Ceneviz temsilcilerinin raporlarına göre şehirde 1667 ve 1674 yıllarında veba salgınları yaşanmıştır. XVII. yüzyılda ciddi sonuçları olan salgınlar, şehrin ekonomisinin yükseliş dönemiyle aynı zamanda görülmüştür. Çalışmamızın temel kaynağını

* Doç. Dr. Selim Parlaz, Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Cenova Devlet Arşiv'ine (Archivio di Stato di Genova) ait konsolos mektupları ile raporları teşkil edecektir. Resmin bütünü aydınlatan örnekler üzerinden İzmir'de görülen hastalıklar ve etkileri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Veba Hastalığı

Veba, *pasteurella pestis* veya *yersinia pestis* adlı bir mikro-organizmanın neden olduğu bulaşıcı ve ateşli bir hastalıktır. Eski zamanlarda veba anlamına gelen Arapça *tanm* kelimesi hıyarcıklı veba türü için, veba kelimesi ise, içeriği tam olarak bilinmeyen bütün salgın hastalıkları ifade etmek üzere kullanılmaktaydı.

Veba hastalığı, fare ve diğer kemirici hayvanlar üzerinde bulunan pireler yoluyla insanlara geçer. Lağım farelerinin asalağı olan pireler, fare ölümleriyle konak değiştirirler ve yerleştikleri yeni konağın kanını emerken veba mikrobulunu bulaştırırlar. Böylece mikrop, diğer memeliler ile birlikte insanlara da geçer. Bu nedenle, temizlik koşullarının sağlıklı bir şekilde sağlanamadığı zamanlarda, lağım fareleriyle insanların yoğun olarak iç içe yaşadıkları yerleşim birimlerinde veba salgınlarına rastlanması sıradan bir durumdur. Üç türlü veba hastalığı sınıflandırılmış bulunmaktadır: Hıyarcıklı, akciğer ve septisemi. Bunlar arasında en hafifi hıyarcıklı olarak bilinen veba türüdür¹.

Bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık olan veba salgınlarının oluştuğu yerler, genellikle liman kentleridir. Bunlardan biri olan İzmir şehrinde hastalığın salgın boyutlarına ulaştığı görülmektedir. Şehirde, Ceneviz konsolos raporları ve mektuplarından elde ettiğimiz bilgilere göre ilk kez 1667 yılında veba olayları zuhur etmektedir. 1667 salgını² İzmir şehrinde oldukça fazla yayılım alanı bulmuş ve ertesi yıllarda da eskisi kadar olmasa da etkisi devam etmiştir. Şehirde, ilkbaharın gelmesiyle beraber bazı veba vakaları görülmeye başlamıştır. 1667 yılının ilk günlerinden beri İzmir şehrinde etkili olan vebayla ilgili mektuplar bahar başlarından itibaren Cenova'ya ulaşmıştır. Nitekim Ottavio Doria'nın 16 Mart 1667 tarihli mektubunda İzmir'de bazı veba olaylarının patlak verdiği belirtilmiştir. Buna çok fazla önem verilmesi de salgının hemen hemen tüm sene etkili olabileceği beklentisi ifade edilmiştir. Şehirde veba hastalığının özellikle Rumların ve Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde etkili olduğu bildirilmiştir. Ancak aynı mektupta Cenevizlilerin San Giovanni Battista gününde yani 24 Haziran'da Tanrı'nın isteği üzerine vebanın sona ereceği beklentisinde oldukları da ifade edilmiştir³.

¹ Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of the Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s.2-3.

² İzmir'de görülen bu salgını 1664 yılında Hollanda ve İngiltere kaynaklı başlayan epideminin Osmanlı topraklarını ve Batı Anadolu'yu da etkilediği bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Balkanlarında Atina ve çevresinde, Mora'da ve İstanbul'da salgının devam ettiği görülmektedir. Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, İstanbul 2021, s.102-103.

³ "Ho scritto a VV SS Serenissime a bastanza con Pinco fiamingo che parte domani, e con questa solo mi occorre dirle, che da qualche giorni in qua si sono scoperti in questa Citta diversi casi di peste, sebene

Ottavio Doria’nın diğer mektuplarında da İzmir’deki veba hastalığından bahsedilmiştir. Örneğin, 28 Nisan 1667 tarihli mektupta İzmir’deki veba hastalığının günlük ölümlerle kendini yeniden hissettirdiği ifade edilmiştir⁴. 22 Mayıs 1667 tarihli bir başka mektupta da büyükelçi Gio Agostino Durazzo’nun İzmir’den ayrılmasından sonra hastalığın şehrin her tarafına dağıldığı belirtilmiştir⁵. Hastalık bahardan sonra yaz mevsiminde de devam etmiştir. Ancak yazın sonlarına doğru hastalığın geçtiği belirtilmiştir. Örneğin, Doria’nın 15 Eylül 1667 tarihli mektubunda İzmir ve çevresinde 23 Ağustos’tan beri herhangi bir vakaya rastlanmadığı ve Tanrı’nın bu şehri hastalıktan kurtardığı ifade edilmiştir. Mektupta ayrıca şu ana kadar vebadan dolayı 252 kişinin hayatını kaybettiği aktarılmıştır⁶. Ölenler arasında İzmir’de görev yapan İngiliz konsolosu da yer almıştır. Nitekim Ottavio Doria İzmir’den 10 Kasım 1667 tarihinde gönderdiği mektubunda İzmir’deki İngiliz konsolosunun değişiminden bahsetmiştir. İzmir’deki İngiliz konsolosunun veba hastalığından dolayı ölümü nedeniyle ilk ziyaretlerinden birini yeni atanan konsolosa yaptığını belirtmiştir.⁷

İzmir için 1668 yılı veba açısından biraz daha hafif geçmiştir. 1 Şubat 1668 tarihli mektupta kış mevsiminde birkaç vaka dışında şehirde sağlık anlamında her şeyin yolunda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ilkbaharda da durumun bu şekilde devam edeceği önemli bir sorunun yaşanmayacağı beklentisi hâkimdir⁸. 8 Mayıs 1668 tarihli mektup bu durumu teyit etmektedir. Geçen yıla göre bir kaç veba vakasının görüldüğü ve bahar mevsiminin hastalık noktasında güzel geçtiği belirtilmektedir⁹. Gündelik ölüm oranları dikkate alındığında bu tablonun yaz döneminde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim İzmir’deki Ottavio Doria’nın 1 Haziran 1668 tarihli mektubunda veba hastalığının Türkler, Rumlar ve Yahudiler arasında yayıldığı geçen

pare che non se ne faci conto, atteso che é cosa che sole farsi sentire quasi tutti li anni, venendo casata da la lordura in che vivono immensi questi greci et ebrei, si ha pero per esperienza che venendo il giorno di San Giovanni Battista cessa, voglia Dio che sia cosi ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 16 Mart 1667.

⁴ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 28 Nisan 1667.

⁵ “ *Doppo la partenza del Signor Ambasciatore la peste qui si é maggiormente acesa havendo pigliato ogni parte della Citta* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 22 Mayıs 1667.

⁶ “ *Alla fine si é compiacinto il sre Iddio di liberare dalla peste questa Citta, e tutti questi luoghi circonvicini, essendo sino delli 23-del mese prossimo passato, che non si é sentito caso alcuno. É stata veramente una peste straordinario havendo fatta gran strage giudicandosi che li morti siano ascesi a 252 in piu* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 15 Eylül 1667.

⁷ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 10 Kasım 1667.

⁸ “ *Qui si gode grazia di Dio, ottima salute, et andando la stagione con freddi a lei adeguati si crede che questa Prima vera non s’habbia a sentir male di pregiudizio notabile* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Şubat 1668.

⁹ “ *Habbiamo qualche caso di Peste eredendosi residuo dell’Anno passato, é correndo la stagione proporzionatamente a favore della salute si sua che non vi habbia ad esser per severanza di male che cosi ho conceda* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 8 Mayıs 1668.

sene yani 1667'de¹⁰ günde yaklaşık 300 kişinin öldüğü şimdilerde ise hastalığın etkisinin azalmaya başladığı ve sayının günde 6 ya da 7 kişiye düştüğü ifade edilmektedir¹¹. 20 Ağustos 1668 tarihli yazışmada ise İzmir'de yaklaşık 30 gündür yani 20 Temmuz'dan beri bir hastalık vakasına rastlanmadığı ve yılın geri kalanında da veba hastalığından dolayı herhangi bir sıkıntının yaşanmayacağı öngörülmektedir¹². Örneğin, 2 Ekim 1668 tarihli mektup bu durumu teyit etmektedir. Şehirde sağlık anlamında her şeyin yolunda olduğu ancak İstanbul'da vebadan dolayı yoğun bir şekilde şikâyetlerin başladığı belirtilmektedir¹³.

1670'li yıllara gelindiğinde İzmir'de veba hastalığı ile ilgili aynı seyir devam etmektedir. Ottavio Doria'nın 7 Ağustos 1670 tarihli bir başka mektubunda burada bazı veba olaylarının patlak verdiği belirtilmektedir. Mektupta, Osmanlı topraklarının doğası dışında mevsimsel olarak bu hastalığın ortaya çıktığı, ancak daha fazla ilerleme kaydetmeyeceği beklentisi olduğu, 16 gündür başka bir vakanın duyulmadığı ifade edilmektedir¹⁴.

Doria'dan sonra İzmir'de görev yapan Konsolos Gentile de benzer sürece işaret etmektedir. 4 Eylül 1671 tarihli mektubunda geçmişte hastalığın oldukça fazla görüldüğünü şimdi ise oldukça hafiflediğini ve son 2-3 gündür herhangi bir vakaya rastlanmadığını belirtmektedir¹⁵. Ertesi sene için de benzer durumun geçerli olduğu görülmektedir. Mezkûr konsolosun 1 Haziran 1672 tarihli mektubuna göre İzmir limanında uzun süre etkili olan veba hastalığının artık minimum seviyelerde olduğu ve çok da fazla hastalıkla ilgili şüpheye yer olmadığı ifade edilmektedir¹⁶.

1674 yılına doğru şehirde hastalığın tekrar ortaya çıktığı belirtilmektedir. Özellikle bahar mevsiminde görülmeye başlayan hastalığın yazın gelmesiyle beraber

¹⁰ Fransa'nın Osmanlı elçisinin katibi olan Galland, İzmir'de vebadan hayatını kaybedenler ile ilgili olarak 6000 Türk, 600 Rum, 500 Ermeni, 800 Musevi, 20 Fransız ve bazı Hollandalı tüccarların olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca yedi yıl sonra 1674'te İzmir'de görülen salgında da 5000 Türk, 500 Musevi, 500 Rum ve 300 Ermeninin hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Antoine Galland, *İzmir Gezisi. Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)*. Ed. Frédéric Bauden, Çev. Erol Üyepazarcı, İzmir 2003, s.102.

¹¹ “ *La Peste fa qualche progresso tra Turchi, Ebrei e Greci non ascendendo il numero de morti a 6 e 7 il giorno che in comparazione dell'Anno passato quando quotidianamente ne motivano 300 stimano il fatto di poco rilievo. Dio ci conservi mentre non havendo che sogguengerli con humilissima riverenza resto* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Haziran 1668.

¹² “ *Sono gia passati 30 giorni che non è succeduto caso di contagio onde si crede che il restante di quest'Anno deva irascorrere senza pregiudizio alcuno di Peste grazie a Dio* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 20 Ağustos 1668.

¹³ “ *Mentre non ce essendo altro di nuovo se non che qui si gode perfetta salute, e che di Costantinopoli sentirsi le doglianze d'un acerrissima Peste* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 2 Ekim 1668.

¹⁴ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 7 Ağustos 1670.

¹⁵ “ *qui non vie altro di novo solo che seguono delle malatie assai e in 2 o 3 giorni sa moriono pero senza segni sin hora di peste* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 4 Eylül 1671.

¹⁶ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Haziran 1672.

şiddeti artmaktadır. Nitekim Konsolos Gentile 11 Mayıs 1674 tarihinde gönderdiği mektupta İzmir’de veba hastalığının görülmeye başladığını ve 5 Yahudi’nin hayatını kaybettiğini bildirmektedir¹⁷. 11 Haziran 1674 tarihli bir diğer mektubunda da Yahudilerle beraber Türklerin ve Rumların da vebaya yakalandığı ve hastalığın günde 15-20’den fazla kişinin ölümüne neden olduğu hatta aynı gün Frenklerden birinin de hıyarcıklı vebaya¹⁸ (bubone) yakalandığı ifade edilmektedir¹⁹. Konsolos, bir gün sonra kaleme aldığı mektupta da vebanın bulaşıcılığının artmaya başladığını, her geçen gün ilerlediğini bu nedenle kendisinin de ailesiyle beraber 13 Mayıs’tan beri evden çıkmadığını yazmaktadır²⁰. Aldığı tedbirlere rağmen veba hastalığına yakalanmış ve 3. günün sonunda hayatını kaybetmiştir²¹. 1671-1674 yılları arasında İzmir’de görev yapan Gentile’nin 29 Temmuz 1674’te ölümünden sonra yerine

¹⁷ “ *qui non ce altra novita solo che pare che la Peste si comincia a scoprire in questa Citta essendone gia morti cinque di simil male della natione Hebrea ancorche da detta natione venga havuta e coperta e come stile di questi Paesi, non si fa per essa inquisitione nessuna* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 11 Mayıs 1674.

¹⁸ Hıyarcıklı veya bubonik veba, septisemik ve akciğer vebası ile birlikte insanlık tarihindeki veba salgınlarının çeşitleri arasında yer almaktadır. Hıyarcıklı vebaya neden olan Yersinia pestis adlı bir bakteridir. Bu bakterinin doğal yaşam alanı olarak iki farklı sıçan türü bulunmaktadır. Hastalığı sıçandan insana taşıyan ise sıçan piresidir. Sıçanlar vebadan öldükçe pireler de kendilerine başka yaşam alanları olarak insanları bulmaktadır. Yersinia pestisin vücuda girmesiyle beraber 2-10 gün sonra belirtiler ortaya çıkar. Bundan bir iki gün sonra pirenin ısırıldığı yerde kızarıklık görülmeye başlar. Buradan lenf yoluyla bölgesel lenf bezlerine ilerleyerek yerleşiyor ve burada artarak o bölgenin şişmesine neden olur. Bunlara bubon (hıyarcık) adı verilir. Pireler en fazla bacadan ısırıldığından kasık lenf bezleri şişer. Bu şişliklere Yununca kasık anlamına gelen baubon kelimesinden dolayı bubon (bubo) adı verilmiştir. Ciltteki bu şişme tıpta bubo ya da hıyarcık olarak ifade edildiğinden hastalığın bu türüne ya da evresine de bubonik denir. Eğer tedavi edilmezse enfeksiyonu kapan hastaların da yüzde sekseni 3-5 gün içerisinde hayatlarını kaybetmektedir. Onur Ural, “Yersinia Türleri”, *Enfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi*, İstanbul 2008, s.1892-1893, Yaron Ayalon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Çev. Zeynep Rona, İstanbul 2020, s.14.

¹⁹ “ *La Peste anche si fa sentire in questa citta con danno non ordinario. Qui in Smirne la Peste si fa sentire grandemente e va crescendo giornalmente e gia si é dilatata in tutte le nationi, ancorche il maggior danno si senta nelle nationi Grecha, Turcha et Hebrea é ne muoiono 15 e 20 é più al giorno, si comincia parimente far sentire nelle Nationi Franche et hoggi si é scoperto uno infetto con Bubone a canto alla mia casa* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 11 Haziran 1674.

²⁰ “ *solo che il mal contagioso si é andato, e va ogni giorno avanzando, et io sono gia dall 13 caduto in qua che mi sono serrato in Casa senza praticar con nessun ne mi ne la mia famiglia e non o stimato bene abandonar la casa havendo li dennari, et effetti dell ec.ma camera, appresso di me, quale in congiunture simil potrebbero correr qualche riscio di esser rubbati, atteso che tutti l’altri nostri consoli si sono riturati dei loro villaggi con mercanti, eceto il Sr. Console Francese il quale pure si é rinchiuso in casa et la nostra strada che volgarmente si due di Franchi resta abbandonata di habbitanti* ” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 12 Haziran 1674.

²¹ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 29 Temmuz 1674.

Simon Massa geçmiştir. Mezkûr konsolos da merkeze yazdığı 13 Eylül 1674 tarihli mektubunda oldukça geniş bir alana yayılan vebaya yakalanma ihtimalinden bahsetmiştir²².

İzmir’de salgının etkileri ertesi sene de görülmeye devam etmektedir. Örneğin, Cenevizlilerin İzmir’deki konsolos vekili Garibaldo’nun 10 Ağustos 1675 tarihinde yazdığı mektupta iki Fransız tercümanın vebadan dolayı hayatını kaybettiği ifade edilmektedir²³. 19 Ağustos tarihli diğer mektupta da yaklaşık olarak 18 gün önce bir kız çocuğunun hayatını kaybettiğini ancak bunun vebadan kaynaklanmadığına inanıldığını belirtmektedir²⁴. Salgın bir hastalığa dönüşen vebanın 1676 yılına gelindiğinde İzmir’de 30.000 kişinin hayatına neden olduğu belirtilmektedir²⁵.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde de İzmir ve çevresinde veba hastalığının devam ettiği görülmektedir. İzmir’deki Ceneviz konsolosu Gio Andrea Langeti, 13 Nisan 1678’de yazdığı mektupta Manisa şehri ile Bozcaada ve Midilli adalarında da vebanın salgın haline geldiğini ve büyük bir katliama neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İzmir’de²⁶ salgından dolayı günde 50’den fazla kişinin öldüğünü de yazmaktadır²⁷. Bununla beraber yaz mevsiminin gelmesi ve sıcaklıkların artışıyla beraber durumun daha da kötüleşeceğini vurgulamaktadır.

2. Sıtma Hastalığı

Sıtma, plazmodium cinsine ait tek hücreli asalakların, insanın karaciğer hücrelerine ve alyuvarlarına girerek üremesi sonucunda ortaya çıkan ve parazit türüne göre değişen ateş nöbetleri ile seyreden ölümcül bir enfeksiyon hastalığıdır. Anofel cinsi sivrisinekler aracılığıyla kan emme sırasında insanlara bulaşır. Günümüzde yüzden fazla türü bulunan hastalıktan İzmir’de görev yapan Ceneviz konsolosları da bahsetmektedir. Veba kadar ciddi bir hastalık olan sıtmayla ilgili bilgilere konsolos

²² ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 13 Eylül 1674.

²³ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 10 Ağustos 1675.

²⁴ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 19 Ağustos 1675.

²⁵ Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara 2015, s.128.

²⁶ İzmir’de vebanın 17. yüzyıldan itibaren tarihsel seyri hakkında daha tafsilâtlı bilgi için bkz. Muhammed Dağ, “Osmanlı Dönemi İzmir’inde Veba, Disiplinlerarası ve Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Veba*, Ankara 2021, s.226-236. Meral Erdoğan, *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Veba Yılları (İzmir Örneği)*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.

²⁷ “ *qui habbiamo qualche principio di peste (oltre ne luoghi circumvicini come Manassia, Mettelino e Tenedo, che fa gran stragge) e saranno morti di già da 50 persone in più fra le quali il P. Hippolito Bocolante esposto come vicario all’administratore de sacramenti terniamo pero di peggio e che passa per andar incontro alli caldi prender maggior possesso*” ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 13 Nisan 1678.

Gentile’nin 22 Aralık 1673 tarihli mektubunda değinilmektedir. Buna göre İzmir’deki iki katlı tersanede yaklaşık olarak 30 gün önce bir sıtma vakası görülmektedir²⁸.

Sonuç

1665 yılından itibaren İzmir’de görev yapan Ceneviz diplomatlarının yazışmalarından hareketle şehirde görülen hastalıklar ve etkileri üzerinde durulmuştur. Konsoloslar aracılığıyla şehirde yükselen ticaretin hastalıkları da beraberinde getirdiğine şahit olunmuştur. Hastalıkların salgın haline dönüşmesiyle de müslim ve gayri müslim toplum bundan muzdarip olmuştur.

Yapılan bu çalışmayla İzmir liman kentinde görülen hastalıklarla ilgili bilgilerin altını çizmek amaçlanmıştır. Osmanlı topraklarında görülen hastalıklarla ilgili şimdiye kadar hem yerli hem de yabancı arşivlere dayalı çalışmalar yapılmıştır. Bu makale ile birlikte Ceneviz arşiv belgelerinin ışığında bir Osmanlı liman kentinde görülen hastalıklar ve gündelik yaşama etkileri ile ilgili ipuçlarını yakalama imkanı bulunmuştur. Ceneviz elçi ve konsolosları aracılığıyla İzmir’de görülen hastalıklar ve etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dönemin hastalıkları ve salgınları ile ilgili bilgi veren Ceneviz temsilcileri önemli bir bilgi kaynağı görevini de ifâ etmişlerdir.

Sonuç olarak, XVII. yüzyılda Ceneviz temsilcilerinin yazışmalarında İzmir’de görülen hastalıklarla ilgili geçen bilgiler, farklı bir anlayışla dönemi değerlendirme imkanı sağlamıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarında görülen hastalıklarla ilgili bilgilerimiz böylece bir Avrupa arşiv kaynaklarına dayanarak yapılan bu çalışmayla buradaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Şimdiye kadar İzmir’de görülen hastalıklarla ilgili verilen bilgilerle örtüşen hususlar olduğu gibi farklı yanları da temsilcilerin mektupları ve raporları sayesinde ortaya konmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cenova Devlet Arşivi Archivio di Stato di Genova (ASG)

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 16 Mart 1667.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 28 Nisan 1667.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 22 Mayıs 1667.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 15 Eylül 1667.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 10 Kasım 1667.

²⁸ ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 22 Aralık 1673.

- ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Şubat 1668.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 8 Mayıs 1668.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Haziran 1668.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 20 Ağustos 1668.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 2 Ekim 1668.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 7 Ağustos 1670.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 4 Eylül 1671.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Haziran 1672.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 11 Mayıs 1674.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 11 Haziran 1674.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 12 Haziran 1674.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 29 Temmuz 1674.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 13 Eylül 1674.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 10 Ağustos 1675.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 19 Ağustos 1675.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 13 Nisan 1678.
ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 22 Aralık 1673.

Araştırma ve Yayınlar

- Antoine Galland, *İzmir Gezisi. Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)*. Ed. Frédéric Bauden, Çev. Erol Üyepazarcı, İzmir 2003.
- Ayalon, Yaron, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Çev. Zeynep Rona, İstanbul 2020.
- Dağ, Muhammed, “Osmanlı Dönemi İzmir’inde Veba, Disiplinlerarası ve Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Veba*, Ankara 2021, s.213-277.
- Erdoğan, Meral, *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Veba Yılları (İzmir Örneği)*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.
- Kılıç, Orhan, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, İstanbul 2021.
- Turna, Nalan, “İstanbul’un Veba İle İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of the Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s.1-36.
- Ural, Onur, “Yersinia Türleri”, *Enfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi*, İstanbul 2008.
- Ünal, Neslihan, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara 2015.

Ek 1: İzmir'den konsolos Ottavio Doria'nın şehirde görülen veba hastalığına dair tespitlerini içeren ve son durumu anlatan mektubu (ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 1 Haziran 1668)

Con la speranza che il Bastiano si manderanno le lettere
 di ogni di spose, e le manifesti occor. fino a q. tempo. Niche
 du me sarèlle stato benit. ^{mo} adempito prima, se non haverò
 veduto che cominciamo inutilmente non senta spalla e li
 risarcire nell'annunciare assicurando le M. Seg. ^{re} Seg. ^{re}
 che non mi partira d'qui prima che resti stabilito q. traffico
 a favore e beneficio pubblico e particolare.
 La peste fa qualche progresso ma tutti offesi, e veis non
 accenduto il numero de Morti a 6. e 7. il giorno che in
 comparsa dell'Anno past. quando quindici per
 morivano sou. rimando il fatto di pio ribello. Dio si comiterà.
 Mentre non saendo che suggerirete con hum. ^{mo} ^{re} ^{re}
 resto
 Velle Seg. ^{re} M. Seg. ^{re}
 Inime il p. di maggio 1668.

M. M. ^{re} ^{re} ^{re}
 M. M. ^{re} ^{re} ^{re}
 J. Ottavio Doria

Ek 2: İzmir'den konsolos Gentile'nin şehirde görülen vebanın her geçen gün şiddetini arttırdığına dair tespitlerini içeren ve kendi durumunu da anlatan mektubu (ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 12 Haziran 1674)

di que mi non m'è stato stato. E de di Perous, non mi e' solo altro da io
e' a me' non fare ne possea per sua soggetto, anzi il magg: di gusto
de o' d' avarice in questa parti solo senza scarsi, esso' amando
esse' felice in Perous come credo potra' V. V. ^{Per} ^{se} ^{si} ^{giorno} dal metto
d' proprio. Amante di Luigi 1674

La b. sopra e' Copia d' altra mia incitata quia di Luovio con Hau
Jagise non e' fresta l' aiuto, et altro non o' de soggiogere a' V. V. L' d' ^{Per}
sola de il mal contagioso si e' andato, e un' ogni giorno aumentando, et io sono gi
tutto s' e' andato in qua' de mi sono serrato in casa senza praticar con nessuno
ne' mi re' la mia Famiglia, e non e' stato bene a' andato la casa recando
la Perous, et e' stato nell' ^{Per} ^{se} ^{si} ^{giorno} ^{dal} ^{metto} ^{d'} ^{proprio}.
potrebbe essere qualche specie d' esse' putenti, adesso de tutti l' altri s' e'
fatti: si sono ricorati nei loro Villaggi in Mercurio, pero' il S. Paolo Francesco
il qual' pure si e' recato in Per, et la peste s' e' andata, che utragam^{te} si dice
di Perous resta abbandonata di abitanti; io e' li Perous parlo con non
la mia famiglia non all' loro parte passo con buona salute, et con fedeltà
il S. M. mi debba pervenire e' Luovio.

Per l'is si hanno 16. Navi Corsari nelle e' squadre di Turco, e Turco
a quale fanno grande soggetto alle Navi Mercurio, de nuovo in nave, et
uscire da questo Porto, e già si e' volte hanno fatto tornare indietro
e' paura la Nave Francese. Vi sono parimente in compagnia
di tre Vesselli. In Perous di Constantinople, quale in compagnia d' altre otto, de
sono partite in Mercurio nuovo coraggiano questo breve tempo
corno Corsari Christiani, de al numero di venti otto in circa si sono
uniti e' restare a' suditi Vesselli, e Perous e' unno generalm^{te}
predando, e si fanno pagare le condottioni di tutte le Navi, et e' stato
d'esse' unno da metà. ^{Per} ^{se} ^{si} ^{giorno} ^{dal} ^{metto} ^{d'} ^{proprio}.
non fare, de nell' un, nell' altri restano inderone d'incoraggiamento
ogni uno il partito.

İZMİR HOLLANDA (FELEMENK) HASTANESİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Mehmet Karayaman*

Giriş

Tarihsel açıdan Felemenk, Avrupa'nın kuzeybatısında bugünkü Hollanda, Belçika'nın Flaman bölgesi, Lüksemburg ve bir kısmı Almanya'da kalan topraklara verilen isimdir. 1433 yılından sonra Burgonya sınırları içinde kalan Flaman bölgesi ile Hollanda'yı oluşturan kuzey eyaletleri birlikte yaşamışlar, ancak daha sonra dinsel nedenlerle ayrışmalar meydana gelmiştir. Flaman bölgesinde yaşayanlar Katolik, kuzeydeki eyaletlerde yaşayanlar ise XVI.yüzyılda Protestan mezhebini seçmiştir. XVI.yüzyılın sonuna kadar şimdiki Hollanda ve Flaman bölgesi, birleşik olarak İspanya İmparatorluğunun egemenliğinde kalmıştır¹.

1579 yılında, eyaletlerin bir araya gelerek İspanya'ya karşı yürüttükleri mücadelenin başarılı olması sonucunda 1581 yılında Felemenk Cumhuriyeti kurulmuş, 1588'de de İspanya'nın Felemenk bölgesindeki egemenliği sona ermiştir. Felemenk Cumhuriyeti, XVII. yüzyılda ticaret ve gemiciliğin gelişmesiyle hızla zenginleşmiş, Avrupa ve dünya siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir. Ancak Felemenk Cumhuriyeti bu durumunu XVIII. yüzyılda koruyamamış, ticaret ve deniz taşımacılığındaki üstünlüğünü İngiltere'ye kaptırmıştır. Ekonomisi sıkıntıya giren Felemenk Cumhuriyeti, 1786 yılında Prusya tarafından işgal edilmiş, pek çok ihtilâlcı Fransa'ya sığınmıştır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilâli'nden sonra Fransız ordularının istilâsına uğrayan Felemenk toprakları üzerinde, Fransa'nın himayesinde 1795 yılında Batavya Cumhuriyeti kurulmuştur. 1810-1812 yılları arasında Fransa hakimiyetinde kalan ülkede, 1814 yılında Hollanda Krallığı ilan edilmiştir².

Hollanda³ ile Osmanlı Devletinin arasındaki ilişkiler XVI. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Osmanlı Devletinin, Katolik cepheye karşı yürüttüğü savaşta

* Prof. Dr., Bandırma Onyediyüzyıl Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mkarayaman@bandirma.edu.tr.

¹ Fikret Yılmaz, *İzmir'de 400 Yıl İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*, İzmir, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2012, s.21-22.

² Cevdet Küçük, "Hollanda Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul 1998, s.220-221.

³ Hollanda'yı teşkil eden Genderlande (Gelderland), Hollanda (Holland), Zeeland, Utrecht (Utrecht), Odrende (Drenthe), Frizlande (Friesland), Gronika (Graningen) eyaletleri, Türkçede uğradıkları ufak, tefek değişikliklere rağmen orijinal şekilleriyle kaydedilmişlerdir. Osmanlılar Devletinde Hollanda hakkında kullanılan ilk tabir, Filandre'dir. Flander, Flandır, Flandırya şeklinde de söylenen bu kelime daha ziyade Felemenk tabiriyle birlikte kullanılmış ve zamanla Felemenk ismi yaygın hale gelmiştir.

Protestanlarla ittifaka girmesi, İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Utrecht Birliği ile yakınlaşmasının koşullarını hazırlamıştı. Hollandalı tüccarlar önce Fransız daha sonra da İngiliz bayrağı altında Osmanlı limanlarına gelmeye ve ticaret aypmaya başlamışlardır. Hollandalıların karşılaştığı sorunlar, Fransız veya İngiliz konsolosları aracılığıyla çözülmeye çalışılmıştır. Dönemin devlet adamı Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın bu süreçte yazdığı mektupla, diplomatik ilişkiler başlamıştır⁴. Hollandalılar, 1611 yılında M. Cornelis Haga'yı İstanbul'a elçi olarak göndererek Osmanlı Devleti ile doğrudan ilişki kurmaya ve diğer devletlere tanınan kapitülasyonlardan yararlanmaya çalışmışlardır. 1612 yılında Osmanlı Devleti tarafından Hollanda'ya bir ahitname verilerek, Hollandalı tüccarlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır⁵. Resmî ilişkilerin başlaması üzerine İstanbul'a daimi büyükelçi olarak atanan M. Cornelis Haga, görev yaptığı 1639 yılına kadar, iki ülke arasındaki dostluğun ve ticaretin artması için çaba sarf etmiş, Türk egemenliği altındaki limanlarda konsolosluk açma hakkı elde etmiştir. Ancak, Hollanda'nın Levant direktörlüğünün yöneticileri yerleşik konsoloslarıyla rekabet edecek kadar bilgili olmadıklarından Rum, Ermeni ve Yahudileri konsolos olarak tayin etmişlerdir. Bunlar da eşkıyalarla anlaşma yaparak Hollandalı tüccarların mallarını korumaya çalışmıştır⁶.

M. Cornelis Haga'nın büyükelçiliği döneminde Hollanda konsolosluğu açılan yerlerden biri de İzmir'dir. Cornelis Haga, 1612 yılında yardımcısını İzmir konsolosu olarak atamıştır. Daha sonra Venedikli Nicolo Orlandi (1614-1629), Rumlardan Duca di Giovanni (1638-1656) İzmir'de konsolos olarak görev yapmış, ilk Hollandalı konsolos olan Michiel du Mortier ise 1656 yılında göreve başlamıştır.

Osmanlı kaynaklarında Hollanda'nın tarihi gelişim süreci yeterince bilinmediğinden Hollanda için genel olarak Felemenk Cumhuriyeti veya Niderlande Cumhuriyeti tabirleri kullanılmıştır. Bazı Türkçe metinlerde seyrek olarak Hollanda ismi geçmekle birlikte bu kelime, Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaygınlık kazanmıştır. Çalışmamızda bütünlüğü sağlamak amacıyla, "*Hollanda*" ifadesi tercih edilmiştir. Bkz. Küçük, a.g.m., s.221; Cengiz Orhonlu, "Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler", *Tarih Dergisi*, Sayı:30, (Mart 1976), s.11.

⁴ Yılmaz, a.g.e., s.59.

⁵ Küçük, a.g.m., s.222-223. Osmanlı Devleti'nin, Hollanda'ya elçi göndermesi ise daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Fransa'nın, 1798-1802 yılları arasında Mısır'a yaptığı saldırıyı Hollanda'nın desteklemesi ve 1810-1813 yılları arasında Hollanda Krallığının Fransa'ya bağlanması nedeniyle ilişkiler kesintiye uğramıştır. III. Selim Döneminde, Avrupa ülkelerinde daimi elçiliklerin açılması sırasında, 1804 yılında Amsterdam'a Rum asıllı Petro Marcella konsolos olarak atanmışsa da Osmanlı Devletine ait elçiliğin Den Haag'a yerleşmesi ancak 1855 yılında olmuştur. Bkz. *Osmanlılar & Hollandalılar Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki 400 Yıllık İlişkiler*, Düzeltme: Jessica Lutz, İstanbul 1990, s.7.

⁶ S. Kalf, *Hollanders te Smyrna, Vragen Van Den Dag. Maandschrift voor Nederlan en Kolonien*, Onder Redactie Van: Dr. H. Blink en Mr. J.G. Blink, Amsterdam, S.L. Van Looy, 1922, s. 938; İsmail Hakkı Kadı, *Arşiv Belgelerine Göre 18.y.y.'de Osmanlı-Hollanda İktisadi Mümasebetleri*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s.49.

Hollanda ticaret gemilerin ilk olarak İzmir limanına ne zaman geldiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fransa bayrağı altında ticaret yapan Hollanda gemilerinin İzmir'e geldiği ve 1598 yılından önce İzmir'de ilk Hollanda yerleşimlerinin ortaya çıktığı iddia edilmektedir⁷.

Levant ticaretine XVI. yüzyılın sonlarında giren Hollanda, kısa zamanda bu ticaretin önemli aktörlerinden biri olmuş, özellikle ipek ve pamuk emtiaları ticaretinde öne çıkmışlardır. İzmir üzerinden Hollanda ile yapılan ticaretin artmasında, büyük ölçüde giyim biçimlerinde meydana gelen değişim etkili olmuştur. Avrupa'da pamuklu giyecekler moda olurken, Osmanlılar Leiden'deki fabrikalarda üretilen parlak renkli Hollanda yünlerine ilgi göstermeye başlamışlardır. Çoğu Leiden'li olan Hollandalı tüccarlar, İzmir'e göç etmeye başlamışlardır⁸. Hollandalı tüccarlar Osmanlı İmparatorluğuna büyük miktarda yünlü kumaş ihraç etmiş, buna karşılık onlardan angora yünü ve keten almışlardır. Hollandalılar deniz taşımacılığında da öne çıkmışlardır. Levant ticaretinde nakliye işini neredeyse tekellerine eçiren Hollandalılar, İngiliz tüccarlarına ait malların büyük bir kısmının nakliye işini üzerine almıştır⁹.

İzmir'in XVI. yüzyıldan itibaren ticari öneminin artması, şehrin Levant dünyasında önemli bir merkez haline gelmesine neden olmuştur. Şehrin ticari önemindeki artış, Hollandalıların da dikkatini çekmiş, 1650 yılında itibaren İzmir'e yerleşen Hollandalı tüccarların sayılarında büyük bir artışlar meydana gelmiştir. 1678 yılında, Hollanda cemaati, bir konsolos, üçü yerli kadınlarla evli 23 tüccar, sekiz kâtip ve biri Fransız olan iki konsolosluk yetkilisinden oluşuyordu¹⁰.

XVIII. yüzyılda İzmir'in ticari önemi artmıştır. Bunda İzmir'in, Hollandalıların İran ile yaptıkları ipek ticaretinde önemli bir yere sahip olması, aynı zamanda da sof ipliğinin üretim merkezi olan Ankara'ya yakın olması etkili olmuştur¹¹. 1861 yılındaki rakamlara göre Hollandalıların sayısı 336'a yükselmiş olup, nüfusları itibariyle İzmir'de Rum, İngiliz, Avusturyalı, İtalyan ve Fransızlardan sonra 6. büyük Frenk topluluğu durumuna gelmişlerdir¹².

⁷ Ercan Çokbankir, *Seydiköylü Hollandalılar*, İzmir, Gaziemir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayını, 2010, s.21.

⁸ Zeki Çelikkol-Alexander de Groot-Ben J. Slot, *Lale ile Başladı Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara, TTK Yayını, 2000, s.62.

⁹ İlhan Karaçay, *Türkiye-Hollanda arasında 400 Yıllık Resmi İlişkiler ve Hollanda'ya Türk Göçünün 50'nci Yılı*, İstanbul, Stichtin Dünya Yayınları, 2012, s.30.

¹⁰ Frédéric Bauden, *İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir El Yazması (1678)*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003, s.62-63.

¹¹ Kadı, *a.g.t.*, s.54.

¹² Jan Schmidt, *Through The Legation Window 1876-1926, Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te İstanbul, 1992, s.8.

Hollandalıların yerleşecekleri mahalle olarak, bu günkü konumuna göre tarif edecek olursak, Behçet Uz Çocuk Hastanesinin arkasına denk gelen bir bölge tahsis edilmiştir. Burada bulunan Rum Hastanesi civarında bir Hollanda mahallesi gelişmiştir. İzmir'deki Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda mahallelerinin geneline o günlerden itibaren Frenk/Frank Mahallesi denilmiştir.¹³ Hollanda konsolosu da Hollanda mahallesinde ikamet etmiştir. Hollandalılar, veba salgınları sırasında da Buca, Bornova, Seydiköy, Hacılar'daki bağ evlerine çekilmişlerdir¹⁴.

İzmir'de yaşayan Hollandalılar arasında, 1662 yılında cemaat idaresi kurulmuştur. Büyük bir kısmı Protestan olan Hollandalılar, Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hoşgörü sayesinde ibadetlerini özgürce yerine getirmişlerdir. Hollandalılara ait kilise, 1688 depreminde zarar görünce, Hollanda Konsolosunun evindeki bir oda, kilise olarak kullanılmıştır¹⁵. Hollanda konsolosluğu bahçesinde yeni inşa edilen kilise binası, 17 Nisan 1690 tarihinde hizmete girmiştir. Ölülerini de kendilerine ait mezarlığa gömmeye başlamışlardır¹⁶. Kendileri için bir fırın ve birahane kurma hakkı da elde eden Hollandalılar, ülke parlamentoları ile doğrudan yazışabildikleri gibi, kendi milletinden olamayan tüccarların haklarını da korumaya çalışacak kadar diplomasi de ağırlıklarını hissettirmişlerdir¹⁷.

Mart 1697'de yılında çıkan yangında Hollanda mahallesinin yarısından fazlası, kilise ve yanında bulunan rahiplerin kaldığı odalar kullanılamaz hale gelmiştir. 10 Nisan 1698 tarihinde İzmir kadısına gönderilen belgede, Hollandalılara ait kilise ile papaz odalarının yandığı, İzmir'deki Yeni Mahallede bulunan kilise ve yan odaların aynı ölçülerde yeniden inşa edilmeleri için izin verildiği belirtilerek, gerekli keşiflerin yapılması ve ölçülere sadık kalınmasının sağlanması istenmiştir. Daha sonraki yazışmalarda, kiliseleri yandığı için Hollandalılara evlerinde ayin yapma izni verildiği ancak bu durumun 1711 yılında hala devam ettiği, yanan kilise ve binaların tadilatlarının bitmediği ifade edilmiştir. Fakat yangınla ilgili olarak geçen ifadelerde, hastane ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır¹⁸.

1675 yılında Akdeniz'in çeşitli yerlerinde ikamet eden Hollandalıların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar, İstanbul elçisinin ve İzmir konsolosunun çalışmaları ile yenilenmiş, Hollanda Cumhurbaşkanının onaylaması ile kanunlaşmıştır. Buna göre konsoloslar, tüccarların çıkarlarının savunulması ve mahkeme masrafların karşılanması için kendi bölgelerindeki limanlara yanan

¹³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.60-61.

¹⁴ Çokbankir, *a.g.e.*, s.29.

¹⁵ Kalf, *a.g.e.*, s.944.

¹⁶ A.H. De Groot, *The Ottoman Empire and The Dutch Republic A History Of The Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Revised Edition, Leiden, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2012, s.130-132; *Historia Maandschrift Voor Geschiedenis*, 2e Jaargang, No:4, Mei 1936, s.104.

¹⁷ *Osmanlılar & Hollandalılar...*, s.13.

¹⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.66.

gemilerden, konsolosluk hakkı adı altında belirli bir vergi almaya başlamışlardır¹⁹. İstanbul ve İzmir’de ticaret yapan Hollandalılardan alınan vergiler bir merkezde toplanmış, yerel konsolos ve yargı giderleri çıkınca kalan para İstanbul’daki Hollanda konsolosluğunun giderlerini karşılamak için kullanılmıştır. Vergilerin toplanmasında ve mahkeme üyelerinin belirlenmesinde, büyükelçi veya konsolosun başkanlığında toplanan, düzenlemelere uymaya ve konulan vergileri sadakatle ödemeye yemin etmiş olan tüccarlardan oluşan yerel meclis yetkili kılınmıştır²⁰.

1667 yılında İstanbul’da görülmeye başlayan ve birkaç yıl süren veba salgını, yabancı ülkelerin vatandaş ve konsoloslarını da etkilenmiştir. Önemli bir liman kenti olan ve İstanbul ile sıkı bağları bulunan İzmir’de de veba salgını görülmeye başlanmıştır. 1667 yılında başlayan salgın, şehirde etkili olmuş ve aralarında İzmir’de görev yapan İngiliz konsolosunun da yer aldığı, 252 kişi vebadan ölmüştür. 1670’li yıllarda veba salgını etkisini azaltsa da 1674 yılına doğru şehirde hastalığın tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle yaz aylarında etkisini artıran veba nedeniyle, günde 15-20 kişi ölmeye başlamıştır. Vebadan 1667’de 6.000 Türk, 800 Musevi, 600 Rum, 500 Ermeni, 20 Fransız ve birkaç Hollandalı tüccar, 1674’de 5.000 Türk, 500 Musevi, bir o kadar Rum ve 300 Ermeni hayatını kaybetmiştir. 1676 yılına gelindiğinde İzmir’de 30.000 kişinin veba nedeniyle hayatını kaybettiği görülmektedir²¹.

İzmir’deki Hollanda Hastanesi de veba salgının yarattığı tahribat ve korkunun bir ürünü olarak, 1675 yılında açılmıştır. İzmir’deki Hollanda konsolosluğu, kilise ve hastanesine ait kayıtlar, 1688 yılındaki depremden sonra kaybolduğundan hastanenin ilk dönemine ilişkin ilişkin bilgilere ulaşmak zordur²². Saint Antoine Katolik Hastanesinin bitişiğinde bulunan Hastanenin girişine, hastanenin isminin, 1675 tarihinin ve Hollanda devlet armasının kazılı olduğu mermer bir levha asılmıştır. Hollanda hükümeti tarafından desteklenen hastanede, İzmir’deki Hollanda vatandaşları ve limana gelen Hollandalı denizciler tedavi edilmiştir²³. Hastane, Hollanda kralının himayesinde olmasına rağmen, masraflarını mülkiyeti kendisine ait olan binaların kiralarından karşılamaya çalışmıştır²⁴.

¹⁹ Kadi, *a.g.t.*, s.47.

²⁰ Çelikkol vd., *a.g.e.*, s.81.

²¹ Selim Parlaz, Osmanlıların Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Ceneviz Temsilcilerinin Gözüyle Veba Salgınları (1666-1678)”, *History Studies*, Volume:13, Issue:5, (October 2021), s. 1592-1594; Bauden, *a.g.e.*, s.102.

²² W.E. Van Dam Van Isselt, “Eeen En Ander Omtrent Onze Predikanten Te Smirna İn De 2e Helft Der 17e Eeuw”, *Nederlands Archief Voor Kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History*, Nieuwe Serie, Vol. 13, No. 1 (1916), s.81.

²³ George Rolleston, *İzmir 1856*, İzmir, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2010, s.68.

²⁴ M. Çınar Atay, *İzmir’in İzmir’i*, İzmir, 1993, s.190.

Gayrimüslimlere ait hastanelerin büyük bir kısmı Frenk Mahallesinde, aynı sokakta bulunmaktaydı. Saint Antoine Katolik Hastanesi, Rum, İngiliz ve Hollanda Hastanelerinin bulunduğu sokağa, İspitalya Sokağı veya Fransızca olarak Rue des Hopitaux yani Hastaneler Sokağı denilmekteydi. Sokağın bulunduğu bölge, günümüzde, Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesinin bulunduğu alan civarında, SSK Polikliniğinin olduğu yerdir²⁵.

1688 yılındaki depremde, hayatı ilahi bir şekilde kurtulan Hollandalı tüccar Jan Derveau, 31 Ocak 1739 yılında vefat ettiğinde vasiyeti gereği Hollanda Hastanesi ve Kilisesi tarafından kullanılmak üzere kereste, yatak ve mobilyalardan oluşan yüklü bir miras bırakmıştır. Ayrıca hastaneye, limana giren Hollandalı gemilerden alınan vergiden bir pay ayrılmıştır. Avluda inşa edilmiş olan iki evin geliri de hastaneye bırakılmıştır²⁶.

Hollanda'da, 1798 yılında Batavya Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Yeni idare İzmir'deki Hollanda cemaati üzerinde de bir takım düzenlemelere gitmiş, cemaat temsilcileri toplantıya çağrılarak yeni bir yönetmelik hazırlanmıştır. Yönetmelikte, kilise ve hastanenin Hollanda kolonisinin mülkü olduğu, hiç kimsenin mülkiyet konusunda hak iddia edemeyeceği ve mülkiyetin kimseye devredilemeyeceği, kurumların genel kurul tarafından seçilen iki kişi tarafından yönetileceği ifade edilmiştir²⁷.

Hollandalılara ait kilise binası, 6 Ağustos 1763 tarihinde yanmış, Eylül 1767'de yeniden düzenlenen kilise tekrar hizmet vermeye başlamıştır²⁸. 3 Temmuz 1845 tarihinde İzmir'de çıkan yangın sırasında Hollandalılara ait kilise de tahrip olmuştur. Kötü durumda olan hastane ile yeniden inşa edilecek kilise sorununu birlikte ele alan Hollanda cemaati, 9.000 Hollanda Florinini bu işe tahsis etmiştir. Hastanenin üstüne bir kilise binası inşa edilmesine karar verilmiştir. Kilise olarak kullanılacak katın inşaatı 1852 yılında tamamlanmıştır. Binanın bulunduğu bahçenin bir köşesine de, cemaate gelir getirmesi için üç ev/dükkan inşa edilmiştir. Hastane-kilise binasının arkasındaki mezarlık mevcudiyetini korurken, Kaçışme'de yeni bir mezarlık oluşturulmuştur²⁹.

²⁵ Rauf Beyru, *19. yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir, 2005, s.59-60. M. Çınar Atay'ın kitabında *Hastabaneler Sokağı*nın yeri hakkında şu bilgiler verilmektedir; "Bu cadde Basmane Garı yapılıncaya kadar Sebike Caddesi (1854) adı ile anılan yol ve Türk Mahalleleri ile Yahudi Mahallelerini birleştiren Başdurak Caddesi'dir ki 1876'lardan sonra Kestaneoğlu Sokak olarak anılmıştır. Günümüzde ise Kestelli Caddesi ve devamı olan Yangın Yokuşu olarak bilinmektedir." Bkz. M. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978, s.32.

²⁶ M.A. Perk, *De Nederlandsche Protestantsche Gemeente te Smyrna*, Leiden, Eduard Ijdo, 1910, s.28.

²⁷ *Historia Maandschrift Voor Geschiedenis*, 2e Jaargang, No:4, Mei 1936, s.104.

²⁸ *Historia Maandschrift Voor Geschiedenis*, 2e Jaargang, No:4, Mei 1936, s.104.

²⁹ Jan Willem Samberg, *De Hollandsche Gereformeerde Gemeente te Smirna*, De Geschiedenis eener Handelskerk, Leiden, Boek En Steendrukkerij Eduard Ijdo, 1928, s.223. Yaşanan

Hastanenin olduğu binanın giriş kapısının sağ tarafında yönetim odası ve kapıcı binası bulunmaktaydı. Hastanenin sol tarafında on yataklı, birkaç sandalyeli, uzun, tavanı alçak, üzeri kapalı bir avludan oluşan revir, sağ tarafta ise yönetici odaları ile Hollanda Cemaatinin toplantıları için ayrılmış bir salon bulunmaktaydı. 1890'ların başında mevcut binanın sol tarafına yeni bir kanat inşa ettirilerek genişletilmiş, yatak sayısı 40'a çıkartılmıştır³⁰.

1858 yılından itibaren görev yapan doktorlar arasında Dr. van Eichstorff, Dr. Zimmerman ve Dr. Fabriezi'nin isimleri öne çıkmıştır. 1891-1896 yılları arasında yayınlanan Aydın vilayet salnamelerinde, hastane doktoru olarak Fon İkstruf (Struff) Efendinin ismi geçmektedir³¹. 1882 yılında Sakız Adası'nda meydana gelen depremde yaralanan 30 Hollandalı, bu hastanede üç ay boyunca ücretsiz olarak tedavi edilmiştir. 1905 yılındaki veba salgını sırasında, Hollanda hastanesine vebalı hastalar kabul edilmediği için, İngiliz hastanesinde tedavi gören ve vebalı olmayan hastalar Hollanda hastanesine nakledilmiş, İngiliz Hastanesi sadece vebalılara hizmet vermeye başlamıştır³².

1851 ve 1856 yıllarında İzmir'i ziyaret eden Seyyah Teodor Fhedner, Hollanda Hastanesi hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Görme fırsatı bulduğum bir başka hastahane de Hollanda Hastahanesi oldu; bu hastahane burada gördüğüm en küçük hastahaneydi; bir binanın bodrum katındaki odalara kurulmuştu ve üst katı Hollanda Kilisesiydi; içerde sadece bir hasta ve Rum olan bir görevli gördük*”³³.

Hicri 1326 (Miladi 1908/1909) tarihli Aydın Vilayet Salmamesinde hastanenin 1902 yılında, 1905 tarihli Nevsal-i İktisat'ta ise 1900-1901 yılında onarım gördüğü ve genişletildiği ileri sürülmektedir³⁴. 1905 yılına ait bilgilerde, hastanenin Hacı İslam Mahallesi yakınlarından olduğu ve maaşı, Hollanda Devleti tarafından ödenen bir doktorun görev ifade edilmiştir³⁵.

kolera salgını nedeniyle 1867 yılında şehir içine ölü defnedilmesi yasaklanmıştır. Kaçışme'de Katolik Mezarlığının bitişiğindeki 18.600 metrekare genişliğinde bir arazi satın alınarak İzmir'de yaşayan İngiltere, Hollanda, Prusya Devleti ile Osmanlı Devleti tebaasından olan Protestanlara tahsis edilmiştir. Bkz. *BOA*, İ.DH., 593/41301; *BOA*, HR.MKT., 570/5.

³⁰ Rauf Beyru, *İzmir Şebri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1970, s.304.

³¹ Başak Ocak, “Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri”, *Belgi*, Sayı:18 (Yaz 2019/II), s.1616.

³² Samberg, *a.g.e.*, s.228-229.

³³ İlhan Pınar, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir (1608-1918)*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2001, s.214.

³⁴ Ocak, *a.g.m.*, s.1617.

³⁵ Ocak, *a.g.m.*, s.1616-1617; Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisat*, İzmir, Keleşyan Matbaası, 1323, s.194.

Hollanda Hastanesini 1905 Yılındaki Görünümü

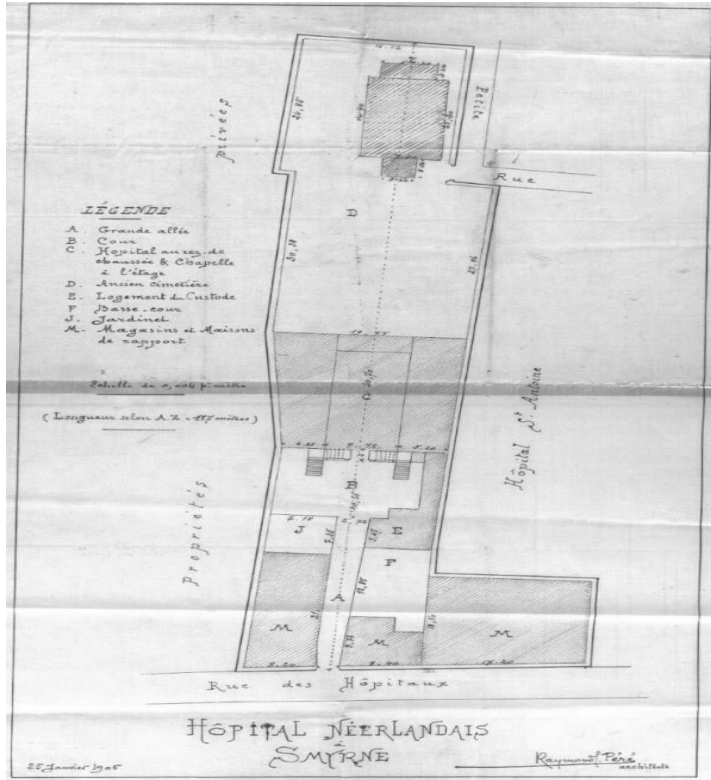
İzmir'deki Hollanda kolonisi ile ilgili olarak 1905 yılında yayınlanan *Op de Hoogte* Dergisinde yer alan yazıda, beyaz badanalı binanın alt katının hastane, üst katının ise kilise olarak kullandığı, hastanenin girişinde sağda yönetici ve toplantı odasının, solda revir odasının olduğu, hastane binasının kasvetli ve fazla ışık almayan bir yapısı olduğu, yün battaniyelerle örtülü sekiz yatak bulunduğu, bina ve mobilyaların ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu ve bu nedenle artık İzmir'de yaşayan veya deniz yoluyla İzmir'e gelen Hollandalıların hastaneyi tercih etmedikleri, kilise ve hastane yönetiminin hastaneyi büyütmeyi ve yeni bir kilise binası inşa etmeyi düşündüğü ifade edilmiştir³⁶.

29 Ocak 1905 tarihinde Hollanda cemaatinin yaptığı toplantıda, hastanenin iyileştirilmesine karar verilmiş ve bunun için konsolos, tabip, rahip ve hastane kurulundan oluşan bir icra komisyonu görevlendirilmiştir. Yetenekli iki mimara proje hazırlama görevi verilmiş, bunlardan maliyeti en ucuz olan Raymond Péré'nin³⁷

³⁶ Maurits Wagenvoort, "Smyrna En Zijñ Hollandsche Kolonie", *Op de Hoogte Maandschrift Voor De Huiskamer*, Tweede Jaargang, Januari-Aflevering, 1.1.1905, Amsterdam, s.27-28.

³⁷ Raymond Péré (1854-1929): Raymond Charles Péré, 1854 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Ailesi, İzmir'e yerleşmiş olan Lazarist Mezhebindendi. Yurt dışında mimarlık ve mühendislik eğitimi almıştır. İzmir Konak meydanındaki Saat Kulesi ve Sarıkışla içindeki çeşmeli havuzun ve Karşıyaka St. Helene Katolik Kilisesinin inşa edilmesi, İzmir St. Polycarpe Kilisesinin onarımı ve duvar resimlerinin çizimi, Kula St. Joseph Yetimhanesinin, İzmir Fransız Hastanesi, İzmir St. Antoine Hastanesi, İzmir Fransız Sacre Coueur Koleji, Buca N.D. Anges Yetimhanesinin resimlerinin çizilmesi, St. Antoine

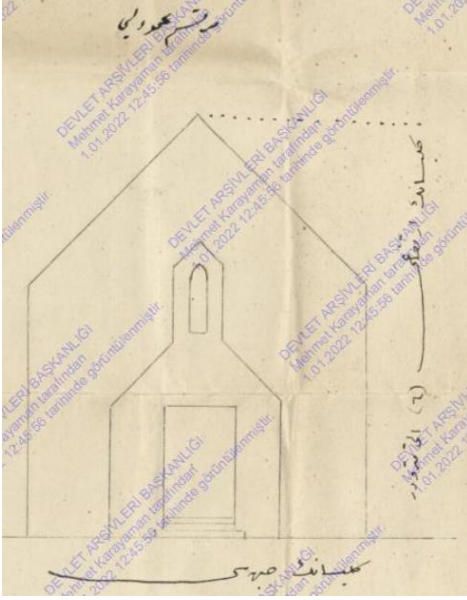
çizdiği planlar doğrultusunda proje uygulamaya sokulmuştur. Hastanenin üst katında bulunan kilisenin yıkılarak, hastane için yeni bir kat yapılması ve hastane arkasındaki mezarlığın sonuna yeni bir kilise inşa edilmesine ilişkin projenin maliyeti, 31.000 Hollanda Florini olarak hesaplanmıştır³⁸.

25 Ocak 1905 Tarihinde, Mimar Raymond Péré tarafından çizilen Hollanda (Felemenk) Hastanesi Planı (BOA., Y.A.RES., 157/55.)

Katolik Kilisesinin haritasının çizilmesi, Bayraklı semtinin haritasının çizilmesi işlerini üstlenmiştir. 1929 yılında İzmir'de vefat etmiştir. Bkz. Cenk Berkant, *İzmirli Bir Mimar: Raymond Péré*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005, s.18-19.

³⁸ Samberg, *a.g.e.*, s.228-229. 1910 yılında yayımlanan *De Hollandsche Revue* adlı dergide J.E. de Sturler tarafında Hollanda cemaatinin toplantıya çağrılarak, yeni hastane ve kilise binasının inşa edilmesi için komitenin oluşturulduğu tarih olarak 27 Ocak 1902 tarihi verilmiş, komitenin hem hastane yönetim kurulundan hem de cemaat yönetiminden seçilen yedi üyeden oluştuğu ifade edilmiştir. Bkz. "Een Hoogst Merkwaaardig Doch Vrij Algemeen Onbekend Gebleven Feit Uit Onze Vaderlandsche Geschiedenis, Na Honderd Jaar Aan de Vergetelheid Onttrokken", *De Hollandsche Revue*, No:5, 23.5.1910, s.311.

İnşa edilecek Kiliseye Ait Çizimler (BO.A., Y.A.RES., 157/55.)

19 Temmuz 1905 tarihinde Hollanda'nın İzmir Konsolosu JHR. J.E de Sturler tarafından Hollanda Ulusal Hastanesinin Yeniden İnşası Komisyonu (Commission for the Rebuilding of the Dutch National Hospital in Smyrna) kurulmuştur. Beş kişilik komisyonda J.C.F.W. Schmid (komisyon başkanı), Alfred Oscar van Lennep, A.A. Keun, Edmond Graaf de Hochepped ve Mr. K.W.A. Beukema görev yapmıştır³⁹.

Yardım için anavatan ile temasa geçilmiş ve oradaki yardım kampanyasını yönetmesi için üç aylığına Rahip Le Bouvier, Hollanda'ya gönderilmiştir. Komite tarafından kampanyaya destek olması için, Temmuz 1905'te İzmir'deki Hollanda Milletine Ait Olan Hollanda Protestan Kilisesi ve Hastanesini Koruma Derneği (De Nederlandsche Protestantsche Kerk En Het Nederlandsche Nationale Hospitaal Aegris Batavia Suis te Smyrna)* başlıklı bir bildiri yayınlanmıştır. Komite üyelerinden J.E. de Sturler, Dr. A.B. K. Von Eichstorff, Alf.A. Lavino, Alf. A. Keun, J.C.F.W. Schmid, B.F. Slaars, W.T.H. van der Zee'nin imzasıyla yayınlanan bildiride, İzmir'deki Hollanda hastanesinin tamiri ve inşası için anavatan Hollanda'dan 20.000

³⁹ Neerlandia, *Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 9.Jaargang, No:1, Januari 1905, s.175; Henrick S. Van Lennep, *Genealogy Levantine Branches Van Lennep De Hochepped De La Fontaine Leytstar*, s.55 bkz. http://www.levantineheritage.com/pdf/Genealogy-Levantine-Branches-Van-Lennep-de-Hochepped-de-la-Fontaine-Leytstar_Henrick-van-Lennep.pdf (Erişim Tarihi:23.12.2021)

* "De Nederlandsche Protestantsche Kerk en het Nederlandsch Nationaal Hospitaal te Smyrna" olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Isselt, a.g.m., s.81.

Hollanda Florini yardım beklendiği belirtilerek, destek olmak isteyenlerin bu iş için Hollanda'ya gelmiş olan Le Bouvier Bey ile temasa geçmeleri istenmiştir⁴⁰.

Hollanda'daki yardım kampanyasını yürütmek için “*İzmir'deki Hollanda Ulusal Hastanesinin Bakımından Sorumlu Hollanda Komitesi*” (Het Nederlandsch Comité Voor de Instandhouding van het Nederlandsch Nationaal Hospitaal te Smyrna) kurulmuştur. Onursal başkanlığını Amsterdam Belediye Başkanı Mr. W.F. van Leeuwen'in yaptığı komitede; S.P. van Eeghen (Amsterdam), Mr. W.H. de Beaufort (Leusden), A.J. da Costa (Amsterdam), Mr. Joh. Enschedé (Haarlem), J. Van Hasselt (Amsterdam), Komite Sekreteri Mr. W.H.J. Baron van Heemstra (Doorn), E. Heldring (Amsterdam), Komite Saymanı A.G. Kröller (Rotterdam), Jhr. Mr. Frank K. van Lennep (Amsterdam), F.M. Baron van Lijnden (Haarlem), H.C. Rehbock (Amsterdam), G.J. Th. Baron Statenus (Diepenveen), E.C. Baron Sweerts de Landas Wijborgh ('S Gravenhage), J.H.J.L. Baron Sweerts de Landas Wijborgh (Amsterdam), P.E. Tegelberg (Amsterdam), J. Visser Jaczn (Rotterdam), Jhr. C.H.A. van der Wijck ('S Gravenhage) görev almıştır⁴¹.

Le Bouvier Beyin faaliyetleri sonunda Hollanda'da, 20.000 Hollanda Florini yardım toplanmıştır. İzmir'deki Hollanda cemaatinden de 12.000 Hollanda Florini yardım toplanmış, inşaat için eksik kalan 4.000 Hollanda Florini de Hollanda Hükümeti tarafından karşılanmıştır. Ayrıca hastanenin faaliyetlerine devam edebilmesi için yılda en az 5.000-6.000 Hollanda Florini kadar bir paraya ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir⁴².

1905 yılında Mimar Raymond Péré'nin çizdiği planlar doğrultusunda, inşaaata başlanmıştır. Osmanlı Arşivinde, hastane ve kilisenin yeniden inşa edilmesi ile ilgili yazışmaların Şubat 1907 tarihinden itibaren başladığı, inşaat için izin talep edildiği ve inşaatın yaklaşık bir yıl sürdüğü görülmektedir⁴³. İstanbul'dan İzmir'e gönderilen bir yazıda, inşaat yapılacak alandaki arazinin ne tür bir arazi olduğu, mülkiyetinin kime ait olduğu, eğer arsa vakıf malı ise kıymetinden binde onu nispetinde icar alınması, araziye emiriyeden ise mukataa olarak kaydedilmesi gerektiği belirtilerek, inşaat

⁴⁰ *Neerlandia, Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 10.Jaargang, No:1, Januari 1906, s.137; Samberg, *a.g.e.*, s.228-229.

⁴¹ *Neerlandia, Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 10.Jaargang, No:1, Januari 1906, s.137.

⁴² *Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 13.Jaargang, 1909, s.4. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde yer alan belgelerde, hastane inşaatının 1200 Osmanlı altınına mal olduğu ve bunun Amsterdam ve İzmir'deki hayır cemiyetleri tarafından toplandığı ifade edilmiştir. Bkz. *BOA.*, İ.AZN., 79/33.

⁴³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.113-114. 25 Temmuz 1907 tarihinde projesi İzmir Belediyesi tarafından onaylanan hastaneye ruhsat verilmesi ile ilgili görüşmeler, hastanenin açılışından sonra Rumi 24 Mayıs 1324/6 Haziran 1908 tarihinde Şurayı Devletle görüşmüştür. Bkz. *BOA.*, Y.A.RES., 157/55. Şura-yı Devletle yapılan görüşmenin sonunda 11 Haziran 1908 tarihinde inşaat izni kararı verilmiştir. Hollanda sefirinin isteği ile 3 Temmuz 1908 tarihinde kararın bir kopyası sefarete verilmiştir. 5 Ağustos 1908 tarihinde de padişah fermanı düzenlenmiştir. Bkz. *BCA.*, 30.10/17.98.5.

ruhsatının buna göre verilmesi istenmiştir⁴⁴. İnşaat sırasında, cümle kapısından 37 metre içeride bulunan hastanenin üst katında bulunan kilise yıkılarak, hastaneye ilave bir kat çıkmıştır. 19 metre 40 cm. genişliğinde, 20 metre 63 cm. uzunluğunda olan ve 401 m² bir alanı kapsayan hastane, daha geniş bir binaya kavuşmuştur⁴⁵.

Yıkılan kilisenin yerine, hastanenin arkasında bulunan mezarlığın sonundaki arsaya yeni bir kilise binası inşa edilmiştir. Hollanda tebaasından Alfred Lavino ve Henri Vanderze Beylere ait olduğu Hicri 19 Ramazan 1244/Miladi 25 Mart 1826 tarihli hüccet-i şerriye ile sabit olan 639 zira' (arşın) genişliğinde ve 4.000 kuruş değerindeki arsa, üzerine kilise yapması için bağışlanmıştır. Ruhsat alınmadan arsa üzerine Haziran 1907 tarihinde başlayan inşaat sonunda 21 metre uzunluğunda, 15 metre genişliğinde ve 6 metre yüksekliğinde, bir giriş bir çıkış kapısı ve 8 penceresi olan yeni bir kilise binası inşa edilmiştir⁴⁶.

Doğusunda Yedi Kızlar Mektebi, batısında İspitalya (Hastane) Caddesi, güneyinde Sen Antoine Hastanesi bulunan Hastane ve kilise binası, geniş bir avlunun içinde bulunmaktaydı. Avlu, Rum İspitalya Caddesine bakan kısmında 529 m² iki odalı bir ev, yanında yazıhane olarak kullanılan 300 m² iki odalı dükkân, müstemilat olarak kullanılan 304 m² bir oda, 344 m² hastane methali ve avlu, 628 m² hastane binası, 1748 m² kabristan, 253 m² kilise olmak üzere toplam 4107 m²'lik bir alandan oluşmaktaydı. Ayrıca hastane avlusunda 132 m² genişliğinde bir hademe odası bulunmaktaydı⁴⁷.

1908 yılında yapılan düzenlemeden sonra Hastanenin bulunduğu alanın kapısından girince solda bulunan odalar Hollanda konsolosluğuna kiralanmış, alt kat bulaşıcı hasta koşulları, ameliyathane ve hasta odaları, eskiden kilisenin bulunduğu üst kat ise yeni hasta koşulları olarak düzenlenmiştir.

Aydın Valiliğinden gönderilen 1 Mayıs 1908 tarihli yazıda, hastane ve kilise inşaatı ile ilgili olarak vilayet idare meclisi kararının 12 Ağustos 1907 tarihinde Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderildiği, oradan da 2 Nisan 1908 tarihinde Şurayı Devlete sevk edildiği ancak resmi açılışı yapılacak olan hastane ve kilisenin hala resmi ruhsatlara sahip olmadıkları belirtilerek, bir an evvel ruhsatlarının gönderilmesi isteği şu sözlerle ifade edilmiştir;

“Fi 30 Nisan sene 324 ruhsat-ı resmîye istihsal olunmadıkça Felemenk Hastabanesinin kûşadı hususunda resmen vilayetçe bir şey yapılmamak zaruri idiğü emr ve iş'ar buyrulmuş ve suret-i emr ve iş'ardan ruhsat-ı resmîye istihsal ve tebliğinden evvel bununun kûşadına teşebbüs halinde hükümetçe ağmazayn olunmak ve bigane durulmak manası münfihim olup evrak-ı mukaddime

⁴⁴ BOA., ŞD., 1432/15.

⁴⁵ BOA., Y.A.RES., 157/55.

⁴⁶ BOA., ŞD.1432/15; BOA., ŞD., 2770/43. Kilise inşaatına ait Rumi 18 Teşrinisani 1322/Miladi 1 Aralık 1906 tarihli ilk yazışmada, kilisenin tek katlı olarak 7 metre 78 santimetre genişliğinde, 19 metre uzunluğunda toplam 147,5 metrekarelik bir bina olarak inşa edileceği ifade edilmiştir. Bkz. BOA., ŞD., 1432/15.

⁴⁷ BOA., İ.AZN., 79/33; BOA., Y.A.RES., 157/55.

müddasına göre bu hastane zaten kadimen mevcut olan binayı tevsiden ibaret bulunmuş ise de evvelce de arz olunduğu vecible bunun arsası üzerinde ruhsatsız bir bab kargir Protestan Kilisesi de bina edilmiş olduğundan ve geçen günkü telgrafname-i çakeranemde de arz olunduğu üzere, şu günlerde bir Felemenk sefinesinin vürudu haberine ve o aralıkta resm-i küşadın icrası tasavvuruna nazaran mezkur hastane ile beraber kilisesinin de icra-yı resm-i küşadına teşebbüs olunmazdan evvel muktezâ ruhsat-ı resmîyenin sui misal teşkil edilmiş olmamak noktai nazarından dahi süir'ati istihsalı ve tebliği muvafık-ı hal ve maslahat ve siyaset olacağı maruzdur. Fi 1 Mayıs sene 1324 Vali Faik⁴⁸.

23 Mayıs 1908 tarihinde Aydın Valisinden İstanbul'a gönderilen bir başka yazıda, Hollanda Hastanesi ve Kilisesinin resmi açılışına katılmak üzere Frizland (Friesland) adlı Hollanda gemisinin İzmir'e geldiği, gemi kaptanın İzmir Hollanda Konsolosu ve beraberinde bazı subaylarla Hükümet Konağına gelerek valiyi ziyaret ettiği, hükümet memurlarının açılışa çağrıldığı, tören de sadece hastanenin değil, hala ruhsatı gönderilmeyen kilise binasının da açılışının yapılacağı, ruhsatı olmayan kilise binasının açılışına hükümet memurlarının katılmasının sıkıntı yaratacağı belirtilerek bir an evvel ruhsatın gönderilmesi istenmiştir⁴⁹.

Hastane ve kilisenin hizmete açılış töreni, 25 Mayıs 1908 tarihinde yapılmıştır. Törene, Hollanda Başkonsolosu Mösyö Van Uye Pieterse, Frizland Gemisi Komutanı Albay Fabius ve gemi mürettebatı ile Almanya ve İngiltere Başkonsolosu katılmıştır⁵⁰. Törende, hastane ve kilise binası inşası için İzmir'de oluşturulan komitenin (Smyrnasche Comité) başkanı olan Dr. Von Eichstorff bir konuşma yaparak destek olanlara teşekkür etmiş ve hastanenin bundan sonra Hollanda kraliçesinin adıyla; *Wilhemina* Hospital* olarak anılacağını söylemiştir. Daha sonra Hollanda konsolosu, Le Bouvier, Alfred Lavino, Alfred Keun, W.F.H. van der Zee ve son olarak da komite başkanı S.P. van Eeghen konuşma yapmıştır. Albay Fabius'un konuşmasından sonra Hollanda Başkonsolosu tarafından komitede yer alanlara verilen Orange-Nassau Nişanı takdim edilmiştir⁵¹. Tören sonunda yeni hastane ve kilise binası Rahip Le Bouvier tarafından kutsanmıştır.

⁴⁸ BOA., BEO.,3311/248321.

⁴⁹ BOA., BEO., 3318/248790. Kilise ruhsatını içeren ferman, Dahiliye Nezareti tarafında, 13 Ağustos 1908 tarihinde Aydın Valiliğine gönderilmiştir. Bkz. BCA., 30.10/17.98.5.

⁵⁰ Hastanenin açılış törenine, Felemenk Devleti bahriyesine mensup olan ve Mekteb-i Bahriye talebelerinin uygulama yapması için tasarlanan Frizland Gemisinin de katılacağı, geminin bir hafta İzmir'de kaldıktan sonra İstanbul'a hareket edeceği belirtilmiştir. Bkz. Mehmet Karayaman, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Nisan 2008, s.53.

* Kraliçe Wilhelmina, (Doğumu: 31 Ağustos 1880-Ölümü: 28 Kasım 1962) III. Willem'in kızı olup, 23 Kasım 1890-4 Eylül 1948 tarihleri arasında tahtta kalmıştır.

⁵¹ *Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 12.Jaargang, Dordrecht 1908, s.117. Hastane inşaatı tamamlansa da, hastane için kurulan yardım komitesinin görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 1911 yılında yayınlanan *Neerlandia Dergisinde* yer alan bir haberde, Dr. H.J. Kiewiet de Jonge ve Jhr. Van Nispen'in, İzmir'deki Hollanda

Aydın Valisi Faik Bey tarafından İstanbul'a gönderilen telgrafta, Hollanda Hastanesi ile Protestan Kilisesinin açılış töreninde, Hollanda tebaası vatandaşlar ile İzmir'de yaşayan yabancılar, Vilayet Umur-ı Ecnebiye Müdürü, İngiltere, Almanya, Romanya Konsolosları ve İzmir'de bulunan Hollanda (Felemenk) gemi kumandanı ile birkaç zabıt ve silahsız askerin hazır bulunduğu belirtilmiştir. “*Hazret-i bilafetpenahi cebir ve ta'zim ile üç defa yad olunduktan sonra*”, Hollanda Konsolosunun bir teşekkür konuşması yaptığı törende, Hollanda Konsolosluğundan getirilmiş olan bandonun da marşlar çaldığı, Hollandalı olan Romanya konsolosunun da bir konuşma yaptığı, törenin sonunda hastanenin yapılması sırasında bağışta bulunan Hollandalılara, Hollanda Hükümeti tarafından verilen nişanların takdim edildiği, açılış törenine İzmir Valisinin de çağrıldığı ancak valinin törenlere katılmadığı, törene sadece asayişli sağlamakla görevli olan polis müdürünün katıldığı ifade edilmiştir⁵².

Frizlan Gemisinin İzmir'de kaldığı süre içerisinde, geminin kumandanı Albay Fabius ile Vilayet Umur-ı Ecnebiye Müdürü İdris Fuat Bey arasında, karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Albay Fabius, kendisine yönelik iade-i ziyaretleri, Hollanda konsolosluğu binasında kabul etmiştir. Burada Albay Fabius ve subayları şerefine bir ziyafet düzenlemiş, Hollanda Konsolosu Albay Fabius'u Buca'daki ikametgâhına davet ederek, kendisiyle bir gezinti yapmıştır. Geminin burada demirlediği süre zarfında, geminin subayları ile Bornova Kulübü futbolcuları arasında bir de futbol karşılaşması düzenlenmiştir. Karşılaşmayı, Kulüp futbolcuları kazanmıştır⁵³.

1908 yılı öncesi ve sonrasındaki hastane binası incelendiğinde, binanın alt katının aynı kaldığı, kilisenin bulunduğu üst katın da sağa ve sola doğru genişlediği, önceki binanın mimari bütünlüğüne sadık kalındığı görülmektedir. Daha önceki kilise katının girişindeki yapı ve süslemelerin aynı kaldığı, sadece kilise olarak kullanıldığı dönemde, kilisenin girişinde yer alan “*Sois fidèle jusqu'à la mort (Ölene Kadar Sadık Ol)*” yazısı yerine “*Wilhelmina Hospital*” ifadesinin yerleştirildiği görülmektedir. Hastanenin ön cephesinde, eski hastane binasının tabelasında kalan “1675” ibaresinin yanına yeni hastane ismini gösteren bir levha asılmıştır⁵⁴.

Wilhelmina Hastanesini Koruma Derneği yönetim kuruluna atandığı bildirilmiştir. Bkz. *Neerlandia, Orgean Algemeen Nederlandsch Verbond*, 15.Jaargang, No:6, Juni 1911, s.1.

⁵² BOA., YPRK.UM., 81/60. Karayaman, a.g.e., s.53.

⁵³ Ocak, a.g.m., s.1617.

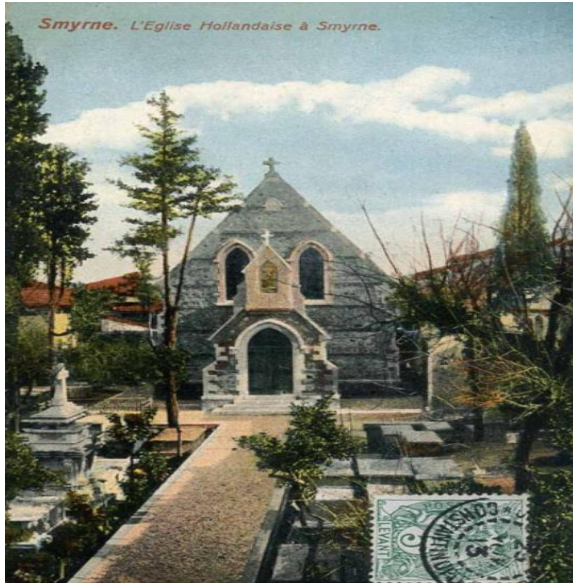
⁵⁴ Samberg, a.g.e., s.228-229.

İzmir Hollanda (Felemenk) Hastanesinin Kuruluşu ve Gelişimi

25 Mayıs 1908 Taribinde Açılışı Yapılan Wilhelmina Hastanesi

(“De Levant Naar Zijn Vroegere en Tegenwoordige Economisch-Geographische Beteekenis”, *Tudschrijft voor Economische Geographie, Orgaan Der Nederlandsche Vereeniging Voor Economische Geographie*, Commissie van Redactie: Dr. H.Blink en Mr.R.E. Kielstra, Den Haag, 1911, s.131.)

25 Mayıs 1908 Taribinde Açılışı Yapılan Hollanda Protestan Kilisesi

Hastanede görev yapan sağlık personeli ve hastane yöneticileri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. 1870'li yıllarda Elise Caroline Homère ve Jacques Gérard Edmond Count de Hochepeid (1839-1887)⁵⁵, 1885/1886 ticaret yıllığında 1902-1909 yılları arasında Dr. Von Eichstorff,⁵⁶ hastanenin yöneticisi olarak görev yapmıştır. 1908 yılında açılışı yapılan yeni hastanenin yönetimine, birisi Hollanda Protestan cemaatine mensup, iki yönetici atanmıştır. Hastanede biri Rum diğer Hollandalı iki erkek hemşire görev yapmaya başlamıştır⁵⁷. Hicri 1326 (Miladi 1908/1909) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde, aylığı Hollanda devleti tarafından ödenen bir doktor tarafından yönetilen hastanede Hollandalı denizciler dışında, başka milletlerden hastalara da bakıldığı, fakir hastalardan ücret alınmadığı, maddi durumu iyi olanlardan ise günde üç frank alındığı ifade edilmiştir⁵⁸.

1909-1920 yılları arasında Hastanenin yöneticisi Rahip Le Bouvier idi⁵⁹. 1914 yılında, İzmir'e gönderilen göçmenlerin sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenen Hollanda Hastanesi Müdürünün eşi olan Madam Debaviye'ye, 13 Şubat 1914 tarihinde üçüncü Rütbeden Şefkat Nişanı verilmiştir⁶⁰. Hastanenin 1920 yılındaki başhekimisi ise Dr. Çelebyan idi⁶¹.

İzmir 15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922 yılları arasında Yunan işgali altında kalmıştır. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz hareketi sonunda Yunan ordusu perişan bir vaziyette İzmir'e doğru çekilirken, İzmir'de yaşayan gayrimüslimler arasında büyük bir panik başlamış, bulabildikleri her türlü vasıta ile şehri terk etmeye çalışmışlardır. İzmir'de yaşayan Hollanda cemaati arasında da panik yaşanmış, Hollanda konsolosluğunun girişimleri ve İngilizlerin desteği ile İzmir'de yaşayan Hollandalılar tahliye edilmeye çalışılmıştır. 6/7 Eylül 1922 tarihinde 300 kadar Hollandalı, Hollanda Kraliyet Vapur Şirketine (KNSM) ait Deucalion

⁵⁵ Lennep, a.g.e., s.27, 69; Raphael C. Cervati, *Indicateur Oriental Annuaire-Almanach du Commerce de L'Industrie, de L'Administration et de la Magistrature 1885-86*, Constantinople 1885, s.453; *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Orient 1913*, Editeur-Propriétaire: The Annuaire Oriental Ltd., Constantinople, 1913, s.1728.

⁵⁶ *Vox Medicorum*, 4 Juni 1902, No:11, s.83.

⁵⁷ "De Levant Naar Zijn Vroegere en Tegenwoordige Economisch-Geographische Beteekenis", *Tudschrift voor Economische Geographie, Orgaan Der Nederlandsche Vereeniging Voor Economische Geographie*, Commissie van Redactie: Dr. H.Blink en Mr.R.E. Kielstra, Den Haag, 1911, s.131.

⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326 Hicri Senesi, Defa 25*, s.176.

⁵⁹ *Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 13.Jaargang, 1909, s.4; *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Çeviren: Engin Berber, İzmir, Akademi Kitapevi, 1998, s.39.

⁶⁰ BOA., İ.TAL., 490/57.

⁶¹ *İzmir 1920 Yunanistan...*, s.39.

Vapuruyla tahliye edilmiş, İzmir limanında bir İngiliz destroyeri de vapura eşlik etmiştir⁶².

Türk ordusunun İzmir'e girişi sırasında Hollandalılara yönelik herhangi bir saldırı olmamıştır. Oscar de Jongh ve eşinin Türk süvarileri tarafından 10 Eylül 1922 tarihinde Buca'da kazara/yanlışlıkla öldürülmesi dışında Hollandalılar arasında bir can kaybı yaşanmamıştır.

İzmir'in kurtuluşu sonrasında, 13 Eylül günü öğleden sonra Basmahane semtinde başlayan yangın kısa sürede Ermeni Mahallesi'ne doğru yayılmış, güneyden esen kuvvetli rüzgarın etkisiyle şiddetlenen yangın, saat 6 gibi konsoloslukların ve hastanelerin bulunduğu sokağa ulaşmıştır. Hollanda Konsolosluğunun birinci tercümanı olan Kont Edmond de Hochepeid, şehri terk etmek isteyen Hollandalıların, Hollanda Hastanesi bahçesinde toplanmalarını sağlamış, burada toplanan Hollandalılar, Amerikan savaş gemisinin sağladığı bir motorla Deucalion Gemisine binmeyi başararak İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir. Mucizevi bir şekilde hayatını kurtaran ve akşam saat 9'da İngiliz savaş gemisine sığınmayı başaran Hollanda Konsolosluk kavalierlerinden Ali Efendi, hastaneden ayrıldığı sırada alevlerin hastane ve kilise binasını sardığını bildirmiştir⁶³.

Yangın sırasında Rum Hastanesi (Agios Haralambos) müdürü İsaıyas, hastaların Hollanda Hastanesine nakledilmesini sağlamıştır. Yangın hastaneye yaklaştığında da, tüm personel binadan ayrılırken binayı en son terk eden kişi İsaıyas olmuştur. Hastanenin kapılarını kilitleyerek anahtarını Psaltoff'a teslim etmiştir⁶⁴.

Yangın sonrasında hastane binası tamamen yanarken kilisenin büyük bir kısmı tahrip olmuştur⁶⁵. Yangından kurtulanların mallarını korumak ve şehre geri dönmek isteyen Hollandalıların haklarını savunmak amacıyla, 14 Kasım 1922'de Hollanda Hükümeti tarafından, "*Hr. Ms. Tromp*" Kruvazörü İzmir'e gönderilmiştir. Gemi Kaptanı Albay Rendorp'a verilen talimat gereği, Türk güçlerine karşı herhangi bir harekette bulunulmaması ve gerekli görüldüğü takdirde Hollanda diplomatik temsilcileri ile işbirliğine gidilmesi bildirilmiştir⁶⁶.

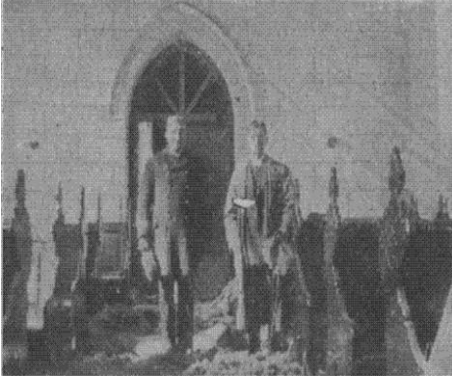
⁶² Schmidt, *Through The Legation Window ...*, s.205; Jan Schmidt, "Ten Geleide", *Nederland in Turkije. Turkije in Nederland. 400 jaar vriendschap*. Leiden: Leiden University Press, s.21.

⁶³ Schmidt, *Through The Legation Window ...*, s.210-211.

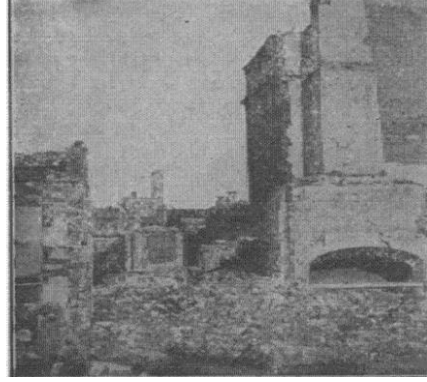
⁶⁴ Ocak, a.g.m., s.1611.

⁶⁵ *BOA.*, HR.İM., 16/186.

⁶⁶ Mert Yılmaz, *Türkiye- Hollanda İlişkileri (1923-1938)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s.8.

Kaptan Albat Rendrop ve Hollanda Protestan Kilisesi Rabibi Le Bouvier Yangını Sonrasında Zarar Gören Kilise Binasında

Kilise Bitişindeki Emlerin Harap Hali

(*Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 27.Jaargan, 1923, s.18.)

13 Eylül 1922 tarihinde başlayan yangın sırasında sadece Hollanda Hastanesi yanmamış, Rumlara ait Haralambos Hastanesi, Ermeni, İskoç ve İngiliz Hastaneleri de kullanılmaz hale gelmiştir. Yangın sonrasında Fransız Hastanesi, Karataş Musevi Hastanesi ile, İngiliz Hastanesi binasına taşınan, Saint Antoine Katolik Hastanesi faaliyetlerine devam edebilmiştir.

Başvekalet kalem-i hususi müdürlüğü tarafından Dahiliye Vekaletine gönderilen 20 Aralık 1925 tarihli yazıda, 9 Aralık 1925 tarihli yazıya cevaben, İzmir Hollanda Hastanesinin genişletilmesi sırasında yıkılacak olan kilisesinin yerine başka bir kilise yaptırılması hakkında hazine-i evrakta bulunan ferman suretinin gönderildiği belirtilmiştir. Ferman suretinde, Hastane binasının üst katının kilise olarak kullandığı, kilise olarak kullanılan katın hastaneye ilave edilmesi ve Hastanenin bahçesinde bir kilise yapılmasına izin verildiği belirtilmiştir. Aynı yazıda, fermanın 13 Ağustos 1908 tarihinde Dahiliye Nezaretin tarafından Aydın Valiliğine gönderildiği, fermanın bir suretinin İzmir Felemenk Konsolosunun talep ettiği belirtilmiştir⁶⁷.

Hariciye Vekaletinden Başvekalete gönderilen 23 Şubat 1929 tarihli bir yazıda; “Felemenk Sefaretinin müracaatı üzerine İzmir’de muhterik olan Felemenk Protestan kilisesiyle hastanesinin inşasına dair sadır olan ferman suretlerinin ibraç ve irsalı 13 Kanunusani 1927 taribli ve 933/18 nümrolü ve 5 Kanunusani 1928 taribli ve 28827/8 nümrolü teskeremizle istirham edilmiştir. Babsolunan ferman suretinin itası sefaretî mezkûre tarafından tekrar rica ve iltimas edilmekte olduğundan icabının icra ve iş’arna müsaadeleri istirham olunur”, ifadelerine yer verilmiştir. Altına düşülen notta; Hariciye Vekaletinden gelen yazıya başbakanın “görüşelim” notu düştüğü ve bu şekliyle Hariciye Vekaletine iade edildiği, 5 ocakta

⁶⁷ BCA., 30.10/17.98.5.

Hariciye Vekaletinden gelen yazının 7 Ocak 1928 tarihinde cevaplandırıldığı ifade edilmiştir⁶⁸.

Hollanda Protestan Kilisesinin son papazı, 1924 yılında vefat etmiştir. 1927 yılına gelindiğinde İzmir'deki Hollandalıların sayısı 130'a düşmüş olup, çoğu anadilinde konuşmayı unutmamıştır⁶⁹. Hollandalılara ait “*Felemenk Protestan Kilisesi*”, 1952 yılında Hollanda Hükümeti tarafından 100 yılığına Rum Ortodoks cemaatine bağışlanmıştır. Kilise Yunanistan Devleti tarafından 1981 yılında tamir ettirilmiş ve Rum cemaatinin hizmetine sunulmuştur. 1922 yangınında yıkılan Ortodoks kilisesini anmak için Aya Fotini adı verilen Kilise, günümüzde de faaliyetini devam ettirmektedir.

Sonuç

İzmir şehri, sahip olduğu coğrafi konumu ve ticaret potansiyeli nedeniyle her dönem önemli bir çekim merkezi olmuştur. 17.yüzyıldan itibaren şehrin ticari hayatında yaşanan canlılık, nüfus artışına da yansımış, farklı millet ve dinden pek çok insan şehre gelip yerleşmiştir. Başta Levantenler olmak üzere şehirde yaşayan her unsur kendine ait kilise, okul ve hastane inşa etmeye başlamıştır. Osmanlı Devlet anlayışının sağladığı hoşgörü sayesinde İzmir'de Rum, Musevi, Ermeni, Fransız, İngiliz, İskoç, Alman ve Hollanda hastaneleri açılmıştır. Büyük bir kısmı, günümüzde Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesinin bulunduğu alanda yer alan Rum İspitalya (Hastaneler) Sokağında inşa edilen hastaneler, 9 Eylül 1922 tarihinden sonra çıkan yangında harap olmuştur. Katoliklere, Musevilere ve Fransızlara ait hastaneler faaliyetlerini sürdürmeyi başarırken diğer hastaneler kapanmıştır.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren İzmir ticaretinde etkili olmaya başlayan Hollandalılar, Frenk Mahallesi olarak bilinen bölgeye yerleşmişlerdir. 1611 yılında M. Cornelis Haga'nın İstanbul'a elçi olarak atanmasıyla Hollanda ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler başlamış, 1612 yılında da İzmir'de Hollanda Konsolosluğu açılmıştır. Kendi aralarında cemaat idaresi kuran Hollandalılara, diğer cemaatlara tanındığı gibi, kendi kilisesini açma, fırınıni işletme ve şarap yapma hakkı tanınmıştır.

1675 yılında, Akdeniz'in çeşitli yerlerinde ikamet eden Hollandalıların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar belirlenmiştir. Buna göre konsoloslar, tüccarların çıkarlarının savunulması ve mahkeme masrafların karşılanması için kendi bölgelerindeki limanlara yanaşan gemilerden, konsolosluk hakkı adı altında belirli bir vergi almaya başlamışlardır. Cemaat idaresinin yasal bir yapıya ve düzenli bir gelire sahip olması, Hollanda cemaatine ait bir hastane yapılmasını gündeme getirmiştir. Artan veba salgınının da tesiriyle 1675 Hollanda Hastanesi açılmıştır. Hollanda hükümeti tarafından desteklenen hastanede, İzmir'deki Hollanda vatandaşları, limana gelen Hollandalı denizciler ve farklı milletlere ait fakir hastalar tedavi

⁶⁸ BCA., 30.10/18.102.3.

⁶⁹ *Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 31.Jaargang, 1927, s.149.

edilmiştir. Hastanenin masrafları, mülkiyeti kendisine ait olan binaların kiralarından karşılamaya çalışılmıştır.

3 Temmuz 1845 tarihinde İzmir’de çıkan yangın sırasında Hollandalılara ait kilise binası da tahrip olmuştur. Hastane binasının iyileştirilmesi ve yeni kilise binası inşa edilmesi sorununu birlikte ele alan Hollanda Cemaat idaresi, hastane üzerine bir kilise binası inşa ederek sorunu çözmeye çalışmıştır. 1852 yılında tamamlanan inşaat sonunda uzun süre hastane ve kilise aynı binada hizmet vermeye başlamıştır.

1905 yılında, yetersiz kalan hastane binasının genişletilmesine karar verilmiştir. Hastanenin üzerinde bulunan kilisenin yıkılarak hastane binasının genişletilmesine, hastanenin arkasında bulunan mezarlığın sonunu da yeni bir kilise binası inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir’deki Hollandalılar ve anavatan Hollanda’dan yardım toplanmıştır. Mimar Raymond Péré tarafından hazırlanan mimari projeye göre 1907 yılında başlayan inşaat süreci, 25 Mayıs 1908 tarihinde tamamlanmıştır. Yeni hastane binasına Wilhemina Hastanesi adı verilirken, yeniden yapılan kilise binası da hizmete girmiştir.

İzmir’in Yunan işgalinden kurtuluşu sonrasında, 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan yangın sırasında binası tahrip olan hastane, Cumhuriyet döneminde faaliyetini sürdürememiştir. Kilise binası ise Hollanda Cemaati tarafından Rum Ortodoks cemaatine bağışlanmış olup halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- BCA., 30.10/17.98.5.
BCA., 30.10/18.102.3.
BOA., BEO., 3318/248790.
BOA., BEO., 3311/248321.
BOA., HR.İM., 16/186.
BOA., HR.MKT., 570/5.
BOA., İ.AZN., 79/33.
BOA., İ.DH., 593/41301.
BOA., İ.TAL., 490/57.
BOA., ŞD., 1432/15.
BOA., ŞD., 2770/43.
BOA., Y.A.RES., 157/55.
BOA., YPRK.UM., 81/60.

Kitap, Makale ve Tezler

- Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Orient 1913*,
Editeur-Propriétaire: The Annuaire Oriental Ltd., Constantinople, 1913.
- Atay, M. Çınar, *İzmir'in İzmir'i*, İzmir, 1993.
- Atay, M. Çınar, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978.
- Bauden, Frédéric, *İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir El Yazması (1678)*, İzmir, İzmir
Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003.
- Berkant, Cenk, *İzmirli Bir Mimar: Raymond Péré*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.
- Beyru, Rauf, *İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1970.
- Beyru, Rauf, *19. yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir, 2005.
- Cervati, Raphael C., *Indicateur Oriental Annuaire-Almanach du Commerce de L'Industrie, de
L'Administration et de la Magistrature 1885-86*, Constantinople 1885.
- Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nersal-i İktisat*, İzmir,
Keşişyan Matbaası, 1323.
- Çelikkol, Zeki-Alexander de Groot-Ben J. Slot,*Lale ile Başladı Türkiye ve Hollanda
Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara, TTK Yayını, 2000.
- Çokbankir, Ercan, *Seydiköylü Hollandalılar*, İzmir, Gazemir Belediyesi Kültür
Müdürlüğü Yayını, 2010.

- “De Levant Naar Zijn Vroegere en Tegenwoordige Economisch-Geographische Beteekenis”, *Tudschrift voor Economische Geographie, Orgaan Der Nederlandsche Vereeniging Voor Economische Geographie*, Commissie van Redactie: Dr. H. Blink en Mr.R.E. Kielstra, Den Haag, 1911.
- “Een Hoogst Merkwaardig Doch Vrij Algemeen Onbekend Gebleven Feit Uit Onze Vaderlandsche Geschiedenis, Na Honderd Jaar Aan de Vergetelheid Onttrokken”, *De Hollandsche Revue*, No:5, 23.5.1910.
- Groot, A.H. De, *The Ottoman Empire and The Dutch Republic A History Of The Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Revised Edition, Leiden, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2012.
- Historia Maandschrift Voor Geschiedenis*, 2e Jaargang, No:4, Mei 1936.
- Isselt, W.E. Van Dam Van, “Een En Ander Omtrent Onze Predikanten Te Smirna In De 2e Helft Der 17e Eeuw”, *Nederlands Archief Voor Kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History*, Nieuwe Serie, Vol. 13, No. 1 (1916).
- İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İsgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Çeviren: Engin Berber, İzmir, Akademi Kitapevi, 1998.
- Kadı, İsmail Hakkı, *Arşiv Belgelerine Göre 18.y.y.'de Osmanlı-Hollanda İktisadi Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Kalff, S., *Hollanders te Smyrna, Vragen Van Den Dag, Maandschrift voor Nederlan en Kolonien*, Onder Redactie Van: Dr. H. Blink en Mr. J.G. Blink, Amsterdam, S.L. Van Looy, 1922.
- Karaçay, İlhan, *Türkiye-Hollanda arasında 400 Yıllık Resmi İlişkiler ve Hollanda'ya Türk Göçünün 50'nci Yılı*, İstanbul, Stichtin Dünya Yayınları, 2012.
- Karayaman, Mehmet, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Nisan 2008.
- Küçük, Cevdet, “Hollanda Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul 1998.
- Lenep, Henrick S. Van, *Genealogy Levantine Branches Van Lenep De Hochepped De La Fontaine Leytstar*, bkz. <http://www.levantineheritage.com/pdf/Genealogy-Levantine-Branches-Van-Lenep-de-Hochepped-de-la-Fontaine-Leytstar-Henrick-van-Lenep.pdf> (Erişim Tarihi:23.12.2021)
- Neerlandia, Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 9.Jaargang, No:1, Januari 1905.
- Neerlandia, Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 10.Jaargang, No:1, Januari 1906.
- Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 12.Jaargang, Dordrecht 1908.
- Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 13.Jaargang, 1909.
- Neerlandia, Orgaan Algemeen Nederlandsch Verbond*, 15.Jaargang, No:6, Juni 1911.
- Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 27.Jaargang, 1923
- Neerlandia, Maandblad Algemeen Nederlandsch Verbond*, 31.Jaargang, 1927.

- Ocak, Başak, “Osmanlı Dönemi’nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir’deki Gayrimüslim Hastaneleri”, *Belgi*, Sayı:18 (Yaz 2019/II).
- Orhonlu, Cengiz, “Tarih Kaynaklarında Hollanda’ya Ait Bilgiler”, *Tarih Dergisi*, Sayı:30, (Mart 1976).
- Osmanlılar& Hollandalılar Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki 400 Yıllık İlişkiler*, Düzeltilme: Jessica Lutz, İstanbul 1990.
- Parlaz, Selim, Osmanlıların Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Ceneviz Temsilcilerinin Gözüyle Veba Salgınları (1666-1678)”, *History Studies*, Volume:13, Issue:5, (October 2021).
- Perk, M.A., *De Nederlandsche Protestantsche Gemeente te Smyrna*, Leiden, Eduard Ijdo, 1910.
- Pınar, İlhan, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir (1608-1918)*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2001.
- Rolleston, George, *İzmir 1856*, İzmir, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2010.
- Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326 Hicri Senesi, Defa 25.*
- Samberg, Jan Willem, *De Hollandsche Gereformeerde Gemeente te Smirna*, De Geschiedenis eener Handelskerk, Leiden, Boek En Steendrukkerij Eduard Ijdo, 1928.
- Schmidt, Jan, “Ten Geleide”, *Nederland in Turkije. Turkije in Nederland. 400 jaar vriendschap*. Leiden: Leiden University Press.
- Schmidt, Jan, *Through The Legation Window 1876-1926, Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te İstanbul, 1992.
- Vox Medicorum*, 4 Juni 1902, No:11.
- Wagenvoort, Maurits, “Smyrna En Zijn Hollandsche Kolonie”, *Op de Hoogte Maandschrift Voor De Huiskamer*, Tweede Jaargang, Januari-Aflevering, 1.1.1905, Amsterdam.
- Yılmaz, Fikret, *İzmir’de 400 Yıl İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*, İzmir, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Mert, *Türkiye- Hollanda İlişkileri (1923-1938)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet Kalem-i Mahsusa
Müdüriyeti

Ferman Suretidir

A'zâm-ı ricâl-i devlet-i âliyyemden Aydın Vilayeti valisi olup murassa'-i Osmanî ve Mecidî Nişan-ı zişanlarını hâiz ve hâmil olan Faik Bey dame ulvihu ve İzmir nâibi âlim Mevlana Mehmet Emin Efendi ademallahû teâla faza'li ve a'zâ-ı meclis zide mecdihuma;

İzmir'de Rum İspitalyası Sokağında kâ'in Felemenk Hastahanesi dâhilinde olup kısm-ı fevkânisi kilise halinde isti'mâl edilen binanın üst katının hedm ile alt katının hastahaneye ilavesi ve hedm olunacak kiliseye mukabil hastahanenin gerüsünde olan mezarlığın nihâyetine de müceddeden kârgir bir kilise inşâsına ruhsat itâsı hakkında vukû bulan istidâ üzerine icrâ kılınan tahkikâtı hâvi gönderilüp Şura-ı Devlet'e havâle ve tebliğ kılınmış olan evrak me'allerine nâzaran İzmir'in Rum İspitalyası Sokağı'nda kâin Felemenk Hastahanesinin cümle kapısından otuz yedi metre dahilinde tahtânî hastahane ve fevkânî kilise olarak istimal edilen ebniyeden hastahane olan alt katının vüs'atsızlığı cihetle üst katı olan mezkur kilise hedm olunarak yerine on dokuz metre kırk santim arzında ve yirmi metre altmış üç santim tülünde bil-hesab terbi'i dört yüz bir metre şatrah vüs'atında hastahaneye ilaveten bir kat inşâ edileceği gibi hedm olunacak kiliseye bedel hastahaneden gerüde olan mezarlığın nihâyetine de yirmi bir metre tül ve on beş metre arz ve altı metre irtifâda kârgir olmak üzere müceddeden bir kilise inşâ ve bin iki yüz Osmanlı altınına balığ olan mesârif-ı inşâiyenin Amsterdam ile İzmir şehirlerinde müteşekkil Cemiyet-i Hayriye taraflarından tesviye ve ifâ kılınacağı ve mahal-i mezkûr kâmilen ahâli-i Hıristiyane ile meskun olup iş bu kilisenin oraya inşâsında mahzûr olmadığı anlaşılmış olduğundan mar'ül-beyan hastahane ile kilise olvech ile inşâ kılınmak üzere ruhsat havi lazım gelen emr-i şerifimin ısdarı şura-ı mezkur mülkiye dairesinden tanzim ve meclis-i mahsus-ı vükela-ı fihamdan bi't-tenzil atabe-i ulyayı mülükâneme arz ve takdim kılınan mazbatada beyan olunmuş ve mucebince ifa-i iktizasına irade-i seniyye-i mülükânem müteallik ve şerefsûdur olmuş olmağla ruhsat-ı muntazammın divan-ı hümayunumdan iş bu emr-i celilü'l kadrım ısdâr ve itâ olundu siz ki vali ve nâib-i müşar ve sair mümâileyhimsiz zıkr olunan hastahane ile kilisenin ebadı bâlâda beyân olunan mekadiri mütecâviz etmemek ve mesârif-ı inşâiyesi berminvâl-i muharrer tesviye edilmek üzere inşâsına muhâlefet olunmayıp bu vesile ile kimesneden cebren akçe toplanılmak veyahut saire ile tazyik ve ırğaç kılınmak misillü mugayir rıza-ı şahâneme halas vuku'a getirilmemesine itinâ ve dikkat eylesesiz tahriren fi'l-yevmi's-sabi' min şehri Recebü'l-ferd li-sene site ve ısrin ve selasemie ve elf (Hicri 7 Recep 1326/ Miladi 5 Ağustos 1908)

Hazine-i evrakta mev'ud müsveddesine mutabıktır.

Felemenk (Hollanda) Hastahanesine Ait Ferman Sureti (BCA., 30.10/17.98.5)

OSMANLI İZMİR'İNDE BÜYÜK YANGINLAR VE YANGINLARI SÖNDÜRMEK İÇİN ALINAN ÖNLEMLER

Neşe Esirkış*

Küçük Asya'nın değerli şehri İzmir tarih boyunca istilalar ve doğal afetlerle tahrip olup şekillendi. Şehir 1426'da Osmanlılar tarafından tam olarak fethedildikten sonra zaman içinde kalkındı¹. İzmir, Batı Anadolu Fay hattı üzerinde bulunması sebebiyle depremler ve ardından yangınlardan dolayı tekrar inşa edilmiştir. Bu durum kentin her seferinde kültürel ve tarihi birikimini kaybetmesine sebep olmuştur².

Osmanlıda yangınlar genellikle dikkatsizlik ve kaza sonucu çıkmıştır. Alevler en çok mutfak ocaklarından ya da ısınma amacıyla kullanılan mangallardan yayılırdı. Bunun yanında yangın sırasında evlerden fırlayan kızgın çiviler³, ateşe bağlı üretim yapan imalathaneler, kahvehane ya da bekâr odalarında içilen tütünün söndürülmemesi yangın çıkmasını sebep olmuştur. Kasten çıkarılan yangınlar hırsızlar tarafından çıkarıldığı gibi efendilerinin malına zarar vermek isteyen köleler tarafından da intikam almak için çıkarılmıştır⁴.

Bu çalışmada İzmir tarihindeki büyük yangınlar ve devletin yangınlara karşı aldığı önlemler incelenecektir.

Arşiv Kayıtlarına Göre İzmir Tarihindeki Büyük Yangınlar

İzmir'de arşiv belgelerine göre ilk yangın 1763 yılında yaşanmıştır. Bu tarihten 1922 yılına kadar 19 yangın tespit edilmiştir. Bu yangınların içinde 1778, 1797, 1841, 1845, 1846, 1852, 1860, 1861, 1882 ve 1922 yangınlarının tahrip gücü çok yüksektir.

5 Temmuz 1778 günü saat 02.00'da büyük bir yangın gerçekleşti⁵. Derviş Hanı bitişiğindeki bir Rum evinde kazara yangın başladı. Şiddetli esen rüzgâr alevlerin sirayetine sebep oldu. Yangın ancak 36 saat sonra Frenk Mahallesinde son buldu. Yangının sonunda İngiltere, Fransa, Venedik Konsoloslukları ile Avrupa Gümrüğü,

* Doktora Öğr. Neşe Esirkış, Adnan Menderes Üniversitesi.

¹ Besim Darkot, "İzmir", *İslam Ansiklopedisi*, V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (yayın tarihi yok), s. 1245.

² Neşe Esirkış, *İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922'ye kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 4.

³ Mehmed Halife, *Târih-i Gılmânî*, İstanbul 1340, s. 68.

⁴ Hrand D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *Tarih Dergisi*, 1973, sayı 27, s. 60.

⁵ Yeni Asır, 22 Aralık 1979.

Fransız tüccarlarının mağazaları⁶, ve 20 han yok oldu⁷. Deprem, sonrasında yaşanan yağma ve yangının toplam tahribatı eski İspanyol parası ile 60 milyon realdır⁸. Şehrin üçte biri, 4.000 kadar ev, bu yangında yok olmuştur⁹.

İzmir tarihindeki ilginç yangınlardan birisi 1797 yılında Venedikli denizcilerin sebep olduğu kargaşa sonucunda çıktı. Yangın sırasında insanlar ev ve mahzenlere sığındı. Venediklilerin Sakız Hanı denilen muhitte başlattığı yangın 22 saat sürdü. Sonucunda Frenk Mahallesinin tamamı; Ermeni Mahallesinin bir kısmı yok oldu¹⁰. 22 saat süren yangında İzmir'in ticaret bölgesi olan Frenk Mahallesinin tamamı, Ermeni Mahallesinin de bir kısmı küle döndü¹¹. Yangının sonucunda 1.500 ev, 3.000'den fazla oda ve dükkân yok oldu¹². Yangın ve kargaşa sırasında halktan 25 kişi yaşamını yitirdi¹³. İzmir ve civarının en kuvvetli âyanı olan Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa konu ile ilgilenmesi için görevlendirildi¹⁴.

İzmir'de XIX. yüzyılda en büyük maddi hasara yol açan yangınlardan birisi 30 Temmuz 1841 yangınıdır. Kuyumcular Çarşısında, gece 05:30'da, kaza ile başlamış¹⁵rüzgârın şiddeti ve sokakların darlığı sebebiyle bir anda 20 dükkâna yayılmıştır. 17 saat devam eden yangın¹⁶ Frenk Mahallesinde durdurulmuştur¹⁷.

1841 yangında 4.000 Türk, 4.000 Rum, Ermeni ve Yahudi ile birlikte toplamda 8.000 kişi zarara uğradı¹⁸. İzmir'in yarısının bu yangından etkilendiği tahmin edilmektedir¹⁹. 20.000'den fazla felaketzede açıkta kaldı²⁰. Resmi kayıtlara 12 cami,

⁶ Konstantinos Oikonomos-Bonaventure F. Slaars, *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, Çev. Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 207-208.

⁷ Yeni Asır, 22 Aralık 1979.

⁸ Nicolas Ambraseys-Caroline Finkel, *Türkiye ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler*, Tübitak Yayınları, Ankara 2006, s. 153.

⁹ Yeni Asır, 22 Aralık 1979.

¹⁰ 5 Şevvâl 1211 (3 Nisan 1797) HAT. 186/8784-A; 10 Şevval 1211 (8 Nisan 1797) HAT. 186/8784-G; 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-H; 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-D.

¹¹ 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-H; 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-D.

¹² 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-D.

¹³ 5 Şevvâl 1211 (3 Nisan 1797) HAT. 186/8784-A.

¹⁴ 29 Zilhicce 1211 (25 Haziran 1797) HAT. 186/8784-D.

¹⁵ 11 Cemâziyelâhir 1257 (31 Temmuz 1841) tarihli irade: İ.DH. 42/2100/01.

¹⁶ 11 Cemâziyelâhir 1257 (31 Temmuz 1841) İ.DH. 42/2100/01.

¹⁷ Rauf Beyru, *19.Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2011. s. 99.

¹⁸ 16 Şâban 1257 (3 Ekim 1841) tarihli irade: İ.DH. 45/2237/02.

¹⁹ 11 Cemâziyelâhir 1257 (31 Temmuz 1841) tarihli irade: İ.DH. 42/2100/01.

²⁰ 15 Cemâziyelâhir 1257 (4 Ağustos 1841) tarihli irade: İ.DH. 42/2100/02.

14 mescit, 14 medrese, 14 mektep, 2.891 ev²¹127 Rum evi, 2.437 kahvehane, yağhane, bakkal, fırın, değirmen ve diğer dükkânlar, 16 han, 20 havra ve buraya bağlı mektepler, 1.400 Yahudi’nin bir arada ikamet ettiği Yahudi odası bu yangında yok oldu²². 1841 yangını, İzmir’de 140.850.000 kuruşluk maddi zarara neden oldu²³.

5 Temmuz 1845’te İmamoglu Hanındaki bir odada²⁴, aniden başlayan yangın Frenk Sokağının kuzey ucunda durdurulabildi²⁵. Bu yangında,20 cami, medrese ve mescit, 23 han, 19 şerbethane, Ermeni kilisesi, mektep ve manastır, 4 hamam yok oldu²⁶.3 Temmuz 1845 yangınında İzmir’de zararın 200.000.000 kuruş olduğu tahmin edilmektedir²⁷.

İzmir’deki bir diğer güçlü yangın 1846 yılında yaşandı. 29 Mayıs saat 03:30 civarında Arasta Pazarı yakınlarında başlayan alevler hızlıca etrafa yayıldı²⁸. Yangın sonrası çarşıdaki çoğu ufak²⁹ 320 dükkân, Kestane Pazarı yakınında bir cami ve Arap Hanı da tamamen küle döndü³⁰.

XIX. yüzyıl İzmir tarihindeki en önemli yangınlardan birisi 28 Eylül 1852 Pazartesi günü yaşandı³¹. Gece saat 02:00 civarında alevler hızlıca yayıldı³². Yangının çıkışında kasıt şüphesi bulunmaktaydı³³. Kayıtlara göre 560 dükkân ve mağaza, 1 mescit, 1 medrese, 1 hamam, 50 Yahudi odası, 2 sebil³⁴, 3 ev, 1 papaz odası, 1 Yahudi

²¹ Cerîde-i Havâdis’e göre bu rakam Müslümanlara ait tahrip olan ev sayısıdır. Cerîde-i Havâdis, 26 Cemâziyelâhir 1257 (15 Ağustos 1841); 19 Cemâziyelâhir 1257 (8 Ağustos 1841) İ.DH. 43/2123/05.

²² İ.DH. 43/2123/05; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s. 87.

²³ Beyru, *a.g.e.*, s. 99.

²⁴ Selh-i Cemâziyelâhir 1261 (5 Temmuz 1845) tarihli irade: İ..DH.. 105/5296/01.

²⁵ Beyru, *a.g.e.*, s. 105.

²⁶ Başka bir kayıta Türklere ait 450 ev, Ermenilere ait 700 ev, Katolik Milleti mahallelerinden 600 ev, Rum Mahallesinden 2.200 ev, Frenk Mahallesinden 31 ev, Yahudi Mahallesinden 110 ev bu afette yok oldu. 7 Receb 1261 (11 Ağustos 1845) tarihli belge: MVL 2/45/03.

²⁷ Beyru, *a.g.e.*, s. 104.

²⁸ Beyru, *a.g.e.*, s. 109.

²⁹ Cerîde-i Havâdis, 12 Cemâziyelâhir 1262 (7 Haziran 1846).

³⁰ Beyru, *a.g.e.*, s. 109.

³¹ İ.DH. 260/128/02; İ.DH. 260/16099/02.

³² İ..DH. 260/16099/02.

³³ A.MKT.UM 127/53.

³⁴ 17 Zilhicce 1268 (2 Ekim 1852) tarihli irade: İ.DH. 260/16128/02.

mektebi³⁵, toplam kıymeti 6.000 kese akçeyi bulan 616 adet emlak bu faciada yok oldu³⁶.

Bir diğer önemli yangın 28 Ağustos 1860'da, Frenk Mahallesinde³⁷ bir kadının kaza ile evindeki mumu devirmesi sonucu başlamış³⁸; 481 hane ve 88 dükkân yok olmuştur³⁹.

7 Ağustos 1861'de Türklerin yaşadığı Cami-i Atık Mahallesinde⁴⁰ bir evde kaza ile yangın başladı. Şiddetli Poyraz'ın etkisi ve sokakların darlığı sebebiyle hızla ilerleyen alevler sonucunda⁴¹ 771 adet hane, 9 mescit, 2 fırın, 1 mektep, 1 sebil, 1 medrese bu yangında yok oldu⁴². 20 kişi de yaşamını yitirmiştir⁴³.

19 Temmuz 1882'de⁴⁴ Asmalı Mescit'te⁴⁵ bilinmeyen sebepten çıkan⁴⁶ yangın sonucu 1.200 Yahudi odası⁴⁷ 100 Müslüman evi 100 Rum evi 1 cami yok oldu. 50.000 İzmirli yangından etkilendi. Felaketzedeler genellikle maddi imkânları yetersiz kimselerden oluşmaktaydı⁴⁸.

İzmir'de XX. asrın en büyük felaketi olan 1922 yangını günümüzde de hala soru işaretleriyle anılmaktadır. 13 Eylül'de Ermeni Mahallesindeki evlerde başlayan yangın 15 Eylül'de söndürülmüşse de saat iki civarında farklı muhitlerde yeniden başlamıştır⁴⁹. 1923 Mart ayında İstatistik Müdürlüğü tarafından aktarılan verilere göre; 1922 Büyük İzmir Yangınında İzmir'deki mevcut 42.945 evden 14.004 tanesi tamamen yandı. İşyerlerinin önemli bir kısmı yok oldu. Geriye 9.696 adet dükkân

³⁵ Cerîde-i Havâdis'e göre yangının bilançosu farklıdır. Buna göre 522 dükkân, 3 ev, 2 mescit, 27 Yahudi odası yanmıştır. Bkz. Cerîde-i Havâdis, 21 Zilhicce 1268 (6 Ekim 1852).

³⁶ 17 Zilhicce 1268 (2 Ekim 1852) tarihli irade: İ.DH. 260/16128/02.

³⁷ 15 Safer 1277 (2 Eylül 1860) tarihli irade: İ.DH. 461/30697/01.

³⁸ Yeni Asır, 25 Temmuz 1962.

³⁹ 15 Safer 1277 (2 Eylül 1860) tarihli irade: İ.DH. 461/30697/01; Takvim-i Vekâyi, 10 Rebîülevvel 1277 (26 Eylül 1860).

⁴⁰ Selh-i Muharrem 1278 (7 Ağustos 1861) tarihli belge: A. MKT. UM. 490/5.

⁴¹ Yeni Asır, 25 Temmuz 1962.

⁴² Selh-i Muharrem 1278 (7 Ağustos 1861) tarihli belge: A. MKT. UM. 490/5.

⁴³ Cerîde-i Havâdis, 11 Safer 1278 (18 Ağustos 1861); Yeni Asır, 25 Temmuz 1962.

⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, "İzmir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, İstanbul 2001, s. 518.

⁴⁵ Beyru, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁶ 19 Temmuz 1882 (Rumi 7 Temmuz 1298) tarihli belge: Y.PRK.UM. 5/28/02.

⁴⁷ Y.PRK.UM. 5/28/02. numaralı belgeye göre 1.200 Yahudi odasının bu yangında zarar görmüştür. Y.PRK.UM. 5/28/01'e göre ise 1.200 zarar gören toplam Yahudi ailesinin sayısıdır. Yangın da zarar gören Yahudi odası sayısı 300 kişidir.

⁴⁸ 19 Temmuz 1882 (Rumi 7 Temmuz 1298) tarihli belge: Y.PRK.UM. 5/28/02.

⁴⁹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 17 Haziran 1968, sayı 64, vesika 1454.

kaldı⁵⁰. Türk Devleti, Lozan görüşmelerinde taraflara İzmir’de 18.865 konutun yakılıp yıkıldığını belirtti. 175.905.108 tutarındaki genel zararı Yunanlılardan talep etti⁵¹. Bu afet sonucunda İzmir’de 2.000 kişiden fazla insan yaşamını kaybetti. 200.000 evsiz ortaya çıktı⁵². Yangından sonra 100.000 kişi ölüm ve açlık tehlikesi yaşadı⁵³. Yangında kasıt ve kundak şüphesi olduğu düşünülmektedir. Kundakçıların özellikle kereste⁵⁴ ve benzin depolarını seçmesi yangının kasten çıkarıldığının göstergesidir⁵⁵.

Yangınları Söndürmek İçin Alınan Önlemler

Osmanlılar zamanında İzmir’de evler birbirine çok yakın, sokaklar çok dar inşa edilirdi. Evlerin yapı malzemesi genellikle keresteydi. Devlet tarafından ahşap ev yapımının yasaklanması, taştan ev yapılmasına dair çok defa ferman çıkarılıp halk özendirilmeye çalışılsa da ekonomik gücün zayıflığı; afet sonrası yaşam alanlarının hızlı bir şekilde inşa edilmesi gerekliliği yüzünden bu fermanlar çok etkili olamamıştır⁵⁶.

Halkın evlerini ahşaptan yapmasının bir diğer nedeni deprem korkusuydu. Ahşap evler yangının hızlı bir şekilde yayılmasına sebep oluyordu. Osmanlı’da insanlar yangınlara adeta alışmıştı. Yangının ardından insanlar evlerini inşa edecekleri yere dört büyük direk dikip malzemeleri birbirine çiviler ve evlerini tekrar tamamlardı⁵⁷. Çürük ve kalitesiz kereste kullanımı da yangının çıkmasının ayrıca bir sebebiydi⁵⁸.

Her yangın bir öncekinden daha etkili olunca konuyla ilgili tedbirler arttırılmıştır. Sultan II. Selim Döneminde (1566-74) 1569’da Eminönü’ndeki Yahudi Mahallesi kısa sürede yok olduğunda her evde yangın söndürme fiçisi ve merdiveni

⁵⁰ Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, Çev. Zafer Yörük, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2003, s. 16.

⁵¹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, III, Takım I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 155.

⁵² Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, (2015 Güz), s. 191. Tasvir-i Efkâr gazetesinin 16 Eylül 1922 tarihli sayısına göre 1.000’den fazla insan bu yangında yaşamını yitirmiştir.

⁵³ Vakıf, 17 Eylül 1338 (17 Eylül 1922).

⁵⁴ Kemal Niş- Reşat Söker, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, II, Genel Kurmay Basımevi Ankara 1969. s. 261; 14 Eylül 1922 tarihli Belge: ATASE Arşivi, 1785/9.

⁵⁵ 14 Eylül 1922 tarihli Belge: ATASE Arşivi, 1785/9.

⁵⁶ Gamze Tanyıldız, *19. Yüzyıldan Günümüze İstanbul İtfaiyecilerinin Tarihi ve Giysilerinin Günümüze Kadarki Değişimi*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 4.

⁵⁷ Baykara, *a.g.e.*, s. 86.

⁵⁸ 17 Zilhicce 1268 (2 Ekim 1852) tarihli irade: İ.DH. 260/16128/02.

bulundurulması duyuruldu. Ayrıca yangınların çoğu ocak ve bacalardan çıktığı için Rumeli'den gelen acemi ustalara ocak yaptırılmaması gerektiği halka ilan edildi⁵⁹.

Osmanlı'da yangınlara karşı bilinen ilk kapsamlı önlem III. Murad Döneminde 1579 yılında İstanbul Kadısına hitaben yazılmıştır. Buna göre; İstanbul'un yangınsız kaldığı bir zaman neredeyse bulunmamaktadır. Yangının başlangıcında önlem almak ve müdahalede bulunmak alevlerin yayılmaması için önemlidir. Yangınlardan kimse kaçmayacak; herkes birbirine yardımcı olacaktır. Komşular, yeniçeriler gereken desteği birbirine verecektir. Sürekli yangına maruz kalan yerler tespit edilecek ve aralıklarla bu alanların yangın tehlikesine karşı teftişi yapılacaktır. Gerekli kontroller yasakçı tarafından uygulanacaktır. Bu emre uymayanlar subaşına teslim edilerek cezalandırılacaktır⁶⁰. 1696 İstanbul Galata Yangının ardından Padişah II. Mustafa yangınların hızlıca yayılışının sebebi olarak evlerin yapı malzemelerini sorumlu tutmuş; Halep, Şam ve Anadolu'nun diğer şehirlerindeki gibi taş, kireç ve çamurlarla evlerin yapılmasını; bu şekilde yapmayanların binalarına ruhsat verilmemesini, binaların saçaklarının 'kirpi saçak' şeklinde yapılmasını buyurmuştur⁶¹.

Osmanlı'nın önemli şehirlerinden olan İzmir, kısa aralıklarla yaşanan yangınlardan hasara uğrayınca ayrıca önlemler fermanlar yoluyla iletilmiştir. İzmir yangınlarına karşı bilinen ilk önlem 1763 tarihine aittir. Bu yangında yeniden inşa edilecek sokak ve yolların imkânlar el verdikçe bir buçuk İstanbul zirâsı daha genişletilmesi isteğinde bulunuldu. XIX. asırda ev ve iş yerleri mümkün oldukça taş ve topraktan inşa edilmeye başladı⁶². Osmanlı şehirlerinde evler birbirine çok sık inşa edildiği ve yangınlar bu sebeple çok çabuk yayıldığı için 1222 (1811) Ebniye Nizamnamesinde binaların arasında olacak mesafe kanunla karara bağlanmıştır. 1222 Ebniye Nizamnamesiyle şehrin imarının nasıl olacağı belirtile de pratikte kanun uygulamaya koyulamamıştır⁶³.

Yayınlanan ebniye nizamnamelerinin ardından geniş aralıklarla düzenlenen caddeler ve sokaklarla daha küçük çaplı, daha az kayıplı yangınlar çıkmıştır. 1845

⁵⁹ Tanyıldız, *a.g.t.*, s. 6.

⁶⁰ Reşat Ekrem, Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 9; Uğur Göktaş, "Tulumbacılık", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 301; Yüksel Çelik, "Tulumbacı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XLI, İstanbul 2012, s. 369.

⁶¹ Ahmet Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 21.

Kirpi Saçak: Eski yapılarda tuğladan ya da kerpiçten yapılmış testere dişli saçak bindirmeliğine denirdi. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1979, s. 296.

⁶² Rebülevvel 1177 (13 Eylül 1763) tarihli belge: C.HR. 125/6216; Beyru, *a.g.e.*, s. 108.

⁶³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tabrihat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1963, s. 370.

yangını örneğinde olduğu gibi büyük tahribatlı yangınlardan sonra oluşabilecek zararın önüne geçilebilmek için devlet yetkilileri tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1845 yangınından sonra İzmir’in yeniden imar edilmesi ile Sultan Abdülmecid yakından ilgilenmiş; Mühendis Mehmet Efendi’den yangın sahasının ölçülmesi, haritasının çizilmesi ve sonuçlarının İstanbul’a gönderilmesini talep etmişti⁶⁴. Bu yangından sonra 1845 Ebniye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Caddelerinin 8 zirâ, sokaklarının ise 6 zirâdan az genişlikte olmamasına⁶⁵, evlerin kârgirden inşa edilmesine karar verilmiştir. Konu ile ilgili vilayette ayrıca komisyonlar da oluşturulmuştur⁶⁶.

Osmanlı şehirlerinde yollar genellikle dar, kıvrımlı, çıkmaz sokaklı bir yapıya sahipti. Ekskeriyetle yaya ve hayvan trafiğine göre genişletilirdi. XIX. asırda arabaların geçebileceği yol sayısı çok azdı⁶⁷. 1869 çıkarılan Turuk ve Maabir Nizamnamesine göre vilayet merkezlerinden İstanbul’a ulaşan genel yollar, iskele ve demir yollarıyla birleşen caddeler 7 metre merkez; 2 metre çevre olmak üzere 9 metre genişliğinde olmalıydı. Genel olarak bütün yollar %6 eğimi geçmeyecek; mecburi durumlarda bakanlıktan alınan izinle bu eğim arttırılabilecekti. Bu nizamname 1909 tarihine kadar büyük ölçüde uygulanmıştır⁶⁸.

Yangınları söndürmede Tulumbaların etkisi de ayrıca büyüktür. Osmanlı Devleti’nde tulumbacılık oluşturulmadan önceki klasik dönemde yangın söndürme işlemi, tutuşma ihtimali yüksek binaların yıkılması yoluyla yapılırdı. Böylelikle yangının etki alanı daraltılmaya çalışılırdı⁶⁹.

Osmanlı’da 1515 yılında yeniçerilere yangın söndürme görevi verildi⁷⁰. 1720 yılına kadar yeniçeriler yangınlara odalarında bulunan kanca, balta ve su kovası gibi malzemelerle müdahale ederdi⁷¹. Yeniçerilere bağlı olarak kurulan ilk itfaiye teşkilatı 1720 yılında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Fransız asıllı bir mühendis olan

⁶⁴ Baykara, *a.g.e.*, s. 87; C.BLD. 64/3167/01 ve C.BLD. 64/3167/03.

⁶⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Cilt: II, İstanbul 1995, s. 1032-1033-1034.

⁶⁶ Beyru, *a.g.e.*, s. 108.

⁶⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda On Dokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler*, Çağın Yakalayan Osmanlı, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995, s. 431.

⁶⁸ Bünyamin Duran, *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Türkiye’de Karayolu Ulaşımındaki Gelişmeler*, Çağın Yakalayan Osmanlı, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995, s. 484-485.

⁶⁹ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tablîli*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 3

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 84.

⁷¹ Tanyıldız, *a.g.t.*, s. 7.

Gerçek Davut Ağa'yı görevlendirmesiyle oluşturulmuştur⁷². Bu kurum 106 yıl görevini devam ettirdi. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla Tulumbacılar Ocağı da lağvedildi⁷³.

Tulumbacıların kaldırılmasından sonra belediyeler kendi tulumbasını ve sınırlı sayıda itfaiye personelini oluşturdu. Her mahallede 'Tulumbacı' denilen gençler yeni kurulan kuruma gönüllü olarak yardımda bulundu⁷⁴. 1827'de Âsakir-i Mansure-i Muhammediye içinde tulumbacı takımları tertip edildi. Teşkilat 1846'da Zaptiye Müşirliği, 1855'te şehremanetine devredildi. 1874'te Macaristan'dan gelen Seçeni (Ziçini) Paşa tarafından kurum yeniden düzenlendi⁷⁵. Bir müddet sonra yangın mahalline iki ya da dört at koşullu tulumba arabalarıyla gidilmeye başlandı⁷⁶. Seçeni Paşa 1874'te 'Askeri İtfaiye Alayı' oluşturdu⁷⁷. 1911'de birkaç otomobil ve motorlu tulumbalar satın alındı⁷⁸. 'Askeri İtfaiye Teşkilatı' olarak sonradan adı değişen kurum 1923 yılına kadar gelmiş ve günümüzdeki belediyelere bağlı modern 'İtfaiye Teşkilatı' şekillenmiştir⁷⁹.

İzmir'de yangın çıktığında genellikle top, tabanca ya da tüfek ile halka ilan olunurdu. 1752-53 yılları arasında İzmir'de olan bir gezgine göre o sırada şehirde yangın söndürmek için çok iyi kuruluşlar vardı. Gemilerdeki tayfalar da yangın söndürme çalışmalarına katılırdı⁸⁰ ancak tüm bu önlemler yetersiz kalınca 1858 yılında yangını hızlıca ilan etmek ve yerini duyurmak amacıyla Kadifekale'ye uzunca bir direk dikildi. Üç parçaya ayrılan İzmir'in her mahallesi için yangının şiddetini belirtmek üzere bir renk ve flama belirlendi. Böylece yangın sahasına hemen müdahale edilebilecekti. Gece o mahalleye ait renk fenerle; gündüz ise belirlenen flamalarla top atışının yapılması ve yangının ilan edilmesi planlandı⁸¹.

1862'de Prusya İzmir'deki konsolosluğuna o zamana ait en iyi tulumbayı gönderdi. Gönüllü yirmi beş kişilik bir ekiple itfaiye teşkilatı oluşturuldu. Bu kişilere yangın sırasında giyinmeleri için meşin elbiseler dikildi⁸². Şehirde yangınlar bu kadar sık yaşanınca İzmir valisi tarafından 1863 yılında hem Kadifekale'yi koruması hem de yangını ilan etmesi için iki adet mazgal inşa edildi. Gözetleme kulelerine üç top ve

⁷² Cengiz Orhonlu, "Tulumbacı", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basım Evi, XII/II, İstanbul 1988, s. 50.

⁷³ Göktaş, a.g.m., s. 302.

⁷⁴ Tanyıldız, a.g.t., s.7-8.

⁷⁵ Göktaş, a.g.m., s. 302.

⁷⁶ Çelik, a.g.m., s. 370-371.

⁷⁷ Tanyıldız, a.g.t., s. 7.

⁷⁸ Çelik, a.g.m., s. 370-371.

⁷⁹ Tanyıldız, a.g.t., s. 7-8.

⁸⁰ İlhan Pınar, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001, s. 80.

⁸¹ Yeni Asır Gazetesi, 20 Temmuz 1962.

⁸² Yeni Asır Gazetesi, 22 Temmuz 1962.

iki onbaşı takımı da yerleştirildi⁸³. Daha sonraki yıllarda İzmir’de sayıları artan sigorta şirketleri özel itfaiye teşkilatını oluşturdu. İzmir’deki iki önemli sigorta şirketi Rurayyal ve Sen 1875-80 yılları arasında bir tulumba teşkilatı tertip etti. Bu teşkilat ilk yangında yetersiz kalınca 1886’da son sistem bir tulumba getirildi. Bu tulumba aynı zamanda 10 metrelik gözetleme kulesine sahip Yusuf Dede mevkiine yerleştirildi. Bu bölge yangın işlerinin merkez üssü kabul edildi. Yusuf Dede’deki yangın söndürme kulesine ek olarak Alsancak Punta’da da yangın kulesi vardı. Yangın söndürme çalışmaları sırasında denizden de istifade ediliyordu. Şehir içinde de tulumbarın kullanması için 142 adet çeşme bulunuyordu⁸⁴. O sırada İzmir’deki tulumbacıların ihtiyaçları sigorta şirketleri tarafından karşılanıyordu. Aynı zamanda tulumbacılar sigorta şirketlerinin kendi aralarından oluşturduğu beş kişilik bir komisyon tarafından idare ediliyordu. Bu grubun birinci başkanı Andreya Drakonas, ikinci reisi Anglelos Pratis, doktoru ise Arkir Veplo’ydu. İtfaiyecilerin mürettebatı 2 mülâzım, 3 çavuş, 16 tulumbacı, 2 muavinden oluşuyordu. Tulumbacıların senelik masrafları 2.450 Osmanlı lirasıydı. Alsancak Punta’da kulede 1 mülâzım, 4 tulumbacı ve 4 neferden oluşan bir grup bulunuyordu. İtfaiyecilerin nöbeti rütbeye göre idi. Birinci reis üç günde bir; ikinci reis üç günde iki; çavuşlar her dört günde üç; neferler ise on dört günde on üç kez nöbet tutardı. Askerler nöbet sırasında kulede bulunanlara yemek hazırlardı. Bu askerlerin nöbeti dörder saattti. Aynı zamanda burada spor ve talim yaparlardı. İtfaiyecilerin dakikada 1.000 litre su akıtan istimli bir tulumbası; dakikada 200 litre su akıtabilen dört adet tulumbası, 400 metre boyunda hortumları ve ilaçların nakli için de iki aracı bulunuyordu. Bu itfaiye şubesinin aynı zamanda 20 askerden oluşan bir kurtarma timi vardı. Bu grup yangın sırasında ev ve dükkânların içine girip eşyaları kurtarmaya çalışıyordu. Yani Veyineri tarafından idare edilen şubenin müdür ve kâtibi Mak Viti’ydi. Bu İzmir’in ilk düzenli itfaiye teşkilatıydı. Bunun yanında belediyenin de kendine ait tulumbası bulunurdu ancak bahsedilen tulumba sigortanınkinden yetersizdi⁸⁵.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren İzmir’de sigorta şirketlerinin oluşturduğu ve önceki yıllara göre daha profesyonel olan tulumba teşkilatlarıyla birlikte yangınlar nispeten daha az sıklıkta yaşanmış ve daha az yıkıma sebep olmuştur. Tüm bu çalışmalar dolaylı olarak yangınların daha az çıkmasına vesile olmuştur⁸⁶.

⁸³ A. MKT. MHM. 271/64/02. Daha sonra yapılan soruşturma neticesinde yangın kulesinin yeri uygun bulunmadı ve yapımına müsaade edilemeyeceği bildirildi. A. MKT. MHM. 271/64/04.

⁸⁴Yeni Asır Gazetesi, 22 Temmuz 1962.

⁸⁵Yeni Asır Gazetesi, 22 Temmuz 1962.

⁸⁶ Neşe Esirkiş, *a.g.t.*, s. 72.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

- Hatt-ı Hümayûn (HAT.)
- İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ.DH.)

- Meclis-i Vâlâ (MVL.)
- Sadaret Tasnifi

Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.)

Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.)

- Yıldız Tasnifi

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.)

Kaynak Eser ve İncelemeler

Ambraseys, Nicolas – Caroline Finkel, *Türkiye ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler*, Tübitak Yayınları, Ankara 2006.

Andreasyan, Hrand, “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi”, *Tarih Dergisi*, sayı 27, İstanbul 1973.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974.

Beyru, Rauf, *19.Yüzyılda İzmir’de Doğal Afetler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2011.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tabrihat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, Güzel Sanatlar Akademisi Türk San’atı Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1963.

Çelik, Yüksel, “Tulumbacı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XLI, İstanbul 2012.

Darkot, Besim, “İzmir”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (yayın tarihi yok).

Duran, Bünyamin, *Osmanlı Devletinin Son Döneminde Türkiye’de Karayolu Ulaşımındaki Gelişmeler*, Çağını Yakalayan Osmanlı, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Cilt: II, İstanbul 1995.

Esirkiş, Neşe, *İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922’ye kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Göktaş, Uğur, “Tulumbacılık”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: VII, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994.

Halîfe, Mehmet, *Târih-i Gılmânî*, İstanbul 1340.

- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 17 Haziran 1968, sayı 64, vesika 1454.
- Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1979.
- İkonomos, Konstantinos - Bonaventure Slaars, *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, Çev. Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Tulumbacıları*, Ana Yayınevi, İstanbul 1981.
- Kütükoğlu, Mübahat, “İzmir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, İstanbul 2001.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı*, III, Takım I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.
- Niş, Kemal-Söker, Reşat, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, II, Genel Kurmay Basımevi Ankara 1969.
- Orhonlu, Cengiz, “Tulumbacı”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basım Evi, XII/II, İstanbul 1988.
- Özcan, Orhan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, (2015 Güz).
- Pınar, İlhan, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001.
- Refik, Ahmet, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- Serçe, Erkan, Yılmaz, Fikret, Yetkin, Sabri, *Küllerinden Doğan Şehir*, Çev. Zafer Yörük, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2003.
- Tanyıldız, Gamze, *19. Yüzyıldan Günümüze İstanbul İtfaiyecilerinin Tarihi ve Giysilerinin Günümüze Kadarki Değişimi*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğunda On Dokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler*, Çağını Yakalayan Osmanlı, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Yıldız, Kenan, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tablili*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Gazeteler

Cerîde-i Havâdis
Takvim-i Vekâyi
Vakit
Yeni Asır

CUMHURİYET'İN İLAN EDİLDİĞİ YIL İZMİR'İN SAĞLIK DURUMU VE SAĞLIK TEŞKİLATI

Fevzi Çakmak*

Giriş

Osmanlı Devleti idaresi altında İzmir'de sağlık teşkilatının kuruluşu 1871 yılında yayınlanan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile Sıhhiye Müfettişleri ve Memleket Tabiplikleri kurulmasıyla başlamıştır.¹ 20. yüzyılın başında İzmir'de faaliyette olan hastaneler şunlardır: Askeri Hastane (1829), Gurebayı Müslimin (Memleket) Hastanesi (1851), Rum Hastanesi, Ermeni Hastanesi, Musevi Hastanesi, Saint Antoine Katolik Hastanesi, Fransız Hastanesi, İngiliz Hastanesi, İskoçya Hastanesi, Hollanda Hastanesi.² Sınırlı bilgiye sahip olunmakla birlikte İzmir'de Alman hastanesinin de faaliyette bulunduğu görülmektedir.³ İzmir, ticaret merkezi ve faal bir limana sahip olması nedeniyle, salgın ve bulaşıcı hastalıkların en çok görüldüğü şehirden biriydi. Frengi⁴, hastalıklar arasında İzmir'de en yaygın olanların başında geliyordu. Hastalığı tedavi etmek ve önlemek adına Emraz-ı Zühreviye (Eşrefpaşa Hastanesi), diğer adıyla Frengi Hastanesi, Tepecik semtinde 1908 yılında hizmete açılmıştı. Aynı bölgede bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında 1910 yılında Emraz-ı Sariye Hastanesi⁵ de faaliyet göstermeye başlamıştı. Osmanlı idaresi altında İzmir, İstanbul'dan sonra en fazla eczane sayısına sahip şehirdi. 1890 yılında İzmir'de, 40, 1894'de 43, 1895'de 45, 1900 yılında 42 eczane mevcuttu.⁶ Mütareke döneminde eczane sayısı İzmir şehir merkezinde 68, tüm ilçelerle birlikte 86'ydı.⁷

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, fevzi.cakmak@deu.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-0030-400X.

¹ Mehmet Karayaman, *İzmir'de Sağlık*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2005, s. 5.

² Cevat Sami, Hüsnü, *1321 Nersal-i İktisat*, Keleşyan Matbaası, İzmir, 1323, s. 179-195.

³ Başak Ocağ, "Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri", *BELGİ*, S 18 (Yaz 2019/II), s. 1618.

⁴ Frengi yada Sifilis, genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan, döle de geçerek vücutta ve akılda sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalıktır. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

⁵ Bugün İzmir Dr. Suat Seren Göğüs Hastalıkları Hastanesi olarak faaliyet yürütmektedir.

⁶ Karayaman, *a.g.t.*, s. 118.

⁷ Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, işlek bir limana sahip olan İzmir’de, bulaşıcı ve salgın hastalıklardan muzdarib olan şehirlerarasında en önde geliyordu. Veba⁸, İzmir’de en fazla görülen hastalıklar arasındaydı.⁹ 1919 yılı İzmir belediyesine ait kayıtlarda salgın hastalıklardan ölen kişilerin sayısı toplamda 2.260’dı. Bu ölümlerden 1.212’si Rum, 767’si Türk, geri kalanı Ermeni ve Yahudilerden oluşuyordu.¹⁰ Mütareke günlerinin başında İspanyol nezlesi, veba, sıtma, verem, çiçek¹¹, difteri (Kuşpalazı)¹², kızamık ve lekeli humma¹³ gibi ateşli ve bulaşıcı hastalıklar yanında; frengi ve bel soğukluğu gibi zührevi hastalıklar İzmir’de sıkça görülüyordu.¹⁴ İzmir’de bulaşıcı hastalıklarla mücadele adına 18 Aralık 1919 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından alınan kararla İzmir Belediyesi’ne, geri ödemesi barışın imzalanmasından bir sene sonra yapılmak üzere, 10.000 lira avans verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁵

İzmir’in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlar tarafından işgali sonrası, zaman içinde pek çok Türk ve Müslüman sağlık çalışanı görevinden ayrılmak zorunda kalmış; aralarından Askeri Hastane ile Hilali Ahmer Cemiyeti olmak üzere pek çok sağlık kurumu yağmalanmıştı. Şehirde Yunan işgal yönetimi kendi sağlık teşkilatını kurmuştu. 1921 yılı ile birlikte Türk ordusu karşısında uğranılan yenilgiler, Yunanların İzmir’de kalan Türklere yönelik baskılarını arttırmalarına ve her alanda olduğu gibi Türk sağlık teşkilatını yağmalayarak, zarar vermelerini beraberinde getirmişti.¹⁶ İzmir’de faaliyet gösteren pek çok yabancı ve azınlık hastanesi, 1922 yılı Büyük İzmir yangınında harap olmuş, faaliyetlerine son vermişti. Bu tarihten sonra

⁸ Veba, hasta farelerden insana geçen bir mikrobin oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık, taun. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C 22, 88. İçtima (21.08.1338), s. 261.

¹⁰ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 313-314.

¹¹ Çiçek, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalıktır. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

¹² Difteri, *Corynebacterium diphtheriae* adlı mikroorganizmanın boğaz, burun, göz ve deriye yerleşmesiyle ortaya çıkan ciddi sonuçlara, ölümlere yol açabilen bir hastalıktır. <https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-ku%C5%9Fpalaz%C4%B1-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir.html> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

¹³ Lekeli Humma veya Tifüs, bitle geçen, ortalama on beş gün süren, vücutta pembe lekelerle beliren, ateşli ve tehlikeli bir hastalıktır. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 2.05.2022)

¹⁴ Berber, *a.g.e.*, s. 100-101

¹⁵ Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 8 (1998), s. 331.

¹⁶ Karayaman, *a.g.t.*, s. 11.

Katolik Saint Antoine Hastanesi, Fransız Hastanesi, Musevi Hastanesi işlemeye devam etmişti.¹⁷

Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Sağlık Teşkilatı'nın Oluşumu

Türk tarihinde sağlık alanında atılan en önemli adım 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde kurulan İcra Vekilleri Heyeti içinde “Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti”nin yer almasıdır. Osmanlı Devleti bünyesinde sağlık işleri Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak yürütülürken, sosyal yardım faaliyetlerini yürüten bir idari organ mevcut değildi. Hükümet içinde sağlık ve sosyal yardım faaliyetlerinin bakanlık seviyesinde üst düzeyde temsille yürütülecek olması Milli Mücadele'yi yürüten kadronun halk sağlığına verdiği önemi gösteren en önemli kanıttır.¹⁸ O günlerde Meclis kürsüsünden seslenen Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, kurulacak hükümetin en önemli işinin sağlık hizmetleri olduğunu ifade ettiği konuşmasında, sağlık olmadan Türklerin olamayacağını, Türkler olmadan üzerine bina edilecek hiçbir şeyin kalmayacağını vurgu yapmıştı. “*Türkleri muhafaza etmek için evvela sıhhati muhafaza etmeli*” diyen Yusuf Kemal Bey, Türklüğü bitiren hastalıkların bir an evvel ortadan kaldırılmasını ve Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin edecek adımların atılmasını istemişti. Sağlığın yanında “*Muaveneti İçtimaiye*”nin (Sosyal Yardım) de gerekliliğinden bahseden Yusuf Kemal Bey, hem yardım yapmayı bize emreden dinimizin gereği hem de “*bizim için ölen kabramanların aileleri*” olan ve sokaklarda sefalet içinde bulunan yetimler içinde vekâletin kurulmasının gerekliliğini içtenlikle savunuyordu.¹⁹

3 Mayıs 1920'de iş başına gelen I. İcra Vekilleri Heyeti'nin programında sağlık ve sosyal yardım faaliyetlerinin mali bütçenin elverdiği imkan dâhilinde yapılacağı ve mümkün mertebe iktisada riayet olunarak sağlık ve sosyal yardımlarda azami faydanın hedef alınacağı belirtilmişti. Ayrıca imkânlar el verdiği ölçüde halkın ve sağlık kurumlarının, sağlıkla ilgili araç gereç sıkıntısı yaşamamalarına yönelik gerekli önlemler alınacak; eldeki mevcutların elverişli kullanılmalari için çalışılacaktı.²⁰ Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, sağlık ve sosyal yardım alanında izlenecek politikayı şu sözlerle ifade etmişti: “*Sağlık ve Sosyal Yardım hususunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun çoğaltılması,*

¹⁷ Ocak, *a.g.m.*, s. 1608.

¹⁸ Fevzi Çakmak, “Milli Mücadele Dönemi Sağlık ve Sosyal Yardım Faaliyetleri”, *Milli Mücadele 1921*, Ed. İbrahim Bozkurt, Umut Karabulut, Nobel Yay., Ankara, 2021, s. 253-288.

¹⁹ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C 1, 8. İçtima (01.05.1920), s. 164-165.

²⁰ *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C 1, Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 47.

bulaşıcı ve salgın hastalıkların etkisiz hale getirilmesi, bu suretle milletin fertlerinin dinç ve kabiliyetler bir halde kusursuz beden olarak yetiştirilmesi... ”²¹

İlk hükümette Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili olarak Meclis tarafından Dr. Adnan (Adıvar) Bey seçildi. Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında görevine başlayan Dr. Adnan Bey, katip olarak emrine aldığı bir sağlık personeli ile ülkenin sağlık sorunlarına eğilmeye başladı.²² İlk iş telgraf aracılığıyla her vilayette görev yapan doktorların isimleri kayıt altına alındı. Hali hazırda mevcut olan mevzuat ve yasal düzenlemeler yeterli görülmediği için yeni bir teşkilatlanma yapısına gidildi. Merkezi yapı bünyesinde Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi oluşturuldu. Taşra teşkilatında önemli bir revizyona gidilmeyerek, mevcut yapı içinde yer alan Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina Tabiplikleri ile Küçük Sıhhiye Memurları korundu. Teftiş kadroları üçe çıkarılırken; Kuduz Tedavi Müessesesi (Daülkelp Müessesesi)²³, Aşihane ve Bakteriyolojihane kuruldu.²⁴

1920 yılında istihdam edilen doktor sayısı 260 iken, 1921 yılında 312'e çıktı.²⁵ 1 Mart 1923'te, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in birinci dönem dördüncü toplantı devresini açtığı konuşmasında, 1922 yılı içinde ülke içinde 337 adet doktor ve 434 adet sıhhiye memurunun istihdam edildiğine değinmişti. Fakat ülke ihtiyacını teminden uzak olan bu miktarın, doktor maaşlarını artırmak, askeriyeden doktor takviyesi sağlamak, mecburi hizmeti devreye sokmak ve daha fazla doktor yetiştirilmesi yolunda adımlar atmamak suretiyle sayının artırılacağını ifade etmişti.²⁶

1923 yılı itibarıyla Türkiye'de mevcut olan sağlık personeli sayısı şöyleydi: 19.860 nüfusa bir doktor düşmek üzere toplamda 554 doktor; 159.420 nüfusa bir eczacı düşmek üzere toplamda 60 eczacı; 19.640 nüfusa bir sağlık teknisyeni düşmek üzere toplamda 560 sağlık personeli; 80.880 nüfusa bir ebe düşmek üzere toplamda 136 ebe.²⁷

²¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C 12 (1921-1922), 2. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 278.

²² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.31.

²³ İstanbul Kuduz Tedavi Müessesesinde çalışmış olan Dr. Eşref Bey, meşhur Dr. Hayım Naum Bey'den gizlice tedarik ettiği virüslü bir tavşanı, tavşandan tavşana pasajlar yaparak ve İngiliz polisinin takibinden kaçarak Ankara'ya getirmiş ve Kuduz Tedavi Müessesesi'nin kuruluşuna büyük katkı sunmuştu. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 32.

²⁴ Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", BELGİ, C 2, S 18 (Yaz/2019-II), s. 1303.; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, ss. 31-32.

²⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C 12 (1921-1922), 2. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.277.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:28, 1. İçtima (1.3.1339), s. 6-7.

²⁷ 1923 yılına ait hemşire ve dış hekimi sayısına kaynakta yer verilmemiştir. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, ss. 321-324.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaleti'nin çalışma programı içinde şu görevleri yer alıyordu: Devletin sağlık teşkilatını genişletmek. Çok sayıda doktor yetiştirmek. Ebelerin sayısını köylere yetecek kadar çoğaltmak. Küçük sağlık memurlarının bilgilerini ve sayılarını yükseltmek. Ülkenin çeşitli yerlerinde "Numune Hastaneleri" açmak. Anne ve çocukları korumak için "Doğum ve Çocuk Bakımevleri" açmak. Verem Sanatoryumlarını çoğaltmak. Sıtma, frengi, trahom ve diğer hastalıklarla mücadele etmek. Sağlık ve sosyal alanda kanun ve nizamlar ile talimatnameler yapmak ve bunların yanında Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" ile "Hıfzıssıhha Mektebi" kurmaktı.²⁸ 1928 yılında, 1267 sayılı kanunla Hıfzıssıhha Müessesesi Ankara'da kurularak, aşı ve serum üretimi olmak üzere, çok geniş bir sahada çalışmalara başlamıştı.

1923 Yılı İzmir Sağlık Teşkilatı

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında İzmir Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü (İzmir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü) görevinde Cemal Bey bulunuyordu. Cemal Bey'in ardından bu göreve Kemal Bey getirilmişti.²⁹ Müdürlük makamı Hükümet Konağı içinde faaliyet yürütmekteydi. 1923 yılı itibariyle İzmir'de kamuya ait olan ve faaliyetlerine devam eden şehir merkezi ve ilçelerindeki hastaneler şunlardı: İzmir Memleket Hastanesi (1851), Eşrefpaşa Hastanesi (1908), Emraz-ı Sariye Hastanesi (1910), Ödemiş Memleket Hastanesi(1914), Bayındır Memleket Hastanesi (1909), Bergama Memleket Hastanesi (1874), Tire Memleket Hastanesi (1923), Kuşadası Memleket Hastanesi(1902). İzmir Memleket Hastanesi 29 koğuş ve 250 yatak kapasitesine sahipken; İzmir Eşrefpaşa Hastanesi 4 koğuş, 100 yatak; İzmir Emraz-ı Sariye Hastanesi 30 koğuş ve 90 yatak kapasitesine sahip bulunuyordu. İlçelere baktığımızda Ödemiş'te 11 koğuş, 25 yatak; Bayındır'da 6 koğuş ve 20 yatak, Bergama'da 4 koğuş ve 30 yatak; Tire'de 4 koğuş ve 20 yatak ve Kuşadası'nda 3 koğuş ve 20 yatakla hizmet verilmişti.³⁰

Genç Cumhuriyet, her alanda olduğu gibi sağlık alanında da büyük zorluklarla mücadele etmişti. Sağlıkta maddi imkânsızlıklardan çok daha ciddi bir sorun yetişmiş insan gücünün azlığıydı. İzmir'in en büyük ve donanımlı sağlık kurumu olan Memleket Hastanesi'nde görev yapan doktor sayısı 15'di. Ayrıca 13 hasta bakıcı ile 2 eczacı bulunuyordu. Eşrefpaşa Hastanesi'nde 3 doktor, 4 hasta bakıcı ve 1 eczacı; Emraz-ı Sariye Hastanesi'nde 1 doktor ve 2 hasta bakıcı görevliydi. İlçelerdeki her hastanede sadece bir doktor görev yaparken; Bergama ve Tire'de birer tane hasta bakıcı ve eczacı bulunurken, Ödemiş'te sadece bir tane eczacı vardı. Bayındır ve Kuşadası Memleket Hastanelerinde hasta bakıcı ve eczacı bulunmuyordu.³¹

²⁸ *15 Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Halk Partisi, s. 334.

²⁹ Karayaman, *a.g.t.*, s. 26.

³⁰ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikleri 1339*, Nafiz Mustafa Matbaası, Eylül 1340, s. 10.

³¹ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikleri 1339*, s. 11.

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl İzmir'de faaliyet yürüten özel hastane sayısı hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. 1927-1928 İzmir Salnamesinde ona yakın özel hastanenin olduğu ifade edilirken³²; devlet salnamesinde faaliyet yürüten özel hastane isimleri ile yatak kapasiteleri hakkında sınırlı bilgi vardır.³³ İşgalin sona erdiği 1922 yılında İzmir'de eczane sayısı 50'e inmişti. Bu eczanelerden 37'si Rumlara, 4'ü Türklere, 4'ü Levantenlere, 3'ü Yahudilere ve 2'si Ermenilere aitti. 1927 yılında eczane sayısı 3'ü Karşıyaka'da, 1'i Bayraklı'da ve 14'ü İzmir'de olmak üzere toplam 18 eczane vardı. Mehmet Esat (Kipman) ve İttihad Eczanesi, Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey ve Şifa Eczanesi, Hilal Eczanesi ve Cumhuriyet Eczanesi Türklere ait İzmir'de ilk akla gelen eczanelerdi.³⁴

1923 Yılında İzmir'de Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri

1923 yılı içinde İzmir ve ilçelerinde faaliyet yürüten sağlık kurumlarında tedavi edilen bulaşıcı hastalıklar arasında çiçek, lekeli humma (Tifüs), Humma-yı Tifoidi (Tifo), Difteri ve Kızamık önde geliyordu. 9'u İzmir merkezde olmak üzere, toplam 37 kişi çiçek hastalığı nedeniyle tedavi altına alınmış; bu hastalardan 14'ü hayatını kaybetmişti. Menemen ilçesinde görülen 8 çiçek hastasının tamamı vefat etmişti. Cumhuriyet idaresi koruyucu ve önleyici sağlık hizmetleri kapsamında en büyük önceliklerden birini çiçek hastalığına vermiş; çiçek aşısı üretimi ve uygulaması üzerinde önemle durulan konuların başında gelmiştir. 1923 yılı içinde 20.800'ü İzmir Merkezde, geri kalanı ilçelerde olmak üzere uygulanan çiçek aşısı miktarı 61.630'dur. Merkezden sonra en fazla aşı uygulanan ilçeler arasında sırasıyla Ödemiş(8.678), Menemen(7.413), Tire(6.148), Bergama(5.283), Kuşadası(4.625) ve Karaburun(2.941) gelmektedir. Urla'da 1.748, Seferihisar'da 1.617, Çeşme'de 1.475, Bayındır'da 634, Foça'da 361 ve Kemalpaşa'da 177 kişiye çiçek aşısı uygulanmıştır. İzmir merkez de Lekeli humma (Tifüs), Humma-yı Tifoidi (Tifo), Difteri ve Kızamık hastalıklarında ölüm oranlarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. 40 tifüs hastasından 10 tanesi hayatını kaybederken; 15 tifo hastasından 5'i; 11 difteri hastasından 8'i; 48 kızamık hastasından 8'i hayatını kaybetmiştir. Bu hastalıklarla mücadelede aşı ve serum en etkili yöntem olarak öne çıkmış; özellikle pis içme sularından bulaşan Tifo ile mücadele de il genelinde toplamda 1.057 kişiye Tifo aşısı uygulanmıştır. En fazla aşı uygulanan ilçeler arasında sırasıyla Menemen (452), Kuşadası (295) ve Seferihisar (194) gelmektedir. Şehir Merkezinde 110 kişiye difteri, 36 kişiye dizanteri serumu uygulanmıştır. Veba (1.541) ve Kolera (95) aşılarının da İzmir merkez ve ilçelerinde uygulandığı görülmektedir.³⁵ (Bkz: Tablo 1)

³² *İzmir Vilayet Salnamesi 1927-1928*, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s. 42.

³³ Karayaman, *a.g.t.*, s. 109-110.

³⁴ Karayaman, *a.g.t.*, s. 119-131.

³⁵ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339*, s. 6.

Tablo 2: 1923 Yılında İzmir'de Bulaşıcı Hastalıklar ile Uygulanan Aşı ve Serum Miktarları

İlçeler	Bulaşıcı Hastalıklar										Aşı ve Serum					
	Çiçek		Lekele Humma (Tifüs)		Humma-yı Tiföidi (Tifo)		Difteri		Kızamık		Aşı				Serum	
	Toplam	Vefat	Toplam	Vefat	Toplam	Vefat	Toplam	Vefat	Toplam	Vefat	Çiçek	Kolera	Tifo	Vebe	Difteri	Dizanteri
İzmir	9	-	40	10	15	5	11	8	48	8	20.800	29	66	1.473	110	36
Urla											1.748					
Ödemiş	2	1	1	1	1	1					8.678					
Bayındır											634					
Bergama	13	4					1		4		5.283					
Tire											6.148					
Çeşme							1	1	2		1.475		36		2	
Seferihisar	1				2						1.617	66	194			
Foçateyn											361		7			
Karaburun											2.941					
Kuşadası	1		1	1							4.625		295	61		
Kemal Paşa	3	1	2		1				4		1.177		14			
Menemen	8	8							2		17.413		452			5
TOPLAM	37	14	44	12	19	6	13	9	60	11	61.630	95	1.057	1.541	112	41

Kaynak: İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339, Nafiz Mustafa Matbaası, Eylül 1340, s. 4.

Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde (1-3 Eylül 1925) sıtma³⁶ hastalığı üzerinde önemle durulan hastalıkların başında geliyordu. Kongre de, “*Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası*” başlığı altında Dr. Abdülkadir Lütfü ve Dr. Ahmet Fikri tarafından sunulan raporda, Sıhhiye ve Muavenet İctimaye Vekaleti'nin resmi belgeleri kullanılmış ve ayrıntılı bir veri dökümü hazırlanmıştı. Bu raporda İzmir vilayeti içinde Gediz ve Küçük Menderes nehir yataklarında sıtmanın yoğun olduğu vurgulanmıştı. Gülhane Sıhhi Tetkik heyetinin 1341 (1925) yılında Küçük Menderes civarındaki köylerde yaptıkları araştırmada kan endeksi % 32,5, dalak endeksi % 72 olarak ortaya konulmuştu. Aydın vilayetinde, Büyük Menderes havzasında sıtma yoğundu. Söke'den sahile kadar Menderes civarındaki köylerde muayene edilen 496 çocuktan 317'sinde dalak büyümesi görülmüştü. Dalak büyümesi çocuklarda % 67,8'di.³⁷ Ortaya konulan rakamlar ülke genelinde olduğu gibi İzmir yerelinde de sıtma hastalığının ciddi bir sorun olduğunu gösteriyordu. Hastalıkla mücadele adına 1923

³⁶ Sıtma, anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, ısıtma, malarya. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

³⁷ *Birinci Milli Türk Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakeratı*, İstanbul, 1926, s. 224.

yılı içinde İzmir vilayeti genelinde toplam 18 kilo 533 gram kinin dağıtımı gerçekleştirilmişti. En fazla dağıtım yapılan ilçeler denize ve sulak alanlara yakın olan Kuşadası (4 kilo 399 gram), Kemalpaşa (3 kilo 368 gram) ve Karaburun (3 kilo 332 gram) ilçeleriydi. Bu ilçelerin ardından Foça (1 Kilo 685 gram), İzmir Merkez (1 kilo 260 gram), Seferihisar (1 kilo 342 gram), Tire (1 kilo 158 gram), Çeşme (1 kilo 146 gram), Bergama (358 gram), Ödemiş (350 gram), Bayındır (85 gram) ve Urla (50 gram) ilçeleri sıtma ile mücadele kapsamında kinin dağıtılan ilçelerdi.³⁸ Cumhuriyet idaresi 15. yılında İzmir’de toplamda 1001 kilo ücretsiz kinin ve 2.530 gram ampul kinin dağıtımı gerçekleştirmişti.³⁹

Milli Mücadele’nin zor günlerinde Meclis gündemine gelen ve uzun tartışmalar sonrası 5 Şubat 1921 tarihinde kabul edilen “*Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*” bulaşıcı hastalıklarla mücadele adına TBMM’nin ilk ciddi teşebbüsüdür.⁴⁰ Frengi ile mücadeleyi Meclis gündemine getirerek, yasalaşmasını sağlayan Bolu Milletvekili Dr. Fuat Bey, memleketi tahrip eden frenginin sadece Kastamonu ve Bolu’da görüldüğü konusunda yanlış bir inanış olduğuna değinerek; Batı Cephesi’ne yakın olan bölgelerde yapmış olduğu seyahatlerde karşılaştığı olumsuzluklardan bahsetmiştir.⁴¹ Fakat Milli Mücadele yıllarında frengi tedavisinde kullanılan neosalvarsan, bizmut, bizmojenol gibi ilaçlarla bazı araç gereçlerin yurtdışından satın almalarında yaşanan sıkıntılar sonrası salgınla mücadele de istenilen başarı sağlanamamıştır.⁴² Savaşın sonuna geldiği günlerde ülke içinde frengiye karşı yürütülen mücadele de hastanelerden ziyade seyyar teşkilatın daha fazla öne çıktığını Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur ifade ederken; doktor ve sağlık personelinin köy köy gezerek, hastalara ilaç verdiklerini, on beş gün arayla kontrollerini yaptıklarını, böylece hastalığın ortadan kalktığına değinmişti.⁴³ İzmir, işlek bir limana sahip olarak dünya milletlerine açık, kozmopolit bir nüfus yapısı içinde hareketli bir yaşam tarzına tanıklık eden bir şehir özelliği göstermiştir. Dış dünyaya açık olan İzmir’de cinsel yolla bulaşan frengi hastalığı da yaygın olarak görülmüştür. Frenginin yayılmasında Rumların işlettiği genelevlerin büyük bir payı bulunuyor; genelev işletmecileri yabancılara verilen imtiyazlardan da yararlanarak, devletin denetiminden kaçıyordu.⁴⁴ Ayrıca frenginin fuhuş yoluyla bulaşması, hastalığa yakalanan kişilerin durumlarını saklamalarına ve tedaviden uzak durmalarına neden olmuş; yeterli önlemlerde alınmadığı içinde hasta olanlar hastalığı başkalarına bulaştırmada herhangi bir sakınca

³⁸ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339*, s. 5.

³⁹ *Cumhuriyet’in XV. Yılında Türkiye*, C 5, Haz: İzzet Öztoprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 2445.

⁴⁰ “Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun”, *Ceride-i Resmîye*, S 5 (7 Mart 1337).

⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C 1, 13. İçtima (09.05.1336), s. 35.

⁴² Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34.

⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C 24, 124. İçtima (23.10.1338), s. 111-112.

⁴⁴ Karayaman, *a.g.t.*, s. 159.

görmemişlerdi. 1923 yılı boyunca İzmir genelinde tedavisi yapılan frengili hasta sayısı 273'tü. Hastalığın en fazla görüldüğü yerler Kuşadası (54), Karaburun (50), Seferihisar (50) gibi denize kıyısı olan ilçelerdi. Ayrıca Kemalpaşa ilçesinde de 49 kişide frengi hastalığı tespit edilmişti. Öte yandan şehir merkezinde 3, Urla'da 11, Çeşme'de 21, Foça'da 22 kişide hastalık tespit edilmiş ve tedavi altına alınmıştı.⁴⁵ İzmir Eşrefpaşa Hastanesi'nde 103 tanesi erkek, 202 tanesi kadın olmak üzere toplamda 305 frengili hasta tedavi altına alınmıştı.⁴⁶ Fakat yukarıda belirttiğimiz nedenleri göz önüne aldığımızda, bu rakamların üzerinde, hastalığın İzmir'de çok yaygın olduğunu rahatlıkla söylebiliriz. Gerek merkez gerek ilçelerde yapılan taramalar ve tedaviler sonrası frengili hasta sayısının azaltıldığı; ayrıca her yıl frengi ile mücadele kapsamında vilayet bütçesine 700 liranın konulduğunu ifade etmek gerekir.⁴⁷

Verem⁴⁸ hastalığı tüm ülke genelinde olduğu gibi İzmir yerinde de en sık görülen hastalıklardan biriydi. Nüfusu yaklaşık 200 bin olan İzmir'de, 1892-1914 döneminde 14.700 kişi veremden ölmüştü. Bu sayı genel ölüm oranı olarak % 15,8'di. 1919 yılına geldiğimizde 2.260 ölüm vakasından 415'ini verem hastalığından ölümler oluşturmaktadır.⁴⁹ Verem hastalığından kayıpları azaltmak, halkın hastalığa yönelik farkındalığını arttırmak adına 1918 yılında Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa tarafından İstanbul'da Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti kurulmuştu. Veremden ölüm oranlarının yüksek olduğu İzmir'de, kızını verem hastalığından kaybetmiş olan Dr. Behçet Salih (Uz) Bey tarafından 1923 yılında "İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriye" ismiyle bir cemiyet kurulmuştu. Veremle mücadele propaganda ve eğitim faaliyetleri yürüten cemiyet, "Sıhhi Cidal" ismiyle bir aylık dergi yayınlamıştı.⁵⁰ 1923 yılı boyunca İzmir vilayet genelinde hastanelerde tedavi gören veremli hastalarının sayısı toplamda 38 kişidir. Bu hastaları 23'ü erkek, 15'i kadındır. En fazla hasta İzmir Memleket Hastanesi (16) ile Bergama Memleket Hastanesi (11) bünyesinde tedavi altına alınmıştır.⁵¹ İlerleyen yıllarda da İzmir'de veremle mücadele adına önemli yatırımlar yapılmıştır. Beyler sokağında Verem Dispanseri, Buca'da Sanatoryum ile Yamanlar'da Verem Savaş Deneği'ne bağlı kampta tedavi faaliyeti yürütülmüştür. Fakat vefat rakamlarında hissedilir bir iyileşmeden bahsetmek zordur. 1945 yılı içinde İzmir'de gerçekleşen 3.549 ölümden 525'i verem hastalığına bağlı gerçekleşmişti. Bu

⁴⁵ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339*, s. 5.

⁴⁶ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339*, s. 10.

⁴⁷ *Cumhuriyet'in XV. Yılında Türkiye*, C 5, s. 2445.

⁴⁸ Verem, herhangi bir organa ve en çok akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı ateşli ve bulaşıcı bir hastalık, tüberküloz. <https://sozluk.gov.tr/> (Güncelleme Tarihi: 12.05.2022)

⁴⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 314-315.

⁵⁰ Abdülaziz Kardaş, "Türkiye'de Veremle Mücadele: İzmir Örneği", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, Ed. Eren Akççek, Fevzi Çakmak vd., Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s. 216-217.

⁵¹ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339*, s. 10.

rakamlara göre veremden yaşanan ölümlerin genel ölüm rakamlarına oranı yedide bir gibi çok yüksekti.⁵²

Tablo 3: Hastanelerde Tedavi Altına Alınan Hastalar

Hastaneler												
Tedavi Altına Alınan Hastalar												
Hastaneler	Verem		Humma-yı Tifoidi (Tifo)		Lekele Humma		Diğer Dahili Hastalıklar		Emraz-ı Efrancıye (Frengi Hastalığı)		Diğer Cilt Hastalıkları	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İzmir Memleket Hastanesi	9	7					67	18				
İzmir Eşrefpaşa Hastanesi	2	1					6	19	103	202	23	23
İzmir Emraz-ı Sariye Hastanesi	2	1	1		1		13	1				
Ödemiş Memleket Hastanesi	2						35	3	3	1	1	
Bayındır Memleket Hastanesi							60	1				
Bergama Memleket Hastanesi	5	6					46	21	1	2	1	
Tire Memleket Hastanesi	2						19	2			2	

⁵² Tevfik İsmail Kökçe, “Verem Savaş Haftası Münasebetiyle”, *Savaş*, S 1 (1 Ocak 1948), İzmir, 1948, s. 9.

Kuşadası Memleket Hastanesi	1					29		1		1	
TOPLAM	23	15	1		1	275	65	108	205	28	23
Kaynak: İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339, s. 10.											

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, II. Abdülhamit'in iktidar yıllarında, sağlık alanında, özellikle bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele kapsamında önemli adımlar atılmış, aşı ve serum çalışmaları teşvik edilmişti. Bu dönem içinde Daülkelp Ameliyathanesi 1887 yılında faaliyete geçmiş, sadece kuduz aşısı değil, bakteriyoloji çalışmaları da yapılmıştı. Çiçek aşısı çalışmalarını yönlendirmek adına Telkihan-i Şahane kurulmuştu. 1893 yılında İstanbul'da etkisini gösteren kolera salgını sonrası ayrı bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulması çalışmalarına hız verilmiş ve 1894 yılında Bakteriyolojihane-i Şahane açılmıştı.⁵³ İzmir'de, 1908 yılında görülen veba salgını sonrası Hıfzıssıhha Müessesesi kurularak, laboratuvar hizmetinde bulunmuştu. Memleket Hastanesi bünyesinde hizmet veren laboratuvarın Yunan işgal yıllarında aletleri yağmalanacaktır.⁵⁴ İşgal sonrası yeniden faaliyete geçen laboratuvar bünyesinde 1923 yılı boyunca vilayet bütünü de toplamda 490 kan, 351 idrar ve 278 adet çeşitli maddeler olmak üzere toplamda 1.119 tahlil muayenesi yapılmıştı.⁵⁵

1923 Yılında İzmir'in Sağlık Durumu

Karantina, “yolcuların gözetim altında tutulma süresi” demek olan ve İtalyanca “kırk” anlamına gelen “quarantena”dan gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde karantina usulü uygulanmaya başladığında bu kelime yerine daha çok “tehaffuzhane” tabiri kullanılmıştır.⁵⁶ Karantina uygulaması, bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin görüldüğü bir taşıma aracında yolculuk yapan veya salgın hastalık görülen bir ülkeden gelen yolcu ve eşyaların bir ülkeye girmeden önce belli bir yerde veya gemilerde geçirmek zorunda oldukları tecrit süresiyle uygulanan sağlık önlemidir.⁵⁷ İşlek bir limana sahip olan İzmir, Osmanlı Devleti bünyesinde karantina idaresinin uygulandığı ilk şehirlerden biri olmuş; bir semte adını veren Karantina uygulaması 1840 yılında İzmir'de faaliyete başlamıştır. Ayrıca giysi ve eşyalarla, ev, işyeri gibi mekanları bittin ve pislikten temizlemek, dezenfekte etmek amacıyla “Tebhirhaneler” kurulmuştur. Buralarda eşyalar yüksek derecede buhar üreten makinelerden geçirilir; bu makinelere “etüv” denirdi.⁵⁸ Salgın hastalıkların sıkça

⁵³ Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, C IV, S 3 (1970), s. 164-167.

⁵⁴ Karayaman, *a.g.t.*, s. 144-145.

⁵⁵ *İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339*, s. 5.

⁵⁶ Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 24, s. 463.

⁵⁷ Nuran Yıldırım, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İletişim Yayınları, 1985, s. 1322.

⁵⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1324-1325.

görüldüğü İzmir’de, 1900 ve 1906 yıllarında görülen tifo, çiçek ve kuşpalazı hastalıklarını önlemek ve yayılmasına engel olmak adına İzmir Belediyesi tarafından etüv makinelerinin satın alınmış; ilerleyen yıllarda ihtiyaç oldukça seyyar etüv makineleri şehir içinde kullanıma sokulmuştu. Ayrıca tecrithane inşa edilmişti.⁵⁹ 1923 yılı içinde İzmir şehir merkezinde 344 hane, 615 kişi ve 18 parça eşya sıhhi temizlik çalışmaları kapsamında denetime alınmıştı. Bu uygulama bazı ilçelerde de gerçekleştirilmişti. Tüm İzmir genelinde 398 hane, 698 kişi, 92 eşyanın sıhhi temizliği yapılmıştı.⁶⁰

Tablo 4: Hastanelerde Tedavi Altına Alınan Hastalar

Hastaneler													
Tedavi Altına Alınan Hastalar													
Hastaneler	Asabi Hastalıklar		Kulak, Burun, Boğaz, Göz Hastalıkları		Kadın Hastalıkları	Seriyyat-ı Vilâdiye (Doğum)	Diğerleri		Toplam		Boşuna Gelenler		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
İzmir Memleket Hastanesi	1		16	1		4	44	21	137	76	2.660	1.266	
İzmir Eşrefpaşa Hastanesi	2	3	1		14		30	191	167	453			
İzmir Emraz-ı Sariye Hastanesi								2	17	4	157	67	
Ödemiş Memleket Hastanesi	1	1	2	1		1	48	4	93	11	37	9	
Bayındır Memleket Hastanesi					10				60	11	60	11	

⁵⁹ Karayaman, *a.g.t.*, s. 192.

⁶⁰ *İzmir Vilayeti Sıbbiye İstatistiki 1339*, s. 4.

Bergama Memleket Hastanesi	2	3	1		2	1	14	15	69	50	69	50
Tire Memleket Hastanesi							4	2	28	4	118	15
Kuşadası Memleket Hastanesi					2		3		35	2	34	3
TOPLAM	6	7	20	2	28	6	143	235	606	611	3.135	1.421
Kaynak: İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339, s. 10-11.												

Tablo 5: Hastanelerde Tedavisi Sona Erenler

Hastaneler						
Tedavisi Sona Erenler						
Hastaneler	İyileşenler		Vefat Edenler		Çeşitli nedenlerle Hastaneyi Terk Edenler	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İzmir Memleket Hastanesi	1956	955	242	104	209	100
İzmir Eşrefpaşa Hastanesi	59	223			108	220
İzmir Emraz-ı Sariye Hastanesi	126	55	12	7	2	1
Ödemiş Memleket Hastanesi			5	3		
Bayındır Memleket Hastanesi	54	11	6			
Bergama Memleket Hastanesi	43	26	7	6	21	2
Tire Memleket Hastanesi	16	2	12	2		
Kuşadası Memleket Hastanesi	34	2	1			
TOPLAM	2.288	1,274	285	122	340	323
Kaynak: İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339, s. 11.						

1923 yılına ilişkin İzmir'in sağlık istatistikleri içinde suçlara yönelik ayrıntılara da yer verilmiştir. Suçlar içinde darp, yaralama, cinayetin yanı sıra zehirlenme, yeni doğan ölümü, gebeliği son verme ile ahlaka yönelik suçlar kapsamında tecavüz, zina ve livata başlıkları altında rakamlar mevcuttur. İzmir şehir merkezinde 276 darp, 125 yaralama ve 33 cinayet olayı sağlık kurumlarına yansımıştır. Şehir merkezi sonrası en fazla suçun işlendiği ilçe Tire'dir. Bu ilçede 150 darp, 86 yaralama ve 30 cinayet gerçekleşmiştir. Tecavüz vakaları içinde de ön sıra Tire (67) ile şehir merkezi (23) önde gelmektedir.⁶¹ (bkz: Tablo 5)

Tablo 6: İzmir Vilayeti Bünyesinde Sağlık Kurumları Kayıtlarına Geçen Suçlar

Cürm-ü meşhud (Suçlar)									
İlçeler	Hayata Yönelik Saldırı / Tecavüz						Ahlaka Yönelik Saldırı / Tecavüz		
	Darp	Yaralama	Cinayet	Zehirlenme	İtlâf-ı Mevlud (Yeni doğan ölümü)	İskât-ı Cenin (Gebeliğe son verme)	İzale-i Bıkr (Tecavüz)	Zina	Livata
İzmir	276	125	33	1	2	8	23		9
Urla	20	3	1				1		1
Ödemiş	55	27					4	5	
Bayındır	19	16	9				4		1
Bergama	47	7	9			2	7		1
Tire	150	86	30	2	11	9	67		
Çeşme	32	7	2						
Seferihisar	16	16	9				2	1	
Foçateyn	3	2							
Karaburun		2							
Kuşadası	8	3	2	2					
Kemal Paşa	22	7	8				1		
Menemen	21	8	3				1	1	
TOPLAM	669	309	106	5	13	19	110	7	12
Kaynak: İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339, s. 5.									

⁶¹ İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339, s. 5.

Sonuç

İşlek bir limana sahip olan İzmir, canlı bir ticari hayata sahip olmasından dolayı her an dış dünyanın etkilerine açık bir şehirdi. Bu durumun olumlu yanları yanında en dikkat çekici olumsuz yanı sağlık alanında bulaşıcı ve salgın hastalıklara açık bir konuma sahip olmasını beraberin getirmiş olmasıydı. Veba, kolera, frengi başta olmak üzere hastalıkların İzmir'in tarihinde yeri vardı. Bu hastalıklarla mücadele adına Osmanlı Devleti bünyesinde alınan önlemlerin, ilk uygulama alanlarının başında İzmir geliyordu. Ayrıca İzmir, Türk İstiklal Savaşı'nın sonunda yaşadığı büyük yangın sonrası, işgalin ve yıkımın izlerini yıllarca üzerinde taşıdı. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında savaşın yıkıcı etkileri hala üzerinde olan İzmir'de, devlete ait sınırlı sayıda sağlık kurumu ile sağlık hizmetleri verilmeye çalışılmış; işgal yıllarında Yunanlar tarafından yağmalanan sağlık teşkilatını yeniden faal hale getirmenin mücadelesi verilmiştir. Çoğu Rumlara ait olan eczanelerin, savaşın sonuna doğru sayıları azalmıştı. Devlet tüm ülkede olduğu gibi İzmir'de, aşılama faaliyetlerine özen göstermiş, özellikle nüfusun önemli bir kesimine yıl içinde çiçek aşısı yapılmıştır. Ayrıca şehir içinde hane ve kişi temizliğine özen gösterilmiş; sıtma ile mücadele kapsamında kinin dağıtımı, sınırlı olanaklar içinde tedarik edilmeye çalışılmıştı. Frengi, mücadelesine, vilayet bütçesinden maddi kaynaklar ayrılmıştı. Tüm olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet kısa sürede sağlık teşkilatını faal kılmış, hastalıklarla mücadeleye özen göstermişti. Bu mücadelenin izleri İzmir'de kendini göstermişti.

Kaynaklar

I. Resmi Yayınlar

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C 12 (1921-1922), 2. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Berber, Engin, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Cumhuriyet'in XV. Yılında Türkiye*, C 5, Haz: İzzet Öztoprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.
- Çakmak, Fevzi, "Milli Mücadele Dönemi Sağlık ve Sosyal Yardım Faaliyetleri", *Milli Mücadele 1921*, Ed. İbrahim Bozkurt, Umut Karabulut, Nobel Yay., Ankara, 2021, s. 253-288.
- Karayaman, Mehmet, *İzmir'de Sağlık*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2005.
- Kardaş, Abdülaziz, "Türkiye'de Veremle Mücadele: İzmir Örneği", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, Ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak vd., Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s. 215-237.
- Kökçe, Tevfık İsmail, "Verem Savaş Haftası Münasebetiyle", *Savaş*, S 1 (1 Ocak 1948), İzmir, 1948.
- Ocak, Başak, "Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri", *BELGİ*, S 18 (Yaz 2019/II), s. 1607-1624.

- Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- Sarıyıldız, Gülден, “Karantina”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 24, s. 463-465.
- Tekir, Süleyman, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, *BELGİ*, C 2, S 18 (Yaz/2019-II), s. 1301-1326
- Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *Çağdaş Türkiye Taribi Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 8 (1998), s. 329-348.
- Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.
- Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, C IV, S 3 (1970), s. 159-175.
- Yıldırım, Nuran, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İletişim Yayınları, 1985, s. 1320-1338.

III. İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-ku%C5%9Fpalaz%C4%B1-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir.html>

CUMHURİYET DÖNEMİ İZMİR'DE SEL FELAKETLERİ VE ETKİLERİ (1929-1941)

Muharrem Turp*

Giriş

İzmir'in Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmesi 1426'da gerçekleşti. Zaman içerisinde yapılan mülki teşkilatlanmaya ilişkin değişikliklerden sonra 1867 yılında kurulan Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı oldu.¹ Osmanlı Devleti'nin en önemli liman kentlerinden biri olan şehir, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgal edildi. Bu işgal 9 Eylül 1922'de Türk ordusu tarafından sonlandırıldı da 13 Eylül'de başlayan Büyük İzmir Yangını neticesinde şehirde büyük tahribat meydana geldi.²

1923 yılında yapılan mülki teşkilatlanmayla il olan İzmir'in 13 (İzmir, Seferihisar, Foçateyn (İki Foça), Karaburun, Ödemiş, Çeşme, Bayındır, Urla, Kemalpaşa, Bergama, Menemen, Tire Kuşadası) kazası bulunmaktaydı. 1927'de Torbalı, 1935'te ise Dikili kazası kuruldu ve kaza sayısı 15'e yükseldi.³

Yazların kurak ve sıcak, kışların ise ılık ve yağışlı olduğu Akdeniz İklimi'nin hâkim olduğu İzmir'de başta Gediz, Küçük Menderes ve Bakırçay nehirleri olmak üzere pek çok akarsu bulunmaktadır.⁴ Akarsular, gerek su ihtiyacının temin edilmesi gerek gerek tarım, ulaşım vs. gibi alanlardaki faaliyetler için en önemli oluşumlardır. Öyle ki insanoglu tarih boyunca akarsulara yakın bölgelerde medeniyetler kurmuştur.⁵ Ancak içinde bulunduğu bölgelerin iktisadi ve sosyal hayatı için çok önemli olan bu akarsular gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda sel ve taşkın felaketlerinin de en önemli sebeplerinden biridir.

* Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Turp, Kafkas Üniversitesi.

¹ Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/1, (2009), s.6; Derya Genç Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2017, s. 6.

² Selçuk Ural, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası*, Erzurum 2005, s. 37; Sinan Demirtürk ve Mevlüt Kaya, "1922 Yangını Sonrasında İzmir'de Bunalımlar", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1/2, (2012), s. 122-123.

³ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt VIII, Ankara 2014, s. 156.

⁴ "İzmir", *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1982-1983, s. 4243, 4249.

⁵ Çiğdem Kılıçaslan ve M. Bülent Özkan, "Akarsuların Kentsel Gelişme-Dönüşüm Süreci İçinde Çeşitli Kullanımlar Yönünden Etkileşimlerinin İzmir Kenti Örneğinde Ortaya Konulması", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42/2, (2005), s. 179.

Nitekim İzmir, Büyük İzmir Yangını sonrası kentin yeniden imarıyla yaralarını sarmaya çalışırken⁶ 1929-1941 yılları arasında da hem yağmurlar hem de buna bağlı olarak akarsularda meydana gelen taşkınlar nedeniyle yaşanan sellerin etkisiyle tahribata uğramıştır.

1. 1929 Yılındaki Sel

1929 yılı Ocak ayı içerisinde İzmir ve civarında meydana gelen yağışlar nedeniyle sel ve taşkınlar yaşandı. 16 Ocak gecesi başlayan şiddetli yağmur neticesinde Karantina semtindeki Selçuk sokağında 2 ev yıkıldı. Gediz Nehri taşı ve Menemen Ovası'nı su bastı. Travmay seferleri aksadı. İzmir-Denizli seferi de hattın bozulması nedeniyle yapılamadı.⁷ Menemen ve Muradiye arasındaki demiryolu hattı zarar gördü, Emiralem Köprüsü yıkıldı. Demiryolu hattında meydana gelen zarar nedeniyle İzmir-Afyon ve İzmir-Bandırma seferleri durduruldu. İzmir'e gelecek postaların ise İstanbul yoluyla ve denizden gelmesi kararı alındı.⁸

Yağışların artarak devam etmesi nedeniyle ulaşım hatlarında tahribat arttı. Öyle ki katarlar ancak Menemen'e kadar ilerleyebiliyordu. Muradiye ve Emiralem istasyonları arasında 30 metre genişlik ve 3 metre derinlikteki sel suları nedeniyle büyük zarar oluştu.⁹ Bergama'nın Kınık Nahiyesi'ne bağlı Bölcük köyü 17 Ocak'ta su altında kaldı. Sarıcalar Çayı'nın taşması nedeniyle yaşanan felaket yüzünden 54 ev tamamen su altında kalınca köylüler başka yerleşe yerleştirildi.¹⁰ Torbalı'da Cellat Gölü'nün taşması nedeniyle on binlerce dönüm arazi su altında kaldı.¹¹ Hilal-i Ahmer Cemiyeti felaketzedeler için 7.000 lira yardım gönderdi. Ancak yardımlar ilerleyen tarihlerde arttırılacaktı.¹² Sel ve depremlerin etkisiyle harp malzemeleri ve mühimmatının bulunduğu depo ve cephanelikler de zarar gördü. Bu depoların 30 Ocak 1929'da çıkarılan bir kararnameyle tadilat ya da yeniden inşa edilmesine ilişkin karar alınsa da pazarlıkla yaptırılması düşünülen tadilata kimse talip olmadığından devlet eliyle yaptırılması kararı alındı.¹³

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tülay Baran, "1923-1938 Yılları Arasında İzmir'in İmarı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (1993), s. 283-294.

⁷ "Şiddetli geldi", *Hizmet*, 18 İkinci Kanun 1929, No: 1228, s. 1.

⁸ "İzmir havalisinde müthiş fezeyanlar", *Akşam*, 24 Kânunusani 1929, No: 3695, s.1.

⁹ "İzmir'de sel", *Cumhuriyet*, 26 Kânunusani 1929, No: 1696, s.4.

¹⁰ "İmdat istediler", *Anadolu*, 23 Kânunusani 1930, No: 4304, s. 1.

¹¹ "Cellat Gölü taşı bütün havali su içinde kaldı", *Anadolu*, 22 Kânunusani 1930, No: 4303, s. 1.

¹² "Yardım", *Anadolu*, 24 Kânunusani 1930, No: 4304, s. 1.

¹³ BCA, 30.18.1.2/1.14.2; BCA, 30.18.1.2/16.81.20.

2. 1930 Yılındaki Sel

1930 yılı Ekim ayının son günlerinde İzmir’de yoğun yağışlar başladı. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin 26 Ekim tarihinde çıkan haberine göre İzmir’e 24 Ekim’de metrekaresine 105 milimetre yağmur yağmıştı.¹⁴ Yağışlar ilerleyen günlerde daha da arttı ve 205 milimetreye ulaştı. Yağışların artması ise büyük çaplı sellere neden oldu. Meteoroloji Enstitüsü’nün Bornova rasat merkezinden aldığı telgraf ışığında verdiği bilgilere göre kentin büyük bir kısmında tren ve otomobil ulaşımı ile telefon iletişimi kesilmişti. Yaşanan seller, bahçe duvarları ve önüne çıkan tüm engelleri yıkmaktaydı.¹⁵ Tepecik, Hilal, Keçeciler, İkiçeşmelik, Çorakkapı, Alsancak, Kemer mıntıklarında yani İzmir merkezinin büyük bir kısmında enkaz altında kalarak ya da sele kapılarak 29 kişi hayatını kaybetti, 14 kişi ise kayboldu. 217 hane tamamen, 80 hane ise kısmen yıkıldı. Karşıyaka’da 10 ev kısmen yıkıldı. Bornova’da 13 kişi hayatını kaybederken 150 ev yıkıldı. Buca’da 16 ev kısmen, Turan’da 4 ev tamamen yıkıldı. Hayatını kaybeden toplam kişi sayısı 42, kayıp kişi sayısı 14, tamamen yıkılan ev 387, kısmen yıkılan ev sayısı 90’ı bulmaktaydı. Bunun dışında Seydiköy Nahiyesi ile iletişim koptuğu için henüz haber alınmamıştı. Daha sonra ise hayatını kaybedenlerin sayısı 64’e harap olan hane sayısı ise 655’e yükseldi. Selin meydana getirdiği tahribatın maliyetinin 1.500.000 lira olduğu düşünülüyordu. Sel ile pek çok köprü de yıkıldı, ulaşım sekteye uğradı ve kentte elektrikler kesildi.¹⁶ Şehirde sel suları ve taşıdığı molozlar yüzünden iskele ve yollar zarar gördüğünden tüm kara ulaşımı dışında deniz ulaşımı da tamamen durma noktasına geldi.¹⁷ Meteoroloji Müdürü Tevfik Bey yaptığı açıklamayla İzmir’deki yağışların boyutunu hakkında bilgi verdi. Tevfik Bey’in belirttiğine göre 1929 yılında Ankara’da metrekaresine düşen yağmur miktarı 331 milimetre iken İzmir’de 24 ve 25 Ekim’de metrekaresine düşen yağmur miktarı 336 milimetreydi. Mevcut yağışların kuvvetli yağmurlara bir örnek olması için “*kitaplara girecek kadar*” şiddetli olduğunu söyleyen Tevfik Bey, şehirlerin imarında sellere karşı önlem alınması gerektiğini de vurguluyordu.¹⁸

¹⁴ “İzmir’e 105 milimetre yağmur yağdı”, *Hakimiyeti Milliye*, 26 Teşrinievvel 1930, No: 3337, s. 2.

¹⁵ “Şiddetli yağmurlar tahribat yaptı”, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Teşrinievvel 1930, No: 3338, s. 2.

¹⁶ “İzmir’de Büyük Bir Afet”, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Teşrinievvel 1930, No: 3339, s. 1-4; Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, s. 630.

¹⁷ Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, 634.

¹⁸ “İzmir’de Büyük Bir Afet”, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Teşrinievvel 1930, No: 3339, s. 2.

Selin yarattığı tahribatın ortaya çıkmasının ardından Hilal-i Ahmer Cemiyeti de İzmir'e 20.000 lira yardım gönderdi.¹⁹ Ancak ilerleyen günlerde yapılan yardım kampanyalarıyla bu miktar 100.000 liranın üzerine çıktı.²⁰

Sel felaketinin boyutlarının ortaya çıkmasının ardından Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Bey, 31 Ekim'de İzmir'e gitti. Refik Bey'e eşlik edenler arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Umumi Müfettişi Çorum Milletvekili Mustafa Bey de vardı.²¹ Başvekil İsmet Bey ise 1 Kasım'da bir taziye mesajı yayınladı.²²

Sel felaketinin yaraları sarılmaya çalışırken bir yandan da selin İzmir'in iktisadi hayatına etkilerine ilişkin açıklamalar da yapılmaya başlandı. 31 Ekim'de İzmir Ticaret ve Sanayi Odası maddeler halinde selin yarattığı maddi kayıpları sıraladı. Buna göre sel nedeniyle;

1- 3.000 çuval üzüm kısmen ıslandı ve 50-60.000 liralık bir zarar meydana geldi.

2- 8.000 çuval incir ile hurda incirlerin önemli bir kısmı ıslandı ve 50-100.000 liralık zarar meydana geldi. Ancak incirlerin kurutulması ile zararın azalabileceği tahmin ediliyordu.

3- İzmir depolarındaki 100.000 kantarlık palamuttan 5.000 kantarı ve İzmir-Kasaba Demiryolları Kumpanyasına ait 3.000 kantarlık palamut ıslandı. Zarar 20-25.000 lira arasındaydı. Ancak kurutma işlemi ile bu zararın azalması mümkündü.

4- Ecnebi kumpanyalarına ve Türk tacirlere ait birkaç bin balya tütün kısmen ıslandı ve 100-200.000 lira arasında zarar meydana geldi.

5- 8.000 çuval buğday, 16.000 çuval arpa ve 300 balya pamuk ve 50.000 okka pamuk çekirdeği zarar gördü. Bu sebeple 25-30.000 liralık maddi kayıp oluştu. Kurutma işlemiyle bu zararın azaltılabileceği tahmin ediliyordu.

6- Şark Halı Kumpanyasına ait halıların önemli bir kısmı ıslandı. Isparta ve Bergama cinsi halılar tekrar yıkanırsa zararın 15-20.000 lira olacağı tahmin ediliyordu.

¹⁹ "Felaketzedelere yardım", *Anadolu*, 30 Teşrinievvel 1930, No: 4832, s.1.

²⁰ "İzmir'de Büyük Bir Afet", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Teşrinievvel 1930, No: 333, s. 2; "İzmir felaketzedelerine Hilaliahmer yardımı", *Hakimiyeti Milliye*, 11 Teşrinisani 1930, No: 3351, s. 1-2.

²¹ "İzmir Felaketzedelerine Yardım İçin", *Hakimiyeti Milliye*, 1 Teşrinisani 1930, No: 3342, s.1.

²² Başvekil İsmet Bey'in taziye mesajı şu şekildeydi; "*Seylah neticesinde İzmirin uğradığı zarardan ve bilhassa vatandaşların ve masum çocuklarımızın zıyaandan icra Vekilleri heyeti çok müteessir oldu. Teziyelerimizin kabul ve matemzedelere ıblâğını rica ederim. Vilayet makamının ve zâtı devletlerinin bütün salâhiyet ve vesaitinin ve belediyenin azâmi gayretini merkez ve mülbakatta felaketin tahkikine ve kaşazedelerin muavenetine yetişmesine ve hususile hayatlarının korunmasına hasredeceğimize eminim*". "Başvekilimizin taziyeleti", *Hakimiyeti Milliye*, 1 Teşrinisani 1930, No: 3342, s.1-4.

7- Petrol varilleri ve tenekelerinin sellere kapılmasıyla 60.000 lira zarar meydana geldi.

Açıklamaya, mevcut 350-500.000 lira arasındaki zararın eğer havalarda güneşli ve açık olursa azalacağı ancak yağmurlar devam ederse artacağı bilgisi de ekleniyordu.²³

28 Ekim’de şehirde yağmurlar azalmaya başladı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Belediye de felaketzedeler için yardım faaliyetlerini sürdürdüler. İzmir Belediyesi sel felaketinin başlamasının ardından imdat kolları ve polis kuvvetleri vasıtasıyla felaketzedelere yardımda bulundu.²⁴ Öyle ki bu amaçla 1454 kişi başka yerlere iskân edildi ve her türlü yardım sağlandı.²⁵ 15 cami ve 4 okul felakete uğrayanlara tahsis edildi. Bunun dışında Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve belediye dispanseri sahra hastaneleri açarak yaralıları tedavi etmeye başladı. 28 Ekim’e kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Bornova’ya 25 çadır ve bir miktar un gönderildi. Bir yandan da enkaz altında kalanlar için kurtarma çalışmaları devam etti. Selin etkisiyle Tepecik mahallesinde yıkılan bir binada 1 erkek, 9 kadın ve 4 çocuk olmak üzere enkaz altında kalan 14 kişi için kurtarma çalışmaları yapıldı.²⁶ 3 Kasım’da ise Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey İzmir’e gitti.²⁷ Aynı gün Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili de bir açıklama yaparak muhtaç ailelere yardım yapılacağını duyurarak ilk etapta Başvekil İsmet Bey’in emriyle 1000 takım yatak, yastık, yorgan, çamaşır ve çocuk eşyası gönderilmesi için emir verildiğini bildirdi.

Olayın boyutu karşısında hem hükümet hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti önemli yardım çalışmaları yürüttüler. 2 Kasım’a gelindiğinde İzmir, Karşıyaka, Bornova ve Seydiköy’deki felaketzedeler için sıcak yemek ve iye yardımına devam edildi. Çeşitli yerlerde bulunan 700-800 kadar kişi Jandarma Mektebine getirilerek burada konaklamaları sağlandı. Yine Jandarma Mektebi’nin 4 koğuşu daha boşaltılarak ihtiyacı olanlara verilecekti. Ayrıca çeşitli kişi ve kuruluşlardan da İzmir’e yardım geliyordu. Karşıyaka Selimiye caddesinde yaşayan Alman Madam Modberg, 1 Kasım’da Fettah Cami ve Abdurrahman Mescidi’ne giderek çorap, kasket ve faniladan oluşan 100 parça eşyayı felaketzedelere dağıttı, telefon şirketi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne 300 liralık bir yardımda bulunuldu.²⁸

²³ “Felaket ve Zarar” *Anadolu*, 31 Teşrinievvel 1930, No: 4833, s.4.

²⁴ Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, s. 634.

²⁵ “Seylap Felaketzedelerine yardım”, *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1930, No: 4831, s.5.

²⁶ “İzmir felaketinden müsap olanların miktarı bini bulmuştur”, *Hakimiyeti Milliye*, 3 Teşrinisani 1930, No: 3344, s.4.

²⁷ “Dahiliye Vekili İzmir’e gidiyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 3 Teşrinisani 1930, No: 3344, s.1.

²⁸ “Hükümet ve Hilali Ahmer geniş mikyasta yardım ediyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Teşrinisani 1930, No: 3345, s.2.

Yunanistan Başvekili Venizelos ve Hariciye Vekili M. Mihalakopulas da sel felaketinden duydukları üzüntüyü ifade etmek için Başvekil İsmet Bey ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'e bir telgraf gönderdi.²⁹

5 Kasım'da Bornava Belediyesi, İkiz Çayı kenarında biriken kayaların temizlenmesi için halkın 4 gün çalışmasına ya da 4 günlük yevmiye vermesine karar verdi. Böylece hem temizlik hem de mevcut kayaların doldurduğu alanda tekrar bir birikme ve dolayısıyla taşkın meydana gelmesi engellenmiş olacaktı.³⁰ Ertesi gün Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmir'de selden zarar görenler için bir müsamere düzenledi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Bey'in de katıldığı bu müsamereye halk yoğun ilgi gösterdi.³¹ Aynı gün Şükrü Kaya Bey de sel bölgelerini gezerek Bornova'da İkiz Çayı, İzmir'de Melez Çayı'nın temizlenmesi çalışmaları hakkında bilgi alırken bir yandan da felaketzedelerle görüşmeler yaptı.³²

Bir gün sonra vekiller ve beraberindekiler şehirden ayrıldılar. İstasyonda gazetecilere açıklama yapan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Bey, yapılan yardımlar hakkında da bilgiler verdi. Refik Bey daha önce yapılan 20.000 liralık yardımdan başka yıkılan ya da zarar gören evlerin yapımı ve tamiri için 30.000 lira daha gönderileceğini, Bornova'da harap olan 100 hane için 15.000, Karşıyaka'ya 2.500, Seydiköy ve Cumaovası'na 2.500 lira olmak üzere toplamda 50.000 lira tahsis edildiğini bildirdi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ise hayatını kaybedenler için duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Dul kalan kadınlar ve öksüz çocukların devlet tarafından himaye edileceğini, mevcut zararların giderileceğini dile getirerek şehri tehdit eden çay ve derelere ilişkin yapılacak çalışmalarla yeniden bir sel felaketinin yaşanmasının önüne geçileceğini ifade etti.³³

12 Kasım'da toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu İzmir felaketzedeleri için Sıhhat ve Dâhiliye Vekillerinin verdiği bilgileri ve yardım çalışmalarını dinledikten sonra TBMM üyelerinin felaketzedelere yardım yapmasına

²⁹ “Türkiyenin merkezi hükümetinde ikametimiz esnasında İzmir seylabını haber almıştık. Fakat felaketin ve husule getirdiği tabrihatın ağırlığını ve vüsatını ancak gazetelerden öğrendik. Bu kadar insan hayatının feci bir surette ziyandan ve bütünü İzmir abalının tabammüle mecbur olduğu bu derece ağır meşakkatlerden dolayı en derin muhabbetimizin ifadelerinin kabulünü rica ederiz.” Bu telgrafa karşılık olarak Başvekil İsmet Bey ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in gönderdiği telgraf ise şu şekildedeydi; “Lütfen göndermiş olduğunuz nazikane telgrafnameye hararetle teşekkür ederiz. Bu dostane dikkatten ve matemimize iştirakinizden dolayı size bütünü dostluğumuzu beyaz ederiz.” “İzmir seylabı münasebetiyle M. Venizelos'un Telgrafi”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Teşrinisani 1930, No: 3345, s.4.

³⁰ “Bornava felaketzedelerinin sıkıntı”, *Hakimiyeti Milliye*, 8 Teşrinisani 1930, No: 3349, s.1,5.

³¹ “Felaketzedeler için müsamere”, *Hakimiyeti Milliye*, 7 Teşrinisani 1930, No: 3348, s.2.

³² “Dahiliye Vekili B. İzmir ve Mülhakatında”, *Hakimiyeti Milliye*, 9 Teşrinisani 1930, No: 3350, s.4.

³³ “İzmir felaketzedelerine geniş muavenet”, *Hakimiyeti Milliye*, 8 Teşrinisani 1930, No: 3349, s.1,5.

ilişkin İhsan Paşa tarafından verilen teklifi kabul etti.³⁴ Nafia Vekâleti ise Gediz Nehri’nin taşmaması için daha önce yatağının değiştirilerek yeni bir yatak açıldığını ancak son yağmurların bu yatağın da yeterli olmadığını göstermesi üzerine yeni bir yatak açılması için çalışmalar yapılacağını belirtiyordu.³⁵ Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından 15 Kasım’da Başvekâlete gönderilen yazıya göre ise; ABD Sefiri’nden alınan mektupta Amerika Salibiahmer Cemiyeti tarafından İzmir felaketzedeleri için Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne 2500 dolar tahsis edildi. Bu paranın İzmir ABD Konsolosu tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne verildiği bildiriliyordu. Mektupta ayrıca ABD Sefiri, bu vesileyle Amerika Salibiahmer ve ABD Hükümeti’nin en samimi muhabbet ve alakalarının icap eden makama ıblâğını rica etmekteydi.³⁶ 17 Temmuz 1931’e geldiğinde hükümet ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından İzmir, Bornova ve Seydiköy’de yeni mahalle ve evlerin yapımı büyük oranda tamamlanarak felaketzedelere dağıtmaya başlandı.³⁷ Bornova’da dağıtılan evlerin bulunduğu arazi daha 1978’de Kızılay Mahallesi adını aldı. Ancak 2016’ya geldiğinde aradan uzun yıllar geçmesine rağmen mahalle sakinleri mahallelerinde hala bir yağmur tahliye kanalı olmadığını, dağlardan gelen suların dere gibi aktığını belirtiyorlardı.³⁸ Bu durum mevcut sel felaketlerinden yeterince tedbir alınmadığını göstermektedir. Nitekim aşağıda da açıklayacağımız gibi İzmir’de sel felaketleri yaşanmaya devam etmiştir.

3. 1931 Yılındaki Seller

1930’daki sel felaketinin üzerinden çok geçmeden Nisan 1931’de İzmir’de yeniden bir sel yaşandı. 8 Nisan’da başlayan kuvvetli yağış nedeniyle tarlalar su altında kaldı, bazı bağ kuleleri yıkıldı. Tire’de sele kapılan 2 kişiden biri sağ olarak bulunurken bir kişinin cesedine ulaşıldı. Ertesi gün ise sel suları nedeniyle İzmir’de mağazaları ve bazı binaları su bastı, 1 kişi yıldırım çarpması sonucu hayatını kaybetti 1 kişiye yaralandı.³⁹ Aynı günlerde Bornova’nın Altındağ köyünde meydana gelen heyelan neticesinde 1 ev yıkıldı ve 1 kilometre uzunluğunda derin bir yarık oluştu. Yarığın büyüdüğü gözlemlendiği için İzmir Valisi Kazım Paşa bir heyetle birlikte köyde incelemelerde bulundu. Yapılan incelemeler sonucunda Altındağ köyünün taşınması kararı alındı.⁴⁰ Arazinin çökmeye devam etmesi üzerine ise Ankara’dan bir uzman heyet şehre gönderildi.⁴¹ Tire’de ise Subaşı, Tulum, Naime, Arapçı köyleri su altında

³⁴ “C.H.F grup azası İzmir felaketzedelerine yardım edecek”, *Hakimiyeti Millîye*, 12 Teşrinisani 1930, No: 3352, s. 1.

³⁵ “Gediz için tedbir”, *Hakimiyeti Millîye*, 12 Teşrinisani 1930, No: 3352, s. 4.

³⁶ BCA, 30.10.0.0/267.801.10.

³⁷ BCA, 30.10.0.0/117.819.18.

³⁸ <https://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2016/05/17/adini-sel-felaketinden-alan-mahalle-kizilay> (17.02.2022)

³⁹ “İzmir yeni bir seylap tehlikesi atlattı”, *Akşam*, 11 Nisan 1931, No: 4490, s.1.

⁴⁰ “İzmir’de heyelan”, *Akşam*, 11 Nisan 1931, No: 4490, s.2.

⁴¹ “İzmir’de heyelan”, *Akşam* 14 Nisan 1931, No: 4493, s. 1.

kaldı. Vali Kazım Paşa'nın incelemelerde bulunmasının ardından halka yiyecek yardımı için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne sunulmak üzere bir rapor hazırlandı.⁴² Sel ve su taşkınlarından tarım faaliyetleri de etkilendi ve bazı tütün tarlaları su altında kaldı.⁴³

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey tarafından 21 Nisan'da Başvekâlete İzmir'deki selin yarattığı tahribata ilişkin gönderilen yazıya göre selin nedeni Menderes Nehri'nin sürekli taşması neticesinde Cellat Gölü'nün kabarmasıydı. Yolların tıkanmasıyla da suların çekilmesi mümkün olmamıştı. Bu sebeple Tire'de 6, Torbalı'da 1 köy olmak üzere toplam 10.000 dönüm yeni ekilmiş alan su altında kaldı. Mevcut suların çekilmemesi ise yazlık tarım ürünlerinin ekilememesine sebep oluyordu. Alınacak tedbirler ise şu şekilde sıralandı;

- 1- Hükümet ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 300 lira yardımda bulunulması ve mağdur vatandaşların 1 ay yiyecek ihtiyaçlarının sağlanması
- 2- Bu köylerde bulunan 250'ye yakın kişinin Ziraat Bankası'na ipotekli bulunan Burgaz çiftliğine taşınması
- 3- Pamuk, darı gibi henüz ekim vakti geçmemiş tarım ürünlerinin tohumlarının Ziraat Bankası tarafından temin edilerek Tire ve Torbalı kaymakamlıkları vasıtasıyla borçlanma ve yardım yoluyla köylülere dağıtılması
- 4- Başka bir yere taşınmasına gerek duyulmayan Subaşı köyü hariç diğer köylerin gösterilecek plan dahilinde evlerinin inşa ettirilmesi
- 5- Menderes ve Cellat Gölü bataklığının ıslah edilmesi⁴⁴

4- 1936 Yılındaki Sel

7 Şubat 1936'da başlayan yağış ve fırtına nedeniyle Küçük ve Büyük Menderes nehirlerinde taşkınlar meydana geldi. Cellat Gölü'nün sularının yükselmeye başlaması ile Tire ve Tepeköy sınırındaki 5 köy su altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Tire'de Subaşı köyü ve Torbalı'da Arapçı ve diğer üç köy Küçük Menderes'in taşması nedeniyle sular altında kalınca halk, mektep ve camilere sığındı. Can kaybı yaşanmasa da çok sayıda hayvan telef olurken araziler yine sular altında kaldı. Aynı gün Vali Fazlı Güleç taşkın bölgesine giderek incelemelerde bulundu.⁴⁵

11 Şubat'ta ise İzmir ve ilçelerinde yağışın artmasıyla sel sularının ve taşkınların yıkıcı etkisi kendini gösterdi. Yalılar semtinde Karantina Deresi'nin taşması sonucunda Tramvay Caddesi'ni sular kapladı, bazı yerlerde taş yığınları tramvayların güzergahını doldurdu ve bu yüzden tramvaylar işleyemedi. Şehitler Sepetçi

⁴² “Şiddetli yağmurlar, *Akşam*, 20 Nisan 1931, No: 4499, s. 1.

⁴³ “Her tarafta hava fena”, *Akşam*, 12 Nisan 1931, No: 4491, s.2.

⁴⁴ BCA, 30.10.0/117.819.6. Cellat Gölü'nün kurutulma çalışmaları 28 Nisan 1935'te başladı ve 1940 yılında tamamlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Karayaman, “Cellat Gölü'nden Sağlık Ovası'na”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/2, (2008), s. 693-708.

⁴⁵ “İki Menderes ve Cellat Gölü kabardı, beş köy tehlikede bulunuyor”, *Anadolu*, 8 Şubat 1936, No: 6444, s. 1,3.

Sokağı’nda 1 ev çöktü 1 kişi yaralandı. 1 evi su basması nedeniyle içeride mahsur kalanlar polis tarafından kurtarıldı ve bira fabrikasına yerleştirildi. Mersinli’de 14 ev su altında kaldı. Çorakkapı’da 7 ev sel sularından zarar gördü. Şehir merkezinde ise pek çok yer sularla kaplandı, 2 dükkân sel sularından zarar gördü. İkiçeşmelik Mahallesi’nde 1 ev yıkıldı ve evin içinde bulunan mangalın alev alması sonucunda yangın çıktı. Polis ve itfaiyenin çalışması sonrası içeridekiler kurtarıldı ve yangın söndürüldü.⁴⁶ Karşıyaka’da ise 54 ev tamamen su altında kaldı. Karşıyaka köylerinde 500 dönüm ekili arazi su altında kaldı.⁴⁷ Alsancak’ta ise 1 evi su bastı. Evi su basan kişiler polis tarafından kurtarılırken mağdur vatandaşlara Kızılay’dan yardım temin edildi.⁴⁸

Sel sularından etkilenenlerden arasında yörükler de bulunuyordu. Kuşadası’na bağlı Belevi’nde yörük çadırları su baskınına uğradılar. Bunun üzerine yüksek yerlere taşınmak zorunda kaldılar.⁴⁹ Seydiköy Nahiyesi’nde Bulgurca köprüsü zarar gördü, Sarıçay köprüsünün beton sıvaları yıkıldı. Bulgurca köyünde ise tütün fidesi ekilmiş 35 ocak zarar gördü, bazı evlerin duvarları yıkıldı. Eski Foça’da Fatih Cami fırtına nedeniyle yıkıldı. Birçok zeytin ağacı kökünden söküldü, 1 kayık battı, birçok evi su bastı. Bağlararası ve Geren köylerinin arazileri de su altında kaldı.⁵⁰

Vali Fazlı Güleç 12 Şubat’ta Torbalı ve Tire’ye giderek incelemelerde bulundu. Küçük Menderes ve Cellat Gölü kenarındaki köylerde sular yükselmiş ve Tire yolu üzerindeki su köprüsü yıkılmıştı. Bu sebeple bölgeye 6 kayık sevk edilerek olası bir durumda kullanılmaları hedeflendi. Kaymakam ve jandarma komutanları da sular doğal haline dönene kadar köylülerin yanında bulunacaklardı. Vali Güleç, havanın açmasının ardından zarar gören köprülerin tamirine başlanacağını, soğuk ve selden zarar gören ürünlerin tespitinin yapılacağını bildirdi.⁵¹

Ancak yağmurların dinmemesi nedeniyle Gediz’de de taşkınlar oldu. 14 Şubat’ta Eski Foça’nın Kumtepe köyünde 8 evde 10 kişi, 400 koyun ve 200 sığır mahsur kaldı. Yine aynı bölgede 40 kişi ve 1500 kadar koyun ve at mahsur kaldı. Kumtepe köyündeki köylüleri kurtarma çalışmaları devam ederken, köylüler hayvanlarını bırakmak istemediler. Bu nedenle her 2 eve 1 erkek olmak üzere bazı kişiler köyde bırakıldı ve köy ahalisi kayıklarla kurtarıldı.⁵² Kuşadası’nda yağmur ve fırtına nedeniyle 3 kayık parçalandı, bazı yollar bozuldu.. Dikili’de de yollar zarar

⁴⁶ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 17; “Seylan dün facialar doğuruyordu. Evler yıkıldı iki kişi yaralandı. Bostanlı’da 40 evi su bastı”, *Anadolu*, 12 Şubat 1936, No: 6447, s. 1,4.

⁴⁷ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 17; “Seylan dün facialar doğuruyordu. Evler yıkıldı iki kişi yaralandı. Bostanlı’da 40 evi su bastı”, *Anadolu*, 12 Şubat 1936, No: 6447, s. 1,4.

⁴⁸ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 16-17.

⁴⁹ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 16.

⁵⁰ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 12.

⁵¹ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 15.

⁵² BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 8; “Gediz taşkını çok zararlar yaptı”, *Anadolu*, 16 Şubat 1936, No: 6450, s. 1,3.

gördü, telgraf ve telefon direkleri yıkıldı. Orta Kahve mevkiinde 450 koyun sular içinde donarak telef oldu.⁵³ Çiftçiler ise sel ve taşkınlar nedeniyle tohumlarını ekemediler.⁵⁴

15 Şubat'ta Karaburun'daki Mordoğan İskelesi, Değirmendere Nahiyesinde 5 ev 7 dam yıkıldı. Ödemiş'in Adagide Nahiyesi'nin Pirinççi köyünde 4, Bıçakçı köyünde 3 ev ve bir okul duvarı yıkıldı. Bayındır'ın köylerinde ise 10 dam yıkıldı.⁵⁵

Menemen ve Bergama arasındaki Büyük Gediz Köprüsü de sel sularından büyük zarar gördü. Torbalı'nın Subaşı köyü ise sel ve taşkından kurtarılanların iskân merkezi oldu. Kızılay da bu köyde yardım faaliyetlerine başladı. Bu amaçla İzmir Kızılay'ı tarafından felaketzedelere dağıtılmak üzere 600 lira gönderildi. Ayrıca Kızılay Genel Merkezi tarafından iskân merkezine 100 çadır gönderildi. Bu çadırların 25'i Menemen 75'i ise Subaşı köyüne gönderilecekti. İzmir Ekmekçiler Birliği de felaketzedelere 200 ekmek dağıttı.⁵⁶

5. 1939 Yılındaki Seller

İzmir, 22 Eylül 1939'da Dikili'de meydana gelen depremin yaralarını sarmaya çalışırken bu depremden 2 gün sonra 24-25 Eylül gecesi başlayan yağmurlarla bir sel felaketi yaşadı. Ödemiş'te yağın şiddetli yağmurların sele dönüşmesi nedeniyle Adagide Nahiyesi'nde bir yörük çadırı sele kapıldı ve 1 kadın 5 çocuk olmak üzere 6 kişi hayatını kaybetti. Bergama'nın Yukarıbey köyünde ise bir eve yıldırım çarpması sebebiyle 1 kişi hafif şekilde yaralandı.⁵⁷ Tire'ye bağlı köylerden Doyrıanlı'da 20.269 kilo, Kızılcavlı'da 20 ton, Kahrat'ta 42.934 kilo kendiri su götürdü. 223 ton çekitli pamuk ile toplanmamış pamuklar ile 100 ton incir zarar gördü. Gökçen nahiyesinde 2295 kilo buğday, 1040 kilo tütün, 405 kilo darı, 50 kilo zeytinyağı, 1 ton soğanı su götürdü. 500 zeytin ağacının dalları kırıldı, 15 zeytin ağacı devrildi, 1000 ağaçta ise zeytinlerin %40'ı döküldü. Yağmurların devam etmesi 28-29 Eylül'de sel felaketinin boyutlarını arttı.⁵⁸ Ödemiş'in Birgi nahiyesinde Birgi Çayı'nın taşması ve Selçuklular zamanından kalma iki köprünün gözlerini taş ve ağaçlarla tıkamasının ardından köprülerin yıkılmasıyla sel suları büyük tahribat meydana getirdi. 3 kişi hayatını kaybetti ve 1 çocuk yaralandı. 70 kiraz bahçesi, birçok yoncalık, sebze ve meyve bahçesi yok oldu ve yaklaşık 200.000 liralık bir hasar oluştu. Küçük Havulcuk köyünde 570 bağ kendir, 20 ton arpa ve 500 kilo mısır, Boğaz köyünde 50 ton, Hacıhasan köyünde 10 ton, Eselli köyünde 5 ton kendir ve 6 ton yemiş sel sularına

⁵³ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s.5. 29.02.1936.

⁵⁴ "Gediz ve Menderes Ovası Su Altındadır", *Anadolu*, 15 Şubat 1936, No: 6450, s. 6.

⁵⁵ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 6.

⁵⁶ "Gediz taşkını çok zararlar yaptı", *Anadolu*, 16 Şubat 1936, No: 6450, s. 1,3.

⁵⁷ Şule Sevinç Kişi, "İzmir'in İlçelerinde 1939 Sel Felaketi ve Birgi Özelinde Sel Felaketine Karşı Alınan Önlemler", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 3/7, (2017), s. 257; 30.10.0.0/118.827.29; "Bu da başka facia", *Anadolu*, 27 Eylül 1939, No: 2776, s. 1,3.

⁵⁸ BCA, 30.10.0.0/118.827.30, s. 6-7.

kapıldı. Bezdegüme köyünde ise 35 ton tütün ıslandı. Birgi çarşısının sular altında kalması nedeniyle 44 dükkân, 3 fırın, 4 kahve ve 1 değirmen ile Selçuklu zamanından kalan 2 köprü de dahil olmak üzere toplam 3 köprü yıkıldı. Ayrıca 1 belediye kanarası ve 1 arı istasyonu, belediyeye ait bir han ile Derviş Ağa Cami de sel sularından zarar gördü. Havulcuk’ta 12 ev, 10 dam, 2 dükkân, 1 kahve tamamen, 1 fırın ve 1 cami ise kısmen harap oldu. 2 katır, 1 at, 2 merkep, 2 buzağı ve 5 inek olmak 12 hayvan zayıtı oldu. Birgi’deki zarar 20.000, Havulcuk’taki zarar ise 15.000 lira olarak tahmin ediliyordu. Sel felaketinin ardından Havulcuk köyünde 10 aile kendi damlarına ya da akrabalarının yanına yerleştirildi. Zararın giderilmesi ve Birgi Çayı’nın mecrasına döndürülmesi için çalışmalar yapıldı. Felaketzedelerin zararlarının karşılanması için kereste temin edilmesi amacıyla cetveller tanzim edilmeye başlandı.⁵⁹ Bayırdır da sel sularından etkilenen yerler arasındaydı. Ekili pamuk, üzüm, zeytin ve susamlar zarar gördüğü için değerlerinde ciddi bir kayıp oluştu.⁶⁰

Sel felaketinin ardından Birgi’de yeniden imar çalışmaları başladı. Bu çalışmalardaki temel amaç Birgi Çayı’nın tekrar taşmasını önleyerek olası bir sel felaketinin tekrar yaşanmasını engellemektir. Bu amaçla çay ıslah edildi, yatağındaki taş ve kayalar kaldırıldı ve yanlarına istinat duvarları yapıldı. Sel suları nedeniyle tahribata uğrayan tarihi Derviş Ağa Cami restore edildi. Derviş Ağa Cami’ne yakın mesafede bulunan ve sel suları nedeniyle yıkılan kargir köprü yerine demir köprü yapıldı. Dere yatağının yakınındaki çarşı kaldırıldı ve burası açık park yapıldı.⁶¹

1939’daki diğer bir sel felaketi ise 1939 Aralık ayında oldu. 28 Aralık’ta başlayan yağmurların su baskınlarına dönüşmesi nedeniyle Kemalpaşa’da bir evin duvarı yıkıldı ve köylerin telefon hatları zarar gördü. Aynı gün Ödemiş’in Kiraz nahiyesine bağlı İpsara köyünde 1 evin yıkılması neticesinde 55 yaşındaki bir kadın hayatını kaybetti.⁶² Ertesi gün Torbalı’da Fetrek Çayı taşı. Taşkın sebebiyle Tepeköy Mahallesi, Çaybaşı ve Eğerci köylerini su bastı. Tepeköy Mahallesi’nde 1 ev yıkılırken 15 ev tahliye edildi. Çaybaşı köyünde 2 ev sel sebebiyle yıkıldı. Çaybaşı’nda sular altında kalma tehlikesi olan evler boşaltılırken, köylüler tarafından su baskınlarına karşı setler yapılmaya çalışıldı. Ayrıca Tepeköy’de yıldırım sebebiyle Jandarma telefon santrali ve elektrik şebekelerinin bir kısmı hasar gördü. Cumaovası’nda ise Bulgurca köyünde 6 evin bazı odaları yıkılırken, 3 dam tamamen 5 dam ise kısmen yıkıldı.⁶³ Şiddetli yağmurlar nedeniyle İzmit, Bursa ve Manisa ovasını su basması üzerine, ülke gündeminde henüz Erzincan Depremi’nin yarattığı tahribatın etkisi sürerken Yeni

⁵⁹ BCA, 30.10.0.0/118.827.30, s. 4-6.

⁶⁰ BCA, 30.10.0.0/118.827.30, s. 7.

⁶¹ Kişi, “İzmir’in İlçelerinde 1939 Sel Felaketi ve Birgi Özelinde Sel Felaketine Karşı Alınan Önlemler”, s. 268-269.

⁶² BCA, 30.1.0.0/121.770.2, s. 5.

⁶³ “Fırtına, Vilâyette şiddetli yağmurlar mühim tahribat yapmıştır”, *Yeni Asır*, 31 İllkanun 1939, No: 10344, s. 2.

Asır gazetesi olayı “Bir felâket daha” başlığı ile veriyordu.⁶⁴ Şiddetli yağmur ve baskınlar nedeniyle Ödemiş’in Birgi Nahiyesindeki Birgi Çayı yeninden taşıtı. Sular nedeniyle Bozdağ köyüne giden yol zarar gördü. Suların nahiyenin hükümet ve belediye binalarının önünden itibaren 1 metre derinlikte bir çay halini aldığı Vali Etem Aykut tarafından Dâhiliye Vekâlet’ine bildiriliyordu.⁶⁵ Birgi’deki Şakırağa Kütüphanesi’nin üst kısmı da çay suları nedeniyle çöktü. Gediz Nehri ise Foça kazası dahilinde taşarak Geren ve Üçtepeliler mevkiini kapladı. Üç tepeler mevkiinde 1 koyun ve bir miktar çift hayvanı mahsur kaldı. Menemen-Bergama yolu da su altında kaldı.⁶⁶

31 Aralık’ta Emiralem ile Muradiye arasındaki tren yolunu su bastı ve bu sebeple 16:30 Ankara treni hareket edemedi.⁶⁷ İzmir’de 1 ev yıkıldı ve Bergama ile Kınık arasındaki Karadere Köprüsü’nden yapılan ulaşım sular nedeniyle durdu.⁶⁸

1 Ocak’tan itibaren Gediz Nehri’nin suları alçalmaya başlasa da Gediz ve Menderes mıntıklarında sel taşkını devam etmekteydi. Menemen kazasının Harmandalı köyü Gediz sularının taşması nedeniyle su altında kaldı. Bu durum karşısında halk evlerinin üzerinde suların çekilmesini beklemek zorunda kaldı. Menemen kaymakamlığı ise kayıklarla mahsur durumda kalan vatandaşları kurtararak yiyecek yardımıyla bulundu.⁶⁹

Ödemiş’in Agadide Nahiyesi yolu su altında kalması ise tütün nakliyatının da durmasına neden oldu.⁷⁰ Bergama Ovası sular altında kaldığı için köylerle iletişim kesildi. Hanım çiftliğinden itibaren Pamuktepe ve Demirtaş köyleri ve Bano çiftliğinin arazisi sular altında kaldı. Çandarlı ile de ulaşım kesildi.⁷¹ Afyon ve Bandırma’ya giden trenler hareket edemedi. Devlet Demiryolları, İzmir-Ankara arasındaki ulaşımın Afyon ve Karakuyu hattından yapılması kararını aldı.⁷² 3 Ocak’tan itibaren sular yavaş yavaş çekilmeye başlasa da 6 Ocak’ta İzmir’deki yağışlar nedeniyle yer yer taşkınlar yaşandı. Bazı evlerin bodrum katlarını su basarken Kemer’de şehrin telefon ve elektrik telleri zarar gördü, 1 evin duvarı yıkıldı.⁷³

⁶⁴ “Bir felâket daha”, *Yeni Asır*, 1 Son Kanun 1940, No: 10345, s. 1.

⁶⁵ BCA, 30.1.0.0/121.770.2, s. 12.

⁶⁶ “Bir felâket daha”, *Yeni Asır*, 1 Son Kanun 1940, No: 10345, s. 3.

⁶⁷ BCA, 30.1.0.0/121.770.2, s. 9,11.

⁶⁸ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 7.

⁶⁹ “Su baskını felaketi”, *Yeni Asır*, 2 Son Kanun 1940, No: 10346, s. 1-2.

⁷⁰ BCA, 30.1.0.0/121.770.2, s. 8.

⁷¹ BCA, 30.1.0.0/121.770.2, s. 8; “Su baskını felaketi”, *Yeni Asır*, 2 Son Kanun 1940, No: 10346, s. 2.

⁷² “Su baskını felaketi”, *Yeni Asır*, 2 Son Kanun 1940, No: 10346,

⁷³ BCA, 30.10.0.0/118.822.16, s. 4-5.

6. 1940 Yılındaki Seller

1940 Nisan ayında meydana gelen sel nedeniyle İzmir'de 2 ev ve 1 dükkân kısmen su altında kaldı. 7 evin alt katlarını su basarken 1 kişi de hafif şekilde yaralandı. Halkapınar deresinin taşması sonucunda ise 1 araba devrildi. Araba içindeki 2 kişi boğulma tehlikesi geçirdi ve tedavi altına alındı. Bergama Ovası su altında kaldı, İzmir-Bergama yolu kapandı ve bir kısım köylerin etrafını sular çevirdi. Dikili'de ise İzmir'e gelen kömür yüklü bir kamyon devrildi.⁷⁴ 1940 yılı Aralık ayında ise yağışların etkisiyle Kuşadası, Menemen ve Manisa Ovası su altında kaldı ve tarım arazileri zarar gördü.⁷⁵ Gediz nehrinin taşmasıyla İzmir ve Bergama arasında ulaşım kesildi. Emiralem ve Muradiye arasındaki tren seferleri aksadı. Foça'nın Geren ve Bağlararası köylerindeki tarlaları su bastı⁷⁶ Kızıllıçullu ile Kemer arasında bir heyelan meydana geldi. Selçuk-Çamlık istasyonları arasındaki yolda ise çöküntüler oluştu. Bu durum nedeniyle tren ve posta seferlerinde aksamalar yaşandı.⁷⁷ 25 Aralık gecesinde başlayan yağmur nedeniyle oluşan sel sonucunda Bergama kaza merkezinde 37 evde hasar oluştu. Kazaya bağlı Turanlı, Kınık ve Kozak nahiyelerinde ise fazla miktarda su akıntısı oluştu. Zeytinadağı Nahiyesi'nde bulunan bir köprü zarar gördü. Eğrigöl Köprüsü civarında suyun 1 metre yükselmesi nedeniyle İzmir-Bergama yolu ulaşımına kapandı.⁷⁸ Emiralem ile Muradiye arasındaki hat su altında kaldı. Bornova Çayı'nın taşması nedeniyle demiryolu sularla kaplandı. İzmir merkezde ise Köprü-Göztepe arasındaki yolda çöküntü oldu. Karantina Karakolu önünde bir tramvay yoldan çıktı. İzmir-Çeşme arasındaki Gülbahçe yolunda bulunan bir köprüye kadar giden nakil vasıtalarında bulunan halk, suların köprüye zarar vermesi nedeniyle köprü parmaklıklarından tutunarak karşıya geçebildi ve 11 kilometre yolu yürüyerek Urla'ya ulaştı.⁷⁹ Sonraki gün ise Bornova'nın Altındağ ve Çamdibi köylerinde 25 ev su altında kaldı. Bunun üzerine Pınarbaşı ve Bornova Karakolları ve bir jandarma müfrezesine bağlı kolluk kuvvetleri hemen harekete geçti ve bu yerlerdeki insan ve hayvanları tahliye etti. Tahliye edilen kişiler Mersinli istasyonu civarındaki evlere yerleştirilirken valilik tarafından yiyecek ve sıhhi malzeme yardımında bulunuldu. Menemen'in de bazı sokaklar su altında kalırken Urla-Çeşme arasındaki Tatar Deresi yükseldiğinden yol üzerindeki bir köprüden geçişler mümkün olamadı. Değirmendere Nahiyesi'nin

⁷⁴ BCA, 30.10.0.0/118.829.1.

⁷⁵ "Trenler bugün muntazam seferlere başlayacak", *Yeni Asır*, 19 İllkanun 1940, No: 10693, s.1.

⁷⁶ BCA, 30.10.0.0/118.832.10, s. 4,7,10.

⁷⁷ "Trenler bugün muntazam seferlere başlayacak", *Yeni Asır*, 19 İllkanun 1940, No: 10693, s.2.

⁷⁸ BCA, 30.10.0.0/118.833.4, s. 4.

⁷⁹ "Nehirler taşı, İzmirin Çeşme ve Bergama ile muvasalası kesildi", *Yeni Asır*, 27 İllkanun 1940, No: 10701, s. 1,3.

Bayındır kazasına bağlı Falaka köyünde ise 1 ev yıkıldı.⁸⁰ Yağmurun şiddetini arttırmasıyla dağlardan inen sular pek çok yerde hayatı olumsuz etkiledi. Bergama'nın Aşağı Kırıklar köyünün etrafını su bastı ve köy bir ada görünümünü aldı. Zeytindağı'ndan Çandarlı'ya giden ahşap Kazım Dirik köprüsü su altında kalınca Çandarlı-Bergama ulaşımı kesildi. Kınık ovasıyla Bergama arasındaki Dağıstan köyünü su bastı. Zeytindağı'ndaki Gümrük Muhafaza karakolu sularla çevrildi. Bu nedenle karakol eratına yiyecek götürmek ancak kayıklarla mümkün oldu. Bergama ile Kınık nahiyesi arasındaki koyun köprüsü ve diğer köprüler su altında kaldı. Yağmur suları nedeniyle kesilen ulaşımın tekrar sağlanması için Menemen ve Bergama Kaymakamlığı İzmir Nafia Müdürlüğü'nden yardım isteğinde bulundu. Menemen'in Kesik ve Musabeyli köyleri ahalisi Çavuş köyüne nakledildi. Bornova Nahiyesi'nin Altındağ köyünden tahliye edilen 25 evin halkının ihtiyaçları için ise Kızılay tarafından yiyecek parası dağıtıldı. Doktorlar da köye gelerek yardım faaliyetlerine katıldılar.⁸¹ 30 Aralık'tan itibaren yağmurun durması ile sular çekilmeye başlayınca 31 Aralık'tan itibaren tren seferleri yeniden yapılmaya başlandı.⁸²

7. 1941 Yılındaki Sel

4 Şubat 1941 günü gece saatlerinde başlayan yağmur neticesinde yine pek çok yerde sel ve taşkınlar meydana geldi. Küçük Menderes'in taşması sonucunda nehir boyunca tüm ova su altında kaldı. Tire-Bayındır arasındaki Hüseyin Ağa Köprüsü yıkıldı. Subaşı ve Arapçı köyleri arasındaki köprüde hasar oluştu. Tire-İzmir şosesi üzerinde de bir köprü yıkılınca İzmir yolu kapandı. Tire'nin Yeniçiftlik köyünün su altında kalması nedeniyle bu köyün ahalisinin Rahmanlar ve Subaşı köylerine nakledilmesine karar verildi. Yeniçiftlik köyünde 20, Mahmutlar köyünde 2, Burgaz köyünde 1 ev yıkıldı. Bu köylerin işlerinin temini için Kızılay tarafından yardım yapıldı. Vali Fuat Tuksal'ın talimatıyla 35 çadır bu köylere gönderildi. Ayrıca Kızılay'dan maddi yardım talebinde bulunuldu. Bunun üzerine 95 çadır ve 2000 lira yardım gönderildi. Ödemiş'in Kurucaova, Ertuğrul, Türkönü, Yeniceköy, Seyrekli, İlkurşun, Kazanlı, Balabanlı, Bozcakaya köyleri ova arazisi su altında kaldı. Ayrıca 2 köprünün de yıkılması nedeniyle ulaşım kesildi. Telefon hattının da zarar göresi nedeniyle Ödemiş'in Beydağ ve Kiraz nahiyeleriyle iletişimi koptu. Birgi Çayı'nın taşmasıyla birlikte Birgi Nahiyesinin çarşısı ve Ertuğrul köyünün ovası su altında kaldı. Bayındır'a bağlı Hasköy'de 1 ev yıkıldı. Falaka köyünde ise 25 evin duvarları yıkıldı.⁸³ Adagide ile Ödemiş arasında Büyük Menderes'ten geçmeye çalışan 2 atlı

⁸⁰ BCA, 30.10.0.0/118.833.4, s. 5-7; "Seylâp afeti büyük", *Yeni Asır*, 28 İlkkanun 1940, No: 10702, s. 1-2.

⁸¹ "Menemen merkezisi su bastı", *Yeni Asır*, 29 İlkkanun 1940, No: 10703, s. 1-3.

⁸² "Trenler bugün muntazam seferlere başlayacak", *Yeni Asır*, 29 İlkkanun 1940, No: 10753, s.1.

⁸³ BCA, 30.10.0.0/118.833.17, s. 2; "Seller bir afet halinde birçok köylere saldırdı, evler yıkıldı", *Yeni Asır*, 6 Şubat 1941, 10739, s.1; "Su Baskını devam ediyor," *Yeni Asır*, 8 Şubat 1941, No: 10741, s. 2

suya kapıldılar. 2 at boğulsa da kişiler kurtarıldı. Bir köprü de yıkıldı. Yine Ödemiş’te 2 köprü hasara uğradı. Ödemiş’in İlkurşun ile Seyrekli ve Yenice köyleri arasını su bastı. Beydağı Nahiyesi’nin Bağcılar köyündeki 7 dönümlük bir incir bahçesi ve yazlık ev sular tarafından sökülerek götürüldü. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Vali Fuat Tuksel su baskınına uğrayan köylere giderek incelemelerde bulundu.⁸⁴

Yağmurların devam etmesi nedeniyle Gediz Nehri de taştı. Menemen’in Süzbeyli köyünü su bastı. Halkı ise Tuzluca köyüne taşıdı. İzmir-Bergama arasındaki bir trende mahsur kalanları jandarma kurtardı. Kuşadası’nda bir çoban ve sürüsü mahsur kalınca kayıklarla kurtarıldı. Koyuncu ve Belevi ovaları su altında kaldı. Selçuk-Kuşadası şosesinin üzerindeki sular 50 santimi aşırıyordu. Kemalpaşa’nın Küçük Parsa köyünün altındaki köprünün ayakları suların şiddeti karşısında oyuldu ve buradan yapılan ulaşım kesildi.⁸⁵

Sel sularının etkisiyle Ödemiş’in Beydağı Nahiyesi’nde bulunan büyük köprünün ayakları sökülerek Adagide ve merkez kaza ovalarına kadar geldi. Kiraz nahiyesine bağlı Şemsiler köyünün su altında kalmaması için direk, ağaç ve taşlarla bir set yapılmaya çalışıldı. İlkurşun köyü, Aktaş çayının taşması nedeniyle su altında kaldı. Tire’de su taşkınına maruz kalan köylerdeki sular çekilmeye başlamıştı. Yeniçiftlik köyünde hayvan zayıtı vardı ancak mevcut rakamı hayvanlar arazinin farklı bölgelerine dağıldıkları için tespit etmek zaman aldı.

Bayındır’da da selden etkilendi. Hasköy ile Çırpı köyü arazisi tamamen, Kızılcaoba, Çiftçi, Uladı, Çanlı, Çıplak, Elifli, Karahallı, Yusuf lu, Yaka ve Falaka köylerinin arazisi kısmen su altında kaldı. Ayrıca ekili pamuk tarlaları da ciddi zarar gördü.⁸⁶ 10 Şubat’tan itibaren havanın iyi gitmesi nedeniyle Gediz taşkını etkisini yitirdi. Menemen’in köyleri su altında kalsa da bu köylerdeki suların ve bazı köylerden taşınan halkın da sel suları etkisini yitirince yeniden evlerine taşınmasına karar verildi.⁸⁷

Sonuç

1929-1941 yılları arasında İzmir’de meydana gelen şiddetli yağışların etkisiyle meydana gelen sellerde akarsuların taşması sellerin boyutunu arttıran en önemli etken olmuştur. Akarsuların yataklarından taşmasıyla birlikte taşkınlar meydana gelmiş ve yaşam alanları ve ovalar su altında kalmıştır.

Yaşanan seller nedeniyle pek çok can kaybı yaşanmış, pek çok kişi yaralanmış, tarım alanları zarar görüş, evler ve işyerleri yıkılmış, elektrik şebekeleri tahrip olmuş, ulaşım kesilmiştir. Her sel felaketinden sonra gerek yerel yönetimler gerek hükümet

⁸⁴ BCA, 30.10.0.0/118.833.17, s. 3; BCA, 30.10.0.0/118.833.16, s. 2; “Seller bir afet halinde birçok köylere saldırdı, evler yıkıldı”, *Yeni Asır*, 6 Şubat 1941, No: 10739, s. 1-2.

⁸⁵ BCA, 30.10.0.0/118.834.2, s. 3-4; “Su Baskını devam ediyor,” *Yeni Asır*, 8 Şubat 1941, No: 10741, s. 1.

⁸⁶ “Su Baskını devam ediyor,” *Yeni Asır*, 8 Şubat 1941, No: 10741, s. 2.

⁸⁷ “Gediz tuğyanı durdu”, *Yeni Asır*, 11 Şubat 1941, No: 10744, s.1.

gerekse de Kızılay tarafından felaketzedelere gerekli yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar para, yiyecek ve giyecek şeklinde olduğu gibi felaketzedelerin hayatlarına devam edebilmeleri için yeniden ev inşa edilmesi, tohumluk dağıtılması şeklinde de olmuştur. Kimi zaman ise sel felaketlerinden sonra sürekli su altında kalan köylerin taşınması gündeme gelmiştir. Ancak bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. Bu durumun en temel sebebi olarak köylülerin mevcut verimli arazilerini bırakmak istememeleri gösterilebilir.

Tüm sel felaketlerinden sonra yardım faaliyetlerinde bulunulsa da yeni yaşanacak olan sel felaketlerinin önüne geçilememiştir. Öyle ki yaşanan her sel felaketinin ortak noktası akarsuların taşmasıdır. Gerek İzmir mülki birimlerince gerek hükümet tarafından, sellerin meydana gelmesinin ardından yeniden bir sel felaketi yaşanmaması için gerekli çalışmaların yapılacağı bildirilse de bu çalışmaların yapılmadığı ya da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- BCA, 30.18.1.2/1.14.2.
- BCA, 30.1.0.0/121.770.2.
- BCA, 30.10.0.0/117.819.18.
- BCA, 30.10.0.0/117.819.6.
- BCA, 30.10.0.0/118.822.16.
- BCA, 30.10.0.0/118.827.30.
- BCA, 30.10.0.0/118.829.1.
- BCA, 30.10.0.0/118.832.10.
- BCA, 30.10.0.0/118.833.16.
- BCA, 30.10.0.0/118.833.17.
- BCA, 30.10.0.0/118.833.4.
- BCA, 30.10.0.0/118.834.2.
- BCA, 30.10.0.0/267.801.10.
- BCA, 30.18.1.2/16.81.20.

Sürelî Yayınlar

- “Başvekilimizin taziyeleleri”, *Hakimiyeti Milliye*, 1 Teşrinisani 1930, No: 3342.
- “Bir felâket daha”, *Yeni Asır*, 1 Son Kanun 1940, No: 10345.
- “Bornava felaketzedelerinin sikani”, *Hakimiyeti Milliye*, 8 Teşrinisani 1930, No: 3349.
- “Bu da başka facia”, *Anadolu*, 27 Eylül 1939, No: 2776.
- “C.H.F grup azası İzmir felaketzedelerine yardım edecek”, *Hakimiyeti Milliye*, 12 Teşrinisani 1930, No: 3352.

- “Cellat Gölü taşıtı bütün havali su içinde kaldı”, *Anadolu*, 22 Kânunusani 1930, No: 4303.
- “Dahiliye Vekili B. İzmir ve Mülhakatında”, *Hakimiyeti Milliye*, 9 Teşrinisani 1930, No: 3350.
- “Dahiliye Vekili İzmir'e gidiyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 3 Teşrinisani 1930, No: 3344.
- “Felaket ve Zarar” *Anadolu*, 31 Teşrinievvel 1930, No: 4833.
- “Felaketzedeler için müsamere”, *Hakimiyeti Milliye*, 7 Teşrinisani 1930, No: 3348.
- “Felaketzedelere yardım”, *Anadolu*, 30 Teşrinievvel 1930, No: 4832.
- “Fırtına, Vilâyette şiddetli yağmurlar mühim tahribat yapmıştır”, *Yeni Asır*, 31 İlkkanun 1939, No: 10344.
- “Gediz için tedbir”, *Hakimiyeti Milliye*, 12 Teşrinisani 1930, No: 3352.
- “Gediz taşkını çok zararlar yaptı”, *Anadolu*, 16 Şubat 1936, No: 6450.
- “Gediz tuğyanı durdu”, *Yeni Asır*, 11 Şubat 1941, No: 10744.
- “Gediz ve Menderes Ovası Su Altındadır”, *Anadolu*, 15 Şubat 1936, No: 6450.
- “Her tarafta hava fena”, *Akşam*, 12 Nisan 1931, No: 4491.
- “Hükümet ve Hilali Ahmer geniş mikyasta yardım ediyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Teşrinisani 1930, No: 3345.
- “İki Menderes ve Cellad Gölü kabardı, beş köy tehlikede bulunuyor”, *Anadolu*, 8 Şubat 1936, No: 6444.
- “İmdat istediler”, *Anadolu*, 23 Kânunusani 1930, No: 4304.
- “İzmir felaketinden müsap olanların miktarı bini bulmuştur”, *Hakimiyeti Milliye*, 3 Teşrinisani 1930, No: 3344.
- “İzmir felaketzedelerine geniş muavenet”, *Hakimiyeti Milliye*, 8 Teşrinisani 1930, No: 3349.
- “İzmir felaketzedelerine Hilaliahmer yardımı”, *Hakimiyeti Milliye*, 11 Teşrinisani 1930, No: 3351.
- “İzmir Felaketzedelerine Yardım İçin”, *Hakimiyeti Milliye*, 1 Teşrinisani 1930, No: 3342.
- “İzmir havalisinde müthiş fezeyanlar”, *Akşam*, 24 Kânunusani 1929, No: 3695.
- “İzmir seylabı münasebetiyle M. Venizelos'un Telgrafı”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Teşrinisani 1930, No: 3345.
- “İzmir yeni bir seylap tehlikesi atlattı”, *Akşam*, 11 Nisan 1931, No: 4490.
- “İzmir'de Büyük Bir Afet”, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Teşrinievvel 1930, No: 3339.
- “İzmir'de heyelan”, *Akşam*, 11 Nisan 1931, No: 4490.
- “İzmir'de sel”, *Cumhuriyet*, 26 Kânunusani 1929, No: 1696.
- “İzmir'e 105 milimetre yağmur yağdı”, *Hakimiyeti Milliye*, 26 Teşrinievvel 1930, No: 3337.
- “Köyler Ovalar, Su Altındadır. Halk Tehlikeden Sandallarla Kurtarıldı”, *Anadolu*, 11 Şubat 1936, No: 6446.

- “Menemen merkezisi su bastı”, *Yeni Asır*, 29 İlkkanun 1940, No: 10703.
- “Nehirler taşı, İzmirin Çeşme ve Bergama ile muvasalası kesildi”, *Yeni Asır*, 27 İlkkanun 1940, No: 10701.
- “Seller bir afet halinde birçok köylere saldırdı, evler yıkıldı”, *Yeni Asır*, 6 Şubat 1941, No: 10739.
- “Seylan dün facialar doğuruyordu. Evler yıkıldı iki kişi yaralandı. Bostanlı’da 40 evi su bastı”, *Anadolu*, 12 Şubat 1936, No: 6447.
- “Seylâp afeti büyük”, *Yeni Asır*, 28 İlkkanun 1940, No: 10702.
- “Seylâp Felaketzedelerine yardım”, *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1930, No: 4831.
- “Su Baskını devam ediyor,” *Yeni Asır*, 8 Şubat 1941, No: 10741.
- “Su baskını felaketi”, *Yeni Asır*, 2 Son Kanun 1940, No: 10346.
- “Şiddetli geldi”, *Hizmet*, 18 İkinci Kanun 1929, No: 1228.
- “Şiddetli yağmurlar tahribat yaptı”, *Hakimiyeti Millîye*, 27 Teşrinievvel 1930, No: 3338.
- “Şiddetli yağmurlar, *Akşam*, 20 Nisan 1931, No: 4499.
- “Trenler bugün muntazam seferlere başlayacak”, *Yeni Asır*, 19 İlkkanun 1940, No: 10693.
- “Yardım”, *Anadolu*, 24 Kânunusani 1930, No: 4304.

Telif ve Tetkik Eserler

- “İzmir”, *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1982-1983.
- Acar, Derya Genç, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2017.
- Ayönü, Yusuf, “İzmir’de Türk Hâkimiyetinin Başlaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX/1, (2009), s. 1-8.
- Baran, Tülay, “1923-1938 Yılları Arasında İzmir’in İmarı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (1993), s. 283-294.
- Demirtürk, Sinan ve Kaya, Mevlüt, “1922 Yangını Sonrasında İzmir’de Bunalımlar”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1/2, (2012), s. 122-128.
- Karayaman, Mehmet, “Cellât Gölü’nden Sağlık Ovası’na”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/2, (2008), s. 693-708.
- Kılıçaslan, Çiğdem ve Özkan, M. Bülent, “Akarsuların Kentsel Gelişme-Dönüşüm Süreci İçinde Çeşitli Kullanımlar Yönünden Etkileşimlerinin İzmir Kenti Örneğinde Ortaya Konulması”, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42/2, (2005), s. 179-190.
- Kişi, Şule Sevinç, “İzmir’in İlçelerinde 1939 Sel Felaketi ve Birgi Özelinde Sel Felaketine Karşı Alınan Önlemler”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 3/7, (2017), s. 255-274.
- Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt VIII, Ankara 2014.

Ural, Selçuk, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası*, Erzurum 2005.

İnternet Kaynakları

<https://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2016/05/17/adini-sel-felaketinden-alan-mahalle-kizilay> (17.02.2022).

<http://www.levantineheritage.com/flood.htm> (15.02.2022)

Ekler

1930'daki selin Karantina'da yarattığı yıkım⁸⁸

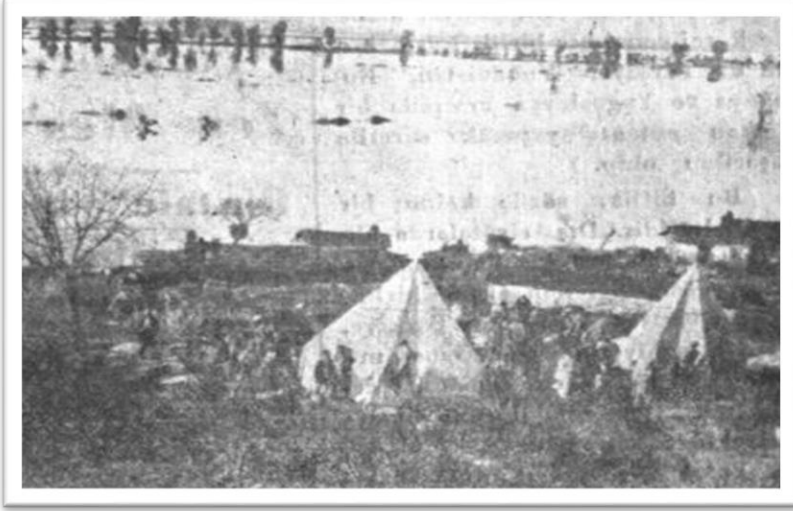
1930'daki sel felaketi cadde ve tramvay yolunda meydana getirdiği hasar⁸⁹

⁸⁸ <http://www.levantineheritage.com/flood.htm> (15.02.2022)

⁸⁹ <http://www.levantineheritage.com/flood.htm> (15.02.2022)

1936'daki sel nedeniyle kayıklarla Subaşı köyüne taşınan Naime köyü halkı⁹⁰

1936'daki selin ardından Kızılay'ın Tulum köyü halkına gönderdiği çadırlar⁹¹

⁹⁰ “Köyler Ovalar, Su Altındadır. Halk Tehlikeden Sandallarla Kurtarıldı”, *Anadolu*, 11 Şubat 1936, No: 6446, s. 1.

⁹¹ “Köyler Ovalar, Su Altındadır. Halk Tehlikeden Sandallarla Kurtarıldı”, *Anadolu*, 11 Şubat 1936, No: 6446, s. 1.

İZMİR'DE SITMA SALGINI VE KAZIM DİRİK PAŞA (1930–1931)

Erdal İnce*

“Sıtma sivrisineklerle geçer. Sivrisineklerden kendini koru! Sıtmanın baş ilacı kinindir. Sıtmalı yerlerde, sıtma mevsiminde, bu kart mucibince kinin alırsan sıtmaya tutulmazsın, bir kinin tedavi kartı al ona göre kinin kullan”

Kinin Tedavi Kartı

“...Sıtma tahminen cinsine göre ya hafif, ya şiddetli olur. Hafif cinsi az soğuk yapan yerlerde, fenası da çok sıcak memleketlerde bulunur. İzmir’imizde ikisi de boldur”

Doktor Hasan Ragıp Bey

Giriş

Tropik ve subtropik bölgelerde yaygın olarak görülen sıtma hastalığının, Mısır ve Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre geçmişi, M.Ö 2700’lü yıllara kadar uzanır². M.Ö. 460–370 yıllarında Hipokrat, bataklık bölgelerde, tekrarlayan ateş ve dalak büyüklüğüyle başlayan bir hastalığın varlığını fark etmişti³.

Sıtma uzun yıllar diğer hastalıklarla beraber değerlendirildiği için ayrı bir hastalık olarak algılanmadı. Bu algılayış Torti’nin (1753), ateşli hastalıklar için yazmış olduğu kitabında ilk defa İtalyancada ‘*kötü hava*’ anlamına gelen ‘*Malaria*’ terimini kullanmasına değin sürdü. Torti, XVIII. yüzyılın ortasında kaleme aldığı kitabında sıtmayı diğer hastalıklardan ayrı olarak ele aldı. Torti’den sonra da birçok araştırmacı, bu hastalığın sebebi konusunda araştırma yaptı. Bu araştırmacıardan biri olan Manson, 1894 yılında, sıtmanın sivrisineklerle bulaştığını buldu⁴.

Eski çağlarda kitleler hâlinde ölüme sebep olan sıtma, özellikle savaşların ve doğal afetlerin arkasından etkisini tüm yoğunluğuyla gösteren bulaşıcı hastalıklardan birisidir.

* Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı, (erdalince11@hotmail.com).

1 *Halka Doğru*, (1 Mart 1335), s.4.

2 Orhan Yıldız, “Sıtma (Malaria)”, *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı Bülteni*, 53/19, Kayseri, 2019, s.7-10.

3 Çiğdem Kader, Ayşe Erbay, “Yurtdışı Kaynaklı Plasmodium Falciparum Olgusu”, *Bozok Tıp Dergisi*, IV/I, Yozgat, 2014, s.78-79.

4 Deniz Sezgin, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma ile Mücadele”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 50, (Temmuz – Ağustos 2015), s. 36-38.

Rusya'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan incelemelerde 5 milyon sıtmal hastası tespit edildi. Bu hastalardan 60.000'i öldü. 1934 yılına gelindiğinde sıtmal sayısı 3 milyona kadar düştü, ancak bu düşüşe karşın hastalardan 100.000'i yaşamını yitirdi.

Amerika'daki ilk salgın, 1938'de Brezilya'da başladı. Yapılan tetkikte ilk etapta 100.000 sıtma bulgusu tespit edildi. Bu tetkikten kısa bir süre sonra da hastalardan 14.000'i öldü. Her geçen gün yıkıcı etkisini çoğaltan salgın, 1942'de Nil Vadisi'ne kayarak, Mısır'da 12.000, Etiyopya'da 15.000 kişiyi öldürdü. Aynı salgın 1963'te Haiti'de 75.000 kişinin ölümüne sebep oldu. Afrika'da ölen her yüz çocuktan onunun sebebi olan sıtma; Türkiye'de uzun yıllar önemli bir sağlık problemi olarak yerini aldı.

1926 yılında yapılan eradikasyon (*yok etme*) çalışmaları ile 1927'de 10 bin sıtma olgusu saptandı. Ayrıca eradikasyon çalışmalarının ülke çapında genişletilmesi ile 1939'da bu sayı 120 bine ulaştı. Ülkede birçok insan sıtmaya yakalanmıştı. Ancak bunun farkında değillerdi. Tetkikler arttırıldıkça hasta sayısı da artıyordu. 1970'e kadar sürdürülen hummalı çalışmalar hasta sayısının 1263'e kadar düşmesini sağladı. Geline nokta sevindiriciydi. Ancak tam anlamıyla bataklıklar kurutulamamıştı. Bu da salgının tekrar ortaya çıkmasına neden oluyordu. 1970 yılı itibarı ile geniş kitlesel çalışmalarla düşürülen salgına yakalanmış hasta sayısı, 1977 yılına gelindiğinde 115.512'ye kadar çıktı. 1998 yılında ise bu rakam 36.000 olarak Sağlık Bakanlığı yetkililerince tespit edildi.

Türkiye subtropik bölgede yer almaktadır. Coğrafi yönden subtropik bölgeler, sıtma salgını için orta derece bölgeler olarak bilinmektedir. Türkiye, bulunmuş olduğu coğrafi bölge açısından orta derece sıtma bölgesidir. Türkiye'nin içerisinde bulunan bölgeler yer yer değişik özellikler gösterdiğinden, sıtma hastalığının yoğunluğu zaman zaman bölgeler arasında farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak uzmanlar en çok salgın riskinin olduğu bölgeleri Akdeniz ve güneydoğu bölgeleri olarak görmektedirler. Tabii burada aynı bölgede olup farklı coğrafi ve klimatolojik özellikler gösteren illerin sıtma salgınının görülme olasılıkları da değişkendir. Bu sebeple Türkiye'de sıtma ile mücadelede, zaman zaman bölgesel, zaman zaman da iller arasında tasniflere gidilmiştir⁵.

Bu tür tasnifler ilk defa 1925 yılında başlamıştır. Bu tasnif birinci bölge ve ikinci bölge olarak ikiye ayrılmıştır. Sıtmanın yoğun olduğu iller birinci bölgeyi oluştururken, daha az görülen yerler ikinci bölgeleri oluşturmuştur. Bu durumu aşağıdaki gibi tablolaştırmak mümkündür⁶;

⁵ Ekrem Kadri Unat, Şevket Yaşarol, Ahmet Merdivenci, *Türkiye'nin Parazitolojik Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 42/6, İzmir, 1965, s. 24-26

⁶ Abdulkadir Lütü Noyan, "Harb Salgınları (Malaria)" *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, 31, 1940, s. 1-2.

Tablo 1: 1925 Yılı Sıtma ile Savaş Kapsamında Yapılan Tasnif.

Sıtmanın Görülme Sıklığına Göre Bölgeler	Birinci Mıntıka (Yoğun Bölge)	İkinci Mıntıka (Daha Az Yoğun Bölge)
İller	Trabzon	Birinci mıntıka dışında kalan İller
	Ordu	
	Samsun	
	İzmir	
	Çanakkale	
	Aydın	
	Muğla	
	Denizli	
	Antalya	
	Mersin	
	Adana	
	Maraş	
	Mardin	

Türkiye’de Sıtma ile Mücadele

Tablo 2: 1917-1925 döneminde Türkiye genelinde sıtmalılı hasta oranı

Şehirler	Sıtmalılı Oranı (%)	Şehirler	Sıtmalılı Oranı (%)
Ankara	40-90	Konya	70
Antalya	86	Mardin	80
Balıkesir	82	Malatya	25
Bingöl	60	Samsun	72
Denizli	90	Seyhan	78
İstanbul	80	Trakya	30
İzmir	72	Trabzon	68

Türkiye Cumhuriyeti sıtma konusunda, Osmanlı devletinden kötü bir miras devralmıştır. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında neredeyse nüfusun %75’i sıtmaya yakalanmış durumdaydı. Gerek cepheye gerekse cephenin gerisinde büyük bir insan kaybı yaşanmaktaydı. Sıtmanın bu kadar yaygın hale dönüşmesi, Osmanlı devlet

adamlarını önlem almaya itmiştir⁷. Bunun üzerine bazı kanun düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki “*Kinin Tedariki için 1332 Subhiye Müdiriyet-i Umûmiyesi Bütçesine 50.000 Lira Tabsisat-ı Fevkalâde İlâvesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*”, ikincisi “*Kinin Tedarikine Dair 2 Ramazan 1334 Taribli Kanun-ı Muvakkatin Suret-i Tatbikiyesi Hakkında Nizamnâme*”, Üçüncüsü “*Kinin Tedarik ve Fûrubtu Hakkında Kanun*”dur. Dördüncüsü önceki Kanun’un uygulamasını içeren “*Kinin Tedarikine Mütedair 20 Haziran 1332 Taribli Kanunu Muvakkatin Sureti Tatbiyesi Hakkında Nizamname*” olmuştur. Beşincisi ise “*Sıtmalı Mahallerde Fukarai Abaliye ve Zürraa Meccanen Kinin Tevzi Hakkında Nizamname*” şeklindedir⁸.

Görüldüğü üzere Osmanlı döneminde sıtma ile mücadele kapsamında çıkarılan kanun ve düzenlemeler kinin dağıtılmasından ibarettir. Halk arasında ve pratik uygulamalarda değişik metotlar denense de devlet adamları sadece kinin ile sıtma tedavisi üzerinden sıtma ile mücadele etmeyi düşünmektedir⁹. Bu mücadelede XVIII. Yüzyılın Osmanlı hekimlerinden Ali Münşi “*Risale-i Hasbiyyet-i Kınakıma*” eseri büyük bir referans kaynağı oluşturmaktaydı. Münşi, eserinde kininin tedavi edici özelliği ile ilgili bilgiler vermiştir¹⁰.

Gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma ile mücadele önemli yer tutar. Mustafa Kemal Atatürk’ün sıtma ve genel sağlık ile ilgili politikaları ve görüşleri sıtma ile mücadelenin genel seyrini belirler durumdadır. Atatürk çağdaş ve ileri bir toplumun ancak ve ancak sağlıklı bireylerin üretkenliği ile ortaya çıkacağını düşünmektedir. Bu düşünce ile sağlık alanında gerekli adımlar hızlı bir şekilde atılması düşüncesindedir. Bu düşüncenin tezahürü olarak da daha henüz Millî Mücadele dönemindeyken, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışından yedi gün sonra, açılacak bakanlıklardan bir tanesi de Sağlık Bakanlığı olmuştur. Açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde teşekküllerin tam anlamıyla oluşabilmesi için “*Heyet-i İcraîyenin Suret-i Teşekkülü*” hakkındaki kanun tasarısı hazırlanmış ve bu tasarının içerisinde de “*Subhiye ve Muâvenat-ı İctimaîye Vekâleti*” ismiyle Sağlık Bakanlığı yer almıştır. Cumhuriyetin kurucu kadroları için bu denli önemli olan sağlık, her daim ön politikalarından birisi olmuştur¹¹.

⁷ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İletişim Yayınları, s. 1322-1331.

⁸ Unat, a.g.e., s.24-26; Düstur (2. Tertip), c. 8, İstanbul, 1928, s. 1218; Takvim-i Vekâyi, Sayı 2082, 7 Ramazan 1334 / 25 Haziran 1332 / 8 Temmuz 1916.

⁹ Ekrem Kadri Unat, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş”, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi-Ek Sayı (12)*, 1981, s.304,

¹⁰ Yıldırım, a.g.e., s.1330.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 1/1, TBMM Matbaası, Ankara,1940, s. 163-167.

Sıtma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile oluşturulan ilk hükümetinde programında yer almıştır. Birinci icra Vekilleri Heyeti olarak anılan hükümetin programında konu şu şekilde bahsedilmiştir¹²;

"Emrazı sarıyenin lebhülhamd memlekette bu sene evvelki harp senelerine nisbeten pek az marazı hamdii şükranında zikretmekle beraber bugün emrazı içtimaiye namı altında zikrolunan malarya tabdidi mazarratı için diğer şuaabatı idare ile müttahiden ittihazı tedabir olunacağını söylemek isteriz"

Türkiye'de sıtma ve genel sağlık ile ilgili mücadeleyi anlayabilmemiz için, Mustafa Kemal Atatürk'ün söylemlerine bakmamız gereklidir. Bu söylemlerin en dikkat çekici olanı 1 Mart 1922'de mecliste yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada Atatürk, halk sağlığı ve devletin yükümlülüğüne ilişkin belirleyici sözler söylemiştir¹³.

"Efendiler! Milletimizi asayiş-i tam halinde yaşatmak nubbe-i âmâlmız olduğu gibi, onun sıhhatine itina etmek ve vesaiti mevcudemiz nispetinde âlâm-ı içtimaiyesine çaresâz olmak da hükümetimizin cümle-i vezâifindedir"

Sıtma ile mücadele konusunda yeni kurulan *Sıhhiye ve Muâvenat-ı İçtimaiye Vekâleti* 1921'de Hıfzıssıhha Umumiye Müdürü Ekrem Hayri Bey'i sıtmanın neden olduğu, toplumsal, sosyal, ekonomik durumun tespiti için görevlendirilmiştir. Bu incelemiden reel ve ülke geneline yansıtılabilecek verilerin ortaya çıkması için güney illerinden birisi seçilmeliydi. Bu il Antalya oldu. Antalya olmasının en büyük sebebi hem Güney'de olması hem de sıtmanın en yoğun görüldüğü birinci mıntıkada yer almasıydı. Hayri Bey, gerekli incelemelerini yaparak bir rapor oluşturdu. Bu raporda sıtmanın sebep olduğu iktisadi ve sosyal tüm sorunlar ele alındı. Sosyal hekimlik konusunda birçok çalışmaya imza atan, Cumhuriyet öncesi ve sonrası sağlık hizmetleri üzerine tespitleri bulunan Dr. Midhat Süyev'in "Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü" isimli eserinde rapora geniş ölçüde yer vermiştir¹⁴. Ayrıca Türk Tabipler Birliği'nin, 1998 yılında Doç. Dr. Erdem Aydın'ın hazırladığı, "Türkiye'de Sıtma Savaşı" isimli eserde bu rapordan büyük ölçüde bahsedilmiştir¹⁵.

Midhat Süyev ilgili eserinde söz konusu raporu aşağıdaki şekilde özetlemiştir¹⁶;

"Tarihin Türk milletinde kaydettiği mümtaz ve yüksek hasletlerin zevalini tehkiye eden bu esbap memleketimizde mukavemetsiz bir savlet ve süir'atle tabrihat ika ediyor. Bunun önüne geçilmediği takdirde Anadolu az zaman zarfında bir şurezâr olacak, Türk devleti artık maaşallah tarihinin son yaprağını kapamak tehlikesine düşecektir. Memleketimizde Malarya ismini bilmeyen ve tanımayan bir fert tasavvur olunamaz, Anadolunun Cenup ve Cenubi

¹² TBMMZC, Birinci İcra Vekilleri Heyeti Programı,3. Baskı, 1/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.241.

¹³ TBMMZC, 1/18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 3.

¹⁴ Mithat Süyev, *Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1953, s.19-36.

¹⁵ Erdem Aydın, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 1998, s.9.

¹⁶ Süyev, a.g.e., s.24.

garbisinde Malarya hakkında icra edilen tetkikat, şahit olduğumuz hadisat tüyleri ürpertecek derecede fecidir. Kamış kadar ince bacaklara yaslanan şişkin karınlı, yosun benizli, cılız köylü çocuklarına pis paçavralar altında arz ettikleri sefaletengiz ve behimi manzara elbette müdrük insanların vicdanını sızlatacak, hatta istikbal için beslenen parlak ümitleri karacak bir tesiri haizdır".

Hayri Bey Raporunda 1921 yılı Antalya'sının 20.000 nüfusa sahip olduğunu belirtir ve bu nüfusun ise 172.000'nin sıtmalı olduğunu ileri sürer¹⁷.

Hayri Bey raporunun diğer bölümlerinde, sıtmanın ülke ekonomisine verdiği zararlar üzerine tespitler yapar. Bu tespitlerin sonucunda da sıtma salgınının bir iktisadi problem olduğu kanısına varır¹⁸.

Milli servetimizin bundan ne zayi ettiğini hesap etmek külfetini iktisat mütebassıslarına terk ederim. Bu hesabı yapmaktan maksadım memleketin iktisaden yükselmesi için takibi kat'iyen mecburi ve zaruri olan tariki göstermektedir. Zannediyorum ki bir memlekete servet ve refah getirebilmek için evvela o memleketin istihsalatını çoğaltmak lazımdır. İstihsalat ise ancak müstahsiller yani çalışan, iş gören kabiliyetli kollar sayesinde temin edilebilir. Şu anda 'Malarya mücadelesi' aynı zamanda bir iktisat meselesidir".

Cumhuriyetin ilanından hemen önce kurulan Beşinci İcra Heyeti Vekilleri de programlarında sıtmaya yer vererek, sıtma ile mücadele de kararlı olduklarını göstermişlerdir. Devletin yönetim şeklini de belirleyecek olan bu kadro, öncül mücadelelerinden birinin sıtma olarak belirlemişlerdir. Söz konusu programda, sıtmaya şu şekilde yer verilmiştir¹⁹;

"Bizde en mühim sıhhi tabirabatı yapan malyadır. Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin karabelasıdır, en vahim derdi içtimaimizdir. Sıhhye Vekaleti en büyük gayretini bu hususa sarf edecektir. Fakat bu derdin devası milyonlarla masrafa muhtaçtır. Bu iş zayıf bir bütçe ile mümkünül husul olmayan şeylerdir. Binaenaleyh Sıhhye Vekaletinin bu baptaki mesaisi 1340 senesi içinde maatteessüf cüzi bir keyfiyet ve kemiyette kalmak zaruretindedir"

Atatürk'ün yanında uzun yıllar Sağlık Bakanlığı yapan Refik Saydam'ın 1924 yılında "Sıtma Küçük Sıhhat Memurları Hakkında Esbabı Mucibe" isimli kanun için hazırlamış oldukları gerekçeli rapor oldukça önemlidir. Bu rapor TBMM'ye yasanın gerekçe metni olarak sunulmuş ve dikkatle izlenmiştir. Söz konusu raporun TBMM'de Kanun'un gerekçelendirilmesi konusunda aşağıdaki gibi özetlenmiştir²⁰;

"Sıtma mücadelesi en karlı teşebbüslerden biridir. Mücadelenin semeresi derhal görülmeye başlar. Mücadele mahdut devair elbirliğiyle başaracağı büyük milli bir iştir. Sıtma mücadelesi ve Türkiye Cumhuriyetinin en müessir ve feyizli işlerinden biri ve belki birincisi olacaktır"

Cumhuriyetin ilanından sonra, sıtma ile ilgili çalışmalar, daha bilimsel ve kapsamlı hale dönüşmüştür. Bu amaçla 2 Eylül 1925'te Birinci Tıp Kongresi

¹⁷ Aydın, a.g.e., s.9.

¹⁸ Süyev, a.g.e., s.19-36.

¹⁹ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1963, s.409

²⁰ TBMMZC, Sıtma Küçük Sıhhye Memurları Hakkında Esbabı Mucibe, D.2, C.24, s.16-23,

toplanmış ve sıtma her açıdan ele alınmıştır. Aynı yıl sıtmanın dağılım ve yoğunluk derecelerine göre Türkiye mıntıkalarına ayrılmıştır. Buna göre sıtmanın yoğun olduğu yerlere, Birinci daha az olduğu yerlere ise işkinvcı bölge denilmiştir. Yoğunluk arz eden ve mıntikalara ayrılan iller Tablo 1’de gösterilmiştir. 1926’da “*Sıtma Mücadelesi Kanunu*” meclisten geçmiştir. Ayrıca aynı yıl “*Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında 4 Nisan 1333 tarihli Kanunun Dördüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanun*” çıkarılmış ve ilgili madde şu şekilde değiştirilmiştir²¹;

“Satılacak kinin bedeli bir taraftan muvazenei umumiyeeye irat kayıt ve diğer taraftan senesi zarfında yine kinin mubayaa edilmek üzere faslı mahsusuna tahsisat olarak ilâve olunur. Bu suretle senesi içinde devredilen miktar aynı seneli maliye bütçesine tahsisatı munzamam olarak ilâve edilmek üzere Büyük Millet Meclisinin tasdikına arz olunur”.

1930’da Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle kısıtlı gider ekonomisini benimseyen Türkiye, sağlık ve bayındırlık hizmetleri gibi giderlere gerekli payı ayıramamıştı. Bu nedenle Türkiye’nin 1930’lu yılları, özellikle bataklıklar konusunda çalışmanın yapılmadığı yıllar olarak dikkat çeker. Bu durum, salgın hastalıkların artmasının en başta gelen nedenlerindedir.

İzmir’de Sıtma Salgını

Eski İzmir tarihinde salgın hastalıklar büyük yer tutar. İlk çağlardaki salgınlardan kralların bile kurtulamadığı bilinmektedir. Salgın Hastalıklar arasında özellikle veba, kolera ve sıtma, İzmir’in başına bir hayli bela olmuştur. Özellikle hava sıcaklığının arttığı Haziran ve Temmuz ayları İzmir için salgın hastalıkların en yoğun yaşandığı zamanlardır. Bu aylarda tüm Türkiye’de olduğu gibi İzmir’de de hava sıcaklıkları oldukça fazladır. Bu fazlalık, nem ile birleşince mikropların barınmasına ve çoğalmasına imkân tanımaktadır.²²

1930’lu yıllarda İzmir’de nem ve sıcaklığın birleştiği yer olarak, ilk akla Karşıyaka’nın Bostanlı mevkiisi gelmekteydi. Bostanlı’da bulunan bataklıklar, İzmir’deki salgın hastalıkların kuluçka ve dağılma yeri olmuştu. Bataklıklar her yıl olduğu gibi 1930’da da sıtma’nın çıkış yeri olmuş ve sıtma, kısa zamanda İzmir’in birçok kesiminde halkın sağlığı üzerinde ciddi manada tahribatlar meydana getirmişti. Ayrıca yurdun dört bir yanından da sıtmanın neden olduğu ölüm haberleri gelmekteydi. Sıtma, sadece İzmir’de değil tüm yurttaki sağlığı tehdit eden bir salgındı. Eskişehir Saköy Bataklığı da Bostanlıdaki bataklık kadar tehlikeli olmuş ve bu bölgede de büyük bir sıtma salgını başlamıştı. Yetkililer bu bataklığı kurutmak için çalışmalar yaptılar da etkili olunamamıştı²³.

²¹ (Resmî Ceride ile neşir ve İlanı: 5/V/1926- Sayı: 364)

²² Kazım Çavdar, *İzmir*, İzmir Yazım-Dağıtım, İzmir, 1986, s.55; Ayfer Tantay, “Millî Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)” *DEU Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, 2007, s.40-44.

²³ *Anadolu*, 2 Ağustos 1931.

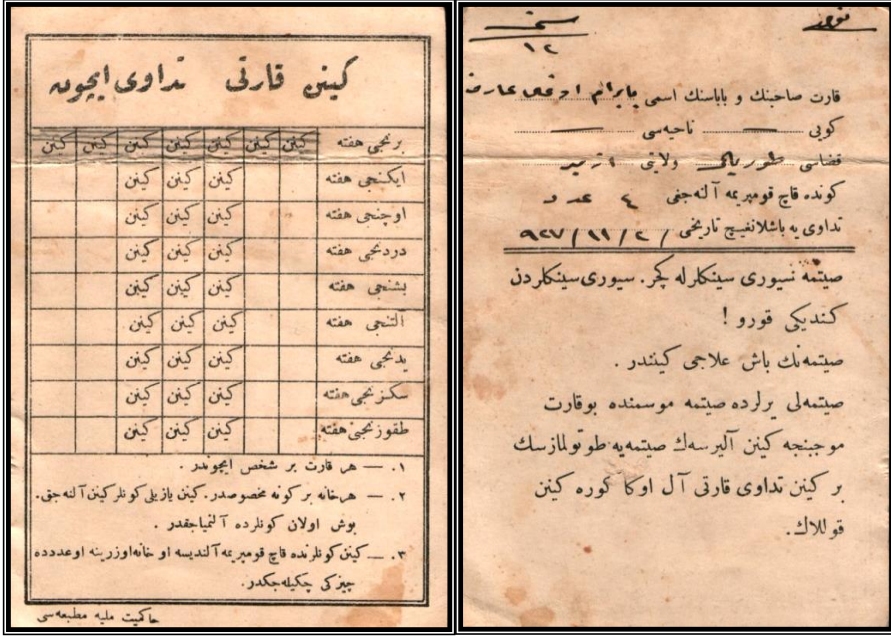
İzmir’de oldukça yoğun olarak hissedilen salgını, önlemek amacıyla *sıtma ile mücadele ekipleri* kurulmuş ayrıca yerinde tedavi amaçlı *sıtma savaş istasyonları* açılmıştı. İzmir’de sıtma, 1930’lu yıllar itibarı ile İzmir’in genel sağlığını tehdit eder noktaya gelmişti. Bu tehdit, göç yoluyla İzmir’e yerleştirilen göçmenlerin, kenti terk etmelerine neden olmuştu. Ayrıca birçok aile de salgın nedeniyle şehirden uzak dağlık bölgelere göç etmek zorunda kalmıştı. İzmir merkezde ve köylerde sürekli sıtma taraması yapılmaktaydı. Bu amaçla belirli zamanlarda kişilerin kan tahlilleri yapılıyordu. Ayrıca evlerde ve bataklıklarda mazot kullanılarak sülfе (larva mücadelesi) ile mücadele ediliyordu.

Sıtma tespitlerinde ilk etapta kinin kullanıldı. Daha sonra **Klorakin, Primakin** tabletler kullanılmaya başlandı. Evlerin kapısına L-7 formları asılarak görevlilerin her gidiş gelişlerinde bu formlar doldurulurdu. Görevliler, ev ev dolaşıp askerden gelen var mı ya da evlerde misafir olup olmadığını kontrol ederlerdi. Mart ayında ise köyler bütünüyle tetkikten geçirilirdi. İzmir’deki sıtma salgınının merkezi her ne kadar Bostanlı gibi gözükse de kentin birçok ilçesinde kurutulamayan bataklıklar nedeniyle hastalık bir hayli yaygındı.

Fotoğraf 1: Torbalı’da Sıtma Salgınına Yakalanmış bir hasta: Bayramoğlu Arif Kavak²⁴

²⁴ Kinin kartı 1332 yani 1916 doğumlu Bayram oğlu Arif Kavak’a aittir. Oğlu Sayın Seyfi Kavak tarafından incelenmesi ve yayınlanması amacıyla *Tarih Uzmanı (Yerel Tarihçi) Necat Çetin*’e verilmiştir. Tedavi, Arif Kavak’a 02.11.1927 tarihinde başlamıştır.

Fotoğraf 2:- Bayramoğlu Arif Kavak 'a Ait Kinin Tedavi Kartı

Sıtma ya yakalanmış bir hastanın tedavi kartı olan yukarıdaki belgelerin ön kısmında Kinin tedavisinin haftalar göre tespiti ve tedavinin nasıl yapılacağı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Kartın arka kapağında ise sıtmadan nasıl korunulacağı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır;

Sıtma sivrisineklerle geçer. Sivrisineklerden kendini koru! Sıtmanın baş ilacı kinindir. Sıtmalı yerlerde, sıtma mevsiminde, bu kart mucibince kinin alırsan sıtmaya tutulmazsın, bir kinin tedavi kartı al ona göre kinin kullan.

Gerek ülkedeki genel durumu gerekse İzmir'de her geçen gün ölümcül etkisini arttırarak yayılan sıtma salgınını görüşmek üzere, İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa, 8 Ağustos 1931'de acilen Sıhhat Şurası'nı toplamıştır. Vali Paşa'nın başkanlık yaptığı Şura'da sıtma felaketi ile ilgili her türlü raporlar incelenmiş ve derhal acil önlem kararları alınmıştır²⁵. Alınan önlem kararlarına karşın salgın önlenememiş, bataklık kurutulması ile ilgili çalışmalar başladıysa da çok önceden kuluçka devresine girmiş olan salgın mikrobunu yok edecek duruma gelememiştir. Özellikle Bostanlıya yakın köyler salgından en çok etkilenen birimler olurken, halk sıtma ile baş edemeyecek duruma gelmiş ve yataklara düşmüştür.

Vali Kazım Dirik Paşa başkanlığında toplanan Sıhhat Şurasında alınan kararların, salgının bitmesinde etkili olmadığını gören Vali Paşa, İzmir Sıhhiye

²⁵ Anadolu, 9 Ağustos 1931.

Müdürü Lütfü Bey’i bölgeye tekrar göndermiştir. Lütfü Bey, yanına sağlık memurlarını da alarak bölgede gerekli incelemeleri yapmıştır.

Lütfü Bey yaptığı tetkikleri kamuoyuyla şu şekilde paylaşmıştır;

“Refakatimde dört doktor, Karşıyaka Belediye Müdürü ve sıhhiye memurları ile bu havalıyı geçtim! Uzun uzadıya tetkikat yaptık ve sıtma hakkında tedbirler aldık. Derhal bu havalideki halak vaki ve şafi addederek her gün münażemen miktarı kâfi kinin temni edeceğimiz Belediye tarafından buradaki bataklıklara iki yüz ağaç dikilecektir. İcap ederse burada bir heyeti sıhhiye tavşil olunacak ve hastalık görülrse mücadele tevsî edilecektir”²⁶.

Ayrıca Lütfü Bey, Bostanlı bataklığının kurutulması için, Belediyenin İş Bankasından istikraz ettiği paranın bir kısmının ellerine geçtiğini ve çalışmalara hemen başlandığını da belirtmiştir²⁷. Sıtma, İzmir’in büyük bir bölümünü tehdit eder duruma geldiği için tüm ölümlerin sebebi sıtmada aranıyordu. Özellikle kamuoyu, İzmir çocuk yuvasındaki çocuk ölümlerinin sebebini Sıtma olarak biliyordu. Bu duruma da açıklık getiren Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey, durumu şöyle anlatmıştır;

“Vefiyat(Ölüm) maalesef kızamıktan vukuu bulmuştur. Sıhhiye müfettişi ve ben deniz; vefiyatın diğer sebepleri olup olmadığını da tetkik ediyoruz henüz netice elde edemedik”²⁸”

Ancak İzmir’in genelinde bir sıtma salgını vardı. Halk bunu biliyor ve durumun bir an önce düzeltilmesi için yetkilileri sıkıştırıyordu. Ancak yetkililer olaya soğukkanlı yaklaşıyor ve korkulacak bir şey olmadığını, herşeyin kontrol altında olduğunu belirtiyorlardı. Lütfü Bey “Bostanlı’da sıtma var mı?” sorusuna; *“hayır araştırılıyor, İzmir’in nasıl genelinde bir sıtma salgını söz konusuysa burada da onbeş yirmi kadar sıtmalı insan vardır. Her gün Karşıyaka’dan doktor Bostanlıya gidip gerekli incelemeleri yapmaktadır”²⁹.*

Vali Kazım Dirik Paşa, 6 Temmuz 1931’de yanına Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey’i de alarak, Bostanlı’da sıtmanın görüldüğü yere gitmiştir. Vali, civardaki yedi köyün muhtarını çağırarak gerekli tetkikleri yapmış ve muhtarların ihtiyaçlarını dinlemiştir³⁰. Karşıyaka ve Bostanlıyı tehdit etmekte olan Ağırkuyu derelerinin temizlenmesiyle bu bulaşıcıdan kurtulabileceğini düşünen Vali Kazım Paşa, hemen emir vererek civar köylere, mazot, kireç ve tütün kırintıları dağıtılmasını, bu konuda onlara yardım edilmesini emretmiştir³¹. Vali Paşa, sıtmanın tamamen bitmesi söz konusu olmadığını ancak azaltmanın mümkün olacağını düşünerek yetkililer ile beraber aşağıdaki kararları almıştır;

-Bataklıkların kurutulması,

²⁶ *Yeni Astar*, 1 Temmuz 1931.

²⁷ *Anadolu*, 2 Temmuz 1931.

²⁸ *Yeni Astar*, 1 Temmuz 1931.

²⁹ *A.g.g.*, 5 Temmuz 1931.

³⁰ *Hizmet*, 7 Temmuz 1931.

³¹ *Yeni Astar*, 7 Temmuz 1931.

- Çukurların belediye ve köy ihtiyar heyetleri tarafından kapatılması,
- Tanzifat(temizlik) işlerinin tam anlamıyla yapılması,
- İzmir ve havalisini bu durumdan korumak için ya bir teşkilat kurulmasına ya da Karşıyaka’nın bizzat sıtma mücadele muntikasına dönüştürülmesine, karar vermişlerdir³².

Alınan tüm tedbirlere rağmen Bostanlıdan gelen haberler hiç de iç açıcı değildir. Bostanlı mevkiinde sıtma gittikçe artmakta ve insanlar yataklara düşmektedirler. Durumun ciddiyetini kavrayan Sıhhiye Müdürlüğü buraya yeni sağlık memurları görevlendirmiş ve Doktor Mahzar Bey’in kontrolünde bir heyet kurmuştur. Bostanlı bataklıklarına belediye tarafından ‘Okalıptüs’ ağaçları dikilmiş, ayrıca bataklık sularının boşaltılması için iki tane de motor görevlendirilmesine rağmen bir türlü Sıtma’nın önü alınmamıştır. Görünüm itibariyle Bostanlı geçen seneki halini almış ve sıtma her yeri sarmış durumdadır. Gerekli tedbirlerin zamanında alınmamasından, bataklık kurutma çalışmalarının yapılmasına geç kalınması durumu eski haline döndürmüştür³³.

Sıtma Bostanlı’da başlamış ve büyüyerek çevresine yayılmıştır. 14 Ağustos’ta İzmir belediyesinden 50 işçinin sıtmadan yattığı haberi felaketin nasıl yayıldığını gösterir niteliktedir³⁴. Haberler her yerden gelmektedir. Bostanlı’nın semti Osmanzade’de Gazcı Ömer’in oğlu sıtmadan ölmüştür. Çocuğun annesi ve babası da sıtmadan yatmaktadırlar³⁵.

Halkın çoğunun fakir ve işsiz olduğu Halımağa mevkiinde de sıtma hastalığı baş göstermeye başlamıştır. Bu insanlar gerekli tedavilerini de yaptıramadıkları için bulaşıcı hastalık durmadan ilerlemektedir³⁶.

Bostanlı’da alınan tedbirler sonucunda sıtmanın bir nebze olsun azalmasına rağmen, tam anlamıyla tedbir alınmayan diğer semtlerde sıtma yayılmaya devam etmiştir. Özellikle Dedebaşı Semtin’de ciddi manada sıtma vakaları her gün duyula gelen haberler arasındaydı³⁷.

³² *A.g.g.*, 13 Ağustos 1931.

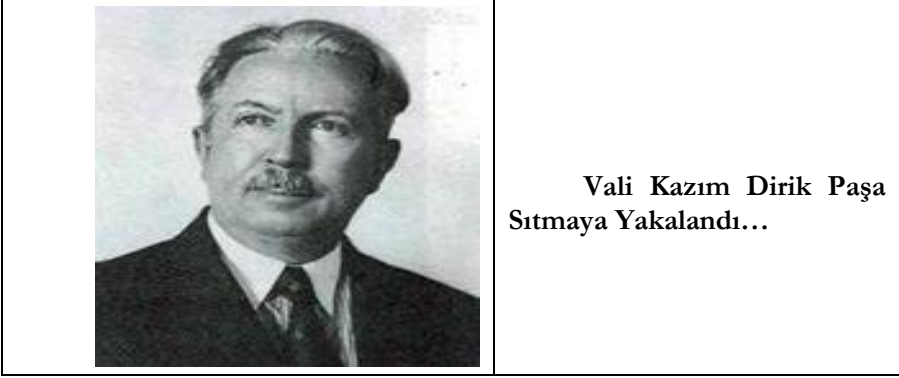
³³ *A.g.g.*, 10 Temmuz 1931.

³⁴ *Anadolu*, 14 Ağustos 1931.

³⁵ *A.g.g.*, 15 Temmuz 1931.

³⁶ *Hizmet.*, 19 Temmuz 1931.

³⁷ *A.g.g.*, 26 Temmuz 1931.

1930-31 yılları arasında İzmir'deki sıtma salgını öyle bir hal almıştı ki hemen hemen her evde mutlaka bir hasta vardı. Vali Kazım Paşa bile sıtma yaalandı. Bu salgın, nice kralları ve devlet adamlarını etkisi altına almıştı. Büyük kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'te 1896'da Manastır Askeri İdadisine girdiği yıl, sıtma salgını ile karşı karşıya kalmış ve tedaviyle kurtulmuştu³⁸. Salgının ne zaman ve nasıl bulaşacağı belli değildi. Vali paşa nasıl yaalandığını anlayamadı. Ancak doktorlar acilen Vali'nin tedavi edilmesi konusunda hemfikir. Yapılan ilaçlı tedavi bir türlü cevap vermeyince doktorlar, valinin acilen temiz havanın bol olduğu yaylalara gitmesi gerektiğini belirttiler. Ancak vali, bunu bir türlü kabul etmiyor, aksine hasta olmadığını, ateşinin normal ateş olduğunu söylüyordu. Vali, yapılacak bu kadar iş varken yaylaya çıkmanın herşeyi alt üst edeceğini düşündüğü için doktorlara hasta olmadığını, ateşin her zamanki ateş olduğunu belirtiyordu. Ancak her geçen gün daha da kötüleşen vali, durumunun iyiye gitmediğini, fark etmiş ve doktorların temiz havanın bol olduğu yaylalara gitmesi konusundaki önerilerini kabul etmiştir. Vali Paşa, bu amaçla Bozdağ'ın Gölcük yaylasına gitmiş ve bir hafta burada kalmıştır. Vali kaldığı sürede Gölcük'ün temiz havası ile tedavi olmuş ve tekrar İzmir'e görevinin başına dönmüştür³⁹.

Ancak Vali Paşa, sıtma ile mücadelesinde başarılı olmasına karşın, İzmir'in genelinde sıtma 1931 yılının sonuna kadar önü alınamayan bir vaka olarak devam etmiştir. Sıtmadan tek kurtuluş olarak Bostanlı bataklığının kurutulmasında gören yetkililer, bataklığın kurutulması için *okaliptüs* ağaçları dikilmesi çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Bu ağaçların bataklığı kurutulması ile sıtma, İzmir'de her geçen yıl azalmıştır.

³⁸ Eren Akçiçek, "Atatürk'ün Sağlık Takvimi", *Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, s. 1.

³⁹ *Yeni Astar*, 26 Temmuz 1931.

Sonuç

Sıtma insanın varoluşundan günümüze kadar uğraştığı hastalıkların başında gelmektedir. Eski çağlarda kitleler halinde ölümlere sebep olan sıtma, özellikle savaş ve doğal afetlerin arkasından yoğun bir şekilde etkisini göstermiştir.

Uzun yıllar sıtmanın adı konulamamış, genel hastalıkların içerisinde varlığını sürdürmüştür. Ta ki İtalyan Hekim Francisco Torti'nin çalışmalarına kadar bu süreç böyle devam etmiştir. Torti, 1753'te ateşli hastalılar üzerine yazdığı kitabında (*mal=kötü*), (*aria=bava*) '*kötü hava*' anlamına gelen İtalyanca '*Malaria*' terimini kullandı. Böylelikle sıtma hastalığı diğerlerinden ayrıldı. Ancak hastalık diğerlerinden ayrılmasına rağmen, sebebi konusunda 1894'e kadar tespit yapılamadı. 1894'te İngiliz hekim Patrick Manson hastalığın sebebinin sivrisinekler olduğunu buldu. Onun sivrisinek teorisi, hastalığın tedavisinde ve önlenmesinde büyük katkı sağladı. Hastalığın önlenmesi öncelikle sivrisineklerin üremesine olanak sağlayan bataklık gibi alanların kurutulmasına bağlı olduğu tespit edildi. Hemen ilgili bataklık alanların kurutulması işlerine başlandı. Daha sonra da 'kinin'in tedavi edici özelliği üzerine gelişmeler oldu. Amazon'da yetişen 'Cinchona' ağacının kabuklarından elde edilen kinin sıtma için büyük bir dönüm noktası oldu. İnsanoğlu medeniyetini geliştirdikçe kininden daha çok faydalandı. Kinin, özellikle geniş çaplı sıtma tedavilerinde kullanılan, diğer sentetik tarzı ilaçların moleküler modeli oldu.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden sıtma konusunda kötü bir miras devraldı. Tabi ki bunda Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisi yadsınamaz. Sağlık ve beslenme koşullarının göz ardı edildiği savaş şartları özellikle bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak yaşandığı zaman kesitlerindedir. Böyle bir zaman diliminin sonucunda kurulan ve arkasından bağımsızlık mücadelesi için tekrar savaş olgusu ile karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti sıtma ile mücadelesine ilk günlerinden itibaren yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu diğer kadrolar, genel sağlık konusunda gerekli hassasiyeti göstermiştir.

Her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sıtma ile mücadele kapsamında ciddi sayılabilecek önlemler alındıysa da 1930'lu yıllara gelindiğinde halen, hastalığın tüm yurttan yaygın olduğunu görüyoruz.

Türkiye'nin sıtma mücadelesinde mıntıklara ayrıldığı 1930'lu yıllarda, İzmir, yoğun bölge olarak belirtilen 'birinci mıntika 'da yer almıştır. İzmir'de sıtma, 1930, 1931 ve 1932 yıllarında oldukça yoğun yaşanmıştır. Öyle ki göç yoluyla kente gelen göçmenler, İzmir'i terk etmişlerdir. Ayrıca birçok aile İzmir'den ayrılarak dağlık alanlara yerleşmişlerdir.

Bu yıllardaki salgının temel sebebi bostanlıdaki bataklıklar olarak tespit edilmiştir. Bu bataklıkları kurutma çalışmaları başlamıştır. Bu amaçla okaliptüs ağaçları dikilmiştir. Ancak salgın duracağı yerde her geçen gün artmıştır. Vali Kazım Dirik Paşa bile bu hastalığa yakalanmıştır. Doktorlar Vali Paşa'nın durumunun ciddi olduğunu görünce Vali Paşa'nın temiz ormanlık alanlara gitmesinin gerekli olduğunu

görmüşlerdir. Vali, tedavi olmak için Bozdağ gölcük yaylasına gitmiş ve bir süre İzmir'in işlerini buradan görmüştür.

İzmir'de sıtmayı önleme çalışmaları için bataklık kurutma işlemlerine ağırlık verilmiştir. Bataklık görülen her yere okalıptüs ağaçları dikilmiş, ağaçlar büyümeye başladıkça bataklıklar kurumuş ve sıtma ile mücadele daha da kolaylaşmıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi:
1/1, TBMM Matbaası, Ankara,1940, s. 163-167.
1/18, Ankara, TBMM Matbaası, 1959, s.3.
Birinci İcra Vekilleri Heyeti Programı, 3. Baskı, 1/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.241.
Sıtma Küçük Sıhhiye Memurları Hakkında Esbabı Mucibe, 2/24, s.16-23.
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1963.
Düstur (2. Tertip), c. 8, İstanbul, 1928, s. 1218.
(Resmî Ceride ile neşir ve İlanı : 5/V/1926 - Sayı : 364)

Gazeteler

- Anadolu*
Halka Doğru
Hizmet
Yeni Asır
Takvim-i Vekâyi

Kitaplar ve Makaleler

- Akçiçek, Eren, “Atatürk'ün Sağlık Takvimi”, *Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, s. 1.
Aydın, Erdem, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 1998.
Çavdar, Kazım, *İzmir*, İzmir Yazım-Dağıtım, İzmir, 1986.
Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
İnalcık, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII/92, (Ekim 1959), s. 575-608.
_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1300-1600)*, Cilt 1, (ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert; çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000
Kader, Çiğdem, Erbay, Ayşe, “Yurtdışı Kaynaklı Plasmodium Falciparum Olgusu”, *Bozok Tıp Dergisi*, IV/I, Yozgat, 2014, s.78-79.
Noyan, Abdulkadir Lütfi, “Harb Salgınları (Malaria)” *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, 31, 1940, s.1-2

- Sezgin, Deniz, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma ile Mücadele”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 50, (Temmuz – Ağustos 2015), s. 36-38.
- Süvey Mithat, *Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü*, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1953.
- Tantay, Ayfer, “Milli Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)” *DEU Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, 2007, s.40-44.
- Unat, Ekrem Kadri, Şevket Yaşarol, Ahmet Merdivenci, *Türkiye’nin Parazitolojik Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 42/6, İzmir, 1965, s. 24-26
- Türkiye Cumhuriyeti’nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş”, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi-Ek Sayı (12)*, 1981, s.304,
- Yıldırım, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İletişim Yayınları, s. 1322-1331.
- Yıldız, Orhan, “Sıtma (Malaria)”, *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı Bülteni*, 53/19, Kayseri, 2019, s.7-10.

BASIN VE İZMİR

İZMİR'İN İŞGALİNİN OSMANLI BASININDAKİ İLK YANKILARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME: SEBİLÜRREŞAD ÖRNEĞİ

Ali Bilgenoğlu*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan resmen yenik ayrıldığı ve teslim olduğu onaylanmıştır.¹ Antlaşmanın 7. Maddesinde müttefik devletlerin güvenliklerini tehdit altında gördükleri yerleri işgal etme haklarından söz edilmesi, savaş sonrası süreçte Osmanlı topraklarının galip devletler arasında parçalanmasının yolunu hazırlamıştır.² Nitekim 18 Ocak 1919'da Fransa'nın başkenti Paris'te başlayan Paris Barış Konferansı sırasında yürütülen müzakerelerin Osmanlı topraklarını ilgilendiren kısımlarında galip devletler arasında yapılan tartışmalar da bunu gösterir niteliktedir. Henüz Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde yapılan gizli anlaşmalardan biri olan St. Jean de Maurienne ile İzmir ve çevresini savaş sonrası dönemde İtalyanlara vaat eden İngiliz-Fransız aksı, gizli anlaşmaların Sykes-Picot örneğinde olduğu gibi uluslararası kamuoyuna açık edilmesinin ardından Paris Barış Konferansı sırasında St. Jean de Maurienne'in tam aksi bir yönelimle aynı bölgeyi bu defa Yunanistan'a bırakma kararı almışlardır.³ Görüşmeler sırasında özellikle İngiltere'nin muhtelif siyasi ve jeopolitik gerekçelerle Atina lehine olan yoğun baskısı⁴ neticesinde 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunan askerinin İzmir'e çıkması kararının alınmıştır.

Yunanistan'ın İzmir'i işgali Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı topraklarının işgalinin önünü açan meşhur 7. Maddesine istinaden gerçekleştirilecekti. Nitekim 15 Mayıs 1919'da başlayan işgalin en büyük

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD, e-mail: ali.bilgenoglu@adu.edu.tr

¹ Yuluğ Tekin Kurat, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)", *VII. Türk tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 842.

² Engin Berber, "Kurtuluşta Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 3, 1987, s. 1.

³ Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1961, s. 241.

⁴ Margaret MacMillan, *Paris 1919*, Random House, New York, 2001, s. 355; Marian Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 220-221; Bülent Çukurova, "1919'da Yunanistan'ın İzmir'i İşgal Kararı ve Yunan Ordusunun Anadolu'da Yenilgisinin Sebepleri", *Türk Kültürü*, sayı: 296, 1987, s. 749.

gerekeçesi Batı Anadolu bölgesinde yaşayan Rum ahalinin Türkler tarafından katledildikleri yönünde yapılan propaganda olmuştur. Müttefikler ve Yunanlılar tarafından işgali meşrulaştırmak amacıyla öne sürülen bu dezenformasyonun tam aksine özellikle 1918 sonlarından itibaren İzmirli Rumların kentteki Türkler aleyhine olan taşkınlıkları söz konusudur.⁵ Aynı dönemde açıkça tahrik edilmekte olan İzmirli Türklerin en önemli faaliyeti “Batı Anadolu’nun Yunan egemenliği altına girmesini önlemek” amacıyla Müdafaa-i Hukuku Osmâniye Cemiyeti’ni kurmuş olmalarıdır.⁶

15 Mayıs 1919 günü başlayan İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali bir ay gibi kısa bir sürede İzmir’in hinterlandına yayılarak bütünüyle Batı Anadolu’nun işgaline dönüşmüştür.⁷ Bu durum bir taraftan bölgede tarihe Yunan mezalimi olarak geçecek olan Müslüman-Türk nüfusa karşı kitlesel katliamları beraberinde getirirken⁸, diğer taraftan da Millî Mücadele hareketinin başlangıç noktasını teşkil edecek olan milli uyanışın da ateşleyicisi olmuştur.⁹ İşgalin ilk gününde gazeteci Osman Nevres Bey’in ilk kurşunu atması ve ardından şehit edilmesi ile alevlenen bu milli uyanış, takip eden günlerde başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu’nun dört bir tarafında düzenlenen işgal karşıtı protesto mitingleri ve çekilen işgali telin telgrafları ile artan oranda kitleselleşmeye başlamıştır.¹⁰

Mayıs 1919’un son on beş günü içerisinde Sultanahmet ve Fatih gibi iki büyük protesto mitingine ev sahipliği yapan İstanbul’a Bursa, Edirne, İzmit, Ankara, Erzurum, Erzincan, Sivas, Eskişehir gibi Anadolu’nun önemli kentleri de düzenledikleri mitinglerle katılmıştır. Bu mitinglerde canlanan milli ruh ve ardından

⁵ Detaylı bilgiler için bkz. Süleyman Tekir, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir’in İşgali Özel Sayısı, 2019, ss. 29-61.

⁶ Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 21, 1991, ss. 553-566.

⁷ Günver Güneş, “İzmir’in İşgali ve Aydın’daki Yankıları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007, ss. 52-54; David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye 1776-1923*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 217.

⁸ Kurat, a.g.m., ss. 849-853. Bu konuda yapılmış değerli çalışmalar için ayrıca bkz. Bülent Çukurova, “15 Mayıs 1919 İzmir’de Yunan Mezalimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 3, 1987, ss. 461-471; Zafer Çakmak, İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, *Yeditepe Yayınları*, İstanbul, 2007; Mevlüt Çelebi, İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu’da Yunan Mezalimi (1919-1922), *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, 2016.

⁹ Lewis, a.g.e., s. 242.

¹⁰ Gotthard Jaeschke İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir Calthorpe’un işgali takip eden ilk iki gün içerisinde 675 adet protesto telgrafi aldığını bildirmektedir. Bkz. Gotthard Jaeschke, “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, *Bellekten*, cilt: XXXII, sayı: 12, 1968, s. 573. Bu konuda daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto: İzmir’in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007; Ömer Akdağ, “İstiklal Savaşı’nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)”, *Türkler*, cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 745-755.

örgütlenmeye başlayan yerel direniş hareketlerinde aynı döneme denk düşen Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Mayıs 1919 tarihli Havza Genelgesi'nin de ciddi bir katkısı vardır. Nitekim İzmir'in işgalinden 9 gün önce, 6 Mayıs 1919'da Samsun'a doğru yola çıkmış olan Mustafa Kemal¹¹, Havza Genelgesi'nde İzmir'in işgalini Anadolu'nun yakın gelecekteki işgaline dönük bir gelişme olarak tanımlamış ve memleketin bütünlüğünün korunması için milli gösterilerin canlı bir biçimde sürdürülmesine olan ihtiyacı dile getirmiştir.¹²

İzmir'in işgali ve sonrası süreçte gerçekleşen milli uyanış sürecine en kritik katkının devrin yaygın propaganda aracı olarak yazılı basın tarafından sağlandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Halkı bilgilendirme amacı taşıyan basın bu dönemde hem asli vazifesini yerine getirmiş hem de işgal ve katliam haberleri ile milli bilincin sağlamlaşmasında, sivil direnişin önce yerel sonra da ulusal düzeyde örgütlenme aşamasına geçmesinde büyük bir rol oynamıştır. Basının bu fonksiyonu karşısında İngiltere'nin isteği doğrultusunda özellikle İstanbul basını sürekli bir sansür uygulamasına tâbi tutulmuş; belli sürelerle kapatılan gazeteler olduğu kadar kimi zaman gazetelerin ilk sayfaları tamamen baskı dışına çıkarılmış, çoğunlukla haber ve makalelerde sansür uygulandığı gözlemlenmiştir. İstanbul basını üzerinde yoğun bir şekilde tatbik edilen sansür uygulamasından uzak kalmayı başaran Anadolu basını ise bu dönemde İtilaf devletleri ve işgaller aleyhine yayınlar yapmış; vatan savunmasının canlandırılmasında, milli ruhun teşekkülünde yayınları ile pay sahibi olmuşlardır.¹³

Bu çalışmada İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan askerleri tarafından işgalinin ilk analiz ve değerlendirmelerine dair ipuçları devrin Osmanlı basınının önemli yayın organlarından biri olan Sebülürreşad Dergisi'nin işgali takip eden on beş günlük süre içerisinde çıkarmış olduğu iki sayı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda 22 Mayıs 1919 tarihli 416. sayı ile 29 Mayıs 1919 tarihli 417/418 numaralı sayıda yer alan haberler, makaleler ve dış basından yapılan tercümelemler etrafında Sebülürreşad'ın İzmir'in işgalini Osmanlı Devleti ve İslam dünyası bağlamında hangi açılardan gördüğü ortaya konacaktır.

Sebülürreşad'da İzmir'in İşgali Hadisesinin İlk Yansımaları

15 Mayıs 1919'da işgalci Yunan askerinin İzmir'e ayak basmasını takip eden ilk haftanın sonunda, 22 Mayıs 1919'da yayımlanan Sebülürreşad'ın 416 numaralı sayısında gerek isimsiz gerekse açık yazarlı makalelerde gerekse de haber-yorum

¹¹ David Fromkin'e göre Mustafa Kemal'in İstanbul'dan Samsun'a olan geçişi "20. yüzyılın en büyük politik yolculuklarından birisinin başlangıcıydı". Bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 338.

¹² Takip eden süreçte aynı yıl içerisinde başta Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi ulusal düzeyli kongreler olmak üzere Balıkesir, Nazilli, Alaşehir, Muğla gibi Batı Anadolu yerel kongreleri de toplanacaktır. Detaylar için bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1982.

¹³ Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 190-192.

olarak yayımlanan metinlerde ağırlıklı olarak söz konusu işgal hadisesine geniş bir yer ayırdığı dikkat çekmektedir. Bu meyanda ilk göze çarpan “Galeyân-ı Millî” başlıklı haberde İzmir’in Yunan askeri tarafından işgale uğraması karşısında gerek kentte gerekse başkent İstanbul’da yaşanan öfke ve hayal kırıklığına yapılan vurgu dikkat çekicidir. Nitekim İzmir’in karşı karşıya kaldığı elim hadise karşısında payitahtta ve Anadolu’da oluşan toplumsal öfke bir anda memleketin en ücra köşelerine sirayet edecek şekilde milletin protestosu ile karşılanmaktaydı. Kimi zaman Fatih ve Üsküdar gibi başkent’in önemli merkezlerinde düzenlenen işgal karşıtı ilk mitingler ile vücut bulan bu kıyam hali, kimi zaman da Anadolu ‘da düzenlenen toplantılar ve buralardan başkente çekilen işgali tel’in telgraflarında kendisini göstermeye başlamıştı.¹⁴

Sebilürreşad Dergisi İzmir’in işgali hadisesinin vuku bulması karşısında Osmanlı Hükümetinin yayımlamış olduğu bildiriye “Hükümet-i Seniyyenin Notası” başlığı ile aynı sayıda haberleştirmiştir. İstanbul’un meseleye olan bakışının siyasi, hukuki ve diplomatik açılarını net bir şekilde ortaya koyan bu resmî belgeye göre Osmanlı Hükümeti Paris Barış Konferansı kararlarına dair herhangi bir muhalefet ortaya koymadığını beyan etmekle beraber İzmir gibi “Devlet-i Osmâniyye’nin eczâ-i asliyesinden olan” bir şehrin tarihi, coğrafi ve örfi hiçbir bağlantısı olmaksızın Yunan askeri tarafından işgal edilmesine rıza göstermeyeceğini de ilan etmektedir. Nitekim söz konusu notada “*İzmir’de yüzde seksen üç nisbetinde bâîz-i ekseriyyet olan ve dini, fikri, gâye-i hayâlî ve âdâtından küllîyen farklı olan Türk abâlisi ile tamamıyla Türk olan yeni bir şehir olduğu için burada Türk Milletinin hukukunu nazâr-ı dikkate almamak hem pek müşkil, hem de kâide-i adl-ü nasafet ile gayr-ı kâbil-i telif olur*” sözleriyle meselenin hiçbir şekilde siyasi, hukuki, tarihi ve beşeri bir mesnedinin olmadığı açıkça ortaya konmuştur. Zira tam da bu sebeple ne Osmanlı Hükümetinin ne de Osmanlı milletinin böyle bir işgal girişimini kabul etmeyeceği de ilan olunmuştur.¹⁵

İzmir’in nüfus bakımından ağır bir oranda Türk-Müslüman çoğunluğa sahip olmasına işaret eden Osmanlı Hükümetinin resmi notası kuşkusuz ki Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin barış müzakerelerine, konferanslarına ve antlaşmalarına büyük etkisi olan dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson’un meşhur 14 İlkesine bir atıf da içermekteydi. Nitekim Wilson’un ilan ettiği 12. İlkeye göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Türklerin meskûn bulunduğu ve çoğunluğa haiz oldukları bölgelerde bağımsızlıklarının tanınması gerekmekte idi. Ayrıca Wilson milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkından söz etmekte idi.¹⁶ Dolayısıyla İzmir’in işgali Wilson

¹⁴ “Galeyân-ı Millî”, *Sebilürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 234-235.

¹⁵ “Hükümet-i Seniyyenin Notası”, *Sebilürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 235-236.

¹⁶ *President Wilson’s Message to Congress*, Jan. 8, 1918, Records of the United States Senate, Group: 46, National Archives. Söz konusu 12. Maddeye atıf yapan bir başka belge henüz İzmir’in işgalinden önce Mart 1919’da İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmâniye Cemiyeti tarafından İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen muhtıradır. Muhtıranın birinci maddesinde “*Ege Bölgesi Türkleri nüfus, emlak ve arazi itibarıyla kabir bir ekseriyet teşkil ettiklerinden Wilson Prensiplerinin 12. Maddesine göre buraları ecnebi hakimiyet altına konamaz*”.

İlkelerine de aykırı düşmekteydi. Nitekim Osmanlı Hükümeti'nin söz konusu nota içerisinde dile getirdiği bu hakikate, Sebülürreşad Dergisi sahibi ve mesul müdürü Eşref Edib Bey “*Amerika reis-i cumburu bu hale muvafakat edecek mi? Türklerin ekseriyet-i azîmeyi bâiz olduğu mahallerde istiklâl ve hâkimiyetlerinin tasdiki hakkında Wilson Düstürü ayaklar altına mı alınacak?*” sorusu ile işaret etmekteydi.¹⁷

Wilson İlkelerinin vaat ettiği hukuk ve barış düzeninin Osmanlı Hükümeti, devlet adamları ve basını üzerinde yarattığı iyimser etkiyi gösteren yukarıdaki ifadelerinin benzerlerini İzmir'in işgali hadisesini İslam dünyasının durumu ve geleceği perspektifinden değerlendirmeye çalışan Ömer Rıza (Doğrul) Bey'in kaleme aldığı makaleden de takip edebilmek mümkündür. Sebülürreşad'ın aynı sayısında “İzmir'in İşgali ve Âlem-i İslam” adlı bir makale yayımlayan Ömer Rıza'ya göre Wilson İlkeleri İzmir'in işgalinin gerçekleştiği vakte kadar gerek Türk milletine gerekse Müslüman dünyaya 1918 sonrası süreçte genel bir barış dönemine girileceği ve bu dönemde Osmanlı Devleti'nin de bağımsız bir şekilde varlığını korumaya devam edeceği konusunda bir taahhüt gibi görülmüştür. Ne var ki söz konusu elim hadise Müslüman dünyada büyük bir hayal kırıklığı yaratmış; barış vaadine dair yoğun şüphelerin oluşmasına neden olmuştur.¹⁸ “*Vilayat-ı Sitte'de, Filistin'de Ermenistan ve Yabudi devleti gibi devletlerin teessüsüne asla müsaid olmayan Âlem-i İslam'ın İzmir gibi bütün Anadolu'nun hayatına bâkim bir mevki-i mühimmin Yunanistan tarafından işgali dolayısıyla ne kadar müteessir ve Avrupa hakkında ne kadar derin şüphelere duçar olacağı tasavvur edilsin!*” sözleriyle durumu ifade eden Ömer Rıza için bu işgal olayı doğrudan doğruya İslam dünyasının geleceği hakkında bir fikir veren önemli bir gelişmedir. Zira Yunanistan'ın İzmir gibi bir İslam şehrini işgalini onaylayan Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarının parçalanması, devletin bağımsızlığının ve dolayısıyla Hilafet makamının sonlandırılmasının da önünü açacağı ikazında bulunan yazar bundan böyle “*Âlem-i İslam anlayacak ki Osmanlı İmparatorluğu ancak bir devlet-i İslamiye olduğu için Hristiyanların maruz-ı kabr-u tedmiri oldu. Bir daha görecek ki beşeriyete hürriyetler, adaletler vaad eden prensipler ancak beşeriyetin Hristiyan kısmına aiddir. Ehl-i İslam'ın nasibi ancak zülüm ve hakarettir*” sözleriyle bu bağlamdaki öngörüsünü kayda geçirmektedir. Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya konan barış prensiplerinin sadece galip Avrupalılara değil, aynı zamanda mağlup olan Osmanlı Devleti gibi Müslümanlara da vaat

Bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.145. Buradan da anlaşıldığı üzere Wilson ilkelerinin 1918 yılı başından itibaren devletin varlığının devamı ve memleketin geleceği konusunda büyük bir iyimserlik yarattığı görülmektedir.

¹⁷ Eşref Edib, “İzmir Felaketi Karşısında”, *Sebülürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), s. 237.

¹⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın Wilson ilkelerinin memlekette yarattığı yansılamaya ilişkin Nutuk'ta yer verdiği ifadeler burada sözü edilen durumu vurgulamaktadır: “*Wilson Prensiplerinin 14 maddesinden Türkiye'ye taalluk edenleri vardı. Zaten mağlubolan ve akti mütareke eden Osmanlı Devleti bu prensiplerin gönül okşayıcı manzarai serabiyile bir zaman oyalandı*”. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, cilt: 1 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, ss. 357-358.

edildiğinin altını çizen mer Rıza “Medeniyet alemi ehl-i İslam’a bu maani-i zulüm ve gadri telkin etmemek ve böylece bir tufan-ı kin ve intikamı alevlendirmek istemiyorsa bu badisenin izalesine ve bu gibi havadisini vukuuna mâni olmalıdır” tavsiyesinde bulunmaktadır. Şayet böyle olmaması halinde ise yaşanacakları şu sözlerle haber vermektedir: “Avrupa emin olsun ki Osmanlılar bu haktan istisna edilirse Âlem-İslam Hilal ve Salib münaẓzasının en buhranlı devirlerine girdiğine katiiyyen kanaat getirerek, o da hakımı mutalebe ve hilalin i’laya kalkacaktır”.¹⁹

Sebilürreşad Dergisi’nin 29 Mayıs 1919 tarihli 417-418 numaralı sayısının ise bir önceki haftaya ait nüshada olduğu gibi yine İzmir’in işgali hadisesi çerçevesinde yazılan Osmanlı milletinin ve İslam dünyasının geleceği merkezli analiz ve yorumlara sayfalarını ayırdığı görölmektedir. Bu bağlamda Milaslı İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan “Hukukumuzu Muhafaza için Nasıl Çalışmalıyız?” başlıklı makale ilk dikkat çeken metindir. Bir önceki sayıda Wilson İlkelerinin geçerliliği ve uygulanabilirliği konusundaki yaygın kanaatin İzmir’in Yunanlılarca işgali karşısında nasıl bir hayal kırıklığına dönüştüğünü ifade eden beyanlara benzer bir yaklaşım İsmail Hakkı’nın metninde de görölmektedir. Nitekim O da “Daha diine kadar umumiyetle Garblıların hakekaniyetten ayrılmayacakları itikadında bulunanlarımız büyük bir kemiyet teşkil etmekte değil mi idi?” diye sormakta ve “köylere çeteler halinde müsellaħ askerler saldıracak ocuk ocuk zavalı köylülerin imba ve helakine razı olacaklarına inanmak mümkün olabilir miydi?” diye eklemektedir.²⁰ Yunan askerlerinin ve çetelerinin 15 Mayıs 1919’u takip eden günlerde gerçekleştirdikleri katliam ve cinayetlere işaret eden ve bu durum karşısında Birinci Dünya Savaşı ertesinde Avrupalı devletlerin ve tabii ki Amerika Birleşik Devletleri’nin barış ve adalet temalı söylemlerini sorgulayan bu ifadeler sözünü ettiğimiz hayal kırıklığının başka bir pencereden dışavurumu olarak değerlendirilebilir.

Bahse konu makalesinin son kısmını ikiye ayıran İsmail Hakkı, önce Yunanistan’ın İzmir’i işgali karşısındaki tavırları nedeniyle Düvel-i Muazzama’ya, sonrasında ise Müslümanlara seslenmektedir. Şayet bu tarihe kadar her fırsatta iddia ettikleri gibi hak ve adaletten yana iseler Avrupalıların önce İzmir’de yaşananlara bir son vermesi, ardından da benzer hadiselerin yaşanmasını engellemesi gerektiğini ifade eden yazar “Ey muazzam, muhteşem, ilimli, irfanlı, dinli, medeniyetli, bütün alemin ıslabını ubdelerine almak salabiyetini taşıyan milletler, hükümetler! Hani sizin şefkat ve insaniyetiniz? İşte bütün kabir kuvvetler elinizde, dretnotlarımız, berri bahri her türlü harb vasıtalarımız hazır bulunduğu halde Yunanlılar gözlerinizin önünde, İzmir’de neler yaptılar gördünüz. Biz onlara razı olmadık, mâni olduk dersiniz hala bu anda dahi Yunan eşkıyası vilayetin birçok yerlerinde biçare masum köylüleri, kadın erkek, ocuk ocuk ibtiyar bi-ğünah insanları görölmemiş vahşetlerle katliam ve helak ediyorlar. Köylülerin kaçıp kurtulabilenleri fevc

¹⁹ mer Rıza, “İzmir’in İşgali ve Âlem-i İslam”, *Sebilürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 239-240.

²⁰ Doktor Milaslı İsmail Hakkı, “Hukukumuzu Muhafaza için Nasıl Çalışmalıyız?”, *Sebilürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 10.

fev hicret ediyorlar. Bunlara karşı ne diyecekseniz deyiniz. Ne yapacaksanız yapınız” sözleriyle Batılı güçlere çağrıda bulunmaktadır. Buna mukabil olarak içine düştükleri ahval karşısında Müslümanlara umut aşılacak amacıyla “*Müslümanların, Müslümanlığın imha edilebileceğine inanmayınız. Cenab-ı Hak din-i mübini ve müslimini kıyamete kadar muhafaza edecektir. Ne kadar öldürürlerse öldürsünler, elbet yine kalacaktır. Hem de daha çoğalacak, daha kuvvetli olarak hayat gösterecektir”* demektedir.²¹

Sebülürreşad Dergisi'nin 29 Mayıs 1919 tarihli sayısı bir önceki sayıdan farklı olarak İzmir'in işgali hakkında yabancı basında yayımlanan bazı makalelerin Türkçe tercümelerine de sayfalarında yer vermiştir. Fransız yayın organlarından iktibas edilen makaleler kadar İran basınından alınan bir yorum da dikkat çekicidir. Her bir tercüme haberin ortak noktası İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali karşısında Osmanlı Devleti'nin ve Anadolu Türk-Müslüman ahalisinin haklılığını ortaya koyan ve Sebülürreşad Dergisi'nin bakış açısına uyum gösteren içeriklere sahip olmasıdır.

Örneğin, 20. yüzyıl Fransız sosyalist hareketinin önemli yayın ormanı olan L'Humanité Gazetesi'nde²² yayımlanan “Türk Milletine Hür Yaşamak Hakkı Verilmelidir” başlıklı yazının Türkçe tercümesinde Fransız sosyalistlerinin ve Sosyalist Fırka'nın Türklere ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının devamına ilişkin görüşlerinin izlerini sürmek mümkündür. Fransızların da içerisinde yer aldığı Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri olan Müttefiklerin savaş sonrası süreçte ortak bir şekilde Türkiye'yi parçalamak istediklerini öne süren gazeteye göre “müttefikler Türk İmparatorluğu'nun enkazını taksim etmek istiyorlar” ve bu yolda Wilson İlkelerinin tüm içeriğini adım adım feda ediyorlardı.²³

Dönemin Fransız basınına bir başka yayın organı olan L'information Gazetesi'nde yayımlanan “Fransa Menafii ve Devlet-i Osmaniyye” başlıklı analiz tercümesinde ise gazetenin Fransız hükümetine Osmanlı Devleti hakkında izlediği siyaset üzerinden yönelttiği eleştiriler öne çıkarılmaktadır. Analize göre Fransa ve Fransız hükümetinin dünya savaşı ve sonrası dönemde izlediği Osmanlı politikası, İzmir'in Yunanlılarca işgali günlerinde bir kez daha anlaşılmalıdır ki Paris'in Türkiye'deki menfaatlerine aykırı istikamettedir. “*Fransa'nın âmâl-ı hakikiyyesinden tamamıyla bi-haberiz*” eleştirisi getirilen yazıda hükümete “*Birinci Fransuva'dan beri o Türk hamiyetini teşvik ve himaye etmekten ibaret olan Fransa ananesini terk mi edeceğiz?*” sorusu yöneltilmektedir. Oysaki yapılması gereken “*Devlet-i Osmaniyye'nin mukadderatını bir an evvel hal ile murabhaslarını davet etmek ve Fransa'nın onlara karşı*

²¹ İsmail Hakkı, a.g.m., ss. 11-12.

²² 1904 yılında kurulan gazete Fransız Sosyalist Partisi'nin yayın organı olarak bilinmekte olup, mesul müdürlüğünü Fransız sol siyasetinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Jean Jaures yapmakta idi. Detay için bkz. Harvey Goldberg, *Life of Jean Jaures*, University of Wisconsin Press, 1962.

²³ “Türk Milletine Hür Yaşamak Hakkı Verilmelidir”, *Sebülürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 15.

*müttefiklerimizden istihsale mecbur olduğu adilâne kararı bir an ervel imza ettirmek” olmalıdır.*²⁴

İran’da yayımlanan Ra’d Gazetesi’nden tercüme edilen “Müslümanlık Vahdeti” adlı başmakaleden yapılan özet iktibasta ise İzmir’in işgali sonrasında Osmanlı Devleti’nin ve İslam dünyasının durumu hakkında şu yorumlara yer verilmiştir: “*Bilumum Müslümanlar, hükümet-i Osmaniyye’nin maruz kaldığı vaziyeti kemâl-i dikkatle takib ediyor. Âlem-i İslam’ın mukadderatı Osmanlı hükümetinin kuvvet ve şevketiyle alakadârdır. İstanbul makam-ı Hilafet ve İslamiyet’dir. Aynı zamanda edebiyat, felsefe ve irfan merkezidir. Hangi nokta-i nazardan tedkik edilse payitaht-ı Osmânî İstanbul’dan bir tarafa nakl edilemez. Din ve saltanat nokta-i nazarından Devlet-i İslamiyye’nin makamı İstanbul’da kalmadır. Aksi takdirde bütün âlem-i İslam bi-bakem rencide ve belki de asâyiş-i cihan muhtel olacaktır*”²⁵ Sebülürreşad Dergisi tarafından “pek samimi neşriyatta bulunmakla” takdir gören Ra’d Gazetesi’nin bu yayını bir yönüyle Osmanlı Devleti’nin varlığını ve devamını İslam Dünyası’nın varlığı ve devamı olarak kabul eden yaklaşımı ile uyum göstermesi açısından dikkat çekerken, diğer yönüyle de İstanbul’un tarihi, jeopolitik, dinsel ve mezhebi rakibinden yükselen bir ses olması bakımından son derece önemlidir.

Sonuç

15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan İzmir’in işgali 20. Yüzyıl Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil etmektedir. İzmir ve Anadolu Türklüğünün onurunu ayaklar altına almaya dönük bu işgal girişimi bir yanıyla onulmaz yaralar açarken, diğer yanıyla ise Türk Millî Mücadelesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Nitekim İzmir’in işgali ile birlikte düzenlenen protesto mitingleri ve müttefiklere çekilen işgali telin telgrafları çerçevesinde uyanan millî bilinç kısa süre içerisinde önce yerel direniş örgütlerinin kurulmasına, ardından da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bu örgütlerin ulusal düzeyde bir araya getirilmesi ile Kurtuluş Savaşı’nın zeminini hazırlamıştır.

İzmir’in işgali ile başlayan, önce Batı Anadolu’ya ardından da memleketin diğer bölgelerine yayılan işgaller karşısında millî uyanışın canlandırılmasında, Anadolu Türklüğünün mobilizasyonunda en büyük katkılardan birisi kuşkusuz ki devrin basın yayın organlarından gelmiştir. Son gelişmeleri sayfalarına haber olarak yansıtan gazete ve dergiler aynı zamanda yaptıkları yayınlarla Türk milletine cesaret aşılama çalışmışlardır. Gazetelerin yayımladığı yazılarda işgale karşı direnilmesi, Anadolu’nun emperyalist işgalcilere terk edilemeyeceği, vatanın ve milletin müdafaası gibi öncelikli mesajların sürekli olarak altı çizilmiştir. Tam da bu nedenle gazete ve dergilerin söz konusu yayınları müttefikleri bir hayli rahatsız etmiş; özellikle İngiltere’nin talebi doğrultusunda basına sürekli sansür uygulaması başlatılmıştır.

²⁴ “Fransa Menafii ve Devlet-i Osmaniyye”, *Sebülürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 16.

²⁵ “Müslümanlık Vahdeti”, *Sebülürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 15.

İstanbul basını daha yoğun bir şekilde bu uygulamaya maruz kalırken, Anadolu basını bir miktar daha rahat yayın yapabilmıştır.

Söz konusu dönemde İstanbul'da yayın yapan, Osmanlı matbuatının önde gelen yayın organlarından biri olan Sebilürreşad Dergisi de diğerleri gibi 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini takip eden süreçte çıkardığı iki sayı ile işgali gündeme almıştır. 22 ve 29 Mayıs 1919 tarihlerinde yayımlanan ve bu çalışmaya ana malzeme teşkil eden 416. ve 417/418. Sayılarda yayımlanan haber ve makalelerin içerisinde İzmir'in işgali ana mesele olarak değerlendirilmiştir. Bu iki sayı arasında işgali takip eden ilk sayı olan 416. sayıda İzmir'in işgalinin yarattığı hayal kırıklığı dikkat çekmektedir. Zira her ne kadar Mondros Ateşkes Antlaşması ile müttefiklere güvenliklerini tehdit altında gördükleri yerleri işgal edebilme hakkı tanınmışsa da Wilson İlkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren 12. Maddesinde yer alan Türk ve Müslüman çoğunluğun yaşadığı yerlerde bağımsızlıklarının tanınmasına yapılan vurgunun yarattığı iyimserliğin İzmir'in işgali ile yıkıldığı görülmektedir. Nitekim 416. sayının hemen başında yayımlanan Hükümet-i Seniyye'nin Notası ile hemen ardından İzmir'in tarihsel Türk ve Müslüman kimliğine atf yapan Eşref Edib Bey'in "İzmir Felaketi Karşısında" başlıklı makalesi içeriği itibarıyla doğrudan bu halet-i ruhiyeyi yansıtmaktadır.

İzmir'in işgali karşısında yaşanan erken hayal kırıklığı hissiyatına ek olarak öfke duygusunun da sıklıkla ve haklı bir şekilde kendisini dışavurduğu gözlemlenmektedir. Bunun Sebilürreşad'daki ilk örneklerinden biri Ömer Rıza Bey (Doğrul) tarafından kaleme alınan "İzmir'in İşgali ve Âlem-i İslam" adlı makaledir. Ömer Rıza'ya göre, Avrupalıların Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte sıklıkla dile getirdikleri barış, adalet ve hak gibi temel değerler İzmir'in işgali ile bir kez daha görülmüştür ki iddialarının tam aksine sadece kendileri için geçerlidir. İzmir'e ve Anadolu'ya böyle bir işgalin reva görülmesinin, barış ve hukuk gibi kavramların hiçe sayılmasının esas nedeni Anadolu'nun Türk ve Müslüman kimliği ile Avrupalılardan farklı bir medeniyetin mensubu olmasıdır.

Ömer Rıza Bey ile benzer görüşleri dile getirdiği 417/418. sayıya ait "Hukukumuzu Müdafaa için Nasıl Çalışmalıyız?" başlıklı makalesinde Milâslı İsmail Hakkı Bey de Yunan askerleri tarafından İzmir ve havalisinde gerçekleştirilen katliamlara gözlerini kapatan müttefikleri barış, adalet ve hukuk söylemleri üzerinden eleştirmiştir. Ömer Rıza Bey'in makalesinde rastlanan erken hayal kırıklığının üzerine kuvvetlenen öfke duygusunun izlerinin gözlemlendiği İsmail Hakkı Bey makalesinde Müslüman-Türk milletine cesaret aşılacak amacıyla Anadolu'nun Türk-Müslüman kimliğinin ne olursa olsun yaşamaya devam edeceğine olan inancını satırlarına yansıtmıştır.

İzmir'in işgali karşısında Osmanlı Devleti'nin, Müslüman-Türk milletinin haklılığını savunmak amacıyla Sebilürreşad'ın başvurduğu kaynaklardan bir tanesi de yabancı basın organlarında bu meyanda yayımlanan yazılardan yaptığı tercüme olmuşur. Fransız basının farklı politik/ideolojik fraksiyonlara sahip yayın organlarından yapılan iktibaslarda Osmanlı Türkiye'sinin parçalanması planlarından

söz edildiği, Fransız hükümetinin bu planlar içerisinde yer alan aktörlerden biri olarak doğrudan eleştirildiği görölmektedir. Osmanlı Devleti ile adil bir barış anlaşması yapılması çağırısının da yapıldığı bu yayınlara ek olarak bir önemli alıntının da İran basınından yapıldığı görölmektedir. Ra'd Gazetesi'nden yapılan "Müslümanlık Vahdeti" başlıklı tercümede Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı İslam dünyasının varlığının devamı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Basın Kaynakları

- "Galeyân-ı Millî", *Sebîlürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 234-235.
- "Hükümet-i Seniyyenin Notası", *Sebîlürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 235-236.
- Eşref Edib, "İzmir Felaketi Karşısında", *Sebîlürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 236-238.
- Ömer Rıza, "İzmir'in İşgali ve Âlem-i İslam", *Sebîlürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919), ss. 239-240.
- Doktor Milaslı İsmail Hakkı, "Hukumumuzu Muhafaza için Nasıl Çalışmalıyız?", *Sebîlürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), ss. 10-12.
- "Türk Milletine Hür Yaşamak Hakkı Verilmelidir", *Sebîlürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 15.
- "Fransa Menafii ve Devlet-i Osmaniyye", *Sebîlürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 16.
- "Müslümanlık Vahdeti", *Sebîlürreşad*, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919), s. 15.

Kitap ve Makaleler

- Akdağ, Ömer, "İstiklal Savaşı'nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)", *Türkler*, cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 745-755.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt: 1 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Berber, Engin, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 3, 1987, ss. 443-460.
- Çakmak, Zafer, İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, *Yeditepe Yayınevi*, İstanbul, 2007.
- Çapa, Mesut, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 21, 1991, ss. 553-566.
- Çelebi, Mevlüt, İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922), *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, 2016.

- Çukurova, Bülent, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 3, 1987, ss. 461-471.
- _____, "1919'da Yunanistan'ın İzmir'i İşgal Kararı ve Yunan Ordusunun Anadolu'da Yenilgisinin Sebepleri", *Türk Kültürü*, sayı: 296, 1987, ss. 746-753.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Goldberg, Harvey, *Life of Jean Jaures*, University of Wisconsin Press, 1962.
- Güneş, Günver, "İzmir'in İşgali ve Aydın'daki Yankıları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007, ss. 23-57.
- Jaeschke, Gotthard, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması", *Belleten*, cilt: XXXII, sayı: 12, 1968, ss. 567-576.
- Katz, David S., *İngilizlerin Gözünde Türkiye 1776-1923*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kent, Marian, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 199-238.
- Kurat, Yuluğ Tekin, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)", *VII. Türk tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, ss. 842-853.
- Lewis, Bernard, *Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1961.
- MacMillan, Margaret, *Paris 1919*, Random House, New York, 2001.
- Selvi, Haluk, *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, *Millî Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Tekir, Süleyman, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir'in İşgali Özel Sayısı, 2019, ss. 29-61.

EKA: Eşref Edib, "İzmir Felaketi Karşısında", *Sebülürreşad*, sayı: 416, 22 Mayıs 1335 (1919).

عموم ولایات والویه مستقله به تفرافنامه سالی

ملل متمده آرمسته نابل تونق برقاعدهی بوناملر باعال بادرک حال متارکده وطنزک بر جزو غیر منفکی اولان ازمیره محاسوز اینکاری مایسک اون یئنی کیجه سنده دول متحده ایشلاقی مثل سیایلرینه بالات اعطا ایلدیگن نومه ایله حقوق مقدسه مزک مدافعه سی اسبابنه توسل ایلدش ایدی. ایشانتزک سرعت مکنه ایله پارس قوتقرانی زدنده و آوروپا و آمریکا باغلازنده معلوم اولدیغی شهبندن وارسته در . شو فلاک ملیه برسرعت بارقه ایله ملکنمزک مهر طرفنده معلوم اولدی ، ملت عثمانیک کال وقار وجدینه ابراز ایشدیگی مناتل وحیت تفرشی آرزو ایدیان جزو وطنک مرکزه انجذاب ایشاج ایدر ایسه ملت محبیه عثمانیک شو علوی حالی برطرف ایددر . ایام وسایط آرقه سنده احتوا ایدن وقوعای قملی فقط دایما مشروع بر صورت وسکونته قارشولابه . بزم کی مانیسی معظم برملک انای حقوقی محقق ایدرایسه بئون ملک آراسیبه تکرارک طایف تجبیه سنه موافق بر قرار انجادی طیبیددر . نجات وسدات حرشته ، حریت ایشه جسانته استحصال ایدیلار . شو آن فلاک ایشنده پادشاهن اقدمنزک قلب هاپونلری قلب ملت اله برابر شرهان ایدیور . بوگون یکیدن ناپس یورده قری هیئت حکومت وظیفه وطنیه سی ایضا ایده چی کی بلجمله مأمورین ایلنک عینی حیت و کواست وعموم افراد ملنک بصیرتله حرکت ایشاری منافع عالیه ملکت ودولت اقتضاسینددر . پادشاهن و خلیفه مزک توجهات حکمداریلری و ملت معظه عثمانیه نیک اعتدای ایله بوگون یه ریاست حکومتی دوعهده ایلهم . فقط ایجاب ایدرایسه باین وطنک بر تفری اوله رق ایضای وظیفه به حلضرم . ایشو تفرافنامه نیک نضا و ناحیه لره قدر مهر طرفنده ایشری نماندر .

۱۹ مایس سنه ۳۳۵

ازمیر فلاکی قارشوسنده

سسوکیل وطنزک ایشانتزک بر پارچه سنده ، موجودیتزک ، خیانتزک دشمن بیامانی اولان بر قومک بارانجی موج ایدیور . آئی ییلدیز ، بحرسنیدک آغوش رنگینه سو قولان کوزل ازمیرک تونلی اقل نندن اوزاقلاشدیرتیق ایسته نیلیور .

بنا علیه نه حکومت ، نه ملت عثمانیه دولنک اک مهم شهر لردن بزیسک ایشغالی بر ماهیت قلمیه یی حائر اوله یینی احتیاجی بر آن ایچون بیسه قبول ایدمز لر .

حکومت عثمانیه دول منظمه ایشلاقی حقدنه احتیاج حرثکار یسی اقتضاسیجه دول مشارالیه مک قوت استناد ایدن ادرولرینه مرفر و ایچی هیچ بر صورتله حقدن فراغت مایه یینی حائر مناسنی ضمن ایتر .

قائمه نهاره استغلامه سی سوردی

ایش سنه ک بر سوه اذاره نیک شایخ ایلنسی امکان داره سنده اصلاح ایچون توفیقات سدنیه واعباد هاپونلرینه کوه نه ک تقریباً ایچی آئی اول بویه مشکل پرورده بلزحکومتی دوعهده ایشدک . صرف وجدانزه واجبه ادمزه ایشاماً لازم الانجاده ایشدیکن بلجمله تدابیره توسل ایدیلدی خالده دول ایشلاقیجه ازمیر ایچون ویران سوک قرار حقوق دول و نیک محافظه سی ساسینک روحی بیان هیئت مایسرا . نه مزی مشکل بر موقه قوبدی ایچون خدینلر زدن عفو عز ایله یی بر قایدیه تودیع امور بیورلسی منافع عالیه دولسه موافق اولاجی تذکر ایدیش اولدیغی نظیفات و تکریمت هورودتکارانه مز تودیه سده سیه ملوکانه لریه هر شه جزأت ایلرز . قاطبه احوالده اسرو فرمان حضرت ولی الامر کدر .

خط هاپون صورتی منتهی سی

وزیر مانیسیرم فرید پانا

هیئت وکلانک استغلامی قبول اوله رق مستند سدارت تجدید آ ههده کزه توجیه و مشیعت اسلامیه دخی ضلطنی سیری اقدی عهده سنده ایضا ایدیش وقانون اساسینک ۳۷نمی ماده سی موجب تشکیل ایلدیگن هیئت وکلا تصدیق مزه اقتزان ایشدر . شو آن مهده بانلر نه ملک سید سندن محصل ایچی آئی یچی عصری بر خاندانک زینسی بولونان ونفسیجه هر دلو فداکارله آنامه اولان خلیفه لری و پادشاهلری بولوندی حاده باله سوم افراد ملنک امل یکامه سی حقوق و دولت و مانک نامی محظوظیندن عیسات اولدیندن بو اهل قدسی ملینک تطبیق ایچون سوک درجه فداکارانه و هورودتکارانه صرف مسامی انجه کزی سورت قلمیه ده اخطار ایله مهجال و کارده توفیقات آیه یه استناد و روحانیت رسالتینا یئین استمداد ایلرم

۱۷ شیمان ۳۳۷ - ۱۹ مایس ۳۳۵

محمد وحیدالدین

سی اولئش، عالم اسلامی نهیج ایدمایدیم طرفان ایشتمانک قورانی تأمین ایدلئش اوله جقدر .

عالم اسلامی شیمدی به قدر محافظه اعتداله سدوق ایدن، اورویا دولترینک عدل وحق اساسلارینه رعایتکار بر صلحی بشرینه وعد ایتمیسیدی . ویلسون برمنسیرلرینک صلح عمومی به اساس اتحاد ایدیله چیکی خصوصتده مئاداً سرد ایدیان مواعید بلخاصه عالم اسلامده صمیمی بر اطمنان تولید ایدیبوردی . بنا علیه عثمانل دولتک موجو- دئی و تمامی حقتده اندیبه محمل قلدیوردی .

بالخصوص عثمانل سلطنتک ولایات اسلامیه من اوستده برارمستان ویا بره بودی دولتک تأسیسی وقبله حرارتله موضوع بحث اولبورکنک عالم اسلامیک وکلتدیکی صدای حیت ومطابرت بوکی تیشتانک تعقیب ایتدیکی عیرای افراط اوززنده کیم مهم تأثیر اجرا ایلیمشدی .

ولایت ستهه ، فلسطینه بوکی دولتک تأسسته أصله مساعد اولمیان عالم اسلامک ازیمیر کی بیون آناتولونیک حیاته حاکم بر موقع مهمک یونانستان طرفندن اشغال طولایسیله نه قدر متاز و اورویا حقتده نه قدر درین شهراه دوچار اوله چیکی تصور ایدیلسون ا ازیمیر بر اسلام شهریدر . بر اسلام ولایتک مرکزیدر . اناتولونیک کیم مهم موقع اقتصادیدیدر . مدنیت و تاریخ اعتبارله مسلمان بر مرکزدر . بویه بر مرکز اسلامیه یونانستان دولتک اشغاله تسلیم ایتک ، بزه قاپیرسه ، عالم اسلام ایله علاقه دار ، اهل اسلامک تأیلاتنه واقف دول معطله نیک هیچ برینک قبول ایدمه چیکی بر قراردر . اولسه اولسه بوحرکت یونانستانک سرباز و احترامجو بر حرکتیدر . یونانستانک مقصدی دول معطله یی بر امر واقع قارشیسینده بولندیردوق احترام صانتک موقع فعه غوغسنه ویا خود مطالب سازسنتک ترویج وقبوله خدمت ایتکدر .

اوروبادول معطله سی ازیمیر شهریک تابعیت اسلامیه دن یشقه بر تابیتی قبول ایدمه بجهک بر مرکز اسلام اولدیلینده قطعاً تزد ایدمه ، البت یومناسیتسزحرکی قبول و تصویب ایتک حقتسزلفی ارتکاب ایدمه من ، چونکه عالم اسلامک بوجرکی اصل تاقی ایدمه کیندن ، یونانکی کک کک کک کک آتیا نه قدر تحریف ومهملک بر طم احواله سببیت ورمجکندن امیندر . یونا- نستانک ازیمیری اشغال ایتتی قبول ایتماهل اسلام حقتده اعواما قنا سیاستک دول معطله محقبول ومدوح بر سیاست اولدینتی اهام ایتدیکی کی مسلمانلنک استقلالقی ، خلافتی تمثیل ایدن بکانه دولت اسلامیه نیک پارچه لانغنی ، ایدراسی تصویب وققرر ایله احترامات صلحیه نیک بوکونه قدر بردوام واهل اسلامی تذلیل ایچون هر فرستدن استفاده ایدلایکینی الک بایغ واک فجعج دلایلرله اعلان ایدمه جکدر .

عالم اسلام کلاهیکی که عثمانل امپراطورلانی انجیق بر دولت اسلامیه اولدینی ایچون خرابیتلرک مرض قهر و تدمیری اولدی . او درها کورد- چک که بشرینه حریتل ، عدالتل وعد ایدن پرسیدیلر انجیق بشریتک

بر طرف اندیشه لره تمایله جایشیدیم ، حرکک مبدأ اغلاقتدن بری رحسی ، اون دوشونجه ایله قارشیلادم . لکن ای شرق و غربک آلمی ، ای رب العالمین والمثلون ای بزم بوهائیکه قیامتسوندن معدوم اولراق چیقا جمعه نعوم بتمدینه بیه ، عدل ووجده نام قائل اولالا ماندیدی اولاولور ! بو کون قدر بشره وضع بد ایتش کی کورون وانسایت - عدالت پاراغی آتنده مسالمت عالی تأسیس ادعاسنه صیغیان قوروقونق یونک ازیمیر قارشو روا کوردیکی اشغال معامله سی ، بر تجربه سلطوت وسبابت مابعدده اولسه بیه هر حاله بزم ایچون آتی خیر دکادر . ازیمیر ، بیون اشغال اولونبور ؟ وجدان ملیک ، بو مدعش استیضاحی حضورنده قورونان ادولک ، یاری آچی ومعلم کوروبور ونهایت ، اوده سورویه مجبور اولور ؟ اسلام عالی نیک سورک ویکانه قدرت سیاسی اعدام ایدنک اوززیمیدر ؟ بو معصوم وغافل ملت ، نمایدینی اولسون اوکره مهبه جکدر ؟

اگر بویه ایسه ، اکر آتی بوز سنه ک بر تخت سلطنتک بیقله- یفته ، اون اوج عصرلقی برحق سیاسی نیک الفتن چیقدیننه شاهد اولاجسقی ، خلق عالم ، بویه بقدر ایتش اولنک بر زمزه مخلوقیتی بوسولتی بولکنمک قوتی کندیلرله آراشیلر وپولشیرسه ، بزه نکوا وفتانلرک بوعصره لایق طرز اقدامی نمیندن چکنیبه چکدر وکونقزده بیه الک بایغ بر قدرت حیات بولونجقدر .

فقط ، انسایت عالی بیللیدر که بو ملت سقوط ایتمه جکدر . و بزم اعتقادسزجه شهیدلر ، اوله مشلدر ، اولنلر بیدرلر ، اهللرینک اینده مغلون نازونیمیدرلر . ملتیز کندیته توجیه اولوناجق هر ضریعه جات وقوت بولاجق بوکوله بویه که نهایت حنک تا بانی باشنده اخذ موقع ایدمه جکدر : اولورکون کون ، طوغدومغزکون اولاجقدر .

ازیمیرک اشغالک و عالم اسلام

یونان عسکرکی طرفندن ازیمیرک اشغال بیون پانچت خلافتی ، بیون کولولوی بادنن باشه فصل نهیج ایتدیسه ، دامارلرده قانیان سورک طرات حقی فصل غلیانه کتیردیسه بیون عالم اسلامکده بوقاره خیرک ایشینده عینی تأثیر و هیجانلره مشیوع اولدیننه امین اولیلدر .

بوکون عثمانلی امپراطورلنک الزده قانان بقیه نیک صوت حیاتی ک یقیندن ایشیدیرکن بزدن اوزق و بزدن آری بوردرک صدای ظاهری ده دیکایوروز . روحرک دوییدن بوجبهان منملاک نظهارات بهانستولتی ده بیک یقینده مشاهد ایدمه چکدر . بیون دنیا کورده جک که اغصاب لایقی ایستینان حقو قنرک آرقه سنده وظیفه منی مدرک ، نهیج ومنتقم قوت ، بیون عالم اسلامک قوت منمله سی بو تجاورلرک ازاله سینه نق جان ایتسدر . بو تجاورلرک ازاله سینه طومرو کدیلمه دیکی بزرده آسایش جهانی تهدید ایدن عمومی برتهلمک تک تمجیل وقوعنه

EK C: Milaşı İsmail Hakkı, "Hukukumuzu Muhafaza için Nasıl Çalışmalıyız?", Sebülürreşad, sayı: 417-418, 29 Mayıs 1335 (1919)

حقوقی محافظه ایچون ناسل چالشالی بز؟

ای مسلمان!

همیز بیابورزکه بوکون بتون مدنیت عالی واهل کتساب نامق
 طاشیان ک قوتل ، ک اسطوتلی حکومتلر حمزده انسانیت ومدنیت
 مقتضاسنی دگل ،
 بوک طوغری اولدینی قبول ایتک کندیلرینک عصرلردیبری
 ادنا ایتدکاری انسانیت، دین وحق دعوالری هب جمل وهب مسلمان
 طالی اطفال ایچون ترتیب ایدلش سنیه لردن دینارت اولدینی قبول ایتک
 دیک اولور، فقط بوکا ایتال بریه یلیرمی ؟ اونلر بزه کندیلرینی
 عینوت روحیه پرورشیاواشل، باخود نورمدنیتله کمال اخلاقی به تقرب
 ایتش ، خیرخواه ، خیرکار ، ناصح ومصالح مقتضایه توصیف و او
 مسورولته تقدم ایتمه مشتملریدی ؟ وزم بتون معارف کورتم قسم
 مدبرانمزک ، منورلرکزک ک شوخی بوکوشکی غریب مللراندن سصادر
 اولاجق هر ممالهک مطلقا حق و عدالتله موافق اولاجقنه
 و اونلره بلا قید وشرط تعیت ایتمهک خیردیشقه برتبعه تولید
 ایتمه چکنه قانع دکلامیدی ؟ و ذاتاً حریم بر ایتی کتدیک ایچبار
 و اغتایله کیرمش اولان مللک متارکین فوق الاماده حسن تاقی ایتمی
 غریب علانک برصیت مالمانسه ایتاعانندن لثت ایتبوریدی ؟ دعا
 دونه قدر همومیتله غریبلرک حقانیت دن آریلایه یقینلی اعتقادنده
 بولونلریمز بیوک برکت لیکل ایتکنده دکلی ایدی؟ هله سلاحرلی
 ترک وهرصورتله خاصانای قلع ایتش برملکنه متارکه اسکای مویتجه
 کیرله چی رسماً بیان ایلدکدکصرکه بیچاره معصوم ویکناه اهالی تک
 انکیزایبون
 مسلح عسکرلر صالدیردق چولوق؛ چوجوق زوالی کویلوک ایتا
 وهلاکنه راضی اولاجقلرینه ایتناقن تمکن اولایلیرمیدی ؟ باخصوص
 دول منفهک دنده ناوطلری، مثالری ، هر دلو قهار وغالب قوتلری
 حضورنده، تللی ناسز تنغرافترک اوروپا ، اسرحما کز مدیته سنه
 وقوعای عیناً و دحلقل وایصال ایتکنده بولوندینی برزمانده بوکی
 عقلله طوقوناجق مماله لک وقوعنه رضا کورتمک مدینه ناسبتنی
 کیم قبول ایدمیلیریدی ؟
 طوغریایی بز حضرت عیسی علیه السلامه نازل اولان انجیل شریفه
 ک جزئی مناسبتی اولان کسدر طرفدن بیله بوله وحشی قتلردرضا
 کورتیه یلمستی وچدامتزه صیدبرامبوروز؛ چونکه بزم بیله دیکمزه کوره
 دین عیسی تمسایله شفقت و انسانیت اوزرته مؤسسدر . حق
 قرآن کریمده خرسیتانلرک مسلمانلر عبت ومودتجه ک تریب اولدقنری
 و اونلرک تحیر و تکیردن عینت راهبرلی وروحانیلری بولوندینی بیان
 بیورلشدنر؛ لستیدیلله و ونجیدن فریم حودتقلدن انوا اللین قالوا
 انا نصاری ذک بان منهم قسینین و رهباناً وانهم لایستکبرون .

خانلر، آتایلمی تیز مسلمانلر طولاشیوردی. هرکوشه باشند تصادف
 ایدبان رمنجه به مقابل نصیبت منبی اولان برجام، بردگاک، کوریلوردی.
 آدق ساکنزنی ؛ مستکر، وغرض نسرلریرینه ؛ مهبج و فسوندکار
 تکبر صدالری طولدریریوردی ...
 مبدلریز بوش، بیخالمریز طولو دکلدی. چارشولورنده شاقلمی
 عتکرلر دکل ؛ جبلی ناجرلر کوریلوردی . بیه چکنز ، کیه چکنز ،
 یانیمی ایلردن کایوردی . یوردیزده الیسه لریزی طوقوجسوق
 سننکارلریز ، بیه چکنزی چقاره سق دچیرلریز واردی . کویلریز
 بوش ، کنبلریز جاییز ، سننخالمریز بیقیسق ، ناولریز هرکنز
 دکلدی . فرنیک ک آدیمی طوبایان آناملو ده ناسلر قایبور، جسامیز
 سوزیلر اولتلاپور، زنینک کاروانلر طولاشیوردی .
 استانبول برخیزه دکلدی . معظم سرائیری، شبرین جاملری، فسوندکار
 کاشانلری ، بیوک قوناقلری ایله بدایع برتلری تسخیر ایدن بر بلده
 عشان ایدی . جهات ک بوکون بوتون بونلر ، بلکه یلرین اوتویله جق
 بر ناملر ؛ تاریخیند بایقنه برنی دلدنر ...
 ایچیزده آتالریزک ماضیسنی انکار ایدن توره دیلر برینه او
 ماضیه حرمتکار رهبرلر بتمش اولسه ایدی ، شیه بوقه بز امین
 خطومرله هم آورویا ایله آرمه دی اوزون مسافه تمدنی آرزمانده
 قطع ایدر ، همه یئنگیزی ، حرغری داهای واضیح بر تعمیر ایله
 موجودیزی قونلریر ، بوکوشکی لاکنکل کونلری کورمن ، بومدهش
 بحران ایتیمی به دوشزدک . فقط ، عجباً وقت بوس بوتون کیمی؟
 عجباً صداتی بر ایتیاہ یزی بو کورودن قونلریمیزی ؟ جهانده
 انکالیزطن ایتدیگنمخوللری ، تصور ایدمیدیکنر انقلابلری کورمدکی؟
 اوج معظم دولت بچسوله ایلرچالانش ، بیقلمش اولان (لهستان)
 بوکون او اوج سلطنتیک انقاشی اوزرنده بریلوری ؟ او حالده نهن
 یاسه دوشلم . دوشونلم که تقیم ایدلش اولده لهستان توله مشدی .
 چونکه باشامنه عزم ایدن برات واردی . چونکه اوطاقی اولدینی
 تولدریمک جالیلتلرله قارشو اولک اوژ اولادلی آرمشده کندیسنه
 بیلمسزین ، طوره سزین جات نفع ایدن حقیق منورلر واردی .
 بالکز ، بانی دوشونلور ، اولک روحی آکلار ، احساساتی طویار ،
 المریله سیزلار ، نور ، فقط آتالریزک ماضیسنی انکار ایدن توره دیلر
 دکل، حقیقتاً منور رهبرلر عزم ایله چایشولورسه، هیچ شیه بوقک،
 بو عملکت یسنه بوکولور، بوملت سنه دیربلور . چونکه بورکدهکی
 قناییت حیاییه ، لیاقتدار . اولدکی صلابت دیکه ک قیاض بر منبع
 حیت واخلوقدر .

TRABZON'DA YAYINLANAN İSTİKBAL GAZETESİ'NE GÖRE İZMİR'İN KURTULUŞU

Hikmet Öksüz*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile bittiğinde Anadolu, Mütareke koşulları gereği işgale açık bir duruma getirilmişti. Mütareke'nin 7. ve 24. maddeleri başta olmak üzere bazı maddeleri İtilaf Devletleri'nin işgaline zemin hazırlarken, diğer maddelerle de ekonomik ve askeri açıdan ülke savunma yapamaz hale getirilmişti.¹ Yunanistan da bu durumdan faydalanarak Trakya ve Ege bölgelerinde yayılmacı bir siyaset uygulamaya başlamıştır. Henüz savaş sona ermeden yapılan gizli antlaşmalar ile Ege Bölgesi İtalya'nın işgal edeceği alan olarak belirlenmişti. Fakat İtalyanların güçlenme ihtimali karşısında daha zayıf bir Yunanistan'ın Ege'de hâkim olması, İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına daha uygundu. Bu nedenle İzmir başta olmak üzere Ege'nin Yunanlılarca işgaline Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesi bahane edilerek izin verilmiş ve İç Anadolu'dan Marmara'ya, Batı Trakya'dan da İstanbul sınırlarına kadar gerçekleşen Yunan ilerleyişine göz yumulmuştur. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Osmanlı topraklarında büyük bir infiale neden olmuştur. İzmir'in işgaline karşı gösterilen tepki İzmir'in kurtuluşuna kadar yerel basın da yer almıştır. İşgal esnasında Yunanlıların bölgenin Müslüman ahalisine uyguladığı zulüm, katliam ve göçe zorlama politikası² sürekli olarak ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan vatandaşlara yerel basın aracılığı ile duyurulmuştur. Yunanlıların İzmir'i işgalinden hemen sonra 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla bağımsızlık meşalesi yakılmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'den Yunanlıların atılmasıyla Milli Mücadele zaferle sonuçlanmıştır. Büyük Taarruz adı verilen son savaşın başlamasıyla birlikte İzmir'e doğru ilerleyen Türk ordusunun kazandığı zafer yerel gazetelerde gün gün verilmiş, İzmir'in düşmandan tamamen kurtarılmasıyla birçok şehirde kutlamalar yapılmış ve şenlikler düzenlenmiştir. Bu şehirlerden birisi de Milli Mücadele boyunca gösterdiği fedakârlık ve kahramanlıklarla bilinen Trabzon şehri olmuştur.

İşgal sürecinden başlayıp kurtuluşa kadar geçen dönemde devamlı olarak İzmir'deki gelişmelerden haberler aktaran gazetelerden biri de Trabzon'da çıkan

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, h.oksuz@ktu.edu.tr.

¹ Bkz. Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 519-524.

² Salim Gökçen, "Milli Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", *CTAD*, 12(23), 2016, s. 92.

“İstikbal” idi. 10 Aralık 1918 tarihinde Faik Ahmet (Barutçu) liderliğinde yayım hayatına başlayan gazetenin, 11 Mart 1925’teki kapatılışına kadar 1426 sayısı yayımlanmıştır. İlk basıldığı yer bir Rum matbaası olmuş, fakat daha sonra Sakız Meydanı’nda yer alan kendi matbaasına taşınınca daha etkin bir yayın politikası izlemiştir.³ İstikbal Gazetesi’nin kuruluş amacı aynı zamanda gazetenin başyazarı olan Faik Ahmet Bey’in bir yazısında belirttiği gibi; Milli Mücadele’yi desteklemek, İstanbul Hükümeti’nin mağlubiyeti kabullenen politikasının karşısında durmak, Türklüğü savunmak, bağımsızlık mücadelesinin stratejisini iç ve dış kamuoyuna duyurmak ve işgalcilerin gerçek niyetini ortaya çıkarıp halka anlatmak şeklinde tezahür etmiştir.⁴ Faik Ahmet Bey, İzmir’in işgalinin geçici olduğunu, Meclis-i Ali’de alınan kararlar şehrin Osmanlı hâkimiyetinde olup geçici olarak Yunanistan’ın idaresine bırakıldığını ileri sürmüştür. Buna göre İzmir’in dâhil olacağı devlet birkaç sene içerisinde yapılacak halk oylaması ile belli olacaktı. Fakat zaman ilerledikçe İzmir’in geri alınacağı umudu yerini Yunanlıların bölgede gerçekleştirdiği zulüm ve vahşet haberlerine bıraktı. Yunan idaresindeki bölgelerde yaşayan Müslüman sayısındaki gerileme İstikbal Gazetesi’nin sahibi ve başyazarı olan Faik Ahmet Bey’in dikkatini çekmekteydi. Faik Ahmet Bey bu sayıların incelenmesi halinde Yunanlıların zihniyetinin ve Müslümanlara karşı uygulanan imha siyasetinin ortaya çıkacağını iddia etmiştir.⁵ İzmir’de yaşanan olayların İstikbal Gazetesi’nde sıkça yer bulması Milli Mücadele lehine kitlelerin motive olmasına da yardımcı olmaktaydı. Bu haberlerde kutsal mekânlarla yapılan saygısızlıklar⁶, Türk kadınlarının ve çocuklarının ırz ve namusuna karşı gerçekleştirilen saldırılar⁷, Müslümanlara karşı işlenen cinayetler, yağma ve hırsızlıklar anlatılmaktaydı.⁸

Yunanlılar tarafından İzmir ve mülhakatında tahrip edilen yapıların miktarı bir eserde şöyle aktarılmıştır: Bornova nahiyesinde 7 okul, 11 cami ve mescid, 7 mezarlık, 1 fabrika, 4 ev, 4 çiftlik; Torbalı nahiyesinde 1 hükümet konağı, 2 okul, 2 medrese, 1 cami, 3 fabrika, 562 ev, 2 han, 28 dükkân, 5 çiftlik; Değirmendere nahiyesinde 2 cami; Dağ-ı Kızılca nahiyesinde 15 okul, 26 cami ve mescit, 6 fabrika, 1 tekke, 909 ev, 2 han, 5 medrese, 2 türbe, 3 askeri bina, 91 dükkan, 11 çiftlik; Tire kazasında 3 okul, 1 cami, 91 ev, 1 mağaza; Kuşadası kazasında 1 konak, 8 okul, 173 ev, 1 çiftlik; Karaburun kazasında 2 cami; Nif kazasında 3 okul, 11 idari bina, 5 cami, 2 mezarlık, 1 tekke, 5 fabrika, 394 ev, 6 han, ve 66 dükkân.⁹

³ Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basım*, Ankara 2010, s. 161; Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1992, s. 54.

⁴ Faik Ahmed, “Maksadımız Emelimiz”, *İstikbal*, 27 Ocak 1921.

⁵ Faik Ahmed, “İzmir’in Âtisi”, *İstikbal*, 4 Mayıs 1920.

⁶ “Yunan Alçaklığı”, *İstikbal*, 21 Mart 1921; “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 5 Mayıs 1922.

⁷ “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 23 Nisan 1922; “İrz Düşmanları Melunlar”, *İstikbal*, 22 Haziran 1922.

⁸ “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 29 Haziran 1921.

⁹ *Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Haz. Mustafa Zahit Önder, İstanbul 2020, s. 257-258.

1923 yılında hazırlanan başka bir belgede de sadece İzmir'de 66 köy tamamen 87 köy ise kısmen yanmıştı. Yangınlarda 3541 hane tamamen 1453 hane de kısmen tahrip olmuştu.¹⁰

Yunan işgalinin bitmesi ve İzmir'in kurtuluşu haberleri de gazetenin sayfalarında sıkça yer bulmuştur. Bu kapsamda Yunanlıların yaklaşan Türk ordusundan nasıl kaçtığı, düşman orduları karşısında kazanılan zafer ve Yunan ordusunun gerileyişi ve esir alınması gibi süreçlerin yanı sıra Türk ordusunun şehre girişi, İzmir yangını meseleleri ve diğer şehirlerdeki kutlamalar üzerinde sıklıkla durulmuştur.

Türk Ordusunun İlerleyişi ve İzmir'deki Durum

Milli Mücadele'nin başarılı olması için büyük fedakârlıklarla savaşan Türk orduları Sakarya Savaşı'nda kazanılan zaferden sonra savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçmiş ve taarruz hazırlıklarına başlamıştır. 26 Ağustos'ta başlayan ileri harekât 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da gerçekleşen Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanmasıyla farklı bir evreye girdi. Yunan orduları hızla geri çekilmeye, Türk orduları ise İzmir'e doğru ilerlemeye başladı. İstikbal Gazetesi de İzmir'de yaşananlarla ilgili gelen bilgileri okuyucularına günü gününe aktarmaktaydı. Bu haberlerin birinde 4 Eylül 1922 gecesinde İzmir sokaklarında *Erketo Turkos* (Türkler Kapıda) çılgınlıklarının duyulduğundan ve şehirde inzibatın kalmadığından bahsedilmekteydi. Yunanlıların telaşa denize atlayıp vapurlara tırmanmaları gazete tarafından “farelere” benzetilmiştir.¹¹

İstikbal'de yayımlanan haberlere göre; İzmir limanında dört adet nakliye gemisi bulunan Yunanistan'ın subay ve aileleri telaş ve heyecan içerisinde bu vapurlara ulaşmaya ve merdivenleri tırmanmaya çalışıyordu. Cepheden gelen yaralıların çokluğu nedeniyle hastanelerde ve hususi evlerde yer kalmamış, Yunan yaralıları her türlü yardımdan mahrum halde istasyonda kalmıştı. İzmir'in işgaliyle birlikte buraya atanan Yunan Vali (Komiser) İstiryadis şehirdeki İtilaf Devletleri'nin konsoloslarına başvurarak askerden firar edenlerin çokluğundan dolayı bundan sonra asayiş sağlamayacağını bildirmiştir. Konsoloslar bunun üzerine asayişin sağlanması için İstanbul'da bekleyen İtilaf Devletleri donanmasından ikişer adet İngiliz ve Fransız zırhlısı gönderme talebinde bulunmuş, zırhlı gemiler İzmir'e doğru hareket etmiştir.¹²

Türk askerinin İzmir'e yaklaşmasıyla birlikte şehirden kaçışlar da artmaya başlamıştı. Fransız gazetesinden aktarılan haberlere göre İzmir'deki olağanüstü karışıklıklardan dolayı Yunanistan'ın talebi üzerine ikişer adet Fransız, İngiliz ve Amerikan zırhlısının İstanbul'dan İzmir'e hareket ettiği teyit edilmiştir. İzmir'deki

¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mevzalımi – II*, Ankara 1996, s. 313.

¹¹ “İzmir'de Vapurlara Fareler Gibi Tırmanıyorlar”, *İstikbal*, 7 Eylül 1922.

¹² “İngiliz Tebaası da Şehri Terk Ediyor.”, *İstikbal*, 7 Eylül 1922.

Yunan Komiseri İstiryadis tarafından teşkil edilen kordon hattına rağmen firarı askerler devamlı olarak şehre iltica etmekteydi. Rumların İzmir'den göç etmesiyle birlikte şehirdeki muamelat ve ticaret de durma noktasına gelmişti. Binlerce yaralı asker vapurlar ile İzmir'den adalara taşınmış, geriye kalan birlikler içerisinde de karışıklıklar başlamıştı. Örneğin; Tekfur Dağı'ndan Anadolu'ya nakledilmek istenen bir Yunan askeri fırkasının isyan etmesi ile subaylar ve askerler birbirlerine silah çekmişti.¹³

İzmir'in Türklerin Kontrolüne Girmesi

İstikbal Gazetesi İzmir'deki Yunan hâkimiyetinin bitmesini büyük bir sevinçle karşılamış ve okuyucularına aktarmıştır. Milli Mücadele'nin safahatına ait gelişmeleri manşetten veren gazete bu haberi de 10 Eylül'de; "*Güzel İzmir Kalelerine Dün Sabaktan İtibaren Pek Şanlı Bayrağımız Rekez Edilmiş Bulunuyor*" ve "*Düşman Serniğün Oldu. Güzel İzmir Al Bayrağa Kavuştu*" satırlarıyla aktarmıştır. Aktarılan resmi bir tebliğ'e göre de muzaffer Türk ordularının süvarileri 9 Eylül günü öğleden önce saat 10 civarında Türk halkının sevinç gözyaşları arasında İzmir'e dâhil olmuştur. Tebliğde üç senelik işgalden sonra anavatana kavuşan İzmir'in selamlandığı, orduya ve azimkâr millete şükran ve tebriklerin arz edildiği söylenmekteydi.¹⁴ Türklerin kontrolü ele almasından sonra İzmir'de bulunan çeşitli hükümetlerin konsolosları kendi halklarını korumak için tedbirler almıştır. Bu kapsamda Fransa'nın iki zırhlısı İzmir limanında bekliyordu.¹⁵ 12 Eylül'de ise İngilizler vapurlara bindirilerek şehirden çıkarılmıştır.¹⁶

Türk askerinin İzmir'de karşılaştığı durum ayrıntılı olarak İstikbal Gazetesi'nde ele alınmıştır. Dâhiliye Vekil'inin verdiği bilgilere dayanan habere göre; düşmanın son direncini kırarak şehre giren Türk askerleri, Yunanlıların denizle olan bağını kesmiş ve çok sayıda top, tüfek, malzeme ve erzak kazanmıştır. İslam ordusunun İzmir'de muzaffer olmasıyla Allah'a şükredilmiş, Millet Meclisi Hükümeti, Baş Kumandan, ordu kumandanları ve bütün askerler için şükranlar sunulmuştur.

Gemilere binemeyen düşman orduları esir edilmekteydi.¹⁷ İzmir'in güneyinde alınan esir sayısı dört bin asker ve subayı bulmuştu. Pek çok top ve mitralyöz de ele geçirilmiştir.¹⁸ İzmir'e giren ilk Türk birliklerine bazı evlerin damlarından bombalar atılmış ve tüfekte ateş açılmıştır. Türk askerleri bu saldırıya karşılık vermemiş, hatta birliklerin kumandanı Şerafettin Bey¹⁹ üzerine atılan bombalarla iki kez muhtelif

¹³ "Kaçan Kaçanal", *İstikbal*, 8 Eylül 1922.

¹⁴ "Resmi Tebliğ: 9-10 Eylül 1922", *İstikbal*, 10 Eylül 1922.

¹⁵ "İzmir'de", *İstikbal*, 10 Eylül 1922.

¹⁶ "İzmir'deki İngilizler", *İstikbal*, 12 Eylül 1922.

¹⁷ "Kahraman Kıtataımız İzmir'imize Nasıl Girdi?", *İstikbal*, 13 Eylül 1922.

¹⁸ *İstikbal*, 14 Eylül 1922.

¹⁹ Yüzbaşı Şerafettin Bey anne tarafından Trabzonlu, baba tarafından Kırımlı bir aileye mensup olarak 1889'da İstanbul'da doğmuştur. Harp Okulundan mezun olduktan sonra

yerinden yaralanmıştır. Buna rağmen askerlerine karşılık vermemelerini emretmiştir.²⁰ Bu bombalama eylemlerinden biri Pasaport İskelesi önünde gerçekleşmişti. Burada silah ve bomba taşıyan bir Rum, Yüzbaşı Şerafettin Bey'e bomba fırlatmış, Şerafettin Bey'in atı ölmüş kendisi ise yaralı olarak kurtulmuş, olayın faili ise yakalanamamıştır.²¹

O esnada Ermeni mahallesinden geçen askerlerin üzerine de yaylım ateşi açılmıştır. Bu durum karşısında anarşi ve saldırıların önlenmesi için yapılan çalışmalar, önceden hazırlanan bir tertip içerisinde düzenli ve şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır. Buna yapılan mukabele sonucu yer yer yangınlar çıkmış, ateşi söndürmek isteyen tulumbacıların faaliyetlerini engellemek için de ateş açılmıştır. Türk askerinin metanetini koruyarak kendilerine karşı yapılan tecavüzlere karşılık vermeyişi İzmir'de bulunan yabancı memurların da takdir ve hayretine mazhar olmuştur. İstanbul'dan İzmir'e gelen bir vapurdan yapılan gözlemlerin yer aldığı bir habere göre; Türklerin kontrolüne girmesinden sonra İzmir'de meydana gelen hadiselerle karşı bazı şiddetli tedbirler alınmıştı. Birçok kişi yaptıklarının cezasından kaçıp kurtulmak için denize atlamış ve herhangi bir vasıtaya ulaşamadığından boğulmuştu. Ölenlerin cesetlerini toplayacak vakit olmadığından birçok cesedin su üstünde görüldüğü bildirilmiştir. İstikbal Gazetesi bu tablo üzerine her bölgede olduğu gibi İzmir'de de vakaların abartılabileceğini vurgulayarak bu tür olayların açıklığa kavuşturulmasında belli kanıtlara ihtiyaç duyulduğunun altını çizme ihtiyacını hissetmiştir. Sonuç olarak İzmir'de sükûnun sağlandığı ve Türk kıtalarının şehri kontrol altına almasının bütün yabancı devletler tarafından takdirle karşılandığı okuyuculara aktarılmıştır. Bu süreçte hiç kimsenin şehirden çıkmamasına karar verilmiş, çıkabilen az sayıda kişinin de özel belgeler temin etmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²²

İzmir Yangını

İzmir'in yeniden Türklerin eline geçmesiyle birlikte şehirde büyük bir yangın başlamıştı. İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic'in raporunda Büyük Taarruz'un başlamasından sonra Yunanlıların mecbur kalırsak "İzmir'i yakacağız" dediklerinden bahsedilmekteydi. Raporda 11-12 Eylül 1922'de gece yarısından bir saat sonra Ermeni mahallesinden bir yangın haberi geldiği ve Rumların da zarar gördüğü belirtilmiştir. Ermeni mahallesinin her tarafında çıkan yangın nedeniyle mevki kumandanı Kâzım Paşa'dan yardım istenmiş, yangın söndürülmeye

Trablusgarp, Balkanlar, Çanakkale, Dobruca ve Irak gibi cephelerde savaşmıştır. Daha sonra da Milli Mücadele'ye katılarak İzmir'e ilk girenlerden biri olmuştur.

²⁰ "İzmir Yangını Hakkında Tafsilat", *İstikbal*, 28 Eylül 1922.

²¹ Kemal Arı, "Yüzbaşı Şerafettin Bey ve Buhara'dan Gelen Kılıç, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015, s. 318-320.

²² "İzmir Yangını Hakkında Tafsilat", *İstikbal*, 28 Eylül 1922.

çalışılırken itfaiyecilere kurşun sıkıldığı da bu raporda yer almıştır.²³ Yunan ve Amerikan basınında yangını çıkartanların Türkler olduğu propagandası yapılmış ve Türklerin bu yolla Hristiyanları gönderip azınlık sorununu çözebileceklerini umdukları aktarılmıştır.²⁴ İtalyan basını ise İzmir yangının evlerin ahşap olmasından dolayı çok hızlı yayıldığını, İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın tüm çabasına rağmen yetersiz araç nedeniyle yangının söndürülemediği bilgisini okuyucularıyla paylaşmıştır. 17 Eylül tarihli bir gazeteye göre devam eden yangında 300 bin kişinin evsiz kaldığı vurgulanmıştır. İtalyan basını da Amerikan ve Yunan basını da olduğu gibi yangını çıkaranların Türkler olduğu şüphesi üzerinde durmuştur.²⁵ Bu yangın haberleri ve detayları *İstikbal*'de de yer almış hatta yakılan yerlerdeki yoksul kimseler için yardım kampanyası düzenlenmiştir.²⁶ 13 Eylül'de Ermeni mahallesinin dört yerinde birden çıkan yangın 24 saat sürmüş ve Hristiyan mahallesini yıkmıştır. Frenk Mahallesi adı verilen bu muhitte oluşan hasarın toplamı 100 bin liradan fazlaydı. Gazeteye göre İzmir'i yakanlar şehirde saklanmış olan Rum ve Ermeni çeteleri idi. Yangın esnasında pek çok kişi yanarak hayatını kaybetmiştir. Divan-ı Harp tarafından yargılanan kundakçılar idama mahkûm edilmiştir. Bir Amerikan muhabirinin gözlemlerine göre iç kesimlerden İzmir'e iltica eden Rumlardan bazıları yangın ile deniz arasında sıkışmış ve iaşeleri sağlanamadığından feci şekilde can vermiştir.²⁷ Yangın sonucunda İzmir'in Rum, Ermeni ve Frenk mahallelerini teşkil eden kısmının çoğu tahrip olmuştur. Yalnız Karşıyaka yangından kurtulmuştur.²⁸

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sürecinde işgalci askerleri karşılayan İzmir Metropolit Hrisostomos Müslüman halkın tepkisini çekmiş; Türkler aleyhine gerçekleştirdiği faaliyetlerle ön plana çıkmıştı. Hrisostomos Türklerin İzmir'e hâkim olmasıyla Nurettin Paşa'yı ziyaret etmiş ve tebriklerini sunmuştur. Fakat işgal süresince işlediği suçlar nedeniyle sorgulanmak üzere karakola götürülürken yolda linç edilip öldürülmüştü.²⁹ Bu haber *İstikbal Gazetesi*'ne de yansımış Rum Metropolitinin ölüm hadisesi halk kitlesinin eseri olarak aktarılmıştır.

²³ Mustafa Üzel, "1922 Büyük İzmir Yangını Raporu", https://www.academia.edu/42667013/B%C3%BCy%C3%BCK_%C4%B0zmir_Yang%C4%B1n%C4%B1_Raporu_1922 (Erişim Tarihi: 24.04. 2022)

²⁴ Turgay Bülent Gökçürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum", *ÇTTAD*, XII/24, 2012, s. 127-129.

²⁵ Mevlüt Çelebi, "İtalyan Kaynaklarında İzmir'in Kurtuluşu", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015, s. 183-188.

²⁶ "Yakılan Yurtlara Yoksul Kardeşlere Yardıma Koşunuz!", *İstikbal*, 14 Eylül 1922.

²⁷ "Güzel İzmir Yangını", *İstikbal*, 24 Eylül 1922.

²⁸ "İzmir Yangını Hakkında Tafsilat", *İstikbal*, 28 Eylül 1922.

²⁹ Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropolit Hrisostomos", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 2009, s. 36, 46.

Gazete hadiseyi Rumlara atfedenlerin olduğunu belirtirken, Hrisostomos'un rahip kıyafetinin altında hunhar bir komitacı ruhu taşıdığını da satırlarına eklemiştir.³⁰

İstanbul'da da Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı bir eylem yapılmıştır. İzmir'in kurtuluşu haberlerinin İstanbul'a ulaşmasıyla vatandaşlar olağanüstü bir kalabalıkla coşmuş ve Fatih meydanında toplanarak Cenab-ı Hakk'a Türk ordularının daima muzaffer olması için dua etmişti. Bu suretle 10 binlerce Türk ve Müslümandan oluşan ahali Sultan Ahmet yoluyla Eminönü'ne gelip karşı yakada korkuya neden olmuştur. İngilizlerin engel olmasıyla kalabalık Beyoğlu tarafına gidememiş, fakat Fener Rum Patrikhanesi'ne doğru tezahüratta bulunmaktan da geri durmamıştır. Bu sırada vatan düşmanı sayılan Ali Kemal Bey'in matbaası tahrip edilmiş, İngilizlerin silah kullanılmasını men etmesine rağmen havaya sürekli olarak ateş edilmişti.³¹

İzmir'in Kurtuluşu Nedeniyle Yapılan Kutlamalar

İzmir'in kurtulduğu haberinin yurtiçinde yayılmasıyla birlikte çeşitli yerlerde kutlamalar yapılmıştır. Bu kutlamalar İstikbal Gazetesi'nde sıklıkla yer bulmuştur. Ankara'da silahlar ve toplar atılmış, nümayişler düzenlenmiştir. Heyet-i Vekile Reisi nutkunda kahraman orduyu, fedakâr milleti ve askeri levazımı sırtında taşıyan Türk kadını alkışlamıştır. Ankara'da atılan toplardan sonra vaktin geç olmasına rağmen meşaleler yakılmış ve mızıkalarla dolaşan halk sabaha kadar coşkuyla nümayiş yapmıştır. Şehrin her tarafı bayraklarla donatılmış muazzam bir miting düzenlenmiştir. Kadın-erkek her sınıftan halkın, bütün mekteplerin ve askeri kıtaların katılımıyla tertiplenen mitingde İzmir'in anavatana katılımı; İzmir Maarif Müdürü Vasıf, Saruhan Mebusu Necati Bey ile diğer katılımcılar tarafından irat edilen nutuklarla ele alınmış Türk ordusuna, Büyük Millet Meclisine ve onun hükümetine şükran ve tebrikler sunulmuştur. Hükümet adına İcra Vekilleri Heyeti Reisi konuşma yapmış Türk milletinin milli gayeye ulaşana kadar mücadelesine devam edeceğini söylemiştir. Konuşmalar bittikten sonra tekbir sesleri arasında kurbanlar kesilmiş ve resmi bir geçit yapılmıştır. Halk, coşku içinde tezahüratlarına devam etmiştir.³²

Şenliklerin yapıldığı yerlerden birisi de Trabzon'du. Trabzon'da yapılan şenlikler bir sonraki gün İstikbal'de ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu habere göre Trabzon'da şenlikler 10 günden beri devam etmekteydi. 13 Eylül'deki şenlikler ise özel bir düzenlemeyle gerçekleştirilmişti. Kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık düzenlenen büyük bir merasime katılmıştır. Üç seneden fazla bir süredir işgal altında kalan İzmir'in maddi ve manevi büyük fedakârlıklar sonucunda kurtulması Trabzonluları sevince boğmuştu. İnönü Meydanı'ndan Güzelhisar'a kadar olan büyük ve uzun caddenin dışında bilhassa çarşı ve hepsinden daha güzel olarak Kunduracılar Caddesi emsaline rastlanmayacak bir şekilde süslenmişti. Türk milletinin yıllardır gülmeyen yüzüne tarihi zaferlerle birlikte coşku ve iftihar

³⁰ "İzmir Yangını Hakkında Tafsilat", *İstikbal*, 28 Eylül 1922.

³¹ "İzmir'in İstirdadı Üzerine İstanbul'da Cüş-u Hüruş", *İstikbal*, 11 Eylül 1922.

³² "Ankara'da Güzel İzmir Şenlikleri", *İstikbal*, 13 Eylül 1922.

yerleşmişti. Uzun bir aradan sonra kazanılan bu büyük zafer Türk halkına en büyük sevinci yaşatmıştır. Bu nedenle şenlikler boyunca yerel halk tezahüratlarını en yüksek seviyede yapmıştır. Yürüyüşe başlayan topluluk Zağnos Meydanı'nda toplanmış ve aşağıdaki sırayla Tabakhane Köprüsü'nden geçerek çarşıya inmiş ve bu caddeyi takiben Güzelhisar'a ulaşmıştır:

1- Şark Cephesi Mızıkası

2- Şehit Yavruları

3- Alimler, Meşayih, Dedeler

4- Askeri ve Mülki Erkan, Zabitan ve Memurlar

5- Meclis-i İdare, Müdafaa-i Hukuk, Encümen-i Vilayet, Belediye, Hilal-i Ahmer, Ticaret Odası, Baro Heyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Eşraf ve Tüccar, Muallimler Cemiyeti, İdman Ocağı, İdman Grubu, Kayıkçılar Heyeti

6- Kız Mektepleri

7- Altıncı, Yedinci, Sekizinci Çocuk Alayları, Sultani ve Darümuallimin

8- Kıttaat-ı Askeriye, Cebel ve Sahra bataryaları

9- Milli atlı gruplar ve yaya olarak şehir halkı.³³

Topluluk Güzelhisar'a doğru coşkulu bir şekilde yürürken tekbirler getirilerek, ilahiler okunmuş, en önde Şark Cephesi Mızıkası ile Trabzon Eytam Sanayi Mektebi Mızıkası zafer havaları çalmıştır. Alay çarşıya girdiği andan itibaren sayısız havai fişek atılmış ve adedi binlere varan bu fişeklerin yükseklerde kopardığı gürültü, kalabalık Güzelhisar'a varana kadar devam etmiştir. Pek zarif ve zengin bir surette donatılmış olan çarşıda, her mağazadan gülsuyu ve lavanta serpilmiş, herkese hediyeler verilmiştir. Hacı Harunzade ticarethanesi Hilal-i Ahmer tebrik kartları dağıtmıştır.

Şenliklere katılanlar kurban kesiminden sonra resmigeçitte bulundu. Resmigeçitte; şehit çocukları, kız mektepleri, çocuk alayları gibi gruplar yer alırken 54. Alayın Birinci Taburunun askerleri tüfeklerini zafer dalları takıp bayraklarla süslemişti. Topluluk Güzelhisar'a ulaştıktan sonra törene Kâzım Karabekir Paşa, Vali Hazım Bey (Tepeyran), Kolordu Komutanı Ali Sait Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey, askeri ve mülki erkân iştirak etmiştir. Duların ardından İstikbal Gazetesi'nin sahibi Faik Ahmet Bey ve Kâzım Karabekir Paşa birer konuşma yapmıştır. 101 pare top atışından sonra dağılan halk bu sefer İnönü Meydanı'nda toplanmış ve burada öğrenciler tarafından çeşitli spor gösterileri yapılmıştır. Bu alanda Rus Konsolosu da hazır bulunmuştur. Trabzon resim, tak ve yazılarla süslenmiş, belediye binasına "Yaşasın masum milletin hak uğrunda kan ve can veren kabramanları. Yaşasın, bizî Güzêl İzmir ve Bursa'mıza kavuşturan arslanlar. Fedakâr ordumuza binlerce yüz binlerce hürmet"

³³ "Trabzon Dün Misli Görülmemiş Şenlikler Yaptı", *İstikbal*, 14 Eylül 1922; Hikmet Öksüz, "Trabzon'da Zafer Şenlikleri", *20.Yüzyıl Başlarında Trabzon, Toplumsal Tarih Yazıları*, Trabzon 2014, s.274-275.

yazıları asılmıştır.³⁴ İnönü Meydanı'nda yapılan spor müsabakaları İstikbal Gazetesi'nin 20 Eylül 1922 tarihli sayısında detaylı olarak ele alınmıştır. Buna göre zafer şenlikleri kapsamında 100 metre hız yarışı, 500 metre mukavemetli hız yarışı, yüksek atlama, uzun atlama, sıırıkla yüksek atlama, disk atma gibi müsabakalar düzenlenmiştir.³⁵

İstikbal Gazetesi'ndeki İzmir ile ilgili haberler Eylül ayından sonra giderek azalmış ve yerini Trakya ile İstanbul'daki gelişmeleri içeren haberlere bırakmıştır. Bu dönemde nadir İzmir haberlerinden birisi mültecilerin durumu ile ilgiliydi. Bu habere göre İzmir'de 26 Eylül'den 1 Ekim'e kadar 150 bin kişi tahliye edilmiştir.³⁶

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesiyle birlikte Yunanistan bir kez daha genişleme hayallerine yaklaşmıştır. İtilaf Devletleri'nin çoğunluğunun desteği ile birlikte Ege ve Trakya'daki Yunan ilerleyişine izin verilmiş, bu kapsamda 15 Mayıs 1919'da İzmir şehri Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Üç seneden fazla Yunan işgalinde kalan bölgede Müslümanlara karşı yapılan zulüm gerek iç gerekse dış kamuoyunda gündemi sıkça meşgul etmiştir. Nitekim bu süre içerisinde sadece İzmir'de çok sayıda Müslüman öldürülmüş, tecavüze uğramış, malına ve mülküne el koyulmuş ya da evleri yakılmıştır. Uzun süre devam eden matem döneminden sonra, Sakarya Savaşı'nın akabinde başlayan Türk ilerleyişi ve adım adım ulaşan zafer haberleri İstikbal Gazetesi'nde coşkuyla karşılanmıştır. Yunanlılar tarafından işgal edilen bütün şehirler tek tek geri alınmakta ve Yunan orduları Ege ve Marmara denizine doğru sürülmekteydi. Gazete, gelişmeleri başlıksız olarak birinci sayfadan okuyucularına duyurmuştur. Detayları ise ayrı haber olarak vermiştir. Eylül 1922 başlarından itibaren İzmir'e yaklaşan Türk ordularının durumu da bu satırlarda kendisine yer bulmuş, Yunanlılar arasındaki panik ve Yunan askerlerinin gerileyişi özellikle vurgulanmıştır. Nitekim Türk askerlerinin İzmir'e girmesi ve kontrolü sağlaması ile birlikte bütün ülkede şenlikler ve nümayişler düzenlenmiştir. İstikbal Gazetesi, Ankara ve Trabzon'daki kutlamalara geniş yer ayırmıştır. Ayrıca İzmir'de meydana gelen yangın, İzmir Metropolitinin linç edilmesi ve İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'ne gösterilen tepki de gazetenin sütunlarında kendine yer bulan konular arasındaydı.

³⁴ "Trabzon Dün Misli Görülmemiş Şenlikler Yaptı", *İstikbal*, 14 Eylül 1922.

³⁵ "Spor Eğlenceleri", *İstikbal*, 20 Eylül 1922.

³⁶ "İzmir Temizlendi", *İstikbal*, 15 Ekim 1922.

Kaynaklar

- “Ankara’da Güzel İzmir Şenlikleri”, *İstikbal*, 13 Eylül 1922.
- “Güzel İzmir Yangını”, *İstikbal*, 24 Eylül 1922.
- “İngiliz Tebaası da Şehri Terk Ediyor.”, *İstikbal*, 7 Eylül 1922.
- “İzmir Temizlendi”, *İstikbal*, 15 Ekim 1922.
- “İzmir Yangını Hakkında Tafsilat”, *İstikbal*, 28 Eylül 1922.
- “İzmir’de Vapurlara Fareler Gibi Tırmanıyorlar”, *İstikbal*, 7 Eylül 1922.
- “İzmir’de”, *İstikbal*, 10 Eylül 1922.
- “İzmir’deki İngilizler”, *İstikbal*, 12 Eylül 1922.
- “İzmir’in İstirdadı Üzerine İstanbul’da Cüş-u Hüruş”, *İstikbal*, 11 Eylül 1922.
- “Kaçan Kaçana!”, *İstikbal*, 8 Eylül 1922.
- “Kahraman Kıtataımız İzmirimize Nasıl Girdi?”, *İstikbal*, 13 Eylül 1922.
- “Resmi Tebliğ: 9-10 Eylül 1922”, *İstikbal*, 10 Eylül 1922.
- “Spor Eğlenceleri”, *İstikbal*, 20 Eylül 1922.
- “Trabzon Dün Misli Görülmemiş Şenlikler Yaptı”, *İstikbal*, 14 Eylül 1922.
- “Yakılan Yurtlara Yoksul Kardeşlere Yardıma Koşunuz!”, *İstikbal*, 14 Eylül 1922.
- “Yunan Alçaklığı”, *İstikbal*, 21 Mart 1921; “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 5 Mayıs 1922.
- “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 23 Nisan 1922; “İrz Düşmanları Melunlar”, *İstikbal*, 22 Haziran 1922.
- “Yunan Mezalimi”, *İstikbal*, 29 Haziran 1921.
- Albayrak, Hüseyin, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, Ankara 2010.
- Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Haz. Mustafa Zahit Önder, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020.
- Arı, Kemal, “Yüzbaşı Şerafettin Bey ve Buhara’dan Gelen Kılıç, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015.
- Atalay, Bülent, “İşgal Döneminde İzmir Metropolit Hrisostomos”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 2009.
- Çelebi, Mevlüt, “İtalyan Kaynaklarında İzmir’in Kurtuluşu”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015
- Erim, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.
- Faik Ahmed, “İzmir’in Âtisi”, *İstikbal*, 4 Mayıs 1920.
- Faik Ahmed, “Maksadımız Emelimiz”, *İstikbal*, 27 Ocak 1921.
- Gökçen, Salim, “Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri”, *CTAD*, 12(23), 2016.

Göktürk, Turgay Bülent, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum”, *ÇTTAD*, XII/24, 2012.

İstikbal, 14 Eylül 1922.

Öksüz, Hikmet, “Trabzon'da Zafer Şenlikleri”, *20.Yüzyıl Başlarında Trabzon, Toplumsal Tarih Yazıları*, Serander Yayınevi, Trabzon 2014.

Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi – II*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996.

Üzel, Mustafa, “1922 Büyük İzmir Yangını Raporu”, https://www.academia.edu/42667013/B%C3%BCy%C3%BCk_%C4%B0zmir_Yang%C4%B1n%C4%B1_Raporu_1922 (Erişim Tarihi: 24.04. 2022)

İZMİR'DE POLİTİKA DIŞI GAZETECİLİĞİN ÖNCÜLERİNDEN: OSMANLI TERAKKİ-İ ZİRAATI (1894-1895)

Kemalettin Kuzucu*

İzmir'in üretim ve ticaret hacmiyle, Batı'ya açılan limanı ve farklı kökenlere mensup nüfusuyla Osmanlı Devleti'nin hareketli bölgelerinden biri olması, ona zengin bir kültürel kimlik kazandırmıştır. Henüz imparatorluğun ilk resmî gazetesi *Takvim-i Vekâyi*'in yayına başlamasından önce (1831), İzmir'de yabancıların çıkardıkları gazeteler¹ burayı İstanbul'dan daha eski basın merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bu birikim, gazete ve dergi yayıncılığının geliştiği Tanzimat'tan sonraki süreçte İzmir'i özel bir mevkie taşımıştır. Şehrin ticari ve kültürel zenginliği, özellikle II. Abdülhamid devrinden itibaren siyaset, ekonomi, bilim, edebiyat ve sanat çevrelerine hitap eden, yerel dillerde yahut Batı dillerinde çıkmış yayın organlarıyla güçlü bir basın geleneği doğurmuştur. Mehmed Necati'nin, 21 Şubat 1895 tarihinde yayımlamaya başladığı *Abenk* gazetesinin sunuş yazısında, Aydın vilayetinin bir buçuk milyonluk nüfusu içerisinde iki yüz binden fazlasının okuma yazma bildiğini kaydederek, bu potansiyele sahip bir yörede tek başına *Hizmet* gazetesinin kifayet etmeyeceğini düşündüğü için bu işe giriştiğini belirtmesi çarpıcıdır.² İzmir'de çıkarılan politika ve edebiyat dışı yayınlardan biri de Coşkunoglu Yosefaki'nin *Osmanlı Terakki-i Ziraatı* (OTZ) dergisidir.

Coşkunoglu ailesine mensup Yosefaki hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Kendisinin aşağıda değerlendirilecek olan bir dilekçesiyle makalelerinden birinde kullandığı ifadelerden, yükseköğrenimini Fransa'nın Montpellier şehrinde ve ziraat üzerine yaptığını öğreniyoruz. Osmanlı gençlerinin çeşitli dallarda uzmanlaşarak memleketi kalkındırma hareketlerine öncülük etmeleri düşüncesiyle II. Mahmud döneminde Avrupa'ya talebe gönderilmesi politikasının devamı olarak, 1880-1891 arasında ziraat eğitimi için Almanya ve Fransa'daki okullara yirmi beş öğrenci gönderilmiştir. Bunlardan 23'ü başarılı olup yurda döndüklerinde vilayetlerde ziraat müfettişliği, numune çiftliklerinde ve ziraat okullarında hocalık yapmışlar, imparatorluğun ziraat politikalarını belirleyen karar vericiler arasında yer almışlardır.³

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Matbaayla da İstanbul'dan yaklaşık yetmiş yıl önce tanışmış olan İzmir'de gazete 1821 yılından itibaren görülür. Alexandre Blacque'in o yıl Fransızca olarak çıkardığı *Le Spectateur Oriental*'den sonra, 1824'te *Le Smyrnéen* ve 1828 tarihinde *Le Courrier de Smyrne* yayımlanmıştır (Hıfzı Topuz, II. *Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 36-37).

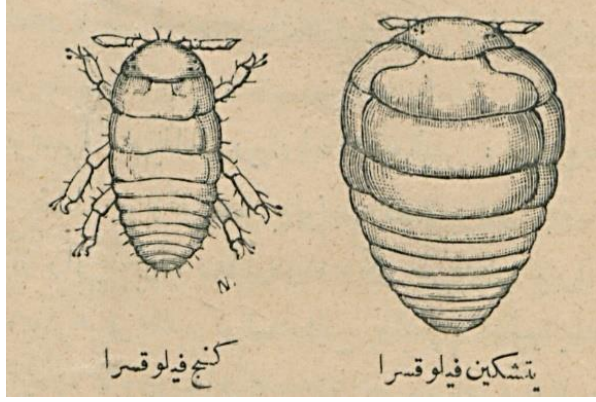
² Mehmed Necati, "Matbuat ve Tayin-i Meslek", *Abenk*, nr. 1, 9 Şubat 1311, s. 4.

³ Özkan Keskin, "Osmanlı Ziraatının Modernleştirilmesi Bağlamında Avrupa'ya Gönderilen Öğrenciler ve Osmanlı Ziraatına Katkıları", *"Osmanlıdan Cumhuriyete" Sosyo-*

Kendisi de Avrupa’da eğitim görmüş olan Ziraat Müdürü Amasyan Efendi’nin 1880 yılında Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye’den seçtiği sekiz genç Montpellier ve Grignan’daki ziraat okullarına gönderilmiştir. Quataert, yedisi dört yıl içinde, sonuncusu da 1891’de dönmüş olan gençlerin kimliklerini ve istihdam edildikleri yerleri belirtmiştir.⁴ Amasyan’dan sonra yerine gelen Nuri Bey ise, kurulmakta olan ziraat okullarıyla, numune çiftlikleri ve örnek tarlaların eğitilmiş öğretmenlere olan ihtiyacını öne sürerek yurt dışına daha fazla öğrenci sevki konusunda yönetimi ikna etmeyi başarmış; 1891 yılında sekizi Mekteb-i Mülkiye, dördü Mekteb-i Sultani ve ikisi de Darüşşafaka mezunu 14 gençten⁵ beşini Almanya’ya, dokuzunu Fransa’ya bizzat teslim etmiştir.⁶ Bunlardan ölen ve eğitimi bırakıp ticarete atılan ikisinin dışındakilerin döndüklerinde istihdam edildikleri yerler de bellidir. Coşkunoğlu Yosefaki ziraat eğitimi için yurt dışına gönderilen iki grubun içerisinde yoktur. Aydın dâhil sekiz vilayetin 1883-1908 dönemindeki ziraat müfettişleri listesinde de adı geçmez.⁷ Dolayısıyla Yosefaki’nin kendi imkânlarıyla okuduğu aklı gelmektedir. Dönüşünde resmî bir görev üstlenmediği, özel çalıştığı anlaşılmaktadır. Yosefaki, dergisinin 17. sayısında, 1884’ün bitirme sınavlarını tamamlayarak iki aylık yaz tatilini memleketinin ziraat hayatını incelemekle geçirmek üzere İzmir’e geldiğini, tatilden sonra Fransa’ya giderek tahsilini tamamlayıp İzmir’e döndüğünü ve 1885 Haziran’ında *Armonia* gazetesinde bir makale neşrettiğini belirttiğine göre, o yıl mezun olmuş demektir.⁸

Kültürel Siyasi Yansımalar: Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına, ed. Gülden Sarıyıldız ve diğ., Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 166.

- ⁴ Donald Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özek Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 94.
- ⁵ On dört kişi Nesib, İsmail Rıfki, Elmasyan, Karnik, İlyas Behçet, Cemil, Suad, İsmail Hakkı, Halil Hilmi, Yervant, Ahmed, Avadisyan, Ahmed Hamdi ve Timoleon’dur (BOA, Y. A. HUS, nr. 244/47, lef 2).
- ⁶ Nafia Nezareti Ziraat ve İstatistik Umum Müdürü Mehmed Nuri Bey Mart’ın ortalarında beş öğrenciyi Almanya’da Berlin Sefiri Tevfik Paşa’ya teslim ettikten sonra Fransa’ya geçmiştir (*Sabah*, nr. 557, 4 Şaban 1308, s. 1-2). *Le Petit National*, 24 Mart 1891 tarihli nüshasında, Nuri Bey’in Osmanlı hükümetince ziraat tahsili için belirlediği dokuz genci bizzat Paris’e getirdiğini yazmıştır (BOA, Y. PRK. TKM, nr. 20/49, lef 6). Eğitimlerini başarıyla tamamlayarak 1896’nın başlarından itibaren dönen bu gençlerden 12’sinin atandıkları görevler için bkz. D. Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s. 95-96.
- ⁷ D. Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s. 93.
- ⁸ *Osmanlı Terakki-i Ziraatı (OTZ)*, nr. 17, 15 Cemâziyelevvel 1312, fasikül kısmı, s. 1-2.

Yetişkin ve genç filoksera böceği (OTZ, nr. 20)

Yosefaki, II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun en değerli ve yegâne zirai ihracat maddesi olan üzüm konusunda uzmanlaşmış ve bağcılığa yönelmiştir. Genellikle kuru olarak satılan üzüm, Anadolu’nun hemen her bölgesinde yetişiyor fakat ihraç malı kuru üzümün neredeyse tümü sadece Aydın ve Hudâvendigâr vilayetlerinden elde ediliyordu.⁹ İzmir’in Karşıyaka bölgesiyle, Manisa ve Urla’daki Amerikan asma fidanlıklarının filoksera¹⁰ illeti yüzünden mahvolması üzerine, bağların ihyasına yetecek miktarda fidan yetiştirme imkânı bulunmadığı için, Fransa’dan Amerikan asma çubukları¹¹ alımına karar verilmişti. Hem bölgenin bu önemli gelir kaynağını yaşatmak hem de çubuklara âriz olan illetten kurtulmak için Amerikan çubuklarının çoğaltılması elzem görüldüğünden, üreticinin kolaylıkla temin etmesi amacıyla 1899’da bundaki gümrük kaldırılmıştı.¹² Muafiyet kararı, filokseranın etkilediği bütün bölgeler için ithal edilecek çubukları kapsıyordu. Yosefaki, asma çubuğu ithalatını güçleştiren etkenlerden diğeri olan depozitonun kaldırılmasında rol oynamıştır. Uygulamaya göre, fidan sahiplerinden önce depozito adı altında bir ücret alınıyor, fidanların amaca uygun olarak hastalıklı bölgelere dikildiğini gösterir belge sunulduğu takdirde ücret iade ediliyordu. Bu, ithal fidanların filokseralı yerlere dikilmesinin takibini yapmak ve başka türlü değerlendirilmesinin

⁹ D. Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s. 185.

¹⁰ Filoksera asma köklerine yapışarak suyunu emmek suretiyle bitkinin kurumasına yol açan bir zararlıdır. Varlığı 1856 yılında Amerika’da keşfedilmiş, daha sonra Fransa’ya ulaşarak oradan da bütün Avrupa’yı tehdit eden bir tehlikeye dönüşmüştür (Özkan Keskin, “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Filoksera İle Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 2015, s. 479).

¹¹ Hüseyin Kazım, yirmiden fazla bağ hastalığı sayarak bunlardan en tehlikelisinin filoksera olduğunu belirtmiş, son zamanlarda yerli asmaların Amerika asmaları üzerine aşılmasını suretiyle hastalığa karşı kesin çözüm bulunduğunu ve böylece bağcılığın geleceğinin kurtarıldığını kaydetmiştir (Hüseyin Kazım, *Ziraat Albümü*, Tanin Matbaası, İstanbul 1329, s. 75).

¹² BOA, İ. OM, nr. 5/44.

önüne geçmek amacıyla -muhtemelen ileride herhangi bir suçlamaya maruz kalmamak için- İzmir gümrük idarecilerinin kendilerince buldukları bir yöntemdi. İthalatı yapan Avrupalı tüccar depozito farkını fiyata eklediğinden bu uygulama en fazla yerli çiftçiyi etkiliyordu.¹³ Yosefaki de Fransa'dan Amerikan asma çubukları getirmiş ve gümrüğe bir miktar depozito yatırmıştı. Gümrük vergisi kaldırılınca, İzmir gümrüğünden depozitonun iadesini istedi. Konu İstanbul'a bildirildi. Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame, gümrük kaldırılmışken, depozito alınmasının anlamsızlığını dile getirip, İzmir Alman Bağcılık Şirketi Müdürü Müller'in¹⁴ ithal ettiği çubukların gümrüksüz geçtiğini hatırlattı. Şûrâ-yı Devlet'in 13 Mart 1902 tarihli oturumunda görüşüldükten sonra padişahın da onayıyla depozito uygulaması kaldırıldı. Yosefaki'nin parasının iadesine karar verildi.¹⁵

OTZ'nın Yayınlandığı Dönemde Zirai Neşriyat ve İzmir Basın Ortamı

Türkiye'de ziraatla ilgili süreli yayınların çıkışı, ziraat tahsili için Avrupa'ya öğrenci gönderildiği tarihlere koşut gider. Baytar Mehmed Ali Bey'in 1 Mayıs 1880 tarihinde neşrettiği "fenn-i ziraat ve baytarlığa hâdim şimdilik on beş günde bir neşrolunur ilmî gazete" *Vasıta-i Servet*,¹⁶ ziraata değinen meslekî ilk süreli yayın kabul edilmektedir. Fakat mottosundan da anlaşılacağı üzere gazete, veterinerlik bilimine de hitap etmekteydi. Ticaret ve Ziraat Nezareti mümeyyizlerinden Salim Bey'in, alandaki boşluğu doldurmak amacıyla 1 Kasım 1883'te çıkardığı *Ziraat Gazetesi*, yalnızca ziraat konularını inceleyen ilk yayın olarak bilinmektedir.¹⁷ Aynı şekilde on

¹³ Ö. Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", s. 495.

¹⁴ Filoksera Müller'in Almanya'dan getirttiği fidanlardan bulaşmış, 1894 yılında bütün bağları etkisi altına almıştı. Hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek ve yeni üretim olanakları sağlamak amacıyla üzüm kütükleri sökülüp bağlar yakılmış; hükümet bağcılıktan alınan her türlü vergiyi on yıl süreyle kaldırmış, ayrıca illetin tahrip ettiği her dönüm için bağ sahiplerine 10 lira tazminat verileceğini açıklamıştır. Bu iş için gerekli para, kuru üzüm satışlarına kilo başına 1 para vergi koyulmasıyla sağlanmıştır. Devletin aldığı bu önlemler bağcılığa hayat vermiştir (Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 167).

¹⁵ BOA, ŞD, nr. 593/37; BEO, nr. 1734/130014; 1822/136577; Ö. Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", s. 496.

¹⁶ *Vasıta-i Servet*, nr. 1, 19 Nisan 1296. "Mukaddime"de, ziraatın yanı sıra bunun ayrılmaz parçası olan hayvan yetiştirmekten bahsedileceği ve Osmanlıların huzurunun maariften evvel ziraatla mümkün olacağına inanıldığı için gazeteye bu ismin verildiği belirtilmiştir.

¹⁷ *Ziraat Gazetesi*, nr. 1, 20 Teşrinievvel 1299. Cevat Rüştü bunun tarihini 1881, *Vasıta-i Servet*'inkini 1886 olarak kaydetmiş; ondan yararlanan yazarlar da hatayı tekrarlamışlardır. Ziraat yayıncılığı tarihine odaklanan bu eserler özgün olmakla beraber, tarih bilgisi açısından dikkatli kullanılmalıdır. Bkz. Cevat Rüştü, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Zirai Neşriyat Hususunda On Senelik Faaliyeti: Bizde Zirai Neşriyatın Tarihçesi", *Ziraat Gazetesi*, sayı 9-10, Eylül-Teşrinievvel 1933, s. 798-801; Sevtap Kadioğlu, "Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünûn Odaları Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, V/2, 2004, s. 39-61.

beş günlük periyotla çıkan bu gazete de daha ilk sayısında at yetiştiriciliğine değinen bir fıkra yayımlamıştı ama ağırlıklı olarak ziraat dergisi özelliği taşımaktaydı. Kaldı ki atçılık da ziraattan bağımsız bir konu değildi. Müteakip yıllarda resmî kurumların yayınları çıkmıştır. 1884 Mart’ında Nafia Nezareti’nce Salih Münir’in sorumluluğunda *Umûr-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*,¹⁸ aynı yılın Temmuz’unda Orman ve Maâdin Nezareti’nin aylık *Orman ve Maâdin Mecmuası* yayına başlamıştır. İlk sayısı 16 Şubat 1885’de çıkan *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünûn Odaları Mecmuası* sadece üç ay ömürlü olabilmıştır. Yosefaki’nin dergisinin yayımlandığı tarihlerde *Umûr-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası* ile Orman Nezareti’nin dergisi *Orman ve Maâdin ve Ziraat Mecmuası* adı altında çıkmaya devam etmekteydi.¹⁹ Zirai dergiciliğin İstanbul dışındaki örneklerine, tarıma bağlı ticaretin gelişmiş olduğu Akdeniz’e sahil bölgelerde ve adalarda rastlanmaktadır. Örneğin Andoni Voriazis’in 1892 yılında Kandiyе’de “münhasıran ziraat ve ticaretten” bahsetmek ve haftalık olmak üzere *Heraklio* adıyla gazete çıkarma talebi Matbuat İdaresi’nce uygun görülmesinin ardından Sultan Abdülhamid’in iradesiyle kendisine ruhsat verilmiştir.²⁰

1880’lerin sonlarından itibaren İzmir’de politika dışı gazete ve dergi yayıncılığında ciddi bir hareketlilik görülür. Bunların içinde doğrudan ziraatla yahut hem ziraat hem de ticaretle ilgili olanlar dikkat çekicidir. Yabancı dillerdeki gazete müracaatlarını muhtelif gerekçelerle genellikle reddeden,²¹ mizah yayınına geçit vermeyen²² hükümet, politika dışı gazetelere sıcak bakmaktaydı. Hatta ticaret hayatını ve iktisat politikalarını destekleyecek yayınlar konusunda yönlendirici rol üstlendiği söylenebilir. Aydın Valiliği’nin “fenn-i ticaret ve ziraatla saireden bâhis olmak ve bir tarafı Türkçe ve bir tarafı Fransızca olarak” Dersââdet Ticaret Odası’nca çıkarılan

¹⁸ Derginin Türkiye kütüphanelerinde tam koleksiyonu mevcut değildir. Milli Kütüphane’de bulunan dördüncü yılın ilk sayısı 1 Mart 1303 (13 Mart 1887) tarihini taşıdığına göre, birinci yılın ilk sayısı 1884 Mart’ında çıkmış olmalıdır. Dergi hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Kenan Demir, *Osmanlı’da İktisadî Dergicilik (1857-1923)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 34-35.

¹⁹ Kenan Demir, “Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Ekinci”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1, 2017, s. 55-56.

²⁰ BOA, İ. MTZ. GR, nr. 27/989; DH. MKT, nr. 2003/68.

²¹ İzmirli İlyazar el-Granadî’nin politika ve edebiyat içerikli olmak üzere İspanyol dilinde günlük çıkarmak istediği gazete Aydın Valiliği, Matbuat İdaresi ve Dâhiliye Nezareti tarafından uygun görülmemiş; fakat Sultan Abdülhamid iki sebepten dolayı bunun İspanyolca değil Türkçe veya Fransızca yayımlanmasını istemiştir. Bunlardan biri ülkede İspanyolca bilenlerin sayısının az olması, diğeri ise kontrol memurlarının zorlanacakları kaygısı idi (BOA, İ. DH, nr. 1155/90311, 14 Safer 1307/10 Ekim 1889). Yorgios veled-i Yanaki’nin 1891 yılında Türkçe-Rumca olmak üzere *Matbuât-ı Şarkîyye* adı altında gazete çıkarma talebi ise, İzmir’de çeşitli dillerde hayli gazete neşredilmekte olduğu ve bunların ihtiyacı rahatlıkla karşıladığı belirtilerek reddedilmiştir (BOA, DH. MKT, nr. 1809/86).

²² 1874’ten beri yayımlanmakta olan Rumca *Velos*, “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede mizah gazeteleri bâ-irade-i seniyye-i hazreti padişahî memnû’ olmasına binaen” 1890 yılında kapatılmıştır (BOA, DH. MKT, nr. 1574/75).

gazeteye benzer biçimde haftalık *İzmir Ticaret Odası Gazetesi* adıyla bir gazete neşri için 1889 yılında yaptığı ruhsat başvurusu Matbuat İdaresi'nce olumlu karşılanmıştır. İzmir'in ticari kapasite ve nüfus bakımından genişlediği bu tarihlerde "bu misillü gazetelerin menâfi'-i umûmiyyeye ve umrân-ı memlekete hizmetleri aşikâr" bulunmuş, "siyasyâttan bahsetmemek şartıyla" ruhsat verilebileceği ifade edilmiştir.²³ Avusturyalı tüccar Alfred'in 1890 Mart'ında, esasen Fransızca olmakla beraber, gerekli görüldüğünde bazı haberleri Türkçe ve diğer dillerde yazmak ve "umûr-ı siyâsiyyeden mâadâ hususâttan" bahsetmek üzere *Ticaret* adında bir gazete çıkarma başvurusu reddedilmiştir. Matbuat İdaresi, bu türde bir gazeteye yakın tarihte ruhsat verildiğini ve Ticaret Odası'nın da benzer bir gazete neşretmekte olduğunu gerekçe göstermiştir. Ayrıca, politikaya uzak duracağını vaat etse de, bazı havadisın muhtelif dillerde yayımlanmasının onu "siyasi gazetelikten kurtaramayacağı" nı bildirmiştir.²⁴ 1886'dan beri düzenli biçimde yayımlanan *Hizmet*'in sahibi Ahmed Celadet'in, 1892'de, "İzmir'de yalnız piyasa ve ziraat ve ilanâttan bahsetmek ve Türkçe, Fransızca ve Rumca olarak" ileride günlüğe çevrilmek üzere şimdilik haftada iki defa Rehber-i Ticaret adlı bir gazete çıkarma isteği de itirazla karşılaşmamıştır. Zaten yayındaki bir gazetenin imtiyazını taşımakta olmasından dolayı Ahmed Celadet hakkında soruşturma yapılmasına bile gerek duyulmamış, politikaya uzak duracağı vaadine ve şehrin ticari potansiyeline binaen yeni projesine onay verilmiştir. Rehber-i Ticaret için padişahın fermanının alındığı haberi *Hizmet* gazetesinde yayımlanmıştır.²⁵

²³ BOA, DH. MKT, nr. 1648/139. Dâhiliye Nezareti, gazetenin imtiyaz sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü oda yönetim kurulundan kimlerin üstleneceğinin açık biçimde belirtilmesini istemiştir (DH. MKT, nr. 1663/25).

²⁴ BOA, DH. MKT, nr. 1711/99.

²⁵ BOA, İ. DH, nr. 1299/3; BEO, nr. 96/7131; *Hizmet*, nr. 600, 9 Kasım 1892. Rehber-i Ticaret'in her sayısından üçer nüshasına abone olunması Sultan Hamid'in emriyle Hazine-i Hassa Nezareti'ne tebliğ edilmişti. Nüshalardan biri padişaha takdim edilecek, biri Kütüphane-i Hümayûn'a ve biri de kitap dairesine konulacaktı (BOA, HH. İ, nr. 224/2). Ahmed Celadet'in birkaç ay sonra, bu gazetenin yanı sıra kitap ve risale de basmak amacıyla Ahmed Celadet ve Şürekâsı adı altında bir matbaa açmak ve işletmede Ermeni ve İbrani harfleri bulundurmak konusundaki talebi de kabul edilmişti (BOA, DH. MKT, nr. 21/23). Ancak izinleri alınmasına rağmen Rehber-i Ticaret bilmediğimiz bir nedenle yayımlanmamıştır. Nitekim dönemin salnamelerinde, kütüphane kayıtlarında, Huyugüzeli'nin çalışması dâhil süreli yayınlar kataloglarında ve Arkan'ın *İzmir Basın Tarihi*'nde Rehber-i Ticaret zikredilmez. Fakat bazı araştırmacılar, gazetenin çıkmasına ruhsat verildiğini gösteren arşiv belgeleri ile *Hizmet*'in bu konudaki haberine dayanarak, Rehber-i Ticaret'in çıktığını düşünmüşlerdir (Fatma Barbaros, *1830-1930 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 44; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1974, s. 111). Öte yandan, İhsan Adli'nin Marsilya'da sürgündeyken 1914'te "Türklüğün iktisaden terakki ve teâlisine hâdim ticarî bir gazetedir" sloganıyla tek sayı olarak neşrettiği *Rehber-i Ticaret*'in bununla ilgisinin

İzmir’de faaliyet gösteren matbaa ve kitapçı dükkânlarının çoğalması, şehre giren kitap ve gazete sayısının günden güne artması üzerine, Maarif Müdürlüğü bunların kontrolünü tek kişiyle sağlanmanın güçlüğünden söz ederek, bir muayene memuru daha istihdam edilmesini istemiştir. Maarif Nazırı Zühdü Paşa gerek valiliğin gerekse İzmir’e gidip gelen nezaret müfettişlerinin açıklamalarından, şehre “her gün binlerce kütüb ve resâil-i muzırâ” girdiğini biliyordu. Zühdü Paşa, vilayetin büyüklüğünü ve stratejik önemini de göz önüne alarak 500 kuruş maaşla bir muayene memuru atanmasını istemiş, padişah da 9 Haziran 1893 tarihli iradesiyle bunu kabul etmiştir.²⁶ *Osmanlı Terakki-i Ziraatı*’nın çıktığı 1894 yılında İzmir’in 15 süreli yayını bulunuyordu. Bunlardan 3’ünün dili Türkçe, 4’ü Rumca, 5’i Fransızca, biri Musevice, Yosefaki’nin gazetesi ise Türkçe ve Rumca idi. İlyazar’ın 1889’da İspanyolca çıkarmak istediği halde II. Abdülhamid’in buna izin vermeyip Türkçe ve Fransızca çıkmasını bildirdiği *Le Nouvellista* gazetesi de bu tarihte İspanyol dilinde yayın yapmaktaydı.²⁷

Osmanlı Terakki-i Ziraatı’nın Yayınlanması ve Tepkiler

İzmir’de üreticileri ve tüketicileri bilgilendirmek, yeni tarım yöntem ve aletlerini çiftçiye tanıtmak amacıyla bir gazete neşrine önce Yosefaki’nin babası teşebbüs etmiştir. Coşkunoğlu Yovanaki “Hükümet-i seniyye ile düvel-i ecnebiyye piyaçe havâdisinden ve ziraata müteallik ihtirâ’attan bâhis olmak ve on beş günde bir kere çıkarılmak üzere İzmir’de Osmanlı Terakki-i Ziraatı namıyla Türkçe ve Rumca bir gazete” yayımlamak amacıyla 1893’ün Şubat’ında valiliğe başvurur. Aydın Valiliği Yovanaki’nin evrakını İstanbul’a havale eder. Matbuat İdaresi’nin talebi üzerine, gerekli resmî prosedür sonra icra edilmek üzere, öncelikle İzmir’in böyle bir gazeteye ihtiyacının olup olmadığı ve Yovanaki’nin “ahvâl-i hususiyesi[nin] gazete neşrine

bulunmadığını belirtmek gerekir. Bkz. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, II, 686; *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, haz. Selahattin Öztürk-Abdurrahman M. Hacıismailoğlu-Muhammed Hızarcı, İBB Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2006, s. 308.

²⁶ BOA, İ. MF, nr. 1/57; MF. MKT, nr. 176/113. Bu tarihte Aydın Valiliği boştu. Vali Abdurrahman Nureddin Paşa 6 Mayıs 1893 tarihinde Edirne valiliğine atanmış (BOA, İ. DH, nr. 1303/50; BEO, nr. 193/14474; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4451, 21 Şevval 1310) ve hemen bir gün sonra yeni görev mahalline ulaşmıştı (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 4452, 22 Şevval 1310). Hasan Fehmi Paşa’nın 26 Haziran 1893 tarihinde atanmasına (BOA, İ. DH, nr. 1304/43) kadar geçen yaklaşık elli günlük süreçte Defterdar Ahmed Refik Bey valiliğe vekâlet etmiştir (BOA, İ. HUS, nr. 13/20).

²⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, defa 16, Vilayet Matbaası, İzmir 1313, s. 142. İlyazar el-Granadî gazetesini 1890 veya 1891’de *Le Nouvelliste* adıyla Fransızca yayımlamaya başlamış, ancak yeterli okuyucu sayısına ulaşamayınca yaklaşık bir yıl sonra adını *El Nouvellista* şeklinde değiştirerek Fransızca-İspanyolca, bir süre sonra da tamamen Yahudi İspanyolcası dilinde çıkarmıştır (Naim A. Güteryüz, *Türk Yahudi Basım Tarihi: Süreli Yayınlar*, haz. Gila Erbaş, Gözlem Yayınları, İstanbul 2015, s. 49).

müsait bulunup bulunmadığı” Aydın Valiliğine sorulur.²⁸ Cevap olumsuz olduğu için Yovanaki’ye ruhsat verilmez.

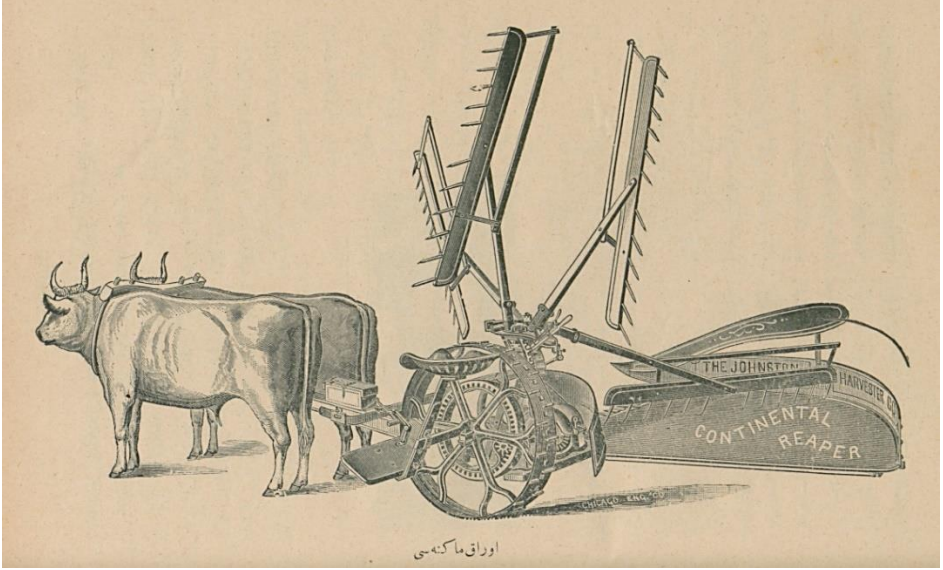
Babasının girişiminin sonuçsuz kalması üzerine üç ay sonra, “Fenn-i Ziraat mezunlarından Coşkunoğlu Yosefaki” imzasıyla kendisi başvurur. Yosefaki 20 Mayıs 1893 tarihli dilekçesinde, uzun yıllar Avrupa’da eğitim görüp Montpellier Ziraat Mektebi’nden diploma almayı başardığını, imparatorluğun her köşesinin birçok yönden terakki ettiği bu devirde bilgisini ve birikimini memleketi İzmir’de değerlendirmek ve yaratıcının her türlü kabiliyeti verdiği bereketli topraklara karınca kaderince hizmet sunmak için sabırsızlandığını ifade eder. Sadece Aydın vilayetiyle Osmanlı ülkesinde değil, dünyanın her tarafında ticaret, ziraat ve sanayi alanlarındaki gelişmeleri duyurmak, ahaliye profesyonel tarımın ve hayvancılığın inceliklerini öğretmek; bunların dışında, baytarlık, bahçıvanlık, bağcılık, şarapçılık ve ipekböcekçiliği konularında üreticiyi aydınlatmak; her türlü ürün ve mamulatin iç ve dış piyasalarından ve ziraata dair yeniliklerden bahsetmek üzere Osmanlı Terakki-i Ziraatı adı altında Türkçe ve Rumca bir gazete çıkarmak isteğini dile getirir.²⁹

²⁸ BOA, DH. MKT, nr. 2057/82.

²⁹ BOA, DH. MKT, nr. 74/26, lef 2. Yosefaki’nin dilekçesindeki özgün ifadeleri şöyledir:

“*Makam-ı Sâmî-i Cenâb-ı Vilâyet-penâhîye;*

Acizleri saye-i terakkî-vâye-i hazretî padişahîde bir hayli seneler Avrupa’da fenn-i ziraatı tahsil ile Montpellier Ziraat Mektebi’nden bir şehadetnâmenin abzına muvaffak oldum. Memâlik-i Mabruâse-i Şâhânenin her tarafı bir mekteb-i feyz haline getirildiği bir sırada emr-i tahsildeki mesai-i mûr-ânemin bir semere-i mejharet-bahşâsını iktitâf etmek üzere acizâne bir hizmette bulunmak emeline düştüğümünden kâffe-i memâlik-i ecnebiyyenin ve aelhusus Aydın vilâyetinin ahvâl-i ticariyye ve ziraîyye ve sınıâyyesinden ve birçok nebatât-ı nâfianın abalının kısm-ı a’zamınca layıkıyla bilinmeyen bir suret-i fenniyyede zer’inden ve hayvanat-ı ehlîyye ile baytarlık, bahçıvanlık, bağcılık, şarapçılık ve ipekböcekçiliğinden ve kâffe-i mahsulat ve imalatın gerek memâlik-i Devlet-i Aliyye’de ve gerek memâlik-i sâirede olan piyasalarından bâhis olmak üzere ve ziraata müteallik ihtirâ’âdan da tafsilâ malumat vermek ve Türkçe ve Rumca iki nüsha olarak her on beş günde bir İzmir’de neşredilmek üzere “Osmanlı Terakki-i Ziraatı” namı altında bir gazetenin neşrini arzı etmekteyim. Malum-ı âli-i rahîmâneleri buyurulduğu üzere vilâyetimiz arazîsinin terakkîyât-ı ziraîyyeye olan isti’dâd-ı fevkalâdesi her tarafı müsellem ve feyz-i ezelinin bahşâyış-ı ilahîsi olan şu isti’dâdın teksîr-i semerâtı için elden geldiği kadar bezî-i mesai elzem olmağla fitrî ve kesbî birçok meziyât-ı celîle ile tahtîyye-i zât ve ’ulüvv-i himem-i seniyyelerini şa’şa’a-bahş-ı çeşm-i mejharet olan âsâr-ı sâmiyyeleriyle ispat buyurmuş olan zât-ı âli-i kirâmîlerinin matlûb-ı kemterânem olan müsaade-i alîyyenin istihsaline bî-dirîğî-i inayet ve âtîfet buyuracakları ümidîyle takdim-i istid’âya cür’et eylerim. Ol bâbda emr u ferman hazret-i men lehü’l-emrindir.”

Orak makinesi (OTZ, nr. 6)

Dilekçe önce Aydın Polis Komiserliğine gönderilir. Buradan yapılan açıklamada, “Coşkunoğlu Yosefaki’nin şimdiye kadar hiçbir güne vukuat ile hapsedilmediği gibi, erbâb-ı namustan olduğu” belirtilerek; Matbuat Nizamnâmesi’nin beşinci maddesi uyarınca, “hukuk-ı mukaddese-i cenâb-ı padişahîye ve menâfi’-i Devlet-i Aliyye’ye dokunur âsâr-ı tab’dan mücânebet ve fevâid ve nizamât-ı mevzûa ahkâmına mutâba’at edeceğine dair” kendisinden senet alındıktan sonra ruhsat verilebileceği bildirilir. Maarif Müdürlüğü ise, “ticaret ve ziraat nokta-i nazarından İzmir şehrinde bu gibi fennî bir gazetenin neşrinin” büyük yarar sağlayacağını ifade eder. İzmir Ticaret Odası Reisi Kostaki Bey de Yosefaki’nin Avrupa’da ziraat tahsili görmüş olmasını öne çıkararak, “memleketimizde erbâb-ı ziraatın istifade edeceği malumat-ı nâfianın intişarını mücib olur” böyle bir gazetenin yayımına seve seve onay verir. Yerel makamların hepsinin de bu şekilde olumlu görüş belirtmesi üzerine Aydın Valiliğine vekâlet eden Defterdar Ahmed Refik Bey, Yosefaki’nin dosyasını 7 Haziran tarihli tahriratıyla Dâhiliye Nezareti’ne sunar. Buraya kadar her şey yolunda gitmiş ve yazışmalar iki haftada tamamlanmışken, İstanbul’da bir engel çıkar. Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Behçet Bey,³⁰ Yosefaki’nin dilekçesinde “gazetenin Türkçe ve Rumca olarak her on beş günde bir neşredileceği beyan olunmuşken”, vilayetin tahriratında bu ifadenin yer almadığını, ayrıca bazı

³⁰ Dönemin Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa’nın damadı olan Behçet Bey bir yıldır bu makamdaydı (BOA, Y. PRK. DH, nr. 5/41). Yosefaki’nin işlemlerinin sürdüğü tarihlerde, yabancı dillerde çıkan bazı gazetelerin zararlı şeyler yayımlamaları üzerine, Hariciye Nezareti’ne bağlı bulunan Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin buradan ayrılarak Dâhiliye Nezareti’ne bağlanması gibi kararlar alınmıştır (BOA, İ. HUS, nr. 13/79).

eksikler bulunduğunu belirtir.³¹ Türkçe ve Rumca nüshaların her ikisinin de aynı günde mi farklı günlerde mi yayımlanacağı, içeriklerinin birbirinin aynı olup olmayacağı gibi hususların açıklığa kavuşturulmasını ve Yosefaki'nin babasının talebinin reddine yol açan özel durumun belirtilmesini ister. Vilayetten yazılan cevapta, gazetenin “bir kısmı Türkçe ve diğer kısmı Rumca ve münderecatı yekdiglerinin aynı olarak neşredileceği”; baba Yovanaki'nin engelinin ise “Türkçe okuyup yazmak bilmemesiyle fenn-i ziraata vukufu olmamasından” kaynaklandığı bildirilir. Matbuat İdaresi'nin tatmin olması üzerine Sultan II. Abdülhamid'in 1 Ekim 1893 tarihli iradesiyle gazeteye onay çıkar.³² Behçet Bey, Yosefaki'den “hukuk-ı mukaddese-i cenâb-ı padişahîye ve menâfi'-i mülk ü devlete dokunur” eser basmayacağına ve basın ilkelerine bağlı kalacağına dair senet alındıktan sonra ruhsat verilebileceğini belirtir. Gazetenin baskıdan önce müsveddelerinin incelenmesi ve basıldıktan sonra iki nüshasının Matbuat İdaresine gönderilmesinin Aydın vilayetine bildirilmesi Ekim'in sonlarını bulur.³³

Osmanlı Terakki-i Ziraatı (OTZ)'nin ilk sayısı, müracaat tarihinden tam on ay sonra, Rumî 1310'un yılbaşında, yani 13 Mart 1894 tarihinde yayımlanmıştır. O tarihte İzmir'in üç Türkçe gazetesinden biri olan *Hizmet*, OTZ'nin yayına başlamasını memnuniyetle karşılamıştır. Bölgenin iktisadi ve zirai önemine mukabil ahalinin yeterince bilgiye sahip olmadığını belirterek, OTZ'nin bu konularda aydınlatıcı bir işlev göreceğini ifade etmiştir. İzmir'de şimdiye kadar edebî ve bilimsel yayınlar çıkmakla beraber, bölgenin maddi kalkınmasına rehberlik edecek böyle bir yayını çıkarmaya kimsenin cesaret edemediğini, OTZ'nin bu açığı kapatacağını ve zengin içeriğiyle şehir halkından köylerdeki çiftçilere kadar herkese faydalı olacağını dile getirmiş, ancak yayıncısından söz etmemiştir.³⁴ Yosefaki İstanbul'daki günlük gazetelerle dergilerin yanı sıra, vilayet gazetelerine de birer nüsha göndermişti. Bunların bazıları tebrik ve övgü mesajları yayımlarken, bazıları duyarsız kalmıştır. OTZ'na daha ziyade vilayet gazeteleri ilgi göstermiştir. Yosefaki Kastamonu, Ankara ve Beyrut gazetelerine “hakkımızda layık olmadığımız derecede ızhâr-ı âsâr-ı teveccüh buyurmuş olduklarından” diyerek teşekkür sunmuştur.³⁵ Hem iyi dileklerinden hem de OTZ'ni yörenin çiftçilerine önermesinden dolayı *Edirne* gazetesine ve OTZ'nin bazı makalelerini harfiyen iktibas etmek suretiyle beklenilenin ötesinde bir ilgi gösteren *Selanik* gazetesine özellikle şükranını dile getirmiştir. Yosefaki, İstanbul'da yayımlanan *Mekteb* dergisinin iltifatına teşekkür etmiş, yazar

³¹ BOA, DH. MKT, nr. 74/26, lef 2, 4.

³² BOA, İ. DH, nr. 1308/12, lef 5; BEO, nr. 292/21900.

³³ BOA, DH. MKT, nr. 74/26, lef 6-7.

³⁴ *Hizmet*, nr. 737, 7 Ramazan 1311/12 Mart 1894, s. 2. “Vilayetimizde şimdiye kadar edebî, fennî birtakım resâül-i mevkûte neşredildiği halde terakkiyât-ı maddiyemize cidden rehber olacak böyle bir eserin neşrine teşebbüs olunmaması, bu cibetin mübmel bırakılması mücib-i istiğrâb olduğu kadar da şâyân-ı teessüf idi. İşte bugün Osmanlı Terakki-i Ziraatı saba-i matbuatı revnak-dâr etmekle o zulâm-ı nevâkısı ref ve izâle ettiği gibi o teessüfler de mübeddil-i menn ü mesâr olmuştur.”

³⁵ OTZ, nr. 4, 21 Şevval 1311, s. 63.

kadrosunda İzmir’in eşraf-zâdelerinden Uşşâkîzâde Halid Ziya Bey’in yer almasından ötürü derginin iltifatını anlamlı ve onur verici bulmuştur.³⁶ Payitahtın günlük gazetelerinden nüshalarına erişebildiğimiz *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat*’te OTZ’na dair haber ve değerlendirme yoktur. Yosefaki’nin sitemine bakılırsa, diğerleri de aynı şekilde ilgisiz kalmışlardır. Yosefaki, Bâbîâlî basınının sütunlarını OTZ’nın içeriğiyle doldurmalarına rağmen hakkında birkaç güzel şey söylemekten kaçınmalarını eleştirmiştir. Gerçi içerik alıntısını da dolaylı bir takdir saymıştı, ancak bunun çıkarılıktan öteye gitmediği, karşılıklı yararlanma ilkesine asla uygun düşmediği kanaatindeydi. Alıntılanan bilginin kaynağının belirtilmemesini açık bir hak ihlali saymış, bilgi hırsızlığına asla rıza göstermeyeceğini belirterek, tekrarı halinde adlı makamlara müracaattan geri durmayacağını ifade etmiştir.³⁷

Yosefaki dördüncü sayıda vilayet gazetelerine seslenerek, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’nin ruhu mesâbesinde olan ziraatın terakkisi, ahalinin nâil-i servet ve sâ mân olması” amacı etrafında iş birliğine davet etmiştir. Gazeteler arasındaki ilişkinin birbirlerinin nüshalarını değiş-tokuş etmekten ibaret kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Ülkeye ve padişaha “karınca kaderince kabûlinden” bir hizmet telakki ettiği OTZ’nın tanıtımına ve geniş kitlelere ulaşmasına katkıda bulunmak üzere, onun içindekiler kısmını ve yöresel konularla ilgili makalelerini basmalarını istemiş; bunlara göz gezdiren okurların soracakları soruları memnuniyetle yanıtlayacağını taahhüt etmiştir.³⁸ Ancak bu dayanışma ricasına da beklediği ölçüde cevap alamamıştır. Hatta yayın takasına sadece dokuz vilayet olumlu cevap vermiş, diğerleri buna bile “tenezzül buyurmamıştır.” O da çağrısını yanıtsız bırakan vilayetlere gazete göndermeme kararı almıştır.³⁹ Bir yıl sonra Halep ve Konya’dan gelen abonelik talepleri Yosefaki’nin yüzünü güldürmüştür. Yosefaki memnuniyetini dile getirdiği yazısında, aboneleri yönlendirmelerinden dolayı adı geçen vilayetlerin valileri Hasan Hakkı ve Ali Kemalî Paşalara teşekkür etmiştir. Sanatın, ziraatın ve ticaretin gelişmesinde eğitimin ve basının rolüne değinmiş; “Marifet iltifata tâbidir; müşterisiz meta zâyidir” sözünü de hatırlatarak, aynı tutumu diğer valilerden de beklediğini açıkça dile getirmiştir.⁴⁰

³⁶ OTZ, nr. 3, 6 Şevval 1311, s. 45.

³⁷ “Cümlemizin maksadı hüsn-i bizmetten ibaret olup ancak bizim gibi âlem-i matbuata yeni çıkmış olanların eski arkadaşları tarafından mazhar-ı teşvik ve muâvenet olması muvafık-ı şîme-i müriñvet iken İstanbul gazetelerinden bazılarının yalnız risalemizin münderecâtıyla imlâ-yı sütun ederek hakkımızda bir-iki kelime-i tayyibeyi bile dirîğ ettiklerini nazar-ı teessüfle gördük [...] Şurasını da beyan ederiz ki gazetemizin münderecâtını tayin-i me’bâz etmeksizin abz u nakle razı olmadığımızdan rüfêkâmız tarafından yine hukukumuzca tecavüzde devam edilecek olur ise cümlemizin hukukunu kâfil olan merci-i âlisine müracaattan geri durmayacağız.” (Nr. 3, 6 Şevval 1311, s. 46).

³⁸ Yosefaki, “İfade-i Mahsûsa”, OTZ, nr. 4, 21 Şevval 1311, s. 49-50. Bugün “karınca kararınca” biçiminde kullanılan deyim, eskiden, daha anlamlı olarak “karınca kaderince” şeklinde söylendiği burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

³⁹ Yosefaki, “İhtar-ı Mahsûs”, OTZ, nr. 6, 23 Zilkade 1311, s. 81.

⁴⁰ OTZ, İkinci sene, nr. 7, 4 Safer 1313, s. 98.

Yosefaki gazetesinin ilk sayısından Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne de göndermişti. Nazır Selim Melhame buna 21 Mayıs 1894 tarihinde cevap vermiş; bu önemli girişimden dolayı idarecilerini ve yazar kadrosunu tebrik etmiş, gazetesinin uzun soluklu olmasını dilemiştir. Melhame, Halkalı Ziraat Mektebi'nin iki, Selanik ve Bursa Ziraat Ameliyat Mekteplerinin birer sayı ile *OTZ*'na abone olmalarını istemiştir. Yosefaki, nezaretin yazısını aynen ve gururla yayımlarken, iltifatından dolayı Melhame'ye teşekkür etmiştir.⁴¹

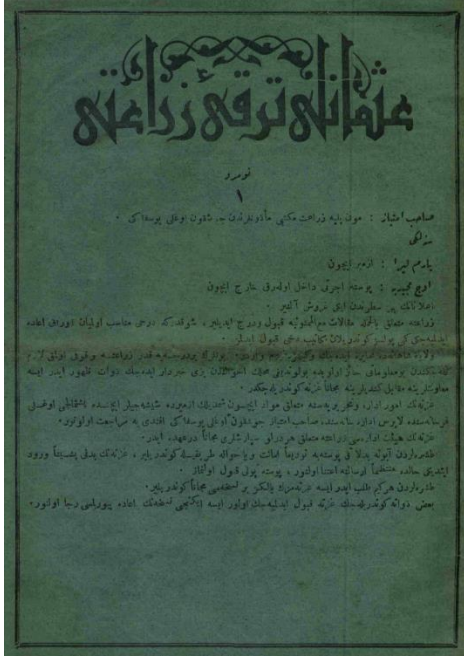
Derginin Kimliği, Niteliği ve Bir Buçuk Yıllık Yayın Serüveni

Yukarıda değinildiği üzere *Osmanlı Terakki-i Ziraatı (OTZ)* 13 Mart 1894 tarihinde yayına başlamıştır. Yosefaki, müracaat aşamasında resmî yazışmalarda eseri için "gazete" sözcüğünü kullanmış olmakla beraber, çıktıktan sonra "risâle" demeyi tercih etmiştir. Risale o dönemde birkaç anlamının yanında dergiyi de niteleyen bir kavram şeklinde kullanıldığından, bu çalışmada da dergi olarak anılacaktır. Dergi birinci yılında 24, ikinci yılında 11 olmak üzere toplam 35 sayı çıktıktan sonra 1895 Eylül'ünde kapanmıştır. Birinci yılın 24 sayılık tam koleksiyonu bugün sadece İzmir Milli Kütüphane ile Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bağış Eserleri Bölümü'nde bulunmaktadır. Ankara'daki Milli Kütüphane'de tek sayısı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde ise 23 sayısı mevcuttur. Ancak 2014 yılındaki yapılanma ile Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi kurulup Devlet Kütüphanesi'ndeki nadir eserlerin ve Arap harfli tüm eserlerin buraya nakli kararlaştırılınca *OTZ* da bu yeni birime getirilmiştir.⁴² Derginin ikinci yılına ait 11 sayısı ise bugün hiçbir kütüphanemizde yoktur. Bunlar Prof. Dr. Ali Birinci hocamızın özel kütüphanesindeki koleksiyonu paylaşma lütfunda bulunması sayesinde incelenebilmiştir.⁴³ Derginin Rumca nüshalarına erişmek kâbil olmamıştır. Dolayısıyla değerlendirme Türkçe nüshası üzerinden yapılacaktır.

⁴¹ *OTZ*, nr. 7, 9 Zilhicce 1313, s. 97-98.

⁴² Dış kapakları olmaksızın 23 sayısı bir arada ciltlenmiş durumdaki dergi halen 14230 demirbaş numarasıyla bu kütüphanenin deposuna kaldırılmıştır. Bununla beraber, Beyazıt Devlet kütüphanesindeki Arap harfli gazeteler henüz yerindedir.

⁴³ Akademiye dayanışma ve yardımlaşma kültürü konusunda örnek şahsiyet olarak ömrünü ve servetini Türk biliminin terakkisine adanmış bulunan, hassaten mesleğe adım attığımız tarihten beri yardımını ve desteğini esirgemeyen Ali Birinci hocamızın himmeti bu çalışmanın vücuda gelmesindeki başlıca âmidir. Sonsuz şükranlarımı arz ederim.

OTZ'nın 1. ve 22. sayılarının dış kapağı

OTZ'nın Türkçe kısmının tüm sayıları 16 sayfa olarak 16x24 cm. ebadında yayımlanmıştır. Birinci yılın yeşil kâğıt üzerine basılmış dış kapağında üst kısımda kûfî hattıyla ve kalın olarak dergi adı, bunun altında numara bilgisi yer almaktadır. Bundan sonra imtiyaz sahibi ve ücret bilgileri yer almaktadır. Derginin sahib-i imtiyazı Montpellier Ziraat Mektebi mezunlarından Coşkunoğlu Yosefaki; yıllık ücretinin İzmir için yarım lira (50 kuruş), İzmir dışı için posta ücreti dâhil 3 mecidiye (60 kuruş) olduğu görülmektedir. Kapağın ortasından itibaren okuyuculara yönelik bazı açıklamalar sıralanmıştır. Buna göre, dergide yayınlanacak ilan tarifesi, her satır için 2 kuruştur. Ziraata dair makaleler memnuniyetle yayımlanacak; ancak uygun görülmeyen yazılar iade edilmeyeceği gibi, pulsuz gönderilen mektuplar da dikkate alınmayacaktır. Vilayetlerle iletişim kurmak için ziraat hakkında bir dereceye kadar bilgisi olan temsilcilere ihtiyaç vardır; buldukları yerin ahvâliyle ilgili haber derleyecek gönüllü temsilcilere gazete ücretsiz gönderilecektir. Derginin idaresiyle ve yazılarıyla ilgili her hususta şimdilik İzmir'de Şişeciler içinde Peştemalcıoğlu Ferhanesinde La Presse İdarehanesinde Coşkunoğlu Yosefaki'ye müracaat edilecektir. Yönetim kurulu ziraatla ilgili her türlü siparişi ücretsiz temin etmeyi üzerine almıştır. İzmir dışındaki aboneler ücreti postayla yahut havale yoluyla gönderebilecek, abone bedeli peşin geldiği takdirde dergiler de düzenli olarak ulaştırılacak; posta pulu kabul edilmeyecektir. Ayrıca taşrada isteyen herkese bir defaya mahsus olmak üzere dergi ücretsiz gönderilecektir. İlerleyen sayılarda kapak tasarımında küçük değişiklikler yapılacak; örneğin dergi adının üzerine yıl, numara ve tarih bilgileri kaydedilecek, ilan bilgisi kaldırılacaktır.

OTZ on beş günlük olduğu için Rumi yılın her ayının birinci ve on altıncı günleri yayımlanmaktaydı. Fakat 12. sayıda buna uyulmayarak, Ağustos'un on dokuzunda basılmıştır. Yosefaki dönemin gazetecilerinin titizlikle sürdürdükleri geleneğe uyarak ve uğur getirmesi için, söz konusu sayı padişahın cülus günü olan 31 Ağustos'un Rumi takvimdeki karşılığına denk getirmişti.⁴⁴ Bu vesileyle, Sultan Hamid'in "bu devlet-i muazzama-i Osmâniyye'nin müceddidi" olduğunu belirterek; onun sayesinde, yirmi yıl önce hayli geri bulunan tarım sektörünün ayağa kalktığını, imparatorluğun Avrupa'nın en zengin devletleri seviyesine çıktığını, ziraat tahsili için yurt dışına gönderilen öğrencilerin döndüklerinde vilayetlere ziraat müfettişi olarak atandıklarını, çiftçilerin modern tarım aletlerini edinebilmeleri amacıyla bunlardan gümrüğün kaldırıldığını, Ziraat Bankası'nın kurulduğunu; Halkalı, Bursa ve Selanik'tekilerden sonra yakında İzmir'de de ziraat mektebi açılacağını ifade etmiştir. Fransa'da eğitim gören kendisine, "vatan-ı mukaddesinde" ziraatla ilgili dergi çıkarmasına izin vermesinden dolayı padişaha şükran sunmuştur. Bununla beraber, derginin 1895 Ağustos'unda söz konusu âdeti göz ardı ettiğini belirtmek gerekir.

Birinci yıl sayılarında dış kapaktan başka, birinci sayfaların üst kısımları jeneriğe ayrılmıştır. Aynı stildeki dergi adının altında "Türkçe ve Rumca olarak ayda iki defa neşredilir" ifadesiyle derginin dili ve yayın periyodu açıklanmış, bunun altına numara ve hicrî-rumî tarih bilgileri yerleştirilmiştir. İki sütun halinde tasarlanan sayfanın sağ baş kısmında "Münderecât" bulunmaktadır. İmtiyaz sahibi Coşkunoğlu Yosefaki bilgisi, dönemin yaygın usulü üzere, son sayfanın sol alt köşesine de kaydedilmiştir. 24. sayıda M. Safvet, derginin birinci yılını doldurduğunu, yayını sürdürmek için ilgili mercie başvurulduğunu, daha doğrusu "bazı mütalaât ve metalibât arz edildiğini" zira mevcut satıcılardan elde edilen gelirin derginin zorunlu giderlerini karşılamaya bile yetmediğini, ancak şu ana kadar bir cevap verilmediğini, yine de ümitlerinin ve bekleyişlerinin sürdüğünü, "muavenet-i mahsûsaya nâil" olduğu takdirde Mart'tan itibaren yayına devam edileceğini, aksi durumda kapanacağını dile getirmiş; okurların bunu anlayışla karşılamalarını istemiştir.⁴⁵ Beklenen maddi destek gelmiş, Safvet'in deyimiyle "mazhar-ı himaye" olunmuş olacak ki, OTZ kaldığı yerden devam etmiştir. İkinci yılı sayıları ve sayfaları yeniden 1'den başlayarak numaralandırılmıştır. Bu seride, daha ayrıntılı bilgilerin yer aldığı kompakt bir tasarımla iç kapak oluşturulmuştur. Sayı ve tarih bilgileri dergi adının üstünde, diğerleri ise altında yer almaktadır. Derginin "on beş günde bir defa" neşredileceği belirtilirken, dili zikredilmemiştir. Sahib-i imtiyazı "Montpellier Ziraat Mektebi mezunlarından Coşkunoğlu Yosefaki" klişesinin altına dikdörtgen kutu içerisinde "Münderecât" yerleştirilmiştir. Kutunun sağına ve soluna dikey biçimde,

⁴⁴ "... rüfekamızın ızbâr ettikleri âsâr-ı şâdumâniden mabrum kalmasını katîyen tecviz edemediğimizden ve bâhusus risalemiz'in birinci senesi olup bu tebrikeye iştirak ile arz-ı ubûdiyeti en mukaddes bir vazîfe bildiğimizden dolayı ba'de-mâ risalemiz'in senede bir nüshasını teyemmünen o yerm-i mes'ûda musâdîf olan şehr-i Ağustos'un on dokuzuncu günü çıkarmaya karar verdik." (OTZ, nr. 12, 19 Ağustos 1310/31 Ağustos 1894, s. 177-178).

⁴⁵ M. Safvet, "İfade-i Mahsûsa", OTZ, nr. 24, 4 Ramazan 1312, s. 351.

İzmir için 40, dışarı için 46 kuruş olan ücret bilgisi yerleştirilmiştir. En alt kısımdaki “İhtâr-ı Mahsûs”ta, makale çağrısı yinelenmiştir. İrtibat bürosu olarak bu defa Frenk Mahallesinde Store Sniger Ferhanesi’ndeki 19 numaralı oda işaret edilmiştir. Dergiye yeniden abone olanlara geçen yılın sayılarının posta ücreti dâhil bir buçuk mecdiye (30 kuruş) karşılığında gönderileceği belirtilmiştir. Kapaktaki bir başka yenilik, en alt kısma derginin İzmir’de, Aydın Vilayet Matbaasında ve 1311 yılında basıldığı bilgilerinin yerleştirilmiş olmasıdır. Yosefaki ikinci senenin ilk sayısındaki açılış hitabında, yegâne maksadının padişahın rızasına uygun ciddi ve faydalı işler yapmak olduğunu, okurların da desteğiyle Osmanlı ziraatının terakkisine çalışmak onuruna yeniden kavuşmaktan bahtiyarlık duyduğunu dile getirmiştir. Daha geniş kitleye ulaşması amacıyla derginin fiyatının indirildiğini belirtmiştir. “Bir istifade-i şahsiyye gözetmeyip” sadece derginin yaşayabilmesi için gerekli bir ücretlendirme politikası götüğünü “mahz-ı hakikat” olarak vurgulamıştır.⁴⁶

Dergiyi değerlendirmeye geçmeden önce, literatürde göze çarpan birtakım yanlışları ve hatalı bilgileri tashih etmek gerekir. Örneğin bazı çalışmalarda, OTZ’nin haftalık olarak pazar günleri çıktığı, önceleri Türkçe-Rumca bilahare sadece Türkçe yayımlandığı, Yosefaki’nin imtiyazını sonradan *Ahenk* sahibi Mehmed Necati Bey’e devrettiği, bunun da Yenişehirizade Halid Eyyüb’ü başmuharrirliğe getirdiği ileri sürülmüştür.⁴⁷ Öncelikle derginin ömrü boyunca Coşkunoğlu Yosefaki’nin imtiyazı kimseye devretmediğini belirtmek gerekir. Ancak ikinci senenin 1 Nisan 1311 (13 Nisan 1895) tarihli üçüncü sayısında “müdür-i mes’ûl” olarak Mehmed Necati’nin görevlendirildiği, irtibat bürosunun da Coşkunoğlu Hanı’nda Ahenk Gazetesi İdarehanesi’ne taşındığı görülmektedir. Dördüncü sayıda müdür kaydı bulunmazken, yönetimle ve yazılarla ilgili hususlarda “İzmir’deki idarehanesine müracaat edilebilir” şeklinde muğlak bir ifade kullanılmıştır. Bu sayıda M. Safvet, birtakım sağlık sorunlarını öne sürerek yazılarına devam edemeyeceğini ve dergiyle ilişkisini kestiğini bildiren kısa bir açıklama yayımlamıştır.⁴⁸ Nitekim derginin 15 Haziran 1311 (27 Haziran 1895) tarihini taşıyan beşinci sayısının kapağında onun yerine “muharrir”

⁴⁶ Yosefaki, “İftitâh-ı Kelam”, OTZ, İkinci sene, nr. 1, 16 Ramazan 1312, s. 2.

⁴⁷ Ö. Faruk Huyugüzel, *1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1996; Hatice Harika Nüfusçu, *Muktebes Dergisi Üzerinde Bir İnceleme*, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002, s. 8. Yazarların kaynak belirtmeksizin aktardıkları bu bilgilerin bir kısmı, Halid Eyyüb’ün 1902’de ölümü üzerine hayat hikâyesini neşreden *Malumat*’ta geçmektedir. Burada Halid Eyyüb’ün “bir taraftan İzmir’de müntesir *Hizmet* ve *Ahenk* gazeteleri ve diğer taraftan da Türkçe ve Fransızca neşredilen *Ziraat Gazetesi*’nin Türkçe kısmının” yazı kadrosunda çalıştığı belirtilmiştir (“Yenişehirizâde Merhum Halid Eyüp Bey”, *Malumat*, nr. 162, 1 Zilkade 1309, s. 2). Anlaşılan, OTZ ile *Ziraat Gazetesi* birbirine karıştırılmıştır.

⁴⁸ “*Tabakkuk eden bazı mazeret-i vücûdiyye sebebiyle ba’de-mâ vazife-i tahrirîyyeye devam edemeyeğimden gelecek nüshadan itibaren umûr-ı tahrirîyyenin başka bir zât tarafından ifâ edileceğini ve binâenaleyh bu risale ile münasebet-i acizânemin munkatı’ olduğunu maatteessüf kârûn-i kirâma arz ederim. M. Safvet.*” (OTZ, İkinci Sene, nr. 4, 2 Zilkade 1312, s. 351).

sıfatıyla Halid Eyyüb kadroya alındığı anlaşılmaktadır. İmtiyaz sahibi Yosefaki ile sorumlu müdür Mehmed Necati ve muharrir Halid Eyyüb isimleri son sayıya kadar kapakta bu şekilde yer almıştır. Yine, dergiyle ilgili her hususta iletişim için “Ahenk İdarehanesine ve Coşkunoğlu Yosefaki namına müracaat olunur” kaydı son sayıya kadar değişmeden yayımlanmıştır.

İkinci yılın dördüncü ve beşinci sayılarının tarihi arasında bir aylık kesinti bulunmaktadır. Bununla beraber kadro ve adres bilgilerindeki bütün karışıklıkların sebebini Yosefaki ikinci sayıda kısaca,⁴⁹ beşinci sayıda ise ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Şöyle ki, derginin ikinci yılının ilk sayısı aslında Nisan’ın sonlarında basılmış, fakat “silsile-i intişârına halel getirmemek”, yani tarihsel dizimde kopukluk olmaması için kapağına geçmişe dönük olarak 1 Mart 1311 tarihi konmuştur. İkinci sayının da aynı günlerde basılıp açığın kapatılması planlanmış ise de vilayet matbaasının iş yoğunluğundan dolayı plan tutmamış; gecikmeli çıkmak zorunda kalan bu sayının tarihi de geçmişe dönük olarak verilmiştir. Açığın kapatılması için müteakip sayıların basımı sırasında verilen uğraşlar da sonuçsuz kalmış ve derginin çıktığı tarih ile gerçek tarih arasındaki tutarsızlık ortadan kaldırılamamış; dördüncü sayı Mayıs’ta yayımlandığı halde kapağına Nisan kaydedilmiştir. Ancak bu şekilde tarihlemenin birtakım riskler doğuracağı, örneğin Haziran ayında Mayıs ayı hava durumu bilgilerinin yer alması, “hasat hakkında yazılmış bir makalenin harmanlar kalktıktan sonra basılması” gibi, okuyucuların haklı olarak hoş göremeyeceği yanlışlara düşüleceği göz önüne alınarak, bir ay atlanmış ve beşinci sayıya gerçek tarih yazılmıştır. Yosefaki bunun da “bir dereceye kadar uygunsuzluk” olduğunu itiraf etmiş, ancak diğer sakıncaların yanında hafif kaldığını dile getirmiştir.⁵⁰ Bu düzenlemeyle birlikte, baskı tarihleri de sapsmış, ayın 1. ve 16. günlerinin yerine 15. ve 30. günleri düşülmüştür. Birinci yılda basım günleri salı ve çarşamba, ikinci yılda ise çarşamba ve perşembeye tesadüf ettiğinden, bazı kaynaklarda geçen pazar günü bilgisi doğru değildir.⁵¹

⁴⁹ “Risalemizin gerek tensi’-i daire-i intişârı ve gerek matbaa-i vilayette büsn-i temsili emrinde Aydın Vali-i Âlisi devletlü Hasan Fehmi Paşa hazretleri cânibinden ibzâl buyurulan inayet-i mahsûsa üzerine ber şeyi yeniden tertip ettiğimizden bir-iki nüshamızı yevm-i muayyeninde çıkaramadık. İnşallah karîben vakt ü zamanında neşri vesâilü bi’l-istikmâl kâri’lerimizin intizarda bırakılmayacağı vaadiyle zârûriyyü’l-vukû’ olan taahburdan dolayı arz-ı mazeret ederiz.” (Yosefaki, “İtizar”, OTZ, İkinci sene, nr. 2, 2 Şevval 1312, s. 18).

⁵⁰ Yosefaki, “İtizar”, OTZ, İkinci sene, nr. 5, 4 Muharrem 1313, s. 80. Yazar devamında, derginin bundan sonra doğru tarihte çıkacağını, yazıların içeriklerinin gündemle uygun düşeceğini, abonelerin mağdur edilmeyeceğini ve vâdedildiği üzere kendilerine 24 sayı ulaştırılacağını belirtmiştir.

⁵¹ Şubat’tan beri hafta iki defa olmak üzere pazartesi ve perşembe günleri yayımlanan *Abenk* de 3 Mayıs’tan itibaren perşembe yerine cuma günleri çıkma kararı almıştır. *Abenk*, kendisiyle beraber *Aydın* gazetesinin de perşembe günü basıldığı için Vilayet Matbaası’nın zorlandığını belirterek, hem matbaanın iş yükünü hafifletmek hem de zaman zaman

Yosefaki *OTZ*’nın ilk sayıdaki “İfade-i Mahsûsa”da yazı işlerini kendisinin üstlendiğini açıklamış, bununla beraber kamuoyunun karşısına zengin ve doyurucu bir içerikle çıkabilmesi için erbâb-ı kalemin desteğine muhtaç olduğunu dile getirmiştir. Derginin Türkçe nüshasına herkesin anlayabileceği bir dil ve üslup kazandırılması amacıyla, bu kısımların redaksiyon işini “memleketimizin erbâb-ı kalem ve iktidarından ve eşraf-zâdelerden” Tokadizâde Mehmed Şekib⁵² ve Hacıhasanağazâde Mahmud Vehbi Beylere havale etmişti. Bazı uzman kişiler de dergiye ara sıra yazılarıyla destek sözü vermişlerdi.⁵³ Ancak yazı işleri çok kısa süre sonra İzmir Ticaret Mahkemesi Reisi M. Safvet Bey’e geçmiştir. Safvet Bey’in yukarıda değinilen istifası üzerine kaleme aldığı teşekkür yazısında Yosefaki, onu, “az vakit zarfında her taraftan me’ûlünün fevkinde alkışlara, takdirlere mazhar olan *Osmanlı Terakki-i Ziraatı*’nı bugünkü derece-i terakkiye isâl eden” kişi olarak anmıştır. Derginin yayına başlamasından istifa ettiği güne kadar verdiği ciddi emekten ötürü minnetini dile getirmiştir. Yosefaki başka bilgiler de vermiştir. Örneğin ilk sayıda söz ettiği Mehmed Şekib ve Mahmud Vehbi Beylerin “daha o vakit bazı mazeretlerine mebnî” vazifeyi bıraktıklarını, *OTZ*’nin bugünlere sırf Safvet Bey’in emek ve çabaları sayesinde gelebildiğini belirtmiştir. Derginin yazı işlerini bundan sonra, Mehmed Necati’nin sorumlu müdürlüğü altında, memleketin genç ve zeki kalemlerinden Halid Eyyüb ile kendisinin ifa edeceklerini duyurmuştur. Başlangıçtan beri kamu yararını ön planda tuttuğu için abonelik bedelinin 50 kuruştan 40 kuruşa (2 mecdiye) çekildiğini de eklemiştir.⁵⁴ Fakat zaman zaman İstanbul’daki yeni yayınlardan haber veren, örneğin Mehmed Tarih Bey’in haftalık *Malumat*’ının doğuşundan, Manuel Ütücüyan’ın *Sıhbat* gazetesinin üç ay ara verdikten sonra tekrar hayat bulmasından söz eden *Abenk*’in,⁵⁵ sahibi Mehmed Necati’nin *OTZ*’nin müdürlüğünü üstlenmesine ve diğer gelişmelere değinmemesi ilginçtir.

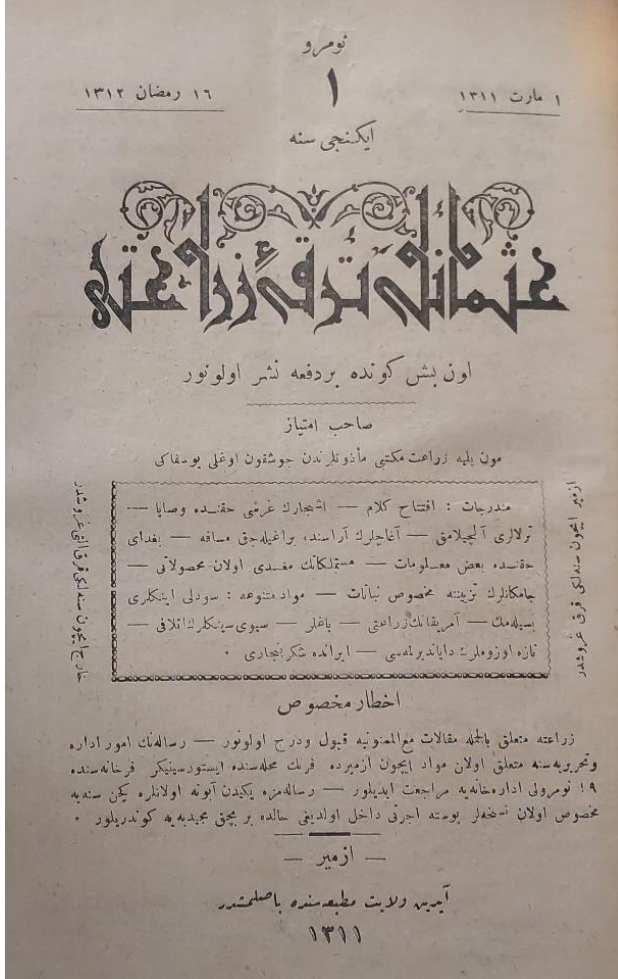
gazetelerin çıkmasındaki gecikmeyi ortadan kaldırmak için böyle bir karara varıldığını yazmıştır (*Abenk*, nr. 20, 21 Nisan 1311).

⁵² Mehmed Şekib, Mehmed Necati’nin 1896’da çıkardığı *Şule-i Edeb*’in başmuharrirliğini yapmıştır. Şekib, Muallim Naci taraftarıydı ve onu göklere çıkarmaktaydı. Tarz-ı Frengâne dediği Edebiyat-ı Cedide ile alay etmekteydi (Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2006, s. 72).

⁵³ Yosefaki, “İfade-i Mahsûsa”, *OTZ*, nr. 1, 6 Ramazan 1311/13 Mart 1894, s. 4.

⁵⁴ Yosefaki, “Arzı Şükran ve Beyan-ı Teessüp”, *OTZ*, İkinci sene, nr. 5, 4 Muharrem 1313, s. 66.

⁵⁵ *Abenk*, nr. 27, 15 Mayıs 1311, s. 3.

Osmanlı Terakki-i Ziraatı'nın ikinci senesi ilk sayısının kapağı

Yosefaki'nin bildirdiği üzere, bazı erbâb-ı kalem iki yıl boyunca yazılılarıyla katkıda bulunmuştur. Dördüncü sayıda vilayet filoksera müfettişi Yenidünya Öjen'in patates; beşinci sayıda Selanik Ziraat Mektebi'nden Ahmed Hamdi Bey'in hintyağı, Tunus Ziraat Müfettişi Robert Molliene'in antraknoz, Ziraat Muallimi Zaharoviç'in bazı meyve ve sebze hastalıkları; dokuzuncu sayıda Grignan Ziraat Okulu hocası Le Jeune'un sütün bozulması ve muhafazası hakkındaki makaleleri; ikinci yılda ise Tarih-i Tabii Müzesi Müdürü Corneo'nun sömürgelerde yetiştirilen besleyici ürünler ve *Revue Horticole*'ün başyazarı Edouard André'nin süs bitkileri konusunda seri yazıları yayımlanmıştır.

OTZ'nın basıldığı matbaaya gelince, bunun haftalık ve pazar günleri yayımlandığı şeklindeki yanlış bilgiyi tekrarlayan bir kaynak, basım yeri olarak da

Keşişyan Matbaası'nı işaret etmiştir.⁵⁶ Yukarıda değinildiği üzere dergi ikinci yılında Aydın Vilayet Matbaası'nda basılmaya başlamıştır. Ancak 8. ve 9. sayıları Yusufoglu Frenkhanesindeki La Presse Nikolaidis Matbaası'nda basılmıştır. 10. ve 11. sayıların da aynı matbaada basıldığı halde, bunlarda işletmenin adresi Peştemalcioğlu Frenkhanesi şeklinde kaydedilmiştir. Derginin birinci yılı nüshalarının nerede basıldığı ise açık olarak belirtilmemiştir. Dolayısıyla Keşişyan Matbaası'nda basıldığı bilgisi kanıtı muhtaçtır.

Yayın Politikası ve Muhtevası

Derginin birinci sayısının hemen başında, geleneğin ve nezaketin icabı olarak devlete ve padişaha şükran yazısına yer verilmiştir. Bunda, Sultan Hamid'in tahta çıktığı günden beri, hayret verici bir hızla ülkeyi kalkındırıp halkın yüzünü güldürdüğü, Osmanlıların böyle bir padişahın idaresinde yaşamaktan dolayı şanslı oldukları dile getirilerek teşekkür ve dua edilmiştir.⁵⁷ Devamındaki yazıda ise Yosefaki, amacını ve yayın politikasını açıklamıştır. Ziraat gazetesi çıkarmanın önemini vurgulamış; Batı ülkeleriyle kıyaslandığında Osmanlı tarımının çok geri kaldığını belirterek, bu durumu tersine çevirmeye dönük çalışmalara katkıda bulunmak istediğini dile getirmiştir. Yosefaki, geniş arazilere sahip zenginlere seslenme amacı taşımadığını, böyle olsaydı başka türlü bir yol tutabileceğini belirtmiş, halkın ciddi bir kesiminin ziraatla ilgili temel bilgilerden bile yoksun bulunduğunu hesaba katarak genele ulaşmaya karar verdiğini ve böyle zor bir yükün altına girdiğini ifade etmiştir. Ancak onun, böyle bir savunma psikolojisine neden ihtiyaç duyduğunu bilemiyoruz. Yosefaki dergide kuramsal bilgiden ziyade pratik işleme yöntemleri üzerinde durulacağını, akıcı ve rahatlıkla anlaşılabilir bir üslubun gözetileceğini, bilimsel ve teknik terimlere halk dilinden karşılıklar getirileceğini, kolay uygulanabilir yöntemlerden bahsedileceğini bildirmiştir.⁵⁸ Değineceği konuları, ehil hayvan yetiştiriciliği, baytarlık, peynircilik, bahçıvanlık, ipekböcekçiliği, ağaç yetiştirme, tarım işletmeciliği, ilm-i vezâif'ül-'a'zâ (bitki fizyolojisi), bağcılık, filoksera, Amerikan asma çubukları, ispirto imalatı, çiftçi hıfzıssıhhası şeklinde sıralamış; velhasıl ziraata dair spesifik ve doğru bilgiyi anlaşılır biçimde aktarmayı vadedmiştir. İçeriğin mevsimsel faaliyetlere göre belirleneceğini; örneğin bağ mevsiminin girişinde bağcılıktan bahsedileceğini, ekim sezonunda hasada dair bir şey yazılmayacağını belirtmiştir.

⁵⁶ H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, c. II, s. 664. Derginin adı bu eserde *Osmanlı Terakki-i Ziraat*; Atatürk Üniversitesi kataloğunda ise *Osmanlı Terakki Ziraati* şeklinde kaydedilmiş olup (*Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, c. 6, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978, s. 551) her ikisi de küçük hata içermektedir.

⁵⁷ "Tahdis-i Nimet ve Arz-ı Ubûdiyyet", OTZ, nr. 1, 6 Ramazan 1311, s. 1-2.

⁵⁸ "Gazetenin -zaten edebiyat ile bir münasebeti olmadığından- herkesin hatta avâm-ı nâsın bile anlayabileceği gayet sade bir lisan ile tabirine elden geldiği mertebe sa'y ile çiftçi arkadaşlarımızı dahi neşriyatımızdan haberdar etmeyi kendimize en mübim bir vazife addediyoruz. Istılahât-ı fennîyeye gelince, bunları da memleketimizde zür'â'ın isti'mâl edgeldikleri birtakım tabirât-ı âmiyâne ile ifadeye çalışacağımızı şimdiden çiftçi müşterilerimize vaad eyleriz."

Kendi kadrosunun ve misafir kalemlerin makalelerinin yanı sıra, okurların “usul-i ziraata muvafık mütalaa ve efkârı” içeren yazılarına da yer verileceğini bildirmiştir. Yayın ve hizmet kalitesini arttırmak için, müşterilerin soru ve görüşleriyle yönlendirici olmalarını istemiştir. Müşterilerine başka konularda da yardımcı olacağını; örneğin gerek yerli malı gerekse Avrupa mamulü her çeşit siparişin temin edilip gönderilmesine aracılık edeceğini, bundan dolayı maddi bir talepte bulunmayacağını; kısacası, adına uygun biçimde ziraatın terakkisine hizmet edeceğini bildirmiştir.⁵⁹

OTZ birinci sayısında ziraatın tarihsel gelişimini antik çağlardan itibaren inceleyen, teknolojik tarımın ve tarım makinelerinin üretime etkisine değinen bir makale neşretmiştir. Ayrıca agriotes böceği (tel kurdu), ipekböceği ve şeftali ağacı konularında üç makale daha bulunmaktadır. “Mevâdd-ı Mütenevvia” bölümünde birtakım tarımsal ve hayvansal gıdaların üretimi, tüketimi, saklanması ve ölçülü kullanma yolları üzerinde durulmuştur. Bunlar, su künklerinin dondan korunması, hayvan beslemede yulaf tasarrufu, sümüklüböcekleri itlaf yöntemi, farelerden kurtulmanın etkili bir yolu, iri taneli bezelye türü olan arakanın saklanması, gübrelik külü kullanma biçimi, ağaç yaralarını iyileştirme yolları, hayvansal yağdaki acılığı gidermenin yolu, acımış zeytinyağının temizlenmesi, et tozu ve et suyu üretiminin ve tüketiminin püf noktaları şeklinde sıralanmaktadır. “Muhâbere” sütununda, derginin “Edremit’teki müşterilerinden J. M. Efendi’ye” cevap verilmiştir. J. M., Edremit arazisinin pamuğun hangi türünün yetişmesine yatkın olduğunu sormuş, dergi de Amerika cinsini önermiştir. Derginin ilk sayısında bir mektuba cevap vermesi, henüz yayınlanmadan önce okuyucularla irtibat kurduğunu akla getirmektedir. Derginin son sütunları “İzmir’in Muamelât-ı Ticariyyesi”ne ayrılmıştır. Şubat ayındaki satış bilgileri, dönemin popüler ürünleriyle bunların ticari değerleri hakkında fikir vermektedir. Üzüm türleri birinci sırada yer almaktadır. Aynı bölümde Tire’nin siyah üzümü, yerli iri kara üzümü, Foça siyahı, kuş üzümü, çekirdeksiz üzüm, razakı, Karaburun razakısı; hububattan arpa ve buğday; ayrıca, bakla, zeytinyağı, afyon, hurda incir ve palamut gibi ürünlerin piyasa değeri, satış miktarları, fiyatlardaki iniş ve çıkışlar ve daha pek çok ayrıntı bulunmaktadır. Örneğin zeytinyağının mutfakların yanında sabunhaneler için önemli bir tüketim maddesi olduğunu; arpa satışı yükselirken buğdayın düştüğünü ve mal da gelmediğini; palamudun fiyatının inişe geçtiğini, palamudun rüfuz, birsu, tırnak türlerinin ayrı ayrı piyasa değerlerini öğrenebilmekteyiz.

Çalışmamızın sonunda ek olarak sunulan tabloda görüldüğü üzere, OTZ’nda, modern ziraat alet ve yöntemlerinden tarım sahalarını tehdit eden doğal etkenlerle ve zararlı yaratıklarla mücadelede, at yarışlarından yaygın hayvan hastalıklarının tedavisine, gübrelemeden kuluçkaya, zeytinin muhafazasından sivrisineklerin yok edilmesine kadar çok farklı konular ele alınmıştır. Ormanların muhafazası ve

⁵⁹ Yosefaki, “Gazetemizin Mesleği Hakkında Birkaç Söz”, OTZ, nr. 1, 6 Ramazan 1311, s. 2-4.

yangınların önlenmesi konusundaki makale, günümüze dair çözümler de içermesi açısından çarpıcıdır. Dergide, tarım ve hayvancılık konularının dışında, insan sağlığını korumaya dönük ve gündelik hayatı kolaylaştırıcı bazı pratik çözümler de göze çarpmaktadır. Örneğin baş ağrısı ve nezle gibi hastalıklara, yanıklara ve mantar zehirlenmesine karşı bitkisel yahut başka türlü tedavi yöntemleri önerilmiş; Avrupa'da salgın hastalık mikrobunu taşıyıcı önemli bir araç kabul edilen kitap konusunda alınan bir önleme değinilmiş;⁶⁰ evde sirke yapımı ve yumurtayı taze saklamanın yolları anlatılmıştır. Yine paslanan vidaları gevşetmek, tüfeklerin paslanmasını önlemek, kırılan cam eşyaları ve şişeleri yapıştırmak, boyun kısmı kırılmış şişeleri tesviye edip değirmileştirerek bardak ve çanak gibi eşyalara dönüştürmek, şişelerin sıkışan tapalarını kolayca açmak, fiçilerdeki küf kokusunu ve kaplara sinmiş gazyağı kokusunu gidermek vs. için yöntemler tavsiye edilmiştir.

OTZ konuları cazip hale getirip anlaşılmasını kolaylaştırmak ve okurun zihninde soru işareti bırakmamak için zaman zaman görsel unsurlara yer vermiştir. Üçüncü sayısında, şimdiye kadar çıkan nüshalarda bazı eksikler bulunduğunu belirtmiş, fakat her yeni işte öngörülemeyen aksaklıklar yaşanabileceğini hatırlatarak bunun mazur karşılanmasını istemiş; Mayıs ayından itibaren derginin içeriğinde ve sayfa tasarımında değişikliğe gidileceğini duyurmuştur. Hakikaten bu ayın başına rastlayan beşinci sayıda içerik neredeyse öncekilerin iki katını geçecek kadar zenginleşmiş ise de sayfa sayısı ve mizanpajı değişmemiştir. Bununla beraber altıncı sayıda içerik yeniden önceki sayılardaki seviyeye gerilemiştir. Sekizinci sayıda, yakında "Bağcılığın İleride Kesbedeceği Hâl" başlığı altında ayrıntılı bir makale yayınlayacağını vaat ettiği halde bunu yerine getirememiş, sebebini ise 16. sayıda açıklamıştır. Ticari tarım politikası açısından fevkalade önemli olan bu konunun bir makaleye sığmayıp 150-200 sayfalık bir kitap teşkil edeceğini belirtmiş; bu amaçla, sonradan ciltlenerek kitaba dönüştürülecek şekilde, gelecek sayıdan itibaren derginin orta kısmında dört sayfalık bir fasikül yayımlanacağını ve bu bölümün farklı numaralandırılacağını duyurmuştur.⁶¹ Nitekim 17. sayıdan itibaren bu konu altı bölüm halinde işlenmiş, dolayısıyla derginin içeriği biraz daha fakirleşmiştir.

Yosefaki, merkezî ve yerel yönetimlerin tarım, hayvancılık ve orman politikalarını takip etmekte, alınan kararları yorumlamaktaydı. Halkalı Ziraat Mektebi'nde bir Tecrübegâh-ı Ziraat Müdüriyeti oluşturulup başına da İzmir ziraat müfettişi ve arkadaşı Begyan'ın atanmasını yerinde bir karar olarak

⁶⁰ Yapılan araştırmalar salgın virüsünün kitapları çok sevdiğini ve orada rahat biçimde yaşayıp çoğaldığını ortaya çıkarınca, özel bir emirname yayınlanarak, bütün doktorlardan tedavi ettikleri kişilerin salgın hastalığa yakalandığını saptadıklarında durumu derhal yazılı olarak tüm kitapçılara bildirmeleri istenmiştir. Kitapçılar o hastaların evlerine kitap göndermekten men edilmiş; daha önce gönderdiklerini de geri alıp buhar makinesinden geçirmeye yahut da tamamen yakıp yok etmeye mecbur tutulmuşlardır: "*Tuhaf tedbir değil mi?*", (OTZ, İkinci sene, nr. 6, 19 Muharrem 1313, s. 95).

⁶¹ "İhtar-ı Mahsus", OTZ, nr. 16, 29 Rebiülâhîr 1312, s. 241.

değerlendirmiştir.⁶² Olağanüstü verim kabiliyeti bulunan Adapazarı'nda iki bin dönümlük arazide bir numune tarlası kurulması projesini, patates tohumunun daha önce Avrupa'dan getirilip çiftçiye dağıtıldığı halde artık bunlardan yetişen yerlilerin tohumlarının dağıtılmasına karar verildiğini, Ziraat Nezareti'nin tarım aletlerinin kullanılışı hakkında bir broşür yayımlamak üzere olduğunu, Çifteler Çiftlik-i Hümayûnu'nda her yıl düzenlenen at yarışının yine yapılacağını okuyucularına menuniyetle duyurmuştur.⁶³ 1894 Haziran'ında Vali Hasan Fehmi Paşa'nın başkanlığında ve kazalardan davet edilen kırk kişilik heyetin katılımıyla tarihte ilk defa ziraat encümeni toplanmasını önemli bir adım saymıştır. Avrupa'nın maddi kalkınmasının temelinde bu tür buluşmaların yattığını, orada ziraat encümeni olmayan bir şehir değil, köy bile tasavvur edilemeyeceğini belirtmiştir. İzmir'de at koşusu ve avcılıkla ilgili encümenler toplandığını hatırlatan yazar, "böyle sırf eğlenceden ve hoşça vakit geçirmekten başka bir işe yaramayan mahallere itina edip de yegâne vasıta-i hayat ve servetimiz olan ziraat encümenlerini diğerlerine niçin tercih ve takdim etmeyelim?" diyerek, toplantıyı önemsiz bulanları eleştirmiştir.⁶⁴ Encümenin aldığı kararları bir sonraki sayıda şöyle sıralamıştır:

1. Vilayet sınırları içerisindeki ticaret odalarının ıslah ve tamiri
2. Torbalı Çiftlik-i Hümayûnu'nda ziraat mektebi için uygun bir yer tahsisi
3. Manisa, Aydın ve Denizli sancaklarında ziraat mektebi şubelerinin açılması
4. Hububat tohumlarının ıslahıyla beraber Havran buğdayından tohumluk alınması
5. Binek ve yük hayvanlarının ırklarının iyileştirilmesi
6. Balya'da yetişen öküz türünün yaygınlaştırılması
7. Çiftçinin Aydın vilayet gazetesi aracılığıyla aydınlatılması
8. Bağların ve incir bahçelerinin kontrolsüz biçimde çoğalmasının önüne geçilmesi
9. Yabani zeytin ağaçlarının aşılınması
10. Gebe sığırların boğazlanmasının engellenmesi
11. Hayvanların ekili araziye girişlerinin yasaklanması
12. Başakçıkların vaktinden önce tarlalara girmelerinin yasaklanması
13. Zeytinlerin silkinmesi tarihinin tespiti

⁶² OTZ, nr. 22, 2 Şaban 1312, s. 327. Bazı internet sitelerinde Coşkunoğlu Yosefaki'nin *Bağcılığın Hâlihazır*ı adıyla bir kitabının bulunduğu ve bunun söz konusu alandaki ilk yayınlardan olduğu ileri sürülmüş ise de, Türkiye kütüphanelerinde böyle bir kitabın kaydı yoktur.

⁶³ OTZ, İkinci sene, nr. 8, 19 Safer 1313, s. 113.

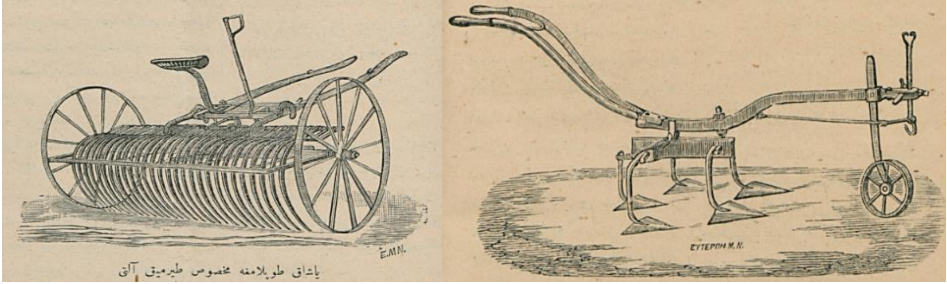
⁶⁴ OTZ, nr. 9, 9 Muharrem 1312, s. 129-131.

14. Afyonlara yabancı madde karıştırılanların yola getirilmesi

15. Dutlukların genişletilmesi.⁶⁵

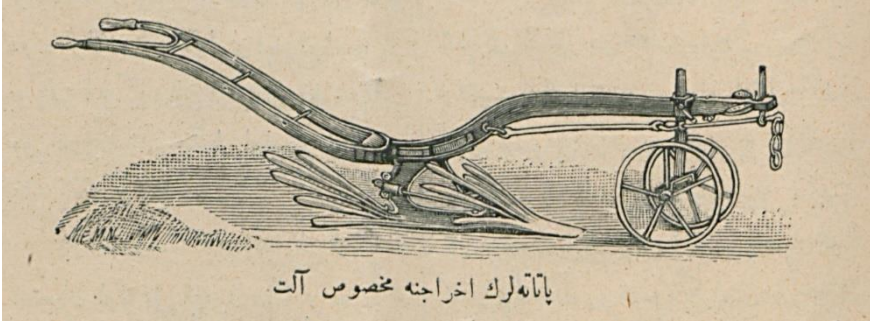
Yosefaki bu sayıda birinci maddeden başlamak üzere, derginin müteakip sayılarında, encümen kararlarını tek tek tartışmıştır.

Yukarıda kısaca temas edildiği üzere, Yosefaki at koşusu politikalarına ilginç bir eleştiri getirmiştir: Bütün uygar ülkelerde olduğu gibi İzmir’de de her sene iki defa at koşusu düzenlenmekteydi. Koşular, “herkesi memnun edecek bir eğlence” oluşunun yanında, yerli at ırkını iyileştirmek için yapılmaktaydı. Amaç, birinci gelen erkek atın yine birinciliği alan kısırak ile çiftleştirilerek babanın özelliklerinin doğacak yavruya geçirilmesiydi. Yosefaki koşu sporunun at ırkının ıslahına araç edilmesini önemli bulmakla beraber, İzmir’de bu hedefin gözetilmediğini ileri sürmüştü, at yarışlarının seyredenleri eğlendirmekten ve birkaç zata maddi çıkar sağlamaktan öte gitmediğini savunmuştu. Koşular üzerinden bahse girerek para kazanmayı gayrimeşru saymış, yarışları desteklemek şöyle dursun ayıpladığını ve buna dair haberleri kâle almaktan bile iğrendiğini açıkça belirtmiştir. Ona göre, İzmir koşu talimatının en büyük hatası İngiliz atlarını yerli atlarla beraber yarışa sokmasıydı. Böyle bir yarışta yerli atların birinci gelme ihtimali bulunmadığından, bunun yerli ırkın ıslahına hizmet etmesi mümkün değildi. Başka yerlerdeki müsabakalarda İngiliz atları yarıştırmakta ise de, oralarda birinci gelen hayvan kural gereği bir daha yarışa sokulmuyor, attan döl alınması için sahibi onu ya hükümete yahut hayvan yetiştiren şirketlere satmaya mecbur tutuluyordu. Yosefaki doğru çözümü de açıklamıştı: “Bizde böyle şey yapılmadığı için ecnebi atlarının yerli atlarıyla meydan-ı müsabakaya çıkarılmasına hiçbir vakitte izin verilmeyip yalnız babası ecnebi ve anası yerli olan hayvanları kabul etmelidir. Fakat işe fesat karıştırmamak üzere bu hayvanın o yolda yetiştirildiği resmî bir şebâdetnâme ile de ispat olunmalıdır.”⁶⁶

⁶⁵ OTZ, nr. 10, 25 Muharrem 1312, s. 145-146.

⁶⁶ Yosefaki, “At Koşusu”, OTZ, nr. 4, 21 Şevval 1311, s. 50-51.

Başak toplama makinesi, saban ve patates çıkarmaya mahsus alet

OTZ'nın en fazla yoğunlaştığı konu, sahibinin de uzmanlık sahası olan bağcılıktır. Bununla beraber mısır, pirinç, çay, pamuk, zeytin, kahve ve patates gibi sanayi ürünlerini de zirai ve ticari yönleriyle ele almıştır. Patates bitkisinin “patate” şeklinde kaydedilmesi, bunun isminin imparatorlukta henüz tam anlamıyla oturmadığını göstermektedir. Derginin içeriğini bazen de okuyucu soruları belirlemiştir. Toplumun genelini ilgilendirdiği düşünülen sorulara bilimsel makalelerle yanıt verilmiştir. Örneğin yer sığınlarının itlafı konusunda yöntem önerisi isteyen İzmirli ve Edremitli iki okura verilen cevapta, bunun genel bir sorun olduğu belirtilerek, özel bir başlık altında etraflı biçimde ele alınacağı vaat edilmiş ve dördüncü sayıda vaat yerine getirilmiştir. Okur soruları, kamuoyunun ziraatın hangi alanlarına ilgi duyduğu hakkında fikir vermekteydi. Mesela Bursa Ziraat Mektebi Ameliyat Muavini Hamdi Efendi, neokoloniyalizm çağının yükselen ürünlerinden olan çayın yetiştirilmesine merak salmıştı. Dergi Hamdi Efendi'ye “talep ettiğiniz malumatı gelecek nüshada okursunuz.”⁶⁷ şeklinde cevap vermiş ise de, bunu ancak iki ay sonra yayımladığı iki uzun makale ile yanıtlayabilmiştir. Makalelerin içeriğinin bugünkü bilgilere yakın olması, yazılmadan önce derin bir araştırma yapıldığını göstermektedir. Birinci makale çayın yetiştiği iklim ve toprağın özelliğinden, Çin çaycılığında, bitkinin ekimi, toplanması ve terbiyesi aşamalarından bahsetmekteydi.⁶⁸ İkincisi ise, yeşil ve siyah çayların terbiyesine devam edip, muhtelif çay türlerini elde etmenin yöntemlerini anlattıktan sonra küresel çay ticaretine değinmiştir. Fransa'da hükümetin çay ekimini denediğinden, sonuç alamayınca sömürgesi Cezayir'e yöneldiğinden, Brezilya çaycılığında ve Rusya'da sektörün giderek ilerlemesinden bahseden yazar, çayın Türkiye'de yetiştirilmesini de tartışmıştır. Bugün çay yetişen bölgeyi kastederek, Uzak Doğu'nun çay sahalarıyla aynı ekolojik şartlara sahip arazinin Osmanlı ülkesinde de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Yeryüzünde çay tüketiminin giderek arttığı hesaba katılarak, bir an önce Çin ve Japonya'dan çay tohumu ve fidanları getirilip ekilmesinin önemi üzerinde durmuş, bu sektörün hazineye yeni bir gelir kapısı açacağı konusunda hükümetin

⁶⁷ OTZ, nr. 11, 12 Safer 1312, s. 175.

⁶⁸ Yosefaki, “Çay”, OTZ, nr. 15, 14 Rebiulâhîr 1312, s. 230-232.

dikkatini çekmiştir.⁶⁹ Yosefaki'nin makalelerinin yayımlanmasından sekiz ay sonra devlet, Japonya'dan ithal edilen çay tohumlarını İzmir'e göndermiş ve bunlar Karşıyaka ve Manisa'daki Amerika Asma Fidanlıklarına dikilmiştir. Ziraat Müfettişi Zakaryan Efendi İzmir'de çay yetiştirilmesine yüzde yüz inanıyordu⁷⁰ ancak bilimsel gerçekler onu tabii ki haklı çıkarmayacaktı. Bugünün gözüyle bakıldığında, 1870'lerden beri Trabzon ve Rize arazisinde yetiştiği bilindiği halde, hükümetin çay ekimi denemelerini İstanbul, Bursa, İzmir ve Selanik vilayetlerinde sürdürdüğü bir tarihte⁷¹ OTZ'nin bu makaleleri daha büyük değer kazanmaktadır.

Yosefaki, ikinci yılında dergiye gösterilen ilginin heyecanı ve özellikle okuyuculardan gelen talep üzerine sekizinci sayıdan itibaren bir ziraat romanı yayımlamaya karar vermiştir. *Bir Çiftçi Ailesi* başlığını taşıyan romanla, yine tarım ve hayvancılık konusunda toplumu eğitmeyi amaçladığını bildirmiştir. Yazarın, toplumların bilimsel ve düşünsel gelişiminde romanın etkisi üzerine yaptığı değerlendirme hayli çarpıcıdır.⁷²

Osmanlı Terakki-i Ziraatı'nın Kapanması ve Sonuç

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı Terakki-i Ziraatı vâdettiği politikaya ve muhtevaya bağlı kalmıştır. Birçok konunun yanında, ormancılık, arıcılık, ipekçilik ve kümes hayvancılığı gibi bugünün stratejik sektörlerine eğilmiş olması dikkate

⁶⁹ "...Bu halde Devlet-i Aliyye'nin 28 ilâ 31 devâir-i 'urûz (paralel) derecelerine musâdîf olan Memâlik-i Şabanenin ekâlim-i mu'tedilesinde çay z'er' edileceğini kabul etmek pek tabiidir; zaten bu mahsul Çin ile Japonya'nın 25 ilâ 31 devâir-i 'uruz derecelerinde bulunan ekâlim-i mu'tedilesinde z'er' edilmektedir. İmdi bir taraftan çayın sarfiyat-ı azîmesini ve diğer taraftan da memleketimizce yeni bir menba-ı varidatın tedarikini piş-i nazâr-ı ehemmiyete alarak Çin'den ve Japonya'dan çay tohumlarından ve fidanlarından getirtilerek münasip mahallerde yetiştirilmesini hükümet-i seniyyenin her vakit meşhûd-ı 'uyun-ı şükran olan himmet-i terakki-perverânesinden bekleriz." (Yosefaki, "Çay", OTZ, nr. 16, 29 Rebîulâhir 1312, s. 247).

⁷⁰ *Ahenk*, nr. 21, 24 Nisan 1311/6 Mayıs 1895, s. 2.

⁷¹ Deneme ekimlerinin adı geçen vilayetlerde sürdürülmesindeki ısrar, buralardaki numune çiftliklerinin ve buna bağlı olarak yeterince ziraat ekipmanının varlığından kaynaklanmış olmalıdır. Osmanlı hükümetinin bu tarihlerdeki çay politikası ve bununla ilgili tartışmalar hakkında bkz. Kemalettin Kuzucu, *Bin Yılın Çayı: Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 97 vd.

⁷² "Romanların fâidesi pek büyüktür. Bunlar ahlakı, hissiyâtı, ulûm ve fânûnu, hikâye tarzında tasvir ve tamim eylediklerinden berkes seve seve okur. Hâlbuki sırf fennî olan bir eser o kadar intişar edemez. Avrupa'da romanların bu bâbda icra eyledikleri hizmetleri gözümüzün önündedir. Bugün mesela sırf coğrafyadan bahseden bir eser-i fennîden Fransa'da on bin nüsha satılıyor ise Jules Verne'in coğrafyaya müteallik malumat-ı müfîdeyi muhtevi olan Seksen Günde Devr-i Âlem nâm eseri her lisana tercüme edilerek yüz binlerce satılıyor. Dünyanın her köşesinde okunuyor. Romanların menâfi'i bizde iyiden iyiye takdir edilmeye başladı. Bugün bizde hemen hiçbir risale-i mevkiî veya ceride-i siyasiye bulunamaz ki bir kısmını roman tabirine hasretmiş olmasın. İşte bizim de roman dercine teşebbüs edişimiz bu gibi mütalaâta inzîmâm eden birçok zevât-ı kirâmın arzularından tevelliüd eylemiştir." (OTZ, İkinci sene, nr. 7, 4 Safer 1313, s. 98).

şayandır. Dergi teknik birtakım üstünlüklere de sahiptir. Örneğin 24. sayısında, bir yıllık içeriğinin alfabetik dizinini yayımlaması, Osmanlı döneminde hemen hiç görülmeyen bu usulün Türk basınında değeri bugün bile çok dar bir çevre tarafından idrak edildiği düşünülduğünde, *OTZ*'ni çağdaşlarından farklı kılan özelliklerin başında gelir. Aniden kapanmamış olsaydı müteakip yıllarda da bunu uygulayacağında şüphe yoktur. Ancak *OTZ* dört sayfasını bağıcılık konusundaki fasiküle ayırdıktan sonra içeriği oldukça daralmış, okuyucu köşesi neredeyse kapanmıştır. İlk sayılardaki heyecan sönmüş, güncel sorun ve ihtiyaçlara cevap veren çekici başlıklar görülmez olmuştur. Ticaret hayatı ve piyasa hareketleriyle ilgili verilerin değerlendirilmesi zaten daha derginin birinci ayını doldurmasından itibaren terk edilmişti. Yirmi birinci sayıda başlık sayısı üçe kadar düşmüştür. Hemen her sayıda Fransa'daki tarımsal faaliyetlerle ilgili makalelere yer verilmesi, sırf sayfaların boş kalmaması için böyle bir yola başvurulduğu izlemi vermektedir. Bir ay süren belirsizliğin ardından ikinci sene yayınına başlanması yeni bir heyecan ve canlılık sağladya da bu da uzun sürmemiştir. Bu dönem sayılarının hiçbirinde bir tane bile resim basılmamıştır. İçerik Avrupa, Amerika ve İran'daki zirai gelişmelerle doldurulmuştur. Son sayıların dört-beş sayfası roman tefrikasına ayrılmıştır. Derginin bugün mevcut olan 11 Eylül 1895 tarihli ve 11. sayısıyla yayına veda ettiği anlaşılmaktadır. Haziran ayından beri derginin müdürlüğünü uhdesinde bulunduran Mehmed Necati'nin *Abenk* gazetesinde *OTZ*'nin akıbetine dair bir haber yahut ilan yer almadığı gibi, *OTZ*'nin son sayısında da, kapanma düşüncesine dair en ufak bir ima yoktur. Ancak bir önceki sayıda Yosefaki'nin yaptığı özel iltarda, dergide ilan yayınlanamadığı için başka geliri bulunmadığını hatırlatarak özellikle İzmir dışındaki abonelerin 46 kuruş olan paralarını vaktinde göndermelerini rica etmesi,⁷³ baştan beri süren maddi sıkıntının ilerlediğini ve derginin bu yüzden kapanmış olabileceğini akla getirmektedir

Esasen, siyaset, edebiyat ve popüler bilim dışı bir yayıncı kimliğinden dolayı *OTZ*'nin geniş bir okur kitlesine sahip olması zaten beklenemezdi. 1907'de yayımlanan *Osmanlı Ziraat ve Ticareti* gazetesi, Yosefaki'nin dergisinin başarısızlık nedenlerinden biri olarak, yüksek ücreti yüzünden yeterli tiraja ulaşamamasını göstermiştir. Başta belirtildiği üzere Yosefaki derginin ilk sayısında amacının zengin arazi sahiplerine seslenmek olmadığını belirten ilginç bir savunmada bulunmuştur. Diğer basın organlarının yeterince ilgi göstermemesi karşısındaki tutumu ve bazılarına açık tavrı alması onun alıngan bir kişiliğe sahip olduğunu akla getirmektedir. Bu bir yana, dergi hedef kitlesinden bahsederken, “okur”, “okuyucu” yahut bunların Arapça karşılığı olan “kâri” gibi yaygın gazetecilik kavramlarının yerine, çoğu defa “müşteri” sözcüğünü kullanmıştır. Dönemin basın âleminin pek aşına olmadığı bu yaklaşım, derginin maddi kazancı önceleme de önemseyen bir tutum içerisinde olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Resmî patronajı sağlamasına

⁷³ *OTZ*, İkinci sene, nr. 10, 19 Rebiülevvel 1313, s. 146.

rağmen, “müşterilerden” yeterince destek görememesi yüzünden kapanmış olması güçlü bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır.

Bununla beraber *OTZ*, birkaç açıdan kaynak değeri taşımaktadır. Her şeyden önce politika ve edebiyattan bağımsız olarak, ülkenin maddi yükselişine katkı sağlamak amacıyla ziraat ve ticaret hayatına odaklanmış bir yayın organıdır. Bu bakımdan Türk tarım tarihinin belli bir döneminin belli ölçüde bilinmesini sağlayacak içeriğe sahiptir. İzmir bölgesinin ticaret hayatı hakkında sınırlı da olsa istatistik değer taşıyan veriler sunmaktadır. Yöresel hayvan ve tarım ürünleri, bunların verimini arttırmaya dönük girişimler, tarım sahalarının durumu, ücretlendirme politikası, bitkileri ve hayvanları tehdit eden zararlılarla mücadelede uygulanan geleneksel ve modern yöntemler ve daha pek çok konuda bilgi içermesi yönüyle bölgenin sosyo-ekonomik tarihiyle ilgili çalışmalara kaynaklık edeceği şüphesizdir. *OTZ*'nin çıkarılması için izlenen bürokratik süreç, derginin merkezi ve yerel yayın organlarıyla ilişkisi ve ayakta durmak için verdiği mücadele, modernleşme tarihi içerisinde basın-hükümet-toplum ilişkilerini bir ölçüde incelemeye imkân verebilmektedir. Sırf basınla ilgili kurumun başındaki yöneticinin keyfi tutumu yüzünden ve önemsiz bir gerekçeyle yazışmaların uzatılıp derginin çıkışının aylarca geciktirilmesi, günümüzün ciddi açmazlarından biri olarak varlığını sürdüren bürokratik akışı tıkama alışkanlığına tarihsel bir örnek sunması açısından manidardır.

Bir alan dergisi olarak *OTZ*'nin, ürün ve hayvan yetiştiriciliğinde verimi arttırmaya, birtakım hastalıkları iyileştirip zararlı yaratıkların tahribatını önlemeye dönük önerilerde bulunmak; zaman ve emek israfının önüne geçmenin, bir başka ifadeyle zamanı ve emeği daha iyi değerlendirip üretimi arttırmanın vazgeçilmez vasıtası olan alet ve tekniklerin yeni modellerini tanıtmak; hava durumu konusunda bilgilendirmek suretiyle dönemin çiftçisini bir dereceye kadar aydınlatıp eğiterek pratik bir fayda sunduğu muhakkaktır. Üretim ve tüketimde kaliteyi geliştirmenin yanında, bozulan eşyaların tamiri, örneğin üst tarafı kırılan bir şişenin atılmayıp bardağa dönüştürülerek ona yeni bir işlev kazandırılması gibi savurganlığı önleyici ve tutumlu olmayı teşvik edici bilgiler halk eğitimi kapsamında değerlendirilebilir. Bütün bunlar aynı zamanda dönemin bölgesel ve ülkesel ölçekte psikososyolojik ve ekonomik tahlilini yapmaya yarayacak verilerdir. Öte yandan, dönemin hastalıklarını sağaltmada kullanılan geleneksel yöntemleri, o tarihte yenilik olarak Avrupa'dan alınıp bugün anlamını yitirmiş bulunan modern veterinerlik birikimi, ayrıca tarım ve hayvancılıkla ilgili yöresel terim ve deyimler folklor araştırmacılarına özgün veriler sunabilir.

Yine bir alan dergisi olarak *OTZ*'nin bir gelenek başlattığı, ziraat ve diğer sahalarda kendinden sonraki yayın organlarına öncülük ettiği söylenebilir. Bunun somut bir örneği, Salih Zeki (Ekinci) Bey'in 1907 yılında İzmir'de yayın hayatına soktuğu ve ismi de kendisine çok benzeyen *Osmanlı Ziraat ve Ticaret*⁷⁴ gazetesidir.

⁷⁴ Gazete üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. Orhan Deligöz, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008; Yasemin

Sonradan İstanbul'a taşınan ve aralıklarla 1928 yılına kadar yayını sürdürülecek olan bu gazetenin Yosefaki'nin dergisiyle benzeşen oldukça çarpıcı bir ortak yönü bulunmaktadır. Salih Zeki Bey, gazetesinin ilk sayısında Türk dili hassasiyetine vurgu yapmıştı. Şimdiye kadar İstanbul'da ve İzmir'de birkaç ziraat gazetesi çıktığını ancak bunların iki nedenden dolayı çiftçiye ve ahaliye pek faydalı olmadığını belirtmişti. Bu nedenlerden birincisi ücretlerinin yüksek olması; ikincisi ise, orta halli çiftçilerin bile anlayamayacakları derecede karışık bir dil ile yazılmış ve birtakım kuram ve teknik terimlerle yalnızca bilim çevrelerine hitap etmiş bulunmalarıydı. Salih Zeki, gözeteceği 15 maddelik ilkelerin başında, "Çiftçilerimizin, tacirlerimizin kolaylıkla anlayabilecekleri derecede mümkün merteye açık ve sade Türkçe bir lisanla yazı yazmaya; ilmî, fennî tabirlerin Türkçe karşılıklarını bulmaya, hâsılı her ne suretle olursa olsun maksadı anlatmaya çalışacağını" belirtmişti. Salih Zeki Bey her ne kadar seleflerini bu açıdan eleştirmiş olsa da⁷⁵ yukarıda değinildiği üzere Yosefaki de halk lisanı konusundaki duyarlılığını ilk sayıda dile getirmiş; "Gazetenin -zaten edebiyat ile bir münasebeti olmadığından- herkesin hatta avâm-ı nâsın bile anlayabileceği gayet sade bir lisan ile tahririne elden geldiği merteye" gayret edileceğini; teknik terimleri de çiftçimizin kullanageldiği "tabirât-ı âmiyâne ile ifadeye çalışacağını" açıklamıştır. Kaldı ki, iki dilde yayımlanan derginin Türkçe kısmının bu amaca uygun bir şekilde bürünmesi işini yörenin ve aynı zamanda dönemin dil uzmanlarından Mehmed Şekib ve Mahmud Vehbi Beylere havale etmiştir. Nitekim dil açısından incelendiğinde Yosefaki'nin bu çizgiden ayrılmayarak yalın bir Türkçe kullandığı görülür. Salih Zeki Bey'in 1907'de çıkardığı gazetesinin bir önemi, *Hizmet* dergisinde dil yazıları kaleme alan Necib (Türkçü) Bey'in 19. yüzyılın kapandığı tarihlerde başlatmış olduğu "konuşma diliyle yazma" hareketinin İzmir'deki ilk temsilcilerinden olmasıdır.⁷⁶ Şu hâlde, Salih Zeki'den on iki yıl önce yola çıkmış bulunan Yosefaki, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde, söz konusu hareketin, daha yaygın deyişle "dilde Türkçülük" akımının duyarlı öncüleri arasında yer almıştır.

Uçar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Mayıs-Temmuz 1913)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2017.

⁷⁵ Salih Zeki, "Mesleğimiz", *Osmanlı Ziraat ve Ticareti*, nr. 1, 23 Nisan 1323, s. 3.

⁷⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 83.

طوز یا لاتق لازمدر .
قارنی شیش حیوانی آریجه بریره
باغلابوب صرتنک اوستنی برایکی قات
ایصلاق کجه ویاجسول ایله اورتدکن
باشقا بوکجه ناک اوستنه صو آتمنه دوام
اولونمایدیر ؛ ینه اونده هراون دقیقه
فاصله ایله بر اووج طوز ایله قاریشدر
یلن بر یق قیه صونی اوچه تقسیم ایله

یلیر ، آخوره کوتوریلهرک برکون تازه
اوت یدیریلهرک صوکره ویریلهرک
اولور ایسه آزار آزار اوکنه انیلیر .
مراجعت ایدیلهرک بو اصول ایله
شیشکینک کچمدکندن ماعد آزار
وحیوانک تلف اوله جنی ظاهره چیقار
ایسه اصلا وقت غائب ایدلمکسزین
صدرتماج طرفدن انجه بر یحاق ایله

برشیشه دروننده اولق اوزره حیوانک
بوغازینه آتمایدیر ؛ اگرچه شیشکینک
زیادهجه ایسه بو معامله بش دقیقهده بر
دفعه اجرا اولونور . طوزلی صو ایله
شیشکینک مندفع اوله رق حیوان تنفسه
باشلار ایسه ده یته کنندی حاله بر اغلما یوب
تمامیله کنججه یه قدر یواش یواش کردیر-

حیوانک صول بوکرنده [۱] ارانه اولونان
محل دلنیر . شومعهامله یی اجرا ایدهرک
آدم حیوانک یان طرفنده وبر آزرکریده
دوره رق صول ایله یحاق ایله
کوستریلن محله وضع برله صاغ ایله
یحاق صاب طرفک باشنه اورر ، بو
ضربه ایله یحاق درت یاره رق درینکنه

Koyun ve öküzlerde karın şişliğini tedavi etme yöntemleri (OTZ, nr. 7)

Kaynaklar

1. Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

- Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), nr. 96/7131; 193/14474; 292/21900; 1734/130014; 1822/136577.
- Dâhiliye Nezareti Mektubî (DH. MKT), nr. 21/23; 74/26; 1574/75; 1648/139; 1663/25; 1711/99; 1809/86; 2003/68; 2057/82.
- İrade Dâhiliye (İ. DH), nr. 1155/90311; 1299/3; 1303/50; 1304/43; 1308/12.
- İrade Hazine-i Hassa (HH. İ), nr. 224/2.
- İrade Hususi (İ. HUS), nr. 13/20; 13/79.
- İrade Maarif (İ. MF), nr. 1/57.
- İrade Girit (İ. MTZ. GR), nr. 27/989.
- İrade Orman ve Maadin (İ. OM), nr. 5/44.
- Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT), nr. 176/113.
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD), nr. 593/37.
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS), nr. 244/47.
- Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH), 5/41.
- Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Tercümanlığı Maruzatı (Y. PRK. TKM), nr. 20/49.

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Ankan, Zeki, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2006.
- Barbaros, Fatma, *1830-1930 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1974.
- Cevat Rüştü, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Zirai Neşriyat Hususunda On Senelik Faaliyeti: Bizde Zirai Neşriyatın Tarihçesi", *Ziraat Gazetesi*, sayı 9-10, Eylül-Teşrinievvel 1933, s. 798-801.
- Deligöz, Orhan, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- Demir, Kenan, *Osmanlı'da İktisadî Dergicilik (1857-1923)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Demir, Kenan, "Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Ekinci", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1, 2017, s. 54-74.
- Duman, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, c. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.

- Güleryüz, Naim A., *Türk Yabudi Basını Tarihi: Süreli Yayınları*, haz. Gila Erbaş, Gözlem Yayınları, İstanbul 2015.
- Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, haz. Selahattin Öztürk-Abdurrahman M. Hacismailoğlu-Muhammed Hızarcı, İBB Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2006.
- Huyugüzel, Ö. Faruk, *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1996.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Necip Türkcü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Hüseyin Kazım, *Ziraat Albümü*, Tanin Matbaası, İstanbul 1329.
- Kadıoğlu, Sevtap, "Ziraat ve Sınat Tercüme-i Fünûn Odaları Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, V/2, 2004, s. 39-61.
- Keskin, Özkan, "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera İle Mücadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 2015, s. 479-505.
- Keskin, Özkan, "Osmanlı Ziraatının Modernleştirilmesi Bağlamında Avrupa'ya Gönderilen Öğrenciler ve Osmanlı Ziraatına Katkıları", *"Osmanlıdan Cumhuriyete" Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar: Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, ed. Gülden Sarıyıldız ve diğ., Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 157-168.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.
- Kuzucu, Kemalettin, *Bin Yıllık Çay: Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Mehmed Necati, "Matbuat ve Tayin-i Meslek", *Ahenk*, nr. 1, 9 Şubat 1311, s. 4.
- M. Safvet, "İfade-i Mahsûsa", *OTZ*, nr. 24, 4 Ramazan 1312, s. 351.
- Nüfusçu, Hatice Harika, *Muktebes Dergisi Üzerinde Bir İnceleme*, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002.
- Quataert, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Salih Zeki, "Mesleğimiz", *Osmanlı Ziraat ve Ticareti*, nr. 1, 23 Nisan 1323, s. 2-5.
- Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, c. 6, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978.
- "Tahdîs-i Nimet ve Arz-ı Ubûdiyyet", *OTZ*, nr. 1, 6 Ramazan 1311, s. 1-2.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Uçar, Yasemin, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Mayıs-Temmuz 1913)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2017.
- "Yenişehirli zâde Merhum Halid Eyüp Bey", *Malumat*, nr. 162, 1 Zilkade 1309/9 Şubat 1902, s. 2.

Yosefaki, “Gazetemizin Mesleği Hakkında Birkaç Söz”, *OTZ*, nr. 1, 6 Ramazan 1311, s. 2-4.

Yosefaki, “At Koşusu”, *OTZ*, nr. 4, 21 Şevval 1311, s. 50-53.

Yosefaki, “İfade-i Mahsûsa”, *OTZ*, nr. 4, 21 Şevval 1311, s. 49-50.

Yosefaki, “İhtar-ı Mahsûs”, *OTZ*, nr. 6, 23 Zilkade 1311, s. 81.

Yosefaki, “Çay”, *OTZ*, nr. 15, 14 Rebîulâhir 1312, s. 230-232.

Yosefaki, “Çay”, *OTZ*, nr. 16, 29 Rebîulâhir 1312, s. 245-247.

Yosefaki, “İftitâh-ı Kelam”, *OTZ*, İkinci sene, nr. 1, 16 Ramazan 1312, s. 2.

Yosefaki, “Arzı Şükran ve Beyan-ı Teessüp”, *OTZ*, İkinci sene, nr. 5, 4 Muharrem 1313, s. 66.

Yosefaki, “İtizâr”, *OTZ*, İkinci sene, nr. 5, 4 Muharrem 1313, s. 80.

3. Süreli Yayınlar

Abenk, nr. 1, 20, 21, 27

Hizmet, nr. 600, 737

Osmanlı Terakki-i Ziraatı, 1-24

Malumat, nr. 62

Sabah, nr. 557

Salname-i Vilayet-i Aydın, defa 16

Tercüman-ı Hakikat, nr. 4451, 4452

Vâsıta-i Servet, nr. 1

Ziraat Gazetesi, nr. 1

EK 1: Osmanlı Terakki-i Ziraatı'nın Fihristi

BİRİNCİ SENE

Numara	Tarih	Münderecât
1	1 Mart 1310 6 Ramazan 1311	Tahdîs-i nimet ve arz-ı ubûdiyyet * Gazetemizin mesleği hakkında birkaç söz * Ziraat * İfade-i mahsûsa * Agriyot (Agriotes) denilen böcek (tel kurdu) * İpekböceği * Şeftali ağacı * Mevâdd-ı mütenevvia: Sıçanların men'-i mazarratı, Su künklerinin dondan muhafazası, bezelyenin taze halinde muhafazası, alefi az sarf etmek usulü, kül isti'mâli, ağaçların yarası, yağda acılık tu'mu * Acımsı olan zeytinyağının tathiri * Et tozu ve et suyu * Muhabere-i aleniye * İzmir'in muamelât-ı ticariyesi
2	16 Mart 1310 23 Ramazan 1311	Alâim-i ceviyyeye [meteoroloji] dair tedkikat-ı fenniye * Peynir * Bağcılığın hâlihazır * Nokta usulü üzere sağman ineklerin takdir-i derecâtı * Kırığı ve bağlar * Buğday biti * Tohumların suret-i muayenesi * Çilek * Hamr * Mevâdd-ı Mütenevvia * Agriotes böceği hakkında malumat-ı munzamme * Mikyas'ül-matar * İzmir'in muamelât-ı ticariyesi
3	1 Nisan 1310 6 Şevval 1311	Bağcılığın hâlihazır * Kırığı ve bağlar'dan mâ-ba'd * Mahsulatın tedennî-i fiyatı * Kana Hindika çiçeği (Canna indica) * Alâim-i ceviyyeye dair tedkikat-ı fenniye'den mâ-ba'd * Zeytin ağaçlarına ârız olan siyah hastalığın tedavisi * Domateslerin kışın muhafazasına ait tedbir * Mekteb risalesine teşekkür * Edirne ve Selanik gazetelerine teşekkür * İstanbul evrak-ı havâdisine karşı birkaç söz * Muhabere * Fransa'da buğdaylara resm-i gümrük vaz'ı * İfade-i mahsûsa * İzmir'in muamelât-ı ticariyesi * Mikyas'ül-matar
4	16 Nisan 1310 21 Şevval 1311	İfade-i mahsûsa * At koşusu * Patate * İpekböceği * Yer sıçanlarının mahv ve itlafı * Bağcılığın hâlihazır * Bağlara dair malumat * Kastamonu, Ankara ve Beyrut gazetelerine teşekkür * Nokta usulü üzere sağman ineklerin takdir-i derecâtı makalesinden mâ-ba'd * Mikyas'ül-matar
5	1 Mayıs 1310 8 Zilkade 1311	Kırığı ve bağların mâ-ba'dı * Yer sıçanlarının mâ-ba'dı * Bağların hâlihazırından mâ-ba'd * Hintyağı yahut reçine * Bağları çapalamaya mahsus alet * Antraknoz nam bağ hastalığı * Domates, kavun, patate ve çileğe ârız olan hastalık * Bir tarlanın mahsulünü tahmin etmek usulü * Panderosa domatesi * Usul ve kavâid-i nâfia: Dakikin mevâdd-ı

		ecnebiye ile mahlut olup olmadığını anlamak usulü * Şu muayene için diğer bir tertip * Aşı macunu * Şiddetli yarım baş ağrısının devası * Nezle hastalığının devası * İngiltere'ye ithal edilen buğday * Hindistan'ın buğday mahsulü * Bağlarımız * M. S., M. E., E. B. Efendilere cevap * Kırağıya dair bir mektup Selanik Ziraat Mektebi heyet-i idaresine * Edremid'de Kasım Naci Efendi'ye cevap * Mikyas'ül-matar
6	16 Mayıs 1310 23 Zilkade 1311	İhtar-ı Mahsûs * Pamuk * Bağların hâlihazırından mâ-ba'd * Orak makinesi * Tönbeki zer'i * Mısır buğdayı * Trabzon vilayet-i celilesi gazetesine teşekkür * Edremid'de Kasım Naci Efendi'ye * Menemen'de Kadri Efendi'ye * Kuşadası'nda Anderyadi Efendi'ye * Mikyas'ül-matar
7	1 Haziran 1310 9 Zilhicce 1311	Arz-ı teşekkür * Çekirdeksiz üzümü - Mısır buğdayından mâ-ba'd * Karınları şiş koyun ve öküzlerin suret-i tedavisi * Öksürük * Koyunlarda uyuz hastalığının tedavisi * diz kapakları sıyrılan atların tedavisi * Nokta usulü üzere sağman ineklerin takdir-i derecâtından mâ-ba'd * Usul ve kavâid-i nâfâ: Şişe ve çanak kabîlinden kırılan şeyleri yapıştırmak * Pas peydâ edip de açılması mümkün olmayan vidaları kolayca gevşeterek sökmek * Boyunları kırılmış olan şişelerin isti'mâli * Fıçılarda hâsıl olan küf kokusunun izalesi vesâiti * Sirke imâli * Yer sıçanlarının itlafı * Mikyas'ül-matar
8	16 Haziran 1310 25 Zilhicce 1311	Mısır buğdayından mâ-ba'd * Zeytin ağaçları * Nokta usulü üzere sağman ineklerin takdir-i derecâtından mâ-ba'd * Patatelerin ihracına mahsus alet * İris nam çiçek * Yumurtaların muhafazası * Bağcılığın ileride kesbedeceği hal * Tahayyülât-ı kimyeviye * Muhabere-i aleniyye * Tashih * Mikyas'ül-matar
9	1 Temmuz 1310 9 Muharrem 1312	Aydın Vilayeti Ziraat Encümeninin mukarrerâtı * Buğdayın bugün âlem-i ticarete olan hali ve bu seneki mahsulatın derecesi * Başak toplamaya mahsus olan tırmık aleti * Sütün bozulması ve muhafaza edilmesi * Limon ağacı * Bu sene bağların mahsulü * Fransa bağlarının mahsulü * Fransa'da kuru incir ve üzümüne fazla resm vaz'ı * 125.000 Franka bir at * Göztaşıyla zeytin ağaçlarını ıslatmak * Atların soğuk almaktan muhafaza edilmesi usulü * Bahçelerde bulunan nebatât-ı muzırranın itlafı * Çiçek demetinin muhafazası * Mikyas'ül-matar

10	16 Temmuz 1310 25 Muharrem 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Üzüm kesmek zamanı * Bağ aşısı * Sütün bozulması ve muhafaza edilmesi makalesinden mâ-ba'd * Mısır buğdayını tanelemeye mahsus alet * Hububat tathîrine mahsus alet * Amerika'da yeni keşfolunup debâğatta istîmâl edilen canaigre namındaki ot * Kırmızı balıklar * Bazı nebatât ile duvar teşkili * Muhabere-i aleniyye * Mikyas'ül-matar
11	1 Ağustos 1310 12 Safer 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Derûn-ı türâbda mevcut mevâdd-ı unsûriyye * Bağ aşısının mâ-ba'di * Muallim Mösyö Cornie'nin arıcılık makalesi * Sütün bozulması ve muhafaza edilmesi makalesinin mâ-ba'di * Antraknoz hastalığının usul-i tedavisi * Hayvanata yedirilecek mısır buğdayının yetiştirilmesi ve muhafaza edilmesi * Çekirdeksiz üzümünü en a'lâ olmak üzere kurutmak usulü * Bezlerin tutuşup parlamaması * Üzüm mahsulü * Muhabere-i aleniyye * Mikyas'ül-matar
12	19 Ağustos 1310 30 Safer 1312	YEVİM-İ CÜLÛS-I HÛMÂYÛN-I MEYÂMİN-MAKRÛN-I HAZRET-İ HİLAFET-PENÂHÎ Ziraat Encümeni'nin mukarrerâtı -mâ-ba'd * Derûn-ı türâbda mevcut mevâdd-ı unsûriyye * Hayvanata yedirilecek mısır buğdayının yetiştirilmesi ve muhafaza edilmesi -mâ-ba'd * Arılar * Sütün bozulması ve muhafaza edilmesi -mâ-ba'di * Mâ-i mukattar ile pişirilmiş kahve * Kahvenin tu'mu * Mikyas'ül-matar
13	1 Eylül 1310 3 Rebiulevvel 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Derûn-ı türâbda mevcut mevâdd-ı unsûriyye * Saban ve çift sürmek * Ormanlar ile bunların nef'i * Arıcılık makalesinden mâ-ba'd * Sütün bozulması ve muhafaza edilmesi makalesinin mâ-ba'di * Buğday biti için bir deva * Mikyas'ül-matar
14	16 Eylül 1310 28 Rebiulevvel 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Derûn-ı türâbda mevcut mevâdd-ı unsûriyyenin mâ-ba'di * Ormanlar ile bunların nef'i * Arıcılık'ın mâ-ba'di * Mösyö Washel'in bir hinta tanesine dair irâd ettiği makale * Mevâdd-ı mütenevvia: Ayrın vilayetinin çekirdeksiz üzümü * Tahlil * İspanya'da Valencia üzümünün mahsulü * Fransa bağlarıyla elma ağacı mahsulü * Mikyas'ül-matar
15	1 Teşrinievvel 1310 14 Rebiulâhîr 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Saban ve çift sürmek makalesinin mâ-ba'di * Çay * Bir hinta tanesinden mâ-ba'd * Sun'î kuluçka * Taze

		sebzelere suret-i muhafazası * Mevâdd-ı mütenevvia: Çiçek camekânlarını badana etmek için yeşilimsi bir mâyi' * Sıçanların itlafı * Ocak bacalarını veya künklerini sıvamaya mahsus çimento * Aşçılarda kazaen vuku bulan yanıkların tedavisi * Fosfor ile zehirlenmek devası * Kırkağaç Bidayet Mahkemesi icra memuru rif'atlı Abdurrahman Efendi'ye cevap * Muğla'da izzetli Şevket Efendi'ye cevap * Mikyas'ül-matar
16	16 Teşrinievvel 1310 29 Rebiulâhir 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Ormanlar ile bunların nef'i makalesinden mâ-ba'd * Çay'ın mâ-ba'di * Bir hinta tanesinden mâ-ba'd * Sun'î kuluçkadan mâ-ba'd * Lastik * Mevâdd-ı mütenevvia: İngiltere'deki koyun ve bakar * Şeker * Haray * Kâğıt imaline mahsus yeni bir nebat * Eyer takımlarının muhafazası * Su menbalarının keşfi * İpek kozaları * Beyaz çiçekli haşhaş ve arılar * Öküzlerin ağızlarında ve ayaklarında peyda olan kabarcıklardan mütehassıl hummanın tedavisi * Bir meyvenin hacmini büyütme usulü * Yaban arısını itlaf etmek * Mikyas'ül-matar
17	1 Teşrinisânî 1310 15 Cemâziyelevvel 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Ormanlar ile bunların nef'i makalesinin sonu * Buğday fiyatının düşkünlüğü * Bağcılığın istikbali * Bir hinta tanesinden mâ-ba'd * Sun'î kuluçkadan mâ-ba'd * Mikyas'ül-matar
18	16 Teşrinisânî 1310 1 Cemâziyelâhir 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtından mâ-ba'd * Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti * Mahsul kalktığı zaman yapılması lazım gelen nadas * Sun'î kuluçkanın mâ-ba'di * Bir hinta tanesinden mâ-ba'd * Mikyas'ül-matar
19	1 Kânûnevvel 1310 16 Cemâziyelâhir 1312	Ziraat Encümeninin mukarrerâtının sonu * Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Bir hinta tanesi makalesinin sonu * Bağcılığın istikbalinden mâ-ba'd * Mevâdd-ı mütenevvia: Toprağa gömülecek kazıkların ve direklerin suret-i muhafazası * Sanat-hanelerde idareli bir surette zemin yapmak * Fransa'da mevcut olan cins-i feresin adedi * Bir asmanın mahsulü * Şeftali ağaçlarında bir böcek * Portakal ağaçlarında yeni bir hastalık * Kesteneden arak istihsali * Arjantin kıtasının buğday mahsulü * Benefşe yağı * Yağ lekesini ihraca mahsus bir nev' su * Mantarla zehirlenmenin devası * Muhabere-i aleniyye * Mikyas'ül-matar

20	16 Kânûnievvel 1310 1 Receb 1312	Dut ağaçlarının suret-i garsı hakkında malumat * Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Paris'te ziraat şirket-i milliyesi azasından Mösyö Henry de Will Sora'nın "En İyi Patateler" unvanlı makalesi * Bağcılığın istikbalinden mâ-ba'd * Mevâdd-ı mütenevvia: Haneler derûnunda saksılara konulan çiçeklerin idamesi * Fransa'da alef ve şair mahsulü * Tezyinata mahsus nebatâtın gübresi * Fransa'da pamuk yetiştirmek * Tuyûr-ı ehliyyenin gübresi * Mikyas'ül-matar
21	1 Kânûnisânî 1310 17 Receb 1312	Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Şeker * "En İyi Patateler" makalesinden mâ-ba'd * Bağcılığın istikbalinden mâ-ba'd * Mikyas'ül-matar
22	16 Kânûnisânî 1310 2 Şaban 1312	Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Şeker makalesinin mâ-ba'di * Tuzun hayvanata olan nef'i * "En İyi Patateler" makalesinden mâ-ba'd * Bağcılığın istikbalinden mâ-ba'd * Tecrübe-gâh-ı ziraat * Vilayet ziraat müfettişliği * Nazilli'de N. T. Efendi'ye * Mikyas'ül-matar
23	1 Şubat 1310 18 Şaban 1312	Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Cins-i ferese verilen yeşillere dair bazı malumat-ı müfide * Yere kapanıp da diz kapakları sıyrılan hayvanatın suret-i tedavisi * İtalya'nın bu seneye mahsus olan mısır buğdayıyla kendir tohumu mahsulü * Hayvanata şeker yerine üzüm yedirmek * "En İyi Patateler" makalesinden mâ-ba'd * Bağcılığın istikbalinden mâ-ba'd * Mikyas'ül-matar
24	16 Şubat 1310 4 Ramazan 1312	Ziraatta rekabet ve Memâlik-i Osmaniyye'de ahvâl-i ziraat * Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Kestanenin muhafazası * Benefşe * Ağaçlara yafta koymak * İfade-i Mahsûsa * Risalemizin bir senelik münderecatına mahsus fihrist * Mikyas'ül-matar

İKİNCİ SENE

Numara	Tarih	Münderecât
1	1 Mart 1311 16 Ramazan 1312	İftitâh-ı kelim * Eşcârın garsı hakkında vesâyâ * Tarlaları alçılmak * Ağaçların arasında bırakılacak mesafe * Buğday hakkında bazı malumat * Müstemlekâtın mugaddî olan mahsulâtı * Camekânların tezyinine mahsûs nebatât * Mevâdd-ı mütenevvia: Sütlü inekleri besilemek; Amerika'nın

		ziraatı; Bağlar; Sivrisineklerin itlâfı; Taze üzümlerin dayandırılması; İran'da şekerpancarı.
2	16 Mart 1311 2 Şevval 1312	Tarlaları alçılmak * Gübrenin ziraatta ehemmiyeti * Hanelerde eşcâr ve nebatât bulundurulması * Müstemlekâtın mevâdd-ı mugaddiyyesi * Camekânların tezyinine mahsûs nebatât * Tuyûr-ı ehliyye urûkunun ahvâl-i hususiyyesi * Mevâdd-ı mütenevvîa: Meyvelerin sularını muhafaza etmek usulü; Zeytinin muhafazası; Tavukların tesmîni; Karın ziraata fâidesi; Meşinden mamûl edevât-ı zer'iyenin muhafazası; Çorak mahallere mahsus nebat; Tüfenklerin pastan muhafazası; İneklerde verem hastalığı; cins-i feresin tüyleri; Bağlar; Ekinler; Kelblerde uyuz hastalığı.
3	1 Nisan 1311 18 Şevval 1312	Yonca * İpekböceği * Hanelerde eşcâr ve nebatât bulundurulması * Cins-i fereste kızilkurt hastalığı * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesinden mâ-ba'd * Camekânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyyeden mâ-ba'd * Mevâdd-ı mütenevvîa: Tavuklarda dil altı; Dökmüş ağaçlar; Kelblerde uyuz hastalığı; Portakal; Limon; Amerika'da erik yetiştirmek; Macaristan'da at yetiştirmek; Arıların faaliyeti.
4	16 Nisan 1311 3 Zilkade 1312	At koşusu * Yoncanın mâ-ba'di * Gübrenin ziraatta olan ehemmiyeti makalesinden mâ-ba'd * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesinden mâ-ba'd * Camekânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyyeden mâ-ba'd * Zahirelerin kuşlardan muhafazası * Deveden ziyade susuzluğa dayanan mahluk; Söke'de Ş. Y. Efendi'ye cevap.
5	15 Haziran 1311 1 Muharrem 1313	Arz-ı teşekkür ve beyan-ı teessüf * İpekböceklerinden mâ-ba'd * Bağlara kükürt atmak için yeni bir alet * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesinden mâ-ba'd * Camekânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyyeden mâ-ba'd * Mütenevvîa: Deveden ziyade susuzluğa dayanan mahlûktan mâ-ba'd; Rusya'da çay zer'i; Avrupa'da ne kadar bal çıkıyor?; Yumurta'yı müddet-i medîde muhafaza etmek usulü; İtizar.
6	1 Temmuz 1311 19 Muharrem 1313	Harman dökmek ve harman makinesi * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesinden mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyyeden mâ-ba'd * At koşusunun mâ-ba'di * Mütenevvîa: Sârî hastalıklardan tahaffuz için yeni bir tedbir; Gazyağı konulmuş olan kapların kokusunu

		gidermek usulü; Şişelerin tapaları sıkıştığında kolayca açmanın tariki.
7	15 Temmuz 1311 4 Safer 1313	Arz-ı şükran * İfade-i mahsûsa * Zeytin ve limon ve portakal ve saire ağaçlarına âriz olan siyah balsara hastalığının tedavisi * Çekirdeksiz üzümün bandırılması ve potaso meselesi * Kuru üzümün hakkında mütalaa * Ormanlar hakkında bir-iki söz * Okaliptüs ağaçlarının usul-i zer'i * Camedânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Mütenevvia: Muzır otların usul-i imhası; Tebeddülât-ı hevâiyenin evvelden anlaşılması; Fransa'da ziraat hayvanatı; Zeytin yağının hileleri; Bütün kürre-i arzda ipek hasılatı; İpek kozası fiyatı.
8	30 Temmuz 1311 19 Safer 1313	Şuûn-ı zirâiyye * Camedânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyye * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesi * Kahve ağaçları * Mevâdd-ı mütenevvia: Çimenler; Ağaçların büyümesine yeni bir çare; Tavuklarda yem; Fena mantar tapaların iyileştirilmesi; Balı şeker yerine kullanmak için yeni bir usul; Roman (Bir Çiftçi Ailesi).
9	15 Ağustos 1311 4 Rebîulevvel 1313	Şuûn-ı zirâiyye * Camedânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Tuyûr-ı ehliyyeden mâ-ba'd ve hitâm * Müstemlekâtın mahsulât-ı mugaddiyyesinden mâ-ba'd ve hitâm * Makale-i mahsûsa: Süt * Okaliptüs (sıtma) ağacı * Mevâdd-ı mütenevvia: İçilecek sular nasıl tasfiye edilir; Avustralya'da terakki-i ziraat ve ticaret; Devlerin Amerika'da yaşaması ve iklimiyle imtizâc eylemesi; Kürre-i arzda buğday mahsulü.
10	30 Ağustos 1311 19 Rebîulevvel 1313	İhtar-ı mahsus ve erbâb-ı mütalaaadan bir rica * Şuûn-ı zirâiyye * Zürrâ'ımıza mühim bir ihtar * İtalya'da ipek hasılatı * Ekilecek tohumların intihâbı * Camedânların tezyinine mahsûs nebatâtdan mâ-ba'd * Makale-i mahsûsa: Hayvanat-ı ehliyyeden koyunlar, inekler * Okaliptüs ağaçlarından mâ-ba'd * (Roman) Bir çiftçi ailesinden mâ-ba'd.
11	30 Ağustos 1311 19 Rebîulevvel 1313	Şuûn-ı zirâiyye * Bağcılarımıza mühim bir ihtar * Amerika'da muzır böcekler için ne gibi devalar kullanırlar * Mösyö Pasteur'un vefatı * Okaliptüs ağaçlarından mâ-ba'd * Filokseraya karşı faideli bir nebat * Haricî şuûn-ı zirâiyye * Mevâdd-ı mütenevvia: Çay ticareti; Tuğla tozu çimento yerine kullanmak; Hıçkırık için bir ilaç; Kibritten zehirlenenlerin tedavisi; Dünyanın en büyük fırını; Bargirlerin sineklerden muhafazası; * (Roman) Bir çiftçi ailesinden mâ-ba'd.

EK 2: OTZ'nın İlk Sayısının Birinci ve Son Sayfaları

EK 3: OTZ'nın Alfabetik Dizini (Nr. 24)

— ۳۵۳ —	— ۳۵۲ —
<p>ج</p> <p>۱۷۵ بزرگ پارلامهسی ایچون تدبیر</p> <p>۲۰۷ بقداى بقی ایچون بردوا</p> <p>۲۲۰ ، ۲۲۲ ، ۲۴۷ ، ۲۶۴ ، ۲۷۷ معلومات</p> <p>۲۸۶ برخضله دانهسی</p>	<p>رساله مزك برسنهك مندرجانه</p> <p>۱۷۱ اتراقوز خستلکی</p> <p>۱۷۵ اوزوم محصولی</p> <p>۲۰۰ ، ۲۱۵ ، ۲۴۳ ، ۲۵۹ اورمانلر</p> <p>دار فیرستدر</p>
<p>چ</p> <p>۲۹۰ بیاض چیچکلی حشعاش و آرابلر</p> <p>۲۵۵ بریههک جغتوی بوونک</p> <p>۲۶۰ بقداى فئانک دوشکونلکی</p> <p>۲۹۰ برآصهک محصولی</p> <p>۲۹۱ بقشه باغی</p>	<p>آ</p> <p>۲۲۳ اسبابده والانسبه اوزومی</p> <p>۲۳۸ اوجاق باجاری صیوانق</p> <p>۲۵۳ انکازده قویون و قشر</p> <p>۲۵۴ اگر طاقلربنک محافظهسی</p> <p>۲۵۴ ایک فوزلری</p> <p>۲۹۸ ، ۳۰۹ ، ۳۲۳ ، ۳۳۳ لکان بالآلر</p> <p>۳۳۳ ایتالیاک، مصر بقداى و کندر برنجی</p>
<p>پ</p> <p>۱۹ ، ۳۶ زیر</p> <p>۵۹ پانه زرعی</p> <p>۷۵ بونده روز نامطوماتس</p> <p>۸۰ باهوق</p> <p>۱۱۰ پاس بیدا ایبن و بدهلری سوکک</p> <p>۱۱۱ پاتهلری دایبدر قاصولی</p> <p>۱۲۱ پاتاله اخراجه مخصوص آلت</p> <p>۲۹۰ پورتقال آتاجلر بدهکی برخستهک</p>	<p>ب</p> <p>۱۳ بزهک صوت محافظهسی</p> <p>۲۱ ، ۳۳ ، ۶۰ ، ۶۵ ، ۸۵ باشجیلک</p> <p>حال حاضر</p> <p>۲۶ بقداى بقی</p> <p>۶۲ باغرده دار معلومات</p> <p>۷۱ باغاری جبالامنه مخصوص آلت</p> <p>۷۵ برترلاک محصولی تخمین آتک اصولی</p> <p>۱۱۰ بوونلری قیریلن شیشه لک استعمالی</p> <p>۱۳۱ بقداىک عالم بجانر بدهکی حالی</p> <p>۱۳۴ باشاق طوبالامنه مخصوص طبره بقی</p> <p>۱۴۰ بوسته باغترک محصولی</p> <p>۱۴۳ باغجلرده نبات مقصره اتلافی</p> <p>۱۴۹ ، ۱۶ ، باغ ایشی</p> <p>۱۵۹ بعضی نبات الیه دیوار شکلکی</p>
<p>ح</p> <p>۱۷۲ ، ۱۸۳ حیوانه بدر بدهلک مصر</p> <p>بقداى</p> <p>خ</p> <p>۳۰ خمر</p> <p>۳۰۲ خانلر دروننده ساقسباره فونبلن</p> <p>چیچکلر</p> <p>د</p> <p>۱ تخدیت نعمت و عرض عبودیت</p> <p>۲۸ تخم لک صورت معاینهسی</p> <p>۱۲۶ تحلیلات کیبویه</p> <p>۲۳۶ تله سیزه لک صوت محافظهسی</p> <p>۲۹۳ توت آتاجلر بنگ صوت غریبی</p> <p>۳۰۳ تریمانه مخصوص نبات کوربهسی</p>	<p>۱۲۹ ، ۱۴۵ ، ۱۶۱ ، ۱۷۹ ، ۲۰۹</p> <p>۲۲۵ ، ۲۴۱ ، ۲۵۷ ، ۲۶۹ ، ۲۸۱</p> <p>آبدن ولایق زراعت ایچمک مقررانی</p> <p>۱۴۲ آتارک صوغوق لققدن محافظهسی</p> <p>۱۶۳ ، ۱۸۶ ، ۲۰۳ ، ۲۱۷ آرپلر</p> <p>۲۲۲ آبدن ولایتک چکر دکس اوزومی</p> <p>۲۹۰ آرتاتین قلمه سنک بقداى</p> <p>۳۵۰ آتاجلره باغه قویونق</p> <p>ا</p> <p>۴ ، ۴۹ ، ۳۵۱ افندو مخصوصه</p> <p>۵۵۰۹ ایک بوچکی</p> <p>۱۵ ات توی وات صوتی</p> <p>۸۸ اورتاق ماکهسی</p> <p>۱۰۵ اوکوروک</p> <p>۱۲۰ اربیس تبه ایبدیلن چیچک</p> <p>۱۴۷ اوزوم کسک زمانی</p>

ر
۲ رساله مزك مسلکي حفته برقاچسوز
ز
۳ زراعت
۴۴ زيتون آناچلريه عارض اولان
سياه خسته لکک تداولی
۹۷ زراعت نظارته تشکر
۱۱۶ زيتون آناچلری
۳۴۱ زراعتده رقابت و مالک غناییده
احوال زراعت
س
۱۰ سوموگی بوجگرک صورت اولافی
۱۱۰ سرکه اعمالی
۱۳۶ : ۱۵۱ : ۱۶۹ : ۱۸۸ : ۲۰۰
سودک بوزولمسی و محافظه ابلهسی
۳۳۸ سجانلرک اولافی
ش
۱۰ شفتالی آناچی
۷۷ شدتلی پاش اغریسنگ دواسی
۱۰۹ شینه و خساق قیلدن قیریلن
شیلری یا بشیرمق
۲۹۰ شنتالی آناچلده بر بوجک
۳۰۷ ، ۲۱۹ شکرک قیبات دوشگونلکی
۲۵۳ شکر

ص
۱۱ صو کونکر سیک دوکنن محافظه سی
۲۲۴ ، ۲۴۹ ، ۲۶۶ ، ۲۷۶ صنی
قول چقه
۲۵۴ صو شبر سیک کنفی
۲۸۹ صنعت خاقلرده ادرامی صورنده
زمین بائق
ط
۴۴ طوما سترک قیشین محافظه سی
۷۴ طومانی ، قون ، چیلک و پانه
عارض اولان خسته لکک
۲۸۸ طوبراغه کوه و لهجک قاز غلرک
محافظه سی
۳۰۳ طیور اهلیه لک کوره سی
۳۳۱ طوزک حیوانه اولان ضعی
ع
۱۲ عافی از صر فایمک اصولی
۱۷ ، ۴۲ علام جو به دانه قیقات فییه
ف
۱۲ فاره لردن فورنلق ایچون تدیر
۱۱۰ فوجیلردن کوف قووسنا ازاله سی
۱۴۱ فرانسه باغری سیک محصولی
۱۴۱ فرانسه دوری ایچبر اووز و رسم
وضعی

ل
۲۲۳ فرانسه ده السا محصولی
۲۳۹ فوسفور ابله زهر لکک دواسی
۲۸۹ فرانسه موجود جنس فرس
۳۰۲ فرانسه غلف و شبر محصولی
۳۰۳ فرانسه باهوق بشدرک
م
۱۱۵ ، ۴۶ ، ۴۷ ، ۹۵ ، ۱۱۱ ، ۱۲۷
۱۵۹ ، ۱۷۵ ، ۲۳۹ ، ۲۹۱ ، ۳۲۷
مخاربه علیه
۳۹ محصول لکک تدقی فیناق
۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۱۱۳ مصر بغدادی
۱۵۳ مصر بغدادی دانه لکک مخصوص آت
۱۹۱ ماء مقطر ابله بشیریلن قهوه
۲۷۴ محصول قالیچه یا سیله جق لظس
۲۹۱ منظار له زهر لکک دواسی
ن
۷۷ نزه خسته لکک تداولی
۲۳ ، ۶۳ ، ۱۰۷ ، ۱۱۸ قشله اصولی
اوزره صاعغان اینترک تقدیر درجانی
ه
۱۳ کل استعمالی
۱۴۱ کوزطانی ابله زیتونلری اصلانق
۱۵۸ کوسکوت
۲۵۳ کاغذ اعماله مخصوص نبات
۲۷۲ ، ۲۸۳ ، ۲۹۶ ، ۳۰۵ ، ۳۱۷
۳۲۹ کوردک زراعتده اولان اهمتی
۲۹۰ کسناهن عرق استحصالی
کسناهک محافظه سی
ی
۱۴ یاغده آجیلی طمی
۵۶ ، ۶۵ رسیجانی
۱۲۳ جورطه لکک محافظه سی
۱۴۳ یونانستان اووزوملری

ق

ک

— ۳۵۶ —

۱۷ الی ۲۳ نسخهیه قدر باغچیلغک	۲۳۸ یانق تداویسی
استقبالی سرلوحه مسی آلتده بر کتاب	۲۵۶ بیان آریسنی اتلاف ایتمک
نشر ایدیلوب یکر می سکز لئی صحیفه ده	۲۹۱ یاغ لیکسنه مخصوص صو
قلمش ایسه ده رساله نیک نشرینه مباشرت	۳۳۲ یره قاپانان حیوانلرک تداویسی
اولوندی بی کوندن اعتباراً آنک دخی تشریر	ایکنجی نسخه دن صو ک نسخهیه قدر
واکنانه دوام ایدیله چکدر .	مقیاس المطر واردر .

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İZMİR BASININDA ESTETİK ALGININ MADDİ KÜLTÜR ÖGELERİ

Ayşe Güher Gülaçar*

“Modern tüketimin dayattığı sabte ihtiyaca, toplumun ve tarihin şekillendirilmediği hiçbir sabici ihtiyaç ya da istekle karşı konulamayacağı açıktır. Fakat meta bolluğu, toplumsal ihtiyaçların organik gelişmesindeki mutlak kopuş gibidir. Metanın mekanik birikimi, karşısında canlı arzunun çaresiz kaldığı sınırsız bir yapaylığı serbest bırakır. Bağımsız yapaylığın yığılma gücü, her yerde, toplumsal yaşamın tahrif edilmesine yol açar.”

Guy Debord, *Gösteri Toplumu*

Giriş

Bu çalışmada toplumsal bellek içerisinde yer alan alışkanlıklara etki eden kanallardan basın-yayın faaliyetleri merkeze alınarak modern, estetik, moda uygun ve yeni diye telakki edilen kavramların karşılığı aranacaktır. Özelde mekân olarak İzmir basını, dönemde ise Sultan II. Abdülhamid merkeze alınacaktır. Bunun sebebi sınırlı addedilen bir sürecin reklamlar ve kaleme alınan makaleler ile nasıl yansıtıldığını anlamamıza katkı sağlayacak olmasıdır. 19. yüzyıl medeniyet ve medeni olma hallerinin ivme kazandığı bir döneme tekabül eder. Bu anlamda bir yakalama psikolojisinin olup olmadığı anlaşılmaya muhtaç görünmektedir. Maddî kültür unsurlarının gündelik hayat içerisindeki kullanımları ve bu unsurlara atfedilen anlamlar, kişilerin aidiyetlerini ve konumlarını yansıtmaları açısından belirleyici bir öge olarak görünmektedir. Bu durum yalnızca 19. yüzyıla has bir özellik olmayıp insanın yer aldığı mekân ve zamanda varlığını sürdürmüştür.

Toplumsal Hafızada Oluşan Yeninin Kullanım Alanları

Bu çalışmada giyim-kuşama, çeşitli kozmetik ürünleri, sağlıklı yaşamı motive eden ve hayatı kolaylaştırmaya yaradığı ifade edilen çeşitli malzemeleri tespit etmeye çalışacağız. Basın faaliyetinin gündelik hayatta sıklıkla yer alması, görünür kılınan materyallerin alışkanlık haline gelmesinde önemli bir rol oynar. Bu yönüyle basın “haberleri ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunları başkalarına ileterek kamuoyu oluşturma sanatını mümkün hale getiren yazılı kitle haberleşme aracı” olarak ifade edilmektedir.¹ Napolyon daha farklı olarak; “hükümetin kararlarını destekleyen, onun istediği şekilde hareket eden matbuattır.” şeklinde tanımlarken gazeteyi hükümetin sesi,

* Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

¹ Cahit Özbay, *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*, İstanbul, 2014, s. 17.

basını da bir propaganda aracı olarak görür.² Buradan da anlaşılacağı üzere aslında gazete bir kamuoyu oluşturma ve onu sürdürme noktasında önem taşır.

Gündelik hayatı şekillendiren usul ve kaidelerin toplum içerisindeki tesir ve meşruiyetini ortaya koymak, moda olarak belirtilen şeylerin anlaşılmasına katkı sağlar. Adetler, herkes tarafından bilinen, üzerinde kabul anlamında ortak kanaate varılmış ve bireylerde kanıksanmış davranış kalıbı ve usulleri kapsar. Adetler psikolojik olarak zorlayıcı ve biçim verici bir görünüm arz ettiği takdirde ahlâkî kurallar olarak nitelendirilir. Adab-ı muaşeret ve estetik zevk ise ahlâkî ve hukukî normlara ziddiyet taşımadığı sürece kişilerin tercihlerine bırakılmıştır.³ Bu düşünce bir yönüyle gerçeği yansıtsa da aslında gündelik hayatta yer alan maddi kültür olarak nitelendirebileceğimiz unsurların toplumsal belleği şekillendirdiğini ifade edebiliriz. Toplumsal yaşamın maddi temellerini anlayabileceğimiz bu türden alışkanlıklar aslında bilinci oluşturacak öğelerdir. Dönemin ruhunu belirleyen kavramları da bu yönüyle ele almak anlamayı kolaylaştıracaktır. Yetişme, yakalama psikolojisinin bir ürünü olarak elde edilmesi gereken metaların ki bunlar giyim kuşamdan, süslenmeye, estetik fikrinden ev aletlerine değin çeşitli görünümlere sahiptir. Bu anlamda gerçekleştirilen eylemlerin ve tercih edilen modaların kullanım biçimleri kendiliğinden oluşan bir sürecin parçası olmaktan çok, o dönüşümü yansıtmaya noktasında araçsal bir görünüm almış pratiklere tekabül eder.

Basın, kamusal alandaki kadının hareket alanlarını ve görünür olma biçimlerini insan hürriyeti ve medeni olmanın bir tezahürü olarak değerlendiren kanallar arasında yer alır. Değişimin yaratmış olduğu etki, kamusal alanda varlığını koruyan ferace ve çarşafın altından Avrupa modasına uygun elbiselerin tercih edilmesiyle açıklanmaktadır. Maddi açıdan durumu iyi olan pek çok kadın, moda için uygun olan beli dar ve aşağısı kabarcık uzun, geniş elbiseleri, modellerin yer aldığı kitap ve mecmualardan takip etmektedir. Reklamın bu türden değişim üzerinde saç şekli ve bakımından ayakkabıya kadar pek çok alanı kapsadığı görülmektedir. Mekan ve zamana göre hareket etme eğilimi, dış görünüşün ona göre şekillendirilmesi gerekliliğini doğurur. Bu durum, gerek giyim kuşam öğelerinde gerekse bedensel görünümün biçimlendirilmesinde yeni ihtiyaç öğelerini yaratır. Medeni olmanın önemli belirtilerinden biri halini alan adab-ı muaşeret kurallarının uygulanması, dış görünüşün o sunuma uygun hale getirilmesi ile tamamlanır.⁴ Bu anlamda gösteri, kendini hem bizzat toplum, hem toplumun bir parçası, hem de bütünleştirmede bir araç olarak var eder. Görünen şey, bakışın ve bilincin ortaklaşarak devamlılığını

² Ahmet Ayhan, “Gazete Yarındır Yarın Gazetenin Olacak”, *Gazete Nedir Ne Değildir? Ve Basın Özgürlüğü*, İstanbul, 1987, s. 24.

³ Muhaddere Taşcıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara 1958, s.3-4.

⁴ Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, İstanbul, 2000, s.102-104.

sağlar. Normların yerleşiklik kazanması, imajların dolayımından geçerek toplumsal bir ilişki ağına dönüşür.⁵

Gazeteler, 19. yüzyıldaki modernleşme çabalarının görünen yüzü olarak giyim kuşamın ve güzellik fikrinin dönüşümüne katkı sağlayacak olan pek çok maddenin kullanım alanının genişlemesine şehir hayatı bağlamında tesir etmiştir. Görünümün belirleyici öğelerinden biri olan giyim kuşamı baz alarak başlayacak olursak aslında görünüşün bir rejim biçimi olduğu ifade edilmelidir. Giyim tüm kültürlerde sadece bedeni korumadan ibaret bir anlam taşımaz. Bir yönüyle temsiliyet aracıdır. Bireysel kimliğin biçim kazanmasını sağlar. Bu durumu, rejimlerin iktidar alanının rutinleri olarak da nitelendirebiliriz. Her toplumsal hareket sahası kontrol alanını yaratır ve bunu gerekli gören iktidar mekanizması organik ihtiyaçlar üzerinde denetimi sürdürür. Öğrenilmiş pratikler, bu süreç sonunda varlık kazanır. Rejimler kendi disiplini biçimlerini yaratır. Ancak söz konusu biçimler, kısmen toplumsal adetlere göre düzenlenen, aynı zamanda kişisel ve doğal eğilimlerce şekillenen alışkanlıklardır. Dolayısıyla her dönem kendi ihtiyaçlarını yeniden yaratmış olur. Dış görünüş ve giyim, estetik malzemeleri, bu bağlamda kendini gösteriş biçimi ve temsil ettiği sunuşun bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra öz benliği sergileme yahut gizlemenin bir parçasıdır. Söz konusu adetler ile kişiliğin örtüşme boyutları arasındaki bağlantıyı sağlar. “Ne yapmalıyım? Nasıl davranmalıyım, nasıl biri olmalıyım?” bütün bunlar geç modern çağın koşullarında yaşayan çoğunluk için hayati önem taşıyan sorulardır. ⁶ Mahmut Esat, “her uygarlığın bir manevi bir de maddi yanı vardır. Manevi yanı onun ahlakıyatıdır. Uygarlığın maddi yanı dikiş makinasından demiryollarına ve dretnotlara kadar her şeyi, kısacası bugün gördüğümüz sanayi buluşlarının eserlerini kapsar” şeklinde ifade eder.⁷ Bu açıdan maddi kültürü kapsayan öğeler, toplumsal hafızanın takibi anlamında somut bir dünya tasavvuru sunar.

Tüm toplumlar kadın ve erkek için belli rolleri ve davranış kalıplarını öngörür. Bu durum kimi zaman fizyolojik farklılıklardan ötürü nitelendirilse de aslında kültürlerin, kendilerine atfetmiş olduğu konum ve statülerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Fizyolojik farklılıklar başlangıçta bir ayırım teşkil etse dahi onun görünümüleri kültürün bir parçası olarak sunulur.⁸ Topluma ait davranış kalıpları da kadın ve erkeğin temsil edilişi ile bağlantılı olarak değişim göstermektedir. 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında giyim kuşam geleneğinde Batılılaşma ilk olarak askeri kıyafetlerde başlamış, daha sonra erkek modası ve son olarak kadın ve çocuk kıyafetlerine yansımıştır. Kadın modasının tam anlamıyla Avrupai bir tarza bürünmesini, tek parçalı elbiseler ya da etek ceketten oluşan ikili takımların ortaya

⁵ Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul, 2016, s.34.

⁶ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.87-98.

⁷ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, s.51

⁸ Ralph Linton, *The Study of Men*, Londra, 1936, s.116.

çıkışı söz konusudur.⁹ Fakat giyim kuşamdaki bu değişim sürecinde temel sorunun batıya yakıştırılan gözle kendini değerlendirmeye tabi tutan bir yaklaşımın ortaya çıkmış olmasıdır. 19. Yüzyıl sonuna gelindiğinde osmanlı elitinin bu konudaki hassasiyeti iyice şekillenmiş bulunuyordu. Nitekim Fatma Aliye hanımın çağdaş uygarlığın, medeni olma sorunsalının kadın kıyafetleri üzerinden değerlendirildiğini sorgulaması bu tavra yönelik bir yaklaşımdır. Eteklerin biçimi ve boyu, peçenin kalınlığı ve şekli, modellerdeki değişimlerin dikkat çekmesi türü meselelerin merkeze alınması, toplumun seçimleri anlamında tavrın sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu yönüyle aslında görünüm üzerinden bir tercih nitelmesi, modernleşmeden yana yahut karşıt olma durumunu üretmiş olması ele alınacak ürünlerinde üretim amacından farklı bir temsile sahip olacağını göstermektedir.¹⁰ Kıyafet üzerinden yapılan tercihin bir başka boyutu ise iktisadi anlamdadır. Kullanılan kumaştan modeline değin Türk sanayiine destek olmak ve zanaatlerini korumak ya da ithal ürünlere meyletmek şeklinde değerlendirilebilir. Bu açıdan yine Aliye hanımın Bursa ve Şam pamuklularını ithal kumaşlar ile kıyaslayarak yerli malını kullanımına yönelik avantajları tespit ederken bu yöndeki tercihini beyan eder. Yerli kumaşlar ile de Bon Marche, Mayer, Orozdibak, Şişmanyanko, Tiring gibi ithal malı satan mağazalardan alınacak türde zarif Avrupai kıyafetlerin dikilebileceğini ifade eder. Bu anlamda yerli malına yönelim sağlanmak istense de yabancı mağazalardan alınan pek çok ürünün daha kıymetli bulunması aslında tümüyle dönemin atmosferinde aranmaktadır. Nitekim pek çok Müslüman kadın terzilerin ticari anlamdaki teşebbüsleri olumsuz neticelenmiştir.¹¹ 19. yüzyılda denetim mekanizması olarak fermanlar, kıyafetle ilgili yayımlansa dahi artık meşruluğunu “*eskiden beri var olan*” ın muhafazasından almayacaktır. Bundan başka Pazar ekonomisini temellendiren tüketim alışkanlıkları ve merkezietçi yaklaşımdaki yetkilerin sivil toplum kuruluşlarına devredilmemesinden kaynaklı açılan gedik moda endüstrisi ve mamülleri tanıtılması ve kullanılmasının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Müslüman kadınların kılık kıyafetlerine de yansiyacak olan sosyalleşmenin bir parçası olarak moda ve mamülleri, İzmir basınında da yer alacaktır.¹²

⁹ Selin İpek, “Haremın Bayramlık Elbiseleri: Dikişçi Matmazel Kokona’nın Defteri”, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009 “Türk Kültüründe Terzilik”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, s.64.

¹⁰ Nora Şeni, “19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Haz. Şirin Tekeli, s. 51,52.

¹¹ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1927)*, s. 24.

¹² Nora Şeni, “19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Haz. Şirin Tekeli, s.54.

173. Ayşe Sultan'ın Entarisi ve Başlık
TSM 13/198, 13/993

180. Fatma Sultan'ın Entarisi
TSM 13/200

Resim 1 ve Resim 2.¹³

¹³ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara, 1999, s. 173-180.

Giyim ve Bakım Ürünlerini Kapsayan Gazete İlanlarına Dair Örnekler

İnsanlar her dönem ve zamanda kendi coğrafyalarının izin verdiği ölçüde, yaratıcılıklarını sergileyerek giyinmiş ve süslenmişlerdir. Cilt üzerine boya veya dövmeler, saç süslemeleri bitki liflerinden bilezikler, ahşaptan, kemikten veya metalden yapılan halka biçimindeki kolyeler bu minvalde örnek olarak gösterilebilir. Nitekimin bu durumun bireyler arası rütbe ve sınıf farklılıklarını yansıttığı bilinmektedir. Fakat kullanılan malzemelere yüklenen anlamların süreç içerisinde değişime uğradığı da ayrı bir boyutu teşkil eder. 19. Yüzyılda erkeklerin kullanmış olduğu şapkanın yüksekliği ile kadınların özgürleşmeleri arasındaki ilişkinin tespiti bu anlamda zikredilmeye değerdir. 1840 ve 1850'lerde yaygın olarak kullanılan yüksek şapkaların erkek egemenliğini temsil ettiği yönündeki kanaatin 1880'li yıllara gelindiğinde Yeni Kadın profiline ortaya çıkmasıyla birlikte, üst tarafı kısaltılmış, hasır şapkalara evrilmesi kullanılan materyaller ve düşünce dünyasının paralellliğini temsil etmesi açısından önem taşımaktadır. Fötr şapka kullanımının kadın özgürlüğünü kabulleniş ile ilişkilendirilmesi, yeni tanışılan bir hanım karşısında şapka çıkarılması türünde adetler maddi kültür öğelerinin toplumsal alışkanlıklara tesiri açısından dikkat çeker.¹⁴

Dönem içerisinde tercih edilen temel kadın giysisi ise, çarşaf, ferace ve şalvar türünde ürünleri kapsamaktaydı. Bunların dışında hane içerisinde daha gösterişli olan modellerin kullanıldığı da bilinmektedir. Fakat süreç içerisindeki dönüşüm, tek tipleşmenin yerel bir görünüme sahipti. Toplumsal ve siyasal alandaki farklılaşma milli bir moda oluşturma arzusunun doğurmuştu. Nitekim yazınsal olarak da bu alandaki öncü isimlerden biri İnci moda dergisi yazarlarından Zehra Hakkı'dır. "Milli Moda" başlıklı yazısında kadınların Türk erkekleri gibi Batı merkezli giyim tarzını tümüyle benimseme düşüncesinde olmaması gerektiğini ifade eder.

Zehra Hakkı, "... fakat biz Türk kadınları (erkeklerle) aynı yolu takip etmemeliyiz ve eğer iyi düşünür mütefekkirlerimizizin, mubarrirlerimizizin, müverrihlerimizizin, ressamlarımızın muavenetlerini de temin edebilirsek, zannediyorum millî bir moda vücuda getirmekte herhalde Almanlardan daha ziyade muvaffak olacağız" ifadesiyle aslında toplumsal anlamda içtimali yaşantıya uygun özgün bir moda fikrinin vücuda getirilmesini talep etmekteydi. Dönemin önde gelen sanatçı ve uzmanlarından faydalanılarak oluşturulmasının önemini vurgular. Milletler bağlamında değerlendirdiğinde örneğin Almanya'nın Avrupa kültürü içerisinde özgün bir biçim üretmediğini fakat Şark'ın ve özelde Türk kültürünün zengin bir birikime sahip olduğunu ifade eder.¹⁵ Nitekim her konum alış kendi var oluşunu anlamlı kılmak adına bir temsil kabiliyeti arar ve bunu üretir. Nitekim dış görünüş ilk intibai sunması açısından bu anlamda önem taşır. Milletler çağı olan 19. Yüzyıl kendine özgü olanı üretme gücünü bünyesinde

¹⁴ Mineke Schipper, *Çıplak İnsan Neden Giyinme İhtiyacı Duydu? Giyinmenin Kısa Tarihi*, Çev. Nurcan Onaran, İstanbul, 2015, s.59-61,134.

¹⁵ Edip Bukarlı, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadın Kıyafetinin Dönüşümü", *Turkish Studies* (elektronik) 2017-cilt: 12 - sayı: 1 s.55-78.

barındıran toplumlar, dönüşümü ithal etme ihtiyacı duymamıştır. Bu anlamda gazetelerde yer alan reklamlar üzerinden “yeni” olarak tarif edilen ürünlerin ve bu ürünleri satan mağazaların menşeinin tespiti önem taşır. Çünkü bu ürünlerin kullanımının toplumsal anlamda bir karşılığı olduğu düşüncesi hakimdir.

Üretilen ürünlerin kullanıma müdahil edilebilmesi için gerekli olan koşulların sağlanması mağazalar ve üreticiler tarafından organize edilmektedir. Yeni ödeme alışkanlıklarının oluşması bu anlamda zikredilebilir. Örneğin Hizmet gazetesindeki haftalık yarım mecdiye ödenerek satın alınabilecek olan Singer dikiş makinasının reklamı gazetenin aynı bölümünde uzunca bir süre yer işgal etmiştir. Görünür olanın estetik yönünü teşkil eden giyim kuşamın, artık hanelerin içerisinde daha kolay üretilebilmesine imkan tanıyan tanıyan dikiş makinası sahip olunması arzu edilecek bir ürün olarak karşımıza çıkar. Alınabilecek mağazanın açık adresi¹⁶ verilirken bahsi geçecek olan diğer ürünlerde olduğu gibi ortak paydanın Frenk mahallesi olduğu bilgisi önem taşır. Yine ürünün taklitlerinden imtina edilmesi gerektiği ifadesi ürünün orijinalliğine dikkat çekmek açısından belirleyici olur. Bu sebeple şube isimleri zikredilir. ¹⁷ Fakat bu durumla ilgili sıkıntıların yaşandığı düşüncesinden hareketle gazete daha sonraki sayılarda uyarı mahiyetinde daha uzun bilgilendirme yapma ihtiyacı duyar. “*Bütün dünyanın en büyük ve en kadim dikiş makinesi imalgabı Newyork*” olarak tarif edilen ürün için pek çok benzer dikiş makinasının farklı imalgahlarda üretildiğini ve Singer adına taklid edildiğini belirtilir. “*Singer makineleri yine bu nam ile ve hatta takliden markasını dabi haiç olduğu halde sair imalgabları tarafından tasyiğ ve taklid olundu. Halkın böyle bir eser taklide karşı ihtarı kendimize bir vazife ad ederiz ki asıl singer makinelerinin kolunda gösterilen marka mevcut olub kısm tahtanesinde dabi bu marka dikülmüş olduğu halde görülür. Bundan başka sarib numarasını haiç birde şehadetname ita olunur. Singer namı altında ferubte edilen sair bütün makineler takliddir.*”¹⁸

Bir başka İzmir gazetesi olan Ahenk'te kumaşlar hakkında olup detaylı bilgilere yer verilir. Tüketimin bir başka boyutunu oluşturan kumaşlar hakkında da özel pasajlar yer alır. Buna örnek olarak kaliteli kumaş türünün tespitine dair hususiyetler paylaşılır. “*Herhangi bir kumaşın mevadü hayvaniyeden (yün,ipek) veya ..ebatıyadan (keten ve emsalı) mamul olduğunu anlamak için bir parça kesip tiftikledikten sonra bir mum altında yakmalı 10 kere mevadı heyvaniyeden mamul ise ağırca yanarak fena bir koku neşr eder ve siyah bir renk abz ederek kömür gibi olur. 1 kere mevadı nebatiyeden mamul ise serian yanıp hiçbir koku ve iz bırakmaz. Şayet mevadı hayvaniye ve nebatiyeden karışık olarak mensuc*

¹⁶ “İzmir’de Hükümet caddesinde Hacı Ali Paşa Hanı Acentesi: Ali Efendi Merkez Mağazası Frenk Mahallesinde numara 120 İzmir’de şişçiler içinde, Aydın’da Manisa’da Midillü’de Sakız’da Rodos’da Sisam’da Antalya vesairede şubeleri vardır.”

¹⁷ *Hizmet Gazetesi*, Cumartesi, Çarşamba günleri neşr olunur. Osmanlı gazetesidir. Fi 12 Teşrinisani 1892- 31 Teşrinievvel Rumi sene 1308.

¹⁸ *Hizmet Gazetesi*, nr. 559,561, 562, 563,564,567,568-598. 16 Zilkade 1309.

ise bir kısmı sıyah ve kömür gibi iz bırakır. Bir kısmı dahi hiçbir iz bırakmaz ve bu suretle ne miktar mablut olduğu anlaşılır.”¹⁹

Dönem içerisinde güzelleşmek uğruna kullanılan ve kazaya sebebiyet veren bazı örneklerde mevcuttur. İzmir muhabininin vermiş olduğu havadise göre; kadınların alın cihetinde bulunan saçlarını koparmak ve bu suretle güzelliklerini tezyid etmek üzere Avrupa’dan getirilen bir mamülü kullandığı ifade edilmektedir. Kadınların süslenmeleri mevzu bahis olduğunda erkeklerin başında kıyamet kopmaması adına kullanımına itiraz edilemeyeceği belirtilir ve dolayısıyla kullanımı estetik algı kaygısı ile yaygınlık kazanır. İzmir’de Katırcıoğlu sokağı civarında Mariyani namında on altı on yedi yaşında terzi çırağı bir kızda bu hevese düşer. Kendisinin güzel bir siması olmasına rağmen alınının parlak kısmında bulunan koyu renk dalgаланan saçları için ürünü kullanmak ister. Fakat alacak parası bulunmadığından evinde bulunan şişeler birini kabarttığı saçlarını düzleştirebilmek için kullanır. Fakat tam bu esnada şişe nasılsa sağ gözüne ilişerek yakar. Sonrasında tedavi altına alınan bu kadın örneği güzelleşme uğruna diğer kadınlara ibret olması beklenir.²⁰ Görüldüğü üzere estetik kaygının artırılması, tüketim kültürünün inşasında önemli bir yapı taşıdır. Bu ifade, elbette dönemsel olarak bir ilki teşkil etmez. Tarihsel süreç içerisinde varlığını koruyan güzel görünme arzusunun 19. Yüzyıl içerisinde yaygınlaşan üretim araçları ve sahipleri tarafından araçsallaştırıldığına yönelik farkındalık sağlamış olduğunu vurgular. Yine bir başka haberimiz ayakkabıların kullanımına yöneliktir. Portakal suyunun yumuşak bir fırça yardımıyla ayakkabıların parlatılması için faydalı olduğu bilgisi yer alır. Yahut portakalın bir kısmının kesilerek doğrudan ayakkabıya temas ettirilmesi üzerinde bir süre durduktan sonra fırçalanması aynı etkiyi gösterebilecektir ifadesi yer alır. Ayakkabıların ayna gibi parlatılması usulü estetik açıdan önemli görülür.²¹

¹⁹ *Ahenk Gazetesi*, 13 Mayıs-sene miladi 1895-18 zilkade 1312.

²⁰ *Ahenk Gazetesi*, 12-13 Safer 1313.

²¹ *Ahenk Gazetesi*, 15 Cemaziyelahir 1317- 9 Zilkade 1313.

Bundan başka olarak çeşitli mağazaların reklamları gazetede iki aylık süre boyunca aynı bölümde ilanda kaldıkları bilinmektedir. Buna örnek olarak Frenk mahallesinde yer alan Xenopolo zikredilebilir. Mağaza kendi reklamını uzun süre gazetede tutar. Sergi organize eder ve mağazada yer alan ürünlerin çeşit ve kalitesini anlatır. “*mükemmel iç gömlekleri yazlık basmalar erkekler için libaslar kışlık ve yazlık şemsiyeler entarilik yünlü, ipekli kumaşlar*”ın uygun fiyatlarla ile satılacağını duyurur. Kıyafetleri mevsimine göre ayırarak kışlık moda olan kıyafetlerin geleceği gün ve tarihi üç sayı art arda reklam köşesinde ilan eder. Kumaşların yalnızca kıyafet için değil, ev döşemelerinde de kullanılacağından mülhem kalitesi bahsine yer ayrılır.²² Odun pazarında vaki Arabiyen Çarşusunda, 17 numaralı Yıldızlı Nam Hazır ve Ismarlama Elbise Mağazaları’da müşterilerin göstermiş olduğu ilgiye teşekkür ederken bunu sürdürmek adına “*Avrupa şebir fabrikalarından gayet nefis kumaşlar getirileceğini, gerek sipariş gerek hazır olarak erkekler ve çocuklara, adet ve İslamiye’ye mahsus metanet letafet ehveniyet cibetleriyle umumu muhterem müşterilerimizin mucen memnuniyeti olacak elbiseler*”ın bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla dönem içerisindeki kaliteli melbusatın ne olduğu sorusuna cevaben arz talep ilişkisinin tespiti adına Avrupa’dan getirilen mamüllerin ön plana alınmak istendiği anlaşılmaktadır. Mağazanın müşterilerine yönelik bir başka ifadesi ise şu yöndedir: “Güzel elbise giymekte meraklı olanlar ve ehveniyeti hakkıyla istifade etmek isteyenler başka mağazalara uğramadan evvel mağazalarımızı ziyaret ederek zarif elbiseleri nazar temaşadan geçürmeleri tavsiye olunur.”²³ Frenk mahallesinde yer alan bir başka mağaza²⁴ her türlü eşyayı nefisenin bulunduğunu söyler. “*Hanelerde, salonlarda, taam ve tezyinat dairelerinde bulunması lazım gelen her nevi eşya ile beraber yeniden mevad atıye dahi celb edilmiştir*” ifadesinden bir hanenin ihtiyacı olarak üretilen şeylerin ne olduğu hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Resimler, hanelerin tezyinatına gayet elverişli demir ve çelikten olmak üzere bahçe sandalyeleri, koltukları kanepeleri, tulumbarlar, kadınlar, erkekler ve çocuklar için banyoluk tekneler, porselen mamulatu, kafesli dolaplar, taamhane’ye elverişli her nevi tabaklar, linkerler, tavalar, ızgaralar, kahve değirmenleri, tencereler vesaire işçiliğe mahsus mevad’ın bir arada olduğu büyük mağazaların gündelik hayatta yer edinmesi ile tüketim kültürü arasındaki dönüşümün izahı mümkün olacaktır.²⁵ Nitekim 19. Yüzyılda Avrupa’da görülmeye başlayan pasajların bu alanda bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Örneğin Paris pasajları 1822’yi izleyen on beş yıl içerisinde inşa edilir. Pasajların yaygınlık alanı kazanması tekstil ticaretindeki büyük yoğunlaşma ile açıklanmaktadır. Bünyesinde o zamana kadar alışıla gelenden daha fazla ürün stoğu yapan kuruluşlar bu dönemde varlık göstermeye başlar. Bu türden yeni eşya mağazaları ürün yelpazesi genişleyecek olan daha büyük mağazaların öncüsü niteliğinde olacaktır. Pasajlara atfedilen anlamda içerisinde yaratılan yeni bir dünya algısı içerisinde yer alma endişesidir. Bir

²² *Abenk Gazetesi*, nr. 967, 9 Nisan sene hicri şemsi 1274 -9 Zilkade sene hicri kameri 1313.

²³ *Abenk Gazetesi*, 9 Nisan sene hicri şemsi 1274 -9 Zilkade sene hicri kameri 1313.

²⁴ Anğaluisterin nam kebir mağaza.

²⁵ *Abenk Gazetesi*, 7 mayıs sene hicri şemsi 1274- 6 zilhicce sene hicri kameri 1313.

“Resimli Paris Rehberi”nde şunlar yazılmıştır: “Endüstriyel lüksün yeni bir buluşu olan bu pasajlar, bina kitlelerinin arasından uzanan, üstleri cam kaplı, mermer duvarlı geçitlerdir; sahipleri bu türden spekülasyonlar için bir araya gelmişlerdir. İşği yukardan alan bu geçitlerin iki yanında en sık dükkanlar uzanır; bu nedenle böyle bir pasaj, küçük bir kent, dabası küçük bir dünyadır.” Kast edilen yeniye sahip olma arzusu malın kullanım değerinden bağımsızdır. Toplumsal şuura ait yaratılan imgenin yeniden arı olamayacağı fikri bu dış görünüşün kaynağını teşkil eder. “Yeni, yanlış bilincin, yorulmak bilmez acentahğmı modanın yaptığı yanlış bilincin özüdür.” Burada moda, yeni olan ürünün hangi törensel biçimlerde kullanılacağını saptadığı varsayılır. Modanın var olan organik düzenle ilişkisi çatışma olarak nitelendirilir. Grandville, bu anlamda modanın kapsamını günlük kullanım eşyaları ve evreni de içine alarak genişletir. Dolayısıyla yeni ile kurulan organik bağın nasıl tercih edildiği ve var olan kurulu düzen içerisindeki konum alışı, kendi kullanım alanlarını yaratır. Nitekim büyük mağazalara evrilen süreçte pasajlar bir iç mekan yaratma fonksiyonu üstlenir. İç mekan olarak tarif edilecek alan, kişinin yaşamışlığına dair izleri taşıması anlamında kamusal alanı ayrılır. Kişinin dünyasını yansıtan tüm araçların sergilenme alanıdır. Büyük mağazaların içinde bulunduğu pasajlar cadde ve iç mekan niteliğinin arasında bir geçiş evreni inşa eder. Burada bireyin kendini evinde hissetmesini sağlayacak araçlar sıralanır.²⁶ Bu evin içerisinde yabancı kalmamak adına sahip olunması gereken gereçler kendisini koruyan ve var kılan nesnelere dönüşür. Nitekim güzelleşme ve dış görünümün taşıdığı hususiyeti vurgulaması adına bahsi geçen bir başka reklam ögesi kelliğe karşı çözüm olarak sunulan kremlerdir.

²⁶ Walter Benjamin, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, 2002, s.87.

Tedavi mahiyetinde görülen saçların ihya edilmesinde doktor tavsiyesi olarak sunulan Adamantine marka ürünün temizlenmiş saça kırk gün boyunca kullanılması halinde yeniden oluşmasını sağladığı ifade edilir. Yine kadınların da kullanabileceği, saç dökülmesini engelleyerek çoğalmasına tesir edeceği söylenir. “*Ve baştaki kepekleri mahv ve izale etmek için en müvesser bir devadır. Güzel kokusu olub latif istimal vardır. Mezkur adamaneteyn su insanı daha vakit geç değilken yağlı saçları dökülmeğe yüz tutmağa başlamadan evvel istimale başladığında kendisini ilerde gelecek kellikten halas eder. Bu suretle gerek erkeke gerek kadın ve çocuklara suret daimada istimalini tavsiye ederiz.*” Şişesi 25 kuruş olan bu ürün İzmir’de, Dersaadet’de ve Beyrut’da satılmaktadır.²⁷ Bir başka ürün ise yine makbul erkek görünümü için önem taşıyan bıyık ve sakalların çokluğu, sıklığı adına Komogene Pomodası, “*üç kutu kullanıldığı takdirde semere kamil hasil olacağı ifadesiyle tavsiye olunur.*”²⁸ Saç ve sakal üzerinden bir erkek modası yaratıldığı söylenebilir. Çünkü yalnızca dökülme ve kellik karşılığı değil aynı zamanda boyanmasına yönelik de ürünler karşımıza çıkar. Ganibaline nam saç boyasını bu minvalde değerlendirebiliriz. “*Gerek İzmir’de gerek sair yerlerde ne kadar şöhret bulduğu malumdur. muhsenati azimesi şudur ki iki dakikada beyaz saç sakal ve bıyıkları boyar subuletle kendi tabii rengine iade eder ve rengi altı hafta bila teğayyür sabit kalır. Ve arzı olunduğu kadar yıkanabilir.*”²⁹ İstenildiği vakit hamamda dahi kullanılabileceği belirtilir. Taklitlerinden sakınılması hususunda yapılan uyarıyı yine görmekteyiz. Erkeklerin aksine kadınlar için ise, istenmeyen tüylere yönelik dökülme fonksiyonu icra eden bir ürün yer almaktadır. Nil Depilatoire marka olan bu “*nev icad*” iki dakika içerisinde kılı düşürür ve mahv eder denilmektedir. Güzel bir kokusu olduğu ifade edilir. Farkında olmadan daha fazla süre beden üzerinde kalsa da herhangi bir zararı olmayacağı söylenir. Vücut için olan versiyonu şişesi 15 kuruş yüz için olan ise 20 kuruştan satışa sunulur.³⁰ 19. Yüzyılın ortalarından itibaren devlet kurumlarının da desteği bulunan tıbbileşme neticesinde hekimlerin beden üzerindeki tesiri artmış ve bedeni biçimlendirme ve yönetme sorumluluğu görünür kılınmıştır. Beden, insanın sağlıklı görünmek için çaba harcamak zorunda olduğu bir serüvene dönüşecektir.³¹ Dolayısıyla sağlıklı bir görünüme sahip olma ve sürdürme bir beceri ve gereklilik alanı olarak yaratılacaktır. Bu ihtiyacın oluşturulması akabinde icat edilecek olan ürünlerin reklamları karşımıza çıkar. Kadınlara yönelik vücut şekillendirmeye fayda sağladığı anlatılan Specifie Creme Divinia (pour la beaute de la poitrine) bu minvalde zikredilebilir. Belli ölçülerin olması gerektiği yönünde yerleşik bir algının oluşmasına zemin hazırlayan bir yönü olduğu ifade edilmelidir. Beden gösterilen materyallerin sergileneneceği bir misyon yüklediğinden, genç kızlar için hususiyeti vurgulanır. Göğüs kremi olarak nitelendirilen bu ürünün istenilen ölçülere uygun hale getireceği iddiası

²⁷ *Abenk Gazetesi, a.g.g.*

²⁸ *Abenk Gazetesi, a.g.g.*

²⁹ *Abenk Gazetesi, a.g.g.*

³⁰ *Abenk Gazetesi, a.g.g.*

³¹ Anne Marie Moulin, “Tıbbın Karşısında Beden”, *Bedenin Tarihi* (haz. Alain Corbin, vd.) (çev. Saadet Özen), İstanbul, 2013, s.18.

ile haricen kullanılacağı ve vücuda asla zarar vermeyeceği şekilde reklama yer verilir. “Avrupa ve Amerika’da yirmi bin teşekkür nameye nail olmuştur.” ifadesinden hareketle dışarıdan gelen mal ve hizmete yönelik güven tesisi anlaşılmaktadır. Yine Frenk mahallesinde satışa sunulan bu ürünün fiyatı da 25 kuruş olarak belirtilir. Ödeme hususunda ise yeni imkanlar üretilmektedir. Ürünün satın alınması halinde posta yolu ile gönderilebileceği yahut taksit imkânı sunulabileceği söylenir.³² Güzellik fikrinin kadınlar üzerindeki tesirinden hareketle genç görünme arzusunun tetiklendiği başka türde bir ürün ise, Eclatine Blance Rose Rouge’dur. Ciltteki buruşmaları izale ve def ettiği için başka yüzde bulunan torkunun setredilmesine hadim bir ürün olarak tanımlanır. Yüzün sahip olması gereken sağlıklı görünümü koruyacağı iddia edilir. Beyaz, pembe ve kırmızı olmak üzere üç rengi bulunurken diğer pudralar ile kıyaslandığında zararının olmadığı belirtilir. Şişesi 20 kuruştan satılan bu üründe tüketimde yaygınlaştırılmak istenenler arasında olacaktır.³³ Yine yüzde kullanımı önerilen koku pomadasın her nevi emrazı cildiye için iki günde tedavi edeceğini iddia eder. Yüzde oluşabilecek bir kızartı, apse hali yahut saç dökülmesine sebebiyet veren başta bulunan kabuklu yaralara iyi geleceği söylenir. Hem cildin tazelenmesine hem de saçların bakımına katkı sağlar.³⁴ Dolayısıyla sağlıklı görünüm ve güzellik arasındaki bağın tesisi ile arzu edilen özelliklere sahip olunması beklenir. Temizlenme, bakım ve süslenme türü alışkanlıklar uzun süre sadece seçkinlerle sınırlı kalmışken 1880’den sonra yayılma hızı artar. Bu türden edinimlerin ayırt edici bir özelliği ise farklı rollerin belirlenmesi vurgulamak amacıyla cinsel çift biçimlilik yer alır. Parfüm, far, allık, ipekli ürünler kadını bir beden yontusu içerisinde şekillendirme görevi icra eder. Kadın saçlarının bukleleri, modern olarak nitelendirilen stili işgal eder. Bununla birlikte kuaförlerde yalnızca kadınlar için değil erkekler için de on beş yirmi kadar bıyık, sakal ve favori modelleri üretilir. Bu türden modaların basit bir değişiklik yahut önemsiz bir ayrıntı olarak nitelendirilmemesi gerekir. Çünkü şekil alışlar aslında özel hayat üslubunun da farklılaşmasına etki eder. 1860-1880 yılları arasındaki dönüşümün tetiklediği önemli bir nokta, o zamana değin kır’ın kentten gelen çoğu şeyi şüphe ile karşılmasıdır. Panayırlar ve pazarlar kurulduğunda dahi, köylerde kullanımda olan kıyafetlerin kent sokaklarında görüldüğü bilinmektedir. Çalışma koşullarının da tesir ettiği giyim kuşam malzemelerinin “simgesel bir mülkesüzleşmeye” yöneldiği evrede ise moda gravürleri en ücra köylere değin yayılma alanı bulur. Satın almanın farklı yöntemleri oluşurken, alışveriş mağazalarının artması ve nihayet 19. Yüzyıl sonuna doğru moda evlerinin ve özelde kadın terzilerinin o zamana kadar olmadığı ölçüde çoğalması bu süreci hızlandırır.³⁵ Dolayısıyla kıyafet ve kullanılan ürünlerin sadece materyal dünyanın bir yansıtma aracı olarak kullanılması, o toplum içerisindeki iletişim aracı olduğu fikrini gölgede bırakır. Bu iletişim, kimlikten kültüre,

³² *Abenk Gazetesi*, a.g.g.

³³ *Abenk Gazetesi*, a.g.g.

³⁴ *Abenk Gazetesi*, a.g.g.

³⁵ *Özel Hayatın Tarihi 4 Fransız Devrimi’nden Büyük Savaş’a*, Haz. Georges Duby, Philippe Aries, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2008, s. 479, 480.

dini aidiyetten coğrafi unsurlara değin pek çok hususu bünyesinde taşır. İdem köküne dayanan kimlik, özdeşliği tanımlar. Nitekim toplumun düşünme pratikleri ile oluşur. Bireylerin kimliğini tanımlama ve aktarma noktasındaki kodlarından biri olan görünüş özellikleri ve giyim, sembolik sınırların tesis edilmesinde önem taşır. Sosyal statünün de görsel hafızadan yola çıkılarak tanımlanması durumu, toplumsal hayat içerisinde var olan sınıfların paylaşım alanlarını yaratır. Çünkü kullanılan malzeme aynı olsa da, tercih sebepleri değişkenlik gösterir. Moda olduğu varsayımından hareketle sahip olunmasının yanı sıra bir sınıfın parçası olabilmek adına da tercih edilmesi mümkündür. Blumer ise, bu yaklaşıma karşı aslında moda olanı, zamanın ve kültürün eğilimi ile ilişkilendirerek açıklar. Sınıf ilişkileri nasıl olursa olsun, modanın sürekli genişleyen bir yayılım alanı olduğunu dile getirir.³⁶

Sonuç

Netice olarak giyim kuşam ve dış görünümü şekillendirecek olan pek çok yeni, politik, sosyal ve kültürel anlamda sembolik bir değer taşır. Bu anlamda sahip olmak ya da olmamak ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bu ayırt edici nitelik, özne olarak şahısların gerek davranış kalıplarında gerekse gündelik hayatlarında kendilerini çevreleyen maddi öğelerde varlık gösterir. Tercih edilen ürünler ve kıyafetler fertlerin dünya görüşünü yansıtmaya açısından ehemmiyet arz eder. Batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlı dünyasında yaygınlık kazanmaya başlayan pek çok materyal ve kullanımı, medeni olma hallerinin bir görünümü olarak telakki edilir. Bu anlamda gerek kıyafet modelleri gerekse bakım ürünleri dergi ve gazetelerde sıklıkla yer alır.

Tüm kültürlerde giyinme ve dış görünümü oluşturan unsurlar, bedensel korunmanın ötesinde bir anlam taşır. Hayat tarzı, tüketim alışkanlıklarının bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Sembolik sergileme ve dış biçim kazandırma aslında bireysel kimliğin oluşmasına katkı sağlayan unsurlardır. Toplumsal hafızada yer edinmeye başlaması ise bu türden yeni tüketim ürünlerinin yaygınlaşması ile mümkün olur. Çünkü maddi yaşam koşullarını belirleyen şey bilinç değildir. Aksine bu türden alışkanlıklar bilinci biçimlendirir. Netice olarak dış görünüş, kişisel kimlikten ziyade toplumsal bir temsil boyutunu görünür kılar. Bir yandan da toplumsal cinsiyet, sınıfsal konum ve mesleki statünün de göstergesi olmayı sürdürmesi bakımından, yeni olarak görülen pek çok ürünün yayılım hızını artırır.

³⁶ Mehmet Ada Özdil, *Osmanlı Millet Sisteminden Türk Ulusuna Giyim ve Kimlik*, İstanbul, 2021, s.23-33.

Kaynaklar

- Ahmet Ayhan, “Gazete Yarındır Yarın Gazetenin Olacak”, *Gazete Nedir Ne Değildir? Ve Basın Özgürlüğü*, İstanbul, 1987.
- Anne Marie Moulin, “Tıbbın Karşısında Beden”, *Bedenin Tarihi*, Haz. Alain Corbin, J. Jacques Courtine, Georges Vigarello, Çev. Saadet Özen, İstanbul, 2013.
- Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan İstanbul, 2010.
- Cahit Özbay, *Dünyada ve Osmanlı’da Basının Tarihsel Gelişimi*, İstanbul, 2014.
- Edip Bukarlı, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadın Kıyafetinin Dönüşümü, *Turkish Studies (elektronik)* 2017-cilt: 12 - sayı: 1.
- Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul, 2016.
- Mehmet Ada Özgül, *Osmanlı Millet Sisteminden Türk Ulusuna Giyim ve Kimlik*, İstanbul, 2021.
- Mineke Schipper, *Çıplak İnsan Neden Giyinme İhtiyacı Duydu? Giyinmenin Kısa Tarihi*, Çev. Nurcan Onaran, İstanbul, 2015.
- Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1958.
- Nevin Meriç, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muâşeret*, İstanbul, 2000.
- Nilüfer Göle, *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul, 2000.
- Nora Şeni, “19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri, 1980’ler Türkiyesi’nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar”, Haz. Şirin Tekeli, İstanbul, *Özel Hayatın Tarihi 4 Fransız Devrimi’nden Büyük Savaş’a*, Haz. Georges Duby, Philippe Aries, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2008.
- Ralph Linton, *The Study of Men*, Londra, 1936.
- Selin İpek, “Haremın Bayramlık Elbiseleri: Dikişçi Matmazel Kokona’nın Defteri”, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009 “Türk Kültüründe Terzilik”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun.
- Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara, 1999.
- Walter Benjamin, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, 2002.
- Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1927)*, İstanbul, 2014.

Gazeteler

- Ahenk Gazetesi, nr. 3148-3238, 1895.
- Hizmet Gazetesi, nr. 559-598, 1892.

MEHMET SIRRI SANLI VE *HALKIN SESİ* GAZETESİ

Reyhan Özsarı*

Mehmet Sırrı Sanlı, Sakız'da doğmuş, öğrenimini orada tamamlamış, 1895 (?) yılında idadide okumak için geldiği İzmir'e yerleşip ölümüne kadar da İzmir'de yaşamış gazeteci, eğitimci ve yazar kimliğine sahip çok yönlü bir kişidir. Mehmet Sırrı Sanlı, gençlik yıllarından itibaren İzmir yazı ve yayın hayatının daima içinde olmuştur. Meşrutiyet Dönemi'nde öğrencilere hitap eden *Talebe* adlı dergiyi, işgalin son yıllarında da Fransız Gazeteci Michel Comberes ile birlikte *Le Levant* adlı Fransızca gazeteyi çıkarmıştır (1922-1938). İzmir'in işgalinden hemen sonra yayın hayatına başlayan *Sada-yı Hak* (24 Mayıs 1919) gazetesini kurmuş ve söz konusu gazete 17 Mart 1925 yılında, Tahrir-i Sükun Kanununa göre kapatılıncaya kadar bu gazeteyi yönetmiş ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. 1930-1965 yılları arasında faaliyet gösteren ve Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'in en uzun ömürlü yayın organlarından olan *Halkın Sesi* adlı gazeteyi de İzmir yayın hayatına kazandıran o olmuştur. Mehmet Sanlı, bu gazetede kendi günlük yazılarını, şiir, hikâye ve çocuklar için yazdığı piyeslerini, ayrıca tefrika romanlarını yayınlamıştır. Başka yazarlar da gazetede çeşitli konularda makaleler yayınlamıştır. Ayrıca Necati Cumalı, Samim Kocagöz, Tarık Dursun K., Besim Akımsar gibi Türkiye'nin meşhur yazarlarının ilk yazıları da bu gazetede çıkmıştır.

Mehmet Sırrı Sanlı, 68 yıllık ömrü boyunca mütareke yıllarından itibaren İzmir'in basın, yayın ve yazın hayatında daima aktif olmuş bir yazar ve gazetecidir. Çalışmamızda önce Mehmet Sırrı Sanlı'nın 50 yıla yakın süren yazı ve yayın hayatı ele alınacak; ardından 22 yıl kendisinin, 13 yıl da oğlu Reşat Sanlı'nın İzmir'de 35 yıl boyunca çıkardığı Halkın Sesi gazetesinin içeriği ve genel durumu hakkında tasvirî bilgiler verilecektir. Mehmet Sırrı'nın biyografisi hakkındaki bilgilerimiz büyük ölçüde Meftune Çetin (Aktaş)'ın Yüksek Lisans tezine¹ ve kendisinin tez danışmanı olan Ömer Faruk Huyugüzel'in hazırladığı *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*² kitabına dayanmaktadır. Ayrıca Halkın Sesi gazetesini tararken elde ettiğimiz bazı ayrıntılar da bu bilgilere ilave edilecektir. Amacımız, haber, kültür, sanat, eğitim vb. pek çok konuda hizmet veren ve İzmir'in en uzun süre yayınlanmış gazetelerinden biri olan *Halkın Sesi*'nin İzmir tarihindeki yerini belirlemektir.

* Dr., Balıkesir Üniversitesi.

¹ Meftune Çetin (Aktaş), *Mehmet Sırrı Sanlı'nın Hayatı ve eserleri Üzerine Bir İnceleme*, EÜ, SOS. BİL. ENS. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. , İzmir, 1994

² Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları(1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2000

Mehmet Sırrı Sanlı'nın Yazı ve Yayın Hayatı:

Tiyatro çevirmeni olan kızı Sevgi Sanlı'nın ve yakın arkadaşı gazeteci yazar Besim Akımsar'ın verdiği bilgilere göre S. Sanlı'nın ailesi üç dört nesil önce Konya'dan Sakız'a göç etmiştir. Babası tüccar Ali Bey, annesi Sıdika Hanım'dır. Doğum tarihi belirsiz olan Sanlı'nın 1952 yılında 68 yaşında iken öldüğü göz önüne alınarak doğum tarihi 1884 olarak tahmin edilmektedir. Ölümünün ardından *Halkın Sesi* gazetesinde ailesi tarafından, taziyede bulunanlar için yayınlanan teşekkür notunda, eşi Lütfiye Sanlı'nın, Çocukları Reşat Sanlı, Sevgi Batur (Sanlı), Sabahattin Batur(damadı), Lamia Sanlı (gelini); kardeşleri Necibe İkizler ve Mustafa Şevki Sanlı'nın adları geçmektedir.³ Ayrıca öldüğünde Türkiye'de olmadığı için bu notta adı geçmeyen İsmet Sanlı adında bir kızı daha vardır. İlk ve orta tahsilini Sakız'da tamamlamış, İdadi tahsili için ailesi tarafından İzmir'e gönderilmiş, tahmini olarak 1900-1905 yıllarında⁴ İzmir İdadisi'nde okumuş, idadi bitince tekrar Sakız'a dönmüştür.⁵ Birçok yazı yazmasına ve pek çok eseri olmasına rağmen yazarın İzmir'e tam olarak hangi tarihte yerleştiği bilinmemektedir. Ö.F. Huyugüzel, onun 1910 yılında açılan İzmir Sultanisi'nde çalışmak üzere ailesiyle birlikte 1911 yılında İzmir'e tamamen yerleşmiş olduğunun açıkça anlaşıldığını söylemektedir. Fakat İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin yitirdiklerimiz köşesinden⁶ öğrendiğimize göre oğlu Reşat Sanlı 1912'de Sakız'da doğmuş ve 1992 yılında İstanbul'da ölmüştür. Ayrıca kızı Sevgi Sanlı da ablası İsmet Sanlı ile ağabey'i Reşat Sanlı'nın Sakız'da, kendisinin ise İzmir'de doğduğunu anlatmıştır. Bu durumda yazarın 1911 yılında ailesiyle birlikte İzmir'e tamamen yerleştiği şüphelidir. İzmir'e geldikten sonra öğretmenlik yaptığı, hatta "Çocuk Bahçesi" isimli özel bir ilkokul açtığı bestekâr İsmail Zühtü Kuşçuoğlu'nun ölümü üzerine hazırlanan bir broşürden⁷ anlaşılmaktadır. Söz konusu broşürde, İsmail Zühtü'nün "şimdi *Halkın Sesi* gazetesini çıkaran Sırrı Sanlı'nın o zaman Karantina'da idare etmekte olduğu 'Çocuk Bahçesi'nin müzik derslerini kabul ettiği, Sırrı Sanlı'nın ana yavruları için yazdığı ufak piyesleri ve manzumeleri bestelediği" bilgisi verilmektedir. Yine ölümünün ardından 29 Şubat tarihli *Halkın Sesi*'nde, gazetenin muharrirlerinden olan Murtaza Gürkaynak'ın *Üstad Sırrı'yı Anarken* başlıklı yazısından, Meşrutiyet yıllarında, adı verilmemiş bir özel okul açtığı ve muallimlik yaptığı anlaşılmaktadır. Mehmet Sırrı İzmir'de yaşamaya başladığı yıllardan itibaren İzmir Darülmuallimat Mektebi'nde "lisan-ı ecnebiye muallimi" olarak da görev yapmış, 1927'de Karantina'da *Yeni Hayat* adlı başka bir okul açmış, bu dönemde geçim kaygısıyla 1923 Mayısında *Sada-yı Hak* gazetesinin sorumlu müdürü İsmail Hakkı'yla birlikte Kemeraltı'nda yazlık sinema bile işletmiştir.⁸

³ Bkz.28 Şubat 1952 tarihli *Halkın Sesi*

⁴ Meftune Çetin bu tarihi yaklaşık olarak 1895-1899 olarak belirtmiştir.

⁵ Bkz. Ö.F. Huyugüzel a.g.e.

⁶ www.igc.org.tr/takim/yitirdiklerimiz/75

⁷ *Bestekar İsmail Zühtü Kuşçuoğlu*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, Mayıs 1944.

⁸ Bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, a.g.e. , s.403.

Mehmet Sırrı, Orhan Rahmi'nin kendisiyle yaptığı bir röportajda⁹ ilk yazısının “İzmir’de, münteşir İzmir gazetesinde harbin ilanından bir sene evvel *Meyl-i Masumane* adıyla yayımlandığını söylese de Ö.F. Huyugüzel onun ilk yazısının harbin değil, II. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün önce “*Meyl-i Masum* adıyla 4 Temmuz 1908’de (Hicri 21 Haziran 1324) çıktığını belirtmiştir. M. Sırrı, ayrıca aynı yıl İzmir’de çıkan *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerine de yazılar göndermiştir. İzmir’e yerleştikten sonra da *İttihat* gazetesinde daimi olarak yazmaya başlamıştır. M.Sırrı, 1912’de, öğrenciler için *Talebe* adında pedagojik yazılarının ve monologlarının bulunduğu bir dergi çıkarır, aynı yıl *Gençlik* dergisinde hikâye ve yazıları da yayınlanır. Ö.F. Huyugüzel *Talebe* dergisinin Karantina’daki okulunun öğrencileri için Şubat-Mart aylarında sadece üç sayı çıktığını söylerken, Meftune Çetin 1912 -1913 arasında bir yıl çıkartıldığını söylemiştir.¹⁰ Mehmet Sırrı, 1912’de Necip Türkçü’yle birlikte Türk Ocağı İzmir şubesinde de aktif olarak çalışmaktadır ve Ocak faaliyetleri olarak sergilenen oyunlar arasında onun da piyesleri vardır. Bu devrede İsmail Zühtü tarafından bestelenen ve millî günlerde okunan, aralarında *Türk Ocağı Marsı*’nın da olduğu, millî duyguları anlatan şiirleri yayınlanır.

Fransızca olarak çıkardığı ilk gazetesi *Le Levant*’ı 1918’de yayınlıncaya kadar *İlham*, *Muallim* gibi dergilerde ve *Anadolu* gazetesinde yayınlanan şiir ve piyeslerinin konusunu hep millî kahramanlıklar ve vatan sevgisi oluşturur. *Le Levant* bir Türk gazeteci tarafından çıkarılan ilk Fransızca gazetedir ve M. Sırrı onu İzmir’in Levantenlerinden biri olan Michel Comberes’le birlikte çıkarır. Bu gazete 1938 yılında kapanır. Oğlunun verdiği bilgiye göre *Sada-yı Hak* gazetesini de işgalin hemen öncesinde 24 Mayıs 1919’da bu gazetenin idarehanesinde çıkarmaya başlamıştır. *Sada-yı Hak*’tan önce İzmir’in işgali sırasında ve az öncesinde Nikos Nikolayadis adlı bir Rum gazetecinin çıkardığı *Kosmos* adlı gazetede sorumlu müdür olarak çalışması, devrin gazetelerinde polemik konusu olmuş, hatta vatan hainliğiyle bile suçlanmıştır. Kendisi ise bu suçlamaların hiçbirini kabul etmemiş, bu tür söylentilerin rekabetten kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Sada-yı Hak da işgal döneminin önemli gazeteleri arasında yer almaktadır. Ö.F. Huyugüzel’in Zeki Arıkan’dan naklettiği bilgiye göre, Mehmet Sırrı bu gazetede kendini “milletinin menafı ve hukukunu müdafaa ile muvazzaf” sayan ve işgal kuvvetlerine karşı barışçı, ancak onlarla mesafeli bir tutum izlemiş, öte yandan Kuva-yı Milliye hareketine karşı da –belki mecburiyet dolayısıyla- soğuk bir tavır takınmıştır.¹¹ *Sada-yı Hak* da Tahrir-i Sükûn yasası gereği diğer birçok gazete ve dergiyle birlikte 17 Mart 1925’te kapatılmıştır. Yazarımızın bu gazetede de yayımladığı pek çok şiir, hikâye ve monologları olmuştur.

M. Sırrı, İzmir’in işgali sırasında ayrıca *Echo de France* adlı başka bir gazetenin de sorumlu müdürü görünmektedir. Bu gazete başlangıçta Fransız konsolosluğunun

⁹ Bkz. “Mehmet Sırrı Tahrir Hayatını Anlatıyor”, *Hizmet*, 19 Kanun-i Evvel 1927.

¹⁰ Bkz. Meftune Çetin, *a.g.t.*, s.9.

¹¹ Bkz. Ö.F.Huyugüzel, *a.g.e.*, s.407

resmi yayın organı olarak 1919'da Karolos Fleri tarafından çıkarılırken bilinmeyen bir tarihte M. Sırrı'nın kontrolüne geçmiştir. *Echo de France* önceleri Yunan işgalini destekleyen makaleler yayımlarken, sonraları Fransa'nın Yunanistan'a karşı değişen politikası gereğince farklı bir tutum sergilemiştir. M. Sırrı bu gazeteyi İzmir'in kurtuluşundan sonra da bir mizah gazetesi olan *Kabkaba*'yla (30 Aralık 1922) birlikte çıkarmaya devam etmiştir. Yazar'ın *Kabkaba*'dan sonra çıkardığı ikinci mizahî ve edebî dergi *Resimli Yurt* (9 Eylül 1924-10 Şubat 1925) olmuştur. Ö.F. Huyugüzel *Sada-yı Hak* gazetesinin kapatılma sebebi olarak bu gazetede yapılan Ankara Hükümetine yönelik eleştirileri ve seçimler sırasında eski ittihatçıları desteklemesini göstermiştir.

M. Sırrı, Takrir-i Sükûn yasası 1929 yılında yürürlükten kaldırılıncaya kadar, Türkçe gazete yayımlayamamıştır, fakat Yunus Nadi'nin, kapatılan Sada-yı Hak matbaasında bastığı *Yeni Gün* gazetesinde edebî ve mizahî yazılar yazmaya devam etmiş ve *Yeni Hayat Mektebi*'nde öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. İzmir basınının en eski temsilcilerinden olan Ziya Özkaner'le yapılan bir mülakata göre, Ankara'da çıkan *Yeni Gün*, Cumhuriyet'e dönüştükten sonra İzmir'de Yunus Nadi tarafından *Yeni Gün* adıyla yayımlanmaya başlamıştır, fakat imtiyaz sahibi Yunus Nadi gibi görünse de gazeteyi Sada-yı Hak matbaasında çıkaran Sırrı Sanlı'dır.¹² Sonrasında Yunus Nadi'yle anlaşamayınca, 1926'dan itibaren, kendi matbaasında Şevket ve Behzat Bilgin'le ortak yayımladığı *Yeni Asır*'da 1930 yılına kadar yazılar yazmayı sürdürmüştür.

Takrir-i Sükûn yasasının kaldırılmasından sonra ise *Yeni Asır*'ın ortaklığından ayrılarak 15 Haziran 1930 tarihinden itibaren *Halkın Sesi* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ölümüne kadar bu gazeteyi çıkarmaya ve başmuharrir olarak yazmaya devam eden Sırrı Sanlı, 23 Şubat 1952 tarihli *Halkın Sesi* gazetesinden yapılan duyuruya göre,“(…) geçen cumartesi İngiltere Kralı Majeste VI. George'un vefatı dolayısıyla, İngiliz kilisesinde, gazeteyi temsilen bulunmakta iken ani bir kalp krizi geçirmiş, o günden beri gösterilen bütün tıbbi müdahalelere rağmen, bugün 10.30'da, gazetenin makineye verileceği saatte hakkın rahmetine kavuşmuştur.” Gazetenin yayın akışını aksatmamak için olsa gerek, S. Sanlı'nın ölüm ilanı baş sayfada büyük yer işgal etmeyecek şekilde duyurulmuştur.

M. Sırrı Sanlı, İzmir'in yazı ve yayın hayatına sadece gazete ve dergiler çıkararak hizmet etmemiş, aynı zamanda telif tercüme pek çok hikâye, roman, şiir, piyes, tiyatro oyunu gibi edebî eserler de vermiş, marşlar yazmış; özel okullar açmış, öğretmenlik yapmış Türk millî eğitimi için de çalışmıştır.

¹² Turan Akkoyun, “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/784/tur>, s.7

Halkın Sesi Gazetesi

Halkın Sesi, 1930-1965 yılları arasında İzmir’de yayımlanan en uzun süreli gazetelerden biridir. Gazetenin yayına başlama tarihi, *Anadolu*¹³ gazetesinde ve oğlu Reşat Sanlı ile yapılan röportajda¹⁴ 15 Haziran 1930 olarak bildirilirken, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü’nün yayımladığı *Türkiye’de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar II* kitapçığında (1942) 20 Haziran 1930 olarak verilmektedir. Her gün öğleden sonraları, 34x50 boyutunda, başlangıçta 5 sütun, sonraları 7 sütun ve başlangıcından sonuna kadar da 4 sayfa olarak neşredilmiş, siyasi türde, politika, haber ve her şeyin bahsedildiği Türkçe bir gazetedir. Sahibi, başmuharriri ve umumi neşriyat müdürü M. Sırrı Sanlı’dır. Halkın Sesi Matbaası’nda, İzmir, 1. Beyler Sokağı 13 numarada basılmıştır. *Halkın Sesi* bir aile gazetesidir. Sahibi ve kurucusu Sırrı Sanlı, gazeteyi oğlu Reşat Sanlı ile beraber yönetmiş; gazetede, kendisinin, oğlunun ve iki kızının da yazıları, telif-tercüme roman ve hikâyeleri, piyesleri, röportaj ve gezi yazıları yayımlanmıştır. Gazetenin başlığı, başlangıcından 10 Eylül 1940 yılına kadar siyah renkle, *Halkın Sesi Hakın Sesidir* şeklinde yazılırken, bu tarihten itibaren *Halkın Sesi* kırmızı renkte yazılıp *Hakın Sesidir* ifadesi kaldırılmış ve yerine *Her Gün Çıkar Siyasi Gazete* ifadesi getirilmiştir. Ayrıca gazetenin başlığı millî bayramlarda da kırmızı renkle yayımlanmıştır. Sırrı Sanlı’nın vefat haberinin verildiği gün ise bir defaya mahsus hem kırmızı hem de siyah mürekkeple üst üste *Halkın Sesi* yazılmıştır. *Halkın Sesi*’nin kapatılan *Sada-yı Hak*’ın devamı olduğu söylentileri daima olmuştur, nitekim başlığın hemen altına eklenen *Hakın Sesidir* ifadesi Farsça *Sada-yı Hak* tamlamasının Türkçe imlaya uyarlanmış şeklidir.

Uzunca bir dönem yayımlanmış yerel bir gazetenin içeriğini göz önüne sermek, o yerin ve devrin siyasi, sosyolojik, ekonomik, kültürel, edebî vb. iklimini anlamamız açısından bir projektör vazifesi görebilir. *Halkın Sesi*, dağıtım açısından yerel gazete statüsünde görünse de haber anlayışı ve yayın ilkeleri açısından tüm Türkiye’ye hitap eden bir tutumla neşredilmiştir. Gazete, büyük bir bağımsızlık mücadelesinin verildiği, saltanatın yıkılıp cumhuriyet rejimine geçilen dönemin hemen hemen ilk yıllarında yayın hayatına başlamış, yeni kurulan ülkenin en sancılı dönemlerinde, İzmir halkının dünyadan, ülkemizden ve kendi şehrinden haber almasını sağlamak gibi bir sorumluluğu üstlenmiştir.

Halkın Sesi tek parti döneminde, muhalefet ve farklı seslere tahammülün olmadığı bir dönemde çıkmaya başladığı için hiçbir zaman hükümet aleyhtarı bir tutum içine girmemiştir. İlk yıllarda, Avrupa basınının yakından takip edildiği ve Avrupa ülkelerindeki siyasi haberlerin ilk sayfada Türkiye siyasetinden çok daha fazla yer işgal ettiği açıkça görülmektedir. Özellikle II. Dünya savaşı öncesinde Avrupa ülkelerinin birbirleriyle olan ekonomik, politik, hukuki meseleleri daima gündem teşkil etmiş, adeta savaşı hazırlayan sebeplere dikkat çekilmek istenmiştir. Hatta Avrupa basınında yer alan siyasetle ilgili bazı uzun makaleler bile tercüme edilerek

¹³ Bkz. *Anadolu*, 16 Haziran 1930, nr. 4717

¹⁴ Yaşar Aksoy, “Reşat sanlı Anlatıyor”, *Yeni Asır*, nr.28342, (Ocak 1985)

yayınlanmıştır. Ayrıca dış basında Atatürk'le ve millî mücadelenin diğer önemli isimleriyle ilgili tercüme edilmiş bazı yazılar da görülmektedir. Örneğin; Paris'te çıkan *Petit Journal* gazetesinin 30 Aralık 1938 tarihinde yayımladığı “*Vatanseverlik ve Kahramanlık Mirası*” başlıklı, A. K. Boulakbek imzalı makale Kemal Atatürk'ten İsmet İnönü iktidarına geçişin anlatıldığı son derece ilgi çekici bir yazıdır.¹⁵ Mehmet Sırrı'nın ilk sayfanın sol üst köşesinde sürekli olarak yazdığı *Kısa ve Açık* adlı bir köşesi vardır. Bu köşede, Sanlı, çoğu zaman Avrupa'nın Türkiye siyasetini ve Avrupa ülkelerinin kendi içindeki ilişkilerini yorumlamış ve eleştirmiştir. Aynı zamanda görgü kuralları, dil ve edebiyat, İzmir Belediyesinin çalışmaları, çocuk terbiyesi vb. muhtelif konular hakkındaki fikirlerini de her gün olmasa da ekseriyetle burada yazmıştır. Sırrı Sanlı'nın bu köşede zaman zaman *Seyirci* takma adını kullandığı da görülmektedir. Avrupa haberlerinin kaynağı büyük ölçüde Anadolu Ajansı ile Avrupa ve Türkiye radyolardır. Kimi zaman da hem yurt içi hem yurt dışı hususi haber kaynaklarından da haberler verilmiştir. Devrin siyasi atmosferi eleştiriye müsait olmadığı için diğer gazetelerde olduğu gibi *Halkın Sesi*'nde de iç siyaset konuları tartışmaya açılmamıştır. Memleket ve Ankara haberleri genellikle, başvekil, vekil ve bürokratların il ziyaretleri, kanunî ve hukuki değişiklikler, kurultay haberleri ve programları gibi duyurular, hakkında yorum yapılmadan yazılmıştır. Bu tür haberler de çoğunlukla ilk sayfada ve fotoğraf altına eklenerek verilmiştir.

Gazetede üzerinde sıkça durulan konulardan biri de Türk dilidir. Özellikle Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin toplantı haberleri ve bu toplantılarda alınan kararlara titizlikle uyulması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bilhassa 1934'te yapılan ikinci kurultaydan sonra gazetede Öz Türkçe yazma kampanyasına katkı için her gün Osmanlıca kelimelere karşılık bulunan on Türkçe kelime yayımlanır. İzmir'de yaşayan gayrimüslimlere vatandaş Türkçe konuş çağrısında bulunulur. Hatta “*Bir Musevi Vatandaşın Dindamlarına 101 Öğütü*” başlıklı bir köşe oluşturulmuş ve *Türkçe konuş kampanyasıyla* ilgili olan bu öğütlerin her gün on tanesi yayımlanmıştır. Ayrıca Halil Zeki'nin Musevî bir vatandaşla yaptığı Türkçe konuşma mevzuuyla ilgili bir röportaj dizisine de yer verilmiştir.¹⁶ Avrupa basınında Türk dili hakkında çıkan makaleler bile görülmektedir.¹⁷ Baş sayfanın sol üst köşesinde Sırrı Sanlı'ya ait olduğu anlaşılan Öz Türkçe köşesi yer almaktadır. S. Sanlı uzunca bir süre bu köşede dille ilgili yazılar yazmıştır. Örneğin “*Dil İyi Şaka Kaldırmasın*”¹⁸ başlıklı bir yazısında, dilimizin derhal Öz Türkçe bir sözlüğe ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Bu köşe daha sonra *Kısa ve Açık* köşesine dönüşür. 24 Aralık 1934 tarihli gazetede Sırrı Sanlı'nın yazdığı, “*Türkün Atası Nasıl Cenk Ederdi ve Nasıl Yaşardı?*” başlıklı roman tefrikasının başladığı görülür. Yazar, bu romanında bilhassa Öz Türkçe kelimeler

¹⁵ Bkz. *Halkın Sesi*, 17 Ocak 1939

¹⁶ Bkz. *Halkın Sesi*, 8 Ağustos 1934

¹⁷ Bkz. *Halkın Sesi*, “Türk Dili Hakkında Bir Alman Profesörün Şayanı Dikkat Makalesi”, 30 Aralık 1934

¹⁸ Bkz. *Halkın Sesi*, 22 Aralık 1934

kullanıp her tefrikanın altına da kullandığı bu kelimelerin anlamlarını açıklayan küçük bir sözlükçe koymuştur. Yeri gelmişken gazetenin dil özelliklerinden de bahsetmek gerekir. Gazetenin dili genel itibariyle yenidir. Elbette harf ve dil inkılabının henüz gerçekleştiği yıllarda Türkçe'nin mükemmel derecede sadeleştiğini ve öz kimliğine kavuştuğunu düşünemeyiz. Öte yandan Türkçe'nin gramer, imlâ ve noktalama gibi problemleri de çözüme kavuşmuş değildir. Bu yüzden gazetenin yazıları özellikle 1950'li yıllara kadar standart bir imla ile yazılmamıştır. 50'li yıllardan sonra imlâ ve noktalamada belirgin bir düzelme görülmektedir. Ayrıca başlangıç yıllarında dizgiden kaynaklandığı belli olan pek çok hata vardır. O zamanın şartlarında gazetenin matbaayla ilgili teknik bazı problemleri olduğu da tahmin edilebilir. Gazete yazılarının üslubuna baktığımızda ise bugün argo diyebileceğimiz bazı ifadelerin o yıllarda günlük konuşma dilinin bazı özellikleri olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: “Fransız basını Hatay Hakkında Neler Yumurtluyor?”¹⁹, “Vaziyetlerinden şüphe edilen gençlerin foyaları ortaya çıktı.”²⁰ gibi cümleler geçmektedir.

Gazetede dikkat çeken bir diğer şey, -bilhassa Sıtkı Sanlı'nın yönetiminde olduğu yıllarda- sürekli ve düzenli olarak yayınlanan telif-tercüme roman, hikâye; şiir, piyes edebî yazılar ve gezi yazılarıdır. Sırrı Sanlı kendi yazdığı roman ve hikâyelerini, kızı Sevgi Batur (Sanlı) da İngilizce 'den yaptığı tercümeleri sürekli olarak tefrika etmiştir. Bunlar bize göre, edebi ve estetik değeri çok kuvvetli olmayan, fakat köşe doldurmak, okuyucunun beklentilerini karşılamak, ilgisini çekmek ve kimi zaman da ders vermek ve eğitmek amacıyla yazıldığı anlaşılabilir. Çoğunun konusunu aşk, intikam, kaderin cilvesi ve cinayet oluşturmaktadır. Sevgi Sanlı haricinde roman ve hikâye tercümesinde imzası olan başka yazarlar ile yazarı belirsiz uzun hikâye ve roman tefrikaları da görülmektedir. Bu yazarlar arasında Faik Şemsettin, Durmuş Ali Ulvi, Gönül Emre, Murtaza Gürkaynak, Ali Tınaz, Altın Kilimci, Nejat Özgen, İlder Akat, Sururi Faruk, Mustafa Şerif gibi kişiler bulunmaktadır. Ayrıca Afet İbrahim(kız lisesi öğrencisi) ve Nedime Avni adlı kadın şairlerin şiirleri de yer almıştır. Aynı zamanda, gazetede konusunu çoğunlukla aşk, millî duygular, Atatürk ve vatanperverliğin oluşturduğu, kız ve erkek mektep öğrencilerinin yazdığı amatörce şiirlere de yayımlanma imkânı verilmiştir. Yine hem Sırrı Sanlı'ya hem de başka yazarlara ait vatanperverlik, kahramanlık konularında yazılmış piyes ve monologlar da bulunmaktadır. Uzun süren Avrupa gezilerinin dizi halinde tıpkı bir roman gibi anlatıldığı da görülmektedir. Vedat Ürfi ve Esat Mahmut gibi şahıslar başlıca gezi yazısı yazarlarındandır. Edebî yazılar genellikle ikinci sayfada yer almıştır. 2.sayfanın orta sütununda zaman zaman, *İktibaslar* başlıklı bir köşeye yer verilmiştir ki bu köşede Hasan Ali Yücel, Falih Rıfki Atay, Behçet Kemal Çağlar gibi meşhur şair ve yazarların hikâye veya yazıları tefrika edilmiştir. Örneğin; Falih Rıfki Atay'ın Silahtar Ağa kitabından alıntılanan “*Zorbalık*” başlıklı hikâyesi üç sayı tefrika

¹⁹ Bkz. *Halkın Sesi*, 4 Haziran 1938

²⁰ Bkz. *Halkın Sesi*, 7 Ocak 1952

edilmiştir.²¹ *İktibaslar* köşesinde ayrıca yabancı gazetelerden tercüme edilen uzun makaleler ve diğer gazetelerden alınan bazı yazılar da yayımlanmıştır.²² Yerli yabancı meşhur şahsiyetlerin biyografileri de tefrika halinde yayımlanan uzun yazılardandır. Gazetede edebiyata ayrılan yerin Sırrı Sanlı'nın (Şubat 1952) ölümünden sonra bir miktar azaldığı, Atatürk döneminde sürekli yayımlanan millî duyguların konu edildiği, Atatürk ve İnönü için yazılan şiirlerin hemen hemen hiç kalmadığı da fark edilmektedir. Tabii durumun Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle de yakından ilgisi vardır.

1950 yılından sonra gazetenin yayın politikasında bariz bir değişim hissedilmektedir. Atatürk ve İnönü devrinde hiçbir muhalif tavır sergilenmezken Demokrat Parti döneminin getirdiği kısmi serbestlik ile 28 Mart 1952 tarihli gazetede Reşat Sanlı'nın "Muhalefetin Yersiz Yaygaraları" başlıklı CHP'yi eleştiren bir yazısı çıkmıştır. 1951-1952 yıllarında gazetede Avrupa haberlerinden ziyade Amerika haberleri dikkat çekmeye başlamıştır. Bunun sebebi, muhtemelen, Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı Marshall yardımıdır ve Marshall yardımı haberlerine de geniş yer ayrılmıştır. Yine bu yıllarda Kore savaşı ve Türkiye'nin Kore'ye gönderdiği asker yardımı da çokça konu edilmiştir. Amerika-Türkiye yakınlaşmasının işaretleri açıkça hissedilmektedir. Örneğin; *Amerika'nın Sesi* radyosunun günlük programı, Elizabeth Taylor, Ava Gardner, Clark Gable gibi Hollywood yıldızlarının magazin haberleri ve fotoğrafları sık sık yayımlanır. Buna mukabil gazetenin komünizm aleyhtarı bir tutum içine girdiği de hissedilmektedir. Ayrıca 50'li yıllardan itibaren dinî konulara da gazetede yer verilmeye başlanmıştır. Dinî Bahisler köşesinde, Merkez vaizi Hacı Hafız Salih Tanrıbuyruğu'nun cezaevinde mahkûmlarla yaptığı bir konuşmanın yayımlanması bir ilktir ve İzmir cezaevinde haftada iki defa olmak üzere merkez vaizleri tarafından hükümetçe münasip görülen dinî ve ahlâkî konferanslar verileceği de duyurulmuştur.

Halkın Sesi gazetesine yerel habercilik açısından baktığımızda İzmir'in bütün ilçelerinden haberler nakledildiği görülmektedir. Özellikle ziraat ve çiftçilikle ilgili haberler hemen her sayıda az da olsa yer almıştır. *Köycülük ve Ziraat Bahisleri* köşesinde çiftçi ve köylünün problemlerinin dile getirilmesinin yanı sıra tarımla ilgili öğretici bilgilendirmeler de yapılmıştır. Belediye, valilik, kaymakamlık, defterdarlık gibi resmi kurum haberleriyle vatandaşlar bilgilendirilerek il idaresinin işleyişine katkıda bulunulmuştur. İzmir Halkevi'nde düzenlenen ve düzenlenecek olan her türlü faaliyetten de düzenli olarak haberler verilmiştir. Her zaman birinci sayfanın sağ alt köşesinde bulunan *Halkın Sesi Hakkın Sesidir* köşesinde okur mektup ve şikâyetlerine yer verilmiştir. Yine bu köşenin paralelindeki sol tarafta ise uzunca bir süre, yazarı belli olmayan, *İster Gül İster Ağla* köşesi bulunmaktadır ki bu köşede halkın arasında gezip, duyduğu, gördüğü ve yaşadığı komik, tuhaf, şaşırtıcı ve düşündürücü olayları

²¹ Bkz. *Halkın Sesi*, 2 Ocak 1952

²² Bkz. *Halkın Sesi*, United World Report gazetesi diyor ki: "Savaşmaya hazır bir müttefikimiz var: Türkiye", 5 Ocak 1952

anlatan bir kişinin her seferinde son söz olarak *ister gül ister ağla* sözünü tekrarlayarak yazısını bitirdiği görülmektedir. 1950'li yıllardan sonra cinayet, hırsızlık, yangın ve bilhassa trafik kazası, tecavüz ve kız kaçırma haberlerinde ciddi bir artış dikkati çekmektedir. Öte yandan gazetenin son yıllarında magazin, spor ve yerel vaka haberlerine daha geniş yer verildiği, gayrimüslim ünlü kadın fotoğraflarının arttığı, yer yer 83 yaşında ikiz doğurdu gibi şişirme/asparagas haberlerin çıktığı da görülmektedir.

Halkın Sesi gazetesinde her devirde halka sağlık, pratik bilgiler, kadınlar için moda, makyaj ve güzellik sırlarıyla ilgili bilgiler de verilmiş, hatta halkın eğitim ve terbiyesi için adabı muâşeret kurallarının anlatıldığı dizi yazılar bile çıkmıştır. Çocuklar için eğlendirici ve eğitici, tekerleme, şiir, bilmece, fıkra, hikâye, karikatür ve piyeslerin yayımlandığı hususi sayfaların 50'li yıllardan sonra arttığı gözlemlenmektedir. *Halkın Sesi*'nde başarılı kadınlar hakkında az da olsa dikkat çekici haberler verilmiştir. Bunlar Sırrı Sanlı'nın büyük kızı İsmet Sanlı²³, Birleşik Amerika'nın Savunma Bakanı yardımcısı Anna Rosenberg'tir. 1 Ocak 1952 tarihli gazetede Anna Rosenberg'in biyografisi *Portreler* köşesinde uzun uzun anlatılmıştır. Gazetenin reklamları 3. sayfada yer almıştır. Büyük çoğunlukla sinema, terzi, doktor, kozmetik ve rakı reklamlarının yayımlandığı görülmektedir. Ayrıca İzmir'den kalkan tren saatleri, Çeşmealtı ve Urla gibi sayfiye yerlerine düzenlenen gezi vapurlarının ilanı ve milli piyango çekiliş sonuçları da düzenli olarak yayımlanmıştır. Gazete ekonomik nedenlerle 1965²⁴ yılında kapanmıştır.

Sonuç olarak, Mehmet Sırrı Sanlı, 1910'lu yıllarda başladığı yazı ve gazetecilik kariyerini ömrünün sonuna kadar İzmir'de sürdürmüştür. Yaklaşık 40 yıllık gazetecilik hayatı olan Mehmet Sırrı Bey, yayımladığı Türkçe, Fransızca dergi ve gazeteleri ile yazdığı roman vb. yazılarıyla İzmir kültür tarihinin önemli bir figürü olarak anılmıştır. Öyle ki kızı Sevgi Batur tarafından kaleme alınan yazıda²⁵, Sırrı Sanlı yarı koma halindeyken bile birkaç defa yatağından fırlayıp “Neye beni yatırmak istiyorsunuz? Gazeteye makale götürmem lazım” diyecek kadar gazetesine ve okuyucusuna bağlıdır. Gerek gazetecilik ve matbaacılık alanında ortaya koyduğu öncü çalışmalar gerek entelektüel açıdan birikimli bir şekilde yetiştirdiği çocukları gerekse gazeteleri etrafında oluşturduğu kültür ortamıyla, Mehmet Sırrı, Meşrutiyet dönemi, işgal dönemi ve tek parti döneminin etkili gazetecilerinden birisidir. Halkın Sesi gazetesi ise yayımlandığı dönemde özelde İzmir, genelde Ege bölgesi ve Türkiye'deki gelişim, değişim ve dönüşümü sayfalarına yansıtan tarihi, edebî ve sosyal bir belgedir. *Halkın Sesi*'nin kurucusu ve sahibi olan Mehmet Sırrı ise 68 yıllık

²³ Bkz. *Halkın Sesi*, 25 Ağustos 1934-30 Ağustos 1934

²⁴ Ö.F. Huyugüzel gazetenin 1965 yılında kapandığını söylerken (Bkz. *a.g.e.*, s.409), Meftuna Çetin gazetenin 1960 yılında kapandığını ve İzmir Milli Kütüphanesi'ndeki son sayısının 22 Ağustos 1960 yılına denk geldiğini yazmıştır. Biz ise, gazetenin İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi'ndeki koleksiyonunda, 26 Eylül 1960 yılına kadar yayımlanan sayısına ulaştık, fakat gazetenin son sayısı olduğuna dair bir haber bulunmuyordu.

²⁵ Bkz. *Halkın Sesi*, 25 Şubat 1952

ömrünün büyük bir kısmını yazarak geçirmiş, halka hizmeti kendine daimi vazife edinmiş nadir gazetecilerimizden biridir.

Kaynaklar

Araştırma Eserler

Aksoy, Yaşar, “Reşat Sanlı Anlatıyor”, *Yeni Asır*, nr.28342, (Ocak 1985)

Akkoyun, Turan, “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”,
<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/784/tur>

Aktaş, Meftune Çetin, *Mehmet Sırrı Sanlı'nın Hayatı ve eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.

Anadolu, 16 Haziran 1930, nr.4717.

Bestekâr İsmail Zühürî Kuşçuoğlu (Broşür), Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, Mayıs 1944.

Halkın Sesi (1934-1960) (İlk sayılara ulaşılamamıştır.)

Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2000.

“Mehmet Sırrı Tahrir Hayatını Anlatıyor”, *Hizmet*, 19 Kanun-i Evvel 1927.

EĞİTİM VE KÜLTÜR

İZMİR DÂRÜLMUALLİMİN-İ İBTİDÂÎSİ

Biray Çakmak*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut Dönemi'nden itibaren açılmaya başlanan modern eğitim kurumlarının karşılaştığı temel sorunlardan biri muallim temini idi. 1839 yılında ilk defa açılan rüşdiye mekteplerinin sayısı süreç içinde hızla arttı. Tanzimat Dönemi'nde birçok eyâlet/vilâyet ve sancak/liva merkezinde erkek rüşdiye mektebi açıldı.¹ 16 Mart 1848 tarihinde rüşdiye mekteplerine muallim yetiştirmek amacıyla İstanbul'da Fatih semtinde üç yıllık Dârülmualimîn-i Rüşdî faaliyet geçti.² Tanzimat Dönemi'nde ilköğretimin ilk basamağı olan ibtidâî mektepleri ile ilgili müspet gelişmeler de meydana geldi. 1862 yılından sonra *usûl-ı atîke* üzere faaliyet gösteren geleneksel sıbyân mektepleri *usûl-ı cedîd* üzere ibtidâî mektepleri adı altında açılıp Maârif Nezâreti'ne bağlanmaya başlandı.³ İbtidâî mekteplerinde ihtiyaç duyulan muallimleri yetiştirmek amacıyla 1868 yılında İstanbul'da tahsil süresi iki yıl olan Dârülmualimîn-i Sıbyân açıldı. Müdürlüğüne Mehmet Cevdet Efendi atandı.⁴ 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi'nde ibtidâî ve rüşdiye mektepleri ile öğretmen yetiştiren kurumlara dair esaslı düzenlemeler yapıldı.⁵ Nizamanmede ibtidâî mektepleri ilköğretimin ilk basamağı kabul edildi. Her mahalle ve köyde en az birer kız-erkek, Müslim-

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338, s. 25-26; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 64-77; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 100-142; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitim Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 65.

² Cemil Öztürk, "Dârülmualimîn", *TDVİA*, 8, 1993, s. 551; Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 444-448.

³ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, 15, Ankara 2002, s. 46-47; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 145-146.

⁴ Cemil Öztürk, "a.g.m.", s. 551; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 145-146; Abdülkadir Özcan, "a.g.m.", s. 448-451.

⁵ 4 Temmuz 1869/24 Ca 1286 Tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi, *Düstur*, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, 184-190, s. 194-196.

Gayrimüslim olarak ayrı ayrı açılmalarına, öğretim sürelerinin dört yıl olmasına, 6-10 yaşları arasındaki kız, 7-11 yaşları arasındaki erkek talebenin devam etmelerine karar verildi.⁶ Usûl-ı cedid üzere ilk ibtidâî mektebi 1873 yılında Nur-ı Osmaniye Cami'nde bulunan mektebin örnek mektep haline getirilmesiyle açıldı.⁷ II. Abdülhamit Dönemi'nde ibtidâî ve rüşdiye mekteplerinin sayısı hızla arttı. 1880'li yıllardan itibaren vilâyet merkezlerinde maârif meclisleri/müdürlükleri faaliyete geçti. Alt mülkî idarî birimler olan liva ve kaza merkezlerinde maârif komisyonları kuruldu.⁸ Üyeleri fahrî olarak görev yapan maârif komisyonları daha ziyade ibtidâî mekteplerinin açılması ve idâresi ile tanzif edildi.⁹ Bu komisyonlar sayesinde taşradaki kasabalarda ibtidâî mekteplerinin sayısında gözle görülür düzeyde bir artış yaşandı. Birçok kaza merkezinde erkek ve kız ibtidâî mektebi açıldı. *Evkâf-ı münderise* başta olmak üzere bulunan mahallî kaynaklarla finanse edilen ibtidâî mektepleri muallim temininde ciddî sorunlarla karşılaştı. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla vilâyet merkezlerinde ikişer yıllık dârümuallimîn-i ibtidâîler açıldı. 1895 yılında Edirne, Selanik, Hüdavendigâr, Erzurum, Konya, Trabzon, Sivas, Ankara, Halep, Suriye, Beyrut, Adana, Kastamonu, Diyarbakır, Aydın, Yanya ve Manastır vilâyetlerinde dârümuallimîn-i ibtidâîler vardı.¹⁰ Zamanla dârümuallimînlerin sayısı hızla arttı. Vilâyet merkezlerinde yeni dârümuallimîn-i ibtidâîler açıldı. 1910 yılına gelmeden dârümuallimîn-i sıbyânların sayısı 30 idi.¹¹ 1910 yılında vilâyetlerdeki dârümuallimîn sayısı 32'ye çıktı.¹² 1909 yılına kadar dârümuallimîn-i ibtidâîlerde öğrenim süresi iki yıldır. Genelde yılda 15-20 muallim adayı mezun eden dârümuallimîn-i ibtidâîler 1909 yılında Tedrîsât-ı İbtidâî Layiha-ı Kanunîyesi ile tanzim edildi. Dârümuallimîn-i Âliye Müdürlüğü'ne atanan Satı Bey ve Maârif Nâzırı Emrullah Efendi'nin gayretleri ile öğrenim sürelerinde, idarî ve talim heyetlerinde yeni düzenlemeler yapıldı. 1909 yılına kadar genelde tek muallimle hizmet veren dârümuallimîn-i ibtidâîlere müdür, muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i sâlis atandı. 1913 yılında çıkarılan Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkakatı ile dârümuallimînler tekrar esaslı bir düzenlemeye tabi tutuldu. Muallimlerin sayıları artırılmakla kalınmadı, maaşlarında iyileştirmeler yapıldı. Ayrıca dârümuallimînler yanında uygulama okulu niteliğindeki tatbikât mektepleri açıldı.

⁶ Yücel Gelişli, "a.g.m.", s. 47.

⁷ Yücel Gelişli, "a.g.m.", s. 47.

⁸ Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1, 1996, s. 221-228.

⁹ COA. MF. MKT. 321/1, 19 Haziran 1896/8 M 1314.

¹⁰ COA. MF. MKT. 267/1, 8 Haziran 1895/14 Z 1312.

¹¹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 430.

¹² Mehmet Yetişgin-Sevim Ceylan Dumanoglu, "Osmanlı Darümualliminin Mektebi: Maraş Darümuallimini", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (4), 2017, s. 1087.

1. Mektebin Kuruluşu ve İlk Yılları (1874-1909)

11 Mart 1874 tarihinde Süreyya Paşa'nın yerine Aydın Vilâyeti Vâilîliği'ne atanan sâbık Maliye Nazırı Hamdi Paşa¹³, teftiş ettiği ibtidâî mekteplerinde mevcut binaların yetersiz olduğunu, okutulan derslerin eksik ve görev yapan muallimlerin kifayetsiz bulunduğunu tespit etti. Kuşadası'ndan Sıdkı Efendi'yi İzmir'e getirterek altı ay muallimlere eğitim verdirtti. Müspet fenleri müfredata koydurttu. Ancak beklediği düzeyde olumlu sonuç alamadı.¹⁴ Bu sebeple İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı'nı 1874 yılında Pazaryeri Mahallesi'ndeki Üsküdarlı Medresesi'nde açtı.¹⁵

1.1. Mektep Binası

İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı 1874 yılında on hücreli Üsküdarlı Medresesi'nde tedrisâta başladı. 1909 yılına kadar burada hizmet verdi.¹⁶

1.2. Mektep Personeli

Öğrenim süresi iki yıl olan İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı'na tayin edilen ilk muallim Hâfız Sadık Efendi idi. Sadık Efendi, vefat ettiği 1884 yılına kadar yaklaşık on yıl görev yaptı. Mekâtib-i Sıbyâniye Müfettişliği ve Aydın Vilâyeti Maârif Meclisi azalığı da yapan Sadık Efendi Manisalı idi.¹⁷ Sadık Efendi'den sonra muallimliğe sıbyân ve rüşdiye mektepleri mümeyyizliklerinde¹⁸ bulunan Müftüzâde Mehmet Kamil Efendi¹⁹ seçildi. Yapılan imtihanda ehliyet ve iktidarı anlaşıldı. Aydın Maârif Müdürlüğü, imtihan evrakını, Vilâyet Maârif Meclisi mazbatasıyla Maârif Nezâreti'ne gönderdi. Maârif Meclisi, imtihan evrakına nazaran Mehmet Kamil Efendi'nin

¹³ COA. İrade. Dâhiliye. 47401, 10 Mart 1874/21 M 1291.

¹⁴ Halil Özeçoğlu, *Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaşmaları Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 120.

¹⁵ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 191.

¹⁶ 1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, s. 160.

¹⁷ 1881-1882/H.1299 Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, Defa 4, s. 75.

¹⁸ İzmir Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Sânisî Hasan Hilmi Efendi 1879 yılında kendi isteğiyle Edirne Vilâyeti'nde Malkara Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelîği'ne naklen atandı. Yerine İkinci Muallim-i Evvelîk namıyla Kanlıca Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelî Kamil Efendi 600 kuruş maaşla tayin edildi (COA. MF. İBT. 13/72, 18 Kasım 1879/3 Z 1296, lef 1; COA. MF. İBT. 12/88, 23 Eylül 1879/6 L 1296, lef 1).

¹⁹ Mehmet Kamil Efendi (1831-1897) Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin babasıydı. Halit Ziya (Uşaklıgil) hatıralarında İzmir Erkek Rüşdiye Mektebi'nden öğretmeni olan Mehmet Kamil Efendi'den “pek aydın fikirli, iyi söyler, bilgili, Fârisî'de ve Türkçe'de geniş iktidarlı bir zat” şeklinde bahsetmektedir. Hatıralarında şiir ve edebiyat vadisinde kendisine çok şey öğrettiğini de belirtmektedir (Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 346-347).

mektepte muallimlik yapmaya iktidarı olduğunu belirterek asaletinin tasdik edilmesine karar verdi. Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye, gerekli kayıt işlemlerini yaptı. Ancak maaş miktarının meçhul olduğunu, bu sebeple Aydın Maârif Meclisi'nden bilgi istenmesi gerektiğini belirtti. Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi bilgi istenmesine yönelik talebi uygun buldu. 10 Nisan 1884 tarihinde Maârif Nezâreti, Aydın Vilâyeti'ne Mehmet Kamil Efendi'nin maaş miktarının bildirilmesini emretti.²⁰ Kısa süre sonra Aydın Vilâyeti, Maârif Nezâreti'ne Mehmet Kamil Efendi'nin maaşının 1200 kuruş olduğunu bildirdi.

Mehmet Kamil Efendi 26 Mayıs 1895 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği arzualde mübtelâ olduğu romatizma rahatsızlığının günden güne arttığını, yerine bir vekil tayin ederek tedavi için İstanbul'a gitmek istediğini belirtti. Aydın Maârif Müdürlüğü'nden kendisine bir ay izin verilmesini istedi.²¹ Aydın Maârif Müdürlüğü Mehmet Kamil Efendi'nin talebini uygun bularak gereğini 29 Mayıs 1895 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bildirdi.²² Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi 17 Haziran 1895 tarihinde, yerine münasip bir vekil bulmak şartıyla Mehmet Kamil Efendi'ye bir ay izin verilmesine yönelik talebi uygun buldu. 22 Haziran 1895 tarihinde Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye, Mehmet Kamil Efendi'nin terhisi için Maârif Nâzırı'nın emir vermesi gerektiğini belirtti. Maârif Nâzırı'nın müsaadesi üzerine Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye 27 Haziran 1895 tarihinde evrakın görüldüğünü, Maârif Meclisi kararı üzerine terhisine izin verildiğine dair Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verilmesi gerektiğini belirtti.²³ Maârif Nezâreti 12 Temmuz 1895 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne yerine bir vekil bırakmak şartıyla Mehmet Kamil Efendi'ye tedavi olmak amacıyla İstanbul'a gitmesi için bir ay izin verildiğini bildirdi.²⁴

Sicil-i Ahvâl Şubesi 9 Ağustos 1894 tarihinde Mehmet Kamil Efendi'nin tasdikli icâzetnâmesi ve ruus-ı hümayûnu suretleri ile İzmir Terakkî Mektebi'nde görev yaptığına dair aldığı tasdiknamesinin tercüme-i hâl varakasına kaydedilmek üzere Aydın Vilâyeti'nden istenmesi gerektiğini belirtti.²⁵ Maârif Nezâreti 3 Eylül 1894 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne gereğini bildirdi.²⁶ Aydın Maârif Müdürlüğü 31 Aralık 1894 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Mehmet Kamil Efendi'nin icâzetnâmesi ve ruus-ı hümayûnu suretleri ile tasdiknamesini gönderdi.²⁷ Maârif Nezâreti 11 Nisan 1895 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne 31 Aralık 1894 tarihinde gönderilen evrakın tasdikli olmadığını, tasdik edilerek gönderilmesi

²⁰ COA. MF. İBT. 17/33, 11 Nisan 1884/14 C 1301, lef 1.

²¹ COA. MF. MKT. 273/22, 12 Temmuz 1895/19 M 1313, lef 1.

²² COA. MF. MKT. 273/22, 12 Temmuz 1895/19 M 1313, lef 2.

²³ COA. MF. MKT. 273/22, 12 Temmuz 1895/19 M 1313, lef 2.

²⁴ COA. MF. MKT. 273/22, 12 Temmuz 1895/19 M 1313, lef 3.

²⁵ COA. MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312, lef 1.

²⁶ COA. MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312, lef 2.

²⁷ COA. MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312, lef 3.

gerektiğini belirtti. Evrakı iade etti.²⁸ Aydın Maârif Müdürlüğü 21 Nisan 1895 tarihinde Maârif Nezâreti'ne 11 Nisan 1895 tarihinde iade edilen evrak arasında sadece icâzetnâme çıktığını, icâzetnâmenin tasdik edilerek gönderildiğini, diğer evrakın da iade edilmesi halinde tasdik edilerek gönderileceğini bildirdi.²⁹ Maârif Nezâreti 21 Nisan 1895 tarihli Aydın Maârif Müdürlüğü şukkasına 18 Mayıs 1895 tarihinde cevap verdi. Eksik evrakın tasdik edilmek üzere iade edildiğini, tasdik edilerek gönderilmesi gerektiğini bildirdi.³⁰

Aydın Vilâyeti 15 Şubat 1896 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi Muallimi Mehmet Kamil Efendi'nin eceliyle vefat ettiğini, yerine oğlu ve üç-dört yıldan beri babasına fahrî olarak yardım ve vekâlet etmekte olan *erbâb-ı dirâyetten ve hüsn-i hâl ashâbından* Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin tayin edilmesi istirhamına dair İzmir mütehayyızân ve muteberânı tarafından verilen istidanâmenin gönderildiğini, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin şehadetnamesi olmamakla birlikte ehliyet ve liyakatinin muallimliği yapmaya yeterli olduğunun haber verildiğini, ahalinin arzusunun yerine gerilmesinin uygun olacağını bildirdi.³¹ Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi 10 Mart 1896 tarihinde taşra dârümuallimîni muallimliklerinin İstanbul Dârümuallimîni mezunlarına muhassas olduğunu, bu usûlün uzun süreden beri uygulana geldiğini, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin *erbâb-ı liyâkat ve ehlîyetten* olduğunun belirtildiğini, hem belirtilen kaide ihlal edilmemek hem Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi taltif ve ikdâr edilmek üzere İzmir İdâdî Mektebi Şube Müdürü olup İstanbul Dârümuallimîn-i Rüşdiyesi'nden mezun İlyas Efendi'nin İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi Muallimliği'ne, İzmir İdâdî Mektebi Şube Müdürlüğü'ne de Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin tayin edilmesi veyahut mahallince daha uygun başka bir çözüm bulunması için Aydın Maârif Müdürü başkanlığında bir komisyon kurularak Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin usûlen bilgisinin anlaşılması gerektiğine karar verdi.³² Maârif Nezâreti 27 Mart 1896 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne gereğini bildirdi.³³ Aydın Vilâyeti 5 Nisan 1896 tarihinde Maârif Nezâreti'ne verdiği cevapta İzmir İdâdî Mektebi Şube Müdürü İlyas Efendi'nin İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi Muallimliği'ne, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin İzmir İdâdî Mektebi Şube Müdürlüğü'ne memuriyetlerinin icra edildiğini, ancak Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin verdiği arzuhalle şehadetnamesi olmadığı için daha sonra memuriyet talebinde bulunması halinde zor durumda kalacağını belirttiğini, yeni görevine başlamadan imtihanı yapılarak şehadetname almak üzere İstanbul'a gidip-gelmesine izin verilmesini istediğini, kendisine imtihana girmek

²⁸ COA. MF. MKT. 256/8, 12 Nisan 1895/16 L 1312, lef 1.

²⁹ COA. MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312, lef 4.

³⁰ COA. MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312, lef 5.

³¹ COA. MF. MKT. 308/5, 27 Mart 1896/12 L 1313, lef 1.

³² COA. MF. MKT. 308/5, 27 Mart 1896/12 L 1313, lef 1.

³³ COA. MF. MKT. 308/5, 27 Mart 1896/12 L 1313, lef 2.

üzere İstanbul'a gitmesi için izin verildiğini bildirdi.³⁴ Aydın Vilâyeti 14 Nisan 1896 tarihinde Maârif Nezâreti'ne 5 Nisan 1896 tarihli tahrirattaki husûsları tekrarlayarak Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'ye imtihana girmek üzere İstanbul'a gitmesi için izin verildiğini, bu defa İlyas Efendi'nin bazı mazeretler ileri sürerek önceki memuriyetinde bırakılmasını istediğini, İlyas Efendi'nin talebinin yerine getirildiğini, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin imtihan için İstanbul'a gittiğini, derslerin boş geçmemesi amacıyla İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallimliği'ne vekâleten mülgâ Terakkî Husûsî Mektebi muallimlerinden olup hâlen Faik Paşa Medresesi Müderrisi Hâfız Ali Haydar Efendi³⁵'nin seçilerek tedrisâta başlatıldığına dair Maârif Müdürlüğü'nden bilgi verildiğini, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin imtihanının yapılarak İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallimliği'ne asaleten atanması gerektiğini bildirdi.³⁶ Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi 26 Nisan 1896 tarihinde Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'ye, daha önce Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat Kısmı'na kaydolmak üzere tahrir ettirilen imtihan evrakının Dârümuallimîn'den celbettirilerek okutturulduğunda imtihanın kendi karihası olduğunun anlaşıldığını, Arapça ve Farsça'da yatkınlığı bulunduğunun tebeyyün ettiğini, coğrafya ve hesaptan Maârif Meclisi tarafından ayrıca imtihana tabi tutulduğunu, bu fenlerden de yeterliliğinin tahakkuk ettiğini, muhassas maaşla İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallimliği'ne asaleten tayinine karar verildiğini, Maârif Nâzırı da uygun bulduğu takdirde daha sonra Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye tarafından muamelesi yapılmak üzere Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin öncelikle tahlîfine izin verilmesi gerektiğini belirtti. Maârif Nâzırı'nın asaleten tayinini uygun bulmasını müteakip Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin tahlîfi 27 Nisan 1896 tarihinde Maârif Meclisi'nde yapıldı. Evrakı Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye'ye havale edildi. 21 Mayıs 1896 tarihinde Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye kayıt işlemlerini yaptı. İşe başlama tarihinden itibaren 700 kuruş maaş verilmesi, ilk maaşının yarısıyla kusurundan ve diğer aylardaki maaşları tamamından %5 tekâüd âidâtı, tüm maaşları tamamından %1 mazûlîn sandığı âidâtı, ikinci ay maaşından bir defaya mahsus %10 harîk komisyonu îanesi kesilerek ilgili makamlara gönderilmesi ve işe başlama tarihinin bildirilmesi gerektiğini belirtti.³⁷ Maârif Nezâreti 9 Haziran 1896 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne bilgi verdi.³⁸ Aydın Vilâyeti 11 Temmuz 1896 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin 13 Haziran 1896 tarihinde görevine başladığını, selefi Muallim

³⁴ COA. MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313, lef 5.

³⁵ Şeyhzâde Hâfız Ali Haydar Efendi, Esirüddin Ebherî'den *Hediyecek* isimli çeviriye sahipti. Faik Paşa Medresesi'nde müderris iken İşkodralı Mahmut Nedim Efendi'nin kurucusu olduğu Menbâ-yı Füyûzât Husûsî Mektebi'nde Arapça ve Ulûm-ı Dîniyye Muallimliği de yaptı (Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 53).

³⁶ COA. MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313, lef 4.

³⁷ COA. MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313, lef 4.

³⁸ COA. MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313, lef 3.

Vekili Ali Haydar Efendi'nin 12 Haziran 1896 tarihinde görevinden ayrıldığını bildirdi.³⁹

Aydın Maârif Müdürlüğü 11 Aralık 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin tatil günlerine tesadüf eden 9 Ocak 1898-9 Mart 1898 tarihleri arasında şahsî işlerini halletmek üzere İstanbul'a gitmek için izin istediğini, izin verilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını bildirdi. Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi 23 Aralık 1897 tarihinde iki ay izin verilmesini uygun buldu. Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye'de kayıt işlemleri yapıldıktan sonra Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verilmesi gerektiğini belirtti. Maârif Nâzırı'nın da uygun bulması üzerine Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye 5 Ocak 1898 tarihinde kayıt işlemlerini yaptı.⁴⁰ Maârif Nezâreti 14 Ocak 1898 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi.⁴¹

Aydın Vilâyeti 26 Ocak 1899 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi Muallimi Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi⁴²'nin maaşının azlığından şikâyet ederek arttırılmasını istediğini, Maârif Müdürlüğü'nden 700 kuruş olan maaşının 13 Mart 1897 tarihinden itibaren 630 kuruşa düşürüldüğüne dair bilgi verildiğini, görevini layıkıyla yaptığından maaşının 800 kuruşa, aksi takdirde 700 kuruşa yükseltilmesi gerektiğini bildirdi. Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye 23 Şubat 1899 tarihinde Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin maaşına zam yapılmasının malî müzâyaka sebebiyle mümkün olmadığını ifade etti.⁴³ Maârif Nezâreti 28 Mart 1899 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne bilgi verdi.⁴⁴

Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi'ndeki muallimlik görevi yanında İzmir'de ibtidâî mekteplerindeki tedrisâtı fahrî olarak teftiş etti. 21 Ekim 1902 tarihinde *bâ-ibtidâ-ı bâriç Bursa Müderrisliğ*'ne nail oldu.⁴⁵ Aydın Maârif Müdürlüğü 13 Ağustos 1904 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Hâfız Yusuf

³⁹ COA. MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313, lef 2.

⁴⁰ COA. MF. MKT. 382/40, 14 Ocak 1898/20 Ş 1315, lef 1.

⁴¹ COA. MF. MKT. 382/40, 14 Ocak 1898/20 Ş 1315, lef 2.

⁴² Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi Dârüledeb Husûsî İbtidâî Mektebi ile Gencine-i Edeb Dergisi'nin kurucusuydu. 1870 yılında İzmir'de doğdu (COA. MF. MKT. 814/33, 5 Kasım 1904/26 Ş 1322, lef 2). Babası Kıbrıslı Mehmet Kamil Efendi'den din ve dil dersleri aldı. İstanbul'a giderek alay müftüsü ve Dârülfünûn Hadis Hocası Hâfız Mehmet Efendi'nin derslerine devam etti. Daha sonra İzmir'e döndü. Ekim 1909 tarihinde Gencine-i Edeb'i kapatarak tekrar İstanbul'a gitti. Dârülfünûn'nda İran Edebiyatı ve Galatasaray Lisesi'nde Farsça hocalıklarına tayin edildi. Gencine-i Güftâr-ı Fârisî isimli kitabı Galatasaray Lisesi'nde uzun yıllar okutuldu. Dârüşşafaka'da da hocalık yaptı. Ferheng-i Ziyâ isimli Farsça-Türkçe sözlüğü hazırladı. 1949 yılında İstanbul'da vefat etti (Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 596-597).

⁴³ COA. MF. MKT. 440/64, 28 Mart 1899/16 Za 1316, lef 1. Ayrıca bkz. COA. MF. MKT. 814/33, 5 Kasım 1904/26 Ş 1322, lef 2.

⁴⁴ COA. MF. MKT. 440/64, 28 Mart 1899/16 Za 1316, lef 2.

⁴⁵ COA. MF. MKT. 814/33, 5 Kasım 1904/26 Ş 1322, lef 2.

Ziyaeddin Efendi'nin görevini layıkıyla yaptığı için rütbesinin *İzmir pâye-i mücerredine* yükseltilmesi gerektiğini bildirdi.⁴⁶

Aydın Maârif Müdürlüğü 8 Haziran 1907 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin tertip ve telif ettiği *Gencine-i Güftâr-ı Fârisî* isimli risalenin basılmasına ve neşrine izin verilmesini istediğini, usûl gereği risaleden üç nüsha gönderildiğini, muamelesinin yapılarak resmî ruhsatının gönderilmesi gerektiğini bildirdi.⁴⁷ Evrakın havale edildiği Teftûş ve Muâyene Heyeti 20 Haziran 1907 tarihinde yapılan inceleme sonucunda bazı değişiklikler yapılmak şartıyla risalenin basılması ve yayınlanmasında sakınca olmadığını anlaşıldığını belirtti. İlâveten evrakın Tedkik-i Müellefât Heyeti'ne havale edilmesi gerektiğini beyan etti. Tedkik-i Müellefât Heyeti 8 Temmuz 1907 tarihinde risalenin basılmasına ruhsat verilmesi, diğer nüshalarıyla tatbiki icra olunmak üzere tekrar Heyet-i Teftûşîye ve Muâyene'ye havale edilmesi gerektiğini belirtti. 15 Temmuz 1907 tarihinde Heyet-i Teftûşîye ve Muâyene, Tedkik-i Müellefât Heyeti'nin risalenin basılmasının uygun olduğuna yönelik derkenarına atıfta bulunarak üç nüshanın birbirleriyle karşılaştırılarak bir nüshasının alınulduğunu, diğer mühürlü nüshasının tanzim edilen ruhsatnamesine on adet Hamidiye Hicaz Demiryolu ilmühaberiyile on kuruşluk damga pulu yapıştırdıktan sonra sahibine verilmek üzere Aydın Maârif Müdürlüğü'ne, üçüncü nüshasının aleusûl Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilmesi gerektiğini belirtti. Aynı zamanda ruhsatnamesi yazıldı.⁴⁸ Maârif Nezâreti 30 Temmuz 1907 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne ve Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi.⁴⁹ *Gencine-i Güftâr-ı Fârisî* İzmir'de basıldı. Bazı husûsî mekteplerde ders kitabı olarak okutuldu. 1909 yılında Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği istidaname ile *Gencine-i Güftâr-ı Fârisî*'nin resmî mekteplerin programına kabul edilmesini istedi. Aydın Maârif Müdürlüğü 2 Eylül 1909 tarihinde Maârif Nezâreti'ne risalenin bir nüshasını göndererek gereğini bildirdi.⁵⁰ Maârif Nezâreti 14 Eylül 1909 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne resmî mekteplerin programının tanzim ve icap eden kitapların tetkik ve kabulünün gelecek yıl yapılacağını belirterek bir sonraki yıl tekrar gönderilmek üzere *Gencine-i Güftâr-ı Fârisî* nüshasının iade edildiğini bildirdi.⁵¹

Aydın Vilâyeti 17 Eylül 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne, Dârülmuallimîn-i İbtidâi Muallimi ve Dârüledeb Husûsî Mektebi kurucusu Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin edebî ve fennî olmak ve haftada bir yayınlanmak üzere *Edeb* adıyla bir gazete neşrine ruhsat verilmesini istediğini belirtti. Dâhiliye Nezâreti'nden gereğinin yapılmasını istedi. Dâhiliye Nezâreti, evrakı Matbuât-ı Dâhiliye İdâresi'ne havale etti.

⁴⁶ COA. MF. MKT. 814/33, 5 Kasım 1904/26 Ş 1322, lef 1, lef 2; COA. MF. MKT. 808/40, 8 Ekim 1904/28 B 1322, lef 1.

⁴⁷ COA. MF. MKT. 1010/43, 30 Temmuz 1907/19 C 1325, lef 1.

⁴⁸ COA. MF. MKT. 1010/43, 30 Temmuz 1907/19 C 1325, lef 1.

⁴⁹ COA. MF. MKT. 1010/43, 30 Temmuz 1907/19 C 1325, lef 2.

⁵⁰ COA. MF. İBT. 243/88, 14 Eylül 1909/28 Ş 1327, lef 1.

⁵¹ COA. MF. İBT. 243/88, 14 Eylül 1909/28 Ş 1327, lef 2.

Matbuât-ı Dâhiliye İdâresi 3 Ekim 1908 tarihinde Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi adına tanzim edilen ruhsatnamenin Aydın Vilâyeti'ne gönderilerek on kuruşluk maktu pul ile yüz kuruşluk Hamidiye Hicaz Demiryolu ilmuhaberi yapıştırılması, vilâyet mühürüyle mühürlendikten sonra sahibine verilmesi ve nizamî harcı olan yarım liranın alınarak Dâhiliye Nezâreti Veznesi'ne gönderilmesi gerektiğini ifade etti.⁵² Dâhiliye Nezâreti 12 Ekim 1908 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne bilgi vererek gereğini emretti.⁵³

Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi 5 Ekim 1909 tarihinde İstanbul'a gitmek üzere vapura bildiği esnada mektep bevvabı vasıtasıyla Aydın Maârif Müdürlüğü'ne gönderdiği arzuhalde; Dârüledeb⁵⁴'i devretmesinin Maârif Müdürü'nü haylice rahatsız ettiğini belirterek birkaç gün teneffüs etmek üzere İstanbul'a gitmesine izin verilmesini istediğini ifade etti.⁵⁵ Aydın Maârif Müdürü 7 Ekim 1909 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderdiği tahriratta; *tevsi'en ıslâh ve teşkîli mukarrer olan İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne Sâbık Muallim Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin talip olduğunu, iktidar ve bilgisi yeniden teşkil edilerek ehemmiyet atfedilen Dârümuallimîn'in idâresine yeterli olmadığı için Dârümuallimîn-i İbtidâi Muallim-i Evvellîği'ne intihap olunabileceğinin kendisine bildirildiğini, Dârümuallimîn-i İbtidâi Müdürlüğü'ne atanmak istediği için Aydın Vilâyeti mebûslarını devreye soktuğunu, netice alamayacağını anlaması üzerine mebuslardan tavsiyename alarak Maârif Nezâreti'ne tasdî etmek üzere izin almaksızın İstanbul'a hareket ettiğini, vapura bindikten sonra mektep bevvabı ile bir tezkire gönderdiğini, bu şekilde davranarak kendisini işgal etme teşebbüsünde bulunduğunu, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin bir derece ilmî iktidarı olduğunu, ancak herhangi bir mektepten mezun olmadığını, iktidarı Dârümuallimîn'i idâre etmeye yeterli görülmediği için talebinin yerine getirilmemesini İzmir Dârümuallimîn'i ve memleketin selamet ve menfaati için istirham ettiğini bildirdi.⁵⁶ Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü 23 Ekim 1909 tarihinde İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne Mahmut Rahmi Bey'in*

⁵² COA. DH. MKT. 2629/46, 12 Ekim 1908/16 N 1326, lef 1.

⁵³ COA. DH. MKT. 2629/46, 12 Ekim 1908/16 N 1326, lef 2. Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi imtiyaz sahibi olduğu Gencine-i Edeb'i öğrencisi Değirmendereli Mahmut Fuat ile birlikte kırk sayı çıkardı. Ekim 1909 tarihinde Gencine-i Edeb'i kapatarak İstanbul'a gitti (Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 596-597).

⁵⁴ Dârüledeb İbtidâi Husûsî Mektebi'nin kurucusu Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi idi. Mektebi 1901 yılında Namazgâh semtinde bulunan konağında açtı (Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 596-597). 1908 yılında mektepte Kurân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Dîniye Muallimi Hâfız Hüseyin Efendi, Tarih ve Coğrafya Muallimi İlyas Bahri Efendi, Türkçe ve Ahlak Muallimi Ziyaeddin Efendi, Hesap ve Fransızca Muallimi Vasfî Efendi, Kıraat-ı Türkiye ve İmlâ Muallimi Süleyman Efendi idi. Ayrıca Hasan Efendi ve Abdullah Efendi mektepte muallim olarak görev yapmaktaydı. Mektepte 106 talebe vardı (1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, s. 143).

⁵⁵ COA. MF. İBT. 247/72, 23 Ekim 1909/8 L 1327, lef 1.

⁵⁶ COA. MF. İBT. 247/72, 23 Ekim 1909/8 L 1327, lef 2.

tain edildiğini, Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin İstanbul Dârümuallimîn-i Osmânî'si Farsça Muallimliği'ne atandığını, İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Evvelliği'ne münasip birinin tain edilmek üzere olduğunu belirtti.⁵⁷ Meşhur bir Fârisî-hân olan Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi mahallî basına göre İzmir'in *hakikaten vücdıyla iftibâr eylediği ashâb-ı fazl ve iktidârdan* mümtaz bir muallimdi. İzmir Dârümuallimîni'nde çok sayıda mütehasıs ve değerli muallim yetiştirdi.⁵⁸

Aydın Maârif Müdürlüğü 8 Şubat 1902 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi tadrîsâtını tekemmül ettirmek maksadıyla İzmir İdâdî Mektebi'nden mezun Halit Efendi, Raşit Efendi, Kamil Efendi ve Fahri Efendi'nin bazı dersleri fahrî olarak tadrîs ve talim ettirmek istediklerini, Maârif Müdürlüğü'ne müracaat ederek taleplerini ilettiklerini, ders verme tekliflerinin uygun bulunduğunu, tarih dersinin Ziraat Bankası Şubesi Hisse-i İlane Mukayyidi Raşid Efendi'ye, coğrafya dersinin Ziraat Bankası Şubesi Evrak Mukayyidi Kamil Efendi'ye, imla dersinin Ziraat Bankası Şubesi Muhâsebe Başkâtibi Refiki Fahri Efendi'ye, hesap dersinin Aydın Vilâyeti Mektûbî Kalemi Müsevvidi Halit Efendi'ye tevdi edildiğini, diğer derslerin Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi tarafından verileceğini, fahrî muallimlerin 8 Şubat 1902 tarihinden itibaren görevlerine başlatıldıklarını belirterek keyfîyeti arz etti.⁵⁹ Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüşdiye İdâresi 17 Şubat 1902 tarihinde İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde fahrî muallim istihdamını Maârif Nâzırı'nın tasvip ettiğini, Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verilmesi gerektiğini beyan etti.⁶⁰ Maârif Nezâreti 27 Şubat 1902 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne talebin uygun bulunduğunu bildirdi.⁶¹ Böylece İzmir Dârümuallimîni talim heyeti 8 Şubat 1902 tarihinden itibaren fahrî muallimlerle zenginleşti. Daha sonra fahrî muallimlerde değişiklikler oldu. 1903 yılında hesap muallimi yine Halit Efendi iken tarih muallimi Ali Haydar Efendi, coğrafya muallimi Emrullah Efendi idi.⁶² Halit Efendi ulûm-ı ri'yâziye muallimi olarak görevine 1908 yılında hâlâ devam etmekteydi.⁶³

İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde hüsn-i hatt muallimi ile bevtab da görev yaptı. Bevtablığa 60 kuruş maaşla atanan İzmirli Mehmet Efendi 13 Ağustos 1888 tarihinde görevine başladı.⁶⁴ 1893 yılı sonunda bevtab aynı miktar maaşla Mustafa

⁵⁷ COA. MF. İBT. 247/72, 23 Ekim 1909/8 L 1327, lef 2.

⁵⁸ Ahenk Gazetesi, 4035, 22 Ekim 1909/9 Teşrin-i Evvel 1325.

⁵⁹ COA. MF. MKT. 610/41, 27 Şubat 1902/19 Za 1319, lef 1.

⁶⁰ COA. MF. İBT. 112/36, 17 Şubat 1902/9 Za 1319, lef 1; COA. MF. MKT. 610/41, 27 Şubat 1902/19 Za 1319, lef 1.

⁶¹ COA. MF. MKT. 610/41, 27 Şubat 1902/19 Za 1319, lef 2.

⁶² 1903-1904/H.1321 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetilaliyye, Asır Matbaası, 1321, s. 356.

⁶³ 1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, s. 136.

⁶⁴ COA. MF. İBT. 22/78, 8 Aralık 1888/4 R 1306, lef 1.

Ağa idi.⁶⁵ 1898 yılında Mustafa Ağa hâlâ görevine devam etmekteydi.⁶⁶ 1899 yılında bevvab Abdülkerim Efendi idi.⁶⁷ İzmir Dârümuallimîni'nde 1893 yılı sonunda hüsn-i hatt muallimi 20 kuruş maaşla Hacı Abdullah Şakir Efendi idi.⁶⁸ Hacı Abdullah Şakir Efendi mektepte uzun yıllar görev yaptı. 1906 yılında görevine devam etmekteydi.⁶⁹ 1908 yılında hüsn-i hatt muallimi Fahri Bey oldu.⁷⁰ 1895 yılında mektepte bir de fahrî muallim muâvini görev yapmaktaydı. İlgili yılda fahrî muallim muâvini Mustafa Efendi idi.⁷¹

1.3. Mektebin Finansmanı

Mektep tahsisatı 1888 yılına kadar Aydın Menâfi Sandığı 2/3 (sülüsân) faizinden karşılandı. Maârif Nâzırı Münif Paşa 26 Mart 1888 tarihinde Sadaret'e, İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı'nın aylık 1200 kuruştan yıllık muallim maaşı olarak 14400 kuruş tahsisatı olduğunu, 14400 kuruşun Aydın Menâfi Sandığı 2/3 (sülüsân) faizinden karşılandığını, Nâfia Nezâreti'nin 13 Mart 1888 tarihinden itibaren 14400 kuruşu ödememeyi kararlaştırdığını, Aydın Vilâyeti İdâre Meclisi'nin 14400 kuruşun Maârif Bütçesi'nden ödenmesini mazbatayla istediğini, Aydın Menâfi Sandığı faizinden ödenmesi mümkün olmadığı için 13 Mart 1888 tarihinden itibaren 14400 kuruşun Maârif Bütçesi'ne ilaveten sarfına izin verilmesi gerektiğini bildirdi.⁷² Tezkirenin havale edildiği Meclis-i Mahsûs-ı Vükela, eski menâfi sandıkları nizamnamesine göre İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı muhassasâtının Aydın Menâfi Sandığı hasılâtından verilmekte olduğunu, maârif için başkaca hisse-i iâne tahsis edildiğini, İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı tahsisatı olan 14400 kuruşun Aydın Menâfi Sandığı hasılâtından karşılanmasına gerek kalmadığını, maârif bütçesine ilaveten yeni hasılâttan sarf edilmesi, irâde-i seniye ile Maârif Nezâreti'ne izin verilmesi gerektiğini ifade etti. 25 Haziran 1888 tarihinde Sadrazam Kamil Paşa tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazılan arz tezkiresi üzerine 27 Haziran 1888 tarihinde gerekli irâde-i seniye çıktı.⁷³ Maârif Nezâreti 10 Temmuz 1888 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne bilgi vererek gereğini emretti.

Aydın Vilâyeti, Maârif Nezâreti'nin 10 Temmuz 1888 tarihli tahriratına 20 Kasım 1888 tarihinde verdiği cevapta İzmir Dârümuallimîni için Aydın Menâfi Sandığı sülüsânı faizinden ödenmekte olan yıllık 14400 kuruştan 1888 yılında muallim maaşı olan 8400 kuruş çıktıktan sonra geriye 6000 kuruş kaldığını, 6000

⁶⁵ COA. MF. İBT. 34/53, 6 Aralık 1893/27 Ca 1311, lef 1.

⁶⁶ 1897-1898/H.1315 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 18, s. 96.

⁶⁷ 1898-1899/H.1316 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 19, s. 96.

⁶⁸ COA. MF. İBT. 34/53, 6 Aralık 1893/27 Ca 1311, lef 1.

⁶⁹ 1905-1906/H.1323 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 24, s. 82.

⁷⁰ 1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, s. 136.

⁷¹ 1894-1895/H.1312 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 15, s. 146.

⁷² COA. İrade. Dâhiliye. 85351, 27 Haziran 1888/17 L 1305, lef 1.

⁷³ COA. İrade. Dâhiliye. 85351, 27 Haziran 1888/17 L 1305, lef 2.

kuruştan tahsil için Dârümuallimîn'e devam eden yedi talebeye ve bir bevvara aylık altmışar kuruş maaş verilmesine ve mektebin çeşitli masrafları için aylık 20 kuruş tahsis edilmesine Vilâyet Maârif Meclisi tarafından karar verildiğini, Maârif Müdürlüğü ve Vilâyet Muhâsebesi tarafından kayıt işlemlerinin yapıldığını, Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye tarafından da kayıt işleminin yapılması gerektiğini bildirdi.⁷⁴ Evrakın havale edildiği Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye 24 Ocak 1889 tarihinde İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı'nın Aydın Menâfi Sandığı faizinden ödenmekte olan yıllık 14400 kuruşluk tahsisatının maârife ait *vâridât-ı cedîde*den karşılanması için irâde-i seniye çıktığı halde maaşların kimlere ne kadar tahsis olunduğuna dair irâde-i seniyede sarahat bulunmadığını, Aydın Vilâyeti'nin tahriratında gösterildiği şekilde sarfı için Maârif Meclisi'nde karar alınması gerektiğini, Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye tarafından alınacak karara göre işlem yapılacağını, evrakın Maârif Meclisi'ne havale edilmesi gerektiğini belirtti. Bu arada evrak 10 Temmuz 1888 tarihli Maârif Nezâreti'nin tahriratı buldurularak Maârif Meclisi'ne verilmek üzere Evrak Kalemî'ne havale edildi. Neticede Maârif Meclisi 5 Mart 1889 tarihinde talebi uygun bularak kayıtların tashih edilmesi için evrakı Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye'ye havale etti. 30 Nisan 1889 tarihinde Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye, evrakı tekrar Maârif Meclisi'ne havale etti. 14400 kuruşun hâlâ Aydın Menâfi Sandığı sülûsânı fâizinden karşılanmakta olduğunun anlaşıldığını, Maârif Meclisi'nce buna göre karar verildiğini, 10 Temmuz 1888 tarihli tahriratın 14400 kuruşun maârif vâridât-ı cedîdesinden sarfı hakkında istihsal olunan mezuniyetin tebliğine dair olduğunu, keyfiyetin tashih edilmesi gerektiğini belirtti. Bu sebeple 11 Mayıs 1889 tarihinde Maârif Meclisi, Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye'nin derkenarına atfen 14400 kuruşun maârif vâridât-ı cedîdinden ödenmesi gerektiği halde hâlâ Aydın Menâfi Sandığı hissesinden ödenmesi sebebinin Aydın Vilâyeti'nden sorulması gerektiğine karar verdi.⁷⁵ Neticede Aydın Vilâyeti gerekli tashihi yaparak Maârif Nezâreti'ne bilgi verdi.

Maârif Nezâreti 30 Ekim 1890 tarihinde Sadâret'e İzmir Dârümuallimîn-i Sıbyânı aylık muallim maaşı tahsisatı için sarfına daha önce mezuniyet verilen 1200 kuruştan 500 kuruşun ifrazı ile 420 kuruşunun talebe maaşlarına ve 60 kuruşunun bevvar maaşına, 20 kuruşunun mektebin çeşitli masraflarına karşılık tutulması, 500 kuruşun belirtilen şekilde tahsis, bütçede ait olduğu fasıl ve maddelere zam ve terkim edilmesi gerektiğini bildirdi. Sadâret'ten gereğinin yapılması için izin verilmesini istedi.⁷⁶ 18 Aralık 1890 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 20 Aralık 1890 tarihinde irâde-i seniye çıktı. Böylece muallim maaşına 700 kuruş, altmışar kuruştan yedi talebe maaşlarına 420 kuruş, bevvar maaşına 60 kuruş ve mektebin çeşitli masraflarına 20

⁷⁴ COA. MF. MKT. 108/117, 11 Mayıs 1889/11 N 1306, lef 1.

⁷⁵ COA. MF. MKT. 108/117, 11 Mayıs 1889/11 N 1306, lef 1.

⁷⁶ COA. İrade. Dâhiliye. 94771, 20 Aralık 1890/8 Ca 1308, lef 2.

kuruş tahsis edildi.⁷⁷ Mektep tahsisatı sonraki yıllarda da belirtilen miktarlarda sarfedildi.

1.4. Mektebin Talebe Mevcudu ve Mezunları

13 Ağustos 1888 tarihi itibarıyla mektepte, kayıt ve kabul olunan ve her birine altmışar kuruş maaş verilen yedi talebe vardı. Bu talebeler Konyalı Abdülkadir Efendi, Yenişehirli Ahmet Efendi, Konyalı İbrahim Efendi, Ispartalı Mehmet Efendi, Ispartalı Hüseyin Efendi, Kırşehirli Nuri Efendi ve Kayserili Ali Efendi idi.⁷⁸ Mektepte talebe sayısı 1889 yılında 7⁷⁹, 1890 yılında 12⁸⁰, 1895 yılında 11⁸¹, 1896 yılında 22⁸², 1897 yılında 8⁸³, 1898 yılında 10⁸⁴, 1899 yılında 22⁸⁵, 1900 yılında 21⁸⁶, 1901 yılında 26⁸⁷, 1902 yılında 28⁸⁸, 1903 yılında 21⁸⁹, 1904 yılında 28⁹⁰, 1906 yılında 35⁹¹, 1908 yılında 47⁹² idi.

İzmir Dârülmualimîni'nde 9 Nisan 1902 tarihi itibarıyla 31⁹³, 26 Haziran 1903 tarihi itibarıyla 15'i birinci sınıfta, 17'si ikinci sınıfta olmak üzere 32⁹⁴, 22 Eylül 1903 tarihi itibarıyla 15'i birinci sınıfta, 17'si ikinci sınıfta olmak üzere yine 32⁹⁵, 17 Mart 1904 tarihi itibarıyla birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 16 olmak üzere 38, 4 Haziran 1904 tarihi itibarıyla birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 16 olmak üzere yine 38⁹⁶, 13 Mayıs

⁷⁷ COA. İrade. Dâhiliye. 94771, 20 Aralık 1890/8 Ca 1308, lef 3.

⁷⁸ COA. MF. İBT. 22/78, 8 Aralık 1888/4 R 1306, lef 1.

⁷⁹ 1889-1890/M.1305 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 11, s. 73.

⁸⁰ 1890-1891/M.1306 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 12, s. 68.

⁸¹ 1894-1895/H.1312 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 15, s. 146.

⁸² 1895-1896/H.1313 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 16, s. 122.

⁸³ 1896-1897/H.1314 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 17, s. 124.

⁸⁴ 1897-1898/H.1315 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 18, s. 96.

⁸⁵ 1898-1899/H.1316 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetalaliyye, Matbaa-ı Âmire, 1316, s. 879.

⁸⁶ 1899-1900/H.1317 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 20, s. 96.

⁸⁷ 1900-1901/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetalaliyye, Matbaa-ı Âmire, 1318, s. 1090.

⁸⁸ 1901-1902/H.1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetalaliyye, Matbaa-ı Âmire, 1319, s. 392.

⁸⁹ 1902-1903/H.1320 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 22, s. 84.

⁹⁰ 1903-1904/H.1321 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetalaliyye, Asır Matbaası, 1321, s. 356.

⁹¹ 1905-1906/H.1323 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 24, s. 82.

⁹² 1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, s. 136.

⁹³ COA. MF. İBT. 119/147, 3 Haziran 1902/25 S 1320, lef 1, lef 2.

⁹⁴ COA. MF. İBT. 143/97, 20 Ocak 1904/2 Za 1321, lef 2.

⁹⁵ COA. MF. İBT. 143/97, 20 Ocak 1904/2 Za 1321, lef 1.

⁹⁶ COA. MF. İBT. 148/57, 26 Temmuz 1904/13 Ca 1322.

1907 tarihi itibarıyla birinci sınıfta 23 ve ikinci sınıfta 30 olmak üzere 53⁹⁷ talebe vardı. Talebe sayılarındaki farklılıklar yıl içinde talebenin mektebi terki veya mektebe yıl içinde yeni kayıt ve kabullerin yapılmasıyla ilgiliydi.

İzmir Dârümuallimîni'nden 1902 yılında 9 talebe mezun oldu. Aydın Maârif Müdürlüğü 30 Aralık 1902 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi'nden mezun olan 9 talebeye verilen şehadetnamelerin tasdik edilmesi gerektiğini bildirdi. İlaveten aynı yıl imtihanla liyakatini ispat eden 3 kişiye verilen ehliyetnamelerin tasdik edilmek üzere gönderildiğini ifade etti. Evrakın havale edildiği Maârif Meclisi 18 Ocak 1903 tarihinde 9 şehadetnâme ile 2 ehliyetnâmeyi tasdik etti.⁹⁸ Maârif Nezâreti 19 Şubat 1903 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne evrakı iade etti.⁹⁹ Mektepten yılsonu imtihanında başarılı olarak 1904 yılında 25, 1905 yılında 17 muallim adayı mezun oldu.¹⁰⁰ Maârif Nezâreti Ocak 1906 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne mezun öğrencilere verilmek üzere 47 adet şehadetnâme gönderdi.¹⁰¹

1.5. Mektepte Okutulan Dersler

İzmir Dârümuallimîni'nde birinci sınıfta haftada 2 saat Tecvîd'li Kurân-ı Kerîm, 2 saat Arapça, 2 saat Farsça, 2 saat Kavâid-i Türkiye ve İmlâ, 2 saat Hesap, 2 saat Tarih, 2 saat Coğrafya, 2 saat Hatt olmak üzere toplam 16 saat; ikinci sınıfta haftada 2 saat Tecvîd'li Kurân-ı Kerîm, 2 saat Arapça, 1 saat Farsça, 3 saat Kavâid-i Türkiye, 2 saat Hesap, 2 saat Tarih, 2 saat Coğrafya ve 1 saat Hatt olmak üzere toplam 15 saat ders vardı.¹⁰²

2. 1909 Yılında Yapılan Düzenleme

1909 yılında İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi ıslah edildi. Talim ve idâre heyeti yeniden düzenlendi. Tek muallim yerine mektebe müdür, müdür muâvini, muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i sâlis atandı. Ders programında değişiklik yapıldı. Müfredata yeni dersler konuldu. Öğrenim süresi iki yıldan üç yıla çıkarıldı.

2.1. Mektebin Açılış Töreni

1909 yılında İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi Müdürlüğü'ne Mahmut Rahmi Bey atandı. 1896 yılından itibaren muallimlik yapmakta olan Hâfız Yusuf Ziyaeddin Efendi mektebe müdür olmak için çeşitli teşebbüslerde bulundu. Ancak muvaffak

⁹⁷ COA. MF. İBT. 192/77, 2 Temmuz 1907/21 Ca 1325.

⁹⁸ COA. MF. MKT. 687/6, 19 Şubat 1903/21 Za 1320, lef 1.

⁹⁹ COA. MF. MKT. 687/6, 19 Şubat 1903/21 Za 1320, lef 2.

¹⁰⁰ COA. MF. MKT. 849/5, 24 Nisan 1905/18 S 1323, lef 1, lef 2; COA. MF. MKT. 843/60, 3 Nisan 1905/27 M 1323, lef 4; COA. MF. MKT. 841/27, 25 Mart 1905/18 M 1323, lef 1, lef 2, lef 3.

¹⁰¹ COA. MF. MKT. 841/27, 25 Mart 1905/18 M 1323, lef 3.

¹⁰² 1900-1901/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, Dârülhilâfetaliliyye, Matbaa-ı Âmire, 1318, s. 252-253.

olamadı. Aynı yıl Dârümuallimîn-i Osmânî Farsça Muallimliği'ne naklen atandı. Tevsien ıslah edilerek yeniden teşkil edilen İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi 6 Aralık 1909 tarihinde Pazartesi günü gayet muntazam bir törenle açıldı. Açılış törenine Aydın Vâlisi, Aydın Maârif Müdürü, devlet dâirelerinde görevli âmirler ile memurlar, mahallî eşraf ile ulemâ, gazete sahip ve muharrirleri, mektep müdürleri ile muallimleri, İzmir Rum Metropolit Vekili ve ahali katıldı. Törende Dârümuallimîn-i İbtidâi Müdürü Mahmut Rahmi Bey bir konuşma yaptı. Mahmut Rahmi Bey'den sonra ikinci sınıfa kayıt ve kabul olunan talebeden Musa Kasım Efendi ve Ödemişli Sabri Efendi birer konuşma yaptı. Daha sonra Aydın Vâlisi konuşma yaptı. Vâlî Bey konuşmasında *efendiler, 'ilim ve hüner refâh ve sa'âdetin, fazl ve kemâlin miftâh-ı hakîkisidir. 'İlm ve hüner sâyesindedir ki vâlidimiz bulunan seyyârenin kamerinde muhtefî olan defîneleri keşf etmek ve mahfûz olan nice enâm ve ihsân-ı ilâhîden hakıyla müstefid olmak mümkün olur. Ancak 'ilm ve 'urfân iktisâbıyla tehzîb ve tasvîye-i ahlâk iderek karîn-i füyûzât olabiliriz. İşte ma'nen ve madden terakkîye ve terakkimizde en büyük vâsıta olan ma'ârifin ta'ammümüne hizmet etmek ve dünyevî ve uhrevî feyz ve terakkimizi ba'is olan envâr-ı 'ulûm ve fûnûnun intişârına çalışmak gibi 'âlî bir vazîfe ile mükellef bulunanların ne mukaddes bir hedefe müteveccib buldukları îzâhdan vârestedir. Bu mektepteki müderrisînin vazîfesi evlâd-ı vatânı envâr-ı ma'ârifden hisse-mend edecek mu'allimler yetiştirmektir. Talebeler mu'allimlerin evlâd-ı ma'nevîsidir. Anlardan yetişecek talebeler de fikren ve ma'nen hafîdleridir. Cihânda en büyük ve en saf zevk ve lezzet eskâr ve ihtisâsâtımızın ahlâfında temâdsini görmekdir ve mahsûl-ı fikir ve mesâ'imizin neşv ü nümâ bularak hadd-ı kemâle doğru ilerlediğini müşâbede etmektir. İşte az zamân sonra bu zevk mazhar olacağımızı düşünerek îfâ-yı vazîfede tesâdüf edeceğimiz her güne müşkilâta metânetle karşı geliniz. İstikbâl-i vatanın en metîn müstenidi olan ma'ârife hasr edeceğimiz mesâ'î ve himemâta cenâb-ı hakîk rehberiniz olsun. Şu küşâdıyla mübâhî olduğumuz dârü'l-mu'allimînin evlâd-ı vatan için ba'is-i yemn ve sa'âdet olmasını 'inâyet-i sâmidânîyeden tazarru' eylerim ifadelerine yer verdi.¹⁰³ Vâlî Bey'den sonra konuşan Aydın Maârif Müdürü Tevfik Bey mektep hakkında bilgiler verdi. Tevfik Bey *işbu dârü'l-mu'allimîn esâsen üç senelik ya'ni üç sınıf olmak üzere te'sis olunmuş ise de bu seneden 'itbâren yalnız iki sınıf küşâd edilmiştir. İnşâ Allâh gelecek sene o bir sınıfı da küşâda muvaffak oluruz. Vilâyetimizde üç bine yakın köy vardır. Bunların hiç olmazsa iki bini mu'allime muhtâcdır. İşte bu ihtiyâcı tehvî ve izâle edecek buradan ne'şet edecek efendilerdir. Dâhil-i vilâyetdeki rüşdiye mektepleri için de birçok mu'allimlere ihtiyâcımız vardır. Bunları da ileride bu mektebe 'ilâvesi tasavvurunda bulunduğumuz "rüşdiye mu'allimini" sınıfından yetiştirmek istiyoruz. Bu bâbda vâlî bey efendi hazretlerinin de lâzım gelen himem-i mahsûsa-ı ma'ârif-perverânelerinin lütfen ibzâl buyurulacağından ümid-vârız* şeklinde konuşmasına son verdi.¹⁰⁴ Daha sonra mektep muallimlerinden Hâfız Rıza Efendi ve ondan sonra talebeden Kulalı Said Efendi taraflarından Fatıha ve Bakara surelerinden bir miktar aşr-ı şerîf okundu. Duâgû-yı şehîr Tilkizâde Hâfız Ahmet Efendi Türkçe ve Arapça lisanlarıyla etkili bir dua kıraat etti. Törende hazır bulunan askerî muzıkanın terennüm eylediği selam havası üzerine üç defa "Pâdişâhım Çok Yaşa" duası tekrar edildi.*

¹⁰³ Ahenk Gazetesi, 4074, 7 Aralık 1909/24 Teşrîn-i Sâni 1325.

¹⁰⁴ Ahenk Gazetesi, 4074, 7 Aralık 1909/24 Teşrîn-i Sâni 1325.

Dârümuallimîn Müdürü Mahmut Rahmi Bey konuşmasında mektepte tahsil süresinin üç yıl olduğunu, şimdilik iki sınıf açıldığını, müracaat eden yüz otuz talebeden yüzünün heyet-i mümeyyize tarafından yapılan imtihanında başarılı bulunarak mektebe kabul edildiğini, tamimât gereği mektepte birinci sınıfta 50, ikinci sınıfta 50 olmak üzere toplam yüz talebe bulunduğunu, mektebin muhtelit olduğunu, bu sebeple mektebe müracaat eden ve yapılan imtihanında başarılı bulunan iki Rum, bir Ermeni ve bir Musevî talebe kabul edildiğini, talebelere altmışar kuruş maaş ve kitapları ile ders araç-gereçlerinin ücretsiz verileceğini, mektepten mezun olanların on yıl köy ve kasaba ibtidâî mektepleri muallimliklerinde hizmet etmelerinin mecburî olduğunu, mektepte tadrîs olunacak derslerin başlıcalarının Kurân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Dîniyye ile Tarih-i İslâm, Tarih-i Osmânî ve Umûmî, İlm-i Terbiye-i Etfâl, Malûmât-ı Medeniye, Malûmât-ı Ahlakiye ve İktisâdiye, Hesâp, Usûl-ı Defterî, Hendese, Malûmât-ı Fenniye, Zirâiye ve Sıhhiye, Mebâdî-i Ulûm-ı Tabî'iyeye, Fransızca-Türkçe Kitâbet olduğunu, ayrıca mektepte ayak talimleri, idmân-ı beden, musikî ve elişleri gibi faydalı derslerin taallüm edileceğini belirtti.¹⁰⁵

2.2. Mektep Binaları

Mektep 1909 yılında Beyler Sokağı'ndaki Salebcizâdeler'e ait binaya taşındı. Neharî olduğu için Dârümuallimîn talebesi çeşitli medreselerde ikamet etmekteydi.¹⁰⁶ Mektep 1910 yılında Ragıb Paşa'nın ahşap konağına nakledildi. 1911 yılında Dârümuallimîn yatılı hale getirildi. Bu sebeple mevcut binada tadilat yapıldı. Yatakhane olarak kullanılmak üzere Namazgâh altında bir bina kiralandı. Mektep, Ragıp Paşa Konağı'nda hıfzıssıhha şartları yeterli olmadığı için 1912 yılında Bayraklı'da Yahya Paşa Konağı'na taşındı. Yahya Paşa Konağı'nda tamirat yapıldığı için talebenin 5 Ekim 1912 tarihinde mektepte hazır bulunmasını İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü gazetelerle ilan etti.¹⁰⁷

2.3. Mektebin Yatılı Hale Getirilmesi

Aydın Maârif Müdürlüğü 29 Ocak 1910 tarihinde Maârif Nezâreti'ne diğer vilâyet merkezlerinde olduğu gibi Aydın Vilâyeti merkezi İzmir'de de ibtidâî mekteplerine muallim yetiştirmek amacıyla neharî dârümuallimîn tesis edildiğini, dârümuallimînin üç sınıflı ve 150 talebe üzerinden mürettep olduğunu, bu sebeple dârümuallimînden yeterince istifade edilemediğini, Aydın Vilâyeti'nde üç bine yakın köy olduğunu, bunların en az yarısında birer ibtidâî mektebi açılması gerektiğini,

¹⁰⁵ Ahenk Gazetesi, 4074, 7 Aralık 1909/24 Teşrîn-i Sâni 1325.

¹⁰⁶ Tahsil amacıyla Aydın Vilâyeti dâhilinden İzmir'e gelen Müslüman talebenin karşılaştığı temel sorunlardan biri barınma meselesiydi. 1911 yılında İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürü Mahmut Rahmi Bey, meslektaşları İlyas Bahri Efendi ve Akif Efendi ile birlikte bir yurt açmaya karar verdi. Mahmut Rahmi Bey, kiralayacakları konakta talebenin belirli bir ücret karşılığında kalacağını yerel basın yoluyla ifade etti (Ahenk Gazetesi, 4556, 10 Temmuz 1911/13 B 1329).

¹⁰⁷ Ahenk Gazetesi, 4921, 20 Eylül 1912/8 L 1330.

mevcut haliyle dârümuallimînin yılda en fazla elli muallim yetiştirebileceğini, muallim ihtiyacını mektebin mevcut haliyle karşılayamayacağını, dârümuallimîn talebe sayısının üç yüze çıkarılması ve yatılı hale getirilmesi gerektiğini, yatılı talebeninin her birine yiyecek için yıllık 750 kuruştan 225000, giyecek için her birine 250 kuruştan 75000, mutfak yakacağı masrafı için yıllık 10000, aşçı ve yamak maaşı olarak yıllık 7200, çeşitli hizmetlerde istihdam edilmek üzere hademe maaşı olarak yıllık 12000 olmak üzere toplam 330000 kuruş tahsisatın bütçeye ithal edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁰⁸ Ancak Dârümuallimîn-i İbtidâî'nin yatılıya tahvili 1910 yılında mümkün olmadı. 1911 yılında mektebin yatılı hale tahvili tekrar gündeme geldi. Ancak İzmir Dârümuallimîni binası talebeyi yatılı olarak istiaab edecek nitelikte değildi. Mektebin hizmet verdiği binanın yıllık kira bedeli 7800 kuruştı. Aydın Maârif Müdürlüğü mevcut 7800 kuruşa ilaveten yıllık 8400 kuruş ve tesisât masrafı olarak 80000 kuruş tahsis edildiği takdirde mektebin hal-i hazırıyla yatılıya tahvilinin kabil olduğunu ifade etti. Aydın Vilâyeti, Mayıs 1911 tarihinde Maârif Nezâreti'nden ilgili meblağın tahsis edilmesini istedi.¹⁰⁹ Maârif Nezâreti, İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nin yatılı hale getirilmesi için gerekli olan mutfak âletleri ve edevâtı ile karyola ve saire masrafına 70000 kuruş tahsis etti. Ağustos 1911 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi.¹¹⁰ İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Eylül 1911 tarihinde yatılı hale getirildi.¹¹¹

2.4. Mektep Personeli

1909 yılından itibaren İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi idarî heyetinde müdür ve müdür muâvini, talim heyetinde muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i sâlis yer aldı.

2.4.1. Müdürler ve Müdür Muâvinleri

Ekim 1909 tarihinde İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürlüğü'ne Mahmut Rahmi Bey atandı. 7 Ocak 1914 tarihinde işten el çektirildi. 26 Ocak 1914 tarihli kararname ile mektepte meydana gelen talebe hadisesinden dolayı memuriyetinin devamı uygun bulunmayarak azledildi.¹¹² Mahmut Rahmi Bey 1900 yılında İzmir İdâdî Mektebi'nden aliyülâlâ derecede şهادetname olarak mezun oldu. 1902 yılında İstanbul Dârümuallimîn-i Âliyesi Fen Şubesi'nden birincilikle şهادetname aldı. 25 Ocak 1903-13 Mayıs 1903 tarihleri arasında Nümûne-i Terakkî Mektebi Müdür Muâvin-i Sâlisliği'nde bulundu. 14 Mayıs 1903-13 Ekim 1909 tarihleri arasında İzmir İdâdî Mektebi'nde Fransızca, hesap, ziraat, mevâlid, hıfzıssıhha, usûl-ı defterî, ulûm-ı tabîye ve riyâziye ve malûmât-ı medeniye dersleri muallimliklerinde bulundu. 6

¹⁰⁸ COA. MF. İBT. 397/78, 16 Ekim 1912/5 Za 1330, lef 1.

¹⁰⁹ Ahenk Gazetesi, 4547, 29 Haziran 1911/2 B 1329; Ahenk Gazetesi, 4516, 23 Mayıs 1911/24 Ca 1329.

¹¹⁰ Ahenk Gazetesi, 4595, 25 Ağustos 1911/29 Ş 1329.

¹¹¹ Ahenk Gazetesi, 4532, 12 Haziran 1911/14 C 1329.

¹¹² COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 27.

Kasım 1909 tarihinde İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürlüğü görevine başladı.¹¹³ Dört buçuk yıl İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürlüğü yaptı. Türkçe, Fransızca ve Rumca bilirdi. Azlinden bir ay önce Aydın Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi başarılı çalışmalarına mükâfat olarak maaşına 300 kuruş zam yaptı.¹¹⁴

İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'ne müdür yanında ayrıca müdür muâvini tayin edildi. Tedrîsât-ı İbtidâîye İdâresi 23 Eylül 1911 tarihinde Ankara Dârümuallimîn-i Rüşdiyesi Fenn-i Terbiye ve Elishleri Muallimi Halepli Cemil Efendi'nin 900 kuruş maaşla İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne atanmasını kararlaştırdı.¹¹⁵ 22 Ekim 1911 tarihinde naklen ataması gerçekleşti. Cemil Efendi 8 Ekim 1910 tarihinde 1000 kuruş maaşla Ankara Dârümuallimîni Fenn-i Terbiye ve Elishleri muallimliklerine atanmıştı. Cemil Efendi mektepte Arapça dersi de okuttu. Müdür Mahmut Rahmi Bey ile geçinemediği ve Maârif Müdürlüğü'nün yaptığı ihtarları dikkate almayarak Maârif Müdürü ve Mahmut Rahmi Bey aleyhinde Maârif Nezâreti'ne raporlar takdim ettiği için azledildi. Daha sonra İtalyanların Bingazi'ye saldırmaları üzere dâhile çekilen ahalinin evlatlarını talim ve terbiye etmekle meşgul oldu. Bingazi'de bulunan Enver Bey'in talebi üzerine 15 Haziran 1912 tarihli kararname ile Bingazi Yatılı Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne 2000 kuruş maaşla atandı. Ağustos 1913 tarihinde Bingazi'deki görevini terk ederek memleketi olan Halep'e döndü.¹¹⁶

6 Nisan 1912 tarihinde Mekteb-i Mülkiye mezunu Hasan Hüsnü Efendi Maârif Nezâreti'ne takdim ettiği arzuhalle Mekteb-i Mülkiye'den yeni mezun olduğunu, açık olan dârümuallimînlere birine tayin edilmek istediğini bildirdi.¹¹⁷ Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâîye Müdürlüğü Birinci Şubesi 8 Nisan 1912 tarihinde yatılı dârümuallimînlere münasip görev olup olmadığını taşradan sorulması gerektiğini belirtti. Maârif Nezâreti 8 Nisan 1912 tarihinde Aydın Vâlîliği ile Aydın Maârif Müdürlüğü'nden bilgi istedi. İzmir Maârif Müdürlüğü 16 Nisan 1912 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Cemil Efendi'den boşalan İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne terfien tayinini isteyen Muallim-i Evvel Mehmet Eşref Efendi'nin yaşının müdür muâvinliğinde ibraz ve ifası lazım gelen faaliyet ve mesaiye uygun olmadığını, iktidar ve ehliyetinin müdür muaviniği için yeterli bulunmadığını, İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi'nden mezun faal ve müktedir bir zatın tayinine müsaade edilmesini gerektiğini

¹¹³ COA. MF. İBT. 496/81, 5 Mayıs 1914/9 C 1332. Maârif Nezâreti, Ekim 1909 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürlüğü'ne İzmir İdadî Mektebi Müdür Muâvini ve Muallimi Mahmut Rahmi Bey'in atandığını bildirdi (İttihad Gazetesi, 196-338, 25 Ekim 1909/10 L 1327).

¹¹⁴ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 29; COA. MF. MKT. 1096/13, 27 Ocak 1909/5 M 1327; COA. MF. MKT. 595/9, 12 Aralık 1901/1 N 1319, lef 28.

¹¹⁵ COA. MF. İBT. 339/78, 23 Eylül 1911/29 N 1329, lef 1.

¹¹⁶ COA. MF. İBT. 340/45, 29 Eylül 1911/5 L 1329, lef 1, lef 2.

¹¹⁷ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 1.

bildirdi.¹¹⁸ Evrak 25 Nisan 1912 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü Birinci Şubesi'ne havale edildi.¹¹⁹ Aydın Vilâyeti de 17 Nisan 1912 tarihinde Maârif Nezâreti'ne cevap verdi. Boş olan İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne talip olan Muallim-i Evvel Mehmet Eşref Efendi'nin yaşının müdür muâvinliğinde ibraz ve ifası lazım gelen faaliyet ve mesâî için müsait olmadığını, ehliyet ve iktidarının yetersiz olduğunu, müdür muâvinliğine Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi'nden mezun faal ve muktedir bir zatın tayin edilmesi gerektiğini Maârif Müdürlüğü ifadesiyle temenni etti.¹²⁰ Evrak 5 Mayıs 1912 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü Birinci Şubesi'ne havale edildi.¹²¹ Aydın Maârif Müdürlüğü 17 Nisan 1912 tarihinde de Maârif Nezâreti'ne boş bulunan İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne kıdem ve liyakatine binaen İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Evveli Mehmet Eşref Efendi'nin, Mehmet Eşref Efendi'nin yerine Muallim-i Sâni Akif Efendi'nin, Akif Efendi'nin yerine muktedir muallimlerden Soma Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Mustafa Daniş Efendi'nin tefien tayinlerine müsaade edilmesini istedi.¹²² Evrak 5 Mayıs 1912 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü Birinci Şubesi'ne havale edildi.¹²³ Neticede Maârif Nezâreti 11 Mayıs 1912 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne cevap verdi. İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi mezunlarından talip çıkmadığını, bu sebeple Mekteb-i Mülkiye mezunu Hasan Hüsnü Efendi'nin tayin edilerek gönderildiğini bildirdi.¹²⁴ Maârif Nezâreti 11 Mayıs 1912 tarihinde de Aydın Maârif Müdürlüğü'ne boş olan İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi mezunlarından talip çıkmadığı için Mekteb-i Mülkiye'den mezun Hasan Hüsnü Efendi'nin tayin edilerek gönderildiğini, harcırahının Aydın'da verilmesi, işe başlama tarihi ile selefi Cemil Efendi'nin görevinden ayrılma tarihinin bildirilmesi gerektiğini ifade etti.¹²⁵ Hasan Hüsnü Efendi kısa süre sonra görevine başladı. Mektepte Tarih-i Umûmî dersi de verdi.¹²⁶ 30 Ekim 1913 tarihine kadar görevde kaldı. Bu tarihte müdür muâvinliğine Muallim-i Evvel Mehmet Eşref Efendi tayin edildi.¹²⁷ İddia edildiğine göre Hasan Hüsnü Efendi hafif meşrep ve mübtedî idi. Bazı uygun olmayan tavırları ile Türkçe

¹¹⁸ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 2.

¹¹⁹ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 2.

¹²⁰ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 3.

¹²¹ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 3.

¹²² COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 4.

¹²³ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 4.

¹²⁴ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 5. Bu husûsta ayrıca bkz. COA. MF. İBT. 378/42, 15 Haziran 1912/29 C 1330, lef 6.

¹²⁵ COA. MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330, lef 5.

¹²⁶ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 40.

¹²⁷ COA. MF. İBT. 497/79, 12 Mayıs 1914/16 C 1332, lef 3, lef 4.

imlâda dikkati çeken hataları vardı. Bu sebeplerle Mayıs 1913 tarihinde tahkikat geçirdi.¹²⁸

2.4.2. Muallim-i Evveler

1909 yılı sonunda İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Evvelîği'ne Mehmet Eşref Efendi atandı.¹²⁹ Dârümuallimîn-i Rüşdî mezunu olan Mehmet Eşref Efendi terfien İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdür Muâvinliği'ne atandığı 30 Ekim 1913 tarihine kadar muallim-i evvel olarak görev yaptı.¹³⁰ İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde Tarih-i Umûmî, Türkçe ve Arapça dersleri okuttu. 1913 yılında yeni usûlde bir Arapça ders kitabı yazdı. Aynı yıl Usûl-ı Talîm-i Arabî isimli Arapça ders kitabını forma forma yayınladı. Kitap mektep idâresi tarafından satın alınarak talebeye ücretsiz dağıtıldı.¹³¹

¹²⁸ COA. MF. İBT. 438/35, 2 Temmuz 1913/27 B 1331.

¹²⁹ İttihad Gazetesi, 220-362, 13 Ocak 1910/1 M 1328.

¹³⁰ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 1.

¹³¹ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 40. Mehmet Eşref Efendi 1866 yılında Manisa'da doğdu. 16 Eylül 1889 tarihinde Dârümuallimîn-i Rüşdiye'den âlâ derecede şehâdetnâme alarak mezun oldu. Ulûm-ı Arabiye'den Sarf, Nahv, Mantık ve Fıkıh talim etti. 4 Kasım 1889 tarihinden itibaren Dıraç, Dimetoka, Söke rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvel olarak görev yaptı. Maârif Meclisi'nin 27 Ekim 1900 tarihli kararı ile Menemen Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelîği'ne 485 kuruş maaşla atandı. 19 Ekim 1903 tarihinde terfien *bâ-ibtidâ-yı bâriç Edirne Müderrisliği* ile taltif edildi (COA. MF. İBT. 179/76, 6 Ağustos 1906/15 C 1324). Menemen Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli iken tertip ve tanzim ettiği Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî isimli risalesinin basılması ve yayınlanmasına Maârif Nezâreti 29 Mayıs 1905 tarihinde ruhsatname verdi (COA. MF. MKT. 849/9, 25 Nisan 1905/19 S 1323). Eser aynı yıl İzmir'de basıldı. Eser 1905 yılından itibaren İzmir'de Menba-yı Füyûzât ve Dârüledeb, Manisa'da Şemsülirfân ve Ravzatülirfân, Uşak'ta Gülşen-i Maârif husûsî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmaya başlandı. Mehmet Eşref Efendi Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği arzuhal ile eserin köy ve kasaba ibtidâi mektepleri programına dâhil edilmesini istedi. Aydın Maârif Müdürlüğü gereğini Maârif Nezâreti'ne bildirdi. Mekâtib-i İbtidâiye İdâresi 12 Ekim 1905 tarihinde köy ve kasaba ibtidâi mektepleri tedrisâtının birleştirildiğini, elifbâ dersi için Abdi Kamil Efendi'nin eserinin kabul edildiğini belirtti (COA. MF. MKT. 893/1, 7 Kasım 1905/9 N 1323). Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî'nin matbu nüshası kalmadığı için Maârif Nezâreti Nisan 1906 tarihinde tadilen yeniden basımına ruhsat verdi (COA. MF. MKT. 922/42, 11 Nisan 1906/16 S 1324). Mehmet Eşref Efendi tertip ve tahrir ettiği Suâl ve Cevâblı Maksûd Tercümesi isimli risalesinin basılması için gerekli olan ruhsatnamenin verilmesini Maârif Nezâreti'ne takdim ettiği arzuhal ile talep etti. Teftiş ve Muâyene Heyeti ile Tedkik-i Müellefât Heyeti eserin basılmasında mahzur olmadığını belirtti. Risâlenin basılması için ruhsatname verildi. Maârif Nezâreti 11 Mart 1906 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne ruhsatnâmeği gönderdi. Ruhsatnâmenin, on kuruşluk Hamidiye Hicaz Demiryolu ilmühaberî ve on kuruşluk damga pulu yapıştirildikten sonra Mehmet Eşref Efendi'ye verilmesi gerektiğini bildirdi (COA. MF. MKT. 916/32, 11 Mart 1906/15 M 1324). Mehmet Eşref Efendi, tertip ve tahrir ettiği

2.4.3. Muallim-i Sâniler

Aydın Maârif Müdürlüğü 18 Ekim 1910 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi'nin 1909 yılında yeniden tesis, ıslah ve tensik edildiğini, mevcut talebe ve hariçten duhule talip olup talimattaki derslerden müsabaka imtihanına tabi tutularak başarılı olanlarla ikinci sınıfın teşkil edildiğini, keyfiyetin Maârif Nezâreti'ne arz edildiğini, 1910 yılında üçüncü sınıfın da teşekkül ettiğini, 14 Eylül 1910 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bilgi verildiğini, kısaca İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi'de üç sınıf bulunduğunu, tadrîsâta mevcut muallimlerin yeterli gelmediğini, bir muallim-i sâni tahsisatının ilaveten verilerek Muallim-i Sâlis Akif Efendi'nin muallim-i sânilige terfien tayin edilmesi gerektiğini bildirdi.¹³² Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü 6 Kasım 1910 tarihinde *ber-muceb-i iş'âr* muallim-i sâlisliğin muallim-i sânilige terfiyle Akif Efendi'nin muallim-i sâni atanmasının uygun bulunduğunu belirtti.¹³³ Maârif Nezâreti 10 Kasım 1910 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâniligi'ne 600 kuruş maaşla terfien Muallim-i Sâlis Akif Efendi'nin atandığını, görevine başlama tarihinin arz edilmesi gerektiğini bildirdi.¹³⁴ Böylece Akif Efendi İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâniligi'ne tayin edilen ilk muallim oldu.¹³⁵ Maaşına 14 Eylül 1911 tarihinde 100 kuruş zam yapıldı. 1913 yılındaki yeni kadro teşkiline kadar 700 kuruş maaşla görev yaptı.¹³⁶ 30 Ekim 1913 tarihine kadar muallim-i sâni olarak görev yaptı.

2.4.4. Muallim-i Sâlisler

Muallim-i Sâlisliğe 1909 yılında Akif Efendi atandı. Akif Efendi 14 Kasım 1909 tarihinde görevine başladı. İbrahim Efendi'nin oğlu olarak 1877 yılında Hopa Kazası'nda dünyaya geldi. 1903 yılında Dârülmualimîn-i Rüşdiye'den âlâ derecede şahadetname alarak mezun oldu. İlk olarak Bingazi Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'ne tayin edildi. Maârif Meclisi'nin 5 Ocak 1907 tarihli kararıyla Bingazi'den

Usûl-i İmlâ isimli risâlesinin basılması ve yayınlanması için gerekli olan ruhsatnamenin verilmesini Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği arzuhal ile istedi. Aydın Maârif Müdürlüğü 10 Aralık 1905 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gereğini arz etti. Teftiş ve Muâyene Heyeti ile Tedkik-i Müellefât Heyeti risâlenin şerh verilen yerleri çıkarılmak şartıyla basılması ve yayınlanmasında herhangi bir sakınca olmadığını belirtti. Maârif Nezâreti 19 Mart 1906 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne eserin basılması ve yayınlanmasına müsaade edildiğini bildirerek ruhsatnâmesini gönderdi (COA. MF. MKT. 918/21, 19 Mart 1906/23 M 1324). Mehmet Eşref Efendi 1914 yılında Usûl-ı Talim-i Arabî isimli eserini, ibtidâi mektepleri için açılan müsabaka imtihanına Aydın Maârif Müdürlüğü vasıtasıyla gönderdi (COA. MF. İBT. 418/51, 19 Mart 1913/10 R 1331).

¹³² COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 3.

¹³³ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 4.

¹³⁴ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 6.

¹³⁵ COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 1.

¹³⁶ COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 1, lef 5.

400 kuruş maaşlı İzmir'de Karşıyaka Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'ne naklen atandı.¹³⁷

Aydın Maârif Müdürlüğü 30 Ağustos 1910 tarihinde Maârif Nezâreti'ne 1909 yılında İzmir Leylî İdâdîsi'nden ve 1910 yılında İstanbul Dârümuallimîn-i Rüşdiye mahreç sınıfından âlâ derecede mezun Denizlili Mehmet Lütfü Efendi'nin Maârif Nezâreti'nin emirnamesi ile Manastır Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâniligi'ne atandığını, ancak Mehmet Lütfü Efendi'nin İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâlisliği'ne talip olduğundan bahsle muallim-i sâlisliğe tayin edilmek istediğini İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürlüğü'nden verilen müzekkerede ifade edildiğini, Mehmet Lütfü Efendi'nin muallim-i sâlisliğe tayininin Maârif Müdürlüğü'nce uygun görüldüğünü, memuriyetinin asaleten tasdikine müsaade edilmesi gerektiğini bildirdi.¹³⁸ Aydın Maârif Müdürlüğü 18 Ekim 1910 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâniligi'ne terfien atanan Akif Efendi'nin yerine daha önce arz olunan Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunu Mehmet Lütfü Efendi'nin tayin edilmesi gerektiğini tekrar bildirdi.¹³⁹ Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü 28 Ekim 1910 tarihinde Mehmet Lütfü Efendi'nin yerine diğeri tedarik edilmeden naklinin Manastır'daki derslerini sektedar edeceğini, öncelikle yerine münasip diğerrinin bulunup bulunamayacağını Manastır Maârif Müdürlüğü'nden sorulması, alınacak cevaba göre gereğinin yapılacağını Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bildirilmesi gerektiğini belirtti. Bu arada Ahmet Hüsni Efendi Maârif Nezâreti'ne 7 Kasım 1910 tarihinde takdim ettiği istidaname ile Dâruşşafaka mezunu olduğunu, daha önce atandığı Kolonya Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'nden sağlık sorunları sebebiyle ayrıldığını, daha sonra Ahiçelebi Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'ne tayin edildiğini, İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde boş bulunan muallim-i sâlisliğe tayin edilmek istediğini ifade etti.¹⁴⁰ Tedrîsât-ı İbtidâiye Müdürlüğü 6 Kasım 1910 tarihinde muallim-i sâlisliğe, Mehmet Lütfü Efendi'nin ihtiyat zabitliğine kayıt ve kabul edilmesi sebebiyle Ahmet Hüsni Efendi'nin asaleten tayin edilmesinin uygun bulunduğunu belirtti.¹⁴¹ Maârif Nezâreti 10 Kasım 1910 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne cevap verdi. Akif Efendi'nin yerine muhassas 500 kuruş maaşla Ahiçelebi Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'nden müstafî Dâruşşafaka mezunu Ahmet Hüsni Efendi'nin tayininin uygun bulunduğunu, harcırahı verilerek İzmir'e gönderildiğini, görevine başlama tarihinin arz edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁴² Muallim-i Sâlislik görevine başlayan Ahmet Hüsni Efendi kısa süre sonra izin aldı. Ancak resmî izni bittiği halde görevine başlamadı. Maârif Nezâreti, Ahmet Hüsni

¹³⁷ COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 1.

¹³⁸ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 4.

¹³⁹ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 3.

¹⁴⁰ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 5.

¹⁴¹ COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 4.

¹⁴² COA. MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328, lef 6.

Efendi'yi müstafî sayarak mektepten ayrıldığı tarih itibarıyla azledilmesine karar verdi.¹⁴³ Bu sebeple münhal muallim-i sâlisliğe Tavas Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli İbrahim Efendi 500 kuruş maaşla vekâleten tayin edildi.¹⁴⁴ İbrahim Efendi ailesini Tavas'tan İzmir'e taşıdı. Bunun için 15 lira masraf yaptı. Aydın Maârif Müdürlüğü Maârif Nezâreti'ne telgrafla İbrahim Efendi'nin asaleten atamasına dair bilgi verdi. İbrahim Efendi İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde görevine başladı. Ancak Maârif Nezâreti İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâlisliği'ne Dârüşşafaka mezunu başka birini atadı. Harcırahını vererek İstanbul'dan İzmir'e gönderdi.¹⁴⁵ Muallim-i Sâlisliğe 4 Şubat 1911 tarihinde Dârüşşafaka mezunu Mustafa Şemseddin Efendi atandı. Ancak mektepteki görevi kısa sürdü. 21 Mart 1911 tarihinde kendi arzusu ve talebi üzerine Foça-ı Atık Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'ne naklen tayin edildi.¹⁴⁶ Soma Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Mustafa Daniş Efendi 12 Mart 1911 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği istidanamede emsali gibi terfi ettirilmediğinden şikâyet ederek boş bulunan İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâlisliği'ne atanmak istediğini ifade etti.¹⁴⁷ Aydın Maârif Müdürlüğü 12 Mart 1911 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gereğini olumlu görüşüyle bildirdi.¹⁴⁸ Maârif Nezâreti 29 Mart 1911 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne Mustafa Daniş Efendi'nin İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâlisliği'ne tayini halinde yerine diğerinin atanması mümkün olamayacağı için Soma Erkek Rüşdiye Mektebi'nde tedrisâtın sekteye uğrayacağını, İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Muallim-i Sâlisliği'ne daha uygun birinin bulunması, aksi takdirde vekâleten idâre edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁴⁹

¹⁴³ Ahenk Gazetesi, 4482, 13 Nisan 1911/13 R 1329.

¹⁴⁴ Ahenk Gazetesi, 4352, 8 Kasım 1910/5 Za 1328.

¹⁴⁵ Ahenk Gazetesi, 4361, 18 Kasım 1910/15 Za 1328.

¹⁴⁶ COA. MF. İBT. 313/5, 5 Nisan 1911/5 R 1329; COA. MF. İBT. 310/71, 29 Mart 1911/28 Ra 1329, lef 2; Ahenk Gazetesi, 4446, 5 Mart 1911/4 Ra 1329.

¹⁴⁷ COA. MF. İBT. 310/71, 29 Mart 1911/28 Ra 1329, lef 1.

¹⁴⁸ COA. MF. İBT. 310/71, 29 Mart 1911/28 Ra 1329, lef 3.

¹⁴⁹ COA. MF. İBT. 310/71, 29 Mart 1911/28 Ra 1329, lef 4. Mektepte muallim-i sâlisler sık sık değişti. İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâisi Müdürü Mahmut Rahmi Bey 5 Mayıs 1911 tarihinde Ahenk Gazetesi'nde yayınladığı makalesinde; muallim-i sâlislerin sık sık değiştiğini, mektepteki muallim-i sâlisliğin boş olduğunu, muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i sâlisin haftada 18'er saat derse girdiğini, buna karşılık muallim-i evvelin 700, muallim-i sâninin 600, muallim-i sâlisin 500 kuruş maaş aldığını, kendisinin de haftada 10 saat derse girdiğini, 1000 kuruş maaşı olduğunu, mektepte mubassır dahi bulunmadığını, muallim-i sâlislerin haftada 18 saat derse girdikleri halde 500 kuruş maaş aldıklarını, bu sebeple mektebe atanmalarını müteakip çeşitli bahanelerle başka mekteplere tayinlerini istediklerini ve mektepten ayrıldıklarını belirtti (Ahenk Gazetesi, 4501, 5 Mayıs 1911/6 Ca 1329).

Tedrisât-ı İbtidâîye İdâresi 25 Ekim 1911 tarihinde İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi Muallim-i Sâlisliği'ne Mehmet Nuri Efendi'nin atanmasını kararlaştırdı.¹⁵⁰ Mehmet Nuri Efendi kısa süre sonra görevine başladı. İhtiyat Zabiti Mehmet Nuri Efendi 15 Eylül 1913 tarihi itibarıyla muallim-i sâlislik görevine asaleten devam etmekteydi. Ancak sağlık sorunları yaşamaktaydı. Bu sebeple Maârif Nezâreti'nin 25 Eylül 1913 tarihli emirnamesi ile 22 Ekim 1913 tarihine kadar izinliydi. Bu arada muallim-i sâlisliğe Haydar Efendi vekâlet etti.¹⁵¹ Mehmet Nuri Efendi resmî izinli iken Haydar Efendi'den mektupla İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi'ndeki eşyasını göndermesini istedi. İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi Müdürlüğü 14 Kasım 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne Mehmet Nuri Efendi'nin iki seneden beri musap olduğu devası olmayan hastalıktan dolayı önceki yıllarda olduğu gibi vazifesi başına gelmesinin imkânsız görüldüğünü, muallim-i sâlisliğin üç-dört seneden beri karışıklığı ve düzensizliği sebebiyle talebenin mağdur olduğunu, üç seneden beri vekâleten idâre edilen muallim-i sâlisliğin Mehmet Nuri Efendi'nin mazereti sebebiyle yine vekâlette kalmasının mektepçe büyük bir manevî zararı müeddî olduğunu bildirdi. Maârif Müdürlüğü'nden Mehmet Nuri Efendi hakkında kanunî mualeme yapılmasını, durumunun Maârif Nezâreti'ne arz edilmesini istedi.¹⁵² Aydın Maârif Müdürlüğü 22 Kasım 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bilgi vererek gereğini arz etti. Bu arada Mehmet Nuri Efendi Kasım 1913 tarihinde vefat etti.¹⁵³ Evrakın havale edildiği Tedrisât-ı İbtidâîye İdâresi Birinci Şubesi 30 Kasım 1913 tarihinde vefatı sebebiyle Mehmet Nuri Efendi'nin yerine başkasının tayin edildiğini, Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verildiğini ifade etti.¹⁵⁴

İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi'ne muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i sâlis yanında 1913 yılında bir de ilâve muallim tayin edildi. Harp sebebiyle Yanya'dan İstanbul'a gelmek zorunda kalan Hüseyin Avni Efendi Nisan 1913 tarihinde 700 kuruş maaşla İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi'ne ilave muallim tayin edildi. Rasim Efendi'nin oğlu olan Hüseyin Avni Efendi 1892 yılında Kandiyе'de doğdu. 1908 yılında İzmir İdâdî Mektebi'nden, 1911 yılında İstanbul Dârülmualimîn-i Rüşdiyesi'nden âlâ derecede şhadetname alarak mezun oldu. 28

¹⁵⁰ COA. MF. İBT. 345/10, 25 Ekim 1911/2 Za 1329, lef 6.

¹⁵¹ Aydın Maârif Müdürlüğü 19 Ekim 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne üç yıl Germencik Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelliği'nde, iki yıla yakın İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi Muallim-i Sâlisliği Vekâleti'nde başarılı şekilde hizmet eden Haydar Efendi'nin boş olan İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâîsi Muallim-i Râbiligi'ne tayin edilmesi gerektiğini bildirdi. 23 Kasım 1913 tarihinde Tedrisât-ı İbtidâîye Dâiresi Müdürlüğü Birinci Şubesi, ilgili muallimliğe münasip birinin tayin edildiğini belirtti (COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 4).

¹⁵² COA. MF. İBT. 469/24, 30 Kasım 1913/1 M 1332, lef 1.

¹⁵³ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 5.

¹⁵⁴ COA. MF. İBT. 469/24, 30 Kasım 1913/1 M 1332, lef 2.

Eylül 1911 tarihinde 700 kuruş maaşla Yanya Dârümuallimîni Muallim-i Evvellîği'ne atandı.¹⁵⁵

2.4.5 Hatt Muallimleri ve Seyyar Muallimler

İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi'nde hüsn-i hatt muallimleri de görev yaptı. Hüsn-i Hat Muallimliği'ni üç yıl Muallim-i Evvel Mehmet Eşref Efendi fahrî olarak yürüttü. Mehmet Eşref Efendi'den önce Hüsn-i Hatt Muallimi Ahmet Nazmi Efendi idi. Ahmet Nazmi Efendi de fahrî olarak görev yaptı.¹⁵⁶

Mektepte iki de seyyar muallim ders verdi. Seyyar muallim maaşları 300 kuruştı. 1911 yılında seyyar muallimlerden biri Arapça ve Farsça derslerini verdi. Diğer seyyar muallim Kurân-ı Kerîm, musikî, elişleri, hatt-ı sülüs, jimnastik derslerine girdi. Müdür Mahmut Rahmi Bey'in ifade ettiğine göre ilgili dersler ihtisası gerektiriyordu.¹⁵⁷

2.5. Mektebin Talebe Mevcudu

1909 yılında yapılan düzenleme ile üç sınıflı hale getirilen mektepte her bir sınıfta 50 talebe olmak üzere toplam 150 talebe olacaktı. 14 Eylül 1910 tarihi itibarıyla İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi'nde birinci sınıfta 50, ikinci sınıfta 50 talebe vardı. Üçüncü sınıf henüz teşekkül etmemişti. 100 talebeden 70 talebe yılsonu imtihanında bir üst sınıfa geçti. 24'ü ikmale, 4'ü başarısız olarak sınıfta kaldı. 2 talebe imtihana girmedi. Yeni alınacak talebe ile birlikte mektepte üçüncü sınıf dâhil 150 talebe olacaktı.¹⁵⁸ 15 Ekim 1910 tarihinde İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi'nde üçüncü sınıfta 49, ikinci sınıfta 46, birinci sınıfta 55 talebe vardı. 1910 yılında birinci sınıfa kayd ve kabul olunmak üzere 172 talebe müracaat etti.¹⁵⁹ 31 Ekim 1910 tarihinde de İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi'nde üçüncü sınıfta 49, ikinci sınıfta 46 ve birinci sınıfta 55 olmak üzere toplam 150 talebe vardı.¹⁶⁰

3. 1913 Yılında Yapılan Düzenleme

1913 yılında dârümuallimînlerle ilgili önemli düzenlemeler yapıldı. Tahsil süreleri üç yıldan dört yıla çıkarıldı. Dârümuallimînlerin talim ve idâre heyeti genişletildi. Müfredata yeni dersler eklendi. Dârümuallimînlerle bağlı tatbikât mektepleri açıldı.

¹⁵⁵ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 2; COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 1; COA. MF. İBT. 423/73, 16 Nisan 1913/9 Ca 1331, lef 1.

¹⁵⁶ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 2, lef 3.

¹⁵⁷ Ahenk Gazetesi, 4501, 5 Mayıs 1911/6 Ca 1329.

¹⁵⁸ COA. MF. İBT. 300/53, 1 Şubat 1911/1 S 1329, lef 5.

¹⁵⁹ COA. MF. İBT. 300/53, 1 Şubat 1911/1 S 1329, lef 22.

¹⁶⁰ COA. MF. İBT. 300/56, 1 Şubat 1911/1 S 1329, lef 12.

3.1. Mektep Binaları

Kasım 1914 tarihinde Bayraklı'daki mektebin Karşıyaka'daki Dârümuallimât'a taşınmasına karar verildi. Kısa süre sonra mektep Dârümuallimât'a taşındı.¹⁶¹ Dârümuallimât ise Dârümuallimîn'in faaliyet gösterdiği Yahya Paşa Konağı'nda açıldı. Mektep 1915 yılında Meclis-i Vükelâ'nın aldığı genel nitelikli karar gereğince ülkeden ihraç edilen Fransız Katolik misyonerlerine ait Dames de Sion Mektebi binasına taşındı.¹⁶²

3.2. Mektep Personeli

30 Ekim 1913 tarihli kararname ile İzmir Yatılı Dârümuallimîni yeni talim ve idâre heyeti teşkil edildi. 1909 yılından itibaren müdürlük görevinde bulunan Mahmut Rahmi Bey ibkâen müdürlüğe 1200 kuruş maaşla tekrar atandı. Müdür Muâvinliğine mektep Muallim-i Evveli Mehmet Eşref Efendi terfien 900 kuruş maaşla tayin edildi. Mehmet Eşref Efendi Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunuydu. Muallim-i Evvelliğe Osman Suad Efendi 800 kuruş maaşla atandı. Osman Suad Efendi Dârülfünûn Hukûk Şubesi'nden mezundu. Coğrafya, tarih ve kozmografya derslerine girecekti. Muallim-i Sânilığe Akif Efendi 700 kuruş maaşla ibkâen atandı. Muallim-i Sâlisliğe Mehmet Nuri Efendi 600 kuruş maaşla yine ibkâen tayin edildi. Muallim-i Râbilığe Hulusi Efendi 500 kuruş maaşla atandı. 1913 yılında Dârümuallimîn-i Âliye Tabiiyyât Şubesi'nden âlâ derecede şehadetname alarak mezundu. Muallim-i Hâmisliğe 500 kuruş maaşla Mehmet Murat Efendi tayin edildi. Mehmet Murat Efendi 1913 yılında Dârümuallimîn-i İbtidâiye'den aliyülâlâ derecede şehadetname ile mezun olmuştu. İktisad-ı Zirâi Muallimliği'ne Mehmet Nuri Efendi 800 kuruş maaşla atandı. Mehmet Nuri Efendi Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezundu. İzmir Dârümuallimîni'nde kadrolu muallimler yanında seyyar muallimler de görev yapacaktı. Yani seyyar muallimler ilave memuriyet olarak mektepteki dersleri belirli bir aylık ücret karşılığında yürüteceklerdi. Mektepte 200 kuruş maaşla seyyar hatt muallimi, 300 kuruş maaşla seyyar resim muallimi, 100 kuruş maaşla seyyar musikî muallimi, 100 kuruş maaşla seyyar elişleri muallimi ve 100 kuruş maaşla seyyar terbiye-i bedeniye muallimi görev yapacaktı. Seyyar muallimler İzmir'deki mekteplerde görev yapan muallimler arasından daha sonra tespit edilerek atanacaktı. Mektepte 500 kuruş maaşlı kâtip Kadri Efendi¹⁶³ idi. 30 Ekim 1913 tarihli

¹⁶¹ Ahenk Gazetesi, 5594, 15 Kasım 1914/2 Teşrîn-i Sâni 1330.

¹⁶² Halil Özeçoğlu, *a.g.t.*, s. 122-123.

¹⁶³ Kemaleddin Kadri Efendi İzmir Yatılı Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nde boşa çıkan 500 kuruş maaşlı hesap ve tahrirât kâtipliğine yapılan müsabakada başarılı olarak atandı. Nif Kazası Nüfus Memuru Kadri Efendi 16 Aralık 1911 tarihinde görevine başladı. Aydın Maârif Müdürlüğü 3 Ocak 1912 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bilgi vererek asaletinin tasdik edilmesi gerektiğini bildirdi. Maârif Nezâreti 17 Ocak 1912 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne Kadri Efendi'nin tayininin tensip edildiğini, kayıt muamelesinin yapıldığını bildirdi (COA. MF. İBT. 357/11, 17 Ocak 1912/27 M 1330, lef 1). Selefî Hâfız Ahmet Efendi idi. Hâfız Ahmet Efendi'nin asaleti Ocak 1911 tarihinde tasdik edildi (Ahenk

kararname ile memuriyetinde ibkâ edildi. 400 kuruş maaşlı anbar memuru Hasan Basri Efendi de 30 Ekim 1913 tarihinde ibkâen atandı. Mektebe aylık 1200 kuruş hademe maaşı tahsis edildi. Bu tahsisattan ihtiyaca göre hademe tayin edilecekti.¹⁶⁴

Maârif Nezâreti 1 Kasım 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne İzmir Dârümuallimîni'nin yeniden tanzim edilen kadrosu gereğince ilk defa ve ibkâen tayin edilen muallimlerin isimlerini havi cetvelin gönderildiğini, İstanbul'da bulunan muallimlerin İzmir'e gönderildiğini, usûlen görevlerine başlama tarihlerinin arz edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁶⁵

Yeni atanan muallimler kısa sürede İzmir'e gönderildi. 2 Kasım 1913 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâîye Dâiresi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Hâmisi Mehmet Murat Efendi'ye İstanbul-İzmir arasındaki 92 saatlik mesafe için 437 kuruş harcırah ödenmesi, ilgili meblağın Maârif Nezâreti Muhâsebesi tarafından Aydın Maârif Müdürlüğü'ne havale edilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁶⁶

4 Ocak 1914 tarihinde üç İzmir Dârümuallimîni talebesi Müdür Mahmut Rahmi Bey ile Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin mektebe girmelerine engel oldu. Yemeklerin yağsız olmasını gerekçe gösterdiler. İzmir Neharî İdâdisi Müdürü ile Sultânî Müdürü İzmir Dârümuallimîni'ne giderek tahkikat yaptı. İzmir Dârümuallimîni Kâtibi Kadri Efendi, Muallim-i Sâlisi Mehmet Ziya Efendi, Muallim-i Hâmisi Mehmet Murat Efendi, Muallim-i Evveli Akif Efendi, Ziraat Muallimi Mehmet Nuri Efendi ve Muallim Hüseyin Avni Efendi tahkikat kapsamında ifade verdi. Olaya karışan talebelere yazılı savunmaları alındı. 8 Ocak 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne tahkikat neticesini raporla takdim ettiler. Talebeler ile idâre arasında uyuşmazlık olduğunu, mektep idâresinin değiştirilmesi gerektiğini ifade ettiler.¹⁶⁷

14 Ocak 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürü Namık Bey Maârif Nezâreti'ne telgrafla İzmir Dârümuallimîni talebesinin kıyam ederek İzmir Dârümuallimîni Müdürü Mahmut Rahmi Bey ile Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin mektebe girmelerine engel olduğunu, yapılan tahkikat neticesinde Müdür Mahmut Rahmi Bey ile Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin 7 Ocak 1914 tarihinde¹⁶⁸ işten el çektirildiklerini, üç talebenin katıyyen, bir talebenin geçici olarak mektepten ihraç

Gazetesi, 4414, 23 Ocak 1911/22 M 1329). Hâfız Ahmet Efendi 19 Kasım 1911 tarihinde görevinden ayrıldı. Kemaleddin Kadri Efendi 1914 yılında görevine devam etmekteydi. Tercüme-i hal varakasını 27 Nisan 1903 tarihinde Nif Kazası Nüfus Memuru iken Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilmek üzere takdim etmişti (COA. MF. İBT. 493/8, 13 Nisan 1914/17 Ca 1332, lef 4).

¹⁶⁴ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 1; COA. MF. İBT. 463/40, 2 Kasım 1913/2 Z 1331, lef 1.

¹⁶⁵ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 2.

¹⁶⁶ COA. MF. İBT. 463/18, 2 Kasım 1913/2 Z 1331, lef 1.

¹⁶⁷ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 17.

¹⁶⁸ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 3.

edildiğini, bir talebeye tekdîr-i alenî cezası verildiğini, İzmir Dârümuallimîni Müdür Vekilliği'ne Aydın Sultânî Müdürü İlyas Bahri Bey'in tayin edildiğini, tahkikat evrakının postaya teslim edilerek gönderildiğini bildirdi.¹⁶⁹ Böylece Mahmut Rahmi Bey¹⁷⁰den sonra mektep müdürü vekâleten Hâfız İlyas Bahri Bey oldu. İlyas Bahri Bey 8 Ocak 1914-22 Ocak 1914 tarihleri arasında vekâleten 1/5 (hums) maaşla görev yaptı.¹⁷¹ Hâfız İlyas Bahri Bey 1867 yılında Silivri'de doğdu. Köy muallimi Hâfız Hasan Efendi'nin oğluydu. İbtidâî tahsilini Silivri'de yaptı. Hüdavendigâr Vilâyeti'nde Armutli Nahiyesi Erkek Rüşdiye Mektebi'nde tahsil gördü. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih civarında Bahr-i Sefid Tetimme-i Râbia Medresesi ile Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi'ne devam etti. 13 Ağustos 1891 tarihinde Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi'nden alıyyülâlâ derecede şهادetname ile mezun oldu. Bir müddet sonra cami dersinden icâzetnâme aldı. 13 Eylül 1891 tarihinden 15 Mart 1892 tarihine kadar vekâleten bazı muallimliklerde bulundu. 15 Mart 1892 tarihinde 400 kuruş maaşla Beşiktaş Erkek Rüşdiye Mektebi Muallim-i Sânilîği'ne asaleten atandı. 26 Ekim 1893 tarihinde 600 kuruş maaşla İzmir İdâdîsi Şube Müdürlüğü'ne ve Muallimliği'ne atandı. Bu görevinde maaşı azamî 900 kuruşa çıktı. 5 Mayıs 1910 tarihine kadar görev yaptı. Bu tarihte 1200 kuruş maaşla İzmir Neharî İdâdîsi Müdürlüğü'ne tayin oldu. Şube Müdürlüğü'nde tarih, coğrafya, malûmât-ı fenniye derslerini okuttu. İzmir Neharî İdâdîsi Müdürlüğü'nde Arapça ve Farsça derslerini verdi.¹⁷²

Aydın Maârif Müdürlüğü 14 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâretî'ne ayrıca olayda idârenin kasdî kusuru olmadığını, iki-üç seneden beri talebe ile mektep müdürü arasında devam eden münâferetin müdür ile muâvinin memuriyetlerine devam etmelerine mâni bulunduğunu, vilâyetten alınan emir gereği Mahmut Rahmi Bey ile birlikte işten el çektirilen Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin yerine Muallim-i Evvel Akif Efendi'nin vekâleten tayin edildiğini, kapıyı bekleyerek

¹⁶⁹ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 20.

¹⁷⁰ Mahmut Rahmi Bey 14 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâretî'ne takdim ettiği arzuhalde 1902 yılında İstanbul Dârümuallimîn-i Âliyesi Fen Şubesi'nden birincilikle mezun olduğunu, yedi yıla yakın İzmir İdâdî Mektebi'nde Fransızca, Ulûm-ı Tabîiyye ve Riyâziye muallimliklerinde bulunduğunu, dört buçuk yıl İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi Müdürlüğü yaptığını, Türkçe, Fransızca ve Rumca bildiğini, kısa süre önce Aydın Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi'nce başarılı çalışmalarına mükâfat olarak maaşına 300 kuruş zam yapıldığını, 5-10 talebenin diğerlerini idâre aleyhine teşvik ve tahrik etmesiyle tahaddüs eden "heyet-i idâreyi istemeyiz" yollu anarşi üzerine istifaya mecbur olduğunu, İlyas Bahri Bey'in yerine geçmek için tahkikatta taraflı davrandığını, Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'yi mektebe aldirtmayan ve ihraç edilen üç talebeye sahip çıktığını belirtti. Bir sultânî müdürlüğüne tayin edilmesini, aksi takdirde Dârümuallimîn Müdürlüğü'ne becayişinin yapılmasını ya da İzmir Neharî İdâdîsi Müdürlüğü'ne naklen tayin edilmesini istediğini ifade etti (COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 29).

¹⁷¹ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 3.

¹⁷² COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 12-2.

Mahmut Rahmi Bey ile Mehmet Eşref Efendi'nin mektebe girmelerine engel olan üç talebenin kesin ihraç, müdürün odasını kapatarak anahtarını alan bir öğrencinin geçici olarak mektepten ihraç edildiğini, umûm talebenin tekdîr-i alenî cezası ile cezalandırıldığını, İlyas Bahri Bey'in yirmi yıldan fazla bir süreden beri İzmir'de görev yaparak ahalinin hoşnudiyetini kazandığını, 1500 kuruş maaşlı Aydın Sultânî Mektebi Müdürlüğü'nden feragat ederek 1200 kuruş maaşlı İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'nü kabul ettiğini, mektepte sükûnetin iade edildiğini, mektebin mahallî ahvâlî vâkıf bir müdür uhdesine verilmesinin elzem olduğunu, İlyas Bahri Bey'in İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne, Aydın Sultânî Mektebi Müdürlüğü'ne de bir başkasının tayin edilmesini gerektiğini bildirdi.¹⁷³ Maârif Nezâreti 29 Ocak 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne tahkikat evrakında Mahmut Rahmi Bey ile Mehmet Eşref Efendi'nin ifadelerinin olmadığını, ihraç edilen üç talebeden birinin ifadesinin bulunduğunu ve sair eksikliklerin giderilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁷⁴

8 Ocak 1914 tarihinde Nazmi Ziya Efendi Maârif Nezâreti'ne takdim ettiği arzualde Paris Sanayi-i Nefise Mektebi'nde tahsilini tamamladığını, beş ay önce İstanbul'a geldiğini, uygun bir yere tayin edilmek istediğini, 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye'den şadadname ile mezun olduğunu, Avrupa'nın en meşhur şehirlerindeki mektepleri fenn-i terbiyeye olan merakı sebebiyle gezdiğini, fenn-i terbiye ile ilgili hayli fikir peyda ettiğinden mekâtib-i umûmîyede hizmet edebileceği gibi sanayi-i nefiseye doğrudan doğruya münasebeti dolayısıyla ilm-i içtimâî (sosyoloji) ve ilm-i terbiye (pedagoji), tarih-i medeniyet, tarih-i sanayi-i nefise, hikmet-i bedâyi (estetik) derslerini ve bunlarla ilgili diğer dersleri verebileceğini belirtti.¹⁷⁵

26 Ocak 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârümuallimîni Müdürü Mahmut Rahmi Bey¹⁷⁶'in memuriyetine devamı uygun görülmediği anlaşıldığından hakkında

¹⁷³ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 21.

¹⁷⁴ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 30, lef 34. Maârif Nezâreti'nin emri üzerine tahkikatta görülen eksiklikleri gidermek ve yeniden iddiaları araştırmak için Aydın Maârif Müdürü başkanlığında İzmir Dârümuallimîni Müdürü Nazmi Ziya Bey, Müdür Muâvini Ahmet Servet Bey ve Muallim-i Evveli Akif Efendi'den müteşekkil bir komisyon kuruldu. Yeniden tahkikat yapıldı. Aydın Maârif Müdürlüğü 4 Mart 1914 tarihinde tahkikat evrakını Maârif Nezâreti'ne gönderdi. Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâîye Dâiresi Müdürlüğü 12 Mart 1914 tarihinde Mahmut Rahmi Bey ile Mehmet Eşref Efendi'nin sınıfları dâhilinde başka mekteplerde istihdamlarında sakınca görülemediğini beyan etti (COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 45). Aydın Maârif Müdürlüğü 13 Nisan 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Mahmut Rahmi Bey ile Mehmet Eşref Efendi'nin hizmetlerine ait tanzim edilen iki adet cetvelin gönderildiğini bildirdi (COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 15).

¹⁷⁵ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 26.

¹⁷⁶ Mahmut Rahmi Bey 3 Şubat 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne takdim ettiği arzual ile hakkının iade ve bir sultânî müdürlüğüne tayin edilmesini istedi (COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 33). Aydın Vilâyeti 10 Şubat 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Mahmut Rahmi Bey'in bazı sebeplerle istifa ettiğini, iktidar ve liyakati

yapılacak muamelenin tahkikat neticesine taliki ile yerine Nazmi Ziya Bey'in 1200 kuruş maaşla atanması tensip kılındı.¹⁷⁷ 27 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti Aydın Vilâyeti'ne telgrafla bilgi vererek Nazmi Ziya Bey'in görevine başlama tarihinin bildirilmesi, harcırahının vilâyet husûsî bütçesinden ödenmesi gerektiğini emretti.¹⁷⁸ Nazmi Ziya Bey 7 Şubat 1914 tarihinde görevine başladı.¹⁷⁹ Maaşını 14 Mart 1914 tarihinden itibaren 1500 kuruş üzerinden aldı.¹⁸⁰ 12 Mart 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîni Müdürü Nazmi Ziya Bey İstanbul Vilâyeti Maârif Müfettişliği'ne tayin olunacağı için İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne Edirne Dârümuallimîni Müdürü olup daha önce İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'nde bulunmuş olan Ahmet Servet Bey'in tayin edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁸¹ Kısa süre sonra Nazmi Ziya Bey İstanbul Vilâyeti Tedrîsât-ı İbtidâîye Müfettişliği'ne tayin edildi. 24 Mart 1914 tarihinde yeni görevine başladı.¹⁸² 21 Mart 1914 tarihinde İzmir'deki görevinden ayrıldı. Aydın Vilâyeti 25 Mart 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîni Müdürü Nazmi Ziya Bey'in 1500 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla İstanbul Vilâyeti Tedrîsât-ı İbtidâîye Müfettişliği'ne tayin olunduğuna dair İstanbul Vilâyeti Vekâleti'nden telgrafla bilgi verildiğini, Nazmi Ziya Bey'in 21 Mart 1914 tarihinde müdürlük görevinden ayrıldığını bildirdi.¹⁸³ Maârif Nezâreti 11 Nisan 1914 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne, 25 Mart 1914 tarihli tahrirata cevap olarak, İstanbul Vilâyeti Maârif Müfettişliği'ne tayin olunan İzmir Dârümuallimîni Sâbık Müdürü Nazmi Ziya Bey'in görevinden ayrılışına dair gönderilen tahriratta maaşının 1500 kuruş olarak gösterildiğini, Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı gereğince dârümuallimîn müdürleri maaşının azamî 1400 kuruş olduğunu, kaydının tashih edilmesi ve Mart ayına ait sekiz günlük istihkakının belirtilen miktar üzerinden ödenmesi gerektiğini bildirdi.¹⁸⁴

26 Mart 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne 1400 kuruş maaşla Bursa Dârümuallimîni Müdürü İbrahim Edhem Nejad Bey tayin edildi.¹⁸⁵ Maârif Nezâreti 1 Nisan 1914 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne İzmir Dârümuallimîni Müdürü Nazmi Ziya Bey'in İstanbul Vilâyeti Maârif Müfettişliği'ne tayin edilmesi sebebiyle yerine 1400 kuruş maaşla Manastır ve Bursa

hasebiyle istihdam edilmesi gerektiğini bildirdi (COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 35).

¹⁷⁷ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 27.

¹⁷⁸ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 28.

¹⁷⁹ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 1.

¹⁸⁰ COA. MF. İBT. 493/8, 13 Nisan 1914/17 Ca 1332, lef 2.

¹⁸¹ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 13.

¹⁸² COA. MF. İBT. 515/4, 12 Eylül 1914/21 L 1332.

¹⁸³ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 9.

¹⁸⁴ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 12.

¹⁸⁵ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 4.

dârümuallimînlerinde başarılı hizmetleri görülen İbrahim Edhem Nejad Bey'in tayin edildiğini, vilâyetin 1914 yılı bütçesinde İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'ne 1500 kuruş maaş tahsis edildiğinin yapılan muhabere ile anlaşıldığını, Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı gereğince dârümuallimîn müdürlerine 1400 kuruştan fazla maaş tahsis edilemeyeceğini, 100 kuruşluk tahsisatın mevkûf tutulması, İbrahim Edhem Nejad Bey'in ilk maaşından 200 kuruş terakki aidatı kesilmesi, Bursa'dan İzmir'e kadar katedeceği mesafeye nazaran nizamen müstehak olduğu harcırahının alelusül vilâyet bütçesinden ödenmesi gerektiğini bildirdi.¹⁸⁶

7 Ocak 1914 tarihinde İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin işten el çektilmesi üzerine müdür muâvinliğine vekâleten Ahmet Servet Bey atandı. Ahmet Servet Bey İstanbul'da bulunduğu esnada Maârif Meclisi Ünye'de açılması arzu edilen Dârümuallimîn Müdürlüğü'ne tayinini kararlaştırdı. Ancak bu işe ait muamele kesin neticeye iktirân etmedi. Ahmet Servet Bey bir hafta sonra geri dönmek üzere Aydın Vilâyeti dâhilinde Salihli Kasabası'nda bulunan biraderini görmek için Salihli'ye gitti. O esnada İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği inhilal etti. Ünye'de açılacak dârümuallimînin bir sonraki ders yılından itibaren liva merkezinde açılmasına karar verildi. Bunun üzerine Ahmet Servet Bey'in İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'ne tayini gerçekleşti.¹⁸⁷ 19 Ocak 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvini Mehmet Eşref Efendi'nin memuriyetine devam etmesi uygun bulunmadığından hakkında yapılacak muamelenin tahkikat neticesine talikiyle azledilerek yerine Fransa'da Cleremon Dârülfünûnu'nda tahsilini tamamlayan Ahmet Servet Bey'in tayini tensip edildi.¹⁸⁸ 19 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti Aydın Vilâyeti'ne telgrafla İzmir Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'ne Ahmet Servet Bey'in tayin edildiğini, Salihli Kazası Tahrirat Kâtipliği'nde müstahdem biraderi nezdinde bulunduğundan celpedilerek görevine başlatılması gerektiğini bildirdi.¹⁸⁹ Aydın Maârif Müdürlüğü 31 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'nün, Ahmet Servet Bey'i Salihli'den celpettirerek 24 Ocak 1914 tarihinde görevine başlattığını bildirdi.¹⁹⁰ Böylece Mehmet Eşref Efendi¹⁹¹den sonra müdür

¹⁸⁶ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 7.

¹⁸⁷ COA. MF. İBT. 485/7, 25 Şubat 1914/29 Ra 1332, lef 3.

¹⁸⁸ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 23.

¹⁸⁹ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 24.

¹⁹⁰ COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 32.

¹⁹¹ Mehmet Eşref Efendi 1 Nisan 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne çektiği telgrafla boş olan Konya Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'ne tayin edilmek istediğini bildirdi. 4 Nisan 1914 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâîye Dâiresi Müdürlüğü Birinci Şubesi, Konya Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'ne daha önce başkasının tayin edildiğini ifade etti (COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 8). Mehmet Eşref Efendi 26 Nisan 1914 tarihli kararname ile Şam Dârümuallimîni Müdür Muâvinliği'ne tayin edildi (COA. MF. İBT. 496/78, 5 Mayıs 1914/9 C 1332, lef 12; COA. MF. İBT. 495/45, 26 Nisan 1914/30 Ca 1332).

muâvinliğine asaleten Ahmet Servet Bey atandı. Ahmet Servet Bey'in görevine başlaması üzerine Akif Efendi'nin müdür muâvinliği vekâleti sona erdi. Ahmet Servet Bey 6 Şubat 1914 tarihinde görevinden ayrıldı.

Maârif Nezâreti 22 Şubat 1914 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvini Ahmet Servet Bey'in terfien Edirne Dârülmualimîni Müdürlüğü'ne tayin edildiğini, yerine 18 Şubat 1914 tarihli kararname ile Çanakkale Sultânîsi İbtidâi Kısmı Muallim-i Evveli olup Fransa'nın Bizantion Dârülfünûnu'ndan mezun Mehmet Şükrü Bey'in atandığını, Çanakkale'den İzmir'e kadar olan harcırahının vilâyet husûsî bütçesinden ödenmesi, önceki memuriyeti maaşı 750 kuruş olduğuna nazaran maaş artış miktarının ilk maaşından kesilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁹² Böylece Ahmet Servet Bey'den sonra İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvinliği'ne Mehmet Şükrü Bey atandı.

İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvini Mehmet Şükrü Bey 29 Mart 1914 tarihli kararname ile Bitlis Dârülmualimîni Müdür Muâvinliği'ne 1100 kuruş maaşla Ahmet Fehmi Bey'in yerine naklen atandı.¹⁹³ 26 Mart 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvinliği'ne muhassas maaşla Bursa Ziraat ve İktisad-ı Zirâi Muallimi Ahmet Hamdi Bey terfien tayin edildi.¹⁹⁴ Maârif Nezâreti 1 Nisan 1914 tarihinde Aydın Vilâyeti'ne İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvinliği'ne muhassas 900 kuruş maaşla Bursa Dârülmualimîni Ziraat Muallimi Ahmet Hamdi Bey'in tefien tayin edildiğini, İzmir Dârülmualimîni Müdür Muâvini Mehmet Şükrü Bey'in 1100 kuruş maaşla Bitlis Dârülmualimîni Müdür Muâvinliği'ne naklen atandığını, Ahmet Hamdi Bey'in ilk maaşından 100 kuruş terakki aidatı kesilmesi, Bursa'dan İzmir'e kadar katedeceği mesafeye nazaran nizamen müstehak olduğu harcırahının alelusül vilâyet bütçesinden ödenmesi, Mehmet Şükrü Bey'in yeni memuriyet mahalline süratle gönderilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁹⁵

İzmit Dârülmualimîni'ne 30 Ekim 1913 tarihli kararname ile muallim-i evvel atanan Osman Suad Efendi kısa süre sonra istifa etti. Bu sebeple muallim-i evvelliğe 7 Ocak 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârülmualimîni Muallim-i Sânîsi Akif Efendi terfien atandı.¹⁹⁶

Konya Dârülmualimîni Muallimi Mehmet Ziya Efendi, Maârif Nezâreti'nin 1 Kasım 1913 tarihli emirnamesi ile Bursa Dârülmualimîni Muallim-i Râbilîği'ne atandı. Konya'dan Bursa'ya giderek görevine başladı. Ancak Dârülfünûn Edebiyat Şubesi'nden mezun Mehmet Ziya Efendi Mehmet Nuri Efendi'nin vefatı sebebiyle 19 Kasım 1913 tarihli kararname ile İzmir Dârülmualimîni Muallim-i Sâlisliği'ne

¹⁹² COA. MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332, lef 37, lef 38.

¹⁹³ COA. MF. İBT. 493/54, 15 Nisan 1914/19 Ca 1332, lef 1; COA. MF. İBT. 490/76, 1 Nisan 1914/5 Ca 1332, lef 4, lef 5.

¹⁹⁴ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 4.

¹⁹⁵ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 7.

¹⁹⁶ COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 5, lef 9.

terfien atandı.¹⁹⁷ Maârif Nezâreti 22 Kasım 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi.¹⁹⁸ Mehmet Ziya Efendi 26 Kasım 1913 tarihinde görevinden ayrılarak Bursa'dan İzmir'e gitti.¹⁹⁹ İzmir'de yeni görevine başladı. Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi 14 Aralık 1913 tarihinde Mehmet Ziya Efendi'nin Bursa'dan İzmir'e kadar katedeceği 60 saat mesafe için harcırahının saati beşer kuruştan 300 kuruş tuttuğunu belirterek 1913 yılı bütçesinin 35. faslının 3. maddesinden mahsup edilmesi, 300 kuruştan %5 tekâüd âidâtı olmak üzere 15 kuruşun kesilmesi ve mahsus hesabına irad kaydedilmesi, bakiyesine ait havalenamenin kendisine verilmek üzere Aydın Maârif Müdürlüğü'ne gönderilmesi hususlarının Maârif Muhâsbesi'ne havale edilmesi gerektiğini beyan etti.²⁰⁰ Mehmet Ziya Efendi 21 Mart 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği arzuhal ile Konya'dan Bursa'ya kadar olan hacırahı ile Konya'da müstehak olduğu bir aylık maaşını alamadığını, harcırahı ile bir aylık maaşının ödenmesi gerektiğini bildirdi.²⁰¹ Aydın Maârif Müdürlüğü 23 Mart 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne arzuhali gönderdi. 5 Nisan 1914 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi Müdürlüğü Birinci Şubesi Mehmet Ziya Efendi'nin Konya Dârülmualimîni İlâve Muallimliği'nde müstahdem iken 30 Ekim 1913 tarihli kararname ile Bursa Dârülmualimîni Muallim-i Râbilîği'ne atandığını, kısa süre sonra terfien İzmir Dârülmualimîni Muallim-i Sâlisliği'ne nakledildiğini belirterek arzuhali gereği yapılmak üzere Dördüncü Şube'ye havale etti.²⁰² Maârif Nezâreti 11 Nisan 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne Mehmet Ziya Efendi'nin müstehak olduğu bir aylık maaşının Konya Vilâyeti Bütçesi'nden, Konya-Bursa arası harcırahının Hüdavendigar Vilâyeti Bütçesi'nden ödenmesi, Konya ve Hüdavendigar maârif müdürlüklerine müracaat etmesi gerektiğini bildirdi.²⁰³ Muallim-i Sâlis Mehmet Ziya Efendi kısa süre sonra İzmir Dârülmualimîni'nde muallim-i sânilîğe terfi etti.

İzmir'de Husûsî Şark İdâdisi Ulûm-ı Tabîiye ve Zirâiye Muallimi Mehmet Necati Efendi 18 Ekim 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne takdim ettiği arzuhalde Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nden mezun olduğunu, Aydın Vilâyeti bağcılık haritasının Manisa Livası ile ilgili kısmını mükemmel surette tertip ettiğine dair tasdikname aldığını, İzmir'de Köylü Gazetesi'nde ziraat ile ilgili makaleler yazdığını, müsabaka ile İzmir Macar Ziraat Aletleri Şirketi'nde 1000 kuruş maaşla ziraat mühendisi olarak çalıştığını, görevi gereği Aydın Vilâyeti'nin zirâi durumunu tetkik için büyük bir kısmını köylerine kadar dolaştığını, daha önce Menba-yı Füyûzât İdâdisi'nde ve halen Şark İdâdisi'nde Ulûm-ı Tabîiye ve Zirâiye Muallimliği yaptığını,

¹⁹⁷ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 6.

¹⁹⁸ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 7.

¹⁹⁹ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 11.

²⁰⁰ COA. MF. İBT. 471/82, 14 Aralık 1913/15 M 1332, lef 1.

²⁰¹ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 2.

²⁰² COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 10.

²⁰³ COA. MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332, lef 11.

İzmir İdâdîsi'nde ve Halkalı'da ahlak notlarının aliyyülâdan aşağıya düşmediğini, meslekî kariyeri ile ilgili olarak belirttiği husûsların öncelik hakkı olması gerektiğini belirtti. İzmir Dârülmualimîni'ne Ziraat ve İktisad-i Zirâî Muallimi atanmak istediğini, Maârif Nezâreti'ne telgrafla talebinin iletilmesi gerektiğini ifade etti.²⁰⁴ Aydın Maârif Müdürlüğü 18 Ekim 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Mehmet Necati Efendi'nin arzuhalinin gönderildiğini, gereğinin yapılması ve netice hakkında bilgi verilmesi gerektiğini bildirdi.²⁰⁵ 22 Kasım 1913 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi Müdürlüğü Birinci Şubesi, şehadetname derecesi Mehmet Necati Efendi'ye tefevvük eden diğer birinin ilgili memuriyete atandığını belirtti.²⁰⁶ Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun Cevdet Efendi de 30 Ekim 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne telgrafla Aydın Vilâyeti'nin 7 Eylül 1913 tarihli inhasıyla hüviyetinin arz edildiğini, İzmir Dârülmualimîni Ziraat Muallimliği'ne tayin edilmek istediğini bildirdi. Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi Müdürlüğü Birinci Şubesi 20 Aralık 1913 tarihinde ilgili muallimliğe rüçhan hakkı sabit olan Mehmet Nuri Efendi'nin tayin edildiğini belirtti.²⁰⁷ Kısaca ilgili muallimlik için birden fazla talip çıktı. Ancak İzmir Dârülmualimîni İktisad-ı Zirâî Muallimliği'ne 30 Ekim 1913 tarihli kararname ile Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun Mehmet Nuri Efendi 800 kuruş maaşla atandı.

Aydın Maârif Müdürlüğü 30 Kasım 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârülmualimîni programında musikî dersinin haftalık dört saat müstakilen ve bir saat müctemien olmak üzere toplam beş saat olduğunu, nezâretten gönderilen kadroda musikî muallimliği maaşına 100 kuruş tahsis edildiğini, düşük maaşla mütehassıslarına müracaat edildiği halde talip çıkmadığını, İzmir'de teorik ve uygulamalı musikîde başarısı ile bilinen Mekteb-i Sanayi ve Mekteb-i Sultânî Musikî Muallimi İsmail Efendi'nin mektebin uzaklığına rağmen bir vatan hizmeti olmak üzere tahsisatının 200 kuruşa çıkarılması halinde kabul edebileceğini ifade ettiğini, resim dersi muallimliği maaşından 100 kuruşun musikî dersi muallimliğine aktarılmasının İzmir Dârülmualimîni Müdürlüğü'nden bildirildiğini, tahsisat aktarımı talebinin maslahata uygun olduğunu, icabının yapılarak bilgi verilmesi gerektiğini ifade etti.²⁰⁸ 9 Aralık 1913 tarihli kararname ile İzmir Dârülmualimîni'nin 1913 yılında teşkil edilen kadrosu gereğince resim dersine muhassas 300 kuruştan 100 kuruşun musikî muallimliği tahsisatına zam edilerek 200 kuruş maaşla Seyyar Musikî Muallimliği'ne Mekteb-i Sanayi ve Mekteb-i Sultânî Musikî Muallimi İsmail Efendi'nin tayini tensip kılındı.²⁰⁹ Maârif Nezâreti 14 Aralık 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne verdiği cevapta 100 kuruşluk tahsisatın transfer edilerek 200

²⁰⁴ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 4.

²⁰⁵ COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 2.

²⁰⁶ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 5.

²⁰⁷ COA. MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332, lef 3.

²⁰⁸ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 12.

²⁰⁹ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 13; COA. MF. İBT. 470/98, 9 Aralık 1913/10 M 1332, lef 1.

kuruş maaşla İsmail Efendi'nin tayininin uygun bulunduğunu, işe başlama tarihinin bildirilmesi gerektiğini ifade etti.²¹⁰ İsmail Efendi 7 Aralık 1913 tarihinde İzmir Dârülmualimîni'nde görevine başladı. Aydın Maârif Müdürlüğü Maârif Nezâreti'ne bilgi verdi.²¹¹

Aydın Maârif Müdürlüğü 27 Aralık 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne, İzmir Dârülmualimîni seyyar muallimliklerinden elişleri muallimliğine ihtisası sabit olan İzmir Dârülmualimîni Muallim-i Hâmisi Mehmet Murat Efendi'nin tayininin tensip kılındığını, uygun bulunması halinde gereğinin yapılmasının icap ettiğini ifade etti.²¹² 4 Ocak 1914 tarihli kararname ile İzmir Dârülmualimîni Elişleri Muallimliği'ne Muallim-i Hâmisi Mehmet Murat Efendi muhassas maaşla tayin edildi.²¹³ 8 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi. Mehmet Murat Efendi'nin görevine başlama tarihinin arz edilmesi gerektiğini bildirdi.²¹⁴ Aydın Maârif Müdürlüğü 18 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Mehmet Murat Efendi'nin 4 Aralık 1913 tarihinde görevine başladığını bildirdi.²¹⁵

İzmir Dârülmualimîni seyyar muallimliklerinden hüsn-i hatt muallimliği için ilan olunan müsabakaya İzmir Dârülmualimîni Muallim-i Evveli Mehmet Eşref Efendi, Tefeyyüz İbtidâî Mektebi Muallimi Nazmi Efendi, Yanya Sultânîsi Hüsn-i Hatt Muallimi Mehmet Rifat Efendi ve İzmir Sultânîsi Mülgâ Hüsn-i Hatt Muallimi ve Hattat Adil Efendi katıldı. Aydın Maârif Müdürlüğü 25 Aralık 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Adil Efendi'nin örnek elyazılarını gönderdi. Maârif Nezâreti'nden gereğini talep etti.²¹⁶ İzmir Dârülmualimîni Seyyar Hüsn-i Hatt Muallimliği'ne Maârif Nezâreti'nin 8 Ocak 1914 tarihli emirnamesi ve 200 kuruş maaşla Adil Efendi atandı. İzmir Sultânîsi Hatt Muallimi Adil Efendi 7 Aralık 1913 tarihinde İzmir Dârülmualimîni'nde görevine başladı.²¹⁷

Aydın Maârif Müdürlüğü 3 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârülmualimîni Resim Muallimliği'ne İzmir Mekteb-i Sultânîsi Resim Muallimi İlhami Efendi ile Bekir Sıdkı Efendi'nin talip olduğunu, İlhami Efendi'nin Mekteb-i Sultânî Resim Muallimliği müsabaka imtihanında başarılı olduğu gerekçesiyle İzmir Dârülmualimîni Resim Muallimliği için açılan müsabakaya katılmadığını, daha önce biri karakalem, diğeri yağlıboya olarak yaptığı resimlerden ikisini takdim ettiğini, ilgili resimlerle Bekir Sıdkı Efendi'nin İzmir Dârülmualimîni'nde Heyet-i Talimiye huzurunda suluboya ile yaptığı resmin postaya verilerek gönderildiğini, gereğinin yapılması gerektiğini bildirdi. Tedrîsât-ı İbtidâîye Dâiresi Müdürlüğü İkinci Şubesi 5

²¹⁰ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 15.

²¹¹ COA. MF. İBT. 493/8, 13 Nisan 1914/17 Ca 1332, lef 5.

²¹² COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 7.

²¹³ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 8.

²¹⁴ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 9.

²¹⁵ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 10, lef 11.

²¹⁶ COA. MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332, lef 13.

²¹⁷ COA. MF. İBT. 493/8, 13 Nisan 1914/17 Ca 1332, lef 3.

Ocak 1914 tarihinde resimlerin icap edenlerce tetkikiyle neticenin bildirilmesi hususunda Müze-i Hümayûn Müdürlüğü'ne tezkire yazılması gerektiğini ifade etti.²¹⁸ Üç adet resim 6 Ocak 1914 tarihinde Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğü'ne gönderildi. Hangisinin daha iyi olduğunun bildirilmesi istendi.²¹⁹ Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğü 13 Ocak 1914 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîni Resim Muallimliği'ne talip olan Bekir Sıdkı Efendi'nin eserinin gayet zayıf olduğunu, İlhami Efendi'nin iki eserinin birbiriyle nispet kabul etmez derecede farklı olduğunu, iki eserinin Heyet-i Mümeyyize huzurunda tersim ettirilmediğinin anlaşıldığını, bu durumun tereddüde sebep olduğunu, taliplerin Heyet-i Mümeyyize huzurunda aleusûl natürel bir modelden boyasız ve yalnız kara kalemle ibaret olmak üzere imtihanlarının yapılarak evrakının tasdikli olarak gönderilmesi hususunun lazım gelenlere emredilmesi gerektiğini bildirdi. Evrakın havale edildiği Tedrîsât-ı İbtidâiye İdâresi İkinci Şubesi 14 Ocak 1914 tarihinde İlhami Efendi'nin Maârif Meclisi huzurunda imtihan verdiğini, imtihan evrakının Müze-i Hümayûn Müdüriyet-i Umûmîyesi'nce tetkik edilerek tercih edildiğini, Bekir Sıdkı Efendi'nin eserinin zayıf olduğunu, tayini muamelesinin yapılması için İlhami Efendi'nin evrakının Birinci Şube'ye verilmesi gerektiğini beyan etti. Evrak aynı tarihte Birinci Şube'ye tevdi edildi.²²⁰ 17 Ocak 1914 tarihli emirname ile İzmir Dârümuallimîni Resim Muallimliği'ne İlhami Efendi atandı.²²¹ Maârif Nezâreti Aydın Maârif Müdürlüğü'nün 3 Ocak 1914 tarihli tahriratına 18 Ocak 1914 tarihinde cevap verdi. İzmir Dârümuallimîni Seyyar Resim Muallimliği'ne İlhami Efendi'nin atandığını, görevine başlama tarihinin bildirilmesi gerektiğini ifade etti.²²²

İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü 2 Aralık 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne, İzmir Dârümuallimîni'nde açık olan Terbiye-i Bedeniye Seyyar Muallimliği'ne talip olup istidanameleri gönderilen Orman Mühendisi Raif Nezihî Efendi, İzmir Dârümuallimîni'nde muallimîne ilaveten müstahdem Hüseyin Avni Efendi ve İzmir Dârümuallimîni Mubassırî Hasan Sabri Efendi'nin 1 Aralık 1913 tarihinde imtihanlarının yapıldığını, kendilerinden dersle ilgili genel mütalaa alındığını, bilâhîre Raif Nezihî Efendi ile Hüseyin Avni Efendi'nin bölük talimleri ve kumandalarıyla İsveç usûlü tabur başında ameliyat imtihanlarının yapıldığını, imtihan evrakı tetkik edildiğinde nazariyat itibarıyla Raif Nezihî Efendi'nin diğerlerine göre öne çıktığını, fakat ameliyat ve kumanda hususunda Hüseyin Avni Efendi'nin Raif Nezihî Efendi'ye üstün bulunduğunu, Raif Nezihî Efendi'nin hiç kumanda veremediğinin görüldüğünü, Maârif Nezâreti'nden gelen izahnamede intihap ve tayin hakkının Maârif Müdürlüğü'ne bırakıldığını, ilgili göreve takdim edilen evrakın

²¹⁸ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 16.

²¹⁹ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 17.

²²⁰ COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 2.

²²¹ COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 3.

²²² COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 4.

tefkikiyle birinin seçilerek görevine başlatılması gerektiğini bildirdi.²²³ Aydın Maârif Müdürlüğü 20 Aralık 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne İzmir Dârümuallimîni Terbiye-i Bedeniye Seyyar Muallimliği'ne talip olan Raif Nezihî Efendi, Hüseyin Avni Efendi ve Hasan Sabri Efendi'nin imtihan evrakının İzmir Dârümuallimîni Müdürlüğü'nden gönderildiğini, evrakın tefkikiyle gereğinin yapılarak netice hakkında bilgi verilmesinin icap ettiğini bildirdi. Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi Müdürlüğü İkinci Şubesi 5 Ocak 1914 tarihinde Hasan Sabri Efendi hariç diğer ikisinin imtihan evrakının, tetkik edilerek neticesi bildirilmek üzere Terbiye-i Bedeniye Müfettiş-i Umûmîsi Selim Sırrı Efendi'ye gönderilmesi gerektiğini belirtti. 12 Ocak 1914 tarihinde Selim Sırrı Efendi, Hüseyin Avni Efendi'nin diğerine nazaran daha uygun görüldüğünü belirtti.²²⁴ 17 Ocak 1914 tarihli emirname ile İzmir Dârümuallimîni Terbiye-i Bedeniye Seyyar Muallimliği'ne Hüseyin Avni Efendi atandı.²²⁵ Maârif Nezâreti 18 Ocak 1914 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne bilgi verdi. Hüseyin Avni Efendi'nin görevine başlama tarihinin bildirilmesi gerektiğini ifade etti.²²⁶

Eylül 1915 tarihi itibarıyla İzmir Dârümuallimîni Müdürü 1400 kuruş maaşla Osman Nuri Bey'di. Osman Nuri Bey'in bir önceki görevi Beyrut Dârümuallimîni Müdürlüğü idi. Müdür Muâvini 1100 kuruş maaşla Ahmet Hamdi Bey'di. Ahmet Hamdi Bey'in bir önceki görevi Bursa Dârümuallimîni Ziraat Muallimliği idi. Muallim-i Evvel 1000 kuruş maaşla Mehmet Akif Efendi'ydi. Mehmet Akif Efendi'nin bir önceki görevi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Sâniyeti idi. Muallim-i Sâni 900 kuruş maaşla Mehmet Ziya Efendi'ydi. Mehmet Ziya Efendi'nin bir önceki görevi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Sâlisliği idi. Muallim-i Sâlis 800 kuruş maaşla Salahaddin Efendi idi. Bir önceki görevi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Râbiliği'ydi. Muallim-i Râbi 700 kuruş maaşla Mehmet Murat Efendi idi. Bir önceki görevi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Hâmîsliği idi. Muallim-i Hâmîs 700 kuruş maaşla Hâfız Ahmet Hulusî Efendi idi. Bir önceki görevi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Hâmîsliği Vekâleti idi. Ziraat ve İktisad Muallimi 800 kuruş maaşla Mehmet Nuri Efendi idi. İzci Muallimi 700 kuruş maaşla Mehmet Nuri Efendi idi. Bu göreve 13 Eylül 1915 tarihinden itibaren atandı. Seyyar Hatt Muallimi 300 kuruş maaşla Adil Efendi idi. Adil Efendi İzmir Sultânîsi Hatt Muallimi'ydi. Seyyar Resim Muallimi 300 kuruş maaşla İlhamî Efendi'ydi. İlhamî Efendi İzmir Sultânîsi Resim Muallimi idi. Seyyar Musikî Muallimi 300 kuruş maaşla İsmail Efendi idi. Elišleri Muallimi 400 kuruş maaşla Mehmet Murat Efendi idi. Mehmet Murat Efendi İzmir Dârümuallimîni Muallim-i Râbisi idi. Terbiye-i Bedeniye Muallimi 300 kuruş maaşla Osman Nuri Efendi idi. Osman Nuri Efendi aynı zamanda Dârümuallimîn Müdürü'ydü. Kâtip 600 kuruş maaşla Hasan Basri Efendi idi. Aynı zamanda

²²³ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 11.

²²⁴ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 20.

²²⁵ COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 3.

²²⁶ COA. MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 4.

Dârümuallimîn Anbar Memuru olan Hasan Basri Efendi'nin maaşı 500 kuruştur. 700 kuruş maaşlı İlâve Muallimliği boştu.²²⁷

3.3. Tatbikât Mektebi

30 Ekim 1913 tarihli kararname ile İzmir Dârümuallimîni'ne bağlı Tatbikât Mektebi Muallim-i Evvelliği'ne İstanbul Dârümuallimîn-i İbtidâisi'nden âlâ derecede şadetname alarak mezun olan Ali Efendi 500 kuruş maaşla atandı. 1 Kasım 1913 tarihinde Ali Efendi'ye Tedrîsât-ı İbtidâiye İdâresi'nden *tebyîn-i hüviyeti* için vesika verildi.²²⁸ Selanik Dârümuallimîni'nden mezun olup Akmescid Muallim-i Evvelliği'nde bulunan Abdülkerim Efendi 450 kuruş maaşla muallim-i sâni tayin edildi. Üsküp Dârümuallimîni'nden mezun ve Üsküp Teşvikiye Mektebi Müdürü ve Muallim-i Evvel Osman Nuri Efendi 400 kuruş maaşla muallim-i sâlis atandı.²²⁹ Muallim-i Evvel Ali Efendi Eylül 1914 tarihinde silahaltına alındı. Bu sebeple muallim-i evvelliğe Dârümuallimîn-i Âliye talebesi olan Hilmi Efendi vekâleten atandı.²³⁰ Ali Efendi'ye atanmasını müteakip İstanbul-İzmir arasındaki 92 saatlik mesafe için 437 kuruş harcırah verildi.²³¹ Tedrîsât-ı İbtidâiye Dâiresi 5 Ekim 1913 tarihinde Muallim-i Sâni Abdülkerim Efendi'ye de İstanbul-İzmir arasındaki 92 saatlik mesafe için 437 kuruş harcırah verilmesi gerektiğini belirterek harcırahının Aydın Vilâyeti Defterdarlığı'na havale edilmesi hususunun Muhâsebe-i Maârif-i Umûmiye'ye tebliğ edilmesi gerektiğini ifade etti.²³²

Aydın Maârif Müdürlüğü 6 Kasım 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne, İzmir Dârümuallimîni yanında tesis edilecek Tatbikât Mektebi talim heyeti maaşları olan aylık 1350 kuruşun tahsisatı olmadığını, 1913 yılı için tanzim ve Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'çe tasdik edilerek tatbikine irade-i seniye çıkan vilâyet bütçesine İzmir Dârümuallimîni için sadece eski kadro maaşlarının ithal edildiğini, âhiren ilave edilen muallimler muhassasatı karşılığının bulunmadığını, zamların da vilâyet bütçesine ilavesinin mümkün olmadığını, 13 Mart 1914 tarihine kadar ilâve olunan muallimlerin aylık maaşları olan 1350 kuruşun ve zamların nereden, ne şekilde ödeneceğinin bilinemediğini ifade etti. Maârif Nezâreti'nden aylık 1350 kuruş ve zamlar için havalename verilecek ise süratle gönderilmesi, aksi takdirde ne şekilde hareket edileceği hususunda emir verilmesi gerektiğini bildirdi. İlâveten İzmir Dârümuallimîni şehirden hariç sırf Gayrimüslim ahalinin meskûn olduğu Bayraklı'da bulunduğu için Tatbikât Mektebi'nin Bayraklı'da açılması halinde talebe ve uygun bina bulunamayacağını, İzmir Dârümuallimîni'nden uzak mesafede bulunan şehir

²²⁷ COA. DH. UMVM. 7/21, 27 Eylül 1915/18 Za 1333, lef 1.

²²⁸ COA. MF. İBT. 462/98, 1 Kasım 1913/1 Z 1331, lef 1.

²²⁹ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 1; COA. MF. İBT. 463/40, 2 Kasım 1913/2 Z 1331, lef 1.

²³⁰ Ahenk Gazetesi, 5548, 29 Eylül 1914/16 Eylül 1330.

²³¹ COA. MF. İBT. 463/18, 2 Kasım 1913/2 Z 1331, lef 1.

²³² COA. MF. İBT. 464/18, 5 Ekim 1913/4 Za 1331, lef 1.

dâhilinde açılmasına karar verildiği takdirde bina kiralanmasının zarurî olduğunu, bu takdirde kira bedeli ve tesis masrafının nereden ödeneceğine dair bilgiye ihtiyaç olduğunu ifade etti.²³³ Maârif Nezâreti 22 Kasım 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne memleketin ibtidâî mekteplerine olan acil ihtiyacı dikkate alınarak ehil ve muktedir ibtidâî muallimi yetiştirilmesini temin etmek için dârülmualimînlerin ıslah edildiğini, muallimin kadrolarının genişletildiğini, 17 Kasım 1913 tarihli umûmî tahriratla da tebliğ edildiği üzere 13 Mart 1914 tarihine kadar yeni kadroların icap ettirdiği maaşlar ile maaş farklarına ait havalenamenin gönderilmek üzere olduğunu, 14 Mart 1914 tarihinden itibaren vilâyet bütçesinden ödenmelerinin kanun gereği bulunduğunu, Tatbikât Mektebi için talep edilen dört aylık bina kirası havalenamesi gönderilmek üzere uygun binanın acilen tedarik edilerek bilgi verilmesi ve bina kirasının da 13 Mart 1914 tarihinde itibaren vilâyet bütçesinden ödenmesi gerektiğini bildirdi.²³⁴

Abdülkerim Efendi 6 Kasım 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne çektiği telgrafta İzmir'e geldiğini, Tatbikât Mektebi'nin 1913 yılında açılmayacağını ifade edildiğini, ne yapması gerektiği hususunda bilgi verilmesini istediğini ifade etti.²³⁵ Maârif Nezâreti 16 Kasım 1913 tarihinde Aydın Maârif Müdürlüğü'ne Tatbikât Mektebi'nin 1913 yılında açılmayacağını ifade edildiğine dair Abdülkerim Efendi'den telgrafname alındığını, gönderilen kadroya göre Tatbikât Mektebi'nin acilen açılarak bilgi verilmesi gerektiğini bildirdi.²³⁶

Tatbikât Mektebi, Kasım 1913 tarihinde tadil ve tevsi edilen Namazgâh İbtidâî Mektebi'nde faaliyete geçti. Tayin edilen muallimler kısa sürede İzmir'e gelerek görevlerine başladı. Aydın Maârif Müdürlüğü 24 Kasım 1913 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bilgi vererek Tatbikât Mektebi'nde tedrisâta başlandığını bildirdi.²³⁷ Tatbikât Mektebi 1916 yılında binasızlık sebebiyle yine Namazgâh İbtidâî Mektebi'nin alt katında yalnız ulâ birinci ve ikinci, mutavassıt birinci sınıfları ile hizmet vermekte idi.²³⁸

Eylül 1915 tarihinde Tatbikât Mektebi Muallim-i Evveli 500 kuruş maaşla Ali Efendi, Muallim-i Sânisî 450 kuruş maaşla Abdülkerim Efendi ve Muallim-i Sâlisî 400 kuruş maaşla Osman Nuri Efendi idi.²³⁹

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok modern eğitim kurumu açıldı. Geleneksel eğitim kurumları yanında açılan modern eğitim kurumları çeşitli

²³³ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 5.

²³⁴ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 6.

²³⁵ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 3.

²³⁶ COA. MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332, lef 4.

²³⁷ COA. MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332, lef 10.

²³⁸ COA. MF. MKT. 1230/25, 29 Eylül 1917/12 Z 1335, lef 1.

²³⁹ COA. DH. UMVM. 7/21, 27 Eylül 1915/18 Za 1333, lef 1.

sorunlarla karşılaştı. Finansman ve beşerî sermaye modern eğitim kurumlarının karşılaştığı başlıca sorunlardı. Osmanlı Devleti beşerî sermaye sorununu çözmek için çeşitli teşebbüslerde bulundu. Bu süreçte ara çözümler de üretildi. Modern eğitim kurumlarının ihtiyaç duyduğu muallim ihtiyacını karşılamak amacıyla mektepler açıldı. 1848 yılında İstanbul'da Dârümuallimîn-i Rüşdî, 1868 yılında yine İstanbul'da Dârümuallimîn-i İbtidâî tedrisata başladı. 1880'li yıllardan itibaren taşrada ibtidâî mekteplerinin sayısında artış yaşanmaya başlandı. Teşkil edilen liva ve kaza maârif komsiyonları ibtidâî mekteplerinin açılmasında ve idâresinde mahallî imkânlarla önemli işlevler gördü. Kaza ve nahiye merkezlerinde, hatta köylerde ibtidâî mektepleri hızla arttı. Erkek ve az sayıda da olsa kız ibtidâî mekteplerinin karşılaştığı temel sorunlardan biri olan muallim ihtiyacını karşılamak amacıyla vilâyet merkezlerinde dârümuallimîn-i ibdiaîler açıldı. Mahallî imkânlarla ve mülkî idârecilerin öncülüğünde açılan dârümuallimîn-i ibtidâîlerden biri İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi idi.

İzmir Dârümuallimîn-i İbtidâîsi 1874 yılında açıldı. 1909 yılına kadar esas itibarıyla tek muallim ile idâre edilen mektepte tahsil süresi iki yıldır. 1902 yılından itibaren mektepte fahrî muallimler de görev yaptı. Talebesine atmışar kuruş maaş verilen mektep için maârif bütçesinden 1888 yılından itibaren 14400 kuruş tahsisat ayrıldı. 1909 yılında mektep yeniden teşkil edildi. Talim ve idâre heyeti oluşturuldu. Öğretim süresi üç yıla çıkarıldı. 150 talebe alınmasına karar verildi. Müfredata yeni dersler ilave edildi. 1913 yılında tekrar ıslah edilen mektepte talim ve idâre heyeti yine genişletildi. Öğrenim süresi dört yıla çıkarılan mektebe bağlı bir de tatbikât mektebi açıldı.

İzmir Dârümuallimînî'nin verdiği mezunlar, muallim ihtiyacı dikkate alındığında son derece sınırlıydı. Bununla birlikte mektep, öğretmen yetiştirme tecrübemizin önemli bir tarihsel örneğini teşkil etti.

Kaynaklar

Maârif Sâlnâmeleri

- 1898-1899/H.1316 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1. Sene, Dârülhilâfetalıyye, Matbaa-ı Âmire, 1316.
- 1900-1901/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 3. Sene, Dârülhilâfetalıyye, Matbaa-ı Âmire, 1318.
- 1901-1902/H.1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 4. Sene, Dârülhilâfetalıyye, Matbaa-ı Âmire, 1319.
- 1903-1904/H.1321 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 6. Sene, Dârülhilâfetalıyye, Asır Matbaası, 1321.

Aydın Vilâyeti Sâlnâmeleri

- 1881-1882/H.1299 Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, Defa 4.
- 1889-1890/M.1305 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 11.
- 1890-1891/M.1306 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 12.
- 1894-1895/H.1312 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 15.
- 1895-1896/H.1313 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 16, Vilâyet Matbaası.
- 1896-1897/H.1314 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 17, Vilâyet Matbaası.
- 1897-1898/H.1315 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 18, Vilâyet Matbaası.
- 1898-1899/H.1316 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 19, Vilâyet Matbaası.
- 1899-1900/H.1317 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 20, Vilâyet Matbaası.
- 1902-1903/H.1320 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 22, Vilâyet Matbaası.
- 1905-1906/H.1323 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 24, Vilâyet Matbaası.
- 1908-1909/H.1326 Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 25, Vilâyet Matbaası.

Gazeteler

- Ahenk Gazetesi, 4035, 22 Ekim 1909/9 Teşrîn-i Evvel 1325.
- Ahenk Gazetesi, 4074, 7 Aralık 1909/24 Teşrîn-i Sâni 1325.
- Ahenk Gazetesi, 4352, 8 Kasım 1910/5 Za 1328.
- Ahenk Gazetesi, 4361, 18 Kasım 1910/15 Za 1328.
- Ahenk Gazetesi, 4414, 23 Ocak 1911/22 M 1329.
- Ahenk Gazetesi, 4446, 5 Mart 1911/4 Ra 1329.
- Ahenk Gazetesi, 4482, 13 Nisan 1911/13 R 1329.
- Ahenk Gazetesi, 4501, 5 Mayıs 1911/6 Ca 1329.
- Ahenk Gazetesi, 4516, 23 Mayıs 1911/24 Ca 1329.
- Ahenk Gazetesi, 4532, 12 Haziran 1911/14 C 1329.

- Ahenk Gazetesi, 4547, 29 Haziran 1911/2 B 1329.
Ahenk Gazetesi, 4556, 10 Temmuz 1911/13 B 1329.
Ahenk Gazetesi, 4595, 25 Ağustos 1911/29 Ş 1329.
Ahenk Gazetesi, 4921, 20 Eylül 1912/8 L 1330.
Ahenk Gazetesi, 5548, 29 Eylül 1914/16 Eylül 1330.
Ahenk Gazetesi, 5594, 15 Kasım 1914/2 Teşrin-i Sâni 1330.
İttihad Gazetesi, 196-338, 25 Ekim 1909/10 L 1327.
İttihad Gazetesi, 220-362, 13 Ocak 1910/1 M 1328.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî Belgeleri

DH. MKT. 2629/46, 12 Ekim 1908/16 N 1326.

Dâhiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri

DH. UMVM. 7/21, 27 Eylül 1915/18 Za 1333.

1255-1309 Yılları İrâdeleri, Dâhiliye

İrade. Dâhiliye. 47401, 10 Mart 1874/21 M 1291.

İrade. Dâhiliye. 85351, 27 Haziran 1888/17 L 1305.

İrade. Dâhiliye. 94771, 20 Aralık 1890/8 Ca 1308.

Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı İbtidâiye Belgeleri

MF. İBT. 112/36, 17 Şubat 1902/9 Za 1319.

MF. İBT. 119/147, 3 Haziran 1902/25 S 1320.

MF. İBT. 12/88, 23 Eylül 1879/6 L 1296.

MF. İBT. 13/72, 18 Kasım 1879/3 Z 1296.

MF. İBT. 143/97, 20 Ocak 1904/2 Za 1321.

MF. İBT. 148/57, 26 Temmuz 1904/13 Ca 1322.

MF. İBT. 17/33, 11 Nisan 1884/14 C 1301.

MF. İBT. 179/76, 6 Ağustos 1906/15 C 1324.

MF. İBT. 192/77, 2 Temmuz 1907/21 Ca 1325.

MF. İBT. 22/78, 8 Aralık 1888/4 R 1306.

MF. İBT. 243/88, 14 Eylül 1909/28 Ş 1327.

MF. İBT. 247/72, 23 Ekim 1909/8 L 1327.

MF. İBT. 289/60, 10 Kasım 1910/7 Za 1328.

MF. İBT. 300/53, 1 Şubat 1911/1 S 1329.

MF. İBT. 300/56, 1 Şubat 1911/1 S 1329.

MF. İBT. 310/71, 29 Mart 1911/28 Ra 1329.

- MF. İBT. 313/5, 5 Nisan 1911/5 R 1329.
MF. İBT. 339/78, 23 Eylül 1911/29 N 1329.
MF. İBT. 34/53, 6 Aralık 1893/27 Ca 1311.
MF. İBT. 340/45, 29 Eylül 1911/5 L 1329.
MF. İBT. 345/10, 25 Ekim 1911/2 Za 1329.
MF. İBT. 357/11, 17 Ocak 1912/27 M 1330.
MF. İBT. 372/76, 11 Mayıs 1912/24 Ca 1330.
MF. İBT. 378/42, 15 Haziran 1912/29 C 1330.
MF. İBT. 397/78, 16 Ekim 1912/5 Za 1330.
MF. İBT. 418/51, 19 Mart 1913/10 R 1331.
MF. İBT. 423/73, 16 Nisan 1913/9 Ca 1331.
MF. İBT. 438/35, 2 Temmuz 1913/27 B 1331.
MF. İBT. 462/98, 1 Kasım 1913/1 Z 1331.
MF. İBT. 463/18, 2 Kasım 1913/2 Z 1331.
MF. İBT. 463/40, 2 Kasım 1913/2 Z 1331.
MF. İBT. 464/18, 5 Ekim 1913/4 Za 1331.
MF. İBT. 469/24, 30 Kasım 1913/1 M 1332.
MF. İBT. 470/98, 9 Aralık 1913/10 M 1332.
MF. İBT. 471/82, 14 Aralık 1913/15 M 1332.
MF. İBT. 476/49, 8 Ocak 1914/10 S 1332.
MF. İBT. 477/63, 14 Ocak 1914/16 S 1332.
MF. İBT. 480/38, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332.
MF. İBT. 480/54, 31 Ocak 1914/4 Ra 1332.
MF. İBT. 485/7, 25 Şubat 1914/29 Ra 1332.
MF. İBT. 488/41, 18 Mart 1914/20 R 1332.
MF. İBT. 490/76, 1 Nisan 1914/5 Ca 1332.
MF. İBT. 492/55, 11 Nisan 1914/15 Ca 1332.
MF. İBT. 493/54, 15 Nisan 1914/19 Ca 1332.
MF. İBT. 493/8, 13 Nisan 1914/17 Ca 1332.
MF. İBT. 495/45, 26 Nisan 1914/30 Ca 1332.
MF. İBT. 496/78, 5 Mayıs 1914/9 C 1332.
MF. İBT. 496/81, 5 Mayıs 1914/9 C 1332.
MF. İBT. 497/5, 7 Mayıs 1914/11 C 1332.
MF. İBT. 497/79, 12 Mayıs 1914/16 C 1332.
MF. İBT. 515/4, 12 Eylül 1914/21 L 1332.

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri

- MF. MKT. 1010/43, 30 Temmuz 1907/19 C 1325.
MF. MKT. 108/117, 11 Mayıs 1889/11 N 1306.
MF. MKT. 1096/13, 27 Ocak 1909/5 M 1327.
MF. MKT. 1230/25, 29 Eylül 1917/12 Z 1335.
MF. MKT. 221/59, 3 Eylül 1894/2 Ra 1312.
MF. MKT. 256/8, 12 Nisan 1895/16 L 1312.
MF. MKT. 267/1, 8 Haziran 1895/14 Z 1312.
MF. MKT. 273/22, 12 Temmuz 1895/19 M 1313.
MF. MKT. 308/5, 27 Mart 1896/12 L 1313.
MF. MKT. 318/51, 9 Haziran 1896/27 Z 1313.
MF. MKT. 321/1, 19 Haziran 1896/8 M 1314.
MF. MKT. 382/40, 14 Ocak 1898/20 Ş 1315.
MF. MKT. 440/64, 28 Mart 1899/16 Za 1316.
MF. MKT. 595/9, 12 Aralık 1901/1 N 1319.
MF. MKT. 610/41, 27 Şubat 1902/19 Za 1319.
MF. MKT. 687/6, 19 Şubat 1903/21 Za 1320.
MF. MKT. 808/40, 8 Ekim 1904/28 B 1322.
MF. MKT. 814/33, 5 Kasım 1904/26 Ş 1322.
MF. MKT. 841/27, 25 Mart 1905/18 M 1323.
MF. MKT. 843/60, 3 Nisan 1905/27 M 1323.
MF. MKT. 849/5, 24 Nisan 1905/18 S 1323.
MF. MKT. 849/9, 25 Nisan 1905/19 S 1323.
MF. MKT. 893/1, 7 Kasım 1905/9 N 1323.
MF. MKT. 916/32, 11 Mart 1906/15 M 1324.
MF. MKT. 918/21, 19 Mart 1906/23 M 1324.
MF. MKT. 922/42, 11 Nisan 1906/16 S 1324.

Mevzuat

- 4 Temmuz 1869/24 Ca 1286 Tarihli Ma'ârif-i Umûmiye Nizâmname'si, *Düstur*, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, 184-219.

Literatür

- Altınova, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2010.

- Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştîye Mektepleri”, *Türkler*, 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 64-93.
- Erdoğan, Teyfur, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1, 1996, s. 183-247.
- Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.
- Gelişli, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, 15, Ankara 2002, s. 45-63.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338.
- Özcan, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 441-474.
- Özeçoğlu, Halil, *Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı, Doktora Tezi, İzmir 2009.
- Öztürk, Cemil, “Dârülmualimîn”, *TDVİA*, 8, 1993, s. 551-552.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitim Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- Yetişgin, Mehmet - Dumanoglu, Sevim Ceylan, “Osmanlı Dârülmualimîn Mektebi: Maraş Dârülmualimîni”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (4), 2017, s. 1083-1100.

ESKİ İLE YENİ ARASINDA: 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İZMİR'DE OSMANLI MAARİFİ

Ebubekir Keklik*

Giriş

XIX. yüzyıl Batı'da temel eğitimin kiteselleştiği ve laikleştiği bir dönemdir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'nın yönetici elitleri ve eğitimcileri, okulun benzer duyguları paylaşan, ortak değerler sistemine mensup bir ulus inşa etmekteki önemi üzerinde dururlar.¹ Bununla birlikte Batı'da eğitimin tam anlamıyla devletin kontrolüne girmesi, zorunlu ve parasız hâle gelmesi ancak XIX. yüzyılın sonlarında mümkün olabilmıştır. Batı'nın önde gelen sanayi ülkelerinde eğitim-öğretim işlerini organize edecek merkezî idare birimleri de yine söz konusu yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulabilmıştır.²

Kitlesel eğitim düşüncesinin ortaya çıkışı sanayileşmenin ve ona paralel olarak ortaya çıkan şehirleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak doğdu. Sanayi devrimi, Batı dünyasının zenginliğini büyük ölçüde artırdı; temizlik, sağlık, konfor standartlarında önemli gelişmeler sağladı. Sanayi devriminin başlangıç aşamalarında, fabrika işçilerinin yeni sanayi şehirlerinde kalabalık topluluklar oluşturması ve eski şehirlerin hızla gelişmesi/genişlemesi, şüphesiz geleneksel kurumların başa çıkamadıkları toplumsal sorunlar yaratmıştı.³ Bunun bir sonucu olarak Avrupa'da nüfus hızla arttı. Artan nüfusun merkezî idâreleri zorlayıcı bir faktör olduğu bilinmektedir. Modern, kitlesel eğitimin ortaya çıkışını bu gelişmelerden bağımsız düşünmek, neredeyse, mümkün değildir. Üstelik modernleşme devlet-toplum ilişkisinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Örneğin geleneksel toplumlarda vergi, adalet ve can güvenliği için verilirken, modern dönemde işlev ve içerik değiştirmiştir. Bu dönemde devletten vergi karşılığında hizmet bekleyen bir anlayış gelişmiştir. Dolayısıyla

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı-Türkiye, ebubekirkeklik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7982-8980

¹ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2011, s.16; Batı medeniyetinin, ilkçağlardan yirminci yüzyılın başına kadar, önde gelen düşünürlerinin eğitim görüşleri için ayrıca bakınız: Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 1991, s.50-59.

² Mehmet Ö. Alkan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler: Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.127.

³ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çeviren: Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.655; benzer bir değerlendirme için bakınız: Serge Latouche, *Dünyanın Batılılaşması*, (Çeviren: Temel Keşoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s.84.

devletler merkezi bütçelerine eğitim, sağlık, yol, sosyal güvenlik ve belediye hizmetleri gibi kamu harcamalarına ilişkin ilaveler yapmak zorunda kalmıştır.⁴

Eğitimi merkezi bir düzene bağlamak düşüncesinin temel hareket noktası, halkın devlete bağlılığını artırmak, merkezi idarenin değerlerini benimsemiş bir toplum inşa etmektir. Batı aydınlanmasının önde gelen düşünürleri okulun merkezin değerlerini benimsemiş iyi yurttaş yetiştirmekteki önemini ve bu anlamda devletin eğitim alanında üstlenmesi gereken rolü vurgulamışlardır.⁵ Örneğin Fransız ansiklopedistlerinden Denis Diderot⁶ 1774-75'te Rus hükümeti için hazırladığı bir eğitim reformu planında okulların nitelikli birey ve yurttaş yetiştirmekteki işlevinden önemle bahseder. Diderot'a göre okulun görevi "*hükümdara gayretli ve sadık tebaalar, asillere faydalı vatandaşlar, toplum için bilgili, namuslu ve mümkün olduğu kadar sevimli unsurlar, ailelere iyi koca ve babalar; devlete düşünen büyük zekâlar, dine vicdanlı ve sulhsever hizmetçiler sağlamak*"tır. Louis-Rene de Caradeux de la Chalotais ise 1763'te parlamentoya sunduğu raporda devletin vatandaşların eğitimini üstlenmesi ve eğitimin temel amacının devlet yurttaşlığı eğitimi olması gerektiğini söyler.⁷

Eğitim, devlete vatandaş hazırlamak görevini üstlenince, o zaman eğitimin devletin yasalarına bağlı olması da bir zorunluluk hâline gelecektir.⁸ Alman eğitimci, Basedow'a⁹ göre de, devletin mutluluğu ve güvenliği, halkın mutluluğu ile orantılı bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bunun en güvenilir aracını eğitim teşkil eder. Genel refah ve kamunun mutluluğu için, halkın ahlakî esastan aydınlanması, en etkili pedagojik vasıtayı teşkil eder. Ona göre, kamu okulları bütün çocuklara açık olmalı ve okullar kiliseden bağımsız kılınmalıdır. 1770'te yayınladığı *Ailelerin ve Milletlerin Anne Babaları İçin Metod Kitabı*'nda (*Das Methodenbuch für Vater und Mütter der Familien und Völker*) eğitimin amacını "çocukları, herkes için faydalı, yurtsever ve mutlu bir hayata hazırlamak" olarak açıklar.¹⁰

Klasik Osmanlı düzeninde, devletin tebaaya genel eğitim vermek gibi bir düşüncesi yoktu. En azından böyle bir merkezi yapılanmanın varlığından söz edilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nda da eğitimin merkezi bir idareye bağlanması ve eğitimi organize edecek bir bakanlık (nezaret) kurulması Batı ülkeleriyle aynı

⁴ Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk İslam Sentezi," *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek* içinde, (Derleyen Ferdan Ergüt), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.58.

⁵ Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde...*, s.13.

⁶ Denis Diderot (1713-1784), Fransız yazar ve filozof. Aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerinden biridir.

⁷ Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde...*, s.13.

⁸ Kemal Aykaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi DTCE Yayınları, Ankara 1972, s.183.

⁹ Johann Bernhard Basedow (1724-1790), Alman eğitimci.

¹⁰ Aykaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, s.197; Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982, s.90.

dönemde ve Batı etkisiyle ortaya çıkmıştır. Eğitimi kiteselleştirerek merkezî bir idareye bağlamak düşüncesinin temel hareket noktasını, halkın devlete bağlılığını artırmak, genişleyen bürokratik ihtiyaçlar için iyi yetişmiş memur talebini karşılamak ve bunlardan çok daha önemlisi bu yolla devletin kurtarılabileceğine duyulan yaygın inanç oluşturmaktadır. Arzu edilen şey ortak idealler etrafında toplanmış, devlete ve hanedana bağlı yeni bir Osmanlı tipidir. Bu düşüncelerden hareketle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı vilayetlerinde modern eğitim kurumları tesis edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1869'da yayımlanan, Osmanlı eğitim tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitimin kiteselleşmesi ve modern eğitim kurumlarının taşraya yayılması açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Bu nizamname ile Osmanlı taşrasındaki eğitim teşkilatı yeniden ele alınmış, vilayetlerde de sağlam bir eğitim örgütlenmesi öngörülmüştür.

Osmanlı Eğitim Sisteminin Yeniden Tanzimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda da eğitimin merkezî bir idâreye bağlanması ve eğitim işlerini organize edecek bir bakanlık kurulması Batı ülkeleriyle aynı dönemde ve büyük oranda Batı etkisiyle ortaya çıkmıştır.¹¹ Ancak Osmanlı eğitiminin modernleşmesini, en azından, XVIII. yüzyılın sonlarından veya hiç olmazsa II. Mahmud döneminden başlatmak bir gelenek hâline gelmiştir.¹²

Osmanlı'da eğitimin modernleştirilmesi, geleneksel mekteplerin ıslah edilerek belli bir düzene sokulması, esasen Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan bir düşüncedir; ancak Tanzimat'ı hazırlayan fikrî hazırlık döneminin çok daha erken bir tarihte başladığı açıktır. Sonuçta Osmanlı modernleşmesi durup dururken ortaya çıkan bir şey değildir; temelde Batı'da olup bitenlerden etkilenen, Batı tarafından zorlanan, Batı orduları, endüstrisi, ticareti, bilim ve sanatı tarafından icbâr edilen bir âciliyetin ürünüdür. Bu âciliyet, Osmanlı modernleşmesini kaçınılmaz olarak pragmatik bir hüviyete bürümüş, Osmanlı idârecilerinin/aydınlarının zihniyetini de bu yönde şekillendirmiştir. İmparatorluğun sonuna kadar Osmanlı modernleşmesinin “katalizörü” “memleketi kurtarmak” düşüncesi olmuştur. Bu çok uluslu, çok dinli “memleket” yeni bir çağda eski usullerle idare edilerek varlığını sürdürmeyeceğine göre yeni şartlara uygun yeni tarz bir nizam inşâ etmek gerekecektir. İlk modernleşme hamlelerinden başlayarak Osmanlı modernleşmesinin dinamiklerini belirleyen temel düşünce imparatorluğu mümkün olduğu kadar az kayıpla selâmete çıkarmaktır

Osmanlı devletinde, Tanzimat dönemine kadar düzenli ve merkezî bir eğitim sistemi mevcut değildi. Eğitim de tıpkı adliye işleri gibi ulemanın kontrolündeydi.

¹¹ Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri”, s.127.

¹² Bu konuda bakınız: Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964; Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016; Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, Ankara 1992.

Tanzimat'tan sonra Maarif ve Adliye nezaretleri tarafından yürütülen işler klasik Osmanlı düzeninde ulema tarafından yürütülüyor ve denetleniyordu. Ancak bu denetimi, modernleşme döneminde ortaya çıkan merkezî kontrol mekanizmasıyla karıştırmamak gerekir; zira klasik eğitim düzeninde eğitimin temel istikametini belirleyen şey, gelenek ve bu geleneğin bir sonucu olarak mektep kurucularının eğilimleriydi.

Klasik Osmanlı eğitiminin temelini sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturuyordu. Sıbyan mektepleriyle medreseler arasında bir ara eğitim kurumu mevcut değildi. Sıbyan mektepleri bir nevi ilköğretim kurumları iken medreseler yüksek öğretim kurumlarıydı. Sıbyan mektebiyle eğitim hayatına başlayan bir çocuk arzu ederse bir medreseye devam edebilirdi. Sıbyan mekteplerinin merkezî idare tarafından belirlenmiş bir programı yoktu. Bu mektepler için öğretmen yetiştirmek düşüncesi ise pek akla gelen bir şey değildi.¹³

Sıbyan mektebi hocaları çoğunlukla az çok medrese eğitimi görmüş kimselerdi ve genellikle mektebin bitişindeki cami veya mescidin imamı ya da müezziniydi. Bu hocalar için belirlenmiş bir maaş sisteminden bahsetmek de mümkün değildir. Genellikle sıbyan mektebi hocalarının ne kadar maaş alacağına mektebin kurucusu olan kişi karar veriyordu. Sıbyan mekteplerinin masrafları vakıflar tarafından karşılandığı için mektep hocasının ne kadar maaş alacağı vakfiyede yazılırdı.¹⁴ Bununla beraber sıbyan mektebi hocaları öğrencilerden de haftalık belli miktarda para alırlardı.¹⁵ Öğrencilerin mektebin ısıtılması için, aynı olarak, mektebe odun, kömür getirmeleri de gelenekselleşmişti. Osmanlı eğitiminin sıbyan mekteplerinden sonraki aşaması olan medreseye gelince, burada da sıbyan mekteplerine benzer bir yapılanma vardı. Medrese de esas itibarıyla bir vakıf kurumuydu. Medreselerin işleyişi, mali kaynakları ve denetlenmesi vakıf kuralları içinde yapılırdı.¹⁶

¹³Medreselerde Fatih Sultan Mehmet dönemi dışında, sıbyan mekteplerine muallim yetiştirmek için ayrı bir program olmadığı biliniyor. Sultan Mehmet, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde sıbyan mekteplerinde muallim olacaklar için genel medrese programlarından farklı bir program uygulanmasını istemiştir. Bu programda, *Âdâb-ı mubâhase ve Usûl-i tedris* derslerine yer verilirken, diğer medrese programlarında yer alan *Fıkâh* derslerine yer verilmiyordu. Bakınız: Cemil Öztürk, Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.1; Muallim Cevdet, "Dârülmuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Hazırlayan: Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s.497- 533.

¹⁴ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, s.7.

¹⁵ Süleyman Edip Balkır, *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul 1968, s.3

¹⁶ Mehmet İpşirli, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s.330; Osmanlı medreseleriyle ilgili ayrıca bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988; M. Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.463-467.

Sıbyan mektepleri çocuklara, öncelikle, *Kur'an ve ilm-i hâl* öğretilen tek odalı mekânlardı. *Mahalle mektebi* ve *Taş mektep* de denilen sıbyan mekteplerinin öncelikli amacı çocuklara temel dinî bilgiler vermektir. Bu mekteplerin belli bir programı olmadığı gibi, mektebe başlama yaşı da yoktur; ancak çocukları dört yaşında mahalle mektebine başlatmak gelenek haline gelmişti.¹⁷ Kız ve erkek çocukların beraberce devam ettikleri sıbyan mektepleri bulunduğu gibi yalnız kızlara ve erkeklere mahsus mektepler de vardı. Ancak sıbyan mekteplerinde okutulan dersler mektebin şehirde veya köyde olmasına göre değiştiği gibi, yukarıda da ifade edildiği gibi, vakfiye şartlarına veya hocanın tercihine göre de değişiklik gösteriyordu. Namaz surelerini düzgün okuyabilmek veya Kur'anın tamamını ya da bir kısmını ezberlemek bir çocuğun sıbyan mektebini tamamlaması için yeterli sayılıyordu.¹⁸

Sıbyan mekteplerinde yazı konusuna ise genellikle hiç önem verilmiyordu. Yazmayı öğrenmek isteyen çocuklar, özel olarak ders almak mecburiyetindeydi.¹⁹ İmparatorluğun son dönemlerine âit sıbyan mektebi hâtıralarında bile, bu mekteplerin okuma-yazma konusunda yetersiz kaldıklarına dair oldukça geniş bir külliyat mevcuttur. Nitekim ilk modern Osmanlı sivil mekteplerinin ortaya çıkması da tam olarak bununla bağlantılıdır. Başlangıçta yeni kurulan askeri okullara sıbyan mekteplerinden çıkan çocuklar alınıyordu. Ancak sıbyan mekteplerinde çocuklara temel okuma yazma becerisi bile kazandırılmadığı için askeri okullarda işe en başından başlanmak zorunda kalınıyordu.²⁰ Bu durum askeri okullardaki eğitim seviyesinin arzu edilen noktaya gelmesini engelliyor, zaman kaybına sebep oluyordu. Hâlbuki ordunun subay ihtiyacı zaman kaybına tahammül edilemeyecek vaziyetteydi. Bu, ilkin sıbyan mektepleri konusunun yeniden ele alınmasını, bu konuda arzu edilen sonucun elde edilemeyeceği anlaşılınca askeri okullara kaynak sağlayacak yeni tarz okullar tesis edilmesini kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirdi.²¹

Söz konusu geleneksel eğitim anlayışı yüzyıllarca Müslüman doğunun temel eğitim ihtiyacını karşıladı ve kendi geleneği içinde neredeyse hiç tartışılmadan yakın çağlara kadar varlığını devam ettirdi. Sorun, bu geleneksel eğitim sisteminin kendisinden çok değişen dünyanın yeni bir eğitim anlayışını zorlamasındaydı; bir meydan okumaydı bu. Asıl mesele geleneksel eğitim kurumlarının bu meydan okumaya cevap verememiş olmasıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Batı'da eğitim düşüncesinin değişimini zorlayan faktörler Osmanlı'da mevcut değildi. Ne büyük

¹⁷Bu konuda bakınız: Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk yıl*, Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1987, s.9-13; Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim, Siyasî ve Edebi Hâtıralarım*, İstanbul 1973, s.23-27.

¹⁸*Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri, Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler*, Hazırlayanlar: İsmail Kara-Ali Birinci, Dergâh Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s.12.

¹⁹Balıkhanlı Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.16-18.

²⁰ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.383.

²¹ Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", s.89.

sanayi şehirleri ne de şehirleşmenin ve sanayileşmenin doğurduğu zorlayıcı etkenler vardı. Büyük çoğunluğu köylü olan Osmanlı İslam toplumunun eğitimin yeniden tanzimi konusunda herhangi bir talebi de yoktu.

Klasik Osmanlı eğitim kurumlarının değişimi, Batı'da olduğu gibi içerden bir zorlamanın sonucu olarak değil, Batıda olup bitenlerin etkisiyle ortaya çıktı. Batı karşısında zayıf düşüldüğü fikri Osmanlıları, Batının öncelikle askerî konulardaki üstünlük sebeplerini araştırmaya, kendi ordusunu Batılı ordular tarzında yeniden tanzim etmeye zorladı. Askeri alanda yapılan reform çalışmaları ister istemez başka alanlara da sirayet edecekti. Modern bir askeri teşkilat için bütün devlet aygıtının modernleştirilmesi gerekiyordu. Öncelikle sağlam bir mali yapı ve vergi sistemi kurulmalıydı, sağlam bir mali yapı ve vergi sistemi bunları idare edecek iyi yetişmiş bir bürokratik kadro ile mümkündü. Ayrıca yeni sistemi yönlendirecek gelişmiş adli bir nizama ihtiyaç vardı.²² Bütün bunlar ancak iyi işleyen ve ihtiyaca cevap verebilecek bir eğitim anlayışıyla/sistemiyle mümkün olabilirdi. Bunun için eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Fakat bu nasıl olacaktı? Devletin hukuk nizamı, geleneksel eğitim tarzı, toplumun alışkanlıkları ve tutucu çevrelerin muhtemel direnci büyük bir engeldi. Eğitim sisteminin yeni bir anlayışla yapılandırılması çalışmalarının, beraberinde yeni problemleri doğurması da kaçınılmazdı. Bu problemlerin başında öğretmen meselesi ve finans konuları geliyordu. Ayrıca devletin hukuk nizamını ve yönetim anlayışını da bu doğrultuda değiştirmek lazımdı. Gelenekçi toplumu ve bürokrasiyi buna ikna etmek hiç kolay olmayacaktı.

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan modernleşme çalışmalarının en önemli adımı 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlanmasıdır. Bu nizamname Osmanlı eğitim tarihinde bir dönüm noktasıdır. Fransız eğitim sisteminin etkisi altında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, merkezde ve vilayetlerde genel eğitimi sağlam bir düzene sokmayı hedefleyen ilk kapsamlı metindir.²³

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin temel amacı, ilköğretimi mecburi hâle getirmek ve köylere kadar yaymaktır. Bu okullar merkezden idare edilecekti ve söz konusu okulların öğretmenleri Darülmüallimin mezunlarından oluşacaktı. Öğretmenlere yeteri kadar maaş bağlanacak ve maaşların zamanında ödenmesine özen gösterilecekti. Okulların programına dinî bilgilerin yanısıra dünyevî dersler de konulacaktı.²⁴

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, esas olarak, ilköğretimde mecburiyet, genel okulların derecelere ayrılması, eğitim-öğretim yöntemlerinin yeni bir düzene konulması, öğretmenlerin bilgilerini artıracak ve maddi rahatlarını sağlayacak tedbirlerin araştırılması, eğitimin merkez teşkilatının genişletilmesi ve taşra

²² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, Ekim 2010, s.27.

²³ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.116.

²⁴ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s.86.

teşkilatının kurulması, öğrencileri teşvik edecek kaide ve usullerin konulması, eğitim ödeneği olarak halktan belli bir miktar para alınmasına karar verilmesi gibi birtakım yenilikler getiriyordu²⁵

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’de Osmanlı Maarifine Dair Bazı Tespitler

1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanınca derhal uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak maarif örgütlenmesinin henüz yeterli olmaması ve pek çok mâlî imkânsızlık sebebiyle Nizamname bütün vilayetlerde aynı anda uygulanamamıştır.

Örneğin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’yle vilayet merkezlerinde açılması kararlaştırılan idadi mektepleri hem finans kaynaklarının darlığı hem de yeterli öğretmen bulunamaması sebebiyle hemen açılmadı. Maarif Nezaretî’nin 1873-74 eğitim-öğretim yılı başlarında İstanbul’da ilk sivil idadinin açılması için gerekli hazırlıkların yapılması yönünde bir komisyon kurduğu bilinmektedir. Komisyon, imparatorluk genelinde idadilerin açılmasının gerekli olduğunu ancak bunun hemen mümkün olamayacağını belirterek, şimdilik İstanbul’da örnek bir idadinin açılmasını kararlaştırdı.²⁶ 1875’e kadar İstanbul’da bile ancak dört-beş idadi açılabilirdi. İlk taşra idadisi ise 1875’te Mora Yenişehir’inde açıldı.²⁷

İdadiler konusunda asıl önemli gelişme II. Abdülhamid döneminde görüldü. İdadilerin sayısı bu dönemde arttı ve idadi binâlarına ayrı bir önem verildi.²⁸ Ayrıca idadilerin taşrada yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla vilayet gelirlerinden bir kısmı *bisse-i maarif* adıyla bu okulların masraflarına ayrıldı. Hisse-i maarifin ihdâsıyla, yeterli olmasa bile bir finans kaynağına kavuşan idadilerin sayısı taşrada hızla artmıştır. Vilayet merkezlerinde açılan ve gündüzlü eğitim veren idadiler, köy çocuklarının da bu okullara gidebilmesini sağlamak amacıyla daha sonra yatılı eğitim veren okullara dönüştürüldü.²⁹

İzmir idadi mektebinin de bu dönemde açılması düşünülmüş ancak yeterli öğrenci bulunamadığı için teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. İzmir İdadisininin 1876’da

²⁵ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi metni için bakınız, *Düstur, I. Tertip*, C.II, Matbaa-i Âmire, 1289, s.184-219; tam metin Transkripsiyonu için bakınız, Kazım Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Menzurat*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1982, s.165-197; Nizamnamenin bir özeti için bakınız, Sadrettin Celâl Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.450-461.

²⁶ Cemil Öztürk, “İdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.464-466.

²⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 115; Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 130.

²⁸ Bu konuda bakınız. Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim-*, (Çeviren, Pelin Sıral) İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

²⁹ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s.131.

Karantina semtinde bulunan ve inşası 18 bin liraya mal olan günümüzde Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi olarak faaliyet yürüten binada açılması planlanmış fakat plan gerçekleşmeyince bina 1891’de İzmir Sanayi Mektebi’ne devredilmiştir.³⁰

İzmir İdadisi nihayet 1886 temmuzunda vilayet konağına bitişik bir binada açılmıştır. İzmir İdadisi başlangıçta diğer bütün vilayet merkezlerindeki idadiler gibi beş yıllık olarak eğitim-öğretime başlamıştır. Aydın vilayet salnamesinde idadiyle ilgili yapılan açıklamaya göre öğrenci sayısı sadece ilk üç yıl için yeterli görülmüş, dördüncü ve beşinci sınıflar açılmamıştır. Öte yandan birinci sınıf öğrencilerinin sayısı fazla olduğundan, birinci sınıflar iki şubeye ayrılmıştır. Ayrıca açıklamada idadi programının usul-i cedide uygun olduğu söylenmektedir.³¹

İdadinin ilk yılında toplam 163 öğrenci olduğu görülmektedir. Öğrencilerin kaçının müslim kaçının gayrimüslim olduğuna dair herhangi bir açıklama yoktur. Birinci sene öğrencilerine okutulacak dersler Arapça, Farsça, lisan-ı Osmanî, Fransızca, Osmanlı tarihi, coğrafya, hesap, hendese, hüsn-i hat ve resimdir. Birinci şubenin her bir dersine farklı öğretmenler girerken ikinci şubede birkaç dersin aynı öğretmen tarafından verildiği görülmektedir. Birinci şubede sadece Mehmet Said Bey’in coğrafya ve hesap dersine girdiği görülürken, ikinci şubede resim ve Fransızca dışındaki bütün derslere Hafız Sabri Efendi’nin girdiği görülmektedir.³²

Birinci sınıflar için on, ikinci sınıflar için on bir ve üçüncü sınıflar için on iki ders bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü sınıfların ders programı hemen hemen birinci sınıfların ders programıyla aynıdır. İkinci sınıfların ders programında Tarih-i Osmanî yerine tarih-i umûmî; hüsn-i hat yerine de mebadî-i tarih-i tabii dersi gelmiştir. Üçüncü sınıfların ders programına ise yine Tarih-i Osmanî yerine tarih-i umûmî; hüsn-i hat yerine tarih-i tabii, mebadî-i hikmet-i tabiiye ve tabakat-ı arz dersleri eklenmiştir. Okulun iki mubassarı ve iki hademesi bulunduğu görülmektedir.³³

1886’da kısıtlı imkânlarla açılan İzmir idadi mektebinin yaklaşık 15 yıl sonra, XIX. yüzyılın son yılında, beş yıllık idadilerin yedi yıla çıkarılmasının da bir sonucu olarak, rüştiye şubesiyle birlikte yedi yıllık büyük bir okula dönüştüğü görülmektedir. 1886’da müdür dışında idarecisi bulunmayan okulun idare heyeti 1899 itibarıyla müdür, tabip, müdür-i sâni, muavin-i evvel, muavin-i sâni, muavin-i sâlis, tahrirat ve muhasebe kâtibî olmak üzere yedi kişiden oluşmaktadır. Okulun öğretmen sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Bununla birlikte bazı öğretmenlerin birkaç derse birden girdikleri görülmektedir. Okulun ayrıca bir de satın alma komisyonu

³⁰ Melih Tinal, “İzmir Mekteb-i İdadisi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1998, Cilt 3, Sayı 8, s.350.

³¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303/1886, 9. Def’a, s.62.

³² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303/1886, 9. Def’a, s.60.

³³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303/1886, 9. Def’a, s.60-62.

bulunmaktadır. Okulun memur kadrosu imam da dâhil depo ve erzak memuru, üç mubassır, aşçıbaşı, hastane hademesi olmak üzere yedi kişiden oluşmaktadır.³⁴

1898 itibariyle idadinin mevcudu 189'u yatılı olmak üzere müslim ve gayrimüslim 360 öğrenciden oluşmaktadır. Okulun rüştiye şubesine gelince burada da 253 öğrenci bulunmaktadır. Rüştiye şubesinin yatılı kısmı yoktur.³⁵

1316/1898 *Maarif Salnamesi'ne* göre, İzmir idadisinin 1313-14/1895-96 eğitim-öğretim yılında 270'i Müslüman 53'ü gayrimüslim olmak üzere toplam 323 öğrencisi olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin 160'ı yatılıdır. Yatılı öğrencilerin 23'ü gayrimüslim 137'si ise Müslüman öğrencilerden oluşmaktadır. İdadilerin yatılı kısımlarının paralı olduğu bilinmektedir; fakat bu okullara parasız öğrenci de kabul edilmiştir. Örneğin söz konusu eğitim-öğretim yılında İzmir idadisinde 59'u Müslüman 8'i gayrimüslim olmak üzere toplam 67 ücretsiz öğrenci vardır. Okulun rüştiye kısmındaki öğrenci sayısı ise 195'tir. İdadilerin rüştiye kısımları yatılı olmadığı ve buralara gayrimüslim öğrenci alınmadığı için İzmir idadisinin rüştiye şubesinde hiç gayrimüslim ve yatılı öğrenci bulunmamaktadır. Okulun idadi kısmında okutulan dersler Türkçe, Fransızca, Rumca, Arapça, Farsça, inşa, kitâbet, edebiyat ve ahlak, ulum-ı diniye, hıfzıssıhha, kozmografya, müsellesat, makine, cebir, malumat-ı nafia, servet, hüsn-i hat, usul defteri ve hesap, coğrafya, ulum-ı diniye, kimya, hendese, resim, ilm-i mevalid, hikmet ve kavanin'dir. Rüştiye şubesinin dersleri ise şunlardır: Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, tarih, malumat-ı nafia, coğrafya, ulum-ı diniye, hüsn-i hat, hesap, hendese ve resim.³⁶

1317/1899 *Maarif Salnamesi'ne* göre 1314-15/1896-97 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısının 360'a çıktığı görülmektedir. Bu öğrencilerin 292'si Müslüman 68'i gayrimüslimdir. Gayrimüslim yatılı öğrencilerin sayısı 29'dur ve bunların 21 ücretli 8'i ücretsiz olarak eğitim görmektedir. Müslüman öğrencilerin ise 56'sı ücretsiz 104'ü ücretli olmak üzere toplam 160'ı yatılıdır. Rüştiye şubesinde 252 öğrenci bulunmaktadır. İdadi şubesinin dersleri Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Arapça, inşa, kitâbet, edebiyat ve ahlak, ulum-ı diniye, hıfzıssıhha, müsellesat, cebir, malumat-ı nafia, servet, hüsn-i hat, usul defteri, hesap, coğrafya, kavanin, ulum-ı diniye, kimya, hendese, resim, mevalid-i hikmet-i tabiiye, heyet, tarih'tir. Bu ders yılının rüştiye programına sadece "kavaid-i osmani" dersinin eklendiği görülmektedir; onun dışında derslerin bir önceki yıla aynı olduğu görülmektedir.³⁷

1318/1900 *Maarif Salnamesi'ne* göre 1315-16/1897-1898 eğitim-öğretim yılında okulun mevcudu 418'i idadi 270'i rüştiye şubesinde olmak üzere 688'dir. İdadi

³⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317/1886, 20. DePa, s.93-95.

³⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317/1886, 20. DePa, s.95-96.

³⁶ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1316, s.874-876.

³⁷ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1317, s.974-977.

kısımındaki öğrencilerin 338'i Müslüman 80'i gayrimüslimdir. Toplam 190 yatılı öğrencinin 65'i ücretsiz olarak okumaktadır.³⁸

1319/1901 *Maarif Salnamesi*'nde 1316-17/1898-99 eğitim-öğretim yılı itibariyle İzmir idadisinde rüştiye şubesi de dahil 729 öğrenci bulunduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin 450'si idadi kısmındadır. İdadideki 450 öğrencinin de 76'sı gayrimüslim, 202'si yatılı, yatılı öğrencilerin ise 71'i ücretsizdir. Burada dikkat çeken bir husus gayrimüslim öğrencilerin ayrıntılı dökümü ile yekûnunun birbirini tutmamasıdır.³⁹ Bu sebeple hatanın yekûn hesabında yapıldığı düşünülerek ayrıntılı dökümler esas alındı. Belirtmek gerekir ki bu tür hesap hatalarına ve verilerdeki çelişkilere Osmanlı istatistiklerinin birçoğunda rastlanmaktadır.

1321 *Maarif Salnamesi*'ne göre XIX. yüzyılın sonunda yani 1318-1319/1900-1901 eğitim-öğretim yılı itibariyle İzmir idadisinde 513'ü idadi kısmında 370'i rüştiye şubesinde olmak üzere 883 öğrenci bulunmaktadır. Bu durum idadi öğrencilerinin sayısının okulun ilk açıldığı yıl olan 1886'ya göre yaklaşık iki buçuk kat arttığını göstermektedir. Elimizdeki son *Maarif Salnamesi*'ne göre İzmir idadisinde 68 gayrimüslim öğrenci vardır. Yatılı 202 öğrencinin sadece 19'u gayrimüslimdir ve gayrimüslim yatılı öğrencilerin 2'si ücretsizdir. Müslüman öğrencilerin ise 67'sinin ücretsiz olduğu görülmektedir. Ders programlarında ise önemli bir değişiklik olduğu söylenemez.⁴⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi, taşradaki Osmanlı maarifini ilk defa ele alan ve düzenleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, rüştiyeler de ele alınmıştır. Buna göre, beş yüz haneden fazla olan kasabalarda birer rüştiye açılacaktı ve rüştiyelerin her türlü masrafı vilayetlerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktı. Halkının tamamı Müslüman olan kasabalarda Müslüman çocukları, halkı tamamen Hristiyan olan yerlerde ise Hristiyan çocukları için rüştiyeler açılacaktı. Nüfusun karışık olduğu yerlere gelince, buralarda yüz haneden fazla olan her cemaat için bir rüştiye açılacaktı. Rüştiye mezunları yapılan imtihan sonucunda bir üst okul olan idadilere kabul edilecekti.

İzmir'de ilk rüştiye mektebi 1858'de açılmıştır.⁴¹ 1879 tarihli Aydın vilayet salnamesine göre İzmir'de açılan bu ilk rüştiye mektebi dört sınıflıdır. Okulda toplam 125 öğrenci, üç öğretmen ve bir bevvap (kapıcı/hizmetli) bulunmaktadır.⁴² 1880 ve 1881 tarihli vilayet salnamelerinde ise İzmir rüştiye mektebinin öğrenci sayısı belirtilmemiştir.⁴³

³⁸ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1318, s.1084-1086.

³⁹ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1319, s.387-389.

⁴⁰ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1321, s.351-553.

⁴¹ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.138.

⁴² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296/1879, 1. Def'a, s.65.

⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1297/1880, 2. Def'a, *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298/1881, 3. Def'a.

1882 tarihli Aydın vilayet salnamesine göre ise, İzmir'deki rüştiye mekteplerinin beşe çıktığı görülür. Bunlar İzmir Rüştiye Mektebi, rüştiye seviyesinde olduğu anlaşılan Tilkilik'te Teshiliye Mektebi, Hacı Mahmud cami-i şerifi mahallesinde Hamidiye Mektebi, İki Çeşmelik Mektebi ve Namazgâh'ta Mecidiye Mektebi adıyla kızlar için açılmış olan inas rüştiye mektebidir. Ayrıca İzmir'de bir de ıslahane açıldığı söz konusu salnameden anlaşılmaktadır. Öte yandan Darülhuffaz isimli bir mektep kaydedilmiş olmakla birlikte, bu mekteple ilgili muallimi dışında herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴⁴ Bu mekteplerin 1883 tarihli Aydın vilayet salnamesinde de aynen kaydedildiği görülmektedir.⁴⁵

Vilayetin 1884 tarihli salnamesindeki kayıtlara göre İzmir sancağının kazalarında da rüştiyeler açıldığı görülmektedir. Rüştiye mektebi açılan bu kazalar Urla, Foça-i Cedid, Bergama, Bayındır ve Tire'dir. Bu kazalarda ayrıca usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapması planlanan birer de iptidai mektebi açılmıştır. Aynı salnameye göre Façeteyn ve Seydiköy'de de birer iptidai mektebi açılmıştır.⁴⁶

1885'e gelindiğinde İzmir'deki rüştiye mekteplerinin sayısının 6'ya yükseldiği görülür.⁴⁷ Rüştiye mekteplerinin sayısı ile birlikte rüştiyelerdeki öğretmen kadrosu da artmıştır. Kuşadası, Çeşme ve Ödemiş kazalarında da birer rüştiye mektebi açılmıştır. Ayrıca söz konusu kazalarda birer de iptidai mektebi açıldığı görülmektedir. Öte yandan Nif nahiyesinde de bir adet iptidai mektebi açılmıştır.⁴⁸

1898 itibarıyla İzmir sancağında rüştiye mektebi bulunan yerler şunlardır: Akhisar, Seferihisar, Urla, Menemen, Foça-i Atik, Foça-i Cedid, Tire, Bayındır, Kuşadası, Çeşme, Bergama, Ayazmend, Ödemiş, Birgi, Bozdoğan ve Çine. Tire, Kuşadası, Çeşme, Bergama ve Ödemiş rüştiyelerinde üç, diğerlerinde iki muallim bulunmaktadır. Söz konusu rüştiye mekteplerinin her birinin bir hizmetlisi vardır.⁴⁹ 1899'da ise bunlara ilaveten yeni rüştiye mektepleri açıldığı görülür. Bunlar, Gilas, İnebad, Söke, Karacasu, Karapınar, Nazilli, Yenipazar, Atça, Buldan ve Çal rüştiye mektepleridir.⁵⁰

⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299/1882, 4. Def'a, s.99-100.

⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300/1883, 5. Def'a, s.99-100.

⁴⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301/1884, 6. Def'a.

⁴⁷ Birinci Mekteb-i Rüştiye, İkinci Mekteb-i Rüştiye, Tilkilik'te Teshiliye Mektebi, Kemeraltı civarında Hamidiye Mektebi, Namazgâh'da Namazgâh Mektebi ve Namazgâh'da İnas Mektebi.

⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302/1885, 7. Def'a; bu bilgiler 1886 ve 1888'de de aynen mevcuttur: *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302/1886, 8. Def'a; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303/1886, 9. Def'a; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304/1888, 10. Def'a.

⁴⁹ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1316, s.879-883.

⁵⁰ *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1317, s.981-985.

1883 tarihli Aydın vilayet salnamesinden İzmir’de ilk iptidaiye mektebinin 1290/1873 tarihinde açıldığını öğreniyoruz.

XIX. yüzyılın sonu itibarıyla İzmir sancağında usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapan iptidai mekteplerinin sayısında dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir. Bu artışın sebebi hem idadi mektebi bulunan yerlerdeki rüştiyelerin iptidai mektebine çevrilmesi hem de yeni iptidai mektepleri açılmasıdır. 1898-1899 tarihli Aydın vilayet salnamelerine göre usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapan kız ve erkek iptidai mektepleri şunlardır: Hamidiye Mektebi, Memduhiye Mektebi, Hafız Süleyman Efendi Mektebi, Teshiliye Mektebi, Namazgâh Mektebi, Terakki İnas Mektebi (Hacı İshak Sokağı’nda), Mecidiye İnas Mektebi (Namazgâh civarında), Selimiye İnas Mektebi (Değirmen Dağı’nda), Gayret Zükur Mektebi (Tire Kapısı civarında), Gayret İnas Mektebi, Hamidiye Mektebi (Karantinada vaki), Sahiliye Mektebi (Karataş civarında), Feyziye Mektebi, Değirmendağı Mektebi, Hamidiye Mekteb-i İptidaisi. Bunların dışında İzmir’de bir de 50 öğrencili inas rüştiye mektebi bulunmaktadır. Bu okulun üç kadın öğretmeni ve bir kadın hizmetlisi olduğu görülmektedir.⁵¹

Bununla birlikte İzmir sancağı dahilinde bulunan bütün iptidai mekteplerinin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Hem bunlarla ilgili yeteri kadar kayıt tutulmamıştır hem de eldeki kayıtlar birbirini tutmaz mahiyettedir. Üstelik usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapıldığı söylenen pek çok iptidai mektebinin gerçekte sıbyan mektebi binalarında ve mahalle imamları tarafından yine eski usule göre eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı eğitim-öğretim tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak kabul edilen 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre, ilkokulların (sıbyan ve iptidai mektepleri) inşaat ve tamir masrafları -tıpkı öğretmen maaşları gibi- halka bırakılıyordu.⁵² Ortaöğretim kurumlarının birinci aşaması sayılabilecek rüştiye ve idadilerin inşaat masrafları ve öğretmen maaşları ise vilayet maarif idareleri sandığından karşılanacaktı.⁵³ Sultanî (lise) mekteplerinin inşaat masrafları ise “*taraf-ı saltanat-ı seniyye*”den yani devlet bütçesinden karşılanacaktı.⁵⁴ İlköğretim kurumlarının her türlü masrafının halka bırakılmış olması bu okulların gelişimi konusunda halkın ilgi ve desteğini çok önemli hale getirmekteydi. Özellikle imparatorluğun Müslüman ahali hem eğitim-öğretim faaliyetlerine genel olarak ilgisizdi hem de mevcut okulların masraflarını karşılayacak ve yeni okullar inşa edebilecek malî imkanlardan yoksundu. Bu sebeple -başta ilköğretim kurumları olmak üzere- modern eğitim-öğretim kurumlarının ülke genelinde yaygınlaşması son dönem Osmanlı

⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1898, Def’a 19. s.96-100; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1899, Def’a 20. s.96-100-98.

⁵² Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 4. madde.

⁵³ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 28. ve 35. madde.

⁵⁴ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 43. madde.

idarecilerinin arzu ettiği seviyelere ulaşamamış, bu durum sonraki dönem Türk idarecilerinin de en temel sorunlarından biri olmaya devam etmiştir.⁵⁵

⁵⁵İlköğretimin finansmanının halka bırakılması hem yeni okul binası inşa edilmesini zorlaştırıyor hem de öğretmen maaşlarının zamanında ödenmesinde gecikmelere yol açıyordu. İlköğretim okullarının gelirleri çok kısıtlı olduğu için öğretmen maaşları çok yetersiz kalıyor, bu da öğretmenlerin geçimlerini sağlamasını imkânsız hale getiriyordu. Örneğin 1873 tarihli bir belgeden, İzmir’de bulunan on beş sıbyan mektebinin varidatının yetersiz geldiği, bu sebeple muallimlerinin geçinemediği ve imamlık-müezzinlik gibi ek işler yapmak zorunda kaldıkları ve öğrencilerin eğitimiyle yeteri kadar ilgilenemedikleri anlaşılmaktadır. BOA. ŞD. 205/65.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

- Salname-i Maarif-i Umumiye, 1316.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1319.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1321.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296/1879, 1. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1297/1880, 2. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298/1881, 3. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299/1882, 4. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300/1883, 5. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301/1884, 6. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302/1885, 7. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302/1886, 8. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303/1886, 9. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304/1888, 10. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316/1898, 19. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317/1889, 20. Def'a.
“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, Düstur, I. Tertip, C.II, Matbaa-i Âmire, 1289, s.184-219.

Telif ve Tetkik Eserler

- Alkan, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk İslam Sentezi”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek* içinde, (Derleyen Ferdan Ergut) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.57-85.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler, Halil İnalcık, Şevket Pamuk) T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.125-145.
- Antel, Sadrettin Celâl, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.450-461.
- Aykaç, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1972.
- Balkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

- Balkır, Süleyman Edip, *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul 1968.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973.
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982.
- Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri, Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler*, (Hazırlayanlar: İsmail Kara-Ali Birinci) Dergâh Yayınları, İstanbul, Haziran 2005.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim-* (Çeviren, Pelin Sıral) İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- İpşirli, Mehmet, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.327-333.
- Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, Ankara 1992.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Latouche, Serge, *Dünyanın Batılılaşması*, (Çeviren: Temel Keşoğlu) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, (Çeviren: Alâeddin Şenel) İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Hazırlayan: Mustafa Gündüz) Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s.497- 533.
- Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyülü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özalp, Kazım, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1982.
- Öztürk, Cemil, "İdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.464-466.
- _____, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tinal, Melih, "İzmir Mekteb-i İdadisi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1998, Cilt 3, Sayı 8, s.349-357.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

- Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırkıyl*, (Hazırlayan: Şemsettin Kutlu) İnkılâp Yayınları, İstanbul 1987.
- Üstel, Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2011.
- Yaltkaya, M. Şerafettin, “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.463-467.
- Tozan, Murat, “Bir Sağlık Kenti Olarak Antik Smyrna” *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II*, (Ed: Burak Yolaçan-Gözde Şakar-Akın Ersoy), İzmir 2017, s. 243-253.

İZMİR ALMAN ERKEK OKULUNUN FAALİYETLERİ 1893-1918

Erkan Dağlı*
M. Önder Duran**

Giriş

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ikili ilişkileri askeri, siyasi, ticari ve kültürel alanlarda yapılan antlaşmalarla üst düzeye çıkmıştır. Osmanlı Devletindeki kültürel ve sosyal müesseseler inşasına önem veren Almanlar, belirli bölgelerde nüfuzlarını artırmak istemişlerdir. Alman nüfusunun farklı bölgelerde yaşamaya başladığı önemli merkezlerden birisi de İzmir olmuştur. Bu kapsam Osmanlı coğrafyasında Rum, Ermeni, Avusturya, İtalyan ve Amerikan mekteplerinin yanı sıra Alman okulları açılmıştır. İzmir'de Alman varlığının yoğunlaşması 1857'de ilk Alman konsolosluğunun inşa edilmesine dayanmaktadır. Konsolosluk etrafında Lutheryan cemaate yönelik kilisenin faaliyetlerine başlamasından sonra ticaret ve yardımlaşma dernekleri de tesis edilmiştir.

Bu bağlamda “Deutschtum” Almanlık kavramı etrafında Berlin merkezli çalışmalar yürüten Alman bürokrat ve aydınlar ticari bir merkez olan İzmir'de yaşayan Lutheryan cemaatinin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak adına 1893 yılında İzmir Alman Lisesi (Deutsche Knabenschule Smyrna) kurulması çalışmalarına başlamıştır. Alman coğrafyasının dışındaki Almanların yabancılaşmasını okul kurarak önleme çalışmaları İstanbul, Eskişehir, Edirne ve İzmir'de kurmuş oldukları okulların çalışmaları Alman yetkililer tarafından raporlandırılmıştır.

İzmir'de 1893'ten 1918 yılına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden İzmir Alman Erkek Lisesi bünyesinde çok sayıda öğrencinin yetişmesi sağlanmıştır. Öğrencileri arasında Alman, Rum, Ermeni gayrimüslimlerin yanı sıra Türk öğrencilerde eğitim görmüştür.¹ Kurumsallaşma süreci, ders müfredatı, ders notları, resmi yazışmaların Almanya arşivlerinden elde edilen bilgiler ışığında İzmir Alman Lisesi'nin tarihi süreci ve kültürel değeri ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Alman Okulları

Osmanlı Devleti, 1856 yılında ilan ettiği Islahat Fermanı ile her milletin belli şartlar altında okul açmasına izin vermiştir. Osmanlı topraklarında verilen bu izin ile 19. yüzyıldan itibaren gayrimüslimler tarafından açılan cemaat okullarının sayıları

* Öğretim Görevlisi Dr., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Müdürlüğü, erkandagli@akdeniz.edu.tr

** Dr. Uşak Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü onder.duran@usak.edu.tr

¹ İlhan Pınar, İzmir Yazıları Kent ve Tarih, İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Pirıştına Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2012, s. 75-76.

artmış, yabancı okullarda da hızlı bir artış olmuştur. Avrupa devletleri, Osmanlı toprakları üzerinde okul açmak için önemli çaba sarf etmişler, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkı yanlarına çekebilmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu devletlerden biri olan Almanya da 1888 yılından sonra Bağdat Demiryolları yapımını üstlenmesi ile Osmanlı'dan önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Böylelikle seçtikleri bölgelerde çıkarları konusunda ihtiyaç duyacağı kişileri yetiştirmek için okul, eytamhane (yetimhane), hastane gibi kurumlar açmaya başlamıştır. Hristiyan misyonerler, nüfuzlarını arttırmak için yetimhanelerle yakından ilgilenmiştir. Osmanlı ülkesindeki birçok vilayette yabancı devletler ve himayelerindeki azınlık gruplar tarafından misyonerlik amaçlı yetimhaneler açılmıştır. Almanya da bunlardan biridir. Doğu Anadolu ve Suriye dışındaki Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan Alman okulları, genellikle Alman demiryolu çalışanlarının, tüccarlarının ve konsolosluk memurlarının çocuklarının eğitimi için açılmış okullardır. Bu okullar, Osmanlı tebaası Hristiyanların mezhebini değiştirmeye yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır.²

Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerde yerel halka din, dil, gelenek ve göreneklerinde tamamen serbest hareket etme hakkı tanımıştır. Bununla birlikte eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme konusunda da serbest bırakmıştır. İmparatorluğun yönetiminde bulunan gayrimüslimlere de Müslümanlar gibi eğitim ve kültür kurumları açma ve yönetme hakkı verilmiştir. Önce Rumlara verilen bu haklar daha sonra Ermeni ve Yahudilere de tanınmıştır. Bu okul ve kurumlar, aynı Türk-İslâm okulları ve kurumları gibi devlet tarafından değil, zenginler, hayırseverler ve cemaatler tarafından kuruluyor ve destekleniyordu. Böylece nasıl ki her caminin yanında bir mektep ve medrese bulunuyor ise her kilise ve havranın yanında da öyle azınlık okulları vardı.³

Yabancı okulların amacı, özellikle Asya ve Afrika'da Hristiyanlığı ve mezhepleri yaymak, Hristiyan çocukları eğitmek ve onları hâkim unsura karşı üstün hale getirmektir. Halkın arasına girip milli birliği bozmak, ülkeyi sömürge haline getirmek için zemin hazırlamak ve yenilik hareketlerine düşman unsurların doğmasını sağlamaktır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ile yabancılar; ülke genelinde daha fazla okul açarak, eğitim alanını kullanarak misyonerlik faaliyeti amaçlarına ulaşmaya çalıştılar.⁴

Tanım olarak misyonerlik: Hristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan kişilere misyoner, bu amaçla yürütülen çalışmalara da misyonerlik denmektedir. Fransızca "mission" kelimesinden dilimize geçen bu kavram aynı zamanda, misyonerlerin

² Muzaffer Tepekaya, "Eskişehir Alman Demiryolu Okulunun Kuruluşu ve Faaliyetleri 1896-1918", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/42, Bahar 2021, S. 76. s.71-109.

³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi C.1-2*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 725.

⁴ Ersoy Taşdemirci, *Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.10, Elazığ, 2001, (ss.13-30), s.24.

Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır.⁵

Osmanlı topraklarında açık bir şekilde zararlı faaliyetler içinde bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan okullarının yanında, Alman okulları diğer yabancı okullara göre daha az misyonerlik faaliyetleri içinde olmuştur. Bu durumun çeşitli sebepleri şunlardır: Bunlar arasında özellikle askeri yönden iki devletin sıkı ilişkiler içerisinde olması gösterilmiştir. 1835'te Yüzbaşı Moltke ile başlayıp 1883'te General Goltz ile hızlanan Osmanlı askeri ve ekonomik işbirliği, Almanların müttefik olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle 93 Harbi sonrası dönemde bu askeri ilişkiler boyut atlamış, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 21 Ekim 1889'da İstanbul ziyaretiyle gittikçe ivmelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde özellikle demiryolu faaliyetleri olmak üzere özellikle 1890'lardan itibaren bu ilişki yalnızca askeri boyutta kalmayıp, aynı zamanda ekonomik ve kültürel bir hüviyet de kazanmıştır.⁶

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin yabancı okulların genel olarak devlete karşı zararlı faaliyetler içinde bulunduğu farkında olduğunu ve yabancı okullar meselesini kontrol altına alma girişimleri içerisinde bulunmuştur. Bu konudaki en önemli düzenleme 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Bu Nizamname'nin 129. Maddesi özellikle yabancı okulların açılışını bir düzene oturtma gayreti ile yapılmıştır. Maddenin 1872'de uygulamaya konacağı yabancı sefaretlere bildirilmiştir. Ancak yalnızca Belçika ve İtalya sefaretleri Osmanlı Devleti'nde okulları olduğunu belirtmişler, Rusya ve İspanya Osmanlı sınırları içerisinde okullarının bulunmadığı cevabını vermişlerdir. Amerika, İngiltere, Avusturya, Almanya, İsveç, Yunan ve Flemenk sefaretleri ise herhangi bir cevap vermemişlerdir.⁷

Osmanlı topraklarına 19.yy'dan itibaren gelen Alman misyonerleri genellikle kültürel etki kurmaya çalışmışlardır. Kültür propagandası uzmanları olarak anılan Almanların Yakındoğu'daki çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadrolarının yetiştirilmesi amacıyla başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik bölgelerinde ilk ve ortaokul seviyesinde okullar açtılar.⁸

Alman okullarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini, Alman kolonyalist gazeteci Dr. Rohrbach'ın şu ifadelerle açıklamıştır: *“Bir Alman-Türk kültür politikasının yeni bir heyecanla ele alınması gerekir. Alman Dilini, Alman bilimini ve enerjile uğurladığımız bütün büyük değerlerini Türkiye'ye aşılayarak Türkiye'nin yenilenmesini sağlamalıyız. Bunun için her şeyden önce bir Alman okullar sistemine ihtiyacımız vardır. Bu okulların büyüklük*

⁵ “Misyon”, “Misyonerlik”, Meydan Larousse, cilt:9, s.843; “Misyoner”, Ana Britannica, cilt:16, s.144; Muhammet Said Nuhoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri”, *Doğu Araştırmaları*, Sayı 17, 2017, ss.91-99.

⁶ Mustafa Gencer, *Imperialismus und Die Orientalische Frage*, Ankara 2006, s. 25-30.

⁷ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 26-27.

⁸ Şamil Mutlu, *a. g. e.*, s. 44-48.

bakımından Fransız okullarıyla yarışmasına gerek yoktur. Fakat elde bulunan okullara göre daha geniş çapta planlanmalıdır. Dilin bağlayıcı gücü olmadıkça hiçbir kültürel nüfuz sürekli olamaz. Türkiye'nin zeki ve ilerici gençleri Almanca öğrenmek için bol fırsatlara sahip olmalıydılar... Ancak dilimizi öğreterek Türklere uygarlığımızı tanıtabilir, onlarda bu uygarlığı tanımak ve dolayısıyla manevi değerlerimizi benimsemek isteği uyandırabiliriz. Bu hedefe yönelirken niyetimiz Türkiye'yi siyasi ve ekonomik bakımdan Almanlaştırmak ya da sömürgeleştirmek değil, Alman ruhunu, büyük bir gelişme içinde bulunan ve parlak bir gelecek vaad eden bu ulusa aşılaktır.” Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi, Almanlar Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarına büyük önem vermişler ve okullar vasıtasıyla diğer emperyal güçler gibi bir etki alanı yaratma gayreti içerisinde olmuşlardır. Almanlar adına önemli bir artı olarak gösterilebilecek bir nokta da, Fransız ve İngiliz okullarına kıyasla, büyük savaş döneminde müttefik olmalarından dolayı Osmanlı Devleti savaş esnasında Alman okullarını kapatmamıştır.

Tablo:1

1897'de Osmanlı Devleti Sınırları İçinde Azınlıkların ve Yabancıların Sahip Oldukları Okul Sayıları ¹⁰			
Azınlık Okulları		Yabancı Okullar	
Millet	Okul Sayısı	Devlet/Milliyet	Okul Sayısı
Rum (Ortodoks)	4.390	ABD	131
Rum (Katolik)	60	Fransız	127
Ermeni (Gregoryen)	653	İngiliz	60
Ermeni (Protestan)	198	Alman	22
Bulgar	693	İtalyan	22
Yahudi	331	Avusturya	11
Sırp	85	Rus	7
Ulah (Romen)	63	İran	4
Katolikler	50		
Toplam	6.523	Toplam	384

⁹ Sezen Kılıç, Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e kadar), Ankara 2005, s. 95.

¹⁰ Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, (Çev: Mehmet Harmanlı), e-Yayımları, İstanbul 2000, s.304-305.

Yukarıda tablo 1’de gösterilen, azınlıkların sahip olduğu okulların pek çoğunu batılı büyük devletler kurmuşlar ya da kurdurtmuşlardır. Batılı devletler, kapitülasyonların ürünü olan yabancı okulları da hem azınlıkların kültürel kimliklerinin gelişmesi ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları hem de Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve iktisadi emellerinin gerçekleşmesi için bir vasıta olarak kullanmışlardır.

İzmir’deki Alman Okulları

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Osmanlı Devleti’nde yaratmış olduğu temel hak ve özgürlükler sürecini fırsat bilen Alman misyonerleri Almanya’nın siyasi birliğini sağlamasından sonra Osmanlı coğrafyasına yönelerek burada bulunan gençleri yetiştirmek istemişlerdir. Almancayı ve Almanya’nın enerjik uygarlığını Türkiye’ye aşılama amacı ile çalışmalar hedefleyen Dr. Rohrbach, bu hedefi yerine getirirken amaçlarının Türkiye’yi sömürmek ya da Almanlaştırmak olmadığını dile getirmiştir. Almanya’nın eğitim hususunda Osmanlı coğrafyasında temin etmeye çalıştığı okullar diğer Avrupalı ülkelere oranla zayıf kalsa da Almanlar Kudüs, Bursa, Edirne, İstanbul, Selanik ve İzmir gibi stratejik bölgelerde okullar kurmayı başarmışlardır.¹¹

James Barton isimli bir misyonerin 1919 tarihli raporuna göre; Osmanlı topraklarındaki Alman misyonerlerin sayısı, 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 890’dır. Ayrıca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve 1 ortaokul ile 2 hastane ve 1 dispanserleri vardı. Diğer ülke misyonerleri kadar etkili olmasalar da Almanya’nın bölgedeki nüfuzunu artırmak için çalışan dini teşkilatlarından bazıları şunlardır: İzmir, Beyrut ve Hayfa’da merkezleri olan “Communaute Evangelique”, Kudüs’te çalışan “Deutscher Palastina Verein” ve “Warte des Tempels” isimli teşkilatlardır.¹²

Almanların İzmir’de kurmuş oldukları okullar ve faaliyetleri şu şekildedir: İzmir’de Theodor Fliedner önderliğinde kurulan Alman Kız Okulu’nun (Madschenschule) dışında da belli başlı özel Alman okulları mevcut olmuştur. Bu okullar başlıca; Pastör Axenfelde ait Alman Real Schule, Pastör Meyer Okulu, Meyerstein/Knaben Schule (Alman Erkek Okulu) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ismi geçen Faniel Schule ile Sultanien Schule (Madschensultanie Schule)dir.¹³

“Die Welt des Islams IV” dergisinde, 1911 yılından beri İzmir’de bulunan Alman okullarının listesinde; Alman Knaben Schule’nin (Alman Erkek Okulu) yanında bulunan Kaiserwerther Diskkonisselere ait Yüksek Alman Kız Okulu’ndan ve bir ana sınıfından bahsedilmiştir. 1911 tarihinde bu okullarda 160 erkek ve kız

¹¹ Sezen Kılıç, Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye’deki Alman Okulları (1852’den 1945’e Kadar), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 94-95.

¹² Şamil Mutlu, Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları, İstanbul 2005, s.110-115.

¹³ İlhan Pınar, İzmir Yazıları Kent ve Tarih, s.69.

çocuk, 3 rahibe, 10 eğitilmiş erkek ve kadın öğretmen aktif olarak çalışmışlardır.¹⁴ Son olarak Otto Kley, Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde okulun öğrenci sayısını 170 olarak açıklamıştır.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin o zamanki idari yapısı içinde Aydın vilayete bağlı İzmir Sancağı Gül Mahallesi'nde Dr. Edwar Fildner tarafından 1853'te, İzmir Alman Konsolosluğu tarafından tahsis olunan binada 13 öğretmeni, 144 erkek ve kız öğrencisi olan 1 sınıflı idadisi ve aynı mahallede Dr. Eiselhoff tarafından 1866'da 87 erkek öğrencisi olan bir yetimhane açılmıştır. Eduard Meyerstein tarafından İzmir Teras Sokakta 1893'te, 4 sınıflı, 10 öğretmen ve 63 öğrenci mevcutlu bir idadi açılmıştır. İzmir'deki Alman ve Avusturya okullarının, ruhsat almaya başlama tarihi olan 1906 yılı itibarıyla, 108 kız ve 257 erkek öğrenci ve 32 öğretmenden meydana gelmiştir. İzmir'de bir Alman Enstitüsü de vardı ve bu enstitüye bağlı bir yetimhane bulunmaktaydı. Toplam olarak 4 Alman Okulu ve bir Alman enstitüsü İzmir'de faaliyette bulunmuştur.¹⁶

Deutsche Knabenschule In Smyrna / İzmir Alman Erkek Okulu

Osmanlı Devleti'ndeki kültürel ve sosyal müesseseler inşasına önem veren Almanlar, belirli bölgelerde nüfuslarını artırmak istemişlerdir. Alman nüfusunun farklı bölgelerde yaşamaya başladığı önemli merkezlerden birisi de İzmir olmuştur. Bu kapsamda İzmir'e 1892 tarihinde Pastör olarak atanan Ebeling'in 1893'te Alman Erkek Okulunu kurmak amacıyla görevlendirilmiştir. Başöğretmen Eduard Meyerstein ile tanışan Ebeling düşüncesindeki Alman Erkek Okulu projesinden bahsederek projenin başına geçmesini istemiştir. Teklif üzerine Meyerstein Riga'dan İzmir'e taşınarak okul müdürü olarak 1893'te okulu açmıştır.¹⁷

Pastör Ebeling, İzmir'de Alman Erkek Okulu kurmak istemesinin gerekçesini şu şekilde belirtmiştir: *"Okul müdürü Sayın Barth'ın ölümü (1886) üzerine varlığını sürdüren Alman Erkek Okulu da kapanmış oldu. Bundan sonra bir daha İzmir'de erkek okulu açmak için kimse bir girişimde bulunmadı."* İzmir'de bir Alman Erkek Okulu'nun olmayışı Ebeling için bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Eduard Meyerstein'in İzmir'e

¹⁴ Die Welt Des Islams IV, Band, s. 189.

¹⁵ Pervin Turfan, Osmanlı'dan Günümüze İzmir'de Azınlık ve Yabancı Okullar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kars, 2013, s.69.

¹⁶ Sezen Kılıç, Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e kadar), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s.101.

¹⁷ Malte Fuhrmann, Der Traum vom deutschen Orient: zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich, Campus Verlag, Auflage 1, 2006, s.170.

taşınması ile birlikte 13 Ekim 1893'te açılan Alman Erkek Okulu kısa zamanda 10 ile 14 öğrenciyle iki sınıf düzeyinde eğitime başlamıştır.¹⁸

Okulun 22 Aralık 1893 tarihli kayıt defterinde eğitim süreci Eylül ayında başlayıp Temmuz ayında bitecek şekilde 11 ay olarak belirlenmiştir. Okulun eğitim günleri Pazartesiden Cuma gününe kadar beş günlük eğitim haftası belirlenmiş ve hafta sonu tatil olmasına rağmen hafta sonları Almanca kurslar verilmiştir. Knabenschule'nin ilk zamanlar çok fazla öğrencisi olmasa da zamanla İzmir'in en talep gören okulu olmuştur. Okulun ilk ders yılında geniş bir ders programı konulmuştur. Bu dersler; Davranış Dersi, Almanca, Fransızca, İngilizce, Matematik, Tarih, Coğrafya, Yazı Dersi ve Biyolojidir. Derslerin değerlendirmesi: yeterli, iyi, güzel, orta derecede, amaca uygun ve yetersiz olarak belirlenmiştir.¹⁹

Meyerstein, Erkek Okulu'nu kuruluşunun ilk yıllarında özel kurum statüsü ile devlet desteğinden yoksun olarak yerel halkın istekleri doğrultusunda kendisi idare etmeye çalışmıştır. İzmir Alman Konsolosu ve Alman Cemaati'nin İzmir'de 5 Şubat 1894'te Köhler Clemm Stoeckl'den oluşan okul yönetim kurulunu oluşturulması ile okulun İzmir'de yaşayan Protestanlar için öneminin kavranması sonunda okula yeni destek oluşturulmuştur.²⁰

İzmir Meyerstein Erkek Okulu Alman İmparatorluğu'ndan yıllık 1,500 Mark bağış almış bu bağış oranı 1900'lü yıllardan itibaren 3.000 Mark olmuştur. Meyerstein'in aldığı maaş ise 1.500 Mark olarak belirlenmiştir. Meyerstein Erkek Okulu daha sonrasında, Alman Konsolosluğu'ndan, papaz ve müteşebbis Alman teşvikçilerinden almış olduğu bağış ile uzun süredir hayalini kurduğu kız okuluna benzer bir inşaata kavuşmuştur.²¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 5 Eylül 1895 tarihli Hariciye Celilesine Mektubi ve Sadaret'den gönderilen belgede İzmir Terassa Sokağı'nda bir hanenin kiralanması ile kurulan Deutsch Knaben Schule isimli Alman okuluna ruhsat verilmemesine rağmen okulun çalışmalarına devam ettiği bilgisi paylaşılmıştır.²²

Okulun 6 Temmuz 1895 tarihli kayıt defterinde 22 öğrenci yer almıştır. Kayıt defterindeki dersler: Davranış Bilgisi, Çalışkanlık, Almanca, Fransızca, İngilizce, Matematik, Tarih, Coğrafya, Biyoloji, Geometri, Resim, Müzik ve Yazı Dersine ek olarak Ermenice, Yunanca/Grekçe gibi yeni dersler eklenmiştir. Ders müfredatına Yunanca ve Ermenice derslerinin eklenmesi okula Ermeni ve Yunan öğrencilerin kayıt olduğunu göstermiştir. Derslerin değerlendirmesi daha önceki yıllarda yeterli,

¹⁸ PA-AA, R. 63201, "Zur Einrichtung deutscher Sprachkurse und Ausbildung von ehrtätigkeit an der deutschen Knabenschule in Smyrna", Nr: III.d.4592, 123920; İlhan Pınar, İzmir Yazıları Kent ve Tarih, s.69.

¹⁹ PA-AA, R 57/8528, "Deutschen Knabenschule in Smyrna".

²⁰ İlhan Pınar, İzmir Yazıları Kent ve Tarih, s.79.

²¹ PA-AA, R. 63201, "Deutschen Knabenschule in Smyrna".

²² BOA, BEO.678.50789.1.1.

iyi, güzel, orta derecede, amaca uygun ve yetersiz olarak yapılırken 1895'teki kayıt defterinde rakamsal değerler girilmiştir.²³

Okulun öğrenci çeşitliliği ile ilgili olarak okulda 1898 tarihli eğitim öğretim yılına ait kayıt defterinde 71 öğrenci içerisinde %15'i Alman İmparatorluğu'ndan, %20'si Avusturya ve İsviçre'den, geriye kalan ise İspanya ve İtalya milletlerinden oluşmuştur. Yurt içinde yapılan öğrenci kayıtlarında ise çeşitlilik Rum, Yahudi, Ermeni ve Türklerden meydana gelmiştir. Meyerstein Erkek Okulu'nda ait olan ders zamanlarının dışında yoğun bir Alman Dil Kursu faaliyetleri yapılmıştır. 12 Nisan 1900 deki kayıt defterinde ise 82 öğrenci kayıt olmuştur. Bunların 1. sınıf, 2. sınıf, 3. sınıf öğrencileri olarak eğitim görmüşlerdir. Ayrıca bu okula Abdullah ve Muhammed adında iki tane Müslüman öğrenci ikinci sınıfa kayıt olmuştur. İlerleyen yıllarda okulun Müslüman Türk öğrenci sayısı daha da artmıştır.²⁴

Meyerstein Alman Erkek Okulu zaman içerisinde kurumsal büyüme sağlamıştır. Okulda, 1896-1897 tarihleri arasında 8 ile 10 yaşın altındaki kız öğrenci nüfusu oldukça artmıştır. Okul ilk başlarda erkek okulu olarak eğitime başlasa da verdiği eğitimden dolayı birçok gayrimüslim aile kız çocuklarının bu kaliteli eğitim yapan okulda görmesi için Konsolosluktan gerekli izinleri alarak çocuklarını okula kayıt ettirmişlerdir. Gül Sokağı adresinde bulunan okulun %30'u Almanlardan, %22,5'i Avusturyalılardan, % 28,8'i Yunanlı kızlardan oluşmuştur. Kurumun zaman içerisinde dini ve etnik ayrımı ortadan kaldırması sonucunda Protestan ve Ortodoks mezhebinden katılan öğrenci sayısında eşitlik gözlenmiştir. Genel olarak okulun dağılımı % 42,5 Protestan, % 31 Katolik, % 16 Yahudi, % 8,8 Yunanlı kız öğrenci olarak saptanmıştır. 1898 yılına kadar Meyerstein Erkek Okulu'nun öğrenci sayısı en fazla 48'e yükselmiştir. Okul zaman içerisinde 14 Ermeni öğrenci, 6 Yunanlı öğrenci ile etnik çeşitlilik hususunda saygınlığını korumuştur.²⁵

İzmir'deki diğer Alman kurumlarına göre okul kısa sürede birçok etkinliğe ev sahibi yapar duruma gelmiştir. Bu kapsamda 27 Ocak 1902'de Almanya'nın İmparatoru Kayzer II. Wilhem'in doğum günü münasebetiyle İzmir Alman Erkek Okulu bir program hazırlamıştır. Programda okul Müdürü Eduard Meyerstein açılış konuşması yapmış ve konuşmada Alman milletinin bağlılığı, Alman kültürünün en üst seviyede tutulması ve Alman askerlerinin savaş gücünün dünya barışı için var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Alman halkının vatandaşlık bilincinin zihinlerde her yerde ve her zaman Almanya devleti ile devam edeceğine dair konuşma yapmıştır. Okul Müdürü Meyerstein konuşmasının devamında İzmir'deki Almanların Osmanlı'da huzurlu ve mutlu olduklarını belirtmiştir.²⁶

²³ PA-AA, R. 63201, "Deutschen Knabenschule in Smyrna".

²⁴ PA-AA, R. 63201, "Deutschen Knabenschule in Smyrna".

²⁵ Malte Fuhrmann, Der Traum vom deutschen Orient: zwei deutsche Kolonien in Osmanischen Reich, s.171.

²⁶ PA-AA, R. 63201, "Deutschen Knabenschule in Smyrna".

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile müttefik olmasının da etkisi ile 3 Nisan 1917'de Alman okulları, hastaneleri ve diğer resmi kurumları temettü vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bu da Türk Alman ilişkilerinin sadece cephede ortaklık sağlamadığını Almanya'yı Osmanlı Devleti'nde en ayrıcalıklı konuma yükseltmiştir. Bu kararın altına Talat Paşa, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Sultan Mehmet Reşat mühürleri yer almıştır.²⁷

Müdür Eduard Meyerstein'a okulun 25. yılı dolayısıyla başarı ve iyi niyetlerini bildiren İzmir Alman Konsolosluğu'ndan 1918'de bir telgraf almıştır. Bundan dolayı okul müdürü Meyerstein İzmir Konsolosluğu'na okulun 25. yılı için bir tiyatro etkinliği düzenleneceğini bildirmiş ve mektubunda gösterinin Alman kültür ve eğitimi üzerine yoğunlaşacağını bildirmiştir. Bu etkinlik için Meyerstein İzmir Alman Konsolosluğu'ndan maddi ve manevi destek beklediğini bildirmiştir. Okul müdürü Meyerstein yapılması planlanan 25 yıl etkinliği konusunda İzmir Alman Konsolosluğundan gerekli desteği alamamıştır. Çünkü Alman Konsolosluk yetkilileri savaşın son zamanları olması ve barış sürecin de etkisiyle okulun kutlama programı ve ihtiyaçlarına olumlu cevap verememiştir.²⁸ Yani Almanya savaşın en sancılı sürecini yaşadığı dönemde İzmir'deki Alman erkek okulu 25. yıl etkinliği için etkinlik düzenlemek istemesi "*Alman Disiplini*" denilen felsefenin en somut örneğini göstermiştir. Diğer Alman kurumları gibi Knabenschule İzmir Erkek Okulu 1914-1918 yılları arasında eğitimine ara vermemiştir. Savaşın başlaması ile okulun öğrenci sayılarında ciddi oranda düşüş olmuşsa da "*Alman Disiplini*" çerçevesinde eğitim hayatına 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son vermek zorunda kalmıştır.

Knabenschule Alman Erkek Okulu'nun Alman Dil Kursuna Devredilmesi

Almanya İzmir'deki eğitim kurumlarını desteklemek ve İzmir'de Almanca dil kursu açmak için 13 Ağustos 1915'te İzmir'e üst düzey bir dil eğitimcisinin gönderilmesini kararlaştırmıştır. İzmir'de kurulacak olan Alman dil kurslarının başına geçmesi için düşünülen kişi Dr. Rohlf Seyfang olarak belirlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan Dr. Sefyan'a görevlendirme ile ilgili olarak Almanya'nın İzmir'de bulunan okulların desteklenmesi için ellerinden gelen her şeyi yapacağı vurgulanmıştır.²⁹

Dil uzmanı Dr. Sefyan İzmir'de Almanca dil eğitimi için Almanya'dan bazı gramer kitaplarının gönderilmesini talep etmiştir. Dr. Seyfang'ın talep ettiği kitaplar arasında özellikle Fransız öğrenciler için elli adet Otto Nicolas'ın "*Alman Gramer Kitabı*" yer almıştır. Türkler için on adet Veli Bolbant Bey'in "*Türkler İçin Almanca*

²⁷ PA-AA, R 57/8528, "Deutschen Knabenschule In Smyrna".

²⁸ PA-AA, R. 63201, "Deutschen Knabenschule İn Smyrna".

²⁹ 6 PA, AA, R 63201, "In Smyrna Deutsche Kurse und Dr. Seyfang", Telegram Nr: 1520, (116937).

Gramer” kitapları sipariş edilmiştir.³⁰ Anlaşılacağı üzere İzmir’de başlatılan Alman Dil Okulu faaliyetleri kısa sürede başarı sağlamış ve her kesimden öğrenci kursa dâhil olmaya başlamıştır.

Dr. Seyfang tarafından Alman Konsolosluğu’na gönderilen raporlarda İzmir’de bulunan çeşitli Alman okullarına ait bilgiler de yer almıştır. Bu okullardan birisi de Meyerstein’in Müdürü olduğu (Knabenschule) Alman Erkek Okulu olmuştur. Dr. Seyfang tarafından 15 Ocak 1917’de yazılan raporda okulla alakalı özel bilgiler dikkat çekmiştir. Dr. Seyfang, okul ile ilgili olarak “*Sayın Ekselansları*” hitabıyla başladığı mektubunda; “*Meyerstein’in okulu ve derneği elinden alınsa bile eski şartlar altında daha çok ders vermek kaydı ile çalışacağını bildirmektedir. Mektubun devamında ise, Meyerstein’in yıllık 2.000 mark ile emeklilik koşullarına tatmin olacağı da bilgisi ilave edilmiştir. Meyerstein Okulu’nun devredilmesi için temmuz ayı uygun olacaktır. Yönetim, idare, finansal düzenleme bu yolla temmuz ayında yapılacak olan değişim sürecinden etkilenmeyecektir. Okulun bu şekilde devredilmesi en uygun yol olarak görülmektedir. Mektupta belirtilen bir diğer husus da Meyerstein Okulu’nun dil kurslarına devredilmesi maddesidir. Dikkat edildiği üzere 13 Ekim 1893 yılında kurulan özel Alman Okulu’nun Alman dil kurslarına devredilmesi okulun eğitimini sonlandırdığını göstermektedir.*”³¹

Dr. Seyfang tarafından Ocak 1917’de tutulan raporda İzmir’de bulunan Alman Erkek Okulu / Meyerstein Okulu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Bu günlerde okulda 65 öğrenci ders görmekte Yunan öğrencilerin sayısında oldukça düşüş var. Yunanlıların savaştan dolayı göç etmeleri, özellikle Urla bölgesinde meydana gelen büyük göç, Gayrimüslimlerin askere alınması ve Yunanlıların kendi okulları için yaptıkları propaganda bu durumun belli başlı nedenleri arasındadır. Bunun dışında okulda Yahudilerin ve Türklerin sayısı arttı. İlk sınıfa başlayan 20 öğrenciden 12’si Türk, 6’sı Yahudi’dir. Bu durum milletlerin Alman diline karşı olan güçlü ilgisinin göstergesidir. Okuldaki öğrencilerin aileleri tüccar ve memur kökenlidir. Öğrencilerin yetenekleri oldukça iyidir. Türk öğrencileri dikkate alarak Bay Reinsfeld ile başlangıç sınıfında haftalık 9 saat ders vermeyi kabul ettim. Alman öğretmenlerinin gönderilmesinden dolayı şimdiden okulun saygınlığı ve performansı arttı. Bu durumun meyvelerini önümüzdeki yıl daha iyi almaya başlayacağız. Meyerstein tarafından okulun devir edilme işlemi henüz gerçekleşmedi. Almanya’dan dönüşünden hemen sonra Bay Meyerstein’e Alman Dışişleri Bakanlığı’na alınan kararı bildirdim, lakin o imparatorluk tarafından verilecek olan emekliliğe pek güvenmiyor gibi, ayrıca ona Berlin’de bulunan başka seçeneklerden de bahsettim. Bay Meyerstein ise somut bir sonuç alabilmek için Dışişleri’ne yeniden müraacaat ediyor. Bay Meyerstein 1915’de başkonsolos Humbert ile yaptığı görüşmelerde emekli olmayacağını da ayrıca belirtmişti.*”³²

³⁰ PA, AA, R 63201, “Abschrift aus Sch. 132a Seyfang“, Nr: III. d 4954, 135816.

³¹ PA, AA R 63201, “Berlin den An Kaiserliche Botschaft in Konstantinopel”, Nr: zu IIIId 3328, 113702.

³² PA, AA, R 63201, “Konsulat Smyrna drahtet unterm 18: Für Auswartiges Amt Nr: 3 Auf Telegramm Nr:2 “Nr: 204 III. d 521.

Meyerstein Başkonsolos Humbert'e yapmış olduğu yazılı açıklamalarında Meyerstein Okulu'nun genel olarak değişime razı olduğunun bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca Meyerstein konuşması sırasından okul derneğinin yöneticisi olan Bay Kipp'den okulun finans durumu ile ilgili bilgi vermesini talep etmiştir. Okulun gelir ve giderleri şu şekilde raporlanmıştır:

Harcamalar (Giderler);

1. Ev Kirası (Müdürün Okulu ile Özel Evi); 110 Türk Lirası
2. Öğretmenlerin maaşları; 370 Türk Parası (Öğretmenler; Türk Öğretmenleri, Fransız, Resim ve Yardımcı Öğretmenler)
3. Toplamda; 480 Türk Parası

Olası Gelirler;

1. İmparatorluk Para Yardımı- Ortalama; 250 Türk Parası
2. Okul Paraları; 400 Türk Parası
3. Toplam; 650 Türk Parası

Yukarıdaki gelir gider tablosunda okulda sadece Alman hocalar değil Türk hocaların da eğitimci olarak görev aldığı göze çarpmıştır. Seyfang'ın vermiş olduğu kapsamlı rapordan da anlaşılacağı üzere, İzmir'de bulunan Alman okulları ve Alman dil kursu faaliyetleri savaş koşullarına rağmen sürdürülmüştür. Dr. Seyfang'ın Alman kursunu Meyerstein Okulu'na taşınması amacıyla gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar, 18 Şubat 1917'de meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu konuda İzmir Konsolosluğu'ndan İstanbul Başkonsolosluğu'na Kühlmann imzası ile gönderilen belgede şu bilgiler yer almıştır:³³

“Dil kurslarının çeşitli odalarda gerçekleştirilmesinden sonra odaların yetersizliğinden meydana gelen kullanım sıkıntısı nedeniyle artık dil kursları verilemeyecek düzeye gelmiştir. Bu nedenle Meyerstein, okul odalarını Almanca dil kurslarının verilmesi için bize verdi. Bay Meyerstein emeklilik ile ilgili şartların bir an önce onaylanması karşılığında okulunu tamamen Alman dil kursuna vermeyi kabul ediyordu. 26 Şubat'ta yapılacak olan üyeler toplantısında bu duruma kesin kararın verilmesi amacıyla beklenilmektedir. Okul derneğinin, Meyerstein Okulu'nu devraldığına dair onay kararı 28 Şubat 1917 tarihinde İzmir Konsolosluğu'ndan Weber ve Weldbar imzası ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildiriliyordu.”³⁴

İzmir'de 13 Ekim 1893'te kurulan “*Deutsche Knabenschule In Smyrna / İzmir Alman Erkek Okulu*” ya da okulun kurucusu ve olan Eduard Meyerstein'dan dolayı okula Meyerstein Okulu denilmiştir. Araştırmacı tarihçi Otto Warbung'un, “*Deutsche Kolonisations Wirtschafts und Kulturbetriebe 1859-1938 / Alman Kolonisinin Ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri 1859-1938*” adlı eserinde İzmir'in Levanten

³³ PA-AA R 63201, “Deutsche Sprachkurse in Smyrna” Nr: 204, 955, Pera.

³⁴ Çağrı Pala, Almanların İzmir ve Çevresindeki Faaliyetleri (1876-1918), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2018. 143-155.

bölgesinde kurulan en tanınan en etkili Alman eğitim kurumu olduğunu belirtmiştir.³⁵ Okul Almanya'nın kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasi politikalarını çok iyi yaptığı için Alman Hükümetinden özel olarak desteklendiğini yazmıştır. Otto Warbung o dönem içinde kurulan Alman kurumları arasında bir yıldız gibi parladığını ve "*Alman Sevdirici*" görevini eksiksiz yerine getirdiğini bunda da okul müdürü Meyerstein'in emeğinin çok olduğunu vurgulamıştır. Okulun bu başarısından dolayı ünlü dil uzmanı Dr. Seyfang İzmir'de Alman dilinin daha yaygınlaştırılması için Knabenschule'yi dil okuluna dönüştürmek için görevlendirildiğini eserinde kaleme almıştır.³⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere okul sadece eğitim vermemiş âdete bir Alman misyoner kurumu gibi faaliyetler içinde olmuştur.

Sonuç

II. Wilhelm'in iktidara geldiği 1888'den itibaren Almanya'nın dış politikadaki amacı, sömürgecilik yarışında İngiltere'nin önüne geçmektir. Almanya, bu amaçla Osmanlı Devleti'ne yakınlaştı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Almanya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en yakın müttefiki oldu. Böylece bir yandan Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumunu diğer yandan da Ham madde kaynaklarını kullanmayı hedefliyordu. Bunun için Bağdat demiryolu projesini ortaya atmış ve bu hattı gerçekleştirebilmek üzere Osmanlı Devleti'nden birçok imtiyaz almıştır. Almanlar, bir yandan Bağdat demiryolu çalışanlarının çocukları için resmî nitelikte sayılabilecek ruhsatlı ya da ruhsatsız okullar açarken diğer yandan ruhsatsız misyoner yetimhanesi ve okulları açmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Fransa 560, İngiltere 410, İtalya 67, Rusya 56 okulu faaliyet göstermesine karşın Almanların 22 okulla kalması olumsuz bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsam Osmanlı coğrafyasında Rum, Ermeni, Avusturya, İtalyan ve Amerikan mekteplerinin yanı sıra Alman okulları açılmıştır. İzmir'de Alman varlığının yoğunlaşması 1857'de ilk Alman konsolosluğunun inşa edilmesine dayanmaktadır. Konsolosluk etrafında Lutheryan cemaate yönelik kilisenin faaliyetlerine başlamasından sonra ticaret, yardımlaşma ve eğitim dernekleri de tesis edilmiştir.

İzmir'de 13 Ekim 1893'te kurulan "*Deutsche Knabenschule In Smyrna / İzmir Alman Erkek Okulu*" ya da okulun kurucusu ve olan Eduard Meyerstein'dan dolayı okula Meyerstein Okulu kısa sürede İzmir'in en popüler okulu olmayı başarmıştır. Başarılarından dolayı farklı milletlerin çocukları ile Müslüm ve Gayrimüslim ailelerin çocukları eğitim görmüştür. Almanya'nın İzmir'de en aktif eğitim kurumu olarak "*Deutschtum*" Almanlık kavramı etrafında Alman dilini, dinini, kültürünü, edebiyatını, ekonomisini ve siyasi politikalarını etkili bir şekilde yerine getirmiştir.

³⁵ İlhan Pınar, İzmir Yazıları Kent ve Tarih, s. 80.

³⁶ Otto Warbung, Deutsche Kolonsisations Wirtschafts und Kulturbetriebungen 1859-1938, Berlin Orient Verlag, 1905, s. 36.

Kaynaklar

Arşivler Belgeleri

Politisches Archiv des Auswartiges Amtes (PA-AA).

PA-AA, R 57/8528 Deutsche Schule in Smyrna.

PA-AA, R. 63201, “Zur Einrichtung deutscher Sprachkurse und Ausbildung von ehrtatigkeit an der deutschen Knabenschule in Smyrna”, Nr: III.d.4592, 123920.

PA, AA, R 63201, “In Smyrna Deutsche Kurse und Dr. Seyfang”, Telegram Nr: 1520, (116937).

PA, AA, R 63201, “Abschrift aus Sch. 132a Seyfang “,Nr: III. d 4954, 135816.

PA, AA R 63201, “Berlin den An Kaiserliche Botschaft in Konstantinopel”, Nr: zu IIIId 3328, 113702.

PA, AA, R 63201, “Konsulat Smyrna drahtet unterm 18: Für Auswartiges Amt Nr: 3 Auf Telegramm Nr:2 “Nr: 204 III. d 521.

PA-AA R 63201, “Deutsche Sprachkurse in Smyrna” Nr: 204, 955, Pera.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO.678.50789.1.1.

Sürelî Yayınlar

Ana Britannica Ansiklopedi, Cilt:16, 1995.

Die Welt Des İslams Zeitschrift, *der Deutschen Gessellschaft Für Islamkunde*, Berlin, 1914-1915.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi, C.1-2*, Eser Matbası, İstanbul 1977.

Fuhrmann, Malte, *Der Traum Vom Deutschen Orient: Zwei Deutsche Kolonien İn Osmanischen Reich*, Campus Verlang, Auflage 1, 2006.

Gencer, Mustafa, *Imperialismus und Die Orientalische Frage*, Ankara 2006.

Kılıç, Sezen, *Türk Alman İlişkileri ve Alman Okulları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

Meydan Larousse Ansiklopedi, Cilt:9, 1976.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005.

Nuhoglu, Muhammet Said, “Osmanlı Devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri”, *Doğu Araştırmaları*, Sayı 17, 2017, s.91-99.

Pala, Çağrı, *Almanların İzmir ve Çevresindeki Faaliyetleri (1876-1918)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2018.

Pınar, İlhan, *İzmir Yazıları Kent ve Tarib*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2012.

- Pınar, İlhan, *Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Bir Cemaat: İzmir'de Alman İzleri 1752-1922*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2019.
- Shaw Stanford - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, (Çev: Mehmet Harmancı), e-Yayınları, İstanbul, 2000.
- Taşdemirci, Ersoy, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları”, *Erçiyas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Elazığ, 2001, ss.13-30.
- Tepekaya, Muzaffer, “Eskişehir Alman Demiryolu Okulunun Kuruluşu ve Faaliyetleri 1896-1918”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/42, Bahar 2021, ss.71-109.
- Turfan, Pervin, *Osmanlı'dan Günümüze İzmir'de Azınlık ve Yabancı Okullar*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kars, 2013.
- Warburg, Otto, *Deutsche Kolonisations Wirtschafts und Kulturbestrebungen 1859-1938*, Berlin Orient Verlag, 1905.

1922-1923 DERS YILINDA İZMİR'DE EĞİTİME BAKIŞ

Ahmet Vurgun*

Giriş

Türkiye'nin modernleşme sürecinde eğitim, merkezi bir eksen etrafında şekillendirilmeye çalışılırken, yerelin durumu bu sürecin bir parçasını oluşturmuştur. Eğitim teşkilatı merkezde kurulduktan sonra ülke sathında vilayetlerden kazalara uzanan bir zincirin halkaları şeklinde yerleştirilmeye ve eğitim sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan merkezin dışındaki çevre ve yerelin tanınıp bilinmesi, genelin okunup anlaşılmasında etkili bir rol oynayacaktır. Bu noktada yerel kaynaklar oldukça fikir vermekte olup bu kaynaklardan birini istatistikler oluşturmaktadır. Türk eğitim tarihinde ilk istatistik birimi II. Abdülhamid döneminde oluşturulmuş, eğitimin ülke içindeki durumunu tespit etmek ve planlama yapmak için Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde istatistik şubesi açılmıştır. Bu şubenin açılmasıyla birlikte Maarif Nezaretine bağlı ilköğretimden yükseköğretime değin okulların cemaatlere göre dağılımı, kız ve erkek öğrenciler, öğretmen ve memurların sayısı derlenmiş ve bu veriler kitap olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim istatistiği 1894-1895 ders yılına ait olmak üzere yayınlanmıştır.¹ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Maarif Nezareti bünyesindeki istatistik birimi yeniden oluşturulmuş ve istatistik dairesi tarafından 1911 yılında bir istatistik mecmuası yayınlanmıştır.² 1914 yılına gelindiğinde ise istatistik idaresi kapatılmış ve "İhsaiyat Kalemî" oluşturulmuştur. İhsaiyat Kalemî, eğitim-öğretim işleri ve okullarla ilgili bütün bilgilerin toplanması ve bunların yayınlanmasından sorumlu olmuştur. Bu bağlamda 1912-1913 ve 1913-1914 ders yıllarını içeren kapsamlı istatistik kitapları hazırlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan bu eserler, Osmanlı Devletindeki okullaşma oranı hakkında bilgi verdiği gibi öğrencilerin ve öğretmenlerin sosyo-ekonomik durumu hakkında da fikir edinilmesini sağlamaktadır.³ Cumhuriyet döneminin ilk eğitim istatistiği Tedrisat Yasasının çıkmasından sonra Maarif Vekaleti tarafından hazırlanan 1923-1924 (1339-1340) yıllarını kapsayan İhsaiyat Mecmuasıdır. 1924-1925 ve 1925-1926 yılları için de art arda yayınlanmaya devam eden bu İhsaiyat Mecmualarıyla, Cumhuriyet'in devraldığı

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, ahmet.vurgun@marmara.edu.tr.

¹ Mehmet Öznur Alkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI, 2008, s. 37-38; Ahmet Vurgun ve Eren Akdeniz, "II. Meşrutiyet Döneminin İlk Maarif İstatistiğinde İstanbul'daki Okullarda Öğrenim Gören Gayrimüslim ve Yabancı Uyruklu Öğrenciler", *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 4 (2), Aralık 2019, s. 56.

² Alkan, *a.g.m.* s. 71.

³ Alkan, *a.g.m.*, s. 71-72.

eğitimin nicel manzarası ortaya çıktığı gibi Cumhuriyet'in çağdaşlaşma yoluna eğitim açısından nasıl bir birikimle çıktığı hesaplanabilmektedir. Bu mecmualarda bulunan bilgiler ve bu bilgilerin tablo ve haritalara aktarılma şekli, günümüzde kullanılan istatistik programlarının ilk versiyonu gibidir.⁴

Bu çalışmada, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde İzmir şehrinin eğitim durumuna dönemin maarif istatistiği üzerinden bakılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temel kaynağını İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılına ait maarif istatistiği oluşturmaktadır.⁵ Bu istatistiğin Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanıp Yunan işgalinin sona erdirilmesinin ardından ilk ders yılı için hazırlanmış olması oldukça önemlidir. Eserin başında verilen izahatta, istatistikteki bilgilerin maarif idaresinden alınan cetveller ve vesikalara dayandığı İzmir Vilayeti İstatistik Müdürü İhsan Mustafa tarafından ifade edilmiştir.⁶ Nitekim bu maarif istatistiğinde; İzmir Vilayetinde⁷ bulunan okullar, bu okulların isim ve dereceleri, okul binaları ve özellikleri, okullarda öğrenim gören kız ve erkek öğrenciler, öğrencilerin okuldaki durumu, sınıflara göre dağılımı, öğrencilerin babalarının meslekleri, okulların idareci ve öğretmen kadrosu ile özellikleri, öğretmenlerin yaş aralığı, öğretmenlerin girdikleri dersler ve mezun oldukları okullar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda maarif istatistiğindeki veriler yeni Türk alfabesine transkripte edilerek tablolar halinde sunulmuştur.

Mektepler

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 okulun buldukları yerler, okulların kaç sınıftan oluşup kaç dershaneye sahip olduğu, isim ve dereceleri, özellikleri, ait oldukları yerler ve açılış tarihleri istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıda tablo halinde sunulmuştur⁸:

⁴ Mehmet Öznur Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi, c. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000 s. XXXVIII; Mustafa Serhan Yücel, *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bilecik 2016, s. 3.

⁵ *1338-1339 (1922-1923) Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği*, İzmir Eylül 1340. Bu kaynağa ulaşmamı sağlayan tarihçi-yazar Sinan Çuluk'a teşekkür ederim.

⁶ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim tarihi araştırmaları içerisinde önemli ve örnek çalışmalarından biri olan Sadiye Tutsak'ın *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002 adlı eserinde yararlandığı kaynaklar arasında bulunan İzmir Vilayeti 1339 Senesi İstatistiğindeki bilgiler ile İzmir Vilayeti 1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiğindeki bilgilerin örtüştüğü görülmektedir.

⁷ Bu maarif istatistiğinde İzmir Vilayeti bünyesinde merkez İzmir Kazası ile Urla, Ödemiş, Bayındır, Bergama, Tire, Çeşme, Seferihisar, Foça, Çeşme, Karaburun, Kuşadası, Kemalpaşa ve Menemen Kazaları verilmiştir. Çalışma, merkez İzmir Kazası ile sınırlandırılmıştır.

⁸ *1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği*, İzmir 1340, s. 4-7.

Karye ⁹ veya Mahalle	Mektebin Sınıfı	Mektebin Dershanesi	Mektebin İsmi ve Derecesi	Mektebin Resmi, Hususi, Leyli, Nehari, Umumi, Zirai, Smaî, Ticarî olduğu	Mektep Binasının Hangi Cemaate veya Hükümete Ait Olduğu	Cihet-i Aidiyeti	Tarih-i Tesis ve Küşadı
1-Karşıyaka	4	-	Darülmualimin ¹⁰	Resmi, Leyli ¹¹	Emval-i Metruke ¹²	Hükümete	-
2-Karşıyaka	5	-	Darülmualimat ¹³	Resmi, Leyli ve Kısmen Nehari ¹⁴	Hükümet e	Vilayete	1331
3-Bella Vista Çalgıcıbaşı	12	-	Erkek Lisesi	Resmi, Leyli ve Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
4-Karataş	9	-	Kız Lisesi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
5-İkiçeşmelik	4	6	İstiklal Erkek Numune Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1338
6-Karşıyaka	6	6	Ankara Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
7-Keçeciler	6	6	Şehit Fethi Bey Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1338
8-Bornova	5	6	Kars Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
9-Esnaf Şeyhi	6	6	Dumlupınar Mektebi	Resmi, Nehari	Şahsa	Hükümete	1338
10-Karşıyaka	6	6	Türk Birliği Kız Numune Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1322
11-Esnaf Şeyhi	6	6	Sakarya Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1311

⁹ Karye: Köy. <http://lugatim.com/s/karye>.

¹⁰ Darülmualimin: Osmanlı Devleti’nde 1848-1924 yılları arasında faaliyet gösteren erkek öğretmen okullarına verilen ad. Cemil Öztürk, “Darülmualimin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 1993, s. 551-552. Darülmualimin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Becerikli, *İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu (1924-1978)*, Astana Yayınları, Ankara 2020.

¹¹ Leyli: Yatılı. <http://lugatim.com/s/leyli>.

¹² Emval-i Metruke: Sahipleri tarafından terk edilmiş, sahipsiz mallar. <http://lugatim.com/s/Emval>

¹³ Darülmualimat: Osmanlı Devleti’nde 1870-1924 yılları arasında faaliyet gösteren kız öğretmen okullarına verilen ad. Cemil Öztürk, “Darülmualimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 1993, s.549-550. Darülmualimat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şanal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunun (Darülmualimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870–1924)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, sayı 26, 2009, s. 221-244.

¹⁴ Nehari: Yatsız, gündüzlü. <http://lugatim.com/s/nehari>.

12-Bornova	6	6	Dokuz Eylül Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
13-Namazgah	6	6	Misak-ı Milli Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1333
14-Karantina	4	6	İnönü Erkek İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1328
15-Eşrefpaşa	4	6	Tınaztepe Erkek Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1314
16-Karşıyaka	2	2	Soğukkuyu Erkek Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1300
17-Tilkilik	2	3	Turan Erkek Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1338
18-Karantina	5	6	Saltanat-ı Milliye Kız İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
19-Beyler Sokağı	3	4	Aras Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1301
20-Namazgah	4	4	Oltu Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1301
21-Değirmen dağı	3	4	Sarıkaş Kız İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Evkafa	-
22-Eşref Paşa	4	4	Zafer Kız Mektebi	Resmi, Nehari	Şahsa	Evkafa	1314
23-Bella Vista	4	4	Redd-i İlhak Muhtelit İbtidai Mektebi ¹⁵	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
24-Reşadiye	6	6	Müdafa-i Hukuk İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Hükümete	1314
25-Göztepe	6	6	Hakimiyet-i Milliye İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Hükümete	1338
26-Bayraklı Karyesi	3	4	Bayraklı İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Vilayete	1338
27-Buca Karyesi	4	6	Buca İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Emval-i Metruke	Vilayete	1338
28-Karşıyaka Karyesi	1	1	Kilerlikuyu İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1325
29-Bozyaka Karyesi	1	1	Bozyaka İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1325
30-Işıklar Karyesi	4	2	Işıklar İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	Vilayete	1328
31-Narlıdere Karyesi	1	1	Narlıdere İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1338
32- Balçova Karyesi	3	4	Balçova İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	Vilayete	1325
33-Orhaniye Karyesi	3	4	Orhaniye İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Şahsa	-	1330
34-İkinci Mahmudiye	3	2	İkinci Mahmudiye İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Şahsa	-	1336
35-Namazgah	4	6	Hadıka-i Vatan İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Şahsa	-	1329

¹⁵ Muhtelit Mektep: Kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuduğu mektep. <http://lugatim.com/s/muhtelit>.

1922-1923 Ders Yılında İzmir'de Eğitime Bakış

36-Kestelli Caddesi	5	6	Darülrifan İbtidai Mektebi	Hususi, Leyli ve Nehari	Şahsa	-	1315
37-Arapfırını	5	6	Ravza-i İrfan İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Şahsa	-	1321
38-İkiçeşmelik	6	6	Şemsülmaarif İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Şahsa	-	1327
39-Karataş	11	-	Musevi Muhtelit Mekteb-i Talisi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	Vilayete	1330
40-Hahambaşı	4	4	Şemoil Perpinal (?) Muhtelit İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	Vilayete	1325
41-Sadullah Efendi	6	6	Alyans İsrailit Erkek Rüşdi Mektebi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	-	1289
42-Sadullah Efendi	6	6	Alyans İsrailit Kız Rüşdi Mektebi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	-	1294
43-Hurşidiye	2	3	Musevi Muhtelit Sibyan Mektebi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	-	1310
44-Hurşidiye	6	6	Musevi Erkek Yetimhane Mektebi	Hususi, Nehari	Musevi Cemaatine	-	1287
45-Bella Vista	4	4	Fransız Kız İbtidai Mektebi	Hususi, Nehari	Prusya Şartıye (?)	Rahibelerine	1272
46-Karşıyaka	4	6 Dame de Sion Rüşdi Mektebi	Hususi, Leyli ve Nehari	Dame de Sion	Rahibelerine	1298
47-Seydiköy Nahiyesi Cumaovası Karyesi	4	2	Cumaovası Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1327
48-Seydiköy Görece Karyesi	1	1	Görece Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	1331
49-Seydiköy Gölcükler Karyesi	1	1	Gölcükler Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	1331
50-Dağkızılca Nahiyeye Merkezi	1	1	Dağkızılca Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	-
51-Değirmendere Nahiyeye Merkezi	2	1	Değirmendere Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	1331
52-Değirmendere Nahiyesi Kesre Karyesi	1	1	Kesre Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	1338
53-Torbalı Nahiyesi Merkezi	2	2	Torbalı Erkek İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1320
54-Torbalı Nahiyesi Merkezi	3	1	Torbalı Kız İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1320

55-Torbalı Nahiyesi Tepeköy Karyesi	5	3	Tepeköy Erkek İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1320
56-Torbalı Nahiyesi Ertuğrul Karyesi	2	2	Ertuğrul Kız İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1320
57-Torbalı Nahiyesi Çaybaşı Karyesi	1	1	Çaybaşı Mecidiye Erkek İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1320
58-Torbalı nahiyesi Eğerciköy Karyesi	2	1	Eğerciköy Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Ahali-i Mahalliye ye	-	1321
59-Torbalı Nahiyesi Hamidiye Karyesi	1	1	Hamidiye Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1328
60-Torbalı Nahiyesi Arabacıköy karyesi	2	2	Arabacıköy Muhtelit İbtidai Mektebi	Resmi, Nehari	Hükümet e	Vilayete	1328

1922-1923 ders yılı maarif istatistiğinde İzmir Kazasına bağlı mahalle, semt, nahiye ve köylerde bulunan 60 okul yer almıştır. Bu okulların derecelerinin temel eğitimden (ilkokul) ortaöğretime (lise) uzandığı görülmektedir. Ayrıca mesleki eğitim kurumları olan Darümuallimin ve Darümuallimat ile yabancı okullar ve gayrimüslim okulları da yer almıştır. Ancak gayrimüslimler içerisinde sadece Musevi okullarından bahsedilmiş bunun dışındaki gayrimüslim okulları maarif istatistiğinde yer almamıştır. Yabancı okullardan da sadece Fransız okulları belirtilmiştir. Özellikle ibtidai mekteplerin (ilkokul) isimlerine bakıldığında erkek, kız ve muhtelit olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Tabloda belirtilen okullardan 46'sı resmi, kalan 14'ü ise hususidir. Bu okullardan sadece 1 tanesinin yatılı, 4'ünün yatılı ve gündüzlü, kalan 55 okulun ise sadece gündüzlü olduğu dikkati çekmektedir. Maarif istatistiğine göre İzmir'deki en eski okul, 1272 (1856) tarihinde açılan ve Bella Vista'da bulunan Fransız Kız İbtidai Mektebi'dir. Adı geçen okullarda en fazla sınıfın Bella Vista Çalgıcabaşındaki Erkek Lisesinde, en az sınıfın ise bazı köylerdeki ibtidai mekteplerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Talebeler

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 okulun öğrenci sayıları, sınıf geçme durumları, okuldan yetişen ve mezun olan öğrenciler, ders yılı içinde okula kaydolan ve okulu terk eden öğrenciler,

öğrencilerin sınıflara göre dağılımı ve babalarının meslekleri istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:¹⁶

İmtihandan Evvel Mevcut Talebe

Öğrencilerin cinsiyeti ve yatılı/gündüzlü olma durumu	Erkek (Leyli)	Erkek (Nehari)	Kız (Leyli)	Kız (Nehari)
Öğrenci Sayısı	257	5027	77	3775

Okullarda sınavlardan önce toplam 9136 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu öğrencilerin 5284'ü erkek, 3852'si kız öğrenci olup bunlardan 334'ü yatılı, kalan 8802'si ise gündüzlüdür.

Terfi-i Sınıf Eden Talebe

Öğrencilerin cinsiyeti ve yatılı/gündüzlü olma durumu	Erkek (Leyli)	Erkek (Nehari)	Kız (Leyli)	Kız (Nehari)
Öğrenci sayısı	159	3569	51	2738

Ders yılı içerisinde 6517 öğrenci bir üst sınıfa geçmiştir. Bunlardan 3728'i erkek, 2789'u kız öğrencidir.

Terfi-i Sınıf Edemeyen Talebe

Öğrencilerin cinsiyeti ve yatılı/gündüzlü olma durumu	Erkek (Leyli)	Erkek (Nehari)	Kız (Leyli)	Kız (Nehari)
Öğrenci sayısı	68	1306	10	848

Ders yılı içerisinde 2232 öğrenci bir üst sınıfa geçememiştir. Bunlardan 1374'ü erkek, 858'i kız öğrencidir.

Neşet Eden Talebe

Öğrencilerin cinsiyeti ve yatılı/gündüzlü olma durumu	Erkek (Leyli)	Erkek (Nehari)	Kız (Leyli)	Kız (Nehari)
Öğrenci sayısı	31	146	16	95

Ders yılı içerisinde maarif istatistiğinde belirtilen okullardan 288 öğrencinin yetişip mezun olduğu görülmektedir. Bunlardan 177'i erkek, 111'i kız öğrencidir.

¹⁶ 1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği, İzmir 1340, s. 34-37.

Ders Yılı İçinde Kaydedilen Talebe

Leyli	Nehari
328	4602

Maarif istatistiğine göre 1922-1923 ders yılı içerisinde 4930 öğrencinin okullara kaydedildiği görülmektedir.

Ders Yılı İçinde Mektebi Terk Eden Öğrenci

Leyli	Nehari
22	1633

1922-1923 ders yılı içerisinde toplam 1655 öğrenci okullardan ayrılmıştır.

Terk Sebepleri

Hastalık	60
Vefat	19
İhraç	75
Nakil	768
Esbab-ı saire	731

Öğrencilerin 1922-1923 ders yılı içerisinde okullardan ayrılma sebeplerine bakıldığında en çok nakil, en az ise ihraç yoluyla öğrencinin okuldan ayrıldığı görülmektedir.

Talebenin Sınıflara Taksimi

İbtidai Sınıflar

Sınıf	1	2	3	4	5	6
Öğrenci sayısı	4160	1733	1231	851	412	320

Tali Sınıflar

Sınıf	7	8	9	10	11
Öğrenci sayısı	156	96	80	78	29

Öğrencilerin sınıflara göre dağılımına bakıldığında 8707 öğrencinin ibtidai sınıflarda, 439 öğrencinin ise tali sınıflarda öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. İbtidai sınıflar içerisinde en çok öğrencinin 1. Sınıfta, en az öğrencinin 6. sınıfta bulunduğu, tali sınıflarda ise en çok öğrencinin 7. Sınıfta, en az öğrencinin ise 11. Sınıfta olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin Babalarının Meslekleri (Sınıf ve Sanatı)

Meslek	Sayı
Ulemadan	30
Sınıf-ı ruhaniyeden	202
Memur	1429
Meslek-i fenniye erbabı	267
Tüccar	1217
Sanatkâr	1511
Ziraiden	1334
Sınıf-ı saireden	3122

1922-1923 ders yılı içerisinde İzmir Kazasındaki okullardan öğrenim gören öğrencilerin babalarının mesleklerine bakıldığında toplumun her kesiminden çeşitlilik gösterdiği, bunlar içerisinde ise en az ulemadan en fazla ise çeşitli mesleki zümrelerden olduğu görülmektedir.

Heyet-i İdare ve Talimiye (İdari ve Öğretim Kadrosu)

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 okulun idari ve öğretim kadrosunun sayıları, öğretmenlerin yaş aralıkları, okullarda girdikleri dersler istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:¹⁷

Bilumum Memurin, Muallimin ve Müstahdemin

Görevi	Cinsiyeti ve Sayısı	
	Erkek	Kadın
Müdür	17	9
Başmuallim	44	9
Muallim	168	138
Müstahdem	56	71

¹⁷ A.g.e., s. 64-67.

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 okulun idari ve öğretim kadrosunun 26 müdür, 53 başmuallim, 306 muallim ve 127 müstahdemden oluştuğu görülmektedir.

Muallimlerin Yaş Aralıkları

Yaş Aralığı	Muallim Sayısı
20-25	152
25-30	85
30-40	105
40-50	46
50-60	17

Muallimlerin yaş aralıklarına bakıldığında en fazla muallimin 20-25 yaş aralığında en az muallimin ise 50-60 yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır.

Muallimlerin Ders Yılı Boyunca Mekteplerinde Tedris Ettikleri Dersler

Dersler	Muallim Sayısı
İbtidai Sınıflar Dersleri Muallimleri	269
Ulum-ı Diniye ve Fıkhiye	8
Türkçe ve Kitabet	12
Edebiyat, Mantık, Felsefe	3
Riyaziyat	5
Ulum-ı Tabiiye, Sıhhiye, Hikemiye	6
Tarih, Coğrafya	6
Arabi	2
Farisi	2
Fransızca	17
Almanca, İngilizce	2
Malumat-ı Medeniye, Hukukiye, İktisadiye	2
Resim, Resim Hattı	11

Gına, Musiki	12
Terbiye-i Bedeniye	5

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasındaki okullarda öğretmenlerin girdikleri derslere bakıldığında en fazla öğretmenin 269 kişi ile ibtidai sınıflardan, en az öğretmenin ise Arabi, Farsî, Almanca, İngilizce gibi yabancı dil dersleri ile Malumat-ı Medeniye, Hukukiye, İktisadiye'den oluştuğu görülmektedir.

Heyet-i Talimiyenin Menşeleri İtibariyle Tasnifatı

İzmir Vilayeti 1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 okulun öğretim kadrosunun mezun oldukları okullar ve eğitim durumları istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıdaki tabloda sunulmuştur:¹⁸

Darülfünun

Darülfünun Okul	Bünyesindeki	Öğrenim Gören Kişi Sayısı
Ulum-ı Şer'îye		2
Ulum-ı Edebiye		7
Ulum-ı Riyaziye		3
Ulum-ı Tabiiye		3
Hukuk		5
Eczacı Mektebi		1

Öğretim kadrosu içerisinde 21 kişinin Darülfünun bünyesindeki okullarda öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu okullar içerisinde en fazla Ulum-ı Edebiye'de, en az ise Eczacı Mektebinde öğrenim gören kişi olduğu görülmektedir.

Diğer Okullar ve Öğrenim Durumları

Mekteb-i Harbiyeden			4
Mekteb-i Mülkiyeden			3
Sanayi-i Nefiseden			3
Halkalı Ziraatten			5
Darülmualimin-i Şubesinden	Aliye	Fünun	2

¹⁸ A.g.e., s. 94-97.

Darümuallimin-i Aliye Edebiyat Şubesinden	3
Darümuallimin-i Rüşdiyeden	8
Darümuallimin-i İbtidaiden	80
Darümuallimat-ı Aliyeden	7
Darümuallimat-ı Rüşdiyeden	3
Darümuallimat-ı İbtidaiden	43
Sultaniden	2
İdadiden	22
İnas Sultanisinden	4
İnas İdadisinden	3
Rüşdiyeden	36
Sanayi Mektebinden	5
Kız Sanayi Mektebinden	1
Dersten Mücaz	8
Mekatib-i Hususiyeden	20
Hususi Tahsil Gören	8
Ehliyetnameli	19
Mekatib-i Saireden	44

Öğretim kadrosu içerisinde diğer okullarda okuyan ve çeşitli öğrenim aşamalarından geçmiş kişilere bakıldığında Darümuallimin ve bağlı şubelerinin başı çektiği ve çok sayıda okuldan ve öğrenim kademesinden geçmiş kişinin yer aldığı fark edilmektedir. Yine tablodaki kadro içerisinde en fazla Darümuallimin-i İbtidaiden, en az ise Kız Sanayi Mektebinden mezun olduğu görülmektedir.

Ecnebi Mekatib

Ülke	Öğrenim Gören Kişi Sayısı
Almanya	2
Fransa	27
İsviçre	1

Belçika	1
İngiltere	2

Öğretim kadrosu içerisinde 33 kişinin yabancı okullarda öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu kişiler arasında 27 kişi ile Fransa başı çekerken, İsviçre ve Belçika'da birer kişi öğrenim görmüştür.

Mekteplerin İcmali

1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında bulunan 60 mektebin sınıf durumu, çeşitleri, açılış tarihleri, açık veya kapalı olma durumları, binalarının özellikleri istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:¹⁹

Mektebin Sınıfı

İbtidai

1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	6 Sınıflı
9	8	7	14	6	13

Tali Sınıf

7 Sınıflı	8 Sınıflı	9 Sınıflı	10 Sınıflı	11 Sınıflı	12 Sınıflı
-	-	1	-	1	1

Yukarıdaki tablolardan hareketle İzmir Kazasında ibtidai okulların sınıf sayısının 1-6 arasında değiştiği fark edilmektedir. Tali okulların ise sadece 9-11-12 sınıftan oluştuğu dikkati çekmektedir.

Mektebin Çeşidi

Resmi	Hususi	Leyli	Nehari	Umumi
46	14	4	56	60

Cihed-i Aidiyeti

Mektebin Ait Olduğu Yer	Mektep Sayısı
Hükümete	37
Cemaate	23

Açık veya Kapalı Olan Mektepler

Açık veya Kapalı Olma Durumu	Mektep Sayısı
------------------------------	---------------

¹⁹ A.g.e., s. 124-125.

Açık	59
Kapalı	1

Maarif istatistiğinde, İzmir Kazasında belirtilen 60 okulun hepsinin 1923 yılından önce kurulduğu belirtilmiştir. İzmir Kazasındaki 60 okula bakıldığında, bunlardan 46'sının resmi, 14'ünün ise hususi olduğu görülmektedir. Bu okullardan 37'si hükümete, 23'ü ise çeşitli cemaatlere aittir. Yine maarif istatistiğinde ilgili ders yılında bu okullardan 59 tanesinin açık sadece birinin kapalı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Mektep Binalarının Kaç Kat Oldukları

Kat Sayısı	Mektep Sayısı
1	26
2	28
3	6

Maarif istatistiğinde İzmir'de bulunan 60 okulun kat sayıları da tespit edilmiştir. Bunlardan 28'i 2 katlı iken sadece 6 tanesi 3 katlıdır.

Mekteplerin Mücedded, Eski, Muvafık ve Gayrı Muvafık Olanları

Mektebin Durumu	Mektep Sayısı
Mücedded	25
Eski	35
Muvafık	33
Gayrı Muvafık	27

Maarif istatistiğinde İzmir'deki okul binalarının mevcut durumunun tespit edildiği görülmektedir. Buna göre 25 okulun yeni, 35 okulun ise eski olduğu belirtilmiştir. Bunlardan 33'ünün uygun, 27'sinin ise uygun olmadığına dikkat çekilmiştir.

Mekteplerin Bahçesi

Mektep Bahçesi	Mektep Sayısı
Vardır	43
Yoktur	17

Maarif istatistiğinde okul binalarının dışı da kayda alınmıştır. Buna göre 43 okul bahçeye sahipken 17 okulda bahçe bulunmamaktadır.

Mektep Binası

Mektep Binasının Yapısı	Mektep Sayısı
Kargir ²⁰	40
Nimkargir (Yarı kargir)	15
Ahşap	5

Mektep Binalarının Mektep Olarak Yapılıp Yapılmadıkları

Binanın Yapılış Amacı	Mektep Sayısı
Mektep Olarak	44
Mektep Olmayarak	16

1922-1923 ders yılında İzmir Kazasındaki 60 okul binasının 40 tanesi kargir, 15'i yarı kargir, 5 tanesi ise ahşaptır. Ayrıca okul binalarının yapılış amacı da kayda girmiş ve 44 binanın okul olarak inşa edildiği, 16 binanın ise okul olarak inşa edilmediği belirtilmiştir.

İcmal-i Umumi

1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasındaki eğitimin durumu hakkında genel bir değerlendirme ve ihtiyaç analizinde bulunulmuştur. Bu bağlamda İzmir Kazasının genel nüfusu ve bu nüfus içerisinde öğrenim çağında bulunan çocuk sayısı, mekteplere devam eden ve etmeyen çocuklar ile daha ne kadar mektebe gereksinim duyulduğu istatistik cetvelindeki tasnife göre aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:²¹

İzmir Kazası Umumi Nüfus

Müslüman/Erkek	Müslüman/Kız	Gayrimüslim/Erkek	Gayrimüslim/Kız
70100	60398	12834	12551

1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında 130498 müslüman, 25385 gayrimüslim olmak üzere toplam 155883 nüfus bulunmaktadır.

²⁰ Kargir: Taş veya tuğladan yapılmış. <http://lugatim.com/s/KÂĞİR>.

²¹ 1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiği, İzmir 1340, s. 140-141.

Mükellefiyet-i Tahsiliye Sininde Bulunan Etfal²²

Müslüman/Erkek	Müslüman/Kız	Gayrimüslim/Erkek	Gayrimüslim/Kız
7010	6040	1284	1255

1922-1923 ders yılı maarif istatistiğine göre İzmir Kazasında 13050'si müslüman, 2539'u gayrimüslim olmak üzere toplam 15589 tahsil yaşında öğrenci bulunmaktadır.

Mektebe Devam Eden Etfal

Müslüman/Erkek	Müslüman/Kız	Gayrimüslim/Erkek	Gayrimüslim/Kız
4027	2706	1257	1096

İzmir'de tahsil yaşında bulunan, 6733'ü Müslüman, 2353'ü gayrimüslim olmak üzere toplam 9086 çocuk okula devam etmektedir.

Mektebe Devam Etmeyen Etfal

Müslüman/Erkek	Müslüman/Kız	Gayrimüslim/Erkek	Gayrimüslim/Kız
2983	3284	27	159

Maarif istatistiğine göre, İzmir'de tahsil yaşında bulunan 6267'si müslüman, 186'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 6453 çocuk okula devam etmemektedir.

Daha Ne Kadar Mektebe İhtiyaç Olduğu²³

Müslüman/Erkek	Müslüman/Kız	Gayrimüslim/Erkek	Gayrimüslim/Kız
9	10	-	-

Maarif istatistiğinde ilgili ders yılındaki bilgilerden hareketle İzmir'de ne kadar okula ihtiyaç duyulduğu da tespit edilmiştir. Buna göre 9'u erkek, 10'u kız olmak üzere toplam 19 okula ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak burada sadece Müslüman okullarına olan ihtiyaç belirtilmiş, gayrimüslimlerin okul ihtiyacı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

²² 7 ila 14 yaşları arasında bulunan mükellefiyet-i tahsiliye sinindeki etfalın tayin miktarı için Maarif Vekalet-i Celilesince kabul edilmiş olan nüfus-ı umumiyenin %10'u esası üzerine bina-yı hesap olunmuştur. *1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mabsus Maarif İstatistiği*, İzmir 1340, s. 140.

²³ Elli talebeyi bir dershane ve altı dershaneyi bir mektep ihtiva etmek suretiyle hesap edilmiştir. Bununla birlikte hesap kesirlerinden sarfınazar olunmuştur. *1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mabsus Maarif İstatistiği*, İzmir 1340, s. 141.

İzmir Sanatlar Mektebi²⁴

Maarif istatistiğinde İzmir Kazasında bulunan İzmir Sanatlar Mektebi başlığı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda İzmir Sanatlar Mektebinin açılış tarihi 1297 (1881) olarak belirtilmiştir. Ayrıca okulun 19 Teşrin-i Evvel 1339 (19 Ekim 1923) tarihinde vilayete devredildiği ifade edilmiştir. İzmir Sanatlar Mektebinde üç adet dersane ve on adet de imalathane yer almakta olup 10 sanayi dalında faaliyette bulunmaktadır. 1922-1923 ders yılında mevcut bulunan 199 öğrencinin öğrenim gördükleri sanat dallarına göre dağılımı şu şekilde olmuştur:

Talebe Mevcudu

Dem irci	Tene keci	Tesvi yeci	Tornacı: Hadidi	Dök meci	Elektr ikçi	Mod elci	Mara ngoz	Oy macı	Tornacı: Ahşap
25	7	45	20	20	6	12	44	12	8

Maarif istatistiğinde, 1922-23 ders yılında okuldan mezun olan öğrenci bulunmadığı belirtilmiştir. İzmir Sanatlar Mektebi bu ders yılı içerisinde 13 Şubat 1923’te Mustafa Kemal Paşa tarafından ziyaret edilmiştir. Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde okulla ilgili şunları söylemiştir: “İzmir Sanatlar Mektebi tarihi ihyasından henüz iki ay geçmiş olmakla beraber çok ümit ve itminan bir mahiyet gösteriyor. Müdür ve muallimleri yeni Türkiye Devletini ve Türkiye Büyük Millet Meclisini ve hükümetini bütün manasıyla bütün yeni emelleriyle tanımıştır. Bu çok memnuniyeti muciptir. Ancak böyle zihniyetlerin terbiye ve talimi müsmil olur.”²⁵

Sonuç

Bu çalışmada, Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanıp Yunan işgalinin sona erdirilmesinin ardından İzmir’deki eğitimin genel durumu ve Cumhuriyet İzmir’ine kalan eğitim mirası değerlendirilmeye çalışılmıştır. Merkez İzmir Kazası ile sınırlandırılan çalışmada, İzmir’deki okullar ve bu okulların idari ve öğretim kadrosu ile öğrencileri hakkında istatistik cetvellerinden hareketle bilgiler sunulmuştur. Öncelikle İzmir’de bulunan 60 okulun bir nevi şeceresinin çıkartıldığı görülmektedir. Keza okullar, buldukları mahalden açılış tarihlerine ve bağlı oldukları yere kadar ayrıntılı olarak sıralanmıştır. Okulların büyük bir kısmının ibtidai yani ilkokullardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca bazı okullara Milli Mücadele sürecine ait isimlerin verildiği görülmektedir. Örneğin, “Redd-i İlhak, Müdafa-i Hukuk, Hakimiyet-i Milliye, Misak-ı Milli, Sakarya, Dumlupınar, Dokuz Eylül” gibi. Böylece Milli Mücadelenin belleklere kazınması ve milli hatıranın canlı tutulmak istendiği anlaşılmaktadır.

²⁴ A.g.e., s. 150.

²⁵ Sadiye Tutsak, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 326-327.

Öğrencilerin okullardaki durumlarının eğitim-öğretim yılı içerisinde bir bütün olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda öğrenci sayıları, imtihan öncesi, bir üst sınıfa geçme ve sınıfta kalma durumlarına göre ayrılmıştır. Hatta ilgili ders yılı içerisinde okullara kaydedilen ve okullardan ayrılan öğrencilerin sayısı hakkında da yatılı/gündüzlü olma durumları ve ayrılma sebeplerine kadar ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ayrıca öğrencilerin babalarının mesleki durumlarının verilmesi sosyolojik bir analiz yapılmaya çalışıldığını göstermektedir. Okullardaki öğretmenlere bakıldığında ise yaş aralıklarının verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Buradan, okulların genç bir eğitimci kadrosuna sahip oldukları anlaşılmaktadır. Öğretim kadrosunun mezun oldukları kurumlar ve aldıkları eğitimin verilmesi de kayda değer bir özellik taşımaktadır. Okul binalarının durum ve özellikleri ile bahçelerinin belirtilmesi de maarif istatistiğinin teferruatlı özelliğini göstermektedir. İzmir'in genel nüfusu ve nüfusa oranla eğitim çağındaki çocukların, okullara devam eden ve etmeyen çocukların tespit edilmesi ise, geleceğe yönelik bir stratejinin ve planlamanın düşünüldüğünü akla getirmektedir. Bu durum, maarif istatistiğinin geçmiş, mevcut durum ve gelecek üçgeninde İzmir'in eğitim hayatı için taşıdığı değeri göstermektedir. Bunun yanı sıra yerel tarih ve eğitim tarihi araştırmaları açısından olduğu kadar Milli Mücadele sonrası Türkiye'nin eğitim hamlesi hakkında da fikir vermesi bakımından hayli önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

- Salname-i Maarif-i Umumiye, 1316.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1319.
Salname-i Maarif-i Umumiye, 1321.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296/1879, 1. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1297/1880, 2. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298/1881, 3. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299/1882, 4. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300/1883, 5. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301/1884, 6. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302/1885, 7. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302/1886, 8. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303/1886, 9. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304/1888, 10. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316/1898, 19. Def'a.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317/1889, 20. Def'a.
“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, Düstur, I. Tertip, C.II, Matbaa-i Âmire, 1289, s.184-219.

Telif ve Tetkik Eserler

- Alkan, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya Militer Türk İslam Sentezi”, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek* içinde, (Derleyen Ferdan Ergut) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.57-85.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyenler, Halil İnalçık, Şevket Pamuk) T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.125-145.
- Antel, Sadrettin Celâl, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.450-461.
- Aykaç, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1972.
- Balkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

- Balkır, Süleyman Edip, *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul 1968.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973.
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982.
- Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri, Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler*, (Hazırlayanlar: İsmail Kara-Ali Birinci) Dergâh Yayınları, İstanbul, Haziran 2005.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim-* (Çeviren, Pelin Sıral) İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- İpşirli, Mehmet, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.327-333.
- Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB, Ankara 1992.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Latouche, Serge, *Dünyanın Batılılaşması*, (Çeviren: Temel Keşoğlu) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel) İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Hazırlayan: Mustafa Gündüz) Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s.497- 533.
- Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyülü*, Timaş Yayınları, İstanbul, Ekim 2010.
- Özalp, Kazım, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1982.
- Öztürk, Cemil, "İdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.464-466.
- Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 1991.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tinal, Melih, "İzmir Mekteb-i İdadisi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1998, Cilt 3, Sayı 8, s.349-357.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

- Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırkıyl*, (Hazırlayan: Şemsettin Kutlu) İnkılâp Yayınları, İstanbul 1987.
- Üstel, Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2011.
- Yaltkaya, M. Şerafettin, “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.463-467.
- Tozan, Murat, “Bir Sağlık Kenti Olarak Antik Smyrna” *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II*, (Ed: Burak Yolaçan-Gözde Şakar-Akın Ersoy), İzmir 2017, s. 243-253.

KISA ÖMÜRLÜ BİR TEŞEBBÜS: İZMİR İMAM VE HATİP MEKTEBİ

Arzu Güldöşüren*

İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin Açılışından Önce İzmir Medreseleri

İmam ve Hatip Mektebi'nin kuruluşundan önce İzmir'de din eğitimi alanında atılan en önemli adım, medreselerin ıslahı girişimi olmuştur. II. Meşrutiyet'le birlikte önce İstanbul'da sonrasında da taşrada medreselerin ıslahı yolunda bazı teşebbüslerde bulunulmuştur.¹ İstanbul dışındaki medreselerin ıslahı için yürütülen faaliyetlerden biri de Ege bölgesinde olmuş, özellikle İzmir ve çevresindeki medreselerin ıslahı ve tekkelerle ilgili hususlar için "Mutemer-i İlmi" olarak adlandırılan toplantılar düzenlenmiştir. Mutemer-i İlmi toplantılarının birincisi 1910 yılının Kasım ayında, Manisa İttihat ve Terakki Cemiyeti Uzunyol Kulübü'nde, ikincisi aynı yılın Aralık ayında Aydın'da,² üçüncü toplantı 15 Muharrem 1330/5 Ocak 1912 Cuma günü İzmir'de gerçekleştirilmiştir.³ Mekteplerde muallimlik görevinde bulunan Değirmendereli Mahmut Fuat Efendi ve Milas Müftüsü Mehmed Sadık Efendi, Mutemer-i İlmi toplantısı düzenlenmesi için faaliyette bulunanların önde gelenlerindedir.⁴ Toplantıya Kula, Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Akhisar ve Menemen'den tanınmış din adamları katılmış, medreselerdeki eğitim sistemi tartışılmıştır. Toplantının sonucunda alınan kararlar otuz beş maddede toplanmıştır. Dışarıdan kongreye pek çok kişi tarafından raporlar gönderildiği gibi toplantının sonuçlarıyla ilgili raporlar da ilgililere ulaştırılmış, Ege bölgesindeki medrese eğitiminin raporlardaki esaslara göre düzenlenmesi talep edilmiştir.⁵

İzmir'deki Mutemer-i İlmi toplantısı, daha sonra İzmir İmam ve Hatip mektebi olarak kullanılacak Salepçioğlu Medresesi'nde yapılmıştır. Mevlevi Şeyhi

* Dr., İslam Araştırmaları Merkezi.

¹ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

² Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000, s. 315. Toplantıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet İnce, *Mahmut Fuat (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri)*, İstanbul: MEB, 1994, s. 47-49. Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002, s. 44-46.

³ "İzmir Mu'temer-i İlmi", *Sırat-ı Müstakim*, 7/176, 27 Muharrem 1330/5 Kanunisâni 1327, s. 322, "İzmir Mu'temer-i İlmi Mukarreratı", *Sırat-ı Müstakim*, 7/177, 5 Safer 1330/12 Kanunisâni 1327, s. 332-334. Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 44'te toplantının 7 Ocak 1912'de düzenlendiği bilgisi kayıtlıdır.

⁴ Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s. 315.

⁵ Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 45-46, Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s. 382.

Nuri Efendi'nin riyasetinde ve Kolordu Kumandanı İsmail Fazıl Paşa'nın nezaretinde Darülrifan Mektebi'nde yapılan toplantıda Salepçioğlu camii hatibi Hafız Tevfik Efendi "Fetih" suresini okuduktan sonra Cezayir ulemasından Geylani Efendi irticalen dua etmiştir. Milaşlı Mehmed Sadık Efendi on iki kişilik bir yürütme komisyonu oluşturulmasını teklif etmiş, seçimle ve gizli oyla üyeler seçilmiştir. Komisyon üyeleri, Milas Müftüsü Hafız Mehmed Sadık Efendi,⁶ Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi, Salepçioğlu Medresesi Şeyhi Nuri Efendi, Hafız Ali Efendi, Mısır Dergahı Şeyhi Ahmed Bedreddin Efendi, Cezayir ulemasından Mehmed Geylani Efendi, Maraşlı Kamil Efendi,⁷ Kırkağaç'tan İsmail Hakkı Efendi, Yusuf Rıza Efendi,⁸ Müstecâbizâde İsmet Efendi, Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi, Sultaniye Muallimi Hulusi Efendi ve Değirmendereli Mahmut Fuat Efendi gibi İzmir'in önde gelen ilim ve fikir adamlarıdır.⁹

Mutemer-i İlmi toplantısında, İzmir medreselerinin ıslahı yolunda önemli tekliflerde bulunmuş, medreseler, medâris-i ibtidâiye, medâris-i taliye medâris-i âliye olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. İbtidâiye medreselerinin nahiye, kaza ve livalarda, Taliye medreselerinin önemli ve büyük livalarda ve vilayet merkezlerinde, Âliye medreselerinin ise İstanbul'da kurulması planlanmıştır. Bunun yanında medreselerde okutulacak dersler, müderrislerin ve talebelerin uyması gereken kurallar, talebelerin medrese sonrası istihdamı, imtihanlar ve tatil zamanları gibi medreseleri ve müderrisleri ilgilendiren pek çok husus müzakere edilmiş ve medreselerin ıslahı için bunlarla ilgili kararlar alınmıştır.¹⁰ Toplantıda teklif edilen maddelerle aslında medreseleri modern mekteplere yaklaştırmak ve yeni bir medreseli tipi yetiştirmek hedeflenmektedir. Mutemer-i İlmi toplantısı da dahil Tevhid-i Tedrisât öncesi yapılmaya çalışılan bu ıslah girişimleri, medreselerden imam ve hatip mekteplerine geçişi hazırlayan ve kolaylaştıran bir süreç olmuştur.

⁶ Milaşlı Hafız Mehmed Sadık Efendi, (Mayıs 1874-?) biyografisi için bkz. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s. 381-383.

⁷ Maraşlı Kamil Efendi (1855-1924) biyografisi için bkz. Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 80-81

⁸ Yusuf Rıza Efendi (1865?-3? Aralık 1929) biyografisi için bkz. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s. 590-593. Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 81-82.

⁹ İnce, *Mahmut Fuat*, s. 50. Toplantının Hakim Efendi'nin riyasetinde yapıldığı kayıtlıdır. Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 45-46. Mustafa Üzel, *İzmir Mevlevîbanesi: "Bîr Şehrin Rindanesi"*, Ankara: HTC Ofset Matbaa, 2018, s. 131'de toplantıya Bozdoğanlı Hafız Emin Efendi, Çorapkapı Medresesi Müderrisi Hacı Ethem Efendi, Müftü Osman Zeki Efendi ve Bıçakçızade İsmail Hakkı Efendi'nin katıldığı bilgisi verilmiştir. İsmail Hakkı Altınöz, Bıçakçızade (1861-12 Ağustos 1950) biyografisi için bkz. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s. 262-267.

¹⁰ "İzmir Mutemer-i İlmi", *Sırat-ı Müstakim*, 7/177, s. 332-334.

Tevhid-i Tedrisât Kanunu Sonrası: İmam ve Hatip Mektepleri Açılıyor

İslah edilmesi için çeşitli toplantılar düzenlenen, risaleler kaleme alınan ve farklı dönemlerde yayınlanan ıslah nizamnâmeleriyle bir taraftan mekteplere yaklaştırılmaya çalışılan diğer taraftan da kendi bünyesinde yıllardır devam eden problemleri ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınan medreseler, 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisât Kanunu sonrası kapatılmıştır. Medreselerin kapatılması ve dinin okul müfredatlarından tamamen çıkarılmasıyla, öğrencilerin İslam'ın temellerini öğrenebileceği ya da din görevlilerinin yetişmesi için eğitim alabilecekleri herhangi bir yer kalmamıştır. Maarif Vekaleti bu ortamda imam hatip okullarını açmıştır.¹¹ Medreselerin kapatılmasından sonra açılan imam hatip okulları ilk defa açılan eğitim kurumları olmaktan ziyade medrese ıslah nizamnâmeleri sonrası yeni bir düzen verilen Dârülhilafe medreselerinin isminin ve programının değiştirilmesiyle kurulan okullar olmuştur. Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun kabulü ve imam hatip mekteplerinin öğretime başlamasından 5 ay sonra, 29 Temmuz 1340/29 Temmuz 1924'te Orta Tedrisât Müdür-i Umumiliği tarafından İmam ve Hatip Mektepleri Talimatnâmesi adlı 12 sayfadan oluşan 56 maddelik bir yönetmelik hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.¹²

Türkiye'nin değişik yerlerinde 1923-1924 öğretim yılında faaliyete geçen 29 imam hatip mektebine 2258 öğrenci kaydolmuş ve yaklaşık 300 öğretmen atanmıştır. 1923-1924 öğretim yılında imam ve hatip mekteplerinin açıldığı yerler İstanbul, Edirne, Erzurum, Isparta, Eskişehir, Ödenmiş, Urfa, Afyon, Amasya, Antalya, Ankara, Balıkesir, Bursa, Bolu, Tire, Bozok, Hopa, Harput, Sivas, Şavşat, Uşak, Gaziantep, Kastamonu, Konya, Kayseri, Kütahya, Maraş, Manisa ve Niğde'dir. 1924-1925 öğretim yılında Edirne, Ödenmiş, Tire, Hopa, Şavşat, Niğde'deki okullar kapanmış, yerlerine Artvin ve İzmir imam ve hatip mektepleri açılmıştır. 1925-1926 öğretim yılında Erzurum, Eskişehir, Urfa, Amasya, Gaziantep, Maraş, Artvin ve İzmir'deki okullar kapanmış, yerlerine Of ve Akşehir imam ve hatip mektepleri açılmıştır. 1926-1927 öğretim yılında İstanbul ve Kütahya imam ve hatip mektepleri dışındaki bütün okullar kapatılmıştır. Bu iki okul faaliyetlerine bir süre devam ettikten sonra 1930'da kapatılmıştır.¹³

İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin Açılışı Öncesi Tartışmalar

İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin açılmasından önce gerek mekteplere ayrılan tahsisatlar gerekse de bu mekteplerin mahiyeti ve içinde bulunduğu durumla ilgili tartışmalar dönemin önemli yayın organlarından biri olan *Sebilürreşad*'da yer almıştır.

¹¹ İren Özgür, *İmam-Hatip Okulları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015, s. 41-42.

¹² Mustafa Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)*, İstanbul: Ensar, 2013, s. 43, 50.

¹³ Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*, s. 51-52, Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 141-142.

İmam ve hatip mektepleriyle ilgili durum daha da ciddileşip Tevhid-i Tedrisât Kanunu sonrası yeni açılmış olan Tire, Ödemiş, Niğde ve Edirne'deki imam ve hatip mektepleri kapatılmaya başlayınca mekteplerle ilgili haberlere daha fazla yer verilmiştir.

Dergide çıkan ilk haber imam hatip mektebi hatta ilahiyat fakültesi talebelerinin maddi imkansızlıklar içerisinde olduğuna dairdir. İlahiyat fakültesi ve imam hatip mekteplerinin talebelerine verilmekte olan yemek kesilmiştir. Bunun üzerine talebeler, işlerinin eskiden olduğu gibi temin edilmesi konusunda müracaatta bulunmuştur. Konu her ne kadar talebenin işesi olsa da müracaat sırasında imam hatip mekteplerinin tarih-i tesisinden beri talebeye tasdikname verdiği ve mekteplerin ömrünü tamamlamakta olduğu ifade edilmiştir.¹⁴ Aslında bu haber konunun sadece talebeye işe temininden ibaret olmadığını imam ve hatip mekteplerinin varlık sebebine ve devamlılıklarına dair daha büyük bir problemin varlığını göstermektedir.

Sebilürreşad'da yer alan başka bir haberde mesele biraz daha ciddileşmiş, imam ve hatip mekteplerinin tasarruf gerekçesiyle kapatılıp İzmir'e nakledileceğinden bahsedilmiştir. İmam ve hatip mekteplerinin parasızlıktan dolayı sıkışıldıkça birer birer kapatılıp, hepsinin sonunda bir mektepte mi toplanacağı sorulmuştur. Böyle devam ederse memlekette imamlık yapacak adam bulunamayacağı, geçmişte kendi kendisini yetiştiren imamlar beğenilmezken, şimdi para karşılığında onların derecesinde bile imam yetiştirmekten aciz kaldığı ifade edilmiştir.

Yazıda, İzmir vilayeti dahilindeki Ödemiş, Tire ve Uşak dolaşarak İstanbul'a gelen bir kişinin gözlemlerine de yer verilmiştir. İmam ve hatip mekteplerinin süratle düşüşe geçtiği, ahalinin bu okullara itimat etmediği, çocuklarını göndermediği, mekteplerin talebesiz bir halde bulunduğu ifade edilmiştir. Uşak İmam ve Hatip Mektebi'nde ancak iki, üç çocuğun kaldığı, talebesizlik yüzünden Maarif Vekaleti'nin, Ödemiş ve Tire imam ve hatip mekteplerini lağvederek hepsini İzmir'de tesis olunacak bir mektepte toplamak istediği bilgisi paylaşılmıştır. Uşak, Ödemiş, Tire gibi birçok medresesi ve bu medreselerde birkaç yüz talebesi bulunan yerlerde imam ve hatip mektepleri bu hale gelirse diğerlerinin hali nasıl olacaktır. Memleketlerindeki mekteplere çocuklarını gönderemeyen aileler İzmir'e yollayabilecek midir? gibi sorular gündeme getirilmiştir.

Haberin devamında önce mekteplerin kapatılmasının ardındaki amaç sorgulanmış, Ödemiş, Tire imam ve hatip mekteplerinin kapatılması ve İzmir'e nakledilmesi tasarruf amaçlıysa Maarif Vekaleti parasızlıktan sıkışıkça birer birer mektepleri mi kapatacaktır yahut hepsini bir mektepte toplamaya mı çalışacaktır denilmiş. Bu gibi önemli merkezlerdeki mektepler kapatılırsa bunlar kadar öneme sahip olmayanların kapatılmasının da mümkün olacağı ifade edilmiştir. Uşak, Ödemiş, Tire imam hatip mekteplerinin başına gelenlerin diğer mekteplerin de

¹⁴ "İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Mektebinin Ömr-i Tabiisi", *Sebilürreşad*, 24/615, 4 Safer 1343/4 Eylül 1340, s. 271.

başına geleceğinde şüphe olmadığı, geçimini sağlayamayan halkın çocuklarını okumak için başka bir yere gönderemeyeceği belirtilmiştir. Sonrasında pek de dile getirilmeyen bir hususa talebelerin mezuniyet sonrası istihdamı meselesine dikkat çekilmiştir. Bu çocuklar imam ve hatip olmakla istikballeri için ne kazanacaklar, imamlığın ve hatipliğin ne kadar maaşı vardır ki, bu vazifeye rağbet etsinler denilerek devletin bu okullara ve mezunlarına verdiği desteğin yetersizliği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak bu mekteplerden imam ve hatip yetişmesine imkân olmadığı, nitekim Maarif Vekaleti'nin buradaki talebelerin işlerini temin edemediği fakat bu işi halka da bırakmadığı, bunun neticesi olarak da mekteplerin tamamen keşmekeş halinde olduğu belirtilmiş ve çözüm olarak bu işin halka bırakılması istenmiştir.¹⁵ İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin açılışı öncesi yaşanan bu tablo talebenin işesinden, açılan mektebe talebe bulunmasına, talebenin mezuniyet sonrası istihdamından mektebin geleceğine kadar yeni açılacak mektebin daha önce diğer imam ve hatip mekteplerinin yaşadığı pek çok problemle karşı karşıya kalacağını göstermektedir.

Başından Belli Bir Son: İmam ve Hatip Mektepleri Kapatılıyor

Tartışmaların odağında yer alan imam ve hatip mektepleri için beklenen olmuş, mektepler bir bir kapatılmış, konuyla ilgili haberlere yine *Sebilürreşad*'da yer verilmiştir. Tire İmam ve Hatip Mektebi'nin kapanışı ayrı bir haber olarak derginin sayfaları arasında yer almış, bir vakitlerde büyük alimler yetiştiren Tire'ye bir imam hatip mektebinin çok görüldüğü ve lağvedildiği bilgisine yer verilmiştir. Yirmi kadar camiye ve mescide sahip Tire'nin, dini vazifeleri yerine getirecek kişileri yetiştirecek bir dârülrifandan mahrum bırakıldığı kaydedilmiştir. İçinde barındırdığı kıymetli eserlerle Maarif Vekili'nin dahi önemini kabul ettiği Hacı Necip Paşa Kütüphanesi'nin talebesiz, Tire'nin dışında tahsil imkânı bulamayacak talebelerin de okulsuz bırakıldığı ifade edilmiştir. Bir zamanlar ulemanın merkezi olan Tire'nin artık bu özelliğini kaybettiğinin altı çizilmiştir. Tire'nin ardından Ödemiş'teki imam ve hatip mektebi de kapatılmıştır.¹⁶

Bu olaydan yaklaşık bir buçuk ay sonra *Sebilürreşad*'da yer alan başka bir haberde Niğde İmam ve Hatip Mektebi'nin de lağvedildiği bilgisi paylaşılmıştır. Tire'deki mektebin kapanışından sonraki haberde olduğu gibi bu hadisenin Tire için sonuçlarından bahsetmek yerine Tevhid-i Tedrisât konusuna vurgu yapılmış ve mekteplerle ilgili daha genel bir probleme dikkat çekilmiştir. Tevhid-i Tedrisât'tan maksadın müessesât-ı diniyenin sed ve ilgası olduğu, önceki Maarif Vekili'nin Türkiye'deki yüzlerce medâris-i ilmiyeyi ilga ederken yerlerine imam ve hatip mekteplerini açacağını söylediği, beş on yerde göz boyama kabilinden açılan

¹⁵ “İmamsız, Hatipsiz mi Kalıyor?”, *Sebilürreşad*, 24/620, 10 Rebiülevvel 1343/9 Teşrinievvel 1340, s. 347-348.

¹⁶ “Tire İmam ve Hatip Mektebi de Lağvedildi”, *Sebilürreşad*, 24/621, 17 Rebiülevvel 1343/16 Teşrinievvel 1340, s. 366.

mekteplerin de şimdi birer birer kapatıldığı kaydedilmiştir. Yazıda, eğitimine devam edemeyen imam ve hatip mektepleri sayılarak diğerlerinin de kapanmaya mahkum olduğu ifade edilmiştir. Bu ortamda halkın dini ihtiyaçlarını temin edecek medreselerin halk tarafından açılmasına Maarif Vekaleti'nin engel olmaması istenmiştir. Ayrıca İstanbul'da dans salonlarının açılışının engellenmesi gündeme geldiğinde hürriyet-i şahsiyye kanunun ileri sürüldüğü hatırlatılarak, halk dans salonu açmak hakkına sahipse tedrisât-ı diniyede bulunacak medreselerin açılması yasak mıdır, demokrasi veya halk idaresi böyle mi olur denilmiştir.¹⁷

Bu haberlerde asıl vurgulanmak istenen imam ve hatip mekteplerinin kapatılmasının ardındaki meselenin talebesizlik ya da maddi imkânsızlık gibi sebepler olmadığı, Tevhid-i Tedrisât'la yapılmak istenilenin medreselerin kapatılması olduğu, medreseler kapatıldıktan sonra açılan mekteplerin de artık yavaş yavaş kapatılmaya başlandığı, yeni açılanların ve hususen de İzmir'deki İmam ve Hatip Mektebi'nin de kapatılacağıdır.

İzmir İmam ve Hatip Mektebinin Açılışı: Yeni Bir Kapanışın Habercisi mi?

Bütün bu tartışmaların ortasında yer alan ve kapatılan imam ve hatip mekteplerine rağmen Tevhid-i Tedrisât Kanunu sonrası açılan imam ve hatip mekteplerinden biri de İzmir olmuştur. Tire ve Ödemiş imam ve hatip mektepleri 1 Eylül 1340/1 Eylül 1924'te kapatılınca bu mekteplerin yerine Maarif Vekaleti'nin emriyle İzmir'de Salepçioğlu camii'nin altındaki mektep binasında İzmir İmam ve Hatip Mektebi açılmıştır.¹⁸ Salepçizade Hacı Ahmed Efendi bin Hacı Mehmed Ağa bin Hasan, 16 Rebiüelvel 1311/27 Eylül 1893 tarihli vakfiyesinde, Kemeraltı caddesinde Hacı Mahmut sokağının köşesindeki Büyük hanın içine bir cami, bir mektep ve yedi oda ile bir derslane ve heladan oluşan bir medrese inşa ettirilmesini vasiyet etmiştir. Alt katı medrese ve mektep üst katı cami olarak inşa edilmiş olan bina, Tevhid-i Tedrisât Kanunu öncesi medrese olarak kullanılırken, kanun sonrası mektep kısmı İzmir İmam ve Hatip Mektebi olarak kullanılmaya başlamıştır.¹⁹

¹⁷ "İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor", *Sebilürreşad*, 25/627, 29 Rebiülahir 1343/27 Teşrinisâni 1340, s. 46.

¹⁸ Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, s. 337. *Anadolu*, nr. 3190, 1 Teşrinievvel 1340/1 Ekim 1924, *Sada-yı Hak*, nr. 1275, 1 Temmuz 1340/1 Temmuz 1924.

¹⁹ İnci Kuyulu Ersoy, "Salepçioğlu Ailesinin İzmir'e Katkıları ve Salepçioğlu Camii", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001*, İzmir, 2002, s. 282. Anadolu'da bilinen örnekleri az olmakla birlikte bazı yapıların alt katlarının ticaret yerine eğitim işlevine sahip bölümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Salepçioğlu camii de alt katı medrese ve mektep olarak tasarlanmış düzenlemesiyle bu yapılara bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Konumlandırılışı açısından Osmanlı mimari eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. s. 292.

İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin Müdürlüğüne 1500 kuruş maaşla Hafız Halil Efendi tayin edilmiştir.²⁰ Halil Efendi görevine başlamak üzere 18 Kasım 1924 tarihinde İzmir'e gelmiştir.²¹ Mektebin Edebiyat muallimliğine 2500 kuruş maaşla Türkçe muallimi Kemal Emin Bey getirilmiştir.²²

İzmir İmam ve Hatip Mektebi dört sınıflı olup, gündüzlü ve ücretsizdir. Mektepte okutulacak başlıca dersler; Kur'ân, Tefsir, Hadis, İlm-i Tevhid, Din Dersleri, Ruhîyyat, Türkçe ve Türk Edebiyatı, Arabî, Ulum-ı Tabîyye ve Riyaziyye, Tarih ve Coğrafya olarak kaydedilmiştir. Mektebe kayıt yaptırabilmek için on iki ile on beş yaşları arasında bulunmak, ilk mektep şهادetnâmesine sahip olmak, herhangi bir hastalığı bulunmadığına dair doktor raporu getirmek gerekmektedir. Taşradan gelmek isteyen talebeler konusuna da temas edilmiş, mektep idaresinin yalnızca barınmaları için talebelere aracılık edebileceği belirtilmiştir. Talebelerin her gün sabah dokuzdan on bire kadar kayıt için mektep müdüriyetine müracaat edebilecekleri de kaydedilmiştir.²³ Tartışmalı bir sürecin sonunda açılan İzmir İmam ve Hatip mektebi ne tür bir faaliyette bulunmuş, talebesi olmuş mu, nasıl bir eğitim vermiş bu soruların cevabı şimdilik meçhuldür.

İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nden Of İmam ve Hatip Mektebi'ne

Kamuoyunda ve özellikle de *Sebilürreşad*'da yer alan bu tartışmalar ve ileri sürülen talepler beklenen karşılığı bulamamış olmalı ki kapatılan imam hatiplerine bir yenisi eklenmiş ve daha önceden kapatılan pek çok mektebin yerine ikamesi düşünülen İzmir İmam ve Hatip Mektebi de diğerleriyle aynı sonu paylaşmış ve kapatılmıştır. Aslında İzmir'deki mektebin kapatılması şaşırtıcı olmasa gerek zira, imam ve hatip mekteplerine kayıtlı öğrenci sayısının yer aldığı kaynaklarda İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin talebe sayısı yer almamaktadır.²⁴ Bu tablo mektebe hiç öğrenci alınmadığını düşündürmektedir.

Kapatıldıktan sonra diğer mektepler için yapılan tartışmaların bir benzeri İzmir için de yapılmış, bu mektebin yerine Of'ta bir imam hatip mektebi açılması gündeme gelmiştir. Fakat bu sefer mesele biraz daha resmiyet kazanmış, Of'ta açılması düşünülen imam ve hatip mektebi Meclis gündemine taşınmıştır. Trabzon Milletvekili Nebizade Hamdi bey ve otuz sekiz arkadaşı tarafından 25 Kanunisanı 1341/25 Ocak 1925'te verilen tezkirede İzmir'de kapatılan imam ve hatip mektebinin Of kazasında açılması talep edilmiştir.

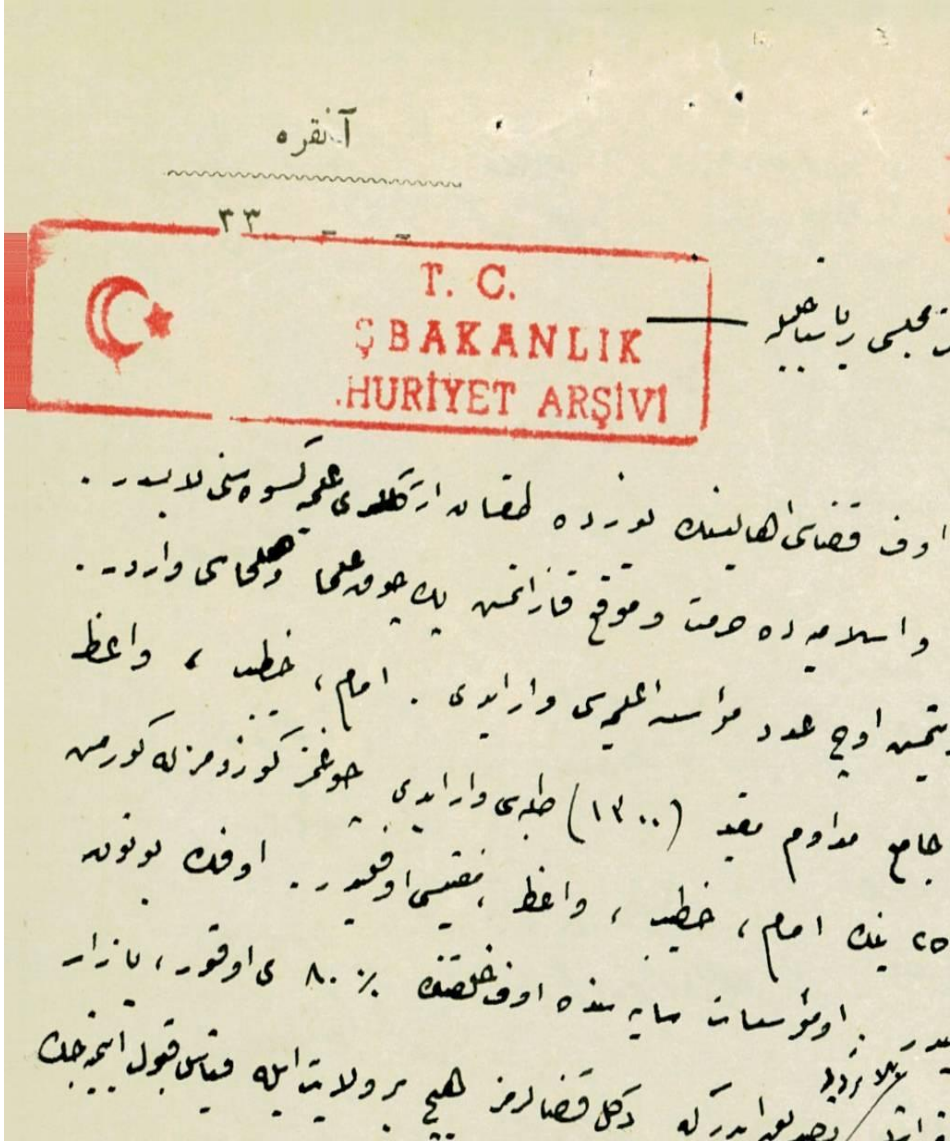
²⁰ *Abenk*, nr. 9346, 5 Teşrinisâni 1340/5 Kasım 1924, *Anadolu*, nr. 3113, 7 Teşrinisâni 1340/7 Kasım 1924.

²¹ *Anadolu*, nr. 3123, 19 Teşrinisâni 1340/19 Kasım 1924.

²² *Abenk*, nr. 9346, 5 Teşrinisâni 1340/5 Kasım 1924.

²³ *Abenk*, nr. 9360, 21 Teşrinisâni 1340/21 Kasım 1924.

²⁴ Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*, s. 52.

İzmir'de kapatılan imam ve hatip mektebinin Of'da açılması için verilen dilekçe. BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 41/3.

Of kazasının nüfusunun fazlaca olduğu, ahalisinin yüzde sekseninin okur yazar, erkeklerinin yüzde doksanının da ilmiye kisvesine sahip bulunduğu ifade edilmiştir. Kazada yetmiş üç adet medâris-i ilmiye bulunduğu, imam, hatip ve vaiz yetiştirmek üzere bin üç yüz talebeye sahip bulunduğu kaydedilmiştir. Tevhid-i Tedrisât Kanunu sonrası bir tane ilk erkek mektebi bulunduğu, imam hatip yetiştirecek bir yer varsa buranın Of olduğu ifade edilmiştir. Herhangi bir müessesese

vücuda getirileceği zaman kesret ve mebzuliyetin nazarı itibara alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna delil olarak açılan yirmi sekiz imam hatip mektebinde mevcut talebenin tamamına denk gelecek talebenin Of'ta mevcut olduğu belirtilmiştir. Hatta bütün Türkiye'ye imam hatip yetiştirecek miktarda bu işe talip kişiler Of'ta olduğu için mektebin burada açılması istenmiştir.²⁵ Bütün bu talepler olumlu karşılık bulmuş olmalı ki İzmir'de kapatılan mektebin yerine Of'ta bir imam ve hatip mektebi açılmıştır. Fakat yine bütün bu süreç tekrar etmiş olmalı ki Of'ta açılan imam ve hatip mektebinin sonu diğer imam ve hatip mekteplerinden farklı olmamış o da diğerleri gibi kapanmaya mahkum olmuştur.

Mesele, İzmir İmam ve Hatip Mektebi'nin ve diğer mekteplerin kapatılmasından çok daha büyüktür. Bu mektepler açıldıkları günden itibaren tahsisat alamamış, mezunlarına istikbal vaat edememiştir. Dönemin şartları gereği din görevlisi olmanın toplumdaki önemi, saygınlığı ve bu vazifeyi yerine getirmenin neticesinde elde edilen imkanlar azalmıştır. Bütün bunlar mekteplerin kapanmasını etkilemiş olmalıdır. Öte taraftan mekteplerin öğrenci bulamadığı için kapatıldığı iddiası vardır ki öğrenci sayıları meselenin böyle olmadığını düşündürmektedir.²⁶ Kaldı ki yeterli işesi, istihdam imkânı olmayan ve Maarif Vekaleti tarafından sahip çıkılmayan mekteplerin uzun ömürlü olması da beklenemezdi. Nitekim, İzmir örneğinde olduğu gibi bazı mektepler açıldıktan sonra bir yıl dahi geçmeden hemen kapatılmıştır. Bu tablo mekteplerin kapatılmak üzere açıldığı iddiasını desteklemektedir. Meselenin bir başka tarafı bu okullar açılırken talebeler, hocalar ve mekteplerin durumu etraflıca düşünülmemiş, bunların geleceği ile ilgili planlar yapılmamıştır.

Kaynaklar

BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0, 41/3, 01.02.1925.

Abenk, nr. 9346, 5 Teşrinisâni 1340/5 Kasım 1924; nr. 9360, 21 Teşrinisâni 1340/21 Kasım 1924.

Anadolu, nr. 3113, 7 Teşrinisâni 1340/7 Kasım 1924; nr. 3123, 19 Teşrinisâni 1340/19 Kasım 1924; nr. 3190, 1 Teşrinievvel 1340/1 Ekim 1924.

Sada-yı Hak, nr. 1275, 1 Temmuz 1340/1 Temmuz 1924.

"İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Mektebinin Ömr-i Tabiisi", *Sebilürreşad*, 24/615, 4 Safer 1343/4 Eylül 1340, s. 271.

"İmamsız, Hatipsiz mi Kalıyoruz?", *Sebilürreşad*, 24/620, 10 Rebiülevvel 1343/9 Teşrinievvel 1340, s. 347-348.

"Tire İmam ve Hatip Mektebi de Lağvedildi", *Sebilürreşad*, 24/621, 17 Rebiülevvel 1343/16 Teşrinievvel 1340, s. 366.

²⁵ BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0, 41/3, 01.02.1925.

²⁶ Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*, s. 61-66.

- “İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, *Sebilürreşad*, 25/627, 29 Rebiülahir 1343/27 Teşrinisâni 1340, s. 46.
- “İzmir Mu'temer-i İlmisi”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/176, 27 Muharrem 1330/5 Kanunisâni 1327, s. 322.
- “İzmir Mu'temer-i İlmisi Mukarreratı”, *Sırat-ı Müstakim*, 7/177, 5 Safer 1330/12 Kanunisâni 1327, s. 332-334.
- İnce, Mehmet, *Mahmut Fuat (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri)*, İstanbul: MEB, 1994.
- Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000.
- Ersoy, İnci Kuyulu, “Salepçioğlu Ailesinin İzmir'e Katkıları ve Salepçioğlu Camii”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001*, İzmir, 2002.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.
- Gökaçtı, Mehmet Ali, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Öcal, Mustafa, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)*, İstanbul: Ensar, 2013.
- Özgür, İren, *İmam-Hatip Okulları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Üzel, Mustafa, *İzmir Mevlevihanesi: “Bir Şebrin Rindanesi”*, Ankara: HTC Ofset Matbaa, 2018.

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE İZMİR'İN SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINDA İZMİR TÜRK OCAĞININ ETKİLERİ (1912-1931)

Günver Güneş*

Giriş

Türk Ocakları kuruldukları her kentte aydınlanmanın, gelişimin merkezi olmuştur. İzmir Türk ocağının kente kattığı dinamikler açısından en dikkat çekici yerleşimlerden biri olmuştur. Araştırmamızda İzmir Türk Ocağını faaliyet gösterdiği kent bütününde II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yarattığı etkileri değerlendireceğiz.

Bu değerlendirme 3 bölümde gerçekleştirilecektir.

- 1- II. Meşrutiyet dönemi
- 2-Mütareke ve İşgal dönemi
- 3-Cumhuriyet dönemi

İzmir Türk Ocağının Kuruluşu

İzmir ve çevresinin sosyal ve ekonomik hayatının değiştirilmesi yolunda II. Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemde devrin uluslararası siyasal çatışmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun iç politikasını etkilemesisosyo-kültürel bir uyanışı da beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın izlediği politikalarla İzmir ve çevresi XX. y.y. başlarındaki yabancı, Levanten ve azınlıklardan ayrıcalıklı konumundan uzaklaşmış, İzmir levant dünyasının kolay karlı işlerin çevrildiği güzel günlerin yaşandığı yerlerden biri olmaktan çıkmaya başlamıştı. Artık ekonomik alanda yabancı şirketlerin yanında Türkler de yer alıyorlardı. Toplumsal refleksi harekete geçiren sosyo-kültürel uyanışta Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri'nin yanında İzmir Türk Ocağı, İttihat ve Terakkinin milli siyasetine önemli katkılar sağlamıştır. İttihat ve Terakki, Meşrutiyet döneminde kılıcını tutuşturduğu Türk Yurtseverliği akımının Anadolu'ya bu arada da yabancı egemenliğinin en yoğun biçimde yaşandığı İzmir'de yayılıp güçlendirilmesinde ulusal biçimlenme sürecini hızlandırmış, bu alanda öncü rol de İzmir Türk Ocağı'nın olmuştur. İzmir kentinde XX. yy'ın başlarında Türkler aleyhine oluşan kozmopolit

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Efeler-Aydın, ggunes65@gmail.com

yapı düşünüldüğünde İzmir Türk Ocağı'nın varlığı daha ilginç bir durum ortaya koyacaktır.¹

Osmanlı İmparatorluğunda ulusal düşüncenin örgütlenmesi Türkçü aydınların önyak olmasıyla önce 1908 yılında "Türk Derneği" ile başlamış, teşkilatlanma 1911 yılında "Türk Yurdu" dergisiyle filizlenmiş ve İttihat Terakkinin paramiliter dernekleri aracılığıyla sosyo- kültürel örgütlenme en bariz şekilde Türk Ocağında sistematik bir biçime kavuşmuştur. 25 Mart 1912 tarihinde İstanbul Türk Ocağı'nın resmen açılmasıyla faaliyetlerine başlayan Ocak, kısa sürede ülkenin pek çok yerinde teşkilatlanmıştır. 1918 yılına gelindiğinde Türk Ocağı şubelerinin sayısı ülke genelinde 28'i bulmuştu.² İzmir Türk Ocağı kentteki aydınların desteğiyle Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin iktidara geldiği tarihlerde kurulmuş, çalışmalarını tamamlayıp, 20 Ağustos 1328 (2 Eylül 1912) tarihli ruhsatnameyle resmen faaliyete geçmiştir.³ İlk yönetim kurulunda başkanlığa o sıralarda İzmir Limanında Paket Gümrüğü Başkatipliği görevini yürütmekte olan Mehmet Necip Bey,⁴ Sekreterliğe Mustafa Necati, İdare Heyetine Raif Nezihî ile Vasıf (Çınar) Beyler seçilmişlerdir.⁵ İzmir Türk Ocağının ilk dönemde yapısı incelendiğinde üyelerinin neredeyse tamamının erkeklerden oluştuğu ve bunların da destek grupları itibarıyla eğitimciler, gazeteciler, tüccarlar, sanatçılar, edebiyatçılar, subaylar, doktorlar, avukatlar gibi seçkinlerden oluştuğu görülecektir. Kadınların İzmir Türk Ocağının faaliyetlerine ilgi göstermeyişi dönemin taassup anlayışıyla ifade edilebilir.

II. Meşrutiyet Döneminde İzmir Türk Ocağının Faaliyetleri

Kuruluş haberinin yayımlandığı İzmir'in yerel gazetelerinde Ocağın kültürel ve sosyal çalışmalar yapacağı ve siyasetle uzaktan yakından ilgisi olmayacağı vurgulanıyordu. Oysa siyasetin en karmaşık olduğu bir dönemde çalışmalarına başlayan Ocak Reisi Mehmet Necip Bey'in tüm mücadelesine rağmen doğrudan olmasa da İstanbul Türk Ocağı gibi İttihat ve Terakki Fırkasının gölgesinde faaliyetlerine başlamıştır. Ocakla ilgili ilk yayınlarda Ocak-siyaset üzerine yapılmıştır. Müsavat gazetesi İzmir Türk Ocağının İttihat ve Terakkiye katılması karşılığında 200 Osmanlı lirası aldığını yazmıştı.⁶ Ocak bu haberi defalarca tekzip etmesine karşın, yine de kafalardaki karışıklığı gideremedi. Sonunda konuyla ilgili olarak Ocak İdare

¹ Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı (1912-1919)", *Kebikeç*, Sayı 4, Cilt 30, Ankara,1996, s.149-150.

² Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s.127.

³ Türk Ocağının Beyannamesi: İzmir Türk Ocağı vilayetin 20 Ağustos tarihli ruhsatnamesiyle teşekkül etmiştir. Ocağımızın evvel ve ahir söylendiği gibisiyasi hiçbir fırkayla alakası yoktur. Ocağımız büyük ırkımızın yalnız iktisaden ve içtimaen yükselmesi için kuvvetiyle çalışmayı emel edinmiştir. *Abenk*, 5 Eylül 1912.

⁴ Ömer Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.29.

⁵ *Abenk*, 14 Teşrinievvel 1912.

⁶ *Müsavat*, 11 Eylül,1328.

Heyeti imzalı ilan neşretmek zorunda kaldı.⁷ İzmir Türk Ocağı müstakil bir binası olmadığı için başlangıçta “*Köylü Matbaasında*” bir dairede çalışmaya başlamış,⁸ daha sonra 1915 yılına kadar İttihat ve Terakki Kulübü ardından Sultani Mektebinin bir odası ve Yunan İşgaline doğru da Kemeraltında Hacı Hasan Hanının Pasajında Ocak Faaliyetleri idare edilmiştir. Konferans, temsil, sohbet ve diğer etkinlikler Ocağın kendine ait müstakil binası olmadığından farklı binalarda, tiyatro salonlarında ya da Milli Kütüphanede yapılıyordu. Ocak kuruluşunu takip eden günlerde Padişah Mehmet Reşat’a bağlılığını bildirdi.⁹ İzmir Türk Ocağı varlığını İzmirliyle duyurmaya çalışırken pek çok engelle karşılaştı. Tepki gayr-i Müslim unsurlar yerine taassup ehli Müslüman gruplardan gelmiştir.¹⁰ 1913 yılında Rahmi Bey’in İzmir’e vali olarak gelişiyle birlikte İzmir Türk Ocağına partinin desteği artmış,¹¹ İttihat ve Terakkinin yerel yöneticileri ve Katib-i Mesul-ü Celal Bey’in yoğun ilgisiyle de bu destek kısa süre sonra himayeye dönüşmüştü.¹² İzmir Türk Ocağı toplumsal örgütlerle de yakın çalışma ortamı bulmuş, I. Dünya Savaşı öncesinde bir beyanname ile Müdafaa-i Milliye Cemiyetine iştirak ederken,¹³ savaş boyunca gerek Hilal-i Ahmer gerekse Donanma Cemiyetleriyle iç içe faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁴ Ocak reisi Mehmet Necip ve Talat Beylerin gayretleri sonucu İstanbul’dan davet edilen bir konferans heyeti İzmir’in kültürel yaşamını 1913 yılı ortalarında derinden etkileyecek bir dizi etkinliklerde bulunmuştur.¹⁵ 7-14 Temmuz tarihleri arasında İzmir Türk Ocağı’nın refakatında bir hafta süreyle kentte çeşitli incelemeler yapan heyette Ağaoglu Ahmet, Hamdullah Suphi, Mehmet Fuat, Ali Canip, Aka Gündüz, Kazım Nabi yer almışlardır. Heyetin halka açık kadınlara verilen konferanslara İzmirlinin ilgisi oldukça fazla olmuştur. Mehmet Fuad Bey’in “Türkün duası” isimli manzum tiyatrosu bir piyes şeklinde temsil edilmiş tıpkı konferanslar gibi İzmir kentinde Türkler arasında ses getirmişti.¹⁶

⁷ Günver Güneş, “Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de Türkçü Örgütlenme: İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri 1912-1931”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Bahar 2005, Ankara 2005, s. 57.

⁸ *Ahenk*, 25 Eylül 1912.

⁹ *Ahenk*, 14 Teşrinievvel 1912.

¹⁰ Günver Güneş, “İzmir Türk Ocağı 1912-1919”, *Kebikeç*, Yıl:1, Sayı:4, Ankara 1996, s. 151.

¹¹ Ahmet Mehmetefendioğlu, Vali Rahmi Bey ve Yaşamı, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1990, s. 57.

¹² Bu desteğini mütareke döneminde de devam ettirmiştir. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018. s.566.

¹³ *Ahenk* 16 Şubat 1913, H. Nazım Polat, *Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 88-89.

¹⁴ Günver Güneş, Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de ..., s. 58.

¹⁵ Ahenk 14 Temmuz 1913, Kazım Nami, “İzmir Seyahati”, *Türk Yurdu*, II. Yıl, 4. Cilt, No: 12, İstanbul 1329.

¹⁶ F. Abdullah Tansel, “Fuad Köprülünün Türk Ocaklılarla İzmir Seyahatı ve Temsil Edilen Manzum Tiyatrosu: Türkün Duası”, *Türk Kültürü*, Yıl:VIII, Sayı:92, Ankara 1970, s. 516-

Yunan işgaline kadar olan dönemde İzmir Türk Ocağının faaliyetleri incelendiğinde sosyal yardım amaçlı faaliyetler, Türkçe'nin yaygınlaşması kampanyaları, balolar, müsamereler, tiyatro etkinlikleri, milli iktisat politikası gereği yerli malları kullanımının özendirilmesi, konferanslar verilmesi göze çarpan etkinliklerdi.¹⁷

Balkan Savaşı'nın şiddetle hissedildiği 1913 yılları başlarında Yunanlıların baskısı sonucu göç etmek zorunda kalan Türklere mensup Selanik Sultanisi İttihat ve Terakki Mekteplerinden 25'e yakın talebe Ocağın himayesine alınmış, yiyecek ihtiyaçları ve okul masraflarının karşılanması için de Ocak bünyesinde yardım sandığı oluşturulmuştur.¹⁸ Yine aynı tarihlerde Selanik'ten kaçan hukuk talebesinin korunması, bu talebelerin isteği ile İzmir de Hukuk Mektebi açılması girişimleri Türk Ocağının öncülüğünde başlamıştır.¹⁹ Diğer yandan pek çok dilin konuşulduğu kozmopolit İzmir'de Türkçe'nin hakimiyetinin sağlanması için Ocak tarafından başlatılan kampanyaların ardından Türkçe kullanılmayan sinemalar uyarılmış, ıslık ve düdükle gürültü yapılmış, Rumca ve Fransızca levhalar değiştirilmeye çalışılmış bununla ilgili bir komite oluşturulmuştur.²⁰ Bu kampanyalara Ocak Reisi Mehmet Necip Bey de konferanslarıyla iştirak etmiştir.²¹ Hasılatı yardıma muhtaç ailelere bırakılmak üzere Sporting Kulüp, İzmir Tiyatrosu ve Milli Kütüphane salonlarında oyunlar sahnelenmiş,²² İttihat ve Terakkinin Milli İktisat Politikasının bir yansıması olarak yabancı mallara boykot uygulanmış, yerli mahsullerin kullanılmasının özendirilmesi Ocak üyelerinin çalışma alanını oluşturmuştur.²³

Ocak kuruluşunu takip eden yıllarda İzmir Türk gençliğini kucaklamak amacıyla spor faaliyetlerine de oldukça fazla önem verdi. Daha 1913 yılında İzmir Türk Ocağı bünyesinde kurulan Türk Gücü'nde iki şube oluşturulmuştur. Bu şubelerden Terbiye-i Bedeniye Kulübü vasıtasıyla İzmir'de Türkler arasında örgütlü bir şekilde spor etkinlikleri Türk Ocağıyla gerçekleşmiştir. Bu amaçla İzmir'deki Türk mektepleri arasında futbol turnuvası düzenlemiştir.²⁴ 16 Ocak 1914 yılında kurulmuş olan Altay İdmanyurdu da İzmir Türk Ocağının koruyuculuğunda hızlı bir gelişme göstermiştir. Kuruluşundan bir yıl sonra katıldığı turnuvada İzmir şampiyonu

521, Günver Güneş, "Türk Ocaklarının 1913 Yılında Gerçekleştirdikleri İzmir Seyahati ve Yarattığı Etkiler, *Türk Yurdu*, C:32, Sayı:295, Mart 2012, Ankara 2012, s.167-173.

17 Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı 1912-1919*, s. 152-154.

18 *Ahenk* 16 Kanunısanı 1913.

19 *Ahenk*, 4 Nisan 1913.

20 Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s. 58.

21 Ömer Faruk Huyugüzel, *Necip Türkcü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 55.

22 *Ahenk* 13 Teşrin-i Sani 1912.

23 Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri 1923-1931*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1990, s. 76.

24 *Ahenk* 7 Teşrinisani 1912, *Ahenk*, 27 Mart 1913.

olmuştur. İzmir Levantenlerinin, Ermenilerin ve Rum kulüpleri Panionios ve Apollon'a karşı elde ettiği başarılı sonuçlar İzmir'de yaşayan Türklere büyük gurur yaşattır. ²⁵ Altay I. Dünya Savaşında İzmir Türklüğünün gururu haline gelirken, İttihat ve Terakki yerel yöneticileri eliyle izledikleri politikaları gereği Türk Ocağı üzerinden Altay'ı desteklemişlerdir. ²⁶

İzmir Türk Ocağı'nın kültürel anlamda en önemli etkinliği hiç şüphesiz sohbet ve konferanslardı. ²⁷ İzmir Türk Ocağı düzenlediği konferans, sohbet ve temsillerle ulusal sorunlara eğilerek dönemin politik ve kültürel gelişimine öncülük etmiştir. ²⁸ Türklük fikrinden, vatan anlayışından, köycülükten, spordan dış Türklere, milli iktisattan, tiyatro, sinema, güzel sanatlara kadar uzanan geniş bir yelpazede derinlik kazanan İzmir Türk Ocağındaki konferanslar önceleri Perşembe daha sonraları Cuma günleri Ocak binasında uygun yer olmadığı için İzmir'in değişik salonlarında verilmiştir. ²⁹ Konferanslara İzmir'in yakından tanıdığı Mustafa Necati, Vasıf (Çınar) Bey, ³⁰ Raif Nezihî, Haydar Rüştü gibi isimlerde katılmışlar kentte yaşayan Türklerin kültürel uyanışında katkı sunmuşlardır. ³¹

İzmir Türk Ocağı kuruluş yıllarında bir yayın organına sahip olamadığından faaliyetlerini İzmir basını aracılığıyla halka ulaştırabilmiştir. İzmir Türk Ocağının (1912-1919) yılları arasında çıkan bilebildiğimiz tek yayını I. Dünya Savaşı içinde İzmir'in savunması amacıyla Vali Rahmi ve Kumandanların yardımıyla çıkarılacağına karar verilen geniş bir kitaptır. Kuruluşundan mütareke dönemine kadar İzmir Türk Ocağı'nın belki de en çok dikkati çeken özelliği İstanbul Türk Ocağı ile milliyetçilik düşüncesinin ideolojik boyutlarıyla ilgili yaşadığı polemikti. I. Dünya Savaşının başlangıcında Türk Ocakları içindeki aydınların bile tam bir fikir birliğine varamadıkları Turancılığa en büyük tepki İzmir Türk Ocağından gelmiştir. Ocak Reisi Mehmet Necip Bey Türklük, Milliyet ve Vatanperverlik konularında verdiği

²⁵ *Abenk* 26 Eylül 1914, *Abenk* 17 Kanunusani 1914, *Abenk* 18 Kanunusani 1914, *Abenk* 30 Kanunıevvel 1914, *Abenk* 10 Teşrinisani 1914, *Abenk* 16 Teşrinisani 1914, *Köylü* 16 Kanunusani 1914, *Köylü* 9 Kanunusani 1914, Fehim Kuruloğlu, *Altay Spor Kulübü Tarihi*, İzmir 1914, s.77-81, Günver Güneş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi 1850-1922*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:84, İzmir 2012, s. 99-108.

²⁶ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s. 59.

²⁷ Sabri Sürgevil, *1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1984, s. 20.

²⁸ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s.59.

²⁹ *Abenk*, 8 Şubat 1914, *Anadolu* 29 Teşrinievvel 1914, *Anadolu*, 9 Ocak 1915, *Anadolu*, 15 Ocak 1915, *Müsavir*, 26 Mart 1919, *Köylü*, 27 Mart 1919, Sabri Sürgevil, *a.g.t.*, s.145-148, Günver Güneş, *İzmir Türk Ocağı 1912-1919...*, s.154.

³⁰ Tülay Alim Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:17, Sayı:49, Ankara 2001, s.172.

³¹ Murat Kaya, *Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*, Antalya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya 2018, s.60.

konferanslarda İzmirli Türkçü gençleri Turan Ütopyasına kapılmamaları konusunda uyarılmış bu konuda Gökalp ile kaşı karşıya kalmıştı.³²

Mehmet Necip Bey'in konuşmalarında ve konferanslarında Ziya Gökalp'i ve onun ütopyik Turancılığına hedef alması İstanbul'da tepkilere neden olmuş, Gökalp'e gönülden bağlı gençler tarafından İzmir Türk Ocağı ve Ocak Reisi çeşitli gösterilerle protesto edilmiştir.³³ Bu gergin siyasi atmosfer, ittihatçıları yönetimindeki sıkı denetimleri İzmir Türk Ocağı üzerinde kısa sürede baskıya dönüştürmüş, Necip Türkçü Bey'in Ocaktan ayrılmasına yol açmıştır.

Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Türk Ocağı

I. Dünya Savaşının kaybedilip Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasının ardından Anadolu toprakları itilaf devletlerince işgal edilirken, Paris Barış Konferansında İzmir'in Yunanlılara verilmesi ve bunu yarattığı siyasal ve sosyal sorunlar Batı Anadolu'yu özellikle İzmir'i her yönden karışık bir kent haline getirir. Şehirde yaşayan Rumlar Yunan işgalinin zeminini hazırlayacak çalışmalarda bulunurlarken, Türklerde İzmir'i işgale karşı koruyacak örgütlenmenin içine giriyorlardı. Bu anlamda İzmir de Yunan işgaline karşı örgütlenmenin anahtarı İzmir Türk Ocağı olmuştur.³⁴ Bu dönemde yaşanan olaylara tanıklık eden ve anılarına ulaşabildiğimiz Celal (Bayar)Bey, Ahmet Talat (Onay)Bey, Suat Samim Bey, Nail (Moralı) Bey, Kazım (Özalp) Bey Yunan işgal tehlikesine karşı İzmir'de oluşan dağınıklığı, ezikliği, korkaklığı ortadan kaldırmak amacıyla Türk Ocağındaki çalışmalardan uzun uzadıya söz etmişlerdir.³⁵ Haydar Rüştü Öktem İzmir'in Mütareke ve İşgal dönemine ait anılarında "Türk Ocağının kudretli, azimkar ve vatanperverane mesaisinden" bahseder.³⁶ Hasan Tahsin'in Hukuk-u Beşer gazetesinde dile getirdiği Türk Ocağı'nın yeniden yeniden faaliyete başlamasıyla ilgili ümit ve endişeleri bir yerde İzmir kamuoyunda Türkler arasında ortak düşünceleri yansıtmaktaydı. İzmir Türk Ocağı siyasi çekişmelerin en yoğun yaşandığı ve ittihatçılara karşı kılıçların çekildiği gergin bir ortamda sahnede yerini aldı.³⁷

³² "Necip Bey'in Konferansı", *Anadolu*, 9 Ocak 1915, "İzmir Türk Ocağından: Türklerde Vatanperverlik", *Anadolu*, 16 Ocak 1915, Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s.29.

³³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Necip Türkçü ile 1944 yılında yaptığı görüşmede kendisinin bu tepkilere üzüldüğünü belirtmiştir. "Necip Türkçü İle Görüştim", *Yeni Adam*, No:497, 6 Temmuz 1944, s. 10.

³⁴ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s. 61.

³⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, 1968, Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları* (Hazırlayan Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz) İstanbul 1995, Suat Samim, "İzmir'in İşgalinin Esrarı", *Memleket Gazetesi* 16 Teşrin-i Evvel 1927, Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, TTK Yayını, Ankara 1973.

³⁶ Zeki Arıkan, *Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 59.

³⁷ Günver Güneş, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, sayı 9-10, İzmir, 2000, s.45.

İzmir şehrindeki Türk aydınlarının birçoğunun Ocak üyesi olmaları ve bunların renkli kişilikleri ile İzmir Türk Ocağı, mütareke döneminin can sıkıcı ortamında tüm zor koşullara rağmen sosyal ve kültürel faaliyetlerine de devam etti.

I. Dünya Savaşının sonlarına doğru ilgisizlikten bir süre çalışmalarına ara veren İzmir Türk Ocağı Mondros Mütarekesini takip eden günlerde kentte durumun Türkler aleyhine gelişmesi karşısında Şubat 1919'dan itibaren 190 kişiyi bulan üye sayısı ile Kemeraltı'nda Hacı Hasan Hanı'nın Pasajında bir salonda faaliyete başlamıştır.³⁸ İdare Heyetinde Başkanlığı Dr. Ethem, müdür Murahhas-ı mesul Vasıf (Çınar) Bey, Veznedar Ahmet Naili, üye olarak da Mustafa Necati ve Enver Beyler bulunuyordu. Mütareke döneminde Ocak İdare Heyetinde zaman zaman Haydar Rüştü ve Rağıp Nurettin Beyler de yer aldılar.³⁹ 1918 yılı sonlarında "sekiz-on gencin ara sıra toplanıp gençliğe özgü tartışmalarla vakit öldürdükleri" bir yer olarak işlevsiz hale gelmiş olan Ocak; yeni yönetimi ve yeni anlayışıyla "memleketi tehdit eden kanlı bir maceraya karşı savunma kalesi haline gelerek İzmir Türklerinin ilgi odağı " olmuştur.⁴⁰ Bütün gençliği işgal tehlikesi karşısında birleştirmeyi amaçlayan Ocak aynı zamanda İzmir İhtiyat Zabitleri Teavün Cemiyeti ve İzmir Demiryolları İslâm Memurini Teavün Cemiyeti gibi toplumsal örgütlerin yönetimlerine kendi üyelerini yerleştirerek yardımcı oluyor,⁴¹ Mustafa Necati Bey'in gündeme getirmesiyle İzmir Türk Ocağı haksız yere işlerinden çıkarılan bu memur ve işçilerle ilgileniyor, bunlara ocağın kapılarını açıyor, yemek ve kalacak yer temin edilmesinin yanında kendilerine iş bulmak için de çaba gösteriyordu.⁴² Ocak aynı zamanda Rumların İzmir'deki örgütlü çalışmalarına karşı etkinliğini pekiştirmeye çalışıyordu.⁴³ Rum taşkınlıklarına karşı hükümetin ve yerel idarecilerinin tepkisizliği oldukça organize bir dernek

³⁸ *Köylü*, 25 Mart 1919.

³⁹ *Hukuk-u Beşer*, 9 Mart 1919, *Müsavat*, 25 Kanun-ı Sani, 1335, Haydar Rüştü anılarında yönetim kurulunda kendisini ve Rağıp Nureddin'i de saymıştır. Ancak Haydar Rüştü'nün bu iddiası büyük olasılık Mart ayından sonra oluşacak yönetim kurulu içindir. Zeki Arıkan, *Haydar Rüştü Ökdem Mütareke ve İşgal Anıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.59, Günver Güneş, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, S. 9-10, İzmir, 2000, s.49.

⁴⁰ Haydar Rüştü Öktem, *a.g.e.*, s.60-61, Günver Güneş, "Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Millî Mücadelemizin 100. Yılı Anısına, İzmir'in Kara Günü 15 Mayıs 1919*, Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2020, s. 29.

⁴¹ Zeki Arıkan, "Mustafa Necati'nin Mütarekedeki Yazıları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.8, S. 24,1992, s.607, Mustafa Eski, "Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati", *Türk Kültürü*, sayı 87, yıl VIII., Ocak 1970, s. 224.

⁴² Bu dernek üyeleri İzmir'in İşgalinden bir gün önce Maşatlıkta yapılan mitingin düzenlenmesinde önemli bir rol oynadılar. Cemiyetin kuruluşu için Bkz., *Köylü*, 16 Kannunısanı 1335, *Köylü*, 23 Mart 1335. Türk Ocağının Muhtıra ve yorumuyla ilgili olarak Bkz. Zeki Arıkan, "İzmir Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası", *Tarih ve Toplum*, C.9, S. 49, Ocak 1988, İstanbul 1998, s.55-56.

⁴³ *Köylü*, 14 Şubat 1335, Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.60-61, Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999, s.16.

görünümündeki İzmir Türk Ocağını mütareke dönemi İzmir'inde öne çıkaran önemli bir etkidir.⁴⁴

İzmir Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete başlaması olumlu ya da olumsuz bir takım değerlendirmeleri de beraberinde getirdi. Ocağın yeniden faaliyete geçmesi işgal karşıtlarını memnun ederken, İzmir Valisi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları, hükümet yanlısı ve işbirlikçi basın, Rum Metropolitliğinin, hatta müftülüğünün tepkisini çekmiştir.⁴⁵ Yunanlılara verileceği haberleri yayıldıkça umutsuzluğa kapılan İzmir'in Müslüman-Türk halkı soluğu Türk Ocağı'nda alıyordu. Ocakta bu gelişmeler karşısında faaliyetlerini yoğunlaştırıyordu. Haydar Rüştü Bey'in Anadolu ve Duygu gazeteleri ocak gençlerinin toplandığı ve ocağın fikirlerinin seslendirildiği merkez oldular.⁴⁶ Bu arada çeşitli dernek üyeleri, terhis olmuş subaylar İzmir Türk Ocağı tarafından bir araya getirilerek bir direniş cephesi oluşturulmak istenmişti. Mütarekeyle birlikte İhtiyat Zabitleri ismiyle oluşan yeni bir cemiyetle beraber çalışacağını da kamuoyuna açıklamıştı. Diğer cemiyetlerle ilişkilerini de ileri düzeye taşımıştı.⁴⁷ Bu durum hükümet çevrelerinde kuşkuyla izleniyor, özellikle Mart ayında görevine başlayan yeni Vali İzzet Paşa Ocağın faaliyetlerini hükümete jurnallıyor, sözle satışmaktan geri kalmıyordu.⁴⁸

Rumlar ise önce hakaretlerle başladıkları Türklere karşı saldırılarına, Kozmos gazetesi ve Rum Metropoliti Hristomos'un katılımıyla dozu arttırdıklarında karşılarında İzmir Türk Ocağını buldular.⁴⁹ Rumların gösterileri 1919 yılı Ocak ve Şubat aylarında silahlı saldırılara dönmüş, iki polis memuru şehit edilmişti. İzmir Türk Ocağı şehitlere ve ailelerine sahip çıktığı gibi, şehirdeki Türklerin toplanma merkezi haline gelmiştir.⁵⁰ Ocak yayınladığı beyanname, duvar ilanları ve protesto telgraflarıyla bu saldırılara karşı çıkmıştır. Mütareke sırasında birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkan ocak o tarihlerde büyük bir kavganın içinde olan İttihatçı ve

⁴⁴ Günver Güneş, Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Türk Ocağı..., s. 40.

⁴⁵ Suat Samim, "İzmir'in İşgalinin Esrarı", *Memleket Gazetesi*, 16 Teşrinisani 1927.

⁴⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.V, İstanbul 1968, s.1610, Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı 1912-1919", s. 156.

⁴⁷ *Köylü*, 16 Kanunusani 1918, *Memleket*, 28 Teşrinievvel 1927, Zeki Arıkan, "İzmir Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası", *Tarib ve Toplum*, Sayı:49, İstanbul 1988, s.52-56.

⁴⁸ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁹ İzmir'de mütareke döneminde Rumlar tarafından gerçekleştirilen pek çok eylem ve gösteri için bkz; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.19, *Anadolu*, 11 Teşrinisani 1334, *Köylü*, 28 Teşrinisani 1334, Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal...* s. 23, *Köylü*, 22 Kanunievvel 1334, *Müsavat*, 16 Kanunusani 1335, *Müsavat*, 21 Kanunusani 1335, *Köylü*, 24 Şubat 1335.

⁵⁰ *Müsavat*, 25-26 Şubat 1335, *Müsavat*, 26 Şubat 1335, *Müsavat*, 23 Nisan 1335. Günver Güneş, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, sayı 9-10, İzmir, 2000, s. 51.

İtilafçı gazetelerin⁵¹ temsilcilerini idare heyetinden Vasıf (Çınar) Bey'in girişimiyle bir araya getirip dayanışma içerisinde olmalarını bile teklif etmişti. 1919 yılı başlarında İzmir'de en önemli olay belediye seçimleri idi. Seçimlere Rumlar birlik içinde hazırlanırken dağılık olarak Türk seçmeni ve partileri toplama görevi Türk Ocağının olmuştur. Ocak ayının son haftalarında başlayan seçimler sırasında Türklerin seçime iştirak etmekteki çekingenlik ve ilgisizliğini gören Türk Ocağı, seçimin İzmir'in Türklüğü için önemi nedeniyle Türk seçmenin sandığa getirilebilmesi yönünde uğraşı içerisinde olmuş,⁵² Türk Ocağı üyeleri Ahmet Şevki ve Mustafa Necati'nin çabaları sonucu Teceddüt Fırkası seçimi kazanmış Hacı Hasan Paşa gecikmelide olsa Belediye başkanı atanmıştı.⁵³ Ragıp Nurettin gibi yetenekli gençlerin Ocağa katılmasıyla İzmir Türk Ocağı faaliyetleri daha etkin bir hale gelmiştir. Rumların şehirde yarattığı asayiş ve güvenlik sorunu ardından yaşanan karışıklığı önlemek amacıyla gönderilen Nasihat Heyetine Türk Ocağı sahip çıkmıştır.⁵⁴ Rumların ve zınlıkların tavır aldığı Nasihat Heyetine karşı bu hareketiyle Türk Ocağı kentte Türklerin aleyhine gelişen durum karşısında işi güç gösterisine dönüştürme amacını gütmüştü.⁵⁵

İşgale karşı örgütlenmenin en canlı örneği İzmir'de verilmiş, Türk Ocaklıların önderliğinde Yunan işgaline karşı direniş faaliyetlerinin kıvılcımı ateşlenmiştir.

İzmir'in işgal edileceği haberlerinin şehirde yayılması üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İzmir Tiyatro Binasını kiralayan Ocak burada kapalı bir miting yapılması kararını almıştı.⁵⁶ 17 Mart 1919 tarihinde İzmir tiyatrosunda yapılan büyük toplantıda ocak üyesi Vasıf (Çınar) Bey'in konuşması oldukça heyecan yarattı.⁵⁷ Müsavat ve Hukuk-u Beşer gazetelerinin Türk Ocağı'nın ve İttihatçıların kongreyi denetim altında tuttukları ve ittihatchi anlayışın egemen olduğunu ileri sürerek kongreyi eleştirmelerine karşın,⁵⁸ İzmir Türk Ocağı toplantıda faaliyet merkezi olarak

⁵¹ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s.40-41.

⁵² *Abenk*, 18 K.S, 1919, Hukuk-u Beşer, 13 Şubat 1335, Zeki Arıkan, Mustafa Necati'nin... , s.635-639.

⁵³ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye(1868-1945)*, İzmir 1988, s. 155, Engin Berber, *Sancılı Yıllar İzmir (1918-1922)*, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s.43.

⁵⁴ Mevlüt Çelebi, "İzmir'in İşgalinden önce Şehzade Abdürrahim başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti", *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Ankara 1990, s.574.

⁵⁵ Sabri Sürgevil, "İzmir'in İşgali", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları Bildirileri)*, 21-23 Eylül 1987, Ankara, 1984, s.1084.

⁵⁶ *Köylü*, 14 Mart 1335, *Müsavat*, 14 Mart 1335, Engin Berber, *Sancılı Yıllar*, s.146, Nurdoğan Taçalan, *a.g.e.*, s.190,

⁵⁷ *Köylü*, 20 Mart 1335, Celal Bayar, *a.g.e.*, c. V, s. 1631, Zeki Arıkan, *Mütareke Dönemi...*, s.220.

⁵⁸ Zeki Arıkan, *Mütareke Dönemi*, s.223-224.

kabul edilmiştir.⁵⁹ Hukuki ve diplomatik girişimlerin Yunan işgalini durdurmaya yetmediğini gören Türk Ocağı içerisinde bir grup ki bunların arasında Mustafa Necati de vardır. Daha sert bir siyaset izlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. İzmir Türk Ocağı Ocaktaki toplantılarda Mustafa Necati Bey tarafından silahlı direniş fikri dahi ortaya atılmış,⁶⁰ fikir kabul görmeyince Mustafa Necati Yönetim Kurulu üyeliğinden çekilmişti.⁶¹

İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin dağılması, Redd-i İlhak Heyetinin oluşumunda da İzmir Türk Ocağının direk etkisi söz konusudur. İşgalden bir gün önce 14 Mayıs günü Redd-i İlhak beyannamesinin hazırlanmasında, aynı gün işgali protesto mitinginin düzenlenmesi kararının alınmasında Türk Ocaklılar ön planda yer almışlardır.⁶²

İşgalden bir gün önce Türk Ocağı'ndan gençler ve yedek subaylar Ali Nadir Paşa'yı meydandaki parkta yakalamışlar. Nadir Paşa'dan silah ve cephane istemişlerdi. Paşa bunu yerine getiremediği gibi kimi silahlı görürse Divan-ı harbe vereceğini belirtmişti.⁶³ 14 Mayıs günü yaşanan koşuşturmaların ardından Kemeraltı'ndaki Türk Ocağı görüşmelerin devam ettiği yer oldu. Şehrin önemli isimlerinin Türk Ocağı'nda katıldığı görüşmelerde⁶⁴ öncelikle işgalin protesto edileceği ve büyük mitingler yapılması, silahlı mücadelenin İzmir için değil, savaş gemilerinin top menzili dışında kalan dâhilde çalışmaya başlamış olan örgütler içinde verilmesi, kaçırılması mümkün savaş malzemelerinin İzmir'den nakli, hapishanenin sabaha karşı tahliyesi ve Mansurizade Emin Bey'in, Nureddin Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları, Milli Kongre ve Hilal-i Ahmer'le temas temas etmek üzere özel talimatla İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵ İzmir'in işgalinden önce Ocağın son toplantısı 14 Mayıs günü Ocağa mensup olmayanların da katıldığı heyecanlı ve

⁵⁹ Kongrenin ardından Türk Ocağı bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede siyasi faaliyetlerden uzak İzmir'in en münevver isimlerinden oluşan yapısıyla çalışmalarını sürdürdüğü kaydedilmiş ve Ocağı bu zamanda yaşatmak ve yükseltmenin her vatansverin borcu olduğu vurgulanmıştır. "İzmir Türk Ocağı Beyannamesi", *Köylü*, 25 Mart 1335.

⁶⁰ Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.62.

⁶¹ Günver Güneş, *Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Türk Ocağı...*, s.57, Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁶² Nurdoğan Taçalan, *a.g.e.*, s. 227, Ahmet Talat Onay, *a.g.e.* s. 31, Zeki Arıkan, *a.g.e.* , s.64, Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyülü Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul, 1986, s.159, Günver Güneş, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, sayı 9-10, İzmir, 2000, s. 59.

⁶³ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.* s. 31, Zeki Arıkan, *a.g.e.* , s.64, Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.159.

⁶⁴ Naci Sadullah, "Bir Abide dile geldi Yıldırım Kemal ", *Yeni Asır*, 7 Mart 1947, Sabri Sürgevil, *İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir, 1984, s.45.

⁶⁵ Nail Morali, *a.g.e.* , s. 26-27.

gözyaşlı şekilde gerçekleşti. Bu toplantıda Yunan işgali'nin tahakkuk ettiği ifade edildi. Toplantıdan önce Haydar Rüştü ve Mustafa Necati'nin yerine iki üye heyet-i idareye seçildi. İzmir Türk Ocağının organize ettiği Mekteb-i Sultanî'deki son toplantının ardından Türk Ocağı üyeleri Mustafa Necati, Moralizade Halit, Ragıp Nureddin'in kaleme aldıkları Redd-i İlhak beyannamesi basılarak diğer illere dağıtıldı. Akşam gerçekleşen Maşatlık mitinginde konuşmacılar arasında Türk Ocağı üyeleri dikkati çekiyordu. Ancak Türk Ocağı'nda tek bir fikir üzerinde uzlaşamadığı için üyeler mitingde de dağınık bir görünüm sergiliyorlardı. Vasıf Bey, Mustafa Necati, Ahenk gazetesi başyazarı Hasan Tahsin, eski müftü Rahmetullah Efendi ve sonradan mitingde kapılıp halkı uyuşturucu ve işgale boyun eğici ifadeler kullanan belediye reisi Hacı Hasan, dikkat çeken konuşmacılardan. Üzerinde durulacak noktalar önceden tespit edilmediğinden her konuşmacının kendi çözümünü seslendirmesi nedeniyle miting beklenilenin aksine son derece düzensiz geçti.⁶⁶ Sabaha karşı kalabalığın sayısı gittikçe azalarak 4-5 bine kadar düştü. Miting devam ederek karaların hükümete tebliğ ve işgal kararını protesto etmek üzere müftü vs. gibi kişilerden oluşan bir heyetin seçilmesi kararlaştırıldı. Heyet kararları hükümete tebliğ etmeye giderken ortaklık aydınlanıyordu.⁶⁷ Sabaha karşı "İlhak- Redd Heyet-i Milliyesi " mensupları, İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti ve Türk Ocağı'na bağlı gençler Sarıklı'nın arkasında bulunan hükümlüleri serbest bıraktılar. Bu mahkûmların çoğu İttihatçılık, Rumlara saygısızlık, ecnebilere karşı gelmek gibi bahanelerle siyasi görüşten tutuklanmışlardı.⁶⁸ 15 Mayıs sabahı içlerinde Moralizade Halit Bey ile Türk Ocağı'ndan Vasıf (Çınar) Beylerin de bulunduğu bir grup hazırladıkları telgraf çekmek üzere postaneye gittiler. Daha önceden hazırladıkları telgraf metnini bütün Türkiye'ye bildirdiler.⁶⁹ Tüm bu çırpınmalar 15 Mayıs sabahı ilk Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasını engelleyemedi. İzmir Türk Ocağı'nın işgalden bir gün önceki Maşatlık mitingi ve Redd-i İlhak beyannamesinin yayınlanması, miting ve çekilen telgrafta Türk Ocağı mensuplarının etkinliği Kuva-yi Milliye ruhunun heyecanının oluşmasında ve fiiliyata geçirilmesinde ilk önemli kıvılcım olması açısından önemlidir.⁷⁰

Yunan işgaliyle birlikte İzmir'de ilk takibata uğrayanlar da Türk Ocakları oldu. Yunan Hükümetinin Türk Ocaklarının kellesini getireceklere yüz binlerce drahmi mükafat vaat ettiği İzmir Hastanesindeki Rum doktorlar tarafından kulaktan kulağa

⁶⁶ Yaşar Aksoy *a.g.e.*, s.160.

⁶⁷ Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.78.

⁶⁸ Celal Bayar, *a.g.e.*, c. V., s. 1614.

⁶⁹ Telgraf metni Hadisat gazetesinde 19 Mayıs 1919'da yayınlandı. Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*, İstanbul, 1973, s. 252-253. Belgenin fotokopisi, s. 433'de verilmiştir. Taçalan ve Umar telgrafın daha kısa olduğunu belirtirler, Nurdoğan Taçalan, *a.g.e.*, s. 238, Bilge Umar, *a.g.e.*, s.104.

⁷⁰ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1994, s.225.

fıslanıyordu.⁷¹ Mustafa Necati'nin tanıklığına göre Yunanlılar daha önceden varlıkları için tehlikeli gördükleri ve faaliyetlerini adım adım izledikleri Türk Ocağını basıp pencerelerini kırmışlar, Ocakta buldukları evrakı, kitapları, defterleri toplamışlar, ardından Türk Ocağı üyelerini aramaya koyulmuşlardı. Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra basına sansür koymayı da ihmal etmemişlerdir. Türkler izinsiz toplanma, konferans, nutuk verme, yolculuk yapma haklarından yoksun bırakmışlardır. İzmir Türk Ocağı üyeleri işgal olayından sonra dağılmışlar, pek çoğu Kuva-yı Milliye hareketine katılarak Mustafa Kemal'in yanında Milli Mücadeleye destek vermişlerdir.⁷² Mustafa Necati ve Vasıf (Çınar) Beyler de Balıkesir'de "İzmir'e Doğru" isimli bir gazete çıkararak yazdıkları yazılarla halkı Milli Mücadeleye katılmaya teşvik etmişlerdir.⁷³

Yunan İşgalinden Kurtuluşu Sonrası İzmir Kenti

1922 yangını kentin dörtte üçünü yok etmişti.⁷⁴ 2 bin 600 dönümlük bir alan yok olmuştu. Yangın sonunda İzmir de ne büyük bir bina, ne göze çarparak güzel bir mağaza ve ne de altı metreden geniş bir cadde kalmıştı. Bütün binalar kargir olduğu için yangın yerlerinde taş ve moloz yığınları, mahzen çukurları ve yarı yıkılmış duvarlar vardı. Uzunca bir süre boş kalmış olması dolayısıyla yangın yerlerini baştan başa yabancı otlar ve vahşi dikenler kaplamıştı. Kentin çoğu yapıları fabrikaları, atölyeleri, işyeri ve mağazaları, okulları ve hastaneleri yanmıştı. Bir çok resmi ve özel kuruluşlar çalışamaz durumdaydı.⁷⁵ Cumhuriyet ilan edilmeden önce kentte yönetim dağınıklığı devam ediyordu. 1922 yangını İzmir'in kültürel yaşamını da olumsuz yönde etkiledi. Daha önce canlı bir tiyatro ve basın yaşamına sahip olan kentte oyun oynanacak sahne kalmamıştır. Gazete ve dergi çıkaracak matbaalarda yanmış ve yerle bir olmuştur.1923 yılına gelindiğinde kentte yol, su ve elektrik yoktu. Eğitim neredeyse tamamen durmuştu. Sağlık tesisleri yetersizdi. Memurlara zorlukla maaş verilebiliyordu. Ekonomik yaşam tümüyle boşluk içindeydi. Kıtık, pahalılık ve karaborsa yaygındı. Kamu hizmetleri yavaş ilerliyordu. İzmir'in görünümü bu

⁷¹ Sukuti Tükel, *Tatlı ve Acı Hatıralar*, İzmir, 1952, s.10-15, Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.80.

⁷² Günver Güneş, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, sayı 9-10, İzmir, 2000, s.64.

⁷³ Zeki Arıkan "Milli Mücadele'nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., C: 1, Sayı 2, 1992, s. 57, Tülay Alim Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, Arma Yayınları, İstanbul 2001, Tülay Alim Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından Vasıf Çınar", *Atatürk Araştırma Merkez Dergisi*, Sayı: 49, Cilt: XVII., Mart 2001, s. 1-13, Bünyamin Ayhan, "Kuva-yı Milliye'nin Propoganda Gazetesi: İzmir'e Doğru", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, s. 331 -333

⁷⁴ İzmir Yangını için bkz; Murat Köylü, *Küllerinden Doğan Şehir; İzmir 1922*, Kripto Yayınevi, İstanbul 2011, İzmir Yangını'nın yarattığı tahribat ve kentin yeniden imarı için bkz; Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

⁷⁵ Tülay Alim Baran, *a.g.e.*, s.50.

tarihlerde Anadolu'nun genel görünümünden pek farklı değildi. Kurtuluş sonrası İzmir'in görünümü Anadolu'nun genel görünümünden farklı değildi. Zengin Frenk mahallesi yanında ayakta kalan yoksul Türk mahalleleri ister istemez İzmir'i güçsüz ve geri bir kent haline getirmiştir.⁷⁶ Kurtuluş sonrası İzmir'in durumunu belirleyen iki temel etken dikkati çekmekteydi. Yangın ve nüfus hareketliliği yangınla İzmir'i İzmir yapan bölge yok olmuştu. Kent yeniden imar edilmeyi bekliyordu. Kentin Rum ve Ermeni nüfusu İzmir'den ayrılmış, İzmir Batı Anadolu'nun harap olmuş bölgelerinden ve mübadele ile Rumeli'den gelen on binlerce muhacirle dolmuştu. İzmir Türk Ocağı gavur etiketi sökülmiş kentte yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Türk Ocağı faaliyete geçmez İzmir basınında kent in bu korkunç tablodan kurtulabilmesi için öncelikle Ocağın çaba göstermesini isteyen yazılar dile getirilmiştir.⁷⁷

İşgalden kurtuluş ve yaşanan rejim değişikliğinin yarattığı coşkulu atmosfer ortamında işgal sırasında zor günler yaşayan İzmirliilerin geçirdiği bunalım bir ölçüde dağılmış olsa da tüm toplumsal dokusu parçalanmış olan İzmir'i yeniden canlı günlerine döndürmek zaman alacaktı. Kentin fiziksel tahribatını onarmaktan daha zor olan belki de sosyal ve kültürel hayatın yeniden düzenlenmesi olacaktı.⁷⁸ Bu konu da pek çok kurumun yanında başat rolü kent in sosyal, kültürel hayatına yaptığı katkı ile İzmir Türk Ocağı oynamıştır.

Cumhuriyetle birlikte kentte öncelikli olarak ele alınması gereken konu imar meselesi idi. Doğal olarak kültürel meseleler geri plana itilmişti. Buna rağmen başını Osmanlıdan kalan Türk Ocakları aydınlarının çektiği bir gurup bu konuya da el attılar.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Türk Ocağı

1919-1922 yılları arasında faaliyetlerine zorunlu olarak ara veren İzmir Türk Ocağı, İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunu takip eden günlerde yeniden faaliyete başladı.⁷⁹

Büyük Zaferden sonra İzmir'de ilk sivil örgütlenme Türk Ocağı'nın açılmasıyla oluştu. İzmir Türk Ocağı Anadolu da bağımsız açılan diğer Türk Ocakları arasında faaliyete başlayan ilk Türk Ocağıdır. İzmir Türk Ocağı İzmir basınıının yoğun gayreti sonucu eski ve yeni Ocakların bir araya getirilmesiyle ilk toplantısını 29 Eylül 1922 Cuma günü saat 17'de İzmir Milli Sinemada gerçekleştirdi. Toplantıya

⁷⁶ Yaşar Aksoy, *a.g.e*, s.193-194.

⁷⁷ Mahmut Şevki, "Ocaklar Etrafında", *Abenk*, 7 Haziran 1341, *Tanin*, 1 Temmuz 1923, *Türk Sesi*, 6 Temmuz 1923.

⁷⁸ *Küllerinden Doğan Şehir*, (Hazırlayanlar: Erkan Serçe-Fikret Yılmaz- Sabri Yetkin), İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını No: 45, İzmir 2003, s.283.

⁷⁹ Günver Güneş, Kurtuluşun Sonra İzmir'in..., s. 381, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Ekim 1922, İzmir Türk Ocağının yeniden açılmasında ocağın eski üyeleri Vasıf (Çınar), Bey ve Mustafa Necati Beyler'in etkisi büyük oldu. *Türk Sesi*, 19 Temmuz 1923.

Büyük Şair Mehmet Emin (Yurdakul), Antalya Mebusu Hamdullah Suphi, Saruhan Mebusu Mustafa Necati, İzmir Mebusu Vasıf (Çınar) gibi önemli isimler de katılmışlardır. Toplantı İdare Heyeti raporunun okunması, öneriler, Baha Bey, Hamdullah Suphi Bey ve Mustafa Necati Beylerin konuşmalarıyla sona ermiştir.⁸⁰

1922 sonlarında İzmir Türk Ocağının ilk başkanlığını yapan eski valilerden Aziz Bey 1928 yılı sonuna kadar bu görevini sürdürmüştür. Merkezden ayrı bağımsız çalışmaktan söz eden bir çok polemğin yapıldığı ilk günlerde İzmir'in içinde bulunduğu kötü manzaraya paralel İzmir Türk Ocağı da parasal sorunlar, binasızlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. 1923 yılında yapılan II. B.M.M seçimlerinde İzmir Türk Ocağı'nın sekiz üyesi meclise milletvekili olarak katıldılar.⁸¹ 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanının ardından İzmir Türk Ocağı İdare Heyeti Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı çekerken, yeni koşullara çok kolay uyum sağladığını ortaya koyuyordu.⁸² Nitekim kutlama için İzmir'den Vilayet aracılığıyla Ankara'ya gönderilen heyette İzmir Türk Ocağı temsilcisi de bulunuyordu.⁸³

Türk devrimi ile ilgili olarak köklü değişimlerin başladığı 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılıp, halifelüğün kaldırılması Batı Anadolu'da ve yeni açılan tüm Ocaklarda olduğu gibi İzmir Türk Ocağında da memnurlukla karşılanırken, Ocak rejime bağlılığını açık bir şekilde ortaya koydu.⁸⁴ Görünen o ki İzmir Türk Ocağı mensupları Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan değişimleri önce anlamaya daha sonra da benimseyerek uygulamaya çalışmışlardır.⁸⁵ İzmir Türk Ocağı üyeleri ülkedeki diğer Türk Ocakları gibi Kemalist Devrim'in ilkelerine tamamen katılmıştır. Bu devrimlerin kitleye yayılması konusunda kendilerine çok önemli bir rol düşüştüğü kanısındaydılar. İzmir Türk Ocağında bu amaçla reformları halka açıklamak ve kabul ettirmekle görevli "irşad heyetleri" kuruldu. İzmir Türk Ocağında okullar ve halk kursları açılmış, Kabul edilen yeni alfabenin benimsenmesinde, okuma yazma öğretilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu dönemde Türk Ocakları Musul sorununun halka benimsetilmesi yolunda aracı rolü sürdürürken, bir yandan da Şeyh Sait İsyanında görüldüğü gibi "*Hükümet-i Cumburiyetin emirlerine amade*" olduklarını bildirmekte, kimi bölgelerde olduğu gibi İzmir'de de Türk Ocağı irticai

⁸⁰ "İzmir Türk Ocağındaki İctimaa", *Sada-yı Hak* 2 Teşrinievvel 1338, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinievvel 1338, Hüseyin Tuncer- Yücel Hacaloğlu- Ragıp Memişoğlu, *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji*, I. Cilt, Ankara 1998, s. 85

⁸¹ Bunların arasından ileride Cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı, dışişleri bakanı, içişleri bakanı olacaklarda vardı. Bu haliyle Türk Ocağı bir seçkinler topluluğu görünümündeydi. *Türk Sesi*, 8 Temmuz 1923.

⁸² *Hakimiyet-i Milliye* 1 Teşrinisani 1923.

⁸³ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s.64.

⁸⁴ *Sada-yı Hak*, 5 Mart 1924.

⁸⁵ Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:III, Sayı:8, İzmir 1999, s.116.

lanetlemek için toplantı ve mitingler düzenlenmektedir.⁸⁶ Ülkenin birliğinin ve laik yaşam tarzının en büyük destekçisi olan Türk Ocakları üyeleri İzmir’de kitle gösterileri ile ayaklanmayı kınamışlardır.

1924 yılında gerçekleşen İzmir Türk Ocağı Kongresinde daha çok nizamname ve Ocakların çalışma şekilleri üzerinde tartışma yaşanırken, heyeti idare tarafından okunan Ocağın faaliyet raporunda daha çok İzmir’in imarında Ocağın etkinliği, müsamere, balo ve çay ziyafetleri gibi Ocağa gelir getirecek sosyal etkinlikler üzerinde yoğunlaşılacağı görülecektir.⁸⁷

1924 yılında Ocak İdare Heyetinde şu isimler görev almıştır: Ocak Reisi Aziz Bey, Türk Sesi Gztesi Baş Yazarı Esad, Çiftçi Necati, Sanat Mektebi Müdürü Ferid, Erkek Lisesi Tarih Öğretmeni Mithat, Hapishane Müdürü Nuri, Ziraat Mektebi Müdürü Abidin Beyler.⁸⁸

İzmir Türk Ocağı yeni dönemde faaliyetlerini merkezin uzağında kalan gençliği de kapsayacak şekilde bir organizasyon oluşturmuştur. Kenar mahallerde yaşayan yoksul kesimlere bu şekilde yaklaşım hedeflenmiştir. Buna göre

- Yalılar Mahfeli (Göztepe ve Cıvarı gençliği)
- İkiçeşmelik Mahfeli (İkiçeşmelik- Bayramyeri gençliği)
- Tilkilik Mahfeli (Basmane- Tilkilik yokuşu gençliği) şeklinde düzenlenmiştir.

Belli bir binası olmayan Ocağın çoğu kez Milli Kütüphanede ve Kordonda 444 No’lu binada faaliyet gösterdiğini raporlarından öğreniyoruz.⁸⁹ İzmir Türk Ocağından Mütareke dönemindeki gibi aktif rolle üstlenmesini bekleyen basın ilk yıllardaki hareketsizlik karşısında hayal kırıklığına uğramış bu nedenle Ocağı eleştiri yağmuruna tutmuştur. Bu durum Kongre raporlarında da kendini göstermektedir. 1924-1925 ve 1926 yılları Ocak Kongrelerinde okunan senelik raporlar pek iç açıcı görülmemekte, Ocağın fiili bir çalışma temposu içinde olamadığı anlatılmaktadır. Çok sık rastlanan cümlelerden “*çay ziyafetleri, balolar, samimi hasbıhaller*” üyeler arasında ve eski ocaklılar tarafından can sıkıcı olarak nitelendirilmekteydi.⁹⁰

Bu faaliyet kısırlığı kamuoyunun büyük beklenti içerisinde bulunduğu 1924, 1925, 1926 yılları İzmir Türk Ocağı için gazete yazarlarının ifadesiyle adeta “Fetret Dönemidir”.⁹¹ İzmir kamuoyunun Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocağından istediği en önemli faaliyet kentin Türk varlığını ispatlayacak unsur olarak gördüğü Türkçe ve lisan meselesini halletmesiydi. Bir ticaret kenti olması nedeniyle her türlü

⁸⁶ “Şuun/Türk Ocakları Şuunu”, Türk Yurdu, Cilt:2, No:7, Ankara 1341, s. 81, Füsün Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.166.

⁸⁷ “Türk Ocağı Kongresi”, Sada-yı Hak 11 Kanunısani 1340.

⁸⁸ “Türk Ocağı kongresi”, *Türk Sesi*, 13 Kanunısani 1340.

⁸⁹ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de...*, s. 65.

⁹⁰ Eleştiriler için bkz; *Anadolu*, 20 Kanunısani 1340, *Yeni Gün*, 9 Teşrinisani 1341, *Ahenk*, 13 Kanunısani 1340.

⁹¹ Zeynel Besim, “İzmir Türk Ocağı”, *Yanık Yurt* 13 Ağustos 1341.

dilin konuşulduğu ve dükkanlarında, pazarlarında her lisanda levhanın görüldüğü İzmir de Türkler cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan lisan ve dil meselesine Türk Ocağıyla birlikte sahip çıkmışlar ve ilk etapta İzmir'deki yabancı isimli levhaların “Türkçeleştirilmesi” konusunda çalışmalara başlamışlardır.⁹² Daha çok Yahudilerin İspanyolca ve Fransızca konuşmalarına karşı yoğunlaşan kampanyanın lokomotif unsuru İzmir Türk Ocağı olmuştur. Ocak 1925 yılından itibaren Türkçe kullanılması hakkında beyannameler hazırlatıp kentin çeşitli bölgelerine asmıştır.⁹³ Eşref Paşa, Tınaztepe ve Keçecilerdeki Şehit Fethi Bey Mekteplerinde kurulan halk dershanelerinde kurslar açılmıştır.⁹⁴

Aşar vergisinin kaldırılması İzmir Türk Ocağında “köylü bayramı” olarak kutlanırken, İzmir Türk Ocağı'nın bünyesinde oluşturulan “Köycülük Kolu” aracılığıyla köycülük faaliyetlerine yeni rejimi ve inkılapları açıklamak ve köylüye benimsetmek gibi bir misyon da yüklenmişlerdir.⁹⁵ Bu amaçla oluşturulan “İrşat Heyetlerinde “öğretmen, doktor ve hukukçulardan oluşan heyetler köyleri dolaşarak cumhuriyet ve milliyet fikirleri ile köylüye yeni kanun ve mevzuatlar anlatılıyordu. Bu amaçla Pınarbaşı, Işıklar, Balçova, Narlıdere Köyleri Ocak tarafından örnek köyler seçilmiş, doktor gönderilerek hastalara bakılıp ilaç dağıtılmış, fakir çocuklara elbise ve okul kitapları temin edilmiştir.⁹⁶ İzmir'de merkeze uzak ve yoksun kalmış yerleşimlere sağlık hizmetleri götürülmüş, inkılapların yararları uzman ekiplerle köyler ziyaret edilmiş, köylülerin sorunları dinlenerek çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır.

Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın 1925 yılında İzmir Türk Ocağını ziyaretinden sonra Ocak adeta kabuk değiştirdi.⁹⁷ Cumhuriyet rejimi çağdaşlaşmak konusunda hızla devrim kanunlarını çıkarıp sosyal ve siyasal yaşama uygun hale getirmeye çaba gösterirken, onun en önemli destekçisi olan İzmir Türk Ocağında üç yüze yakın üyesinin desteğiyle dersler veriliyor, resim sergileri, müzik, yabancı dil, biçki dikiş kursları düzenleniyordu.⁹⁸ Musiki şubesi oluşturulup, köycülük çalışmaları arttırılıyordu. “Yardımcı Hemşireler Derneği” ile temas kurularak İzmir kadınlarına her alanda tam destek veriliyordu.

⁹² *Ahenk*, 3 Ağustos 1924, *Yanık Yurt* 17 Ağustos 1341.

⁹³ *Yanık Yurt*, 16 Ağustos 1341.

⁹⁴ *Ahenk*, 14 Ağustos 1341, *Yanık Yurt*, 31 Ağustos 1341, Ocakta derslerin başlaması ile ilgili bkz; *Yanık Yurt*, 1 Eylül 1341.

⁹⁵ Mahmut Şevki, “Türk Ocağı”, *Ahenk*, 28 Kanunievvel 1341.

⁹⁶ Yusuf Sarıay, *a.g.e*, s. 305, *Anadolu*, 27 Kanunievvel 1341, *Hizmet*, 27 Kanunievvel 1341, İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve İnkılaplar*, Ankara 1994, s. 167.

⁹⁷ M. Kemal Paşa'nın İzmir Türk Ocağına ilk ziyareti 6 Şubat 1924 tarihinde, 2. Ziyareti de 13 Ekim 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. *Türk Sesi*, 7 Şubat 1924, *Türk İli* 14 Teşrinievvel 1925. *Türk Ocakları Tarihi I*, s.113, Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 252-253.

⁹⁸ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s. 66.

Ocak Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’de düzenlenen bayram ve önemli günlerinde merkezi olmuştur. Çocuk bayramları Himaye-i Etfal cemiyeti ile birlikte kutlanmış, çocuklara şeker, hediye çikolata, badem dağıtılmış, Gürbüz Çocuk Yarışmaları yapılmıştır. 9 Eylül İzmir’in kurtuluş törenleri 1924 yılından 1931 yılına kadar en canlı, en zengin programla Türk ocağının rehberliğinde gerçekleştirilmiştir.

1927 yılı Türk Ocakları açısından 1931 de CHF’na katılmasına kadar giden süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte Ocaklar Kurultaylarındaki yasa değişikliği ile “...CHF ile ocakların devlet siyasetinde beraber olduğunu” açıklamıştır. İzmir Türk Ocağı yeni duruma adapte olmakta zorlanmadı. Çünkü zaten üyelerinin hemen tamamı ülkenin tek partisi olan C.H.F’ ye kayıtlıydılar. Bu niteliğiyle de cumhuriyet rejiminin hizmetinde yönetimi destekleyen ve ilkelerini savunan bir seçkinler topluluğu görünümü arz ediyordu.

1927 Kurultayında alınan CHF ile birlikte çalışma kararı gibi İzmir Türk Ocaklarını ilgilendiren önemli bir gelişme de Ocak binasının tamamlanmasıdır. 28 Kanun-ı sani 1926 Perşembe günü Bahribaba’da temeli atılan iki katlı ocak binası,⁹⁹ 30 Teşrin-i evvel 1927 günü Vali Kazım Paşanın da katıldığı bir törenle faaliyete geçmiştir. Projesini Mimar Necmettin (Emre) Bey’in hazırladığı ve dönemin fiyatlarıyla 200.000 lira gibi astronomik bir maliyette tamamlanan bina I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapıları içerisinde dikkati çeken özelliklere sahiptir.¹⁰⁰ Şehirdeki kurumların ve Türk Ocağı üyelerinin maddi katkılarıyla yapılan Türk Ocağı Binası konferans, konser, müsamere, toplantı salonlarıyla İzmir’in sosyal-kültürel etkinliklerinin merkezi haline gelmiştir.¹⁰¹ Kentte faaliyet gösteren pek çok kurum konforu, kullanışlı olması, olanakları, günün koşullarında en modern bina olması nedeniyle toplantılarını, çalışmalarını, etkinliklerini Türk Ocağı binasında yapmaya başlamışlardır. Bina İzmir’in kültür ve sanat yaşamının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Pek çok sanatçı ve yazarın yetişmesinde Türk Ocağının sağladığı olanakların payı olmuştur.

Yeni binasının faaliyete geçmesinin coşkusuyula İzmir Türk Ocakları 1927 Ocak Kurultayı sonrası Türk dili, yeni alfabe ve yerli malı kullanımı konularında yoğunlaşacak ocak faaliyetlerini hayata geçirmeye çalıştılar.

İzmir Türk Ocağı Ocak kurultayının çizdiği çalışma prensipleri çerçevesinde faaliyetlerini İzmirilileri yerli malı kullanmaya davet ederek yoğunlaştırdı. “*Yerli malları korumak bir ocaklının senelerden beri dileği ve emelleri arasındadır.*” Yabandan gelen şekerde olsa acıdır” sloganlarıyla yerli malı kullanmayı teşvik eden Ocak levhalarla sokakları

⁹⁹ M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları* (Haz: Ünal Şenel) Akademi Yayınevi, İzmir 1994, s.138, Nejdete Bilgi, “Saruhan Sancağı’nın Son Mutasarrıfı: Hüseyin Aziz Akyürek, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:1, İzmir Temmuz 2005, s.6.

¹⁰⁰ Oğuzhan Bozdağ, *Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi 1912-1931*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2003, s.77.

¹⁰¹ Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı 1923-1931", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, DEU AİİTE, İzmir 1990, s.51-55,

ve caddeleri, ilanlarla da faaliyetlerini gazete sayfalarına taşıyarak halkı bilinçlendirmeye çalıştı.¹⁰² Bu konuda Ocak üyesi çiftçi Necati İzmir sokaklarını teker teker dolaşarak propaganda yaptı. Yerli Malları Koruma Cemiyeti de bu faaliyetlerin bir parçası olarak Türk Ocağının girişimi, İzmirli aydınların ve kentteki cemiyetlerin desteği ile kuruldu.¹⁰³ Bu arada sadece yerli malların kullanıldığı hanımların el işi sergileri ocak salonlarını süsledi.¹⁰⁴ Ekonomik yaşamın Türkler lehine oluşması için çalışırken, Vali Kazım (Dirik) Paşanın katılımıyla Yerli Malı Kooperatifi düşüncesi yine İzmir Türk Ocağında ortaya atıldı.¹⁰⁵ Bir dönem Rum, Ermeni, Yahudi, Frenk tüccarların egemenliğinde olan İzmir'in ticari yaşamı Türk Ocağı'nın Ticaret Odasında Türk işadamları ve tüccarların varlığını güçlendirici toplantılar organize etmesiyle yavaş yavaş değişmeye başladı.¹⁰⁶

1928 yılında İzmir Türk Ocağının en önemli faaliyet alanını uluslararası rakamların kabulü ve yeni harflerin halka tanıtılması oluşturmuştur.¹⁰⁷ İzmir Türk Ocağı merkez heyetinin 8 Temmuz 1928 tarihli tamiminde olduğu gibi Fikirler Dergisi ve İzmir basını aracılığıyla, Ocakta dersler ve kurslar açılması yoluyla uluslar arası rakamları halka tanıtmıştır. Benzer bir etkinlik yeni harflerin kabulü ve halka aktarılmasında da görülür.¹⁰⁸ Yeni harflerin öğretilmesi ve Türkçe'nin doğru kullanılması konusunda titiz çalışmalar gösteren İzmir Türk Ocağı harf inkılabı ile birlikte kentin mahalli idarecileri, valilik, okullar ile işbirliğine giderek İzmir'de çeşitli semtlerde açtığı dersliklerde yeni harfler hakkında halka bilgi vermiştir.¹⁰⁹ Ocakların harf inkılabına bakış ve inkılabı halka yaymak için yaptıkları çalışmalar Türk Yurdu Mecmuasında övgüyle söz edilmiştir.¹¹⁰ İzmir Türk Ocağı da yeni harflerin

¹⁰² Günver Güneş, *a.g.tez*, s.80.

¹⁰³ *Abenk* 29 Nisan 1928, Cemiyetin üyeleri içinde Benal Nevzad, Cevriye İsmail, Hasene Nalan gibi toplumun önderi olan kadınlar yer almışlardır. *Abenk*, 2 Teşrinievvel 1929. Söz konusu kadın yazarlar, toplum önderleri için bkz; *İzmir'de İz Birakmış Öncü Kadın Yazarlar*, Edit: Şerife Çağın, Ege Üniversitesi, Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını No:8, İzmir 2021.

¹⁰⁴ Bu sergiler İzmir Türk Ocağı'nın kadın üyeleri Nigar Hilmi, Hikmet Ethem'in girişimleriyle yapılmıştır. *Abenk* 26 Haziran 1928.

¹⁰⁵ *Anadolu* 20 Nisan 1929.

¹⁰⁶ *Abenk*, 2 Teşrinievvel 1929.

¹⁰⁷ Yusuf Sarıncay, *a.g.e*, s.305, İbrahim Karaer, *a.g.e*, s.71.

¹⁰⁸ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s. 68.

¹⁰⁹ *Abenk* 21 Kanunınsani 1928, "Türk Ocaklarına Tamim", *Türk Yurdu* Ağustos 1928, s.46, Günver Güneş- Müslime Güneş, "Türk Ocakları ve Harf İnkılabı", *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslar arası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edit: Tülay Alim Baran, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2009, s.187-188.

¹¹⁰ "Yeni Harflerimiz ve Ocaklar", *Türk Yurdu*, 202, Ağustos 1928, s.45.

öğretilmesi, okuma- yazma seferberliği ile ilgili olarak gerek Maarif Vekaleti, gerekse Millet Mektepleriyle iç içe 1929 ve 1930 yıllarında da çalışmalarına devam etmiştir.¹¹¹

1923 yılında sadece üç sayı çıkarılabilen “Türk Gençleri Mecmuası”¹¹² ile fikirlerini halka taşıyabilen İzmir Türk Ocağı yayın alanında 1927 yılında sonra daha nitelikli bir dergiye kavuşmuştur. İzmir Türk Ocağı “Fikirler” isimli dergiyi çıkararak ilim sahasında ağırlığını epey hissettirir.¹¹³Tercüme de olsa iki kitap yayınlar.¹¹⁴1927-1931yılları arasında ocak raporları gözden geçirildiğinde dikkati çeken önemli etkinlikler, balo, çay ziyafeti, müsamereler, sergi-kurs-dersler, müzik konser faaliyetleri, konferanslar, spor ve köycülük çalışmalarında oluştuğunu söyleyebiliriz. Yeni Türk devletinin ideallerine paralel olarak kadının çağdaş dünyada sosyo-ekonomik ve kültürel alanda yerini almasına çaba gösteren Türk Ocağı faaliyetlerinde kadın üyelerine ön sıralarda yer vermiştir.¹¹⁵ İzmir Türk Ocağında gerçekleştirilen çay ziyafeti, konserler, kurs, ders, müsamere, tiyatro, konferans gibi etkinliklerde kadınlar görev almış, toplumda kadın erkek farklılığının kaldırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Kadınların Türk Ocağında görünür kılınması toplumsal kaynaşmayı da sağlamıştır.

Ocak medeni kanun ve hukuk devriminin destekçisi olurken, kentte kadın haklarının seslendirilmesinde Türk Ocağının aktif kadın üyeleri Hasene Nalan, Benal Nevzad, Cevriye İsmail, Maide Kazım, Sadiye Saime, Hikmet Yakup, Yaşar Hoca Hanımın önemli etkileri olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ilk defa Türk Ocağı salonlarında sahneye çıkan Türk kadını, cumhuriyet döneminde de İzmir Türk Ocağının girişimleriyle konserlerde, müsamerelerde, balolarda, çay ziyafetlerinde,

¹¹¹ Günver Güneş, Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de, s. 68.

¹¹² Günver Güneş, “İzmir Türk Ocağı Mahfeli Tilkilik Türk Gençler Birliği ve Cumhuriyet Döneminde İzmir de İlk Gençlik Dergisi: Türk Gençleri Mecmuası”, *Kebikeç*, sayı:20, Ankara 2005, s.98-104.

¹¹³ Fikirler Dergisi zengin içeriği ile İzmir’in düşünce dünyasında büyük izler bırakmıştır. Fikirler Dergisi 1927 yılında İzmir Türk Ocağında yayın hayatına başlamıştır. 1932’den sonra Halkevi dergisi olarak devam etmiştir. Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s. 127, Mustafa Özsarı, “Ege Bölgesi Halkevleri ve Yayın Çalışmaları”, *Atatürk Yolu*, C: VI, S. 23, Mayıs 1999, Ankara 1999, s.409.

¹¹⁴ Çeviri yayınlardan ilki Türkleri bozulmamış hayatını, en eski adetlerini, yaşayışlarını anlatan Mustafa Rahmi beyin çevirisini yaptığı bir kitaptı bkz; Pallas, *Kalmuk Türkleri*, (çev; Mustafa Rahmi), İzmir 1927, Diğeri de Sinemanın yeni mektep terbiyesindeki büyük rolü hakkında dönemin önemli bilimsel çalışmalarından biri olan Brüksel Muallim Mektebi Müdürü A. Sloni’nin yazdığı ve İzmir Erkek Mektebi Müdürü Ahmet Hikmet Bey’in tercüme ettiği “Mektep ve Sinema” adlı eserlerdir. Bkz; A.Sloni, *Mektep ve Sinema*, (Çev; Ahmet. Hikmet), İzmir 1928, *Memleket* 19 Teşrinievvel 1927.

¹¹⁵ Raif Nezihinin 1926 tarihli İzmir Tarihi isimli eserinin 8. Sayfasında yer alan bir fotoğrafta kadın üyelerin fazlalığı yanında, İzmir Türk Ocağının üyelerinin kadınlı-erkekli toplu halde şapkalı ve modern kıyafetli görüntüleri şapka ve kıyafet inkılabını benimsediklerini gösteren önemli bir belgedir. Raif Nezihî, *İzmir Tarihi*, İzmir 1926, s.8.

konferanslarda, sergilerde kurs ve derslerde boy göstererek seslerini topluma duyurdular. Kimsesiz kız çocuklara ve yardıma muhtaç kadınlara hizmet vermek amacıyla ocak bünyesinde “Yardımcı Hemşireler Cemiyeti” oluşturulmuş ve İzmir de kadınlar yararına çalışmalar yapmıştır.¹¹⁶

Türk Ocakları Avrupa tarzında baloların tertiplendiği yegane kültür subeleriydi.¹¹⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’de en renkli balolarda İzmir Türk Ocağı tarafından gerçekleştirildi. Ocağın Bahribaba’daki binası 1927 yılında tamamlanmadan önce Salih Bey Kulübü, Sadık Bey Bahçesi, Gülcemal ve Karadeniz Vapurlarında yapılan balolar 1927 yılından itibaren Bahribaba’daki Ocak binasında verilmeye başlanmıştır.¹¹⁸ Burada Cumhuriyet Balosu, Ağustos ayında yaz baloları ve yılbaşı baloları kadın, erkekli İzmir seçkinlerinin buluştuğu önemli yerlerdi. Ocakta verilen çay ziyafetleri de önemli yer tutmuştur.¹¹⁹ İzmir Türk Ocağında çay ziyafeti verilen kişiler arasında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Kazım Paşa Mustafa Necati, Vasıf Bey, Esad Bey, Haydar Rüştü Bey, Abbas Hilmi Paşa, Ali Naci Karacan, Hamdullah Suphi, Bulgaristan Botef Futbol takımı bulunuyordu.¹²⁰

1925 yılında verilmeye başlanan müsamereler ise sanat açısından pek doyurucu olmasa da birlik ve kaynaşma sağlıyor tek parti iktidarının ideallerinden biri Türk Ocakları salonlarında gerçekleşiyordu. Süleymaniye, Gençlerbirliği, Ergenekon Terbiye-i Bedeniye Yurdu, Yalılar Gençlerbirliği ile İzmir’deki okulların sunduğu müsamerelerde medeniyet ve inkılap ilkeleri konusunda konuşmalar yapılıyor, şiirler okunuyor, oynanan temsillerle halk eğitiliyordu.¹²¹

Halk eğitimi düşüncesini kurslar yoluyla yaymaya çalışan İzmir Türk Ocağı’nın bir taraftan hiç okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma dersleri verecek cehaletle savaştığını, diğer yandan ticaret, musiki, daktilo, biçki, dikiş, sağlık, ziraat, yabancı dil dersleri ile halkın sosyo- kültürel ve beceri sahasında gelişimine yardımcı olduğunu görmekteyiz.¹²² Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Türk Ocağı himayesinde üyelerinin

¹¹⁶ Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak Bkz; *Hakimiyet-i Milliye* 15 Mart 1923, *Abenk* 24 Nisan 1928, Cem Hakan Başaran- Nilüfer Demirsoy, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir’de bir Kadın Hareketi: Yardımcı Hemşireler Cemiyeti, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, Sayı: 66, Mart 2018, s.302-317.

¹¹⁷ Mete Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Ankara 1981, s.228-229.

¹¹⁸ Günver Güneş, *a.g.tez*, s.57.

¹¹⁹ *Hizmet*, 25 Teşrinievvel 1929, *Anadolu*, 2 Ağustos 1929, *Hizmet*, 31 Kanunievvel 1929,

¹²⁰ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de...*, s.69.

¹²¹ Bina bulmakta sorunlar yaşadığı için müsamereler verilmesinde sıkıntı yaşıyordu, *Türk İli*, 6.Teşrinisani 1925, *Anadolu*, 1 Teşrinievvel 1929, *Anadolu*, 17 Teşrinisani 1929. Sanat açısından doyurucu olmasa da müsamerelerle birlik ve kaynaşma sağlıyor ve tek parti iktidarını ideallerinden biri Türk Ocakları salonlarında gerçekleşiyordu. *Hizmet*, 5 Şubat 1929. Günver Güneş, *a.g.tez*, s.66.

¹²² *Anadolu* 4 Şubat 1926. *Yanık Yurt*, 31 Ağustos 1341, *Anadolu* 1 Şubat 1926, *Abenk* 1 Şubat 1926, *Abenk* 25 Haziran 1928, *Abenk* 31 Teşrinievvel 1929, *Abenk* 25 Haziran 1930,

gayretleriyle başlatılan dikiş kursları çalışmaları İzmirli hanımların ve genç kızların yoğun ilgisiyle karşılanmış farklı yaş gruplarından hanım ve genç kız yerli malı kumaşların kullanıldığı bu kurslara iştirak ederek önce ders sonra pratik yaparak el becerilerini geliştirmişlerdir.¹²³ Bu arada ilk resim sergisini 1923 yılında İlhami Beyin tablolarından oluşan bir koleksiyonla açan İzmir Türk Ocağında Nüzhet, Kadri ve Turgut Beylerin yanı sıra Ressam Celal Bey'in 1930 yılındaki sergileri oldukça ilgi toplamıştır.¹²⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'de güzel sanatlar alanında gerçekleştirilen faaliyetlerin merkezi İzmir Türk Ocağı olmuştur.¹²⁵

Öz müziğin geliştirilmesi, batılı tarzda orkestralar, piyano ve keman konserleri ile evrensel müziğin örnekleri Cumhuriyetin ilk yıllarında ilk kez İzmir Türk Ocağında sergilenmiştir. 1925 yılında Ocak çatısında Müzik heyeti ve Ocak Orkestrası kurulmuştur.¹²⁶ Her hafta düzenli olarak konserler verilen İzmir Türk Ocağında Klasik Türk Musikisi, Türk Halk Müziği yanında Batı müziğinin klasiklerinden Mozart, Rossini, Bach, Çaykovski'nin eserleri de dinleniyordu.¹²⁷ 1927 yılında faaliyete geçen Bahribaba'daki Ocak Binasının Gazinosunda Hafız Burhan ve Nezihe Hanım'ın konserlerinden İzmir basını övgüyle söz etmiştir.¹²⁸ Muhlis Sabahattin Bey'in Süreyya Paşa Opereti de İzmir Türk Ocağında sergilenen ilk Opera oyunudur.¹²⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında bina yetersizliğine rağmen İzmir Türk Ocağının en çok sesini duyurduğu alan şüphesiz Ocakta düzenli olarak verilen konferanslar olmuştur.¹³⁰ Ekonomi, sağlık, eğitim, milli kültür, spor, ziraat, Türk

Hizmet 6 Teşrinisani 1930, *Anadolu* 19 Teşrinisani. 1930, *Anadolu* 18 Teşrinisani 1930, *Anadolu* 25 Teşrinisani 1930.

¹²³ Bu kurslar İzmir'de epey rağbet görmüş sadece Türk Ocağında değil kentin çeşitli semtlerinde de kurslar açılmıştır. Evliyazade Sokağının karşısında Zehra Hasene Hanım Dikiş Kursu, Bahribaba da Türk Ocağında Melek Cemal Hanım Dikiş Kursu, Arap Fırını Yasin Bey Sokağında Makbule Hanım Dikiş Kursu, Karantina da Ruhsar Hüsnü Hanım Dikiş Kursu, Göztepe'de Nazima Hanım Dikiş Kursu, Tilkilik Namazgah Caddesinde Mahdure Hanım Dikiş kursları faaliyet göstermiştir. *Abenke* 25 Haziran 1928.

¹²⁴ *Türk Sesi*, 26 Haziran 1923, *Abenke*, 26 Haziran 1928, *Hizmet*, 31 Ağustos 1930.

¹²⁵ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s.69.

¹²⁶ 1925 yılında M. Kemal Paşa'nın Türk Ocağı ziyaretinde Musiki Yurdu gençlerine iltifatta bulunmuştu. *Türk İli*, 9 Kanunievvel 1341, *Yanık Yurt*, 15 Teşrinievvel 1341, *Anadolu*, 3 Kanunısani 1928.

¹²⁷ *Hizmet*, 10 Temmuz 1930, *Anadolu* 17 Kanunievvel 1930.

¹²⁸ *Hizmet*, 13 Teşrinievvel 1929, *Hizmet* 17 Teşrinievvel 1929, Nezihe Hanımın konserleri ocak bahçesinde hep kapalı gişe olmuş, bahçede oturacak yer kalmamıştır. *Hizmet*, 10 Temmuz 1930.

¹²⁹ Bu konserde ünlü sanatçılardan Romanyalı Kebaçeki, Jön Komik Refik Kemal, Şükriye Hanım, Suzan Lütfullah Hanım, Şevki Hanım, Muammer Ruşen Bey de bulunuyordu. *Hizmet*, 24 Teşrinievvel 1929.

¹³⁰ Türk Ocaklarının arşivi günümüze ulaşmadığı için bu konferansların metinlerine sahip değiliz. Daha çok basına yansyanları belirterek konferanslardan birkaç örnek vermek

dünyası, batı medeniyetleri, Türk dili, demokrasi, milliyet, Türk tarihi, laiklik, halk eğitimi ve kadınlara yönelik konferansları¹³¹ verenler arasında dönemin siyasal ve kültürel alanda dikkat çeken isimleri yer alıyordu.¹³² Hamdullah Suphi, Reşat Şemsettin, Şevket Süreyya, Mithat Bey, İlk Tedrisat Müfettişi Asım. İsmet, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hikmet Bey, Fahrettin Kerim (Gökay) Bey, Selim Sırrı (Tarcan) Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Cevdet Nasuhi (Bey) İsviçre Jan Jak Rousseau Enstitüsü Müdürü Prof. Bove, Tayyare Cemiyeti Üyelerinden Matmazel Maring akla gelenlerden sadece birkaçıdır.¹³³ 1927 yılından sonra pazartesi ve Perşembe günleri verilmeye başlanan konferanslar Maarif Vekaleti ve Halk Tedrisatı Şubesi Müdüriyetinin programlarına tamamen benziyordu.¹³⁴

II.Meşrutiyet döneminde İzmir Türk Ocağının desteğiyle kurulan Altay Kulübüne cumhuriyet döneminde de katkıda bulunmuş, Ocak bu kulübün gençlerini futbol dışında izcilik, atıcılık, jimnastik, güreş, atletizm, boks, voleybol branşlarında faaliyete yönlendirmiştir.¹³⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’de sporun gelişmesinde büyük katkıları olan Türk Ocağı İzmir’de ki okullarla da temasa geçerek, İzmir’de spor hareketlerinin merkezi durumuna gelmiştir.

İzmir Türk Ocağı bir aydınlanma merkezi idi. Pek çok devlet adamı kenti ziyaretinde mutlaka ocak binasına uğrar, ocaklı gençlerle sohbet eder, incelemelerde bulunurlardı. M. Kemal Paşa da Türk Ocaklarına verdiği önemi çıktığı yurt gezilerinde Ocakları ziyaret ederek göstermiştir. Bu çerçevede İzmir seyahatlerinde de Türk Ocağına uğramayı ihmal etmemiştir.¹³⁶ İzmir Türk Ocağını

gerekirse Mithat Bey, “Milliyet ve Mefkure” *Türk İli* 23 Kanunievvel 1925, Şevket Süreyya Bey, “Milli Hayatınızda Yeni Türk Harfleri”, *Hizmet* 17 Kanunievvel 1929, Köprülüzade Fuat Bey, “Milli Edebiyata Dair”, *Hizmet* 16 Eylül 1927, Suat Bey, “Türkler Nasıl Zengin, İktisaden Kuvvetli Olabilir”, *Hizmet*, 15 Kanunievvel 1927.

¹³¹ Afet(İnan) Hanımın 1930’larda Ankara Türk Ocağında “Kadınların İntihab Haklarına Dair” konferansı vermesinden çok önce 1927 yılı Mart ayında İzmir Türk Ocağının Hanım Üyelerinden Benal Nevzat Hanım ocak salonunda “Türk Kadınlığına Dair” isimli konferansı ile İzmirlilerin karşısına çıkmıştı. *Hizmet*, 31 Mart 1927.

¹³² Günver Güneş, “Kurtuluşun Sonra İzmir’in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir*, Yay Haz: Murat Alper Parlak, ATAM Yayını, Ankara 2015, s. 390.

¹³³ *Hizmet*, 26 Kanunievvel 1929, *Anadolu*, 21 Mayıs 1930.

¹³⁴ *Türk Yurdu*, s.6-200, c.1-21, Ankara, Haziran 1928.

¹³⁵ Günver Güneş, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Modern Sporların İzmir’e Girişi 1850-1922*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı:84, İzmir 2012, s.100-101, Fehim Kuruloğlu, *Altay Spor Kulübü Tarihi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2010, s.43-44.

¹³⁶ M. Kemal Paşa Cumhuriyet ilan edilmeden önce de İzmir Vilayeti dahilinde kurulmakta olan Türk Ocaklarına 2000 lira yardımda bulunarak ocakları maddi olarak ta desteklemiştir. *Hakimiyet-i Milliye* 23 Mart 1923.

üç kez ziyaret etmiş, ilk ziyaretini eşi Latife Hanım ile 6 Şubat 1924 tarihinde gerçekleştirmiştir. M. Kemal Paşa bu ziyaretinde Ocak bünyesinde faaliyet gösteren Altay İdmanyurdu gençleriyle sohbet etmiş, ocak çalışmaları hakkında idare heyetinden bilgi aldıktan sonra Türk Ocağından ayrılmıştır.¹³⁷ İkinci ziyaret 13 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde gerçekleştiren M. Kemal Paşa'nın yanında BMM reisi Kazım Paşa, Ordu müfettişlerinden Fahrettin Paşa da bulunuyordu. Musiki Yurdu gençlerinin konserini oldukça beğenen gazi, şerefine verilen konserin ardından çeşitli heyetleri kabul etmiş, muallim hanımlarla sohbetinin ardından Ali Hadi (Okan) Bey tarafından kendisine okunan şiiri dinlemiştir. 3 Şubat 1931 tarihinde ziyaret ettiği İzmir Türk Ocağında kendisi şerefine verilen çay ziyafetine katılmıştır.¹³⁸ Türk devriminin mimarlarının İzmir Türk Ocağına sık sık ziyaret etmeleri alışık bir durumdu. İsmet Paşa'nın Başvekil olarak 29 Mart 1926'da Ocağa gelişi gençliğin büyük tezahüratıyla karşılanmıştı.¹³⁹ Eski İzmir Türk Ocağı üyeleri olan Adliye Vekili M. Esat Bey, Maarif Vekili Mustafa Necati, Vasıf Bey Haydar Rüştü, Osmanzade Hamdi Beyler İzmir Türk Ocağını mutlaka ziyaret etmişler, faaliyetleri hakkında bilgi almışlar, sorunları ile ilgilenmişler ve maddi destek sağlayarak ayrılmışlardır.¹⁴⁰ İzmir Türk Ocağının ziyaretçileri arasında spor kulüpleri, yabancı devlet adamları, yazarlar, sanatçılar yanında Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa gibi önemli şahsiyetlerde bulunuyordu.

1927 yılında İstanbul'da Elza Niyago isimli Yahudi bir genç kızın bir Türk tarafından öldürülmesi olayı ve ardından İstanbul Yahudilerinin İstanbul'daki gösterilerinde “*Kabrolsun Türkler*”, *Adalet İsteriz*” sloganları atmaları,¹⁴¹ tüm Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de çeşitli kurumlarla ve Türk Ocağında tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayla ilgili olarak İzmir Türk Ocağında yapılan protesto toplantısında Yahudilerin dikkati çekilerek “ Asil Türk gençliğinin bir cinayet vesilesiyle Türklüğe hakaret eden alçak Yahudilerden talepleri” adıyla bir mektup hazırlanarak basına dağıtılmıştır.¹⁴² Elza Niyago Olayını İzmir Yahudi cemaati üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanan İzmir Türk Ocağı kente Yahudilere karşı girişilen faaliyetlerin de merkezi haline gelmiştir.¹⁴³ Yahudilere karşı gösteriler,

¹³⁷ *Türk Sesi* 7 Şubat 1924.

¹³⁸ Ziyaret ve okunan şiir için bkz; *Türk İli* 14 Teşrin-i Evvel 1925, *Atatürk ve İzmir*, Haz; Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay, İzmir 1981, s.292. 3 Şubat 1931 ziyareti için bkz; Necmi Ülker- Vehbi Günay- Latif Taşdemir, *İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009, s.182.

¹³⁹ *Anadolu* 30 Mart 1926.

¹⁴⁰ Günver Güneş, “Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 8, Yıl: 1998, İzmir 1999, s.122.

¹⁴¹ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, İstanbul 1996, s.75-76.

¹⁴² Günver Güneş, *Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı...*, s.126, Avner Levi, *a.g.e.*, s.81.

¹⁴³ İzmir de Yahudilerin Türkçe konuşmaları için de Türk Ocağı beyannameler yayınlamıştır. Yayımlanan beyannamelerin yer aldığı örnekler için bkz; *Hizmet* 14 Eylül 1927

bildiriler ve mektuplar hep İzmir Türk Ocağında hazırlanarak dağıtıldı.¹⁴⁴ Yahudilerle ilgili tartışmaları alevlendiren İzmir Türk Ocağı kampanyalarını sadece yazılı ve sözlü seviyede tutmuş, fiziki saldırılara izin verilmemiştir.

1927 yılında C.H.F ile bütünleşmesine paralel olarak çalışmaları, bütçesinin artması ve 1927 yılında tamamlanan binasıyla Türk Ocakları içinde en büyük subelerden biri olarak değerlendirilen İzmir Türk Ocağının 1928 yılında üye sayısında ciddi bir biçimde artarak kadın ve erkek 600 kişiye ulaşmıştır.¹⁴⁵ Faaliyetleriyle bütçesiyle büyüyen ocak yeni binasının getirdiği borçlanmayla hesaplarında açık vermeye başladı. Faaliyet raporlarına da yansıyan uzun tartışmaların yapıldığı, kavgaların yaşandığı mali krizin ortaya çıkardığı sonuç 1929 yılında 40 bin lira olan açığın 1930 yılında azalması bir tarafa 60 bin liraya çıkmasıydı. Bu açığın kapatılması için çeşitli tedbirler alındı. Bu amaçla Ocak bahçesi kiracıya verildi .Ancak bu girişim pek çok sorunu da beraberinde getirdi.Kiraya verilmiş olan ocak bahçesinde rakı içilmesi nedeniyle Merkez Türk Ocağı ve onun başkanı Hamdullah Suphi Bey'le polemige girilip gereksiz tartışmalara zemin hazırlandı. Yeni Asır gazetesi ile mahkemelik olundu. İlk kez İzmir Türk Ocağı İdare Heyeti seçimlerinde Türk Ocağı siyasi arenaya döndü.¹⁴⁶

Tüm bunlar olup biterken,1930 yılı Ağustos ayından itibaren Ocak yeni bir sorunla çalkalandı. Sorun yeni kurulan muhalafet partisiydi. Yeni Kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası başta İstanbul olmak üzere İzmir'de de geniş bir halk desteğine sahip olmuştu. SCF'liler Türk Ocağı'ndan yararlanmak istediler.Ocak bünyesi bu yeni durumu kaldıracabilecek demokratik yapıya sahip olmadığından ortam gerginleşti.¹⁴⁷ Türk Ocağı üyesi olan CHF'liler, yine Türk Ocağı üyesi olan SCF'liler tarafından faşistlikle suçlandı.¹⁴⁸ Ocaklarda denetimi kaybetmek istemeyen CHF'lilerin baskısı sonucu SCF'liler Türk Ocağı üyeleri ocağı terk ettiler ya da çeşitli bahanelerle ocaktan uzaklaştırıldılar.¹⁴⁹Bu süreçte ocak halkı ve gençliği birleştirici ve bütünleştirici vasıflarından yoksun hale geldi. Türk Devriminin oluşum aşamasında rakı içilmesi gibi kısır çekişmeler ve siyasal hesaplaşmanın odak noktası haline gelen İzmir Türk Ocağı merkezi yönetimin tepkisini çekmiş, prestij kaybetmiş, gözden düşmüştür.¹⁵⁰ Nitekim Menemen gibi İzmir'e yakın bir yerde

¹⁴⁴ Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri; Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul1999, s.119.

¹⁴⁵ "İzmir Ocağımızın Geçen Seneki Kıymetli Mesaisi Nelerdir",*Türk Yurdu*, sayı.6-200, c.1-21, Ankara Haziran 1928, s.44.

¹⁴⁶ Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:129, Eylül 1994, İstanbul 1994, s. 169-174.

¹⁴⁷ Günver Güneş, " Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinde Türk Ocakları ve Siyaset", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:65, Mayıs 1999, İstanbul 1999, s. 16.

¹⁴⁸ *Hizmet* 30 Teşrinisani, 1930.

¹⁴⁹ *Hizmet*, 25 Eylül 1930.

¹⁵⁰ Günver Güneş, *Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de...*, s.71.

gerici bir ayaklanmanın çıkması, ocakların etkisizliğini düşündürmeye başlamış bu süreç Türk Ocaklarını kapatılma noktasına getirmiştir.¹⁵¹ Öyle ki “*Aynı cinsten olan kuvvetlerin müşterek gaye yolunda birleşmeleri*” düşüncesinden hareketle ocaklar 10 Nisan 1931 tarihinde toplanan olağanüstü kurultayda kanuni formaliteleri hazırlanarak CHF’ye katıldılar.¹⁵²

İzmir Türk Ocağının da Halk Fırkasına devir ve teslim işleri 22 Nisan 1931 Çarşamba günü tamamlanmış, eski ocak binasının Halk Fırkası Vilayet Merkezi Binası olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. İzmirli Türk Ocaklılar Ocağın C.H.F’ye devredilmesine fazla tepki göstermemişler, ancak memnuniyetlerini de ifade etmişlerdir.¹⁵³ İzmir basını bu olayı halka duyururken “*Ocaklar gitti*”, “*Elveda kalbimizde imanı yaratan mukaddes yuva, sana da elveda*” başlıklarını kullanıyorlardı. Ocağın Halk Fırkasına iltihakı bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Eski Ocak İdare Heyetinin Türk Ocağı binasının inşaatından kalan 59.000 liralık borç alacaklılar tarafından Halk Fırkasından istenmiş, Halk Fırkası borcun kendisine ait olmadığı gerekçesiyle ödememiştir. Mesele Mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemedeki gelişmeler aylarca İzmir basınına meşgul ederken, İzmir Türk Ocağı Türk devriminin yön arayışında misyonunu tamamladığı düşünülerek faaliyetleri sonlandırılmış CHP’ne iltihak etmiştir.¹⁵⁴

Sonuç

İzmir Türk Ocağı II. Meşrutiyet, Mütareke ve işgal ile cumhuriyetin ilk yıllarında İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde Türk toplumunun milli duygularının, kültürünün benimsenmesi ve yayılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde kozmopolit İzmir’de Türklerin siyasi, sosyal, ekonomik alanda varlığını göstermesi için çalışan ocak, mütareke döneminde İzmir’in işgaline karşı sergilediği yurtsever duruşla adından söz ettirmiştir. İzmir Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinin girişimlerinde, Reddi İlhak beyannamesinin ortaya çıkmasında, İzmir’in savunulması düşüncesinde ocaklı üyelerin etkisi büyük olmuştur. İzmir Türk Ocağı kurtuluştan sonra yeniden faaliyete geçtiği 1922 yılından CHF’na katıldığı 1931 yılına kadar gerçekleştirdiği etkinliklerle yeniden kurulan İzmir’in sosyal, kültürel, iktisadi yaşamına canlılık kazandırmış, Cumhuriyet rejiminin ortaya koyduğu yeni düşünce, yeni yaşam tarzını hayata geçirmek, devrim kanunlarını halka aktarmak, benimsetmek konusunda öncü rol oynamıştır. İzmir Türk Ocağı siyasi, sosyal, kültürel yaşamı ve dinamikleri etkileyerek hayata geçiren, bu konumuyla

¹⁵¹ İzmir Türk Ocağı Menemende çıkan gerici ayaklanmaya karşı en büyük tepkiyi veren derneklerden biri olmuştur. Olay protesto edilmiş, miting düzenlenmiş, Kubilatın ailesine sahip çıkılmış, Kubilay anıtının yapılması için önyak olunmuştur. *Yeni Asır* 31 Kanunievvel 1931, *Fikirler Dergisi* 1 Şubat 1931, Günver Güneş, Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı, s. 127.

¹⁵² *Vakit* 25 Mart 1931.

¹⁵³ *Yeni Asır*, 22 Nisan 1931, *Hizmet* 12 Nisan 1931.

¹⁵⁴ *Hizmet* 4 Haziran 1931.

yakın dönem İzmir'in tarihinde iz bırakan bir kültür kurumu olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Gazete ve Dergiler

Ahenk
Akademik Araştırmalar Dergisi
Anadolu
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,
Atatürk Yolu
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Fikirler
Hakimiyet-i Milliye
Hizmet
Hukuk-u Beşer
Kebikeç
Köylü
Memleket Gazetesi
Müsavat
Sada-yı Hak
Tanin
Türk İli
Türk Kültürü
Türk Sesi
Türk Yurdu
Vakit
Yanık Yurt
Yeni Adam
Yeni Asır
Yeni Gün

Kitap ve Makaleler

Aksoy, Yaşar, Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, İstanbul, 1986.
Akyol, Yaşar, İzmir Halkevi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008.
Arıkan, Zeki, "İzmir Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası", Tarih ve Toplum, Ocak 1988, c.9, sayı 49, s.52-56.

- Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989.
- Arıkan, Zeki, *Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.
- Arıkan, Zeki, “Milli Mücadele’nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., C: 1, Sayı 2, İzmir 1992, s. 51-85.
- Arıkan, Zeki, "Mustafa Necati'nin Mütarekedeki Yazıları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.8, sayı, 24, Ankara 1992, s.605-642.
- A.Sloni, *Mektep ve Sinema*, (Çev; Ahmet. Hikmet), İzmir 1928.
- Atatürk ve İzmir*, Haz; Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay, İzmir 1981.
- Ayhan, Bünyamin, “Kuva-yı Milliye’nin Propoganda Gazetesi: İzmir’e Doğru”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 20, Konya 2008, s. 325-343.
- Bali, Rıfat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri; Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul1999.
- Baran, Tülay Alim, *Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları*, Arma Yayınları, İstanbul 2001.
- Baran, Tülay Alim, “Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:17, Sayı:49, Ankara 2001, s.171-201.
- Baran, Tülay Alim, “Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından Vasıf Çınar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 49, Cilt: XVII., Mart 2001, s. 1-13.
- Baran, Tülay Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul 2003.
- Başaran, Cem Hakan- Demirsoy, Nilüfer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir’de bir Kadın Hareketi: Yardımcı Hemşireler Cemiyeti, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, Sayı: 66, Mart 2018, s.302-317.
- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Berber, Engin, *Sancılı Yıllar İzmir (1918-1922), Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997.
- Berber, Engin, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999.
- Bilgi, Nejdət, “Saruhan Sancağı’nın Son Mutasarrıfı: Hüseyin Aziz Akyürek, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:1, İzmir Temmuz 2005, s.1-18.
- Bozdağ, Oğuzhan, *Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi 1912-1931*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2003.

- Çelebi, Mevlüt, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 1990, s.561-590.
- Dursun, M. Kamil, *İzmir Hatıraları* (Haz: Ünal Şenel) Akademi Yayınevi, İzmir 1994.
- Eski, Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Güneş, Günver, *İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri 1923-1931*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1990.
- Güneş, Günver, "İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:129, Eylül 1994, İstanbul 1994, s. 169-174.
- Güneş, Günver, "İzmir Türk Ocağı (1912-1919)", *Kebikeç*, Sayı 4, Cilt 30, Ankara,1996, s.149-158.
- Güneş, Günver, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinde Türk Ocakları ve Siyaset", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:65, Mayıs 1999, İstanbul 1999, s. 11-19.
- Güneş, Günver, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:III, Sayı:8, İzmir 1999, s.115-137.
- Güneş, Günver, "Mütareke Dönemi'nde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. III, sayı 9-10, İzmir, 2000, s.41-64.
- Güneş, Günver, "Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Türkçü Örgütlenme: İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri 1912-1931", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Bahar 2005, Ankara 2005, s. 53-74.
- Güneş, Günver, "İzmir Türk Ocağı Mahfeli Tilkilik Türk Gençler Birliği ve Cumhuriyet Döneminde İzmir de İlk Gençlik Dergisi: Türk Gençleri Mecmuası", *Kebikeç*, sayı:20, Ankara 2005, s.98-104.
- Güneş, Günver- Güneş, Müslime, "Türk Ocakları ve Harf İnkılabı", *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edit: Tülay Alim Baran, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2009, s.187-197.
- Güneş, Günver, "Türk Ocaklarının 1913 Yılında Gerçekleştirdikleri İzmir Seyahatı ve Yarattığı Etkiler", *Türk Yurdu*, C:32, Sayı:295, Mart 2012, Ankara 2012, s.167-173.
- Güneş, Günver, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi 1850-1922*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:84, İzmir 2012.
- Güneş, Günver, "Kurtuluşun Sonra İzmir'in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Kurtuluş Ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir*, Yay Haz: Murat Alper Parlak, ATAM Yayını, Ankara 2015, s. 379-404.
- Güneş, Günver, "Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Milli Mücadelemizin 100. Yılı Anısına, İzmir'in Kara Günü 15 Mayıs 1919*, Türk Ocakları Derneği İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2020, s. 22-67.

- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Necip Türkcü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *Necip Türkcü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- İzmir'de İz Bırakmış Öncü Kadın Yazarlar*, Edit: Şerife Çağın, Ege Üniversitesi, Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını No:8, İzmir 2021.
- Karaer, İbrahim, *Türk Ocakları ve İnkılaplar*, Ankara 1994.
- Kaya, Murat, Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüştü Öktem (1885-1951), Antalya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya 2018.
- Kazım Nami, "İzmir Seyahati", *Türk Yurdu*, II. Yıl, 4. Cilt, No: 12, İstanbul 1329.
- Köylü, Murat, *Küllerinden Doğan Şehir; İzmir 1922*, Kripto Yayınevi, İstanbul 2011.
- Kuruloğlu, Fehim, *Altay Spor Kulübü Tarihi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2010.
- Kuruloğlu, Fehim, *Altay Spor Kulübü Tarihi*, İzmir 1914.
- Küllerinden Doğan Şehir*, (Hazırlayanlar: Erkan Serçe-Fikret Yılmaz- Sabri Yetkin), İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını No: 45, İzmir 2003.
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, İstanbul 1996
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, Vali Rahmi Bey ve Yaşamı, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1990.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, TTK Yayını, Ankara 1973.
- Naci Sadullah, "Bir Abide Dile Geldi Yıldırım Kemal ", *Yeni Asır*, 7 Mart 1947.
- Onay, Ahmet Talat, *Milli Mücadele Yazıları* (Hazırlayan Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz) İstanbul 1995.
- Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- Özsarı, Mustafa, "Ege Bölgesi Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", *Atatürk Yolu*, C: VI, S. 23, Mayıs 1999, Ankara 1999, s.401-415.
- Pallas, *Kalmuk Türkleri*, (çev; Mustafa Rahmi), İzmir 1927.
- Polat, H. Nazım, *Müdafa-ı Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.
- Raif Nezihî, *İzmir Tarihi*, İzmir 1926.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.
- Serçe, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye(1868-1945)*, İzmir 1998.
- Suat Samim, "İzmir'in İşgalinin Esrarı", *Memleket Gazetesi* 16 Teşrin-i Evvel 1927.
- Sürgevil, Sabri, 1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir 1984.
- Sürgevil, Sabri, "İzmir'in İşgali", I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları Bildirileri), 21-23 Eylül 1987, Ankara, 1984, s.1075-1098.

- Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.
- Tansel, F. Abdullah, “Fuad Köprülünün Türk Ocaklılarla İzmir Seyahatı Ve Temsil Edilen Manzum Tiyatrosu: Türkün Duası”, *Türk Kültürü*, Yıl:VIII, S.92, Ankara 1970, s. 516-521,
- Tuncer, Hüseyin- Hacaloğlu, Yücel- Memişoğlu, Ragıp, *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji*, I. Cilt, Ankara 1998.
- Tunçay, Mete, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Ankara 1981.
- Tükel, Sukuti, *Tarih ve Acı Hatıralar*, İzmir, 1952.
- Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla*, İstanbul, 1973.
- Ülker, Necmi- Günay, Vehbi- Taşdemir, Latif, *İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009.
- Üstel, Füsun, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

İZMİR MİLLÎ KÜTÜPHÂNE'NİN KURUCUSU

M. CELÂLEDDİN/CELÂL (SAYGIN) BEY

-HAYATI VE ESERLERİ-*

Mehmet Şeker**

İzmir'in Türk tarihi ile ilgili olarak; on birinci yüzyılın ikinci yarısından bu yana Çaka Bey'le başlayan, on dördüncü yüzyılda da Aydınoğulları'ndan sonra artık Türk fethinin gerçekleşmesiyle bir Müslüman Türk şehri olduğu bilinmektedir. Daha sonraları hem deniz ticareti hem de Anadolu'dan gelen ticarî yolla İzmir iktisâdî hayatın merkezi olmuştur. Ancak İzmir'in sosyal ve kültürel hayatı çok fazla ilgi görmemiştir.

İzmir'in kültür tarihi üzerine çalışmalar ne yazık ki ihmal edilmiş görünüyor. Özellikle XIX ve XX. yüzyıllarda İzmir'in önemli kültür hareketlerinin merkezi olduğu bilindiği halde, burada doğmuş yetişmiş veya yaşamış birçok kültür ve sanat adamının adından bile söz edilmemiş olması dikkat çekicidir.

İzmir'in kültürel hayatına damgasını vurmuş olan Millî Kütüphâne'nin kuruluşunu ve gelişmesini araştırırken karşımıza çıkan isimlerin başında avukat İbrahim Refik Bey, Besim, Rahmi, Ziya ve Ali Refet beyler gibi isimler gelmektedir. Kuşkusuz, bunların arasında Mehmed Celâleddin Bey'in ayrı ve mütene bir yeri vardır.¹ Onun hayatı ve eserleri incelenmeden, sâdece bir kütüphâne kurucusu ve müdürü olarak hizmet verdiğinin belirtilmesi, onun tanınmasına, görüş ve düşüncelerinin anlaşılmasına yetmemektedir. Bu yüzden biz bu tebliğimizde onun hayatını kısaca ele aldıktan sonra, eserleri ile görüş ve düşünceleri üzerinde duracağız.

* Bu bildiri, İzmir Milli Kütüphanesi'nin Kurucu Müdürü M. Celâl Bey –Hayatı ve Eserleri-, Körfezde Zaman, İzmir Araştırmaları Kongresi, 10-11 Aralık 2009, İzmir, Bormat Matbaası, 2010, 469-481 'de yayınlanan metnin gözden geçirilerek geliştirilmiş ilaveli yeni metnidir.

** Emekli Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Uşak Üniversitesi.

¹ Geniş bilgi için bakınız: Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1986.

I. M.Celâleddin Saygın

M. Celâl Bey'in asıl adı Mehmet Celâleddin²dir. Nevşehir'de 1281/1872 yılında dünyaya gelmiştir. Aile, Nevşehir'de **"Fişenkçioğlu"** olarak tanınır. Zira, Kavalalı isyanında (1831-1834) Osmanlı ordusuna fişenk ikmalı yapan ailenin büyüğü bu sebeple **"fişenkçi Mehmet Efe"** ünvanıyla anılmıştır. Anne tarafı da **"Seferoğlu"** ailesindedir. Her iki aile de ilmiyyeye mensup kimselerin yetiştiği köklü geleneğe sâhip ailelerdir.

Mehmet Celâleddin de bu geleneğe uyarak tahsiline Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyerek başlar. Nevşehir'deki İbrahimpaşa Medresesine devam eder. Aile, önce Alaşehir'e, daha sonra İzmir'e geldiği

için onlarla birlikte oğulları da, 1305/ 1889 yılında buraya gelerek, artık İzmir'e yerleşirler. Mehmet Celâleddin de tahsiline İzmir'de devam eder. Maraşlı Kâmil Efendi ile Yozgatlı Hoca'dan icâzet alır. Bu arada İzmir Muallim Mektebinden de mezun olur. Medreseye devam ettiği sıralarda, küçüklüğünden beri matematiğe merak saran genç Mehmed Celâleddin, İzmir'de "erkân-ı harp zâbitlerinden Selâhattin Sâib Bey"den de riyâziyat (matematik) tahsiline başlamıştır.

İzmir Muallim Mektebi mezunu olarak 1309/1893 yılında ilk mektep muallimliği görevi ile öğretmenliğe başlamıştır. 1929 yılına kadar muhtelif okullarda sürdürdüğü öğretmenlik mesleğinden kulaklarının ağır işitmeye başlaması sebebiyle ayrılmak zorunda kalır. Matematik öğretmeni olarak İzmir'de Mekteb-i Sanayi

² Bundan sonra Celâl veya Celâleddin olarak her ikisi de kullanılacaktır.

³ Muhtemelen Mehmet Celâl Bey'e adı büyük babasına atfen verilmiş olabilir.

(Günümüzdeki Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi), Nehârî İdâdî ile Erkek ve Kız Sultanilerinde görev yapan Mehmed Celâleddin'in bu görevden emekli olduktan sonra kütüphanecilik hizmetine devam ettiğini görüyoruz.

Kütüphanesi kurma düşüncesi, İzmir'de aslında Mehmed Celâleddin Bey'de çok önceleri kendini göstermişti. İzmir'in entelektüelleri arasında gençlerin ve meraklıların aydınlatılmaları amacıyla bir kitaplık kurma teşebbüsü, ilk önce İkiçeşmelik câmiî karşısındaki İkiçeşmelik kahvehânesinde başlatılmıştı. Bu sıralarda kahvehânelerde günlük gazete ve bazı dergiler bulundurulduğu için buralara "Kıraathâne" yani okuma evi adı verilmişti. İşte İkiçeşmelik Kıraathânesini M. Celâl Hoca bazı hayır sâhiplerinin destek ve katkılarıyla hayata geçirmiştir. Bunlardan temin ettiği dinî-edebî ve genel kültüre dâir birkaç yüz ciltlik bir kitaplık oluşturmaya muvaffak olmuştur. Zamanla bu kitaplığa yeni kitaplar da eklenmiştir.

Aslında İzmir'de bundan başka kütüphanesi çalışmalarının varlığı bilinmektedir. "**Osmanlı Kütüphanesi**" adıyla yine özel bir kütüphanenin kurulmuş ve İkinci Meşrutiyet öncesinde hizmet etmekte olduğu da görülmektedir. ⁴ Yine "**Ankara Palas**"ın altındaki denize bakan "**Askerî Kıraathâne**" de bu alanda bir başka mütevâzi özel kitaplıktır.

Bütün bu örnekler İzmir'de, canlı bir kültürel hayatın var olduğunu göstermektedir. İşte bu canlılığın önderlerinden biri de Mehmet Celâleddin olmuş ve kurduğu İkiçeşmelik Kıraathânesi daha sonra kurulacak olan İzmir Millî Kütüphanesinin bir bakıma temelini atılmasına sebep olmuştur.

İttihat ve Terakkî cemiyetinin gizli olarak çalıştığı ilk dönemlerde, İzmir'de bu cemiyet üyeleri arasında yer alan Mehmed Celâleddin, İkinci Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra da bu faaliyetlerine devam etmiştir. Bu arada öğretmenlik görevini de sürdüren Mehmet Celâleddin, avukat Kadızâde İbrahim Refik Bey ve arkadaşlarıyla birlikte bir millî kütüphanesi kurma teşebbüsünde yer almıştır. Sonunda Celâleddin Bey'in başkanlığında oluşan bir heyet; eski eytam müdürü Âbidin, Osmanzâde Hamdi (Aksoy), Maksudzâde Ethem ve Sezâi (Söker) beylerden teşekkül etmiştir. Bu heyet daha sonraları; "İlim ve İrfan Encümeni", "Millî Kütüphanesi Encümeni" veya "Millî Kütüphanesi Heyet-i Mahsusası" diye de anılmıştır.⁵ Böylece oluşturulan bir heyetin çalışmaları semeresini vermiş ve Beyler sokağında kurulan ilk mütevâzi kütüphanesi, daha sonraları İzmir vâlisi Rahmi Bey'in tahsis ettiği arsa ile üzerine yapılan binalarına kavuşmuştur.⁶ Bu binaların yaptırılmasında en aktif rolü şüphesiz Mehmet Celâleddin Bey oynamıştır.

⁴ Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Millî Kütüphanesi*, İzmir 1997, s.8

⁵ Ö. Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s.11

⁶ İzmir Millî Kütüphanesinin kuruluşu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Yarım Ay Dergisi 1937 yılında Celâl Saygın'la yapılan bir Röportaj; Çiğdem İpek, *İzmir Millî Kütüphanesi*, Argos, Nu:9, Mayıs 1989; Ahmet Gürlek, *İzmir Millî Kütüphanesi, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXIX, nu:4, Ankara 1990; Pınar Duman, *Kuruluşundan Günümüze Kadar İzmir Millî Kütüphanesinin Tarihi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1995; Ömer

Mehmet Celâl Saygın'ın oğlu tanınmış müzikologlardan Ahmet Adnan Saygun, babasının kütüphaneye kurma faaliyetleri ile ilgili hâtıralarını anlatırken İkiçeşmelik Câmii karşısındaki kahvehane-kıraathane sahibi ile görüşerek orada bir kitaplık açtığını belirtmektedir. Daha sonra Milli Kütüphaneye'nin kuruluşuna dair de şu bilgileri aktarmaktadır: “1912(1328) yılında babam bir umumi kütüphane kurma fikrini zamanın Eytâm Müdürü Âbidin Bey ile Maksudzâde Ethem Bey'e açmış ve müstakil bir Kütüphanenin yaşayabilmesi için gerekli vâridatın sağlanması hususundaki düşüncelerini izah etmiş ve bu düşünceler her iki dostu tarafından heyecanla karşılanmış. Bunu üzerine Salepçizade –eğer yanılmıyorsam- Yasin Bey'e müracaat etmişler. Yasin Bey de düşünceyi çok müsbet karşılamış ve İkinci Beyler Sokağında kendisine aid harem ve selamlıktan müteşekkil binanın selamlık kısmı ile bitişindeki arsayı onlara, zannederim ücretsiz olarak, tahsis etmiş.. Babam, Âbidin Bey ve Maksudzâde Ethem Bey ilk iş olarak kendi ceplerinden üçer altını sermaye olarak koymuşlar... Kereste tüccarlarına müracaat ederek sandalye vesaire istemişler.....Neticede yanlış hatırlamıyorsam, Keresteci Sabri Bey'den gerekli tesisatta faydalanmışlar, bir duvar piyanosu, bir film oynatma makinası ve elektrik için bir jeneratörü temin ederek, bir yazlık sinema kurup işletmeye başlamışlar. Bu arada tesisat için para yetmeyince Eytam Müdürü Âbidin Bey sonra yerine koymak düşüncesiyle Eytam Sandığından bir miktar para da almış ve bazı müzehirlerin ihbarı sonucunda kendisi altı ay hapse mahkum edilerek kısa bir süre sonra vefat etmiştir.”

Adnan Saygun hâtıralarında yazlık sinemadan elde edilen gelirle borçların ödendiği gibi sinemanın üstü örtülerek kışlık sinemaya dönüştürüldüğünü bundan sonra, artık elde edilen gelirle de kitap alımına başladığını belirtmektedir.⁷

Bu arada 1912-1914 yılları arasında kütüphaneye 4000 eser temin edilmiş olup, İttihat ve Terakki Fırkası/Cemiyeti ile de ortak faaliyetler sürdürmekle birlikte, Cemiyetin kütüphaneyi kendilerine bağlama düşüncelerine, kendisi de İttihatçı olmasına rağmen karşı çıkan M. Celâl Hoca; “bu kitaplık İzmirîlerindir. İttihatçı da İtilafçı da değildir. Kütüphaneye milletindir. Hiçbir partiye mâl edilemez” diyerek tepkisini şiddetle göstermiştir. Bu tepkisi kendisinin kütüphaneye heyeti başkanlığından ayrılmasına sebep olmuş, ancak ilmî heyetin başkanlığına devam etmiştir.⁸

İttihatçıların ardından Kütüphanenin bir ara kapanma tehlikesi ile karşılaştığını ve onların zamanında müdürlüğe getirilmiş olan Sezai Söker'in yürütmekte olduğu görevinden ayrılmak için çabaladığı bir sırada, Celâleddin Bey'in

Faruk Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi* (İzmir Milli Kütüphaneye Vakfı Yayını), İzmir 1997; Necimi Ülker, *Kuruluşunun 75. Yılında İzmir'in Kültür Hazinesi Milli Kütüphaneye, Bilim-Birlik- Başarı Dergisi*, sayı:47, 1986; Ferruh Senan, *Ahmed Adnan Saygun'un Ataları ve Mehmet Celâl Saygın* (A.A. Saygun Semineri Bildirisi), İzmir 1988.*Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*,*Türk Kütüphaneciliğine Hizmet Edenler*,Celal Hoca,II,2,191-193.

⁷ *Ahmed Adnan Saygun'un kendi el yazısı ile kaleme aldığı hâtıraları*, İzmir Milli Kütüphaneye Arşivi, “Saygun ve İzmir”, Mavi Nokta, 29.06.2007; Ahmet Gürlek, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphaneye*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi yayını, İzmir 2012, s.338

⁸ Aynı eserler; Ahmet Gürlek, a.g.e., s.339

kurduğu bu müessesenin yaşaması için müdahalede bulunduğunu annesine yakınlıkla anlattığını babasının dilinden A.Adnan Saygun şöyle aktarmaktadır:

“Kütüphanenin fırka ve inanç farkı gözetmeksizin herkesin mal olduğunu, bu yüzden bir fırkaya mal edilmesinin doğru olmayacağını ısrarla müdafaa etmeme rağmen ağır taziyeler karşısında hem Kütüphane Reisliğinden hem İttihat ve Terakki Fırkası’ndan istifa mecburiyetinde kalmıştım. İşte şimdi gerçeği görüyorsun. Kütüphane işbaşına gelenler tarafından dağılma ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Burayı ben kurdum, yok edilmesine göz yumamam. İş sahibi devredin..mealinde ve oldukça sert ve kararlı bir şekilde konuşmuş. Sezai Bey sapsarı olmuş. ‘Pekala’ demiş fesini başına geçirerek çekmiş gitmiş. İşte babam ikinci defa Kütüphane Başkanlığına, gene fabri olarak böyle geçmişti.”

İttihatçıların görevi bırakmaları üzerine yeniden yönetimin başına geçen M. Celâl Bey’in oluşturduğu yeni yönetim kurulu kendi başkanlığında şu isimlerden teşkil olunmuştur:

- 1) Mehmed Celâleddin Bey
- 2) Tilkilik Eczânesi Sahibi Eczacı Faik Ener,
- 3) Sanayi Okulu Müdürü Süleyman Bey,
- 4) Mahmut Tahir Bey,
- 5) Dr. Şehri Bey,
- 6) Maksudoğlu Edhem Bey,
- 7) Cevahirci Şükrü Bey.

Daha sonraları bunlara Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey ile Kurmay Selahaddin Saib Bey de katılırlar. A.Adnan Saygun’un babasından naklen; *“Ben görevi bıraktığımda Kütüphaneye dört bin cilt kitap temin etmişim. Döndüğümde buna bir kitap ilave edilmediğini gördüm”* dediğini çok iyi hatırladığını kaydetmektedir.¹⁰

Yunan işgali döneminde, başlangıçta işgalcilerin kütüphane ile ilgilenmedikleri görülmektedir. Ancak, kütüphanenin gittikçe rağbet görmesi ve kütüphaneye ilginin artmış olması sebebiyle bir süre sonra gittikçe artan baskıların başladığını, özellikle kütüphanenin “Millî Kütüphane” adının değiştirilmesi hususunda ısrarlı olmuşlardır. Bundan sonraki gelişmeleri ve “Millî” adının neden değiştirilmesi hususunda baskı yapıldığını A. Adnan Saygun’un dilinden aktaralım : *“ Millî sıfatı onları rahatsız ediyordu. Bir gün babamı polisler müdürlüğe götürerek kütüphanenin faaliyetleri hakkında dikkat çekmişler. Sonra da kütüphanenin Millî adının kaldırılmasını istemişler. Buna rağmen babam ve idare heyeti, bu sıfatın kuruluş tarihinden beri mevcut olduğunu ileri sürerek kaldırmama yoluna gitmişler. Fakat kısa bir süre sonra babam tevkîf oldu. Sonra Yunanlılar’ın İzmir ve Havalisi Umumi Valisi Steryade’in yanına götürülmüş. Bu zat babama; Millî kelimesi kaldırılmadığı takdirde kütüphanenin kitaplarının zapt edilerek müessesenin kapatılacağını kesin bir dille ihtar etmiş. Artık yapacak bir şey kalmadığını gören babam ve idare heyeti Millî sıfatını kaldırarak*

⁹ Aynı eserler, Ahmet Gürlek, a.g.e., s.340

¹⁰ Ahmet Gürlek, a.g.e., s.340

onun yerine şebir kelimesini koydular. Burada yanılabilirim. Böyle hatırlıyorum. Bir de İslâm sözünden bahsolunuyor. Belki Şebir kütüphanesi değil, İslâm Kütüphanesi olmuştur. Yunanlılar'ın İzmir'de buldukları müddet zarfında başka bir taziyete bulduklarını hatırlamıyorum. İstirdat olur olmaz; Beyler Sokağı'ndaki kütüphanenin kapısı üzerindeki büyük levha indirilerek yeni ve üst yerine eski ve asıl Millî kelimesinin yazıldığı ise çok iyi hatırlarım. Hatta yeni levhanın yerine konmasına ben de gücüm yettiğince yardımcı olmuştum.....” Kurtuluştan sonraki faaliyetleri anlatırken A. Adnan Saygun, Hatuniye Câmii arkasından bir evden vefat etmiş olan bir şahsın kitaplarının nakli hususunda bizzat kendisinin de görevlendirildiğini hatıralarında nakletmektedir.¹¹

Millî Kütüphâne hizmeti yaklaşık otuz sene süren Mehmet Celâl Bey 1944 yılında bu görevini bırakmış, 1954 yılında da son yıllarında yerleştiği İstanbul'da vefat etmiştir.

Millî Kütüphâne hizmeti sırasında yalnız kendi eserlerini değil hısımları, akraba ve yakınlarından da kitap temini hususunda özel gayret göstermiştir. Bu arada kütüphaneye kitap temininde hem pek çok kimsenin resmî ve özel desteğini almış, hem de gerekli yayınların satın alınması için gelir kaynaklarını artırıcı tedbirler alınmasına çalışmıştır. Sinema ve muhtelif kira gelirleri bunlara örnek gösterilebilir.

Nitekim Celâl Hoca, kütüphaneden ayrıldığı sırada bu müessese; büyük bir binaya, yaklaşık elli bin cilt kitaba ve gelir kaynağı olarak da güzel ve modern bir sinemaya sahip bulunuyordu.

Kütüphaneye bizzat temin ettiği eserler arasında babasına âit olanların da varlığını kendi eliyle yazdığı notlardan öğreniyoruz. Zira yazma eserler arasında bulunan bir Mecmuatü'r-Resâil'in kapak sayfasına bizzat kendi el yazısı ile yazdığı şu not bize yalnız Mecmua'nın babasına âit eserlerden biri olduğunu göstermiyor, aynı zamanda babası ve ailesi hakkında da bilgi sâhibi olmamıza imkân veriyor: “Merhum pederim Hâfız Ahmet Münib Efendinin kendi el yazısıyla yazılmış bir hayli sabîfeleri ve imzâsını hâvî olan şu kitabı İzmir Millî Kütüphanesine hediye etmekle rûhâniyetinin memnun olacağını zannediyorum. Babam kurrâdan bir zât idi. İstanbul'da Fişenkeçi oğlu Kara Hâfız nâmıyla tanınmış olan amucasından ve daha başka kimselerden senelerce ders almışdır.

Celâl (İmza)

“Burc-ı akrebden göründü keşke-i ikebâlimiz” mısraı hatırimda kalmış olan ve şikâyetini pek zarîfâne ifâde eden manzumelerindedir”¹².

Bu satırlarda, babasının “kurrâdan bir zât olduğu” belirtilmekle birlikte adının da Ahmet Münib, aynı zamanda hem ilmiyeye mensup ve hem de şâir olduğu kaydedilmektedir. Bu arada babasının amcasının da Fişenkeçi oğlu Kara Hâfız adıyla tanınmış olduğu da zikredilmektedir.

¹¹ Aynı eser, s.340

¹² Mecmu'atü'r-Resâil, İzmir Millî Kütüphâne, K.sız 124. Bu numara eski kayıtlarda verilmiştir. Yeni kayıtlarda bu mecmuanın numarasını aramama rağmen şimdilik ulaşamadım.

Görüldüğü gibi bir ilim ve kültür adamı olan Mehmed Celâleddin, soyadı kanunu çıktıktan sonra “Saygın” soyadını almıştır.¹³ Saygın soyadını tercih etmiş olmasının sebebi, kendisinin sayılara karşı ilgisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ya da kendisine saygı duyulduğu için bu soyadı verilmiştir.

Millî Kütüphane giderek artan kitaplarıyla faaliyetlerini sürdürürken zaman zaman dönemin basınında da hem kütüphane, hem de kurucu müdürü Mehmed Celâleddin Bey köşe yazılarına ve haberlere konu olmuş ve hizmetleriyle İzmir’de ve Ege bölgesinde takdirle anılmıştır.¹⁴

II- Eserleri

Mehmet Celâleddin Saygın gerek öğretmenliği gerekse kütüphaneciliği dönemlerinde aynı zamanda ilim adamlığı ve araştırmacılık özelliği ile de tanınmıştır. Bir ilim ve kültür adamı olarak kaleme aldığı eserleri ile düşünen insan vasfını da ortaya koymuştur. Yeni görüş ve düşüncelerini hiç çekinmeden tartışmaya açmıştır.

Bu kimliği ile kaleme aldığı eserlerinin bir kısmını kendi sağlığında yayınlayan Celâl Saygın’ın; yayınlanmayan eserleri ise kütüphanelerde ve muhtemelen âilesinde el yazmalar arasında durmaktadır. Gerek yayınlanan gerekse yazma hâlinde bulunan eserlerin belli başlılarını sayarak bunlardan bazılarını tanıtmaya çalışacağız. Böylece M. Celâl Saygın’ın ilim adamlığı kimliğini ve düşünce yapısını daha yakından tanıma imkânı bulacağımızı ümit ediyorum.

1) Matematiğe Dâir Eserleri

Matematiğin; mantığın ve bilimin uygulama alanı olduğunu ve insan zekâsının bu yolda işleme vazifesini yerine getirdiğini bilmekteyiz. Bunun yanında fizik, kimya, astronomi, biyoloji, mekanik ve daha birçok fen biliminin temelini teşkil eden matematiğin; aynı zamanda psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi birçok sosyal bilimin de ihtiyaç duyduğu bir disiplin olduğunda şüphe yoktur. Tarih boyunca matematiğin insan hayatında önemli bir yeri olmuştur. İslâm medeniyetinde dolayısıyla Osmanlı ilim ve kültür hayatında da matematikle ilgili çalışmalar “riyaziyye” , aritmetik “hisap”, geometride “hendese” adlarıyla yapılmıştır. Bunlardan hesap ve hendese ile heyet (astronomi) ve mûsîki, matematik ilimlerinden (ulûm-i riyaziye, riyaziyât) ; tıp, fizik, kimya, botanik , zooloji, mineroloji, jeoloji, ziraat ve coğrafya ilimleri de fizik ilimleri veya tabii ilimler (tabiiyyat) olarak anılmışlardır.¹⁵

¹³ Ancak oğlu Ahmet Adnan “Saygun” soyadıyla tanınmıştır. Bunun sebebinin soyadı kanunundaki aynı soyadı ikinci bir ailenin taşıyamayacağına dâir bir yorumlamadan dolayı oğluna verilmediği şeklinde açıklanmıştır.

¹⁴ İzmir Mektupları-İzmir’in mühim bir müessesesi: *Millî Kütüphane* , Akşam, 23 Kânunusâni 1927, Sahife 10; *İzmir Millî Kütüphanesi ve Okuma Hevesi*, Akşam, 28 Ağustos 1933, s.7; *İzmir Mektupları*: İzmir’de bir kültür kaynağı: Millî Kütüphane, Akşam, 16 Kanunuevvel 1935, sahife 10.

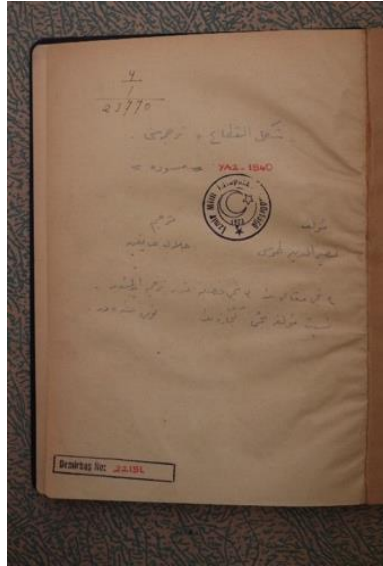
¹⁵ A. Turan Yüksel, *İslâm’da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2002, s.55.

Matematik alanında telif edilen ilk eserler genellikle Arapça yazılmışlardır. Bu açıdan telif tarihlerine göre eserler değerlendirildiğinde hesap ile ilgili metinler astronomi ile ilgili metinlere göre daha sonra, geometri ile ilgili metinlere göre ise daha önce Türkçe'ye çevrilmişlerdir. Matematikle ilgili klasik Osmanlı medrese kitaplarının tercümelerinin Avrupa ile irtibatın artmaya başladığı XIX. yüzyılda çoğaldığı görülmektedir.

a) Terceme-i Keşfü'l Kinâ 'an Esrâri's- Şekli'l- Kattâ'

İşte yukarda işaret edildiği gibi matematikle ilgili tercemelerden biri de M. Celâl tarafından yapılmıştır. İslâm Medeniyetinin klasik matematik eserlerinden Nasırüddin Tûsî'nin "Keşfü'l Kinâ" adlı mühim eseri onun tarafından "**Terceme-i Keşfü'l Kinâ 'an Esrâri's- Şekli'l- Kattâ'**" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Celâl Saygın bu tercümesinin önsözünde eserin önemine işaret ederek şunları kaydetmektedir: "*Allâme-i şehîr Nasırüddin et-Tûsî tarafından 658 tarih-i hicrîsinde telif ve her makâlesinde müteaddid fasıllardan mürekkeb olarak beş makâle üzerine tertib edilmiş olan ve riyaziyat tarîhi nokta-i nazarından pek mühim olması basebiyle Fransızca'ya da terceme edilmiş... Bu kitap aslından tarafımdan tamamen Türkçe'ye tercüme olunmuştur. Bir hayli sabıf işgal eden "Nisbe-i Müellefe bahsi" İşârât-ı Riyâziyye sâyesinde cebirin en basit meselesi olmuştur.*"¹⁶

Bu tercüme üç risale halinde sâde bir cildle İzmir Millî Kütüphanesinde mütercim hattıyla yer almaktadır.¹⁷ Yeni tasnifte bu risaleler Türkçe yazmalar arasında 3734, 3735, 3736 no ile kayıtlı bulunmaktadır.

¹⁶ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazî İlimler* 1, İstanbul ?, s. 308

¹⁷ Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, C:3, İzmir 1997, s.344-345

b) Riyâziyatta Sıfır'ın Kıymet Ve Ehemmiyeti

I (İzmir 1941), II (İstanbul 1946)

Bu kitap müellifin sağlığında yayınlanan eserlerinden biridir. Önsözünde bu eserin konuyla ilgili diğer kitapların muhtevâlarına zâhiren aykırı görüldüğüne işaret eden Celâl Saygın bu konudaki düşüncelerini ifade ederek bir tartışma açmaktadır. Bu tartışmadan amacı sıfırın önemini ortaya koymaktır.

Bu eserin yazma bir nüshası da yine İzmir Millî Kütüphanesinin yazmaları arasında yeni kayıtla 3737 numarada yer almaktadır.

c) Sıfırdan Âzam Nâmütenâhiye

Basılmamış eserlerinden biridir. İzmir Milli Kütüphanesinde 22039 demirbaş numarasında kayıtlıdır.

Kapaktan sonraki sayfasında Mehmed Celâl Bey bu eserin yazarını yani kendisini; İzmir Milli Kütüphanesi Müdürü ve Sâbık Riyâziye Muallimlerinden M.C. Saygın (1927) olarak belirtmektedir. Bu sayfada altında sâdece “**Celâl**” olarak imzasının da yer aldığı “İzmir Milli kütüphanesine” ithaf yazısı vardır. Daha sonraki sayfasında da şu takdim yazısı yer almaktadır:

“Bu defterin münderecâtı benim bugünkü fikrimi tamamen ve aynen temsil etmez. Çünkü o mevzular ile ilk meşguliyetimin mahsûlüdür. Önden düşünce ve tetkik sâyesinde son yazdığım eserler arasında bir hayli muğâyeret vardır. Bununla beraber bazı hakâyıkı da muhtevîdir. Bundan dolayı gönül, Kütüphanemizin binlerle? Kitapları arasında bunun da bulunmasını istedi. Belki bir müdekkâk ilk düşünceler ile son düşünceler arasında bir mukâyeseye lüzum görür. Fikrin seyrini görmek ister. Sıfır ve A'zam-ı Nâ-mütenâhî yani bir hiç ile bir hep arasında nasıl bocaladığımı görmek arzû edilmeyecek bir şey değildir. Bir kimseye sen sıfırı bilmezsin demiş olsak bunu tecebbülün(câbilliğin) son haddi sayar. Halbuki temas ettiğim riyâzî müntesipleri arasında sıfırı bilen bir ferde tesâdüf etmedim dersem, emin olunuz, mübâlağalı bir söz sarfetmiş olmam.”¹⁸

2) Dînî Eserleri

¹⁸ (Mehmed) Celâl, Sıfır ve A'zam-ı Nâmütenâhî, İzmir Milli Kütüphanesi, Demirbaş nu. 22039, Yaz-1428/4/1/30756

Hayatını anlatırken de işaret ettiğimiz gibi Mehmed Celâleddin Bey bir medreselidir. Çocuk yaşından itibaren dînî ilimlerle meşgul olmuş gerek babasından gerekse medrese hocalarından aldığı bilgilerle kendisini yetiştirmiştir. Matematik hocalığı yaparken de dînî ilimlerle ilgisini devam ettirmiştir. Nitekim yazdığı eserler bunu göstermektedir. Biz burada bunlardan bazılarını tanıtmakla yetineceğiz.

a) Yeni İlmihal

Adından da anlaşılacağı gibi temel İslâmî bilgileri ihtiva eden bu eser, daha çok ilkokul öğrencilerinin dînî bilgileri nasıl öğrenmeleri gerektiği konusunda ortaya koyduğu bir örnek çalışmadır. Bu çalışmayla Mehmed Celâl Hoca çocukların rahat anlayacakları bir dille bilgileri kısa ve özlü cümlelerle vermeyi hedeflemiştir. Kendisi bu hususu eserinin önsözünde şöyle ifade etmektedir: *“Mekâtib-i İbtidâiyye kürsilerinde vazîfeyi dîniyyesine dâir açık ve sarîh mâlûmat almak arzuy-ı mâsûmanesiyle hevesât-ı tıflânesinden büyük bir fedakârlık yapan ve yapmak mecburiyetinde bulundurulan yavrucuklar emekleri nisbetinde müstefid olamıyorlar”*¹⁹

Diğer derslerine isteyerek çalıştıkları halde dînî derslere aynı arzuyu göstermeyen öğrenciler, bu bilgileri öğrenmek için gösterdikleri gayretlere rağmen; hem onlardan anlamıyor hem de zevk almıyorlar. İstemiyerek ezberlemek zorunda kalıyorlar diyen Mehmed Celâl *“Ulûm-ı Dîniye niçin okutuluyor?”* diye soruyor ve yine cevabı kendisi veriyor. *“Çocuklara vezâif-i dîniyyelerini küçükten öğretmek için değil mi? Anlamadan ezber edilen ilmihalden çocuk ne öğrenir? İşte bu mülâhaza ile şu kitabı tabrire cesaretyâb oldum...”*²⁰

Bu eser, kırk bir dersten meydana gelmiş ve 48 sayfa olarak İzmir vilâyet matbaasında basılmıştır.

b) Diyanet Cephesinden Atatürk İnkılâpları

¹⁹ Mehmet Celâl , *Yeni İlm-i Hâl*, İzmir 1332/1913, s.2.

²⁰ Aynı eser, s.2

Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde 1952 yılında basılan bu eser önsözden ayrı, altı bölüm olup, kırk sayfadan ibarettir. Celal Bey bu eserinin önsözünde İslâmiyeti temiz bir kaynaktan kuvvetle fıskıran saf ve berrak bir suya benzetmektedir. Bu suyun çöllerden geçerek dağları dolayıp yeryüzüne dağıldığını kaydettikten sonra sâfiyetini kaybettiğini şu cümlelerle belirtmektedir:

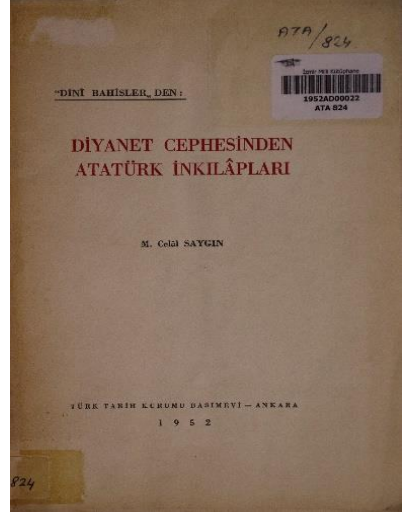
"Fakat geçtiği yerlerde tabii olarak bazı çay ve ırmaklar ile karıştığı için menbaından uzaklığı ve mecrâsının genişliği nisbetinde safvetinden kaybetmiştir. Bununla beraber mukaddes kitabımız olan Kur'ân-ı Kerim her türlü tabirişten masun olarak kalmıştır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim ile ilim ve fen sayesinde o temiz suya kavuşmak dâima mümkündür..." 21

"İşgâle uğramış olan İzmir'de Türk olmaktan başka bir kabahatleri olmayan bir takım gençler sürüü mezhabalara sevk olunup kanlarıyla Kordon taşlarını sularken bunları ihmal edip de halife orduları teşkili ile mücabitler üzerine sevk etmekten ve dabilde yer yer ibtilaller çıkartıp gâzilerin muvaffakiyetini işkâle çalışmaktan daha büyük bir fâcia tasavvur olunabilir mi?" diyerek Atatürk ve arkadaşlarının mücadelesine gölge düşürmek isteyenlere hitap etmekte ve onları düşünmeye davet etmektedir.

Atatürk'ün çabalarının etkisini gösterdiğini belirten Celâleddin Saygın milletin savaş meydanına atılarak dahilî ve harici düşmanları sınır dışı ettiğini söyleyerek *"Misâke-i Millî ile hudûdu tersim edilmiş olan topraklar üzerinde tam mânâsıyla hür ve müstakil, her türlü hukûk-ı siyâsîyesine mâlik olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti"*nin kurulduğunu ifade ettikten sonra şu ilginç kanaatini ortaya koymaktadır: *"Bu hizmetleri ile Atatürk kavminin seyyidi oldu. Tarihlerin en şerefli sahibelerine ismini yazdırdı. Muhabbetini milletin kalbine baktı. Yapmış olduğu hizmetlerin mükâfatlarına nâil olmak ümidiyle bâlâkının buzuruna çıktı."* 22

Bundan sonraki bölümlerde yazar, Atatürk İnkılaplarına değinerek bunların dinin mâhiyet ve muhtevâlarını tartışmakta ve kendi değerlendirmelerini ortaya koymaktadır. İlk olarak *"Saltanat ve Hilâfetin Lağvi ve Cumhuriyetin İlanı"* konusunu ele almaktadır.

"... Hilâfet ve saltanatı lağvederek hanedan mensuplarını hudut haricine çıkardı ve cumhuriyeti ilan eyledi. Bu sebeple zühur eden Türkiye Cumhuriyeti; Türk düşmanlarının karşularına pulattan yapılmış bir âbide gibi dikildi ve ölmüş zaman olunan Türk'ün ebediyetini bütün dünya halkına teslim ve tasdik ettirdi. Türkiye Cumhuriyeti; milletin azim ve iradesi ve merhum

21 M. Celal Saygın, *Diyânet Cephesinden Atatürk İnkılâpları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1952, s.3.

22 Aynı eser, s.4-5.

Atatürk'ün rehberliği sayesinde husule gelmiş millî bir inkılâptır. Bu hâdiseye diyanet cephesinden baktığımız zaman şimdîye kadar –zannedirim- hiç düşünülmemiş ve söylenilmemiş bir takım yüksek hakikatler meydana çıkıyor ve İslâm dininin nasıl âlî bir din olduğu anlaşılıyor.”²³

“Ulû'l-Emre İtaat etmek Farz'dır” başlığı altında Nisâ sûresinin 59 ve 115. ayetlerinin metin ve mealini verdikten sonra konuyu değerlendiren Celal Saygın, bölümün sonunda görüşlerini şu ifadelerle değerlendirmektedir: “Fasıl başını tezyin eden âyetlerden ikincisi ve evvelce “şûra” hakkında yazdığım şeyler ile hep birlikte nazar-ı itibara alınınca bu bâbta en doğru görülen şey; “milletin mukadderâtını kendisinin idare etmesi”dir. Bu da “meşrutîyet” veya daha mütekâmil olmak üzere “Cumhuriyet” demektir. Bu taktirde millet bizâat ulû'l-emr ve her ferdi memur olur ve milletin emrine itaat etmekle cümlesi fert fert mükellef bulunur.”²⁴

Üçüncü bölümde yazar tesettür meselesini ve şer'an kadınların hârici kıyafetlerini ele almaktadır. Daha sonra çok evliliğin yasaklanması konusuna yer vermiştir.(s.17-24)

Beşinci bölümde şapka meselesine değinen yazarımız “Allah-u Taalâ siz'in suretlerinize bakmaz, belki kalplerinize bakar”²⁵ ifadesiyle konuya giriş yapmaktadır.

Daha sonra da dil inkılâbına temâs eden Celâl Saygın, Ezan'ın Türkçe okunması hususunda; “benim şahsî temâyülüm aslı üzerine bâkî kılması ve her yerde Arapça okunması cihetindedir...”²⁶ dedikten sonra konuyla ilgili farklı görüş ve düşünceleri ele almaktadır.

Bir diğer bölümde de tarikatçılığın lağvı ve tekkelerin kapatılması (s.32-36) konusundaki görüşlerine yer veren son bölümünde de diyanet işleri başkanlığının konumu üzerinde durarak eserini şu cümlelerle sonlandırmaktadır: “Diyanet işleriyle meşgul olanların irşat ve vazîfeleri talimî ve telkinî olmaktan ileri geçemez. Yani icrâî bir selâhiyeti yoktur. İşte din işleri dünya işlerinden bu suretle ayrılır. Meselâ: “alış verişte hile yapmamak ve meselâ bir bakkâla göre ölçü, terazi ve dirhemlerini tam ve mükemmel bulundurmamak lâzımdır; dînî bir vazîfedir, ilâhî bir emirdir. Bu emre imtisâl etmekle her Müslüman mükelleftir. Hile ile temin olunan menfaat haramdır, günahdır. Bu günah tövbe ile de af olunmaz. Çünkü kul hakkıdır; hak sahipleri ile birer birer helâlleşmek ister” diyen vâzînin vazîfesi burada biter. Bundan sonra, bir dükkâna girip de ölçü ve terazileri teftiş etmek hakkına mâlik değildir. Bu iş belediyeye, hükûmete, lüzûm görülürse mahkemeye âittir. Diğer hâdiseler de böyledir. Bu bâbta biz vazîfelerimizi yapalım; diyanet işleri riyâsetini faaliyete sevkedelim. Hükûmeti de deruhte ettiği işlerde serbest bırakalım. İcrâat ve adâlet bekliyelim. İşte Atatürk inkılâbının bayırlı neticesi. İşte bizim için necat ve selâmet yolu.. Bu yoldan gider, hakîkî mütesanit bir Müslümanlığa kavuşursak Atatürk'e müteşekkîr olmalıyız.”²⁷

²³ Aynı eser, s.6.

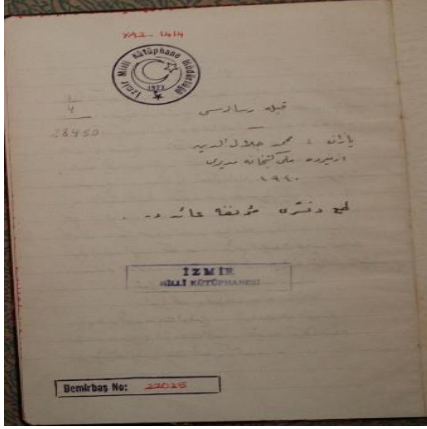
²⁴ Aynı eser, s.12-13.

²⁵ Aynı eser, s.25; Müslim, el-Birr, nu.34.

²⁶ Aynı eser, s.28.

²⁷ Aynı eser, s.40.

c. Kible Risâlesi

Celâl Saygın'a atfedilen eserler arasında dinî konuları ele aldığı bu iki eserden ayrı **“Kible Risâlesi”** bulunmaktadır. Bu risâle İzmir Millî Kütüphanede 3771 numarada kayıtlı Türkçe Yazma eserler arasındadır.²⁸

Bu eserin ilk sayfasında **“Niçün Yazdım ?”** diyerek 1940 yılında kaleme aldığı takdiminde İzmir'in kible yönünü tayin konusunu neden ele aldığını açıklamaktadır : *“Müsellesât-ı küreviye (trigonometri) okuduğum sırada İzmir'in kible سمتini hesap edüp defterime yazdım. Aradan*

yarım asra yakın bir zaman geçtiği halde bir daha o bahse dönmeye de lüzum hissetmemişdim. Bilâhère –benimle beraber- zâyi olup gitmemesi için memleketin? kütübhanesine bırakmayı düşündüm. Meseleye tealluk olan bazı ma'lumât ile te'lif edince mezkûr hesâba gûyâ yeni bir rub neşv edilmiş oldu. O sâyede şu risâle meydana geldi. Değersiz de olsa hayatımın bir nişânesidir. Servetim olsa idi, belki ben de bir kısım-ı mühimminin sarfıyla kabrimin üzerinde mermerlerden masnu' bir bâtira meydana getirilmesini vasıyyet ederdim.

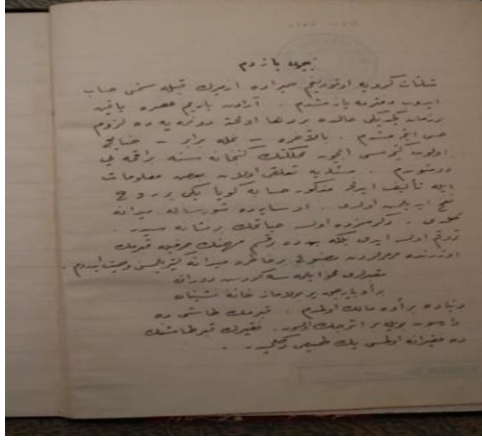
Makberleri mahv eylemese gerdiş-i devrân

Bir ev yapacak yer bulamaz bâne-i nişânân

Dünyada bir eve mâlik olmadım. Kabrimin taşı da varsın böyle bir esercik olsun. Fakârin kabir taşının da fakâtrâne olması pek tabii değil midir?”²⁹

²⁸ Ali Yardım, a.g.e., C:III, s.365.

²⁹ Mehmed Celâleddin, *Kible Risâlesi*, İzmir Milli Kütüphanesi Yazmalar kısmı, Nu. 3771, Takdim yazısı.

d. Diğer Eserleri

Ayrıca “*Necât ve Selâmet Yolu -Münevver ve Müteffekkirlr İçin-*”, ile “*İmâm-ı Gazâlî'nin İhyâü'l-Ulûm'undan Kitâbü Âdâbü's-Semâ Tercemesi*” adlı çalışmaları olduğu eserlerinin listesinde bildiriliyorsa da bunların nüshalarının muhtemelen âile kütüphanesinde bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Bunlar gibi “*İlim Tarihinde Gizli Kalmış İki Mühim Hakikat*” adlı bir başka çalışmanın adı da Celâl Bey'in eserlerinin sıralandığı listelerde yer almaktadır.³⁰

Sonuç

İzmir'in kültür hayatında eserleri ve hizmetleriyle tanınan birçok aydının varlığı bilinmektedir. Ancak bunların eserleri ne yazık ki ya kütüphanelerin tozlu raflarında veya ailelerin sandıklarında saklı bulunmaktadır. Hatta belki de yok olup gimişlerdir. Bunlar üzerine yapılacak araştırmalarla bu eserlerin gün yüzüne çıkarılmaları gerekmektedir.

Mehmet Celâleddin Saygın, hem kütüphâne hizmeti ile İzmir'in kültür hayatına katkıda bulunmuş bir emekdâr, hem de yazdığı eserleriyle ilim ve düşünce hayatımıza farklı bakış açısı getirmiş bir ilim adamıdır. Onun faaliyetleri arasında sadece okuma alışkanlığı kazandırmaya yönelik çalışmalar olduğu gibi, aynı zamanda bu yönde farklı ortamlarda kitap bulundurmak için gayret gösterme bakımından da hayatının her döneminde hem öncülük ettiği, hem de birçok kimseye örnek olduğu görülmektedir.

O'nun ilginç olan bir başka yanı; hem İslam ilimlerinden naklî ilimlere, hem de matematik gibi akli ilimlere duyduğu ilgidir. Bu ilginin sonucu olarak ortaya koyduğu eserlerinden günümüze ulaşmış olanların yayınlananları kütüphanelerde bulunabilir. Ancak henüz yayınlanmamış olanlarının yayınlanmaları da ümit edilir. Bu yönüyle onun hayatının ve eserlerinin genç kuşaklar tarafından okunup

³⁰ Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, Türk Kütüphaneciliğine Hizmet Edenler Celal Hoca,II,2,193.

anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Gönül arzu eder ki bu eserlere ilgi duyulur da günümüz aydınları ve gençleri bunlardan yararlanır.

NECİPPAŞA KÜTÜPHANESİ'NDE KOLEKSİYON GELİŞTİRME SÜREÇLERİ

Özgür Polat*
Ahmet Kılıç**

Giriş

Kültür, toplumlar arasındaki farkı ortaya koyan, gelecek nesillere aktarılan ve toplumu oluşturan bireylerde aidiyetin gelişmesine bağlı olarak bağları güçlendiren, taşıdığı bazı maddi ve manevi özelliklerle miras kapsamında yer alan birikimleri ifade etmektedir. Bu birikimin ise sürdürülebilir bir şekilde derlenmesi, korunması ve paylaşılması süreçlerindeki başarı, toplumun var olma amacıyla çabaladığı önemli faaliyetlerinden biridir.¹

Topumlarda kültür birikiminin gelecek nesillere ulaştırılması aynı zamanda bilgi birikimini ve aktarımını ifade eder. Farklı türleri bulunan bilgi de kendi arasında üretilme ve elde edilme şekillerine göre bazı farklılıklar taşıyabilirken taşıdıkları özelliklerle toplumun kültürünü de oluşturmaktadır. Osmanlılarda bilgi kayıt ortamları üretildiği dönemin siyasi şartlarına bağlı olarak farklı özelliklerde üretilmiştir. Örneğin, bilgi yazılı bir şekilde birçok farklı türde (ferman, berat, risale, minyatür vb.) kayıt altına alınmış, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise süreli yayınların kullanımını artmıştır. Tüm bu kayıt altına alınan bilginin doğasına uygun bir şekilde “paylaşılabilir” olması bilgi sahibi olmak isteyenler ve araştırmacılar için önemli bir gerekliliktir. Bu nedenle kayıt altına alınmış bu bilgi kaynaklarının belirlenmiş standartlara uygun bir şekilde sunulmasını gerektiren kütüphanelere ihtiyaç duyulmuştur.²

Bilgi merkezleri, zaman içinde toplumlar tarafından oluşturulan ve sürekli geliştirilmekte olan medeniyetin gelecek nesillere ulaşmasına aracılık eden ve bu işlevini yerine getirirken de koruyan kurumlardır. Bu misyonu yerine getirme sürecinde bilgi merkezleri hizmet sunmakla sorumluluğu olduğu bireylerin ortaya koyduğu değerleri derleme, koruma, paylaşma ve tanıtma süreçlerini yerine getirirken bilinçlenmelerine de katkı sağlamaktadır.³

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

** İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Tire Necippaşa Kütüphanesi

1 Hüseyin Odabaş, Mehmet Ali Akkaya ve Coşkun Polat, “Kent Kültürü ve Yaşamında Yenilikçi Kütüphaneler ve Kütüphane Hizmetleri”, *Arşiv Dünyası*, 7 (1), 2000, s.40.

2 Hakan Anameriç, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *OTAM Dergisi*, (19)2006, ss. 54-75.

3 Hüseyin Odabaş, Mehmet Ali Akkaya ve Coşkun Polat, a.g.m., s.27.

Kütüphanelerin Türkiye (Anadolu) topraklarındaki tarihi birçok kurumunkinden daha eskiye dayanmaktadır. Kütüphaneler farklı unsurların oluşturduğu etkiyle zaman içerisinde farklı düzeyde ilgi görmüştür. Bu kütüphanelerin çoğunluğu vakıf olarak hizmet sunarken genel manada bilgi kaynaklarının koruyucusu olarak görülmüş ve uzun süre ortak bir anlayışla yönetilmemiştir. Vakıf kütüphaneleri kütüphane kültürü ve kütüphanecilik mesleğinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Hizmet sunduğu dönemde toplumun yaşadığı değişimden etkilenmiş ve kendine özgü unsurlarıyla varlığını sürdürmeye ve sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmiştir.⁴ Bu sorumluluğu üstlenen önemli kurumlardan birisi de Necippaşa Kütüphanesi'dir.

Bu çalışmada, Necippaşa Kütüphanesi'nin kuruluşundan günümüze farklı kaynaklardan beslenerek gelişen koleksiyonu değerlendirilmiştir. Kütüphanenin hizmete girdiği 1829 yılında sahip olduğu 677 eser ana koleksiyonu oluştururken, zaman içinde bu sayı giderek artmıştır. Ağırlıklı olarak betimleme yönteminin kullanıldığı ve yararlanıldığı çalışmada, Necippaşa Kütüphanesi'nin koleksiyonu üzerinde değerlendirmelerde bulunup, mevcut dermenin oluşum süreci katkı analiz edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın, Necippaşa Kütüphanesi'nde yer alan koleksiyonun zenginleşme sürecinin bir bütün olarak ele alınması öncelikli amacı ve başarısı olacaktır.

Necippaşa Kütüphanesi

Necippaşa Kütüphanesi 1829 yılında İzmir'in Tire İlçesinde, kurulduğu günden beri bölgenin, hatta ülkenin gözde kültür ve bilgi merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Kütüphane, Mehmed Necib Paşa'nın Tire'yi ziyareti neticesinde kurulmuştur. Hem kuruluş koleksiyonu hem daha sonra bağışlanan ve devredilen koleksiyonları ile ilmi ve sanatsal özellikleri yüksek eserleri bünyesinde barındırmaktadır.

⁴ Hakan Anameriç, "Vakıf Kütüphaneleri", Bilgi Merkezleri: Kütüphane-Arşiv-Müze içinde (306-343), Editörler: Hüseyin Odabaş ve Mehmet Ali Akkaya. Hiperlink Yayınları, Ankara, 2019, ss. 420-421.

Fotoğraf 1: Necippaşa Kütüphanesi'nin güney cephesinden dış görünümü

Necip Paşa, kütüphanede “NP/677” envanter numarası ile kayıtlı vakfiyesinde, *El-Hac Necib Mehmed Paşa bin Abdulmucib* ismi ile anılmaktadır. 1785 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'un tanınmış âlimlerinden, Gürcü Abdulmucib Efendi'nin oğludur. Baruthane Nâzırı olduğu döneme rastlayan 1829 yılında, Tire'de Necippaşa Kütüphanesini ve vakfını kurmuştur. 26 Ağustos 1840'ta Vezirlikle Şam Valisi ve Nisan 1842'de Bağdad Valisi olmuş, Haziran 1849'da görevinden ayrılmıştır. Mayıs 1851'de vefat etmiş ve Eyüp'e defnolunmuştur. Sicil-i Osmânî'de tedbirli, güçlü ve zengin olduğu ifade edilmiştir.⁵

Necippaşa Kütüphanesi, 845 m² lik bir bahçe içerisine, Klasik Devir Osmanlı Mimarisi üslubu ile inşa edilmiştir. Bölgenin rutubetli ortamından kitapların etkilenmemesi için binanın zemini yerden yüksekte tutularak fevkani biçimde inşa edilmiştir. Binaya giriş yarım daire şeklinde sekiz basamaklı merdivenle sağlanmaktadır. Kare şeklinde ve tek mekânlıdır. Üzeri, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş tek kubbe ile örtülmüştür. İç tezyinatında kullanılan kalem işi süslemeler sadedir.⁶ Pencere ve kapı üstleriyle kubbeye yer alan bu süslemelerde çiçek motifleri yapılan son restorasyonda belirgin hale getirilmiştir (Fotoğraf 1).

Son restorasyonda binanın sağ alt köşesine alınan kitabesinden, kütüphanenin yapımına 1827 yılında başlanıldığı öğrenilmektedir (Fotoğraf 2). Hızla inşaata

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, C. IV*, (yay. haz. Nuri Akbayar; transkript. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, s. 1246.

⁶ Ali İhsan Yıldırım, *Tire Vakıf Necip Paşa Kütüphanesi Tezhipli Yazmalar Kataloğu*, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Tire, 2011, s.13

başlanıldığı ve yaklaşık bir yıl içinde duvarların yükseldiği bilgisine ise, kütüphane harem bölümü girişinin üstünde bulunan 1828 tarihli kitabeden ulaşılmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 2: Necippaşa Kütüphanesi giriş kitabesi

Fotoğraf 3: Necippaşa Kütüphanesi harem bölümü giriş kitabesi.

Kütüphanenin ön tarafında bulunan revak kısmı sonradan camekânla kapatılarak, okuma alanı olarak düzenlenmiştir. İç kısmın ortasında, buraya sonradan ilave edildiği anlaşılan sekizgen, piramidal çatılı ahşap bir bölüm bulunmaktadır. Bu alanın üzerindeki tarih kaydından, Mart 1908 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 4). Bu kısmın girişi üzerine, İzmir Vatan Kütüphanesi sahibi Hasan Fehmi tarafından 1915 tarihinde tarih kaydı düşülmüş bir hat levhası yazılmıştır.

Fotoğraf 4: Kütüphanenin orta kısmına inşa edilen ahşap alan. (Foto: Ahmet Ayberk Çimen: 2021)

Kütüphanenin hizmete girişinin ise 6 Mart 1829 tarihli vakfiyesini müteakip gerçekleştiği bilinmektedir.⁷ Kütüphanenin zamanla yıpranması nedeniyle, 04.09.1872 tarihinde tamir edilmesi için başlatılan yazışmalar netice vermiş ve kütüphanenin ilk tamiri, inşasından 43 yıl sonra 24.11.1872 tarihinde tamamlanmıştır. Aradan geçen yaklaşık 30 yıl içinde kütüphane ile birlikte tekke ve zaviyenin de onarım ihtiyacı doğmuş ve 19.07.1900 tarihinde başlayan yazışmalar neticesinde 06.11.1900 tarihinde tamir ihtiyacının giderilmesi onaylanmıştır. Bundan sonraki tamir, 1953 yılında Tire Belediyesi'nin katkısı ile yapılmış ve ön taraftaki revaklı bölüm camekânla kapatılmıştır. Bugün hâlâ kütüphanedeki kullanıcı hizmetleri ile idari hizmetler bu bölümde yürütülmektedir. Çok kapsamlı olmayan ve 2004-2005 yıllarında yapılan tamiratın ardından, 2015 yılında başlanan son restorasyon – konservasyon çalışması 2018 yılında tamamlanarak rafları ve tüm tefrişatıyla birlikte bugünkü halini almıştır.

Tamamlanan restorasyon projesi sonrasında eserlerin bulunduğu harem bölümüne 7/24 esasına göre çalışacak nitelikte:

1. Otomatik yangın algılama, ihbar ve söndürme sistemi,
2. Harem bölümünde 18°C sıcaklık, %50-60 bağıl nem oranını sabit tutan iklimlendirme sistemi,
3. Olası yangın durumunda ve hırsızlık dahil tüm sabotajlarda devreye girecek alarm sistemi,
4. Kapalı devre kamera sistemi,
5. Eserlerin fiziksel olarak kullanıcıya verilmesini önlemek, bu sayede yıpranmalarının önüne geçmek amacıyla profesyonel sayısallaştırma sistemi,
6. Eserlerin harem bölümünden dışarı çıkışlarının kontrolünün sağlanması ve kütüphane envanter sayımının sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla manyetik RFID kapı sistemi,
7. Eserlere nüfuz eden mikroorganizma, küf ve mantarların temizlenmesi amacıyla azot sterilizasyon sistemi,
8. Engelli ve yaşlıların kullanabileceği asansörlü rampa sistemi,
9. Görünürlüğü ve güvenliği artırmak amacıyla bina cephe ve bahçe aydınlatması,
10. Şebeke kesintilerinde devreye giren jeneratör,
11. Jeneratör devreye girene kadar kesintiyi önlemek üzere kesintisiz güç kaynağı sistemleri kurulmuştur. Ayrıca kütüphanede 7/24 güvenlik personeli görev yapmaktadır.

⁷ VGMA, VGM.DEFTER- 1606: 00007.

Araştırmacılar kütüphaneye gelmeden de eserlerin sayısal nüshalarını talep edebilmekte, talep edenlere ilgili eserlerin nüshaları imzaladıkları taahhütname sonrasında gönderilmektedir.

2021 yılı itibarıyla eserlerin temizlik ve basit onarımlarının yapılması amacıyla bu konuda eğitim görmüş personel alımı yapılmış, gerekli malzemeler ve cihazlar temin edilerek, eserlerin temizlik ve basit onarım çalışmalarına başlanılmıştır.

Necippaşa Kütüphanesinde eserler yan üzeri saklama sistemi esas alınarak raflara yerleştirilmiş olduğundan daha az yıpranmıştır. Özellikle Necippaşa Koleksiyonunun fiziksel kondisyonu yaşlarına göre kıyaslandığında iyi durumda oldukları görülmektedir.

2018 yılında tamamlanan son restorasyon öncesinde, İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi Mimarlık Fakültesi tarafından kütüphanenin sıcaklık ve nem ölçümleri yapılmış, bu çalışmadan elde edilen veriler kütüphane yönetimiyle paylaşılarak iklimlendirme sisteminin kurulmasına zemin hazırlanmıştır. 2020 yılı sonlarında kütüphane yine aynı fakülte tarafından Avrupa Birliği kaynaklarından fonlanan Historic Building Energy Retrofit Atlas (HiBERAtlas)⁸ projesi kapsamına alınması için projelendirilmiş ve ilgili proje hakemleri tarafından olumlu değerlendirme almıştır. Kurumlar arasında protokol imzalanması durumunda Necippaşa Kütüphanesi'nin enerji tüketiminin önemli bir kısmını yenilenebilir enerjiden karşılaması için gerekli yatırımların HiBERAtlas tarafından sağlanması kararına varılmıştır. Kütüphane binası böylece bölgede bu sistemden faydalanarak enerji maliyetini düşüren ilk tarihi kültür yapısı olacaktır.

Necippaşa Kütüphanesi 190 yılı aşkın bir süredir bölgedeki ilim severlere hizmet ettiği gibi, tüm dünyadaki ilgili araştırmacılara da akademik destek sunmaktadır. Bir vakıf kütüphanesi olan Necippaşa Kütüphanesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün taşra kurumu olan İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olarak tarihini ve kültürünü tanıma çabası içindeki araştırmacılara kaynak sunmakta, meraklılara ilham vermektedir. Kütüphane; kültürümüzün ürettiği eşsiz eserleri, araştırmacılarla yerli ve yabancı ziyaretçilerin hizmetine sunmaya devam etmektedir.

Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Koleksiyon Oluşturma ve Zenginleştirme Süreçleri

Osmanlı Devleti döneminde halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edilen vakıf kurumları arasında kütüphaneler de yer almaktadır. Temelde kamuya hizmetin esas olduğu bu kütüphaneler, dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarının etkisine de bağlı olarak toplumun her kesiminden kişilerin katkılarıyla oluşturulmuş ve zenginleştirilmiştir. Buna karşın, tıpkı İmparatorluk bünyesinde kurulan ilk basım evlerinin evriminde olduğu gibi, özellikle İstanbul'da hizmete

⁸ <https://www.hiberatlas.com/en/necip-pasa-library--2-269.html>, 20.05.2021

sunulmuş olan kütüphaneler için gayrimüslim cemaatlerin girişimlerinin devlete ve kütüphane ilgililerine ilham olmuş olabileceğini de dikkate almak gerekir.⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden İstanbul'un fethine kadar kütüphaneler, saray ve medreselerde yer alırken fetihten sonra eğitim ve öğretim kurumlarının önemli bir parçası haline gelmiştir.¹⁰ Devletin büyüyüp güçlenmesine ve ekonomik refahının artmasına bağlı olarak eğitim başta olmak üzere kültürel alanda da gelişme çabası yaşanan değişimin asıl tetikleyicilerinden biridir.¹¹ İlk kütüphanenin kimin tarafından ve ne zaman tesis edildiği bilinmese de Yıldırım Beyazıt döneminde medreselerde kütüphanelere yer verildiği kayıtlardan öğrenilmektedir. Vakfıyesi mevcut olan ilk kütüphanelerin ise XV. yüzyılda Edirne, Bursa ve Üsküp'te kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti döneminde kütüphaneler, kurucuları tarafından başlatılan ana koleksiyonlar sonrasında yapılan bağışlarla zenginleşmekteydi. Bireysel çabalarla 50 ile 200 arasında değişen sayıda kitabın vakfedilmesiyle kurulan kütüphanelerin gelirlerinin azalması durumunda, yok olduğu ya da başka daha büyük koleksiyonların bünyesine dâhil olduğu bilinmektedir. XVII. yüzyılda Köprülü Kütüphanesi'nin kurulmasıyla kütüphanelere yapılan kitap bağışında önemli artış olmuş¹² ve böylece kütüphanelerin sürdürülebilirliği görece artırılmıştır.

Vakıf kütüphanelerinde ana koleksiyon ve vakıf kurucusu tarafından gerçekleştirilen zenginleştirme faaliyetleri için bir genelleme yapmak mümkün değildir. Vakıf kütüphanelerinin koleksiyonları vakfedilen kitaplardan oluştuğu gibi, koleksiyonu geliştirme süreci de yine vakfedilen eserlerle işlemekteydi. Vakıf kütüphanesi koleksiyonunun satın alma yoluyla geliştirilmesi yaygın değilken medrese kurucularının eğitim için ders kitabı bağışlaması ise en sık rastlanan uygulama olmuştur. Müstakil kütüphanelerin kuruluşu genellikle devlet adamları tarafından gerçekleştirilirken, ilmiye ve diğer sınıftan kişilerin ise kitap bağışı yaptığı görülmektedir. Osmanlı kütüphane tarihinin miladı kabul edilen saray kütüphanelerinde ise koleksiyon vakfetme, satın almanın yanında yazdırma, müsadere, hediye ve savaş ganimeti olarak elde edilen kitaplar ile zenginleştirilmekteydi. İstanbul sınırları dışında cami ve medreselerde küçük koleksiyonların yer aldığı kütüphaneler kurulmaya başlanmasıyla birlikte İstanbul'da özellikle ulemanın sahip olduğu kitaplarla yeni bir kütüphane kurmak yerine hayır kurumlarına ve kütüphanelere kitaplarını vakfettiği görülmektedir. Koleksiyonun zenginleştirilmesi süreçleri için bir düzenleme ve politika yer almazken eskiyen ya da

⁹ Mehmet Ali Akkaya, *Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap Geleniğinin Etkileri ve İçkapığın Gelişimi*, Hiperlink, İstanbul, 2015, ss. 68-69.

¹⁰ Hakan Anameriç, 2006, a.g.m., s.75.

¹¹ Hüseyin Odabaş ve Mehmet Ali Akkaya, *Bilgi Merkezlerinde Mekân: Değişen Beklentiler ve Mimari Anlayış Işığında Yönelimler*, Hiperyayın, İstanbul, 2020, s. 44.

¹² İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Milli Eğitim*, 208 (2015a), ss. 195-196.

kaybolan kitapların yerinin doldurulması için vakfın gelirinden para ayrılacağı, artan gelirle ulemanın ihtiyacına bağlı olarak satın alınan yapılabileceğini belirten bilgiler mevcuttur.¹³ Koleksiyon zenginleştirme yöntemleri arasında yaygın olmasalar da satın alınan yanında kopya etme de uygulanmaktaydı.¹⁴ Örneğin, II. Meşrutiyet döneminde Bursa'da hizmet veren Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi'nin talimatnamesinde, yeni medrese modeliyle birlikte dini kitapların yanında farklı disiplinlerden de kaynakların koleksiyona dâhil edilmesi kütüphane müdürü tarafından satın alma yoluyla yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁵

Tanzimat'tan sonra kurulan farklı kütüphane türleriyle birlikte, koleksiyon oluşturma yöntemlerinde de farklı yaklaşımlar tercih edilmeye başlanılmıştır. Bu dönemde, kesin bir genelleme yapılamasa da vakıf kütüphanelerinde ağırlıklı olarak bağlı bulunduğu kurumun amacını yansıtan konulardaki kitapların yer aldığı koleksiyonlar yer almıştır. Ayrıca, XVIII. yüzyılda basımevlerinin artmasıyla birlikte kütüphanelerde basılı kitaplar yer almaya başlamıştır. Kütüphanelerin, bağışların yanında ihtiyaca uygun satın almalarla oluşturulduğu ve zenginleştirildiği görülmektedir.¹⁶ Basma eserlerin vakıf kütüphaneleri koleksiyonunda artış göstermesi, XIX. yüzyıl sonlarına doğru ders kitaplarının basılmasıyla mümkün hale gelmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise kütüphanelerin kitap temini için gerekli makamlarla iletişime geçerek koleksiyonlarını geliştirmeye çalışmaları¹⁷ Osmanlıda kütüphane geleneğinin seyri açısından dikkat çekicidir.

Kütüphanelerin İstanbul'da başlayan çeşitlenme ve zenginleşme süreci, zamanla İmparatorluğun sosyal, kültürel ve ekonomik olarak gelişen diğer kentlerinde de kendine yer bulmuştur. Bu kentlerden birisi de İzmir'dir. Antik dönemlerden itibaren Anadolu'nun önemli yerleşim alanlarından birisi olan kent, Osmanlı Devleti döneminde ticaret, ilim ve kültür faaliyetleriyle öne çıkmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında İzmir'de yer alan ve 1829 yılından itibaren bölgenin önemli bilgi merkezlerinden birisi olan Necippaşa Kütüphanesi hakkında çeşitli bilgilerle birlikte, araştırmanın ana konusu olan koleksiyon zenginleştirme süreçleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

¹³ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015b, ss. 379-395.

¹⁴ İsmail E. Erünsal, 2015a, a.g.m., s.198.

¹⁵ Filiz Dığıroğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Taşrasında Bir Medrese Kütüphanesi: Bursa Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi", *Arşiv Dünyası*, 6(1), 2019, s. 47.

¹⁶ Tuba R. Çavdar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995, ss. 86-88.

¹⁷ İsmail E. Erünsal, 2015b, a.g.e., ss. 386-390.

Necippaşa Kütüphanesi'nde Koleksiyon Geliştirme Süreçleri

Necippaşa Kütüphanesi 2015 yılına kadar hem nadir eserleriyle hem de Cumhuriyet Dönemi eserleriyle ilkokul öğrencisinden doktora ve üstü çalışmalar yapan akademisyenlere kadar eş zamanlı hizmet veren bir çalışma mekânı olarak varlığını sürdürmüştür.

Kütüphane harem kısmı, ana kubbenin altında tek mekânlı kare bir alan olarak tasarlanırken güney cephesinde 3x10 metre alanın üzeri kurşun çatı ile örtülü revak olarak inşa edilmiştir. Kütüphane hizmete girdiğinde harem bölümü tek parça okuma ve istinsah alanı olarak kullanılmışken 1908 yılında orta kısma sekizgen, piramidal çatılı ahşap alan (bkz. Fotoğraf 4) eklenmiştir. Bunun sebebinin koleksiyonun gelişmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Zira vakıf kütüphanelerinde kitaplar harem bölümünde, kitaplıklarda ve kapalı tutulurdu. Bu kitaplıklar Necippaşa Koleksiyonu için yeterli olsa da Diğer Vakıf Koleksiyonu olarak adlandırılan koleksiyonun sürekli gelişme göstermesi ve artık kitaplıklara sığmaması nedeniyle kütüphanenin orta kısmına ahşap alan yapılarak kitaplar buraya taşınmıştır.

Matbu kitapların artması ve özellikle 1928 yılındaki harf inkılabıyla birlikte Cumhuriyet Dönemi Koleksiyonu oluşmaya başlamıştır. 1953 yılında ansiklopedi ve ders kitaplarının da koleksiyona katılmasıyla kitap sayısı artarak bu alana sığmayacak hale geldiğinde, güney cephedeki revak kısmı camekânla kapatılarak okuma salonu olarak düzenlenmiştir. Başvuru kaynakları, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik kitaplar bu alandaki kitaplıklarda hizmete sunulmuş, diğer kitaplar harem bölümünde tutulmuştur.

Kütüphanede Cumhuriyet dönemi eserlerin koleksiyon gelişim süreci 2015 yılına kadar devam etmiştir. Kütüphanenin 2015 – 2018 yılları arasındaki kapsamlı restorasyonu sonrasında Cumhuriyet dönemi eserleri ilçe halk kütüphanesine devredilmiş ve 2018 yılından itibaren araştırmacılara nadir eser kütüphanesi, ziyaretçilere de müze-kütüphane olarak hizmet vermeye devam etmiştir.

Necippaşa Kütüphanesi hizmete açıldığı 1829 yılından bugüne değin bölgenin kıymetli eserlerinin toplandığı bilgi merkezi olma özelliğini korumuştur. Ana koleksiyon olan Necippaşa Koleksiyonu'nda 609 yazma, 68 basma olmak üzere toplam 677 nüsha bulunmaktadır.

Diğer Vakıf Koleksiyonu 665 yazma, 1.107 basma olmak üzere toplam 1.772 nüshadan oluşmaktadır. Bu koleksiyon, bölgedeki farklı ilim adamlarının kendilerine ait eserleri toplu ya da tekil olarak kütüphaneye bağışladıkları eserlerden oluşmaktadır. 1928 yılına kadar üretilen eserler bu koleksiyona, 1928 yılından sonraki eserler ise Cumhuriyet Dönemi Koleksiyonu'na kaydedilmiştir.

Kütüphanenin diğer koleksiyonu Kuşadası Koleksiyonu'dur. Muğla Mutasarrıfı İlyaszade İlyas Ahmed Ağa tarafından 1818 yılında Kuşadası'nda Kaleiçi Camii olarak bilinen İlyas Ağa Camiinin avlusuna inşa edilen müstakil kütüphaneye ait eserlerden oluşan koleksiyondur. Bahse konu binanın kütüphane olarak kullanılmakta iken boşaltılıp ticaret amacıyla kiraya verilmesi sonrasında kitaplar İlyas

Ağa Camiinin iç kısmında kapalı bir alana konulmuş ve yıpranmaya terkedilmiştir. Uzun süreli bu terkedilme kitaplarda onarılması zor bozulmalara sebebiyet vermiştir. Bu durum şikâyete konu olunca bir müfettiş başkanlığında oluşturulan komisyon marifetiyle incelenerek listelenen eserler 18.04.2002 tarihinde Necippaşa Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Bu işlem sonucunda oluşan koleksiyon 391 yazma, 174 basma olmak üzere toplam 565 nüshadan oluşmaktadır.

Kütüphanede yer alan bir başka koleksiyon da Karakadı Koleksiyonu'dur. Tire Karakadı Mecdüddin Camii'nin bahçesinde, kütüphane olarak yapılmış ancak günümüzde görevli odası amacıyla kullanılmakta olan bölümde var olduğu tespit edilen kitaplar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 13.01.2020 tarih ve 6381 sayılı emri doğrultusunda 20.01.2020 tarihinde Necippaşa Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Çoğunluğu basma eserlerden oluşan Karakadı Koleksiyonu'nda 18 yazma 406 basma olmak üzere toplam 424 nüsha bulunmaktadır.

Kütüphaneye devredilen diğer koleksiyon, Tire Müzesi Koleksiyonu'dur. Bu koleksiyondaki eserler; 21.01.2021 ve 29.03.2021 tarihlerinde gerçekleştirilen iki farklı periyotla kütüphaneye devredilmiştir. Tire Etnografya Müze binasının depreme dayanıklı olmadığı raporlanması nedeniyle yıkılıp yeniden yapılması kararının alınmasının ardından müzenin boşaltılması gündeme gelmiş ve boşaltma işlemleri sırasında daha önceden müzede açılmış olduğu anlaşılan kütüphaneye ait kitapların varlığı tespit edilmiştir. Bu koleksiyonda 35 yazma 785 basma olmak üzere toplam 820 nüsha bulunmaktadır. Bu eserlerin saklanma koşulları olumsuz olduğundan eserler bir hayli yıpranmış ve kirlenmiş vaziyette teslim alındığından kuru temizlik çalışmaları ve azotla sterilizasyon işlemlerinden sonra raflara alınmalarına devam edilmektedir.

Yine 2021 yılı mayıs ayında kütüphanenin ilk kütüphanecisi Adanavî Mehmet Efendi'nin torunlarından İsmail Adanalı'nın vefatı üzerine, şahsi kitaplığında bulunan 18 yazma, 62 basma eserden oluşan toplam 80 nüshadan oluşan koleksiyonun kütüphaneye bağışlanmasıyla oluşan İsmail Adanalı Koleksiyonu'dur. Bu koleksiyondaki eserler de kondisyon olarak iyi olmakla beraber kuru temizlik ve azot sterilizasyonu işlemlerinin tamamlanmasının ardından hizmete sunulacaktır.

Kayseri Bölge Müdürlüğü yetki alanından bulunan Köşk Medresesi'nin restorasyona alınması işlemlerinin başlaması üzerine, içinde bulunan kitaplar görüntü üzerinden ayıklanarak yazma olanları tespit edilmiş ve 2021 yılında gerekli izinler neticesinde koleksiyona dâhil edilmiştir. Bu koleksiyonda 14 Mushaf-ı Şerif 4 farklı ilim dalında olmak üzere toplam 18 yazma nüsha vardır.

Bütünlük arz eden bu bağış ve devirlerin yanında, 2020 yılı içinde Karakadı Koleksiyonu'nun kütüphaneye teslimini müteakip, Hint alt kıtasında yazılıp bir aile ile yurtdışına çıkarılmış ve sonrasında İstanbul'a getirilerek kütüphaneye teslim edilmek üzere İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'ne emaneten bırakılmış 300 yıllık "Mushaf-ı Şerif" nüshası 2021 yılı temmuz ayında kütüphaneye kazandırılmıştır. Kuru temizliği tamamlanan eserin, küften arındırma işlemlerine devam edilmektedir.

Yine elinde Osmanlıca ve Arapça basma eserler olan Ünal Devrimci ailesinden kalma 7 basma eseri 17.01.2022 tarihinde kütüphaneye bağışlamıştır. Tire İmam-Hatip Lisesi emekli müdürü Kenan Uyanık ise 23.02 2022 tarihinde Osmanlıca ve Arapça 12 basma eseri kütüphaneye bağışlamıştır. Bağışlanan bu tekil eserler Diğer Vakıf Koleksiyonu'na eklenecektir.

Cumhuriyet Dönemi Koleksiyonu, eserlerinden yaklaşık 8.300 adedi halk kütüphanesine devredilmiş olmakla birlikte Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınlarından oluşan kitaplardan kütüphanede kalanların ve bu alandaki yayınlara sürekli gelişme gösteren yaklaşık 800 eserden oluşan bir koleksiyondur.

Yukarda detaylı olarak bahsedilen koleksiyonların birlikte sunumu, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Necippaşa Kütüphanesi Koleksiyonu

Koleksiyon Adı	Yazma eser	Basma eser	Toplam eser sayısı
Necippaşa Koleksiyonu (NP). Necip Paşa tarafından vakfiyeye bağlanarak İstanbul'dan gönderilen kuruluş koleksiyonudur.	609	68	677
Diğer Vakıf Koleksiyonu (DV). Kütüphanenin hizmete girdiği günden günümüze dek bağışlanan kitaplardan oluşan koleksiyondur.	665	1.107	1.772
Kuşadası Koleksiyonu (KA). Kuşadası'nda metruk vaziyette iken kütüphaneye devri gerçekleştirilen koleksiyondur.	391	174	565
Karakadı Koleksiyonu (KK). Tire Karakadı Camii bahçesindeki bir yapı içerisinde iken 2020 yılı başında varlığı tespit edilerek kütüphaneye devri gerçekleştirilen koleksiyondur.	18	406	424
Tire Müzesi Koleksiyonu (TM). 2021 yılı başında Tire Arkeoloji Müzesi'nde varlığı tespit edilerek kütüphaneye devri sağlanan koleksiyondur.	35	785	82
İsmail Adanalı Koleksiyonu (İA). 2021 yılı içerisinde kütüphanenin ilk hâfiz-ı kütübünün torunlarından İsmail Adanalı'nın oğlu tarafından babası adına bağışladığı koleksiyondur.	18	62	80
Kayseri Vakıf Koleksiyonu (KV). 2021 yılı içerisinde Kayseri Vakıflar Bölge	18	--	18

Müdürlüğü'nden kütüphanemize devredilen eserlerden oluşan koleksiyondur.

Cumhuriyet Dönemi Koleksiyonu (CD). -- 800 800
Vakıflar Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet Vakfı Yayınları gibi kurumsal araştırma eserlerinden oluşan koleksiyondur.

TOPLAM 1.754 3.402 5.156

Yapılan çalışmalar neticesinde kütüphanede yer alan NP, DV ve CD koleksiyonları 2022 yılı itibariyle araştırmacıların hizmetine açılmıştır. Koleksiyonda bulunan diğer eserler ise bakım, onarım ve tasnif işlemlerinin ardından araştırmacıların hizmetine sunulacaktır. Ayrıca koleksiyonda yazma eserlerin yanında benzersiz (unique) basma eser özelliğini kazanmış olan İbrahim Müteferrika [M.1674-1747] matbaasında basılan ilk eser olan Vankulu Lugatı adıyla bilinen Sıhâhu'l-Cevherî tercümesi (Şubat 1729), Kâtip Çelebi'nin Kitab-ı Cihannüma (3 Temmuz 1732) adlı ünlü coğrafya eserleri ile Şânizâde Atâullah Efendi'nin Hamse-i Şânizâde (1820) adlı resimli anatomik tıp kitabının ilk baskıları ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Necippaşa Kütüphanesi tarihi binasının yanında zengin koleksiyonu ve nadir nitelikteki eserleri ile Tire'yi ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek bölgenin kültür turizmine de katkı sağlamaktadır. Bu eserler arasında ilim dünyasına sunulduğu günden bugüne önemini kaybetmeyen, nitelikleri yanında nicelik olarak da -cilt, ebru, tezhip ve hat sanatları açısından- benzersiz eserler yer almaktadır. Yazma eser kütüphanelerinin değeri; bir yazma eserin müellif, bilinen tek yahut en eski, ünlü bir hattat tarafından yapılan istinsah, üzerinde mukabele ve tashih kaydı taşıyan, ilgi çekici bir konu hakkında yazılmış, hat, tezhip, mürekkep, kâğıt ve cilt bakımından sanat ve estetik değeri taşıyan, herhangi bir konunun aydınlatılmasında araştırmacılara ışık tutan nüshasını içeren eserleri barındırmasıyla ölçülmektedir. Özellikle farklı kişiler tarafından okunmuş ve satır altı ve sahife kenarlarına “kuyudat” adı verilen notlar düşülmüş yazma eserler ayrı bir değer taşır. Tüm bu özelliklere sahip eserleri koleksiyonunda barındıran Necippaşa Kütüphanesi, bir yazma eser kütüphanesine değer katan hemen tüm unsurları barındırırken sadece koleksiyonuyla değil binası ve tarihiyle her kesimden araştırmacıların ve meraklıların ilgisini çekmektedir.

Kütüphanelerin zenginleşmesine katkı sağlayan unsurlardan birisi de paydaşlarıdır. Paydaşlar kütüphanelerin sahip olduğu koleksiyonunun zaman içerisinde zenginleşmesini gerek taleplerini ileterek gerekse doğrudan bağışta bulunarak katkı sağlayabilmektedir. Tire Necippaşa Kütüphanesi kuruluş tarihi olan

1829 yılında ana koleksiyonuyla hizmete başlamasının ardından başta bağış ve devirlerle olmak üzere gelişme kaydetmiştir.

Necippaşa Kütüphanesi bulunduğu bölgede yere alan diğer kütüphane türlerinden farklı amaç ve misyona sahip olmasının yanında sahip olduğu modern sistemler neticesinde bölgedeki nadir nitelikteki bilgi kaynaklarının burada toplanmasını sağlamıştır. Kuşadası'nda yer alan kütüphanenin başka amaçla kullanılmaya başlanması ile birlikte olumsuz şartlarda bulunan çoğunluğu elyazması olan 563 eşsiz nadir eserin Necippaşa Kütüphanesi'ne devredilmesi bu yönünü ortaya koyan bir örnektir.

Günümüzde, Necippaşa Kütüphanesi modern ortamı ve uzman personeliyle kendi koleksiyonunun korunması ve sunulması hizmetlerini yerine getirmenin yanında bölgedeki diğer bilgi merkezlerinde yer alan nadir eserler için de güvenilir bir sığınak olarak hizmetlerine devam etmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları:

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VG.M.DEFTER- 1606: 00007.

Araştırma Eserleri:

Anameriç, Hakan, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *OTAM Dergisi*, (19)2006, ss. 53-78.

Anameriç, Hakan, "Vakıf Kütüphaneleri", *Bilgi Merkezleri: Kütüphane-Arşiv-Müze içinde* (306-343), Editörler: Hüseyin Odabaş ve Mehmet Ali Akkaya. Hiperlink Yayınları, Ankara, 2019.

Çavdar, Tuba R., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Diğiroğlu, Filiz, "II. Meşrutiyet Dönemi Taşrasında Bir Medrese Kütüphanesi: Bursa Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi", *Arşiv Dünyası*, 6(1), 2019, ss. 42-51.

Erünsal, İsmail E., "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Milli Eğitim*, 208, (2015a), ss. 194-199.

Erünsal, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015b.

Kılıç, Ahmet, *Mehmed Emin Vahid Paşa Hayatı, Eserleri, Vakıfı ve Kütüphanesi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Odabaş, Hüseyin, Mehmet Ali Akkaya ve Coşkun Polat, "Kent Kültürü ve Yaşamında Yenilikçi Kütüphaneler ve Kütüphane Hizmetleri", *Arşiv Dünyası*, 7 (1), 2000, ss. 26-44.

- Süreyya, *Mehmed, Sicill-i Osmânî, C. IV*, (yay. haz: Nuri Akbayar; transkript: Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996.
- Ünalın, Hacer Sibel, *Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yıldırım, Ali İhsan, *Tire Vakıf Necip Paşa Kütüphanesi Tezhipli Yazmalar Kataloğu*, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Tire, 2011.

TARİHİN TANIĞI: İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANE ŞEREF DEFTERLERİ

Ezgi Ergin*

Giriş

Şeref defterleri ziyaretçilerin, ziyaret ettikleri kurum ve kuruluşlara ait gözlemlerini, duygu ve düşüncelerini aktardıkları defterlerdir. Onur Defteri, Anı Defteri, Ziyaretçi Defteri olarak da adlandırılan bu defterler kurumların tarihsel gelişimlerini gözler önüne koyarken toplumların kültürel, sosyal ve politik yapısını anlamamıza olanak sağlamaktadır. Değeri sayfaları dolduran topluma mal olmuş kişilere bağlı olarak değişen şeref defterleri, tarihi tamamlayıcı bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Devletlerin, kamu kurum ve kuruluşlarının şeref defterleri olabileceği gibi gerek kültürel gerekse tarihsel açıdan önemli özel kurumlara ait defterler de olabilir. Anıtkabir Özel Defteri, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasının da bulunduğu kimi zaman ziyaret ettiği kimi zaman açılışını yaptığı fabrikaların şeref defterleri (Alpulu Şeker Fabrikası Şeref Defteri, Bursa İpekîş Fabrikası Şeref Defteri, Eskişehir Şeker Fabrikası Şeref Defteri, Gemlik Sümerbank Suni İpek Fabrikası Şeref Defteri, Bursa Sümerbank Merinos Fabrikası Şeref Defteri), Osmanlı Hilal-i Ahmer Şeref Defteri, Bursa Erkek Lisesi Şeref Defteri, Hamidiye Kruvazörü Şeref Defteri bilinen bazı şeref defterlerindedir.

Şeref defterinin imzalanmasını bir gelenek olarak sürdüren kurumlardan biri de İzmir Milli Kütüphane'dir. Kütüphane'nin; Türkiye Cumhuriyeti'nin aydınlanma ve çağdaşlaşma çabalarına verdiği desteği, ulus bilincinin oluşmasına yaptığı katkıları şeref defterlerinde yer alan yazılardan yola çıkarak göstermeyi amaçlayan bu çalışmada, 1913-1978 yılları arasındaki metinler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilip şeref defterlerindeki imzalardan bir seçki sunulmaktadır.

İzmir Milli Kütüphane

19. yy. sonlarına bakıldığında İzmir'de ekonomi, eğitim, kültür ve sanat alanlarında genellikle azınlıkların etkin olduğu görülmekteyken¹ II. Meşrutiyetin ilanından sonra bir uyanış ve canlanış başlamıştır. Ulusal kalkınmanın aydınlanma, aydınlanmanın çağdaş bir eğitim, çağdaş eğitimin ise kütüphaneler sayesinde olacağına inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, nizamnamelerinde Anadolu'nun çeşitli

* Kütüphaneci, İzmir Milli Kütüphane, ezgi.karatat@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4415-3300

¹ Günver Güneş, "Mütareke ve İşgal Yıllarında İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31 (2015-Güz), ss. 157-175.

illerinde milli kütüphane kurma düşüncesine yer vermişlerdir.² İşte bu idealin peşinde, 1911 yılında Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 4. Genel Kurulunun toplandığı kurulda Kadızade İbrahim Refik Bey'in önerisiyle kütüphane kurma fikri somutlaştırılmış ve 23 Haziran 1328 (1912) tarihinde İzmir'de Salepçizade Konağı'nın selamlık bölümü kiralanarak birkaç yüz kitapla "Milli Kütüphane" kurulmuştur.³

Zamanla kütüphanenin kira giderlerinin karşılanması, kitap sayısının artırılması ve kendisine mahsus daha geniş modern bir kütüphane binası yapılabilmesi için ek gelir sağlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kütüphanenin ekonomik açıdan kendi kendini idare edebilmesi amacıyla 1913 yılında dönemin zenginlerinden borç para alınmış ve bu para ile Birinci Beyler Sokağı'nda, Ekmekçibaşı Lokantası'nın karşısındaki boş arsaya ahşap bir sinema ve tenvirat (aydınlama) dairesi kurulmuştur⁴. Bu işletmeler büyük bir çaba ile işletilerek elde edilen gelirin bir kısmı ile kısa sürede kütüphanenin borçları ödenmiş, kitap sayısı artırılmış bir kısmı ile de çocukların eğitim masrafları karşılanmıştır.⁵

Kütüphanenin ulusal nitelik ve niceliğe kavuşturulması için 1915 yılında İzmir Valisi Rahmi Arslan'ın destekleriyle Milli Kütüphane'nin bulunduğu şimdiki arsada sinema ve eğlence merkezi ile kütüphane inşaatı başlatılmıştır.⁷ Ancak I. Dünya Savaşı'nın zor şartları altında oldukça ağır bir tempoda ilerleyen inşaat, Yunanlıların İzmir'i işgali ile 1919 yılında durma noktasına gelmiştir.⁸ İşgal süresince kütüphane eski yerinde korunsun da mütareke dönemindeki iktidar değişikliği, kütüphanenin hem yönetimini hem de inşaatını olumsuz yönde etkilemiş, bunun sonucunda da işgalden kısa bir süre sonra kütüphaneye el konulup yönetimi feshedilmiştir.⁹ Üstelik kütüphanenin resmi adında yer alan "Milli" kelimesi rahatsızlık yaratmış ve "Milli"

² Bülent Yılmaz, Türk Kütüphaneciliğinde Siyaset Ögesi, *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* içinde, 2004, Ankara: AÜ DTCF Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, s. 258; Özer Soysal, XIX. ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamının Kütüphane Kurumunu Etkileyen İki Olgusu, *Türk Kütüphaneciliği Bilginin Yazgısı* içinde (ss. 11-21), Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1998.

³ Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphane*, İzmir: İzmir Milli Kütüphane Vakfı, 1997.

⁴ Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, 1997.

⁵ Erkan Serçe, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kütüphanecilik", *Erdem* 7, sy. 20(1997), s. 746; Mustafa Şahin, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum* 23, sy. 134(1995), s. 40.

⁶ Rahmi Arslan (1873-1947). Ayrıca Bknz. Ahmet Mehmetefendioğlu, *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 1990.

⁷ Ahmet Gürlek, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2012.

⁸ Ali Rıza Atay, "İzmir Milli Kütüphanesi", *İzmir Dergisi*, 4(1993), ss. 30-33.

⁹ Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 3(1993), ss. 225-239.

olan her şeyi yok etmeye çalışan işgal kuvvetlerinin zorlamasıyla kütüphaneye “İslam Kütüphanesi” adı verilmiştir.¹⁰

Yunanlıların Milli Kütüphane'nin adını ve yönetim kurulunu değiştirerek kütüphaneyi etkisiz kılma girişimlerine rağmen, kütüphane yönetimindeki idealist üyeler şehrin işgalden kurtuluşu için çalışmalar sürdürmüşlerdir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk bildirisinin dağıtıldığı yerlerden birisi olan Milli Kütüphane'nin, *İzmir'e Doğru* gazetesinin işgal yıllarında İzmir'de aksamadan dağıtılmasını sağlayarak istiklalimizin kazanılmasında büyük katkıları olmuştur.¹¹ İzmir'in işgaline karşı koymak üzere oluşturulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nin büyük kongresi, direniş örgütlenmesinin adresi olan İzmir Milli Kütüphane Milli Sinemasında gerçekleştirilmiştir.¹² Bununla birlikte Milli Kütüphane işgal yıllarında olağan kütüphanecilik faaliyetlerine, konferanslar düzenlemeye¹³, film gösterimlerine, terzilik vb. eğitimlerle toplumu eğitime ve bilinçlendirme görevlerini yerine getirmeye devam etmiştir.¹⁴ Üstelik bunlarla da yetinmeyen İzmir Milli Kütüphane sağlıklı, sağlam, yetenekli ve eğitilmiş insanlar yetiştirmek amacıyla “Numune Köy Projesi” hazırlamış, onaylatmak ve uygulamaya koymak üzere Harbiye Nezareti'ne göndermiştir.¹⁵ İzmir Milli Kütüphane, şehrin kültür hayatına katkılarını sürdürürken bir yandan Türk halkını bir arada tutan bir fikri sığınak yeri görevi görüp diğer yandan da Türk halkının çağdaşlaşması için azimle faaliyetlerini sürdürmüştür.

9 Eylül 1922 İzmir'in kurtuluşu, aynı zamanda İzmir Milli Kütüphane'nin de kurtuluşu olmuştur. Kütüphanenin kurucuları tekrar bir araya gelip kütüphanenin başına geçmişlerdir. Bir yandan İzmir okullarının eğitim öğretim ihtiyaçları için kitap, defter, kalem ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olarak çağdaş eğitimin sürdürülmesini sağlarken bir yandan da kendilerine katılan yeni arkadaşları ile modern sinema binasının inşaatı tekrar ele alınmıştır.

Cumhuriyet rejimi, 1922'de Yunan ordusu tarafından yakılmış, yıkılmış bir kentin üzerine yeni bir İzmir inşa etmek zorunluluğu hissederek İzmir'in kurtuluşundan sonra yangın yerlerinin imarı çalışmaları sırasında yapılacak kamusal binaların mimarisine özen göstermiştir. Kentin merkezinde yer alacak olan Milli

¹⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş 5*, Sabah Kitapları, İstanbul.

¹¹ Çiğdem Erkal İpek, a.g.m; Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986; Güner Güneş, 2015, a.g.m., s.164.

¹² Günver Güneş, 2015, a.g.m., s. 163.

¹³ İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından verilen konferanslar kitaplaştırılmıştır. Ayrıca Bknz. İsmail Hakkı Bey, *İzmir Konferansları*, İzmir Selanik Matbaası, İzmir, 1331.

¹⁴ Erkan Serçe, 1997, a.g.m., s.746.

¹⁵ Sabri Yetkin, “İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesinin Numune Köy Projesi 1916”, *Toplumsal Tarih*, Mayıs 1996, ss. 41-45.

Kütüphane ve Sineması, Mimar Tahsin Sermet Bey¹⁶ tarafından Neo-Klasik tarza hazırlanmıştır.

Ahşap sinemadan elde edilen birikmiş kira gelirleri ile İpekçi Kardeşler 'den 6 yıllık kira karşılığında alınan para birleştirilerek Milli Sinema inşaatı tamamlanmış ve 1926 yılı itibariyle hizmete açılmıştır.¹⁷ Sinemadan sonra Milli Kütüphane'yi geliştirme çalışmaları da hızlanarak sinemanın 1926 yılında çalışmaya başlamasından sonra modern kütüphane binası tamamlanmıştır. İzmir Milli Kütüphane'nin ilk öncü kurucuları; İbrahim Kadızade, Süleyman Ferit, Salih Akalın, Süleyman Tuser, Faik Ener (Eczacı), Şükrü Cevahirci (Tüccar), Mahmut Tahir Celal Saygın ve Celal Bayar'a sonradan katılan isimlerle yeni binasında çalışmaya başlayan yeni yönetim kurulu ile Milli Kütüphane, 29 Ekim 1933'de Cumhuriyet'in 10.Yılı şenliklerinde hizmete açılmıştır.¹⁸ 21 yılda tamamlanan İzmir Milli Kütüphane ve Sinema binası, erken Cumhuriyet dönemi mimarisini yansıtan I. Ulusal Mimarlık Akımı¹⁹nın en güzel örneklerinden biri olarak şehrin merkezinde yerini almıştır.

1934 yılına gelindiğinde ise başta Atatürk'ün emirleri ve Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce'nin çabaları ile derleme yasası kapsamına alınarak ulusal derleme ve arşiv kütüphanesi işlevi görmeye başlayan İzmir Milli Kütüphane, 23.9.1939'da resmi olarak "Milli" unvanını almıştır.²⁰ Kütüphane, 1978'den günümüze İzmir Milli Kütüphane Vakfı'nın bir kuruluşu olarak hizmetlerini sürdürmektedir.

İzmir Milli Kütüphane ve Milli Sineması (Elhamra²¹) kurulduğu günden itibaren hem kültür alanında canlanma sağlamış hem de ulusal kültürün oluşmasında çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. İzmir, kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla kurulan Milli Sinema ile İstanbul'dan sonra sahne hayatı en canlı kentlerden biri haline gelmiştir. Sahne-yi Osmani Heveskaran Cemiyeti gibi sahne toplulukları dönemin en önemli tiyatro temsilcilerini Milli Sinema'da sergilemiştir.²² Yunan işgali yıllarında bile faaliyette olan Milli Sinema' da dünyanın ilk sesli filmi The Cazz İzmir 'de ilk defa burada gösterilmiş, bugün Devlet Opera ve Balesi binası olarak kullanılan

¹⁶ Mimar Tahsin Sermet (H.1305-1969). Ayrıca Bknz. Ahmet Gürlek, a.g.e. 2012, s. 281-283.

¹⁷ Ahmet Gürlek, 2012, a.g.e.

¹⁸ Ömer Faruk Huyugüzel, 1997, a.g.e.

¹⁹ Heval Özel Şimşek, "Milli Mimarı Rönesansı'nın İzmir'deki Yansımalarından İki Örnek: Milli Sinema ve Kütüphane Binaları", *Hacettepe University Journal of Turkish Studies/Hüda Hacettepe Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 2015, s. 219-252.

²⁰ Ahmet Gürlek, 2012, a.g.e.

²¹ İpekçi Kardeşler Milli Sinema' nın işletme hakkını aldıktan sonra "Elhamra Sineması" olarak çalıştırmaya başlamışlardır. Sinema, Elhamra adından başka "Milli Kütüphane Sineması", "Milli Kütüphane Tiyatrosu" olarak da tanınmıştır.

²² Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:46, İzmir 2004, s.80; Günver Güneş, 2015, a.g.m., s. 171.

bu salonda Mithat Fenmen, Ferunde Erkin, Necdet Remzi Atak, Münir Nurettin Selçuk gibi isimler konserler vermiştir.²³

İzmir Milli Kütüphane, Türk kütüphaneciliği için ilginç ve özgün bir model niteliği taşımaktadır.²⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti programlarında öngördükleri, “Milli Kütüphane” kurma çabaları, kütüphanecilik tarihimize yeni bir yön vermiştir. Ulus bilincini geliştirmek amacıyla Kayseri, Eskişehir, Konya, Diyarbakır, Bursa gibi Anadolu’nun çeşitli illerinde “Milli Kütüphaneler” kurulmuş olsa da bugüne kadar varlığını sürdüren yalnızca İzmir Milli Kütüphane olmuştur.²⁵ Ayrıca İzmir’de gezici kütüphane hizmeti veren ilk kütüphanelerden biri Milli Kütüphane’dir.²⁶ Toplum bilinçlendirmeyi kendine görev edinen İzmir Milli Kütüphane, 1960-1970 yılları arasında gezici kütüphane hizmeti vermiştir. Personel yetersizliği ve finansal zorluklar nedeniyle bu hizmetini sonlandırmak zorunda kalsa da Milli Kütüphane, İzmir’in çevre köylerine hem kütüphane hizmeti götürmüş hem de köylerde eğitici toplantılar ve film gösterimleri düzenlemiştir.²⁷ Bununla birlikte Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nden sonra ilk özerk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli adını taşıyan ilk kütüphanesi niteliği taşıyan İzmir Milli Kütüphane, Anadolu’da halk için kütüphaneler kurulmasına ortam hazırlaması, ulusal bir kütüphaneye olan gereksinimin saptanıp savunularak Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olan Ankara’da Milli Kütüphane’nin kurulması fikrini ve çabalarını başlatması açısından önemlidir.²⁸

Sahip olduğu eserler ile Türkiye’nin en zengin kütüphanelerinden biri olan İzmir Milli Kütüphane’nin ilk koleksiyonu büyük ölçüde bağış yoluyla oluşmuştur. En başta İttihat ve Terakki Şehir Kulübünün kitapları bağış yoluyla Milli Kütüphane’ye aktarılmıştır. Küçük Talat (Muşkara), Ali Haydar Mithat (Mithat Paşa’nın oğlu), Giritli Ali Efendi, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Dr. Abdullah Cevdet, Mareşal Fevzi Çakmak, Kazım Dirik, Ferit Eczacıbaşı, Münir Birsal gibi pek çok kişi kitap bağışında bulunmuş ve bu kişilerin yaptığı kitap bağışları dönemin gazetelerinde geniş bir şekilde yer almıştır.²⁹

²³ Çiğdem Erkal İpek, 1993, a.g.m., s. 238.

²⁴ Bülent Yılmaz, İzmir Milli Kütüphanesinin Çağdaş İşlevleri. *İzmir Milli Kütüphanesi 100 Yaşında Sempozyumu Bildirileri, 11-12 Ekim 2012*, İzmir.

²⁵ Özer Soysal, 1998, a.g.e., ss. 11-21; Bülent Yılmaz, 2004, a.g.e., ss. 317-329.

²⁶ Osman Ersoy, “Gezici Kütüphaneler II”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt 10, Sayı 1-2, 1961, s.37.

²⁷ Ahmet Gürlek, 2012, a.g.e.,s.183.

²⁸ Özer Soysal, a.g.e., ss. 11-21; Tuncel Acar, İzmir Milli Kütüphanesinin Kuruluş Süreci ve Ülkemizin Kütüphane Algılarına Katkıları. *İzmir Milli Kütüphanesi 100 Yaşında Sempozyumu Bildirileri, 11-12 Ekim 2012*, İzmir.

²⁹ Ömer Faruk Huyugüzel, 1997, a.g.e.; Erkan Serçe, 1991, a.g.m., ss.735-750.

Günümüzde ise altı derleme kütüphanesinden³⁰ biri olan İzmir Milli Kütüphane'nin koleksiyonu 1 milyona yakın kitap, gazete ve dergi ile 3971 yazma eser, 44 taş baskı eserden oluşmaktadır. Enverî tarafından kaleme alınan Düstürname-i Enverî³¹, ilk matbaanın kurucusu Gutenberg tarafından basılan Latince ilk matbaa eserlerinden Aristoteles'in İdea adlı eseri, İbrahim Müteferrika matbaasında ilk basılan eser³² olan Vankulu³³'nun 2 ciltlik Vankulu Lügatı, Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliğini taşıyan Kâtip Çelebi'nin en önemli eserlerinden olan Cihan-nüma³⁴ akla ilk gelen önemli eserlerdir. Sahip olduğu zengin ve özgün koleksiyon ile bilimsel, sanatsal ve kültürel dünyaya önemli katkılar yapan Milli Kütüphane, dünyada ve Türkiye'de pek çok araştırmacıya ve araştırmaya kaynaklık etmektedir. Bununla birlikte İzmir Milli Kütüphane'de kurulduğu günden itibaren toplumu bilgilendirme ve aydınlatma amacıyla konusunda uzman kişiler tarafından halka açık olarak bilimsel, sanatsal, kültürel pek çok konferans verilmiştir. 13. Milli Türk Tıp Kongresi³⁵'ne, Tabipler Odası Toplantılarına³⁶ ev sahipliği yapan kütüphanede, 1980'lerde Geleneksel Perşembe Konferansları adını alan toplantılar 41 yıldır devam etmektedir.

Modern binasıyla tiyatro, opera, konser gibi etkinliklere ev sahipliği yapması, zengin koleksiyonuyla pek çok araştırmaya kaynaklık etmesi Milli Kütüphane'yi cezbedici bir merkez haline getirmiş; bu da önemli kişilerin kütüphaneyi ziyaret etmesi ve şeref defterlerini imzalamasıyla sonuçlanmıştır.

³⁰ Derleme Kütüphaneleri; Milli Kütüphane Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İzmir Milli Kütüphane Vakfı Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'dir. Ayrıca bkz: Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Yönetmeliği (<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264046/cogaltilmis-fikir-ve-sanat-eserlerini-derleme-yonetmeli.html>)

³¹ Eserin günümüze 2 nüshası ulaşmıştır. Diğer nüsha, Paris'teki Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır.

³² İbrâhim Müteferrika (ö. 1160/1747). Ayrıca Bknz. Erhan Afyoncu, "İbrâhim Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 21, 2000, ss. 324-327.

³³ Vankulu (ö 1000/1592). Ayrıca Bknz. Mustafa S. Kaçalın, "Vankulu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 42, 2012, ss. 513.

³⁴ Orhan Şaik Gökyay, "Cihannüma", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 7, 1993, ss. 541-542.

³⁵ Ayten Arıkan, Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Tez No: 164292, 2005.

³⁶ Dr. Eren Akçiçek (sözlü kaynak, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1969 mezunu, Görüşme Tarihi: 16 Şubat 2022)

İzmir Milli Kütüphane 'yi Ziyaret Edenler ve Şeref Defterlerine Yazdıkları

Milli Kütüphane'ye ait beş şeref defteri bulunmaktadır. Defterlerdeki ilk imzanın 26 Aralık 1913 (27 Muharrem 1332) tarihli olduğu görülmektedir. Defterlerin ilkinde, çoğu Eski Türkçe³⁷ olmakla birlikte İngilizce, Almanca ve Fransızca metinler bulunmaktadır. Ziyaretçilerin pek çoğu kütüphane ile ilgili izlenimleri aktararak bazıları da yalnızca isimlerini yazarak şeref defterlerini imzalamıştır. Bu bölümde pek çok önemli devlet görevlisi, ateşe, büyükelçi, milletvekili, bilim insanı ve edebiyatçının imzaladığı şeref defterlerinden bazı örnekler aktarılmaktadır.³⁸

Kurulduğu günden itibaren pek çok kişinin ziyaret ettiği İzmir Milli Kütüphane'nin en önemli ziyaretçisi şüphesiz ki Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Devletin kurucusu ve en üst düzeydeki yöneticisinin Osmanlı Devleti dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kütüphanelerinden olan İzmir Milli Kütüphane ve Sineması'na yaptığı ziyaretler, Cumhuriyet tarihinde bir ilk niteliğindedir.³⁹ İzmir Milli Kütüphane'yi üç kez ziyaret ederek onurlandıran Gazi, ilk olarak 3 Şubat 1931 Pazartesi öğleden sonra İzmir'in ilk arkeoloji müzesi olan Asar-ı Antika Müzesi'ni ve sonrasında Milli Kütüphane'yi ziyaret etmiştir. Müzede Finikeliler ve Lidyalılardan kalmış eserler üzerindeki yazıları inceleyip Türkçe birkaç kelime bulan Gazi, Anadolu ve Ege sahillerindeki en eski medeniyetlerin Türklere ait olduğunu ifade ederek sonrasında Milli Kütüphane'de lügat ve haritalar üzerinde aynı konu hakkında profesörlerle ve eski İzmir tarihini okuyan gençlerle konuşmuştur.⁴⁰ 3 Şubat 1933 tarihinde İzmir'e yaptığı gezi kapsamında Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İzmir Milli Kütüphane'yi ikinci kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Reis-i Cumhur Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Rıza Soyak tarafından 3 Şubat 1933 tarihinde saat 20.20'de Başvekil İsmet İnönü'ye bir telgraf ile bildirilmiştir.⁴¹ 22 Haziran 1934 günü ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Kütüphane'yi üçüncü ve son kez, İran Şehinşahi Rıza Pehlevi⁴² ile birlikte ziyaret etmiştir. Kütüphane kapısından içeri girerken şaha hitaben "*Buraya üçüncü gelişimdir. İlk ikisinde bina natamamdı. İkmal dilmış halini birlikte göreceğiz.*"

³⁷ Şeref defterlerindeki Eski Türkçe yazılar, Milli Kütüphanede uzun yıllar gönüllü olarak çalışmış olan Zeliha Bilge tarafından tercüme edilmiştir. Bu çalışmada, Zeliha Bilge tarafından yapılan tercümelerden yararlanılmıştır.

³⁸ Bu çalışmada verilen örnek imzalar 1913-1978 yılları arasına aittir.

³⁹ Hakan Anameriç "Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71), 2008, ss. 487-514.

⁴⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 25, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77.

⁴¹ "Cumhurbaşkanı'nın İzmir Buca'da bir gezinti yaparak Milli Kütüphaneyi ziyaret ettiğini bildiren telgraf" Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünden erişilmiştir.

⁴² Rızâ Şah Pehlevî (1878-1944). Ayrıca Bknz. Rıza Kurtuluş, "Rızâ Şah Pehlevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 35, 2008, s. 67.

demıştır.⁴³ Ayrıca Milli (Elhamra) Sinema'ya da gelerek bir kez gösteri, üç kez de film izleyen Gazi'nin bu ziyaretleri, İzmirli taraından büyük bir coşku ile karşılanmış, yerel ve ulusal basında geniş bir şekilde yer almıştır.⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini "kültür" olduğunu vurgulayan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İzmir Milli Kütüphane ve Milli Sineması'nı birçok kez ziyaret ederek Türk medeniyetinin yeniden canlandırılmasında kültür kurumlarına verdiği önemi açıkça göstermiştir.⁴⁵ Ancak İzmir Milli Kütüphane ve Milli Sinema'yı birden fazla ziyaret etmiş olmasına rağmen şeref defterlerinde ne yazık ki Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasına rastlanmamıştır.

Devletin en üst düzey yöneticisi olarak kütüphaneyi ziyaret eden Gazi Mustafa Kemal Atatürk haricinde İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret eden cumhurbaşkanları da olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı olan, cumhurbaşkanlığı döneminde 15 Mart 1942 tarihinde İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret eden İsmet İnönü⁴⁶ "Çok memnun olarak ziyaret ettim." yazarak şeref defterini imzalamıştır. İzmir Milli Kütüphane'nin kurucuları arasında da yer alan Celal Bayar⁴⁷, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak 1 Haziran 1953 tarihinde Milli Kütüphane'yi ziyaret etmiştir. Şeref defterinde imzası bulunmamakla birlikte kütüphane ile ilgili alınan kararların altında imzası bulunan Celal Bayar'ın, Milli Kütüphane ile ilgili düşüncelerini verdiği bir röportajdan şu şekilde dile getirdiği görülmektedir⁴⁸: "Milli kütüphane beyeti idaresinde çalışkan değerli arkadaşlardan isimlerini hatırladığım şunlardır: Abidin, Sezai, Eczacı Ferit, Salih, Maksutzade Etem, Şükrii beyler. Yalnız İzmir'e değil, bütün Türk ülkesine şeref veren milli kütüphane ve sinema binaları, hep bu zatların himmetiyle meydana gelmiştir. İzmir çocukları bu zatlara karşı şükran hissi beslemelidirler." Bu isimlerin haricinde Kenan Evren⁴⁹, Süleyman Demirel⁵⁰ ve Ahmet Necdet Sezer⁵¹ İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret eden diğer cumhurbaşkanlarıdır.

⁴³ Ahmet Gürlek, 2012, *a.g.e.*, s.166.

⁴⁴ Ahmet Gürlek, 2012, *a.g.e.*, ss. 166-170.

⁴⁵ Tuncel Acar, İzmir Milli Kütüphanesinin Kuruluş Süreci ve Ülkemizin Kütüphane Algılarına Katkıları. *İzmir Milli Kütüphanesi 100 Yaşında Sempozyumu Bildirileri, 11-12 Ekim 2012*, İzmir.

⁴⁶ Mustafa İsmet İnönü (1884-1973). Ayrıca Bknz. *TBMM Albümü*, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 24.

⁴⁷ Mahmut Celaleddin Bayar (1883-1986). Ayrıca Bknz. *TBMM Albümü*, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 54.

⁴⁸ Talat Onay, "Celal Bayar ve Eski İzmir", *Anadolu Gazetesi*, 21 Aralık 1937, s. 3

⁴⁹ Ahmet Kenan Evren (1917-2015). Ayrıca Bknz. Ercan Karakoç, "Evren, Ahmet Kenan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. Ek-1, 2020, s.427-430.

⁵⁰ Süleyman Sami Demirel (1924-2015). Ayrıca Bknz. Ercan Karakoç, "Demirel, Süleyman Sami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. Ek-1, 2020, s. 313-316.

⁵¹ Ahmet Necdet Sezer (1941-). Ayrıca Bk. https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarımız/ahmet_necdet_sezer/

Cumhurbaşkanları haricinde İzmir Milli Kütüphane'yi vali, belediye başkanı, bakan, büyükelçi gibi üst düzey devlet görevlileri ile askerler ve tarihe iz bırakmış dönemin pek çok önemli isim ziyaret ederek şeref defterini imzalamıştır. Bu isimlerden biri olan ve kütüphane tarihinde önemli bir yere sahip olan Vali Rahmi Arslan, kütüphaneyi birçok kez ziyaret etmiştir. İzmir Milli Kütüphane'ye büyük bir önem veren ve kütüphanenin gelişmesine büyük katkılar sunan Vali Rahmi Arslan'nın şeref defterlerinde iki imzası bulunmaktadır. Vali Rahmi Arslan'ın 6 Haziran 1914 (12 Recep 1332) tarihli ilk imzasını attığı ziyarette beraberindeki isimlerin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa⁵², 4. Kolordu Kumandanı Pertev (Demirhan)⁵³, İzmir ve Havalisi Kumandanı Mehmet Cemal, Balkan Savaşı'nda görev yapmış ve Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılarından dolayı istiklal madalyası ile taltif edilmiş Tayyareci Yüzbaşı Mehmet Salim ve İsmail Canbulat⁵⁴ olduğu görülmektedir. Alt alta bitişik vaziyette atılan imzaların hemen altında ise “*Arz-ı teşekkül*” yazmaktadır.

Vali Rahmi Arslan ikinci ziyaretini ise İzmir Valisi olduktan sonra yapmış ve 11 Şubat 1915 (29 Kanun-ı sani 1330) tarihinde “*Bir hatıra-i ziyaretim olsun*” yazarak şeref defterini imzalamıştır. Vali Rahmi Arslan'ın ziyaretinin hemen ertesi gününde yine Kolordu Kumandanı Pertev (Demirhan) ile İzmir ve Havalisi Kumandanı Mehmet Cemal'in yazdıkları dikkati çekmektedir. 12 Şubat 1915 (29 Kanun-ı sani 1330) tarihli imzada “*Maarifi bir milletin bayatıdır.*” diyen Demirhan, İzmir Milli Kütüphane'nin eğitimi canlandıracağını ve dolayısıyla memleketi kurtaracağını vurgulamıştır. Aynı tarihte İzmir ve Havalisi Kumandanı Mehmet Cemal ise eğitimin yükselmesi, ilerlemesinde Milli Kütüphane Heyetinin fedakârlığını takdir etmiş, kütüphanenin vatan ve millete faydalı olacağına olan inancını dile getirmiş ve tebriklerini sunmuştur.⁵⁵

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen siyasetçilerinden, İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında yer alan ve genel sekreterliğini yapmış olan Mithat Şükrü Bleda⁵⁶ Milli Kütüphane'nin ziyaretçileri arasındadır. Bleda, şeref defterindeki 10 Ocak 1917 (28 Kânunuevvel 1332) tarihli imzasında Milli Kütüphane ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “*Müteşebbis, hamiyetperver birkaç gencin urfan sahibi memleketin terakisine azim yardımı olan bu kütüphaneyi tesis hususunda gösterdikleri himmet ve gayret*

⁵² Talat Paşa (1874-1921). Ayrıca Bknz. M. Şükrü Hanioglu, "Talat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 39, 2010, s. 502-503.

⁵³ Sait Pertev Demirhan (1871-1964). Ayrıca Bknz. *TBMM Albümü*, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 257.

⁵⁴ İsmail Hakkı Canbulat (1880-1926). Ayrıca Bknz *TBMM Albümü*, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 100.

⁵⁵ 11 Şubat 1915 (29 Kanun-ı sani 1330) tarihli Vali Rahmi Arslan'a ait imza ile 12 Şubat 1915 (29 Kanun-ı sani 1330) tarihli Kolordu Kumandanı Pertev Demirhan ile İzmir ve Havalisi Kumandanı Mehmet Cemal'e ait imzalar ve metin, Prof. Dr. Vehbi Günay tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir.

⁵⁶ Mithat Şükrü Bleda (1874-1956). Ayrıca Bknz. *TBMM Albümü*, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 287.

cidden şayamı tebrik ve iftiharır.” İzmir gibi ticareti gelişmiş olan bir şehirde milli bir kütüphanenin âdem-i vücudunun büyük bir noksan teşkil ettiğini vurgulayan Bleda’nın “*Bu küçük müessesenin yakın bir zamanda şehr ile mütenasip bir şekle irfağ olunacağı şüphesizdir.*” diyerek imzasını sonlandırdığı görülmektedir.

İzmir Milli Kütüphane’nin ziyaretçilerinden biri de dönemin önemli isimlerinden Abdurrahman Şeref Bey⁵⁷’dir. Tanzimat döneminde yetişmiş Türk aydınlarından biri olan Abdurrahman Şeref Bey I. Meşrutiyet devrini, İstibdat devrini, II. Meşrutiyet devrini yaşamış ve Kurtuluş Savaşı sonunda yeni bir Türk devletinin kuruluşuna hem şahit hem de destek olmuştur.⁵⁸ Enver Koray, Abdurrahman Şeref ile ilgili bir olayı Celâl Bayar’dan şöyle aktarmaktadır:⁵⁹ “*1923 yılında Cumhuriyetin ilânından önceki günlerde mecliste ortaya çıkan hükümet bühranı sırasında Atatürk tarafından hükümet şeklinin tâyin ve tespiti için Çankaya Köşkü’ne çağrılan üç beş yakını arasında Abdurrahman Şeref Efendi’nin de bulunduğunu ve bu toplantıda hocanın ‘Paşam hükümetimizin şekli bellidir. Bunun için düşünmeye mahal yoktur; bunun adı Cumhuriyettir.’ dediğini toplantıda bulunan eski cumhurbaşkanlarımızdan Sayın Celâl Bayar’dan dinlemiştim.*”

23 Ağustos 1924 tarihinde İzmir Milli Kütüphane’ye yaptığı ziyareti sırasında şeref defterini imzalayan Abdurrahman Şeref Bey, kütüphaneye ile ilgili duygu ve düşünceleri şu şekilde aktarmıştır: “*İnsanı yükselten ve insan kılan, terakkiyat-ı medeniyyeyi temin ve tekeffül eyleyen ilim ile hürriyettir. Ey genç kârilere (okuyucular), ilmin her şubesinde işbu müesseseye-i naflia’da birer nebze istihâl edebilirsiniz. Ciddiyetle çalışırsanız mehbûzâtımız her gün tevessü ve tekâmül eder. Hiç kimse kemâlatınız (bilginizi) sizden nez edemez. Amma hürriyet öyle değildir. Onu kaptırmamağa bezl-i himmet ediniz ve daima ona nezaretle mukayyed olunuz.*”

İzmir Milli Kütüphane’nin bir diğer önemli ziyaretçisi Kurtuluş Savaşı kahramanlarından, İzmir’e ilk giren Türk süvarilerinin kumandanı olan Ferik (Tümgeneral) Fahrettin Altay⁶⁰’dır. Balkan savaşlarından başlayarak Milli Mücadele sonuna kadar ömrünün on yılı cephelerde geçen Altay, İzmir işgalden kurtulduktan sonra 30 Haziran 1923 tarihinde Milli Kütüphane’yi ziyaret ederek şeref defterini şu sözlerle imzalamıştır: “*Acı yazmak mecburiyeti elimesinde bulunduğuma pek müteessifim. Güzel İzmirimiz istirdat edeli on ay olduğu halde bu güzel müesseseyi ancak altı zat ziyaret etmiş ve bu deftere imza koymuş, ben de on ay sonra gelebildiğime mabcup ve müteessirim. Müineverlik iddiasında bulunanlarımız bu teessürü hissederlerse bu noksanlık ikmal edilebilir. Ey büyükler, gençlikten korkunuz. Milli Kütüphanemizi el birliğiyle, şan’ı millimize lâyık bir hale getirmek için çalışalım. Yoksa istikbalde bugünün gençleri bizi pek fena cezalandırırlar. Sevgili*

⁵⁷ Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925). Ayrıca Bknz. TBMM Albümü, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 98.

⁵⁸ Mehmet Demiryürek, “Ölümünün 78. Yılında Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet, *Millî Eğitim Dergisi*”, Sayı 158, Bahar, 2003.

⁵⁹ Mehmet Demiryürek. 2003, a.g.m.

⁶⁰ Fahrettin Altay (1880-1974). Ayrıca Bknz. TBMM Albümü, Cilt 1 (1920-1950), 2010, s. 51; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 352.

memleketimin gençleri sizler bize bakmayın, kendi teşebbüsünüzle yoktan bu hale getirdiğiniz bu müessese yine sizin himmetinizle daba çok büyür ve güzelleşir. Şunu ilave edeyim ki kütüphanenin büyüklüğüyle, zenginliğiyle, güzelliğinden ziyade okuyucularının çokluğu lâzımdır. (Tapmak, okumak ve yapmak) işte size bir düstur.”

Cumhuriyet tarihinin önemli isimlerinden biri olarak Hatay'ın kurtuluş mücadelesinin önde gelen liderlerinden Dr. Abdurrahman Melek⁶¹ de kütüphaneyi ziyaret ederek şeref defterini imzalamıştır. Atatürk'ün onayı ile Hatay Valiliği yapan, Hatay Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak göreve getirilen ve Gaziantep Milletvekilliği yapan Melek, 17 Şubat 1941 tarihinde kütüphaneyi ziyaret edip İzmir Milli Kütüphane'yi görmekten büyük bir zevk aldığını dile getirmiş, kütüphanenin gelişimi için iyi dileklerde bulunarak şeref defterini imzalamıştır.

İzmir Milli Kütüphane'nin tarihe tanıklık ettiğini gösteren en somut örneklerden biri de İsmail Hakkı Baltacıoğlu⁶² başkanlığındaki İstanbul Darülfünun Heyetinin, Milli Kütüphane'ye yapmış olduğu ziyarettir. Hilafetin kaldırılmasından kısa bir süre önce Darülfünun Emimi İsmail Hakkı Bey, Darülfünunun ihtiyaçlarını ve sorunlarını Maarif Vekâletine anlatmak üzere İstanbul Darülfünun Tıp Medresesi Reisi ve Tıbbi Adli Müderrisi Dr. Vasfı Bey⁶³, İstanbul Darülfünun Riyaziye Müderrislerinden Şükrü (Sayan)⁶⁴ ve İstanbul Darülfünun Edebiyat Medresesi Reisi Köprülüzade Mehmet Fuad (Köprülü)⁶⁵ ile birlikte 1924 Şubat'ında Ankara'ya gitmişlerdir. Başvekil İsmet İnönü tarafından kabul edilen heyet o sırada İzmir'de bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da saygılarını sunmak için İzmir'e gidecek olan Başvekil İsmet İnönü ile gelmeye karar verirler. Gazi, Darülfünun Heyetini Uşakızade Köşkünde huzuruna kabul eder. Ziyaretleri sırasında heyet ile eğitimin dini mi yoksa milli mi olması gerektiğini üzerine tartışırlar. Eğitimin milli olması ve devlet kurumlarının laikleştirilmesi gerektiğini dile getiren Darülfünun heyeti, hilafetin kaldırılmasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında olduğunu

⁶¹ Abdurrahman Melek (1896-1978). Ayrıca Bknz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Cumhuriyet, İstanbul, 1999; Süleyman Hatipoğlu, “Abdurrahman Melek (1896-1978)” *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/abdurrahman-melek-1896-1978/>)

⁶² İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978). Ayrıca Bknz. Mehmet Faruk Bayraktar, "Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 5, 1992, s. 36-38.

⁶³ Dr. Vasfı Bey (1884-1924). Ayrıca Bknz. Rifat Vedat Yıldırım, “Genç Yaşta Kaybedilen Bir Değer Tıbb-ı Adli Müderrisi Dr. Vasfı Bey (1884-1924)”, *Lokman Hekim Dergisi*, 7(3), 2017, s. 200-210

⁶⁴ Şükrü Sayan (1884-1943). Ayrıca Bknz. Ali Y. Baltacıoğlu, “Müderris Şükrü [Sayan (1884-1943)], Professor Şükrü [Sayan (1884-1943)]”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20(2), 2019, s. 127-132

⁶⁵ Mehmed Fuat Köprülü (1890-1966). Ayrıca Bknz. Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 28, 2003, s.471-486.

bildirerek Gazi'ye destek verir.⁶⁶ Heyet, Gazi'yi ziyaret ettikleri bu gezi esnasında İzmir Milli Kütüphane'yi de ziyaret eder. 16 Şubat 1924 tarihinde kütüphaneyi ziyaret eden heyet “*Millî Kütüphanenin ne olduğunu yalnız güzel İzmir'in tarihi, felaket ve saadet tarihi hakkıyla bilir. Türk harsının (kültürünün) inkişafından (gelişiminde) ve Türk istiklalinin teessüsünde onun büyük hissesini hangi insan ve hangi akl-ı selim inkâr edebilir? İlmin neşrine hizmet eden insanlara hümet...*” yazarak şeref defterini imzalar.⁶⁷

İlk kez 1924 yılında Darülfünun Heyeti ile Milli Kütüphane'yi ziyaret ederek şeref defterini imzalayan, Türk edebiyatı tarihçiliğinin ilmi kurucusu, siyaset ve devlet adamı Mehmet Fuad Köprülü, 31 Mart 1944 tarihinde ikinci kez ziyaret ederek duygu ve düşünceleri şu şekilde dile getirmiştir: “*Millî Kütüphaneyi otuz yıl evvel ziyaret etmiştim. Şimdiki halini görünce, çok büyük bir iftihar duydum. Birkaç idealist insanın neler yapabileceğine bundan güzel bir misal olamaz! Kendilerini daima hümetle anmak, her Türk için bir borçtur.*”

İşgal yıllarında bile toplumu bilgilendirme ve aydınlatma, çağdaş eğitime destek verme misyonundan bir an olsun vazgeçmeyen İzmir Milli Kütüphane pek çok bilim insanın, yazarın, eğitimcinin uğrak yeri olmuş, çalışmalarına kaynaklık etmiş, ilham kaynağı olmuştur. Bu isimlerden biri olan edebiyat tarihi araştırmacısı, eğitimci ve yazar İsmail Hikmet Ertaylan⁶⁸'nın 31 Mayıs 1937 tarihinde ziyaret ederek İzmir Milli Kütüphane şeref defterine düştüğü not kütüphanenin kuruluşunda gösterilen büyük çabaları gözler önüne sermektedir: “*Azmin, iradenin canlı bir abidesi olan bu güzel İzmir'in o azmin, o iradenin irfan ve ilim âlemindeki canlı bir abidesi de bu güzel kütüphanedir. Onu görmek her Türk'ün bir emeli, bir gayesi olmalıdır. Çalışmak başarmak demektir. Türk her hususta bu imanı taşımaktadır. Onun canlı bir hakikati olarak, bugün görmek ve candan takdir etmekle övündüğüm bu ilim ve irfan ocağını, bu sönmez, bu ölmez bilgi ve dergi mabedini gösterir. Onu düşünen ve yaratanları candan kutlar, candan selamlarız.*”

Türk sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu⁶⁹ ise 6 Eylül 1951 tarihinde İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret ederek şeref defterini şu cümlelerle imzalamıştır: “*Gerçek kültür hayatının doğası için gereken en mühim vasıtayı «Kütüphane» yi İzmir'de görmekle pek baktıyım. Memleketin diğer köşeleri için numune sayılacak değerli bu müesseseyi azim ve himmetleriyle kuranlara ve yaşatanlara candan hümet duyguları ile mütebassıs olarak ayrılıyorum.*”

⁶⁶ Emre Dölen, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)*, Türkiye Üniversite Tarihi 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 97-98.

⁶⁷ Darülfünun Heyetine ait metin ve imzaların günümüz Türkçesine tercümesi Prof. Dr. Feza Günergun tarafından yapılmıştır.

⁶⁸ İsmail Hikmet Ertaylan (1889-1967). Ayrıca Bknz. Ömer Faruk Akün, "Ertaylan, İsmail Hikmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 11, 1995, s. 309-312.

⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974). Ayrıca Bknz. Hıdır Önür, “Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 42/Aralık, 2017, s. 161-181.

Türk tarihçiliği ve Türk tarih eğitimi alanlarının önemli isimlerden olan Faik Reşit Unat⁷⁰ Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasındadır. 18 Mayıs 1963 tarihinde İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret eden Unat; "İzmir Milli Kütüphanesi'ni bugün ikinci defa ziyaret etmiş bulunuyorum. Bilim seven beş on insanın feragatkâr gayretlerinin bir eseri olan, kuruluş ve gelişme safhalarını oldukça eski bir tarihten beri uzaktan takip ettiğim son ve mükemmele doğru ilerleyen durumunu da şimdi gördüğüm bu nur ve zıya kaynağından, yaratana minnet ve şükran, yürütüp ilerletenlerine takdir ve gıpta duyguları ile dolu olarak ayrılıyorum." diyerek şeref defterini imzalamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'le İzmir Milli Sinema'ya film gösterimine de geldiğini bildiğimiz Afet İnan'ın, 12 Kasım 1971 tarihinde Milli Kütüphane'yi ziyaret ederek şeref defterini *Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Direktörü* unvanı ile imzaladığı görülmektedir. Bununla birlikte Afet İnan, 25 Kasım 1975 tarihinde Milli Kütüphane Derneği Onursal Üyeliğine seçilmiştir. Prof. Dr. Afet İnan için düzenlenen törene ait davetiyede ise şunlar yazmaktadır:

"Türk Devrim Tarihi alanında başarılı çalışmalar yapmış ve eserler vermiş olan Sayın Prof. Dr. Afet İnan derneğimizi onursal üyeliğine seçilmiştir. Bu münasebetle 25 Kasım 1975 Salı günü saat 17'de kütüphanemiz konferans salonunda yapılacak törene teşriflerinizi rica ederim."

İzmir Milli Kütüphane Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Necdet Öklem

İzmir'in fikir, sanat ve kültür hayatında önemli bir yeri olan Milli Kütüphane'nin pek çok yabancı ziyaretçisi de olmuştur. Bu isimlerden biri, şeref defterlerindeki en eski tarihli imzanın sahibi Mısırlı gazeteci-yazar Abdülaziz Çaviş⁷¹'tir. Bir mücadele ve hareket adamı olan Çaviş, Mısır'ın İngiliz baskısından kurtulması için büyük çaba sarf etmiştir. 26 Aralık 1913 (27 Muharrem 1332) tarihinde Milli Kütüphane'yi ziyaret ederek şeref defterini imzalayan Çaviş, duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: "Bu yazıyı yazdığım gün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir Kütüphanesi'ni ziyaret ettim. Kütüphanenin ilim ve edebiyat öğrencilerine büyük bir hizmet ifa ettiğini gördüm. Onu, herkesin yararlanabileceği güzel bir geleceği müjdeleyen gelişim ve ilerleme durumunda buldum. Fedakâr görevlileri ile yöneticilerini Allah muvaffak kılsın."

Yabancı ziyaretçilerden biri olan Bağımsız Libya Devleti'nin ilk kralı Muhammed İdris b. Muhammed el-Mehdî b. Muhammed b. Alî es-Senûsî⁷², 5 Mart 1915 (20 Şubat 1330) tarihinde İzmir Milli Kütüphane'yi ziyaret ederek şeref defterini imzalamıştır. Trablusgarp Savaşı sırasında Enver, Fethi ve Mustafa Kemal paşalarla

⁷⁰ Faik Reşit Unat (1899-1964). Ayrıca Bknz. İshak Keskin, "Unat, Faik Reşit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 42, 2012, s. 161-162; <https://www.tck.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-yapi/kurucular> ; Bahri Ata, "Faik Reşit Unat'ın Millî Eğitime Katkıları", *Türk Yurdu Dergisi*, Nisan, 98(260), 2009.

⁷¹ Abdülazîz b. Halîl Çâvîş (1876-1929). Ayrıca Bknz. Muhammed Eroğlu, "Abdülaziz Çâvîş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 1, 1988, s. 187-188.

⁷² İdris I (1890-1983). Ayrıca Bknz. Ahmet Kavas, "İdris I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 21, 2000, s. 481-483.

Derne ve Tobruk cephesinde iş birliği yapan es-Senûsî, kütüphane ile ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Ziyaret etmiş olduğum bu mahaldeki kütüphaneleri toplumun birleşip terakki etmesine hizmet eden mübarek ve vatani bir hizmet örneği olup müessesileri muhterem beyeti samimiyetle tebrik ederim.”

İsveç Kraliyet ailesinden İsveç Veliâhtı VI. Gustaf Adolf diğer bir yabancı ziyaretçidir. 2-14 Ekim 1934 tarihleri arasında Türkiye’ye yapmış olduğu ziyaret kapsamında 11 Ekim 1934⁷³ tarihinde İzmir’e gelen Veliâht Adolf, 12 Ekim 1934 tarihinde İzmir Milli Kütüphane’yi eşi Louise Mountbatten ve çocukları ile birlikte ziyaret ederek şeref defterini imzalamışlardır.

Türk Dil Kurumu'nun resmi daveti üzerine Üçüncü Dil Kurultayı'na katılan yabancı dil bilimcilerden Japon bilim adamı Profesör Koji Okubo⁷⁴, 1936 yılında Türkiye'yi ziyaret ederek Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmakta olan devrimleri yakından izlediği sırada, İzmir Milli Kütüphane’yi de ziyaret eder ve “*Büyük manada olan kütüphanenizin terakki için dua ederim*” diyerek şeref defterini imzalar. 25 Eylül 1956 tarihinde ise Tokyo Üniversitesi’nde Türk Araştırmaları Topluluğunun kurulmasına önderlik eden, Modern Türkçe Gramer Kitabı adlı eseri ders kitabı olarak okutulan Japon Türkoloji Profesörü Takeshi Shibata⁷⁵ da kütüphaneyi ziyaret eder ve dil inkılabının neticeleri değerlendirerek duygu ve düşüncelerini şeref defterine şöyle aktarır: “*Türk inkılabının neticelerini tetkik etmek için Anadolu şehirleri dolaşırken İzmir’e de geldim. Bu şehrin Milli Kütüphanesi’ni ziyaret ettim. Tetkiklerimi bu kütüphanede yaptığım için çok sevinçliyim. Dil inkılabının iyi neticelerini okuma salonunda okuyan gençlerde memnuniyetle gördüm. Müdür Bey Kemal Özerterem’e teşekkür ederim.*”

Son olarak Milli Kütüphane’yi ziyaret ederek şeref defterini imzalayan kütüphanecilik bilimine büyük katkılar sunan önemli isimler olmuştur: Adnan Ötügen⁷⁶ ve Prof. Dr. Özer Soysal. Türk kütüphaneciliğinin öncülerinden ve ulusal kütüphanemizin kurucuları arasında yer alan Adnan Ötügen 16 Temmuz 1945 tarihinde İzmir Milli Kütüphane’yi ziyaret etmiştir. Kütüphaneciliğin memleketimizde bir ihtisas ve meslek haline getirilmesi için büyük çaba sarf eden, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Kütüphanecilik Kürsüsü’nün kurulmasına önderlik eden Ötügen “*Şahsi teşebbüslerle ortaya konulan bu mükemmel eser memlekete*

⁷³ İsveç Veliâhtı VI. Gustaf Adolf (1882-1973), *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/isvec-veliahti-vi-gustaf-adolf-1882-1973/>)

⁷⁴ Hikmet Özdemir, “Güneş-Dil Teorisine İlk Yabancı Tepkiler”, *Folklor/Edebiyat*, 2000/3, S.3, s. 5-37.

⁷⁵ Yu Yasui, *Bir Japon Türkolog Prof. Dr. Masao Mori: Hayatı ve Türkoloji’ye Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 19-22.

⁷⁶ Osman Ersoy, “Kütüphaneciliğimizde Adnan Ötügen”, *Türk Kütüphaneciliği* 21(2), 1972, ss. 84-86; Abdülkadir Salgın, “İlk Milli Kütüphanecimiz Adnan Ötügen”, *Türk Kütüphaneciliği* 21(2), 1972, ss. 99-107; Necmettin Sefercioğlu, “Adnan Ötügen’i Anarken”, *Türk Kütüphaneciliği* 31(1), 1982, s. 1-5.

hizmet babsinde aydınlara düşen belli başlı ödevlerin en güzel örneklerinden biridir. Bin bir müşkülü yenerek İzmir'e böyle değerli bir bilgi anıtı kazandıran vatansever kurucularını gelecek nesiller saygı ve şükranla anacaklardır. Müessese, binası ve zengin koleksiyonları ile iftihar edilecek bir eser haline gelmiştir” yazarak şeref defterini imzalamıştır. Ankara Üniversitesi Kütüphanecilik bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Özer Soysal ise Kütüphaneler Genel Müdürlüğü yaptığı sırada İzmir Milli Kütüphane’yi ziyaret etmiş *“Türk toplumsal- siyasal yaşamında alınmış ilginç bir aşamann ürünü olmak nedeniyle de önemli bir kuruluş niteliği taşıyan “İzmir Milli Kütüphanesi” ne saygılarla”* yazarak 3 Haziran 1978 tarihinde şeref defterini imzalamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada birincil kaynak olarak ele alınan kütüphaneye ait şeref defterleri, İzmir Milli Kütüphane’nin Türkiye’nin yenileşme, aydınlanma ve çağdaşlaşma sürecine yaptığı katkıları somut bir şekilde gözler önüne seren bir arşiv belgesi niteliği taşımaktadır. 110 yıldır her koşulda hizmet vermeye devam eden, toplumu aydınlatmayı kendine düstur edinmiş İzmir Milli Kütüphane’nin, pek çok ziyaretçisi olmakla birlikte bu ziyaretçilerin pek az bir kısmının şeref defterini imzaladığı söylenebilir. Şeref defterlerindeki imzalarda, milli duyguların ön plana çıktığı, hem dünya hem de ülke tarihi açısından zorlu dönemlerden geçerken bir kültür ocağı olan İzmir Milli Kütüphane’nin Türk istiklaline yaptığı önemli katkıların vurgulandığı görülmektedir. Büyük bir fedakârlık ve çaba ile kurulan Milli Kütüphane’nin, istikbale umutla bakabilme gücü verdiği, mili birlik ve beraberliğin en önemli unsurlarından biri olduğunu dile getiren ziyaretçiler; şükran, sevinç, gurur ve saygılarını sunarak şeref defterlerini imzalamışlardır.

Sosyal ve kültürel hayatı hareketlendiren, toplumu bilinçlendiren ve değişen siyasi şartlar altında bile çok uluslu İzmir’de kent yaşamının oluşumuna katkıları sunan İzmir Milli Kütüphane’nin oynadığı tarihi rol ve gösterdiği çabaların açıkça görüldüğü şeref defterlerinin tıpkıbasımı yapılarak İzmir Milli Kütüphane Vakfı tarafından araştırmacılara sunulması planlanmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, Tuncel, İzmir Milli Kütüphanesinin Kuruluş Süreci ve Ülkemizin Kütüphane Algılarına Katkıları. *İzmir Milli Kütüphanesi 100 Yaşında Sempozyumu Bildirileri, 11-12 Ekim 2012*, İzmir, 2012.
- Afyoncu, Erhan, "İbrâhim Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21(2000), 324-327.
- Akçiçek, Eren. Sözlü Kaynak, (Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1969 mezunu) 16 Şubat 2022 tarihinde görüşülmüştür.
- Aksoy, Yaşar, *Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyülü, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986.
- Akün, Ömer Faruk, "Ertaylan, İsmail Hikmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11:309-312, 1995.
- Akün, Ömer Faruk, "Mehmed Fuad Köprülü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28:471-486, 2003.
- Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.
- Anameriç, Hakan, Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71) , 2008, s. 487-514.
- Arıkan, Ayten, *Millî Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. Tez No: 164292, 2005.
- Ata, Bahri, Faik Reşit Unat'ın Millî Eğitime Katkıları, *Türk Yurdu Dergisi*, 98,260-Nisan: 2009.
- Atay, Ali Rıza, İzmir Milli Kütüphanesi, *İzmir Dergisi*, 4, 1993, s. 30-33.
- Baltacıoğlu, Ali Y., Müderris Şükrü [Sayan (1884-1943)], Professor Şükrü [Sayan (1884-1943)], *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 2 2019, s. 127-132
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş 5*. Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Bayraktar, Mehmet Faruk, "Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 5, 1992, s. 36-38.
- Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Yönetmeliği (<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264046/cogaltilmis-fikir-ve-sanat-eserlerini-derleme-yonetmeli.html>)
- Demiryürek, Mehmet, Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet. *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı 158, Bahar, 2003.
- Dölen, Emre, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)*, Türkiye Üniversitesi Tarihi 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- Eroğlu, Muhammed, "Abdülaziz Çâvîş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1(1988):187-188.
- Ersoy, Osman, Gezici Kütüphaneler II, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 10,1-2(1961): 31-42

- Ersoy, Osman, Kütüphaneciliğimizde Adnan Ötügen, *Türk Kütüphaneciliği* 21(2), 1972, s. 84-86.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Cihannümâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 7, 1993, s. 541-542.
- Güneş, Günver, Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Milli Kütüphanesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, Güz, 2015, s.157-175
- Gürlek, Ahmet, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:83, İzmir, 2012.
- Hanioğlu, M. Şükrü, "Talat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 39, 2010, s. 502-503.
- Hatipoğlu, Süleyman, "Abdurrahman Melek (1896-1978)" *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (<https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/abdurrahman-melek-1896-1978/>)
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, İzmir, 1997.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:46, İzmir, 2004.
- İpek, Çiğdem Erkal, Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 1993, s. 225-239.
- İsmail Hakkı Bey, *İzmir Konferansları*, İzmir Selanik Matbaası, İzmir, 1331.
- Kaçalin, Mustafa S. "Vankulu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 42, 2012, s. 513.
- Karakoç, Ercan, "Demirel, Süleyman Sami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. Ek-1, 2020, s. 313-316.
- Karakoç, Ercan, "Evren, Ahmet Kenan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. Ek-1, 2020, s.427-430.
- Kavas, Ahmet, "İdrîs I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 21, 2000, s. 481-483.
- Keskin, İshak, "Unat, Faik Reşit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 42, 2012, s. 161-162.
- Kurtuluş, Rıza, "Rızâ Şah Pehlevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 35, 2008, s. 67.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 1990.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Cumhuriyet, İstanbul, 1999
- Onay, Talat, Celal Bayar ve Eski İzmir, *Anadolu Gazetesi*, 21 Aralık 1937, s. 3
- Önür, Hıdır, Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Sayı: 42, 2017, s. 161-181.
- Özdemir, Hikmet, Güneş-Dil Teorisine İlk Yabancı Tepkiler, *Folklor/Edebiyat*, sayı 23, 2000/3, s. 5-37.

- Salgın, Abdülkadir, İlk Milli Kütüphanecimiz Adnan Ötügen, *Türk Kütüphaneciliği* 21(2), 1972, s. 99-107.
- Sefercioglu, Necmettin, Adnan Ötügen'i Anarken, *Türk Kütüphaneciliği* 31(1), 1982, s. 1-5.
- Serçe, Erkan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kütüphanecilik. *Erdem*, 7 (20), 1997, s.735-750.
- Soysal, Özer, "XIX. Ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamının Kütüphane Kurumunu Etkileyen İki Olgusu", *Türk Kütüphaneciliği Bilginin Yazgısı* içinde (ss.11-21.), TKD, Ankara, 1998.
- Şahin, Mustafa, Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane, *Tarih ve Toplum*, 23, (134), 1995, s. 39-46
- Şimşek Özel, Heval, Milli Mimarı Rönesans'ının İzmir'deki Yansımalarından İki Örnek: Milli Sinema ve Kütüphane Binaları, *Hacettepe University Journal of Turkish Studies/Hütaç Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 2015, s. 219-252.
- Yasui, Yu, *Bir Japon Türkolog Prof. Dr. Masao Mori: Hayatı ve Türkoloji'ye Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Yetkin, Sabri, İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesinin Numune Köy Projesi, 1916, *Toplumsal Tarih*, Mayıs 1996, s.41-45.
- Yıldırım, Rıfat Vedat, Genç Yaşta Kaybedilen Bir Değer Tıbb-ı Adli Müderrisi Dr. Vasfi Bey (1884-1924), *Lokman Hekim Dergisi*, 7(3), 2017, s. 200-210
- Yılmaz, Bülent, İzmir Milli Kütüphanesinin Çağdaş İşlevleri, *İzmir Milli Kütüphanesi 100 Yaşında Sempozyumu Bildirileri, 11-12 Ekim 2012*, İzmir, 2012.
- Yılmaz, Bülent. "Türk Kütüphaneciliğinde Siyaset Ögesi" *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* içinde, A.Ü. DTCTF Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara, 2004, s. 17-329.
- , "Ahmet Necdet Sezer", Erişim 19 Şubat 2022 https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/ahmet_necdet_sezer/
- , Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt. 25, *Kaynak Yayınları*, İstanbul, 2009.
- , İsveç Velihtı VI. Gustaf Adolf (1882-1973), *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Erişim 19 Şubat 2022, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/isvec-veliahti-vi-gustaf-adolf-1882-1973/>
- , *TBMM Albümü Cilt 1 (1920-1950)*, TBMM, Ankara, 2010.